SINTEZE

ISTORIA BALCANILOR

SECOLELE AL XVIII-LEA ŞI XIX-LEA

Barbara Jelavich

INSTITUTUL EUROPEAN

BIBL. CENTR. UNIV.
M. „EMINESCU" IAȘI
ISTORIE
III-12225 vol. 1

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecția

SINTEZE

37

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Această ediție a fost publicată cu sprijinul Central European University Translation Project, finanțat de OSI-Zug Foundation, și contribuția Center for Publishing Development din cadrul Open Society Institute – Budapesta, precum și a Fundației pentru o Societate Deschisă România.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
JELAVICH, BARBARA
Istoria Balcanilor / Barbara Jelavich - Iași: Institutul European, 2000
2 vol.; 23, 5 cm
ISBN 973-611-155-5
Vol.1: secolele al XVIII-lea și al XIX-lea - 2000; 356 p. Bibliogr.
ISBN 973-611-153-9

94(497)

Barbara Jelavich, *History of the Balkans*
© Cambridge University Press
© Institutul European Iași, pentru prezenta versiune în limba română
ISBN: 973-611-153-9
PRINTED IN ROMANIA

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III-12223

BARBARA JELAVICH

ISTORIA BALCANILOR

Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea

VOLUMUL I

Traducere de Mihai-Eugen Avădanei

Postfață de I. Ciupercă

653828
B.C.U. IASI

INSTITUTUL EUROPEAN

2000

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

25.05.2010
B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI
ISTORIE
Acv IBx 653828

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Lista hărților / 9
Prefață

Introducere / 14
Teritoriul / 14
Fundalul istoric / 16

PARTEA I. SECOLUL AL XVIII-LEA

Capitolul 1. Creştinii din Balcani sub stăpînirea otomană / 49
Sistemul otoman / 49
Creştinii din Balcani / 57
Războaiele din secolul al XVIII-lea /69
Locuitorii din Balcani de sub stăpînirea otomană / 77
Regiunile autonome: Dubrovnik, Moldova şi Valahia / 96
Imperiul Otoman: evoluția politică în secolul al XVIII-lea / 109

Capitolul 2. Naționalitățile balcanice de sub stăpînirea habsburgică / 121
Situația politică şi socială a imperiului / 123
Relațiile externe habsburgice în secolul al XVIII-lea / 126
Perioada reformelor: Maria Tereza şi Joseph al II-lea / 128
Punerea în practică a reformelor: naționalitățile balcanice în secolul al XVIII-lea / 132
Revoluția Franceză şi Napoleon / 151

Capitolul 3. Popoarele din Balcani sub otomani şi habsburgi: o comparație / 154

PARTEA a II-a. ANII REVOLUȚIONARI, 1804-1887

Capitolul 4. Primele revoluții naționale / 161
Naționalismul balcanic: fundalul revoluțiilor / 161
Revoluția sîrbă / 180
Revoluția din Principatele Dunărene / 189
Revoluția grecească / 198
Concluzie: realizările primelor revoluții / 210

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 5. Instituirea guvernelor naționale / 213
Serbia de la Miloš la Milan / 215
Muntenegru / 223
Grecia sub domnia regelui Othon / 229
Principatele Dunărene sub protectoratul rusesc / 238
Reforma otomană: războiul Crimeei / 247
Formarea statului român / 256
Concluzie: regimurile naționale balcanice / 265

Capitolul 6. Problema națională în Imperiul Habsburgic / 267
Imperiul Habsburgic după 1815: problema maghiară / 267
Croația și Slavonia: mișcarea iliră / 271
Monarhia habsburgică, 1848-1867 / 274
Croația, Slavonia și Vojvodina, 1848-1868 / 280
Transilvania / 285
Concluzie: Imperiul Habsburgic în 1867 / 290

Capitolul 7. Război și revoluție, 1856-1887 / 293
Cooperarea balcanică / 295
Mișcarea națională bulgară / 298
Bosnia și Herțegovina / 309
Criza din 1875-1878 / 312
Albania: Liga de la Prizren / 320
Unificarea Bulgariei, 1878-1887 / 324
Chestiunea Orientală, 1887-1897: un deceniu de calm relativ / 330
Concluzii. Mișcările naționale: un secol de împliniri / 334

Bibliografie / 338

Indice / 348

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lista hărților

1. Harta reliefului Balcanilor / 15
2. Grecia antică și Balcanii / 18
3. Ținuturile dunărene sub dominația romană / 21
4. Imperiul Bizantin / 25
5. Bulgaria în Evul Mediu / 28
6. Serbia în timpul dinastiei Nemanja / 31
7. Croația în 1070 / 34
8. Bosnia medievală / 36
9. Imperiile balcanice medievale / 38
10. Imperiul Otoman în secolele al XVI-lea și al XVII-lea / 43
11. Pierderile teritoriale otomane, 1683-1815 / 70
12. Moldova și Valahia / 97
13. Imperiul Habsburgic în 1780 / 129
14. Frontiera Militară habsburgică / 137
15. Transilvania / 143
16. Balcanii de sub stăpînirea otomană, 1815 / 172
17. Europa în 1815 / 175
18. Strîmtorile / 177
19. Expansiunea Serbiei, 1804-1913 / 182
20. Expansiunea Greciei, 1821-1919 / 200
21. Expansiunea Muntenegrului, 1859-1913 / 229
22. Expansiunea României, 1861-1920 / 257
23. Austro-Ungaria, 1867-1918 / 279
24. Tratatul de la San Stefano; Tratatul de la Berlin / 318
25. Modificările teritoriale bulgare, 1878-1918 / 326

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prefață

Narațiunea de față prezintă istoria a cinci state balcanice moderne – Albania, Bulgaria, Grecia, România și Iugoslavia – pe durata a circa trei secole. Deși Peninsula Balcanică a jucat un rol major în istorie, regiunea aceasta a constituit subiectul unui studiu mai puțin intensiv decît orice altă regiune a Europei. Pentru observatorul din afară, Balcanii par adesea o enigmă de o complexitate derutantă. Fiind o regiune geografică locuită de șapte naționalități majore vorbind limbi diferite, ea a intrat în general în conflict cu conștiința occidentală doar atunci cînd a devenit scena războaielor sau a actelor de violență. Caracterizată mult timp drept „butoiul de pulbere al Europei", peninsula a făcut realmente cinste renumelui ei. Războiul Crimeei, principalul conflict european al secolului de după 1815, își are originea aici; asasinarea lui Franz Ferdinand la Sarajevo în 1914 a constituit cauza imediată a izbucnirii primului război mondial. După 1944, evenimentele din Balcani au fost un factor major al începutului „războiului rece"; războiul civil din Grecia a stat la baza reorientării politicii externe a Statelor Unite prin aplicarea doctrinei Truman. Cu toate că este perfect adevărat că astfel de crize au beneficiat de studii aprofundate, mai ales referitor la importanța lor pe plan internațional, o mult mai mică atenție a fost acordată studierii zonei conform propriilor ei termeni. Istoricii occidentali, confruntați cu barierele lingvistice și avînd acces limitat la materialele din arhive, au început doar în ultimul timp să examineze mai amănunțit multiplele aspecte ale experienței balcanice.

Datorită contribuțiilor ei din trecut și a importanței ei actuale, zona aceasta merită totuși cu siguranță un loc mai important în cadrul studiilor istorice moderne. Parte componentă a fostei Grecii antice, a posesiunilor romane, bizantine, otomane și habsburgice și situată la convergența Europei, Africii și Asiei, peninsula a simțit totodată din plin povara convergenței diverselor interese imperiale și a ideologiilor contradictorii. Aici s-au intersectat în diferite perioade istorice majore frontiere politice și culturale – ca, de exemplu, cele dintre Imperiul Roman de Răsărit (Bizantin) și de Apus, dintre Islam și Creștinism, dintre Ortodoxism și Catolicism, iar în zilele noastre dintre blocurile militare ale Tratatului Atlanticului de Nord și Pactului de la Varșovia, aliniamente care reprezintă sisteme sociale, politice și economice opuse. Supusă influențelor externe rivale, dar și presiunilor interne, această zonă este într-un sens foarte real un teren de încercare pentru diversele sisteme alternative. Astfel, Balcanii au fost în ultimele două secole un laborator în care au putut fi observate unele dintre aspectele mai greu de sesizat ale organizării politice și ale evoluției economice naționale și liberale; în prezent, regimurile socialiste oferă posibilități de investigare similare. În plus, atît pentru cititorul nord-american cît și pentru cel sud-american, o examinare a istoriei Balcanilor prezintă interesul suplimentar de a se ocupa de pămînturile natale a milioane de emigranți în Lumea Nouă.

Studiul acesta urmărește introducerea cititorului în istoria dramatică și fatidică a Peninsulei Balcanice în anii cuprinși între Tratatul de la Karlowitz

(Sremski Karlovci) din 1699 și începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea. Scopul lui este de a prezenta o imagine echilibrată bazată pe cercetările recente și pe istoriile și monografiile standard asupra evoluției acestei regiuni în epoca modernă. Tema majoră va fi procesul prin care naționalitățile din Balcani s-au smuls de sub controlul imperial otoman și habsburgic, au întemeiat state naționale independente și au pornit apoi pe o cale și mai anevoiasă spre modernizarea economică și socială. Tratatul de la Karlowitz, ai cărui termeni însemnau o readucere cu caracter permanent și total a peninsulei sub control otoman, constituie un punct de reper convenabil pentru începerea istoriei noastre. Perioada ulterioară a fost martora debutului mișcărilor care aveau să-i scoată pe locuitorii Balcanilor din cadrul organizării imperiale și eclezіastice a puterii otomane și să-i conducă spre un sistem statal național și laic. Așa cum vom vedea, revoluțiile naționale au fost înfăptuite pe baze individuale, practic cu puțină cooperare între naționalitățile balcanice. Cu toate acestea, activitățile grupurilor separate aveau unele caracteristici comune. De pildă, fiecare mișcare națională a fost însoțită de o renaștere culturală implicînd întemeierea unei limbi literare și reînnoirea interesului față de istoria pre-otomană a poporului respectiv. De asemenea, toți liderii naționali au organizat și au urmărit împlinirea năzuințelor lor prin insurecții armate, fie că acestea au reușit sau au eșuat, și aveau o viziune asemănătoare asupra țelurilor lor politice și economice viitoare.

Drumul spre schimbarea politică avea să fie dificil. Ritmul lent al deșteptării și desprinderii treptate de sub controlul otoman îngreuia și mai mult desfășurarea procesului. Sub stăpînirea absolutistă a sultanului, rivalitățile interne de natură națională și religioasă fuseseră amuțite, iar influențele europene oprite la periferia peninsulei. Odată cu incapacitatea tot mai evidentă a guvernului otoman de a-și apăra posesiunile, teritoriile din Balcani au devenit premii rîvnite de alte mari puteri. În secolul al optsprezecelea, imperiile rus și habsburgic au declanșat o luptă pentru dominarea regiunii atît împotriva Imperiului Otoman cît și unul cu celălalt. În secolul al nouăsprezecelea, centrul de greutate al zonei s-a transferat pe scena diplomatică; Chestiunea Orientală, care le implica pe toate marile puteri europene, a constituit o problemă diplomatică permanentă și de mare importanță pînă la declanșarea primului război mondial, conflict ale cărui origini imediate aveau rădăcini profunde în problemele balcanice. Din nefericire pentru locuitorii balcanici, în perioada mișcărilor de eliberare națională, teritoriile lor au devenit centrul atenției internaționale, ceea ce a dus la ciocnirea și intrarea în contradicție a intereselor imperiale din ce în ce mai dinamice ale Marii Britanii, Franței și Rusiei. Ulterior, nou unitele Germania și Italia au intrat și ele în luptă. Pe la începutul secolului al douăzecilea, Imperiul Habsburgic, ca și cel Otoman se confruntau cu intensificarea antagonismelor naționale în cadrul propriilor lui granițe. În ciuda acestui fapt, și acest stat încerca să-și impună dur politica în Balcani. Cu toate că peninsula nu mai avea între cele două războaie mondiale aceeași importanță ca zonă a conflictelor diplomatice, rolul ei ca obiect al rivalității internaționale, cu o nouă listă de combatanți, a crescut după 1945.

Trăind într-o regiune de tensiuni internaționale, firește că popoarele din Balcani se aflau sub o constantă presiune din afară. Nedorind să accepte înlocuirea dominației Imperiului Otoman cu cea a altor puteri, liderii naționali balcanici luptau împotriva oricărei încercări de anexare sau dominare din afară. Ei erau totodată atrași extrem de mult de realizările materiale și culturale ale statelor europene. Astfel, în ciuda faptului că mișcările naționale erau îndreptate spre ceea ce însemna de fapt

renașterea organizațiilor politice pre-otomane, conducerile lor acceptau instituțiile politice europene și își justificau adesea acțiunile pe baza ideologiilor contemporane liberaliste și naționaliste din Occident. În secolul al nouăsprezecelea, marile puteri au hotărît forma de guvernămînt, conducătorul și granițele majorității noilor state naționale balcanice. Cu toate acestea, deciziile lor, bazate adesea pe concepte politice progresiste , reflectau în general convingerile celei mai mari părți a liderilor din Balcani. În secolul al douăzecilea, programele politice socialiste și comuniste, trasate atît în Uniunea Sovietică cît și în Europa Occidentală, s-au bucurat de un sprijin similar în rîndul unora dintre grupuri.

Înainte de îndepărtarea controlului otoman și de formarea guvernelor naționale, problemele politice interne și poltica externă au atras în mod deosebit atenția liderilor balcanici. Procesul paralel al schimbărilor sociale și economice a continuat într-un ritm mai lent pînă după 1945, cînd a devenit un punct de interes predominant al problemelor din Balcani. Pînă foarte recent, majoritatea populației era constituită din masa țărănească sărăcită și în mare parte analfabetă care trăia în condiții extrem de înapoiate. Deși unii dintre membrii ei au ajuns să alcătuiască conducerea politică a guvernelor naționale, cei mai mulți dintre ei au fost martorii erodării treptate a stării lor economice și sociale sub impactul noilor condiții. În ciuda preocupării lor față de problemele politice și diplomatice, liderii balcanici erau foarte conștienți de implicațiile slăbiciunii lor economice, mai ales în aspectele referitoare la interesele generale ale statului, cum era apărarea națională. O năzuință majoră a tuturor guvernelor naționale era deci modernizarea – inclusiv dezvoltarea industriei, îmbunătățirea stării agriculturii, instituirea unui sistem de învățămînt avansat și achiziționarea facilităților și caracteristicilor societăților din Europa Occidentală. Tot în cadrul acestor eforturi s-a manifestat clar atitudinea ambivalentă față de influențele străine. Cu toate că, lipsite de capitalul, resursele, specialiștii și de experiența necesară, statele balcanice aveau nevoie de ajutor, ele se temeau de exploatarea străină sau de dominația imperială.

Subiectul atracției conflictuale și de respingere a influenței politice, ideologice și economice străine a constituit un element constant de-a lungul întregii istorii a Balcanilor. Cu toate acestea, deși societățile balcanice, fie de bunăvoie, fie forțat, au acceptat multe lucruri din lumea din afară, trebuie să subliniem că pînă și acolo unde au fost adoptate instituții și idei străine, acestea au fost ulterior modelate și modificate conform tradițiilor și prejudecăților naționale. Firește, elementul esențial al vieții Balcanilor își are sorgintea în îndelungata experiență istorică a oamenilor și în propriile lor reacții unice față de amestecul din afară la care peninsula era atît de vulnerabilă.

Studiul de față a fost menit să facă parte dintr-un program organizat în 1972 de Comitetul Unit asupra Europei de Est al Consiliului American de Societăți Culturale (ACLS) și de Consiliul de Cercetări din științele Sociale pentru elaborarea istoriilor Europei de Răsărit. Profesorul Peter F. Sugar de la Universitatea din Washington a fost președintele comitetului special care a elaborat propunerea originală; Profesorul Michael B. Petrovici de la Universitatea din Wisconsin a devenit președintele comitetului de supervizare și responsabil pentru organizarea ulterioară. Această istorie a beneficiat de un generos aport privind cercetările din partea Oficiului Educațional, inclusiv burse care i-au oferit autoarei timpul liber necesar terminării scrierii ei și fondurile care i-au permis să pregătească volumul pentru publicare. Dr. Gordon B. Turner, vice-președinte al ACLS pînă în 1980, și succesorul lui, Dr. Jason H. Parker, au contribuit prin sugestii competente și prin valorosul lor ajutor. Autoarea este de

asemenea profund îndatorată Juliei A. Petrov de la Oficiul Educațional pentru sfaturile și sprijinul ei.

După cum se afirmă în proiectul original, cartea aceasta este menită să fie o introducere în istoria Balcanilor, ea nepresupunînd cunoștințe preconcepute. Sînt incluse și evenimentele majore din Europa, precum și teoriile politice, filosofice și economice necesare narațiunii. Din cauza complexității evoluțiilor tratate, unele subiecte sînt prezentate în mai multe secțiuni. Regiunea aceasta a jucat un rol extrem de important în problemele lumii. Ca atare, atenția este îndreptată nu numai asupra evenimentelor interne din Balcani, ci și a marilor conflicte internaționale ale perioadei vizate. Cartea acoperă deci atît evenimentele balcanice, cît și locul peninsulei în istorie.

Datorită aspectului complex al acestui text, au fost incluse numeroase hărți în vederea facilitării clarificării problemelor interne, precum și a crizelor provocate de implicarea marilor puteri în regiune. Ilustrațiile au drept scop acoperirea acestora și a altor aspecte ale istoriei balcanice. Aproape toate sînt stampe executate în prima jumătate a secolului al nouăsprezecelea. În secolele al optsprezecelea și al nouăsprezecelea, Balcanii și Imperiul Otoman în general au atras nu numai interesul oamenilor de stat și al generalilor, ci și al scriitorilor, poeților și artiștilor, care au fost atrași în zonă de frumusețea extraordinară a peisajului și de ceea ce constituia pentru ei o atmosferă exotică și romantică. Peninsula ca atare era puțin cunoscută și existau multe concepții greșite. Așa cum se poate vedea din harta alcătuită la începutul secolului al optsprezecelea de unul dintre cei mai buni cartografi britanici, Herman Moll, pînă la mijlocul secolului al nouăsprezecelea se credea că un lanț de munți înalți și aproape de netrecut străbătea peninsula. Ilustrațiile constituie o mărturie a impresiei produse asupra artiștilor de natura sălbatică și muntoasă a ținuturilor ei.

Narațiunea a fost împărțită în două volume, care pot fi într-o oarecare măsură citite separat. Primul volum începe cu o introducere generală asupra evenimentelor istorice majore din secolul al șaptesprezecelea, dar prezintă în amănunțime secolele al optsprezecelea și al nouăsprezecelea. Aici s-a pus accent pe temele referitoare la natura dominației otomane și habsburgice și la mișcările naționale ulterioare. Volumul se încheie cu înfăptuirea independenței Greciei, Muntenegrului, României și Serbiei și a autonomiei Bulgariei și cu instituirea noilor guverne. În privința relațiilor internaționale, volumul I acoperă evenimentele cuprinse între încheierea în 1699 a Tratatului de la Karlowitz și semnarea acordului asupra Balcanilor între Rusia și Imperiul Habsburgic în 1897.

Volumul II se ocupă mai ales de evenimentele din secolul al douăzecelea pînă în 1980, cu toate că este prezentat parțial și fundalul evoluțiilor politice din deceniile anterioare. Temele majore tratează încheierea unificării teritoriale a statelor moderne, marile războaie și urmările lor și, în mod special, măsurile luate de aceste națiuni în lumea modernă ca să fie la înălțimea enormelor probleme politice, sociale și economice cu care se confruntau ele. Dificultățile provocate de permanentul amestec din afară al marilor puteri și de dominația acestora, probleme foarte importante în secolele anterioare, sînt și ele prezentate pînă aproape de zilele noastre.

Multitudinea limbilor și varietatea ortografierilor folosite în secolele trecute constituie o serie de obstacole greu de trecut pentru istoricul care studiază Balcanii. În cartea aceasta s-a încercat adoptarea, în transcrierea numelor de persoane și a denumirilor geografice, a formelor cel mai frecvent utilizate, care vor fi fiind deosebit de

familiare cititorului. S-a apelat la sistemele standard de transliterare pentru limbile greacă și bulgară; cuvintele și numele sîrbești apar în ortografie latină. Nu a fost posibilă realizarea unei consecvențe totale. Pe lîngă aceasta, numele conducătorilor și ale oamenilor de stat otomani, ca și multe nume de botez, au fost anglicizate.

Datarea prezintă și ea o serie de probleme, întrucît locuitorii Balcanilor au folosit trei calendare separate pînă după primul război mondial. Musulmanii datau evenimentele începînd de la Hegira, adică din 622 e.n. Ortodocșii foloseau calendarul iulian, sau stilul vechi, în vreme ce catolicii și protestanții au adoptat calendarul gregorian, sau stilul nou. În secolul al optsprezecelea, calendarul iulian era cu unsprezece zile înaintea celui gregorian; în secolul al nouăsprezecelea, această cifră a crescut la douăsprezece zile, iar în secolul al douăzecilea la treisprezece. Toate datele din această carte sînt conforme stilului nou. Diferențele în datare creează dificultăți mai ales atunci cînd o anumită zi sau lună sînt legate de un eveniment. De exemplu, răscoala din aprilie 1876 din Bulgaria este datată în mai după stilul nou. Ori de cîte ori apar astfel de complicații, ele sînt explicate în text.

În cea mai mare parte, notele de subsol s-au rezumat la identificarea surselor citatelor și la unele informații statistice. Folosirea majusculelor și ortografierea citatelor din sursele vechi au fost modificate ca să corespundă stilului textului. Bibliografia are scopul de a oferi cititorului o listă de cărți privind diferite aspecte ale istoriei Balcanilor. Cărțile publicate în alte limbi decît engleza și toate articolele sînt excluse, cu toate că, firește, ele au fost extensiv folosite în pregătirea cărții.

Autoarea este profund îndatorată prietenilor și colegilor ei, specialiști în domeniu, care au avut amabilitatea să citească manuscrisul. Comentariile și criticile lor competente i-au fost de un real ajutor în pregătirea versiunii finale a cărții. Toate sau cel puțin una dintre secțiunile importante ale lucrării au fost citite de: profesorul Richard V. Burks de la Universitatea de Stat Wayne, Dimitrie Gheorghevici de la Universitatea din California-Santa Barbara, Rufus Fears de la Universitatea din Indiana, John V. A. Fine, Jr. de la Universitatea din Michigan, Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, Halil Inalcik de la Universitatea din Chicago, John R. Lampe de la Universitatea din Maryland, Thomas A. Meininger de la Universitatea din York, John A. Petropoulos de la Colegiul Amherst, Michael B. Petrovici de la Universitatea din Wisconsin, Dennison I. Rusinow de la Universitatea Americană Field Staff, Traian Stoianovici de la Universitatea Rutgers și Peter F. Sugar de la Universitatea din Washington. Pe lîngă aceasta, studiul acesta este de fapt produsul colaborării autoarei cu soțul ei, Charles Jelavici, care a contribuit nu numai cu sugestii și critici, dar și cu rezultatele propriilor lui cercetări.

Autoarea ar dori să-i mulțumească de asemenea lui Debbie Chase, care a dactilografiat exemplarul final, și lui Janis Bolster, a cărei lectură editorială și ale cărei sugestii au dus la completarea manuscrisului în stadiile finale ale pregătirii lui, ea efectuînd și compilarea indicelui. Hărțile au fost pregătite de William Jaber.

Introducere

TERITORIUL

Narațiunea noastră tratează în primul rînd istoria popoarelor din Peninsula Balcanică, o regiune terestră înconjurată de mările Neagră, Egee, Ionică și Adriatică. Deși cursurile Dunării, Savei și Kupei sînt adesea desemnate ca trasînd conturul perimetrului nordic al ei, relatarea de față va include și soarta ținuturilor de dincolo de Dunăre locuite de români, croați, sloveni și unguri. Din punct de vedere geografic, trăsătura cea mai reprezentativă a zonei studiate este caracterul ei muntos; *Balkan* provine dintr-un cuvînt turcesc cu sensul de lanț de munți împăduriți. Marile șiruri care împart peninsula și Carpații de la nord au dus la separarea popoarelor unul de celălalt; nu există nici un centru natural al regiunii. Pentru a înțelege istoria ulterioară a Balcanilor, cititorul trebuie să studieze mai întîi harta 1, acordînd o atenție deosebită atît munților, cît și sistemului hidrografic.

În partea de nord, pe teritoriul României din zilele noastre, peisajul e dominat de lanțul Munților Carpați. La sud, Bulgaria este împărțită de Munții Balcani și separată de Grecia de lanțul Rodopilor. Mergînd spre nord-vest, o populație slovenă și croată poate fi găsită în Alpii Karawankeni și Iulieni. Continuînd spre sud, Alpii Dinarici constituie o barieră formidabilă între coasta Adriaticei și interiorul terestru al teritoriului Bosniei și Herțegovinei. Și mai la sud, întrega Grecie este străbătută de Munții Pindului.

Principalul sistem hidrografic al regiunii este alcătuit din cursul Dunării și din afluenții ei: Drava, Tisa (Theiss), Sava, Morava, Iskerul, Siretul și Prutul. De-a lungul întregii istorii a Balcanilor, Dunărea a fost principala rută din regiune a invaziilor militare, comerțului și călătoriilor. Acest măreț drum fluvial pune obstacole în calea comunicării doar la Porțile de Fier, o porțiune îngustă plină de stînci și de curenți iuți. Celelalte cursuri de apă importante – Vardarul, Struma și Marița – se varsă în Marea Egee. Din cauza naturii muntoase a coastei adriatice, apele care se varsă în marea aceasta nu oferă condiții naturale pentru comerț sau navigație. Neretva, Drinul și Shkumbî au jucat totuși un rol important în evoluția ținuturilor învecinate.

Dominată de munți și de dealuri, regiunea posedă relativ puține suprafețe agricole fertile, cu excepția văii Dunării, inclusiv teritoriul României actuale și două din Iugoslavia – Slavonia și Vojvodina. Văile Mariței și cea a rîului Shkumbî sînt și ele zone agricole bogate. Cu întinsele lor păduri și pășuni, munții oferă desigur și ei elemente de sprijin pentru populație. Zăcămintele minerale erau exploatate încă de pe vremea romanilor, dar nu la fel de intensiv ca în zilele noastre.

Harta 1. Harta reliefului Balcanilor

BCUAS/CENTRE LIBRARY

Situată strategic la convergența Asiei, Africii și Europei, Peninsula Balcanică a constituit atît un obiectiv tentant pentru cuceritori cît și o cale de trecere spre alte regiuni. Cu toate că munții au contribuit la caracterul aparte și la izolarea locuitorilor Balcanilor, ei nu au fost un scut împotriva invaziilor din afară. Întreaga peninsulă este străbătută de coridoare largi, care urmează mai ales văile marilor cursuri de apă și trecătorile din munți. De-a lungul acestor rute relativ puține, forțele invadatoare au putut pătrunde ușor, fie că erau triburi nomade călărindu-și caii, fie că reprezentau mari puteri moderne beneficiind de căi ferate, automobile, camioane și tancuri.

Existau două căi principale de intrare în peninsulă deschise penetrării din afară. Din punct de vedere istoric, valea Dunării era ruta principală prin care cei din stepele Asiei au pătruns nu numai în Balcani, ci și în Europa Centrală. Nici o barieră naturală nu împiedica trecerea din zonele din nordul Mării Negre, de-a lungul văii Dunării, în Cîmpia Panonică. Triburile invadatoare puteau să o ia și spre sud, fie traversînd Munții Balcani printr-una dintre trecătorile convenabile, fie urmînd conturul coastei. Cea de a doua cale pornea de la Belgrad, de la confluența Dunării cu Sava, și o lua în josul văii Moravei. La Niš se bifurcau două căi, una dintre ele ducînd prin valea Vardarului la Thessaloniki (Salonic), marele port la Marea Egee, iar cealaltă traversînd pasul Dragoman și ajungînd la Sofia, Plovdiv (Philippopolis), Adrianopol (Edirne) și în cele din urmă la Constantinopol (Istanbul), cel mai important oraș din Balcani. Pe vremea romanilor, un alt drum, Via Egnatia, juca un rol aparte. Această importantă cale de comunicație pornea de la Durrës (Durazzo), de pe coasta Adriaticei, străbătea valea rîului Shkumbî, pe lîngă lacul Ohrida, pînă la Salonic, ducînd de aici, pe mare sau prin Tracia, la Constantinopol. Mai erau și alte văi importante de rîuri. Regiunea bulgară din apropierea Sofiei, capitala actuală, face legătura cu Dunărea prin valea Iskerului și cu Marea Egee prin valea Strumei. Cursul Neretvei face legătura între coasta maritimă a Adriaticei și interiorul Bosniei.

Lungul contur al coastei de la est la sud, cu porturile și ieșirile convenabile ale cursurilor ei de apă, contribuiau și ele la facilitarea instiuirii influenței și a controlului puterilor străine; insulele din mările Egee, Ionică și Adriatică erau de asemenea deschise atacurilor dinspre mare. Veneția, de exemplu, și-a putut institui o prezență imperială impresionantă în zonă grație supremației ei comerciale și navale. Mai aproape de zilele noastre, forța navală a Marii Britanii i-a permis acestei țări să exercite o mare influență în această zonă, în special în Grecia și în întreaga parte de est a Mediteranei.

FUNDALUL ISTORIC

Civilizațiile antice: Grecia și Roma

În ciuda faptului că relatarea de față începe cu ultimul deceniu al secolului al șaptesprezecelea, datorită rolului important al istoriei în evoluția statelor naționale balcanice, tema principală a acestei cărți, este necesară o scurtă prezentare a perioadei anterioare. După cum vom demonstra mai jos, în fiecare stadiu al instituirii guvernelor moderne, liderii au făcut în repetate rînduri apel la trecut ca să-și explice și să-și justifice politicile. Nu se va face aici nici o tentativă de a prezenta o relatare

detaliată a istoriei Balcanilor începînd din epoca fierului, intenţia fiind doar discutarea pe scurt a evenimentelor şi persoanelor care au exercitat o influenţă asupra următoarei perioade de timp.

Primii locuitori ai peninsulei, asupra cărora dispunem de destul de multe informaţii, sînt ilirii, care au trăit în regiunea situată cam de la vest de valea Moravei pînă la Marea Adriatică, şi tracii, care s-au stabilit la est de acest rîu, pe teritoriul care se întindea de la Marea Egee pînă la nord de Dunăre. Ambele popoare, deţinînd civilizaţii ale epocii fierului, aveau o structură tribală. Tracii au fondat un stat organizat în secolul al cincilea î.e.n. Dacii, o ramură a tracilor, aveau să constituie un element fundamental în formarea naţiunii române. Ilirii sînt strămoşii albanezilor de astăzi.

Principalele realizări politice şi culturale ale perioadei antice nu au avut totuşi loc în centrul Peninsulei Balcanice, ci în sud, în ţinuturile greceşti (vezi harta 2). Ţărmurile şi insulele Mării Adriatice aveau să fie locul apariţiei primei mari civilizaţii europene, cea a Greciei, care-şi spuneau pe vremea aceea eleni, iar numele ţinutului lor era Elada. O avansată civilizaţie a epocii bronzului s-a dezvoltat în Grecia în intervalul 1600-1200 î.e.n. Locuri ca Micene, Tirint, Pylos, Atena şi Teba erau centre ale unei societăţi axate în jurul palatului, marcată de o organizare economică şi socială relativ complexă, cu o cultură, o artă rafinată şi o arhitectură puternic influenţate de civilizaţia nonelenică a Cretei minoice. Pe la 1450 î.e.n., grecii din partea continentală a ţării ocupaseră Creta şi Rhodosul şi existau relaţii comerciale extinse cu ţinuturile din Orientul Apropiat şi din Egipt. Unele documente ale regatului hitit au fost interpretate ca indicînd prezenţa politică a grecilor în teritoriul principal al Asiei Mici. Din motive nu pe deplin înţelese, societatea sofisticată a Greciei epocii bronzului s-a prăbuşit în perioada de după 1200 î.e.n. Invazia noilor grupuri de eleni, care vorbeau dialectul doric al limbii greceşti, a fost însoţită de un declin dezastruos al civilizaţiei materiale din Grecia continentală şi de migrarea unui mare număr de greci pe ţărmurile Asiei Mici.

Ulterior, civilizaţia grecească s-a dezvoltat în jurul cetăţilor-state de pe continent, mai ales în Atica, Peloponeş şi în Ionia din vestul Anatoliei. Fiecare dintre acestea era alcătuit din cetatea propriu-zisă şi din teritoriul din jurul acesteia, cele mai importante fiind Atena, Sparta, Teba şi Corint. Unele dintre ele, în special Atena, au fondat întinse imperii maritime. Fiecare se bucura de atributele unui stat suveran, aveau relaţiile lor externe şi declarau independent războaie. Ele au avut puterea să coopereze în secolul al cincilea î.e.n., atunci cînd au avut de înfruntat ameninţarea atacurilor perşilor, dar s-au angajat în sinucigaşele războaie peloponeziene dintre Atena şi Sparta, fiecare sprijinită de aliaţii ei. În ciuda divizării lor politice şi a disponibilităţii lor de a se război unii cu alţii, grecii erau conştienţi de unitatea lor culturală şi împărtăşeau un puternic sentiment de superioritate faţă de „barbara" lumea din afară.

Harta 2 – *Grecia antică şi Balcanii.*

Marea moştenire culturală a Greciei antice, care a marcat atît de mult modelele de gîndire de mai tîrziu ale Europei Occidentale, se bazează în primul rînd pe civilizaţia ateniană din secolele al cincilea şi al patrulea î.e.n. Arhitectura ateniană din secolul al cincilea a influenţat profund pînă în zilele noastre stilul construcţiilor, mai ales pe cel al clădirilor publice. Literatura greacă – piesele lui Eschil, Sofocle, Euripide şi Aristofan, istoriile lui Herodot şi Tucidide şi filosofia lui Platon şi a lui Aristotel, de exemplu – aveau să devină parte integrantă a educaţiei liderilor Europei moderne. Mai mult, cu toate că societatea grecească era bazată pe sclavie,

majoritatea statelor au înființat instituții reprezentative care implicau participarea directă a cetățenilor liberi de sex masculin la conducerea politică a statului. Realizările acestei epoci aveau să rămînă o amintire unică și strălucită pentru poporul grec și să joace un rol esențial în renașterea lor națională.

Pentru istoria Balcanilor în general, colonizarea grecească a fost deosebit de importantă. În special grecii ionieni din Asia Mică erau extrem de activi în ceea ce privește întemeierea de cetăți de-a lungul coastelor peninsulei. Exemple de așezări grecești sînt Istros (Histria), Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Odessos (Varna) și Mesembria (Nesebur) pe țărmul Mării Negre și Trogurium (Trogir), Epetion (în apropiere de Split) și Issa (pe insula Vis) pe cel al Adriaticei. Cetățile acestea, care erau în primul rînd centre comerciale, reproduceau arhitectura și modul de viață și de gîndire al patriei lor grecești și drept urmare aveau o influență considerabilă asupra locuitorilor din preajma lor. Coloniștii greci se mulțumeau totuși să rămînă la periferia peninsulei, neîncercînd să pătrundă în interiorul teritoriului sau să se aventureze în cucerirea unor mari părți ale acestuia.

Deși uniți prin limbă, religie și cultură, cetățile-state își iroseau o mare parte a forței lor în permanente certuri interne și conflicte războinice. Ele nu erau deci pregătite să fie la înălțimea provocării marii forțe militare care și-a făcut apariția în Macedonia începînd cu domnia lui Filip al Macedoniei (359-336 î.e.n.). Macedonenii erau probabil iliri ca origine etnică, cu toate că în perioada respectivă clasa conducătoare era puternic influențată de cultura grecească. Fiul lui Filip, Alexandru cel Mare (336-323 î.e.n.), poate cel mai faimos cuceritor al antichității, a extins granițele regatului pînă în India. Cînd a murit, tînăr încă, imensul lui imperiu s-a destrămat. Macedonia a rămas un stat important, dar nu a putut domina nici măcar peninsula.

Între timp, o altă putere imperială se năștea în Italia. Prima mișcare a forțelor romane a fost traversarea Adriaticei în secolul al treilea î.e.n. Ținta lor era decimarea piraților care operau de pe coasta de est a Mării Adriatice, ce avea să devină ulterior provincie romană sub numele de Dalmația. După ce a înfrînt Cartagina și a devenit stăpîna părții de vest a Mediteranei (201 î.e.n.), Roma a inițiat o serie vastă de acțiuni în estul mediteranean. Pe la 167 î.e.n., hegemonia romană asupra acestei regiuni era un fapt împlinit. În 148 î.e.n., după patru războaie victorioase (215-205, 200-197, 171-167 și 149-148 î.e.n.), romanii au cucerit teritoriul Macedoniei și au declarat-o provincie romană. Doi ani mai tîrziu, armatele romane au învins forțele Ligii Aheene a Greciei, au distrus cetatea Corintului și au anexat Grecia. Către sfîrșitul domniei lui Augustus (27 î.e.n. – 14 e.n.), cea mai mare parte a peninsulei de la sud de Dunăre fusese luată în stăpînire (vezi harta 3). Spre deosebire de coloniștii greci, conducătorii Romei nu s-au mulțumit să întemeieze așezări dispersate, ocupînd întreaga regiune și guvernînd-o direct. Intens preocupați de problemele administrării și ale apărării, ei au instituit o rețea de lagăre militare și drumuri. Așezările romane au luat ființă de-a lungul marilor căi naturale. Belgradul de astăzi (Singidunum), Edirne (Hadrianopolis, Adrianopol), Niš (Naissus) și Sofia (Serdica) erau, alături de alte orașe, centre importante în perioada aceasta. Cetățile romane, ca și cele grecești, semănau cu omologele lor de acasă, cu temple, forumuri, băi și sisteme moderne de alimentare cu apă și canalizare.

Influența romană avea să aibă un caracter profund. Participarea la viața economică a unui vast imperiu implica avantaje evidente. Producția agricolă a crescut, iar minele de aur, argint, fier și plumb erau exploatate. În special Iliria, partea de apus, a

beneficiat de o perioadă de reală prosperitate. În timpul secolelor de dominație romană, populația a fost în foarte mare parte romanizată. O parte a ei a intrat în armată și în administrație; au fost acceptate modelele de viață romane, inclusiv limba. Bărbați născuți în Balcani ca, de exemplu, împărații Claudiu, Aurelian, Probus, Diocleţian și Maximian, au ajuns să ocupe cea mai înaltă poziție în stat. Întreaga regiune s-a bucurat și de avantajele celebrei Pax Romana; timp de o perioadă îndelungată, populația a fost cruțată de invazii din afară sau de războaie devastatoare.

Apărarea era totuși o preocupare constantă a imperiului. În general, Roma a încercat să se mențină pe aliniamentul Dunării, dar au fost cîteva excepții. Dintre triburile barbare care amenințau avanposturile romane, cei care prezentau un pericol deosebit erau dacii. Regele acestora, Burebista (cca 70-44 î.e.n.), a reușit să unească o serie de triburi și a înălțat o fortăreață la Sarmisegetuza, în Carpații Apuseni. Expediții împotriva dacilor încununate de succes fuseseră trimise și mai înainte, dar în 101 e.n., Traian (98-117) s-a decis să zdrobească acest regat independent. În 106 e.n., dacii conduși de regele Decebal (87-106) au fost învinși, iar ținuturile lor au fost trecute sub jurisdicția personală a împăratului. În următorii 165 de ani, regiunea a fost administrată de Roma. Au fost aduși soldați, administratori și colonişti de pe tot cuprinsul imperiului, mulți dintre aceştia din alte zone ale Balcanilor. Dacii băştinași au fost și ei romanizați. Acest avanpost al Imperiului Roman era însă greu de apărat. Ca să scurteze întinderea granitei romane, împăratul Aurelian (270-275) a ordonat evacuarea provinciei. Soldații și administratorii romani, precum și o parte a populației au trecut atunci Dunărea. Ceea ce s-a întîmplat cu restul locuitorilor în secolele zbuciumate care au urmat avea să devină subiectul a numeroase controverse.

Începînd din acest moment, Imperiul Roman s-a confruntat cu dificultăți tot mai mari ca să-și apere frontierele și să împiedice incursiunile masive ale triburilor din afara lor. Pentru peninsula italică, pericolul principal îl reprezentau invadatorii germanici, în special goții. Ținuturile din Balcani au suferit un mileniu de devastări provocate de valurile succesive de triburi invadatoare. Goții, în secolele al treilea, al patrulea și al cincilea și hunii, tot în secolele al patrulea și al cincilea, au fost urmați de avari, slavi și bulgari în secolele al șaselea și al șaptelea, de maghiari, sau unguri în secolele al zecelea și al unsprezecelea, de pecenegi în secolele al zecelea și al unsprezecelea, de cumani în secolele al doisprezecelea și al treisprezecelea și de mongoli în secolul al treisprezecelea.

Cea mai mare parte a acestor neamuri fuseseră alungate din ținuturile lor natale de triburi mai puternice; altele erau atrase de relativa bogăție a pămînturilor aflate sub stăpînirea romanilor. Se deplasau în general împreună cu turmele și familiile lor, în funcție de zonele acoperite de iarba necesară subzistenței cailor și vitelor lor, urmînd deci marile căi deja descrise. Deplasarea era, vrînd-nevrînd, lentă, invadarea și ocuparea unor teritorii putea dura decenii. Unele dintre aceste triburi, cum au fost hunii și mongolii, efectuau raiduri, cucerind și prădînd regiuni întinse și văzîndu-și apoi de drum. Spre deosebire de ei, slavii, maghiarii și bulgarii au rămas și au întemeiat aşezări. Ei fie au cucerit și au asimilat populația autohtonă, fie și-au pierdut identitatea și s-au amestecat cu societățile locale. Firește că aceste invazii au dus la o modificare importantă a compoziției etnice a locuitorilor din Balcani.

În acest timp, se produseseră schimbări extrem de importante în organizarea și influența exercitată de Imperiul Roman.

– Tinuturile dunărene în timpul stăpînirii otomane

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bizanțul

Sub presiunea crescîndă din afară şi confruntîndu-se cu probleme interne complexe, guvernul roman era forțat să rezolve problema administrării cît mai eficiente a vastelor lui posesiuni într-o perioadă nefastă. În ciuda faptului că respecta teoretic unitatea imperiului, Diocleţian (284-305) a fost obligat să înființeze patru unități administrative. Sub Constantin (306-337), un singur împărat a domnit direct asupra întregului domeniu, dar separarea administrativă a fost restaurată după moartea lui. O decizie finală a fost luată în anul 395: o linie, care avea să aibă mai tîrziu o enormă importanță istorică, pornea de la țărmul Adriaticei, urma cursul rîului Drin şi apoi pe cele ale Savei şi Dunării. Ulterior, granița dintre bisericile catolică şi ortodoxă şi dintre zonele culturale răsăriteană şi apuseană avea să fie constituită în general tocmai de linia aceasta.

Exista şi o delimitare lingvistică. Cu toate că reprezentau forța cuceritoare, romanii aveau un profund respect față de civilizația Greciei; ei cultivau şi păstrau arta şi cultura grecească. Oficial, Imperiul Roman era bilingv, greaca fiind în egală măsură, alături de limba latină, utilizată în administrația imperială şi în tribunale. Greaca era totodată principala limbă vorbită în ținuturile din peninsulă situate aproximativ la sud de Niš şi, firește, în toate zonele aşezărilor grecești din insule şi din Asia Mică. Utilizarea limbii grecești ca limbă a Noului Testament constituie un indiciu al importanței ei ca *lingua franca* majoră pe tot vastul întins al Imperiului Roman.

În privința istoriei Balcanilor, evoluția Imperiului Roman de Răsărit a fost hotărîtoare. Centrul acestuia avea să fie fosta cetate grecească a Bizanțului, al cărei nume a devenit ulterior chiar numele statului. Aici a înălțat Constantin în 330 oraşul Constantinopol, care va deveni capitala Imperiului Bizantin şi va duce mai departe tradițiile Romei vreme de peste o mie de ani. Situat strategic la răscrucea drumurilor dintre Asia şi Europa, el se întindea la joncțiunea marilor rute comerciale care duceau de la nord la sud şi de la est la vest. Cel mai bun port natural din toată peninsula balcanică şi din zona Mediteranei, oraşul, înconjurat din trei părți de mare, putea fi apărat cu uşurință. În ciuda repetatelor încercări de cucerire, el s-a predat doar de două ori, în 1204 şi în 1453.

Compoziția etnică a imperiului era complexă. În anul 212, împăratul Caracalla (211-217) a garantat cetățenia romană tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, termenul de *roman* ajungînd astfel să nu mai aibă o conotație geografică sau națională. Cetățenii Bizanțului îşi spuneau romani chiar dacă erau greci sau de altă origine. Ca să nu mai vorbim de faptul că greaca era limba principală. În 395, după divizarea întregului imperiu, firește că poziția acestei limbi a devenit mai puternică, întrucît procentajul vorbitorilor de limbă greacă față de ceilalți a crescut. Cu toate acestea, deşi greaca era limba de bază în domeniile guvernării şi comerțului şi în biserici, cetățenii bizantini nu considerau că sînt de naționalitate greacă în înțelesul modern al termenului. Trebuie să observăm totodată că, în epoca aceasta, importanța Greciei continentale, centrul civilizației clasice, a scăzut dramatic, ea devenind o simplă zonă de provincie. Viața grecească era concentrată în capitala bizantină.

În ciuda faptului că baza ocîrmuirii bizantine continua să fie constituită de sistemul juridic şi politic roman, schimbarea poziției conducătorului, influențată de situația de la curțile orientale învecinate, avea să aibă o mare importanță. O autoritate în domeniu l-a descris pe împărat ca

transformat într-un monarh oriental, divin şi absolut. Aranjamentele lui Diocleţian au desăvîrşit transformarea. *„Proskynesis"* sau *„adoratio"* (ceremonia orientală a genoflexiunii adresată divinităţii), robele purpurii, diademele împodobite cu bijuterii, centurile şi sceptrele au devenit părţi componente permanente ale tradiţiei imperiale. Împăratul, conducător prin graţie divină, era unicul izvor al legii. Recluziunea, o practică orientală prin care persoana conducătorului era ferită de contactul cu mediul profan, era contracarată de splendide ceremonii oficiale, în cadrul cărora puterea şi gloria lui erau etalate în faţa cetăţenilor şi a curtenilor.[1]

Acest monarh autocratic domnea peste un guvern birocratic numeros, ale cărui eficienţă şi succese au variat de-a lungul secolelor. Ca orice imperiu mare, Bizanţul era sfîşiat de permanentele rivalităţi dintre facţiunile politice şi de problemele legate de succesiunea la tron. Pe lîngă acestea, biserica şi disputele legate de doctrină au jucat un rol major şi adesea dezbinator în viaţa statului.

După divizarea imperiului, Constantinopolul a devenit centrul Bisericii Creştine de Răsărit, sau Biserica Ortodoxă. Convertirea împăratului Constantin a iniţiat procesul prin care creştinismul a devenit religia oficială a Imperiului Roman. Fiii lui Constantin au interzis sacrificiile aduse zeilor păgîni, iar în 392, împăratul Teodosie (379-395) a interzis ceremoniile păgîne sub acuzarea şi pedepsirea făptaşilor pentru trădare şi sacrilegiu.

Înainte de aceasta, în 380, Teodosie decretase că toţi supuşii lui trebuiau să accepte credinţa creştină aşa cum fusese ea formulată la Conciliul de la Niceea din 325. Limba bisericii bizantine era greaca, în timp ce limba celei romanice rămînea latina. Majoritatea locuitorilor din Balcani, sîrbii, românii, bulgarii şi grecii, aveau să fie influenţaţi în primul rînd de evenimentele ecleziatice de la Constantinopol. Ruşii aveau să fie şi ei convertiţi de Bizanţ şi să devină parte componentă a lumii ortodoxe. Deşi clerul de la Constantinopol a recunoscut la început prioritatea Romei, unitatea s-a dovedit a fi imposibil de menţinut. În 1054 s-a produs ruptura finală, o divizare care nu va mai fi reparată niciodată. Cele două organisme au devenit tot mai separate în privinţa doctrinei şi a ceremonialului. Deosebit de important este faptul că relaţiile dintre biserică şi stat erau foarte diferite în Răsărit şi în Occident. În sistemul ortodox, bisericile sprijineau în general puterea şi autoritatea conducătorului laic; ele nu se opuneau făţiş influenţei statului. Autorităţile politice şi religioase aveau deci tendinţa de a conlucra împotriva duşmanilor interni şi externi. Mai mult, biserica orientală nu a edificat o instituţie centrală dominantă ca Papalitatea de la Roma. Patriarhia de la Constantinopol se bucura de un mare prestigiu şi de o mare influenţă, dar patriarhiile şi arhiepiscopiile naţionale înfiinţate în cele din urmă în statele balcanice şi în Rusia exercitau o influenţă directă asupra membrilor lor.

Dat fiind că peninsula italică era copleşită de invadatorii barbari, iar autoritatea romană nu mai era exercitată în Apus, Bizanţul a devenit moştenitorul ideii imperiale romane. Aidoma grecilor şi romanilor dinaintea lor, împăraţii bizantini îşi considerau statul drept cea mai avansată civilizaţie a timpului şi conducătorul legitim al lumii. Ideea de imperiu universal era împărtăşită şi de duşmanii Bizanţului. După cum vom vedea, mai marii creştini şi musulmani din Balcani au încercat în egală măsură să ocupe oraşul imperial şi să revendice pentru ei înşişi prestigiul şi poziţia de împărat bizantin.

[1] Speros Vyronis, Jr., *Byzantium and Europe*, Harcourt, Brace & World, New York 1967, pp.18-19.

Ideea unei singure autorităţi legitime laice şi a unei biserici universale era extrem de atrăgătoare. Punctele de vedere ortodoxe sprijineau şi ele concepţia aceasta. Aşa cum scria un istoric:

> Esenţa credinţei ortodoxe era că odată cu confluenţa la Constantinopol a teoriilor romane şi creştine asupra împărăţiei de pe pământ şi a celei din ceruri, lumea realizase ordinea ei finală, al cărei simbol era împăratul. Creştinii ortodocşi nu numai că erau superiori restului omenirii, nu numai că orice îmbunătăţire sau inovaţie viitoare erau imposibile, dar şi eroarea era de neconceput[2].

Ajuns la apogeul său, Bizanţul era cel mai puternic imperiu din lumea occidentală (vezi harta 4). Bogăţia lui se baza pe comerţ şi pe prosperitatea ţinuturilor lui. Comandanţii lui militari adoptau cele mai moderne metode de ducere a războaielor şi aveau cele mai bune arme. Aparatul birocratic îşi îndeplinea eficient sarcinile. În relaţiile lui externe, statul aplica o politică aparte, care a făcut ca „diplomaţia bizantină" să devină proverbială pentru negocierile viclene, înţelepte şi nu prea scrupuloase. Deosebit de important era faptul că înaltul nivel de civilizaţie al imperiului oferea modele de guvernare şi cultură statelor balcanice ortodoxe şi Rusiei. Conducătorii din Balcani doreau să devină autocraţi bizantini, copiind ceremonialul de la curtea de la Constantinopol şi stilurile arhitectonice bizantine pentru clădirile şi bisericile lor. Civilizaţia medievală balcanică era deci în esenţă bizantină.

Cu toate marile realizări ale imperiului, îndelungata lui istorie a fost marcată de multe fluctuaţii ale norocului. Unul dintre cei mai cunoscuţi împăraţi, Iustinian (527-565), a încercat să refacă imperiul după devastarea acestuia de către invaziile barbare din secolele al patrulea şi al cincilea. Domnia lui avea să fie importantă pe viitor datorită reformelor sale administrative şi a codurilor de legi. El a iniţiat şi un ambiţios program edilitar la Constantinopol, a cărui mare izbîndă a fost construirea Hagiei Sophia, biserica Sfintei Înţelepciuni (numită Sancta Sofia sau Sfînta Sofia în majoritatea scrierilor apusene), care avea să devină însuşi simbolul creştinătăţii ortodoxe. Iustinian nu a fost însă în stare să găsească soluţii pentru marile probleme care asaltaseră anterior Imperiul Roman. Bizanţul avea mari dificultăţi în apărarea şi administrarea vastului său teritoriu, care se confrunta iar cu atacuri atît în Peninsula Balcanică, cît şi în Asia Mică.

În secolele al şaselea şi al şaptelea, principalul pericol era înaintarea perşilor şi arabilor în Asia şi a avarilor şi slavilor în Europa. Ameninţării persane i s-a pus capăt prin victoria militară din 627. Tot în secolul al şaptelea, imperiul a trebuit să facă faţă simultan primei provocări din partea unei populaţii musulmane, arabii, şi atacurilor avarilor şi slavilor din nord. Secolul acesta s-a dovedit a fi o perioadă grea pentru Bizanţ: duşmanii îl presau din toate părţile. Invadatorii arabi au fost în cele din urmă învinşi, dar prezenţa slavilor în Balcani a devenit un element permanent.

[2] C.M. Woodhouse, *The Story of Modern Greece,* Faber & Faber, London, 1968, p. 30.

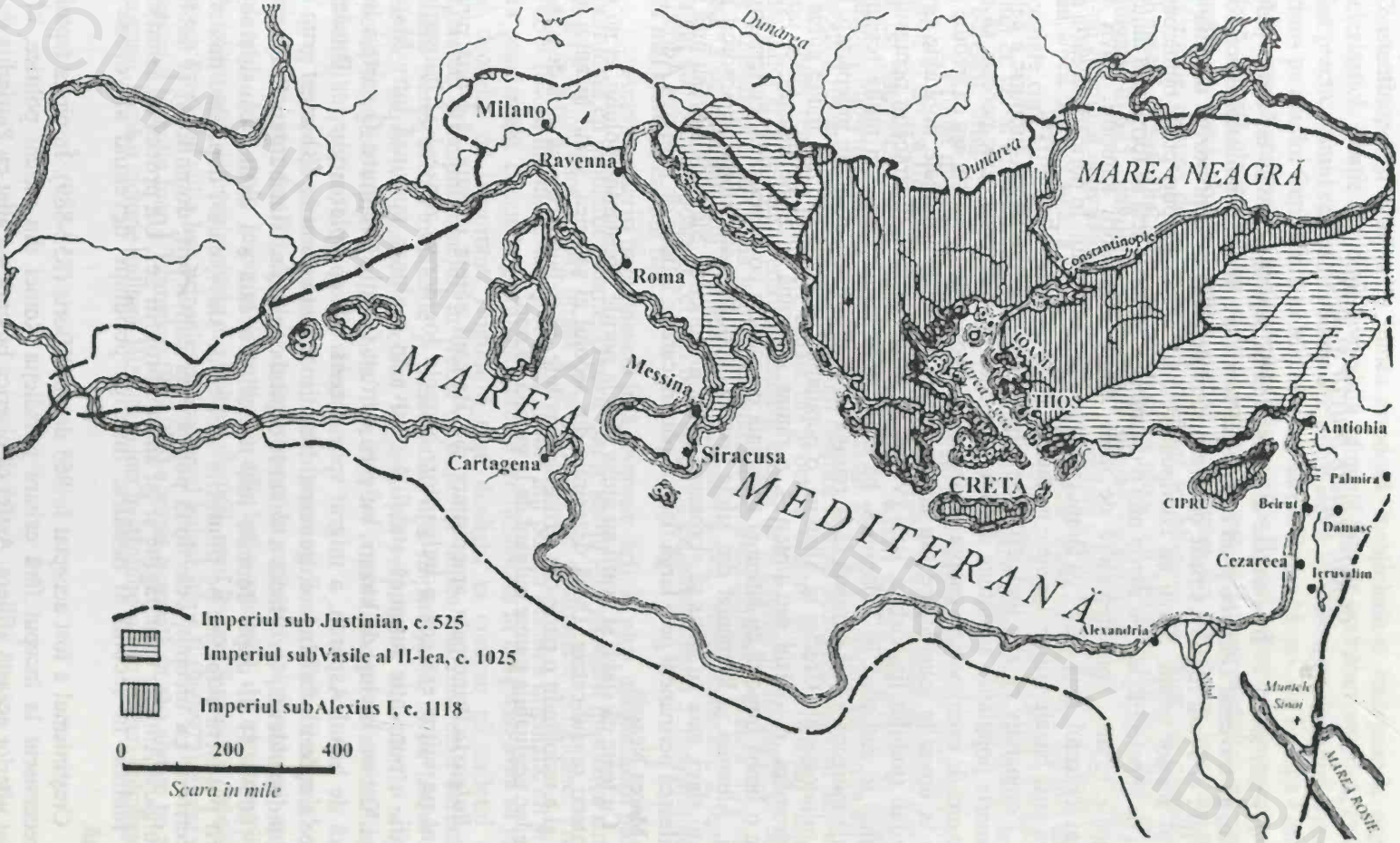

Harta 4 – Imperiul Bizantin

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Slavii: statele bulgar şi sîrb

Invazia slavă. În secolele al şaselea şi al şaptelea, slavii, un neam indo-european, au traversat Dunărea şi au ocupat cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. La început, ei aveau legături strînse cu avarii, care deţineau evident poziţia dominantă în cadrul acestor relaţii. Slavii au continuat să înainteze în grupuri puţin numeroase conduşi de căpeteniile lor; nu exista nici o organizare centrală, deşi se formaseră uniuni între unele triburi. Spre deosebire de mulţi dintre invadatorii anteriori, slavii au colonizat teritoriul, ocupîndu-l ca ţărani cultivatori ai pămîntului. În perioada aceasta au fost deci puse bazele viitoarelor state medievale bulgar, croat, sîrb şi sloven.

Comparativ cu alte societăţi, ştim puţine lucruri despre istoria timpurie a celei slave; soarta populaţiei autohtone este de asemenea controversată. Este necesar să ne ocupăm aici de evenimentele asupra cărora nu există documente scrise, aşa că trebuie să apelăm la dovezile arheologice sau antropologice sau la cunoştinţele dobîndite prin intermediul studiilor lingvistice. Este evident că triburile slave au străbătut peninsula, pătrunzînd în sud pînă în Pelopones, ba chiar şi în insula Creta. În multe regiuni, populaţia indigenă a fost obligată să se retragă pe dealurile sau în munţii îndepărtaţi. În zonele muntoase ale Greciei şi Albaniei, o populaţie cunoscută sub mai multe nume – vlahi, aromâni, cuţovlahi sau ţînţari –, a rămas aici pînă în zilele noastre. Aceştia vorbesc o limbă înrudită cu latina şi apropiată de româna contemporană. Pe teritoriile Greciei, Albaniei şi României din zilele noastre, populaţia autohtonă i-a absorbit pe coloniştii slavi, care au ajuns să vorbească limba localnicilor. Slavofonii aveau însă să se stabilească permanent pe o largă fîşie de pămînt care se întinde de la Marea Adriatică pînă la Marea Neagră.

Cu toate că slavii şi avarii au ajuns pînă la porţile Constantinopolului, ei nu au putut cuceri oraşul-cetate. După dezastrele din secolul al şaptelea, statul bizantin s-a refăcut şi a redobîndit o parte din teritoriile pierdute. El trebuia acum să aibă de-a face şi cu de loc neglijabila putere bulgară de la graniţa de nord.

Bulgaria. Principala ameninţare din Balcani căreia trebuia să-i ţină piept Bizanţul pe viitor era cea a bulgarilor. Numele lor derivă din cel al bulgarilor originari, o populaţie turanică stabilită cîndva în regiunea cuprinsă între Marea Azov şi Kuban. Învinşi de kazari, bulgarii au fost forţaţi să se mute. O parte a lor, condusă de hanul Asparuh, a migrat spre o zonă din apropierea gurilor Dunării. După ce a suferit o înfrîngere, guvernul bizantin a recunoscut în 681 acest grup ca putere independentă, iar Pliska a devenit capitala primului stat bulgar. Sub hanul Krum (803-814) şi după domnia lui, teritoriul acesta s-a extins considerabil. Bulgarii puseseră stăpînire pe ţinuturile locuite de slavi, care-i depăşeau numeric pe cuceritori. La început, cele două popoare au convieţuit; domnitorul şi nobilii erau bulgari. Ambele erau păgîne şi îşi adorau propriii zei. Un proces de asimilare a fost realizat în secolul al nouălea, întreaga populaţie devenind slavofonă şi creştină.

Creştinismul a fost acceptat în 865 de ţarul Boris (852-889). În ciuda faptului că a recunoscut la început fără ezitare jurisdicţia Romei din raţiuni politice, el a denunţat ulterior această afiliere. Astfel că biserica bulgară s-a aliat cu Patriarhia de la

Constantinopol şi a intrat în lumea ortodoxă, menţinîndu-şi însă propria organizare ecleziastică. Graţie atitudinii favorabile adoptată faţă de învăţătura creştină, Bulgaria a fost practic primul centru important al culturii slave. În acest timp, Imperiul Bizantin i-a trimis pe cei doi fraţi, Chiril şi Metodiu în Marele Regat Morav din Europa Centrală ca să încerce să contracareaze activitatea misionarilor Romei. Aceştia elaboraseră o scriere slavă, numită glagolitică, iar ucenicii lor au efectuat traducerea lucrărilor religioase din greacă în slavă, folosind limba vorbită în regiunea lor natală din jurul Salonicului. Eforturile depuse de cei doi fraţi călugări în Moravia au eşuat, ei găsindu-şi aici obştescul sfîrşit. Discipolii lor, obligaţi să plece din Moravia, au fost bine primiţi în Bulgaria în 885. Stabilindu-şi centrul la Preslav, care a devenit în 893 noua capitală, ei şi-au continuat activitatea de traducere şi copiere a textelor religioase. Vechea bulgară, sau slava bisericească, a devenit limba bisericilor ortodoxe slave şi a culturii slave din secolele care au urmat. Alfabetul glagolitic originar a fost modificat ca să semene mai mult cu cel al limbii greceşti, alfabetul chirilic rezultat fiind adoptat de slavii ortodocşi – bulgarii, sîrbii şi ruşii.

Primul imperiu bulgar a atins apogeul în timpul domniei lui Simeon (893-927), cel de al doilea fiu al lui Boris. Atracţia Bizanţului sau Constantinopolului a continuat să fie puternică pentru conducătorii bulgari. Krum murise încercînd să cucerească capitala imperială, aşa că primul obiectiv al lui Simeon a devenit capturarea acesteia şi totodată revendicarea supremaţiei lumii creştine asupra întregului imperiu universal. În 925, după repetate încercări eşuate de a ocupa oraşul, el s-a proclamat împărat al romanilor şi bulgarilor. Centrul ecleziastic bulgar de la Preslav a fost înălţat de la rangul de arhiepiscopie la cel de patriarhie pentru a-i conferi şefului ei acelaşi titlu ca şi cel deţinut de conducătorul bisericii de la Constantinopol. Marea extindere a teritoriului bulgar sub Simeon poate fi cel mai bine apreciată examinînd harta 5. Bulgaria devenise cea mai mare putere din Balcani.

Aceste cuceriri împuţinaseră însă resursele ţării. În plus, conducătorii bulgari se confruntau cu probleme interne. O parte dintre nobili s-au răzvrătit împotriva autorităţii centrale, după care a mai urmat şi o perioadă de controverse religioase. Problema ereziei fusese întotdeauna o problemă majoră atît pentru biserica orientală, cît şi pentru cea occidentală. Erezia bogomilistă, care îşi are rădăcinile în Bulgaria, avea să joace un rol deosebit de important. Bogomilii erau dualişti; ei credeau că sufletul omului reprezintă principiul binelui, în vreme ce trupul şi lumea materială erau întruchiparea răului. Nerespectînd ritualurile şi neacceptînd nici împărtăşania, ei au lansat atacuri energice împotriva bisericii oficiale. Bogomiliştii respingeau simbolurile religioase: crucea, moaştele sfinţilor şi icoanele. Doctrina lor constituia o provocare atît la adresa autorităţilor politice, cît şi a celor religioase.

În aceeaşi perioadă s-au intensificat şi ameninţările din afară. Principalul oponent al bulgarilor rămînea Bizanţul, dar trebuiau avuţi în vedere şi noii invadatori, ungurii şi pecenegii. Mai mult, Imperiul Bizantin se afla într-o perioadă de renaştere, iar ruşii participau activ la evenimentele din Balcani. În 969, ţarul Rusiei, Sviatoslav (964-972), a cucerit Preslavul şi l-a luat prizonier pe împăratul bulgar Boris II (969-972). Drept replică, împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969-976) a trimis o armată ca să-i alunge pe ruşi din Bulgaria. După o victorie militară, Bizanţul a luat în stăpînire aceste ţinuturi bulgăreşti.

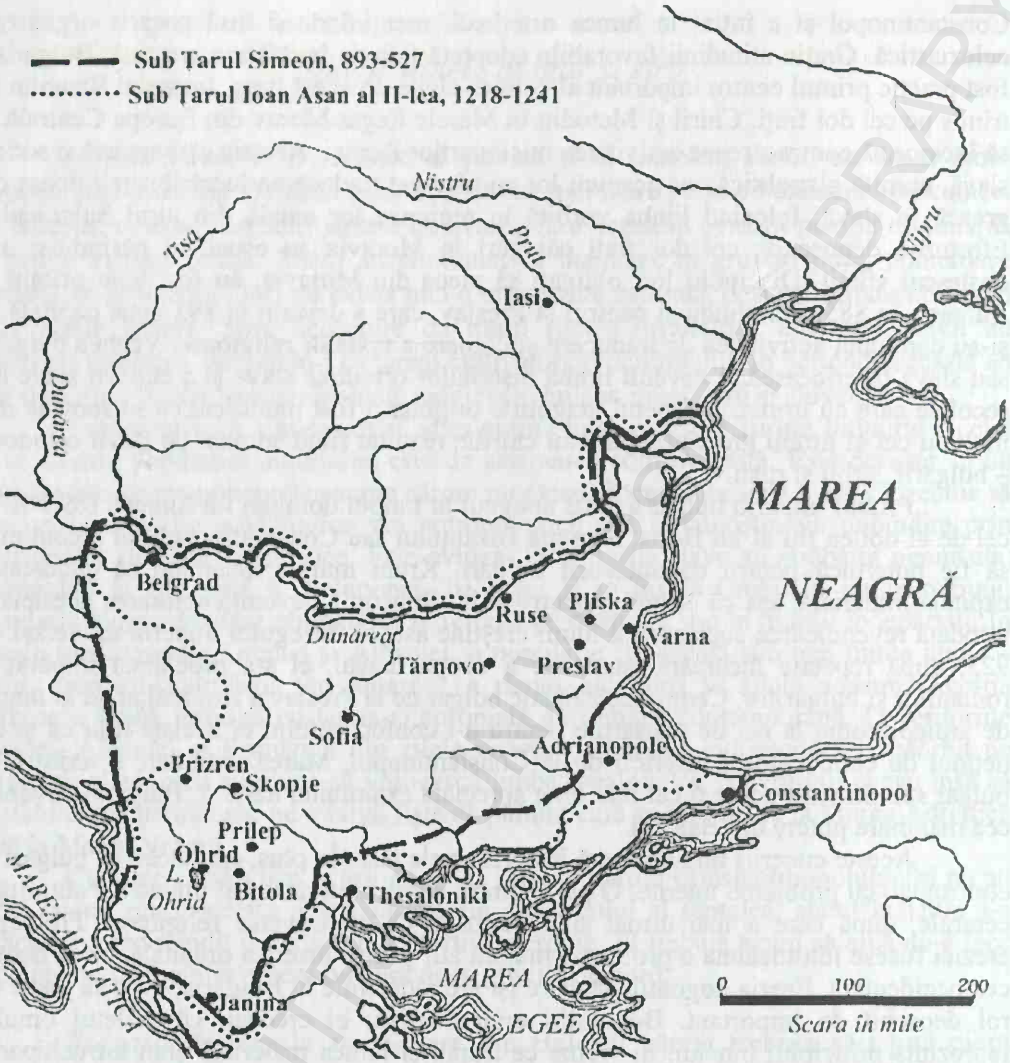

Harta 5. Bulgaria în Evul Mediu

Un centru de rezistență continua totuși să existe în sud-vest. Aici, Samuil (991-1014), fiul unui guvernator districtual, a organizat un nou guvern cu centrul la Ohrid, și lupta cu Bizanțul a continuat. Deși forțele bulgare au repurtat cîteva victorii, împăratul bizantin Vasile al II-lea (963-1025), cunoscut și sub numele de Bulgaroctonul ("Omorîtorul de bulgari"), a triumfat în cele din urmă. În 1014, după o victorie importantă, el a luat paisprezece mii de prizonieri bulgari, apoi i-a orbit, scoțîndu-i numai un ochi doar fiecărui al o sutălea ca să-i poată conduce înapoi acasă pe soldații învinși. La vederea acestei atrocități, Samuil a murit. În 1018, armata bizantină a cucerit Ohridul, întreaga regiune a intrat în stăpînirea Bizanțului și rămînînd astfel timp de un secol și jumătate. Bizanțul deținea acum cea mai puternică poziție de la începutul invaziilor slave, fiind de fapt cea mai mare putere existentă la vremea aceea.

Imperiul Bizantin nu era însă capabil să-şi menţină statutul dominant. În cei cincizeci de ani de după moartea lui Vasile al II-lea, suprafaţa teritoriului statului s-a redus din nou. Conflictele interne subminau autoritatea guvernului şi noi duşmani, mai ales turcii seleucizi şi ungurii, îi ameninţau frontierele. Această situaţie a permis o renaştere a Bulgariei. În 1186, două căpetenii bulgare, Petru şi Ioan Asan, au organizat o revoltă încununată de succes. Acţiunea lor marchează întemeierea celui de al doilea Imperiu Bulgar, a cărui capitală a fost stabilită la Tărnovo. Posesiunile bulgare s-au extins foarte mult sub Ioniţă (*Kaloiannes*) (1197-1207), într-un moment cînd Imperiul Bizantin se afla într-o situaţie disperată. În 1204, Constantinopolul a fost cucerit de aventurierii celei de a patra cruciade, care au împărţit pămînturile bizantine luate în stăpînire în mici regate conduse de ei.

Ca şi în perioada anterioară, în ciuda victoriilor militare repurtate de ei, conducătorii bulgari întîmpinau dificultăţi în ţinerea sub control a nobililor lor. E posibil ca Ioniţă Kaloiannes să fi fost asasinat de propriii lui comandanţi. Imperiul renăscut a atins apogeul în timpul domniei lui Ioan Asan (1218-1241); deţinînd iar statutul de putere balcanică majoră, statul bulgar avea în posesie un teritoriu foarte întins. Dar situaţia nu era deloc stabilă. În timpul domniilor care au urmat, imperiul s-a dezmembrat; nobilii războindu-se între ei pentru controlul asupra regiunilor rămase în mîinile bulgarilor. Cel mai puternic stat din Balcani avea să devină Serbia, care a pus stăpînire pe teritoriul Macedoniei, care făcuse odinioară parte din imperiile bulgar şi bizantin.

Serbia. Sîrbii, un popor slav, au ajuns în Balcani în secolul al şaptelea. Au fost convertiţi la creştinism în a doua jumătate a secolului al nouălea şi sînt de atunci încoace ortodocşi. Între secolele al optulea şi al doisprezecelea, cea mai mare parte a lor au locuit în teritorii aflate sub dominaţie bulgară sau bizantină. După 1018, cînd Imperiul Bizantin a anihilat independenţa Bulgariei, căpeteniile sîrbilor au ajuns să deţină o poziţie mai bună. În cele din urmă au fost întemeiate două state: Zeta, în zona muntoasă, care avea să constituie mai tîrziu teritoriul Muntenegrului, şi, mai tîrziu, Raška, în partea de est.

Ascensiunea regatului sîrb este strîns legată de dinastia Nemanja. Primul din această linie, Ştefan Nemanja I (cca 1168-1196), a devenit conducător, sau mare *župan* (jupîn), al Raškăi; descendenţii lui aveau să deţină puterea timp de două secole. Ştefan a reuşit să obţină controlul asupra Zetei şi să extindă teritoriul sîrb pînă la Marea Adriatică. Fiul lui, Ştefan al II-lea (1196-1227), supranumit „primul încoronat", şi-a luat titlul de rege. A fost instituită în acelaşi timp o arhiepiscopie sîrbească separată la Žiča, pusă sub autoritatea celui mai mic fiu al lui Ştefan I, Sava, care era călugăr. Serbia devenise un regat cu o biserică ortodoxă autonomă.

Cuceririle celui de al doilea Imperiu Bulgar erau firesc în detrimentul intereselor sîrbilor. Statul trebuia să se ocupe şi de înaintarea ungurilor dinspre nord. Declinul ulterior, atît al puterii bulgare cît şi al celei bizantine, a creat însă condiţii pentru expansiunea Serbiei. Au fost înfăptuite cuceriri teritoriale în timpul domniilor lui Miliutin (1282-1321) şi Ştefan Dečanski (1321-1331), dar apogeul statului medieval a fost atins sub Ştefan Dušan (1331-1355). Avînd aceleaşi intenţii de cucerire ca şi cele ale împăraţilor bulgari, ambiţiosul conducător s-a concentrat asupra anexării ţinuturilor din sud. Controlul lui avea să se extindă asupra teritoriilor Albaniei, Macedoniei, Epirului şi Tesaliei, ca şi a celui sîrbesc, care ajungea pînă la Marea Adriatică (vezi harta 6). În 1346, Dušan se încoronase ca împărat

al sîrbilor şi grecilor, adăugînd mai tîrziu la acest titlu şi pe cel de împărat al bulgarilor şi albanezilor. Tot în 1346 a ridicat arhiepiscopia Pec-ului la rangul de patriarhie. Centrul politic al Serbiei se mutase şi el la sud – de la Raš la Priština, de aici la Prizren şi în sfîrşit la Skopje (Skoplje, Üsküb). Sub domnia lui Dušan, Serbia a fost puterea majoră din Balcani, cu un teritoriu cuprins între Marea Adriatică şi Marea Egee.

Cu toate că Dušan era capabil să stăpînească acest imperiu impresionant, posesiunile lui erau lipsite de coeziune internă. În 1355, după moartea lui, la vîrsta de patruzeci şi şase de ani, regatul sîrb a avut aceeaşi soartă ca şi cel bulgar, dezintegrîndu-se pur şi simplu. Fiul lui Dušan, Ştefan Uroš V (1355-1371), i-a urmat la tron, dar nu a fost în stare să menţină controlul central faţă de intrigile interne şi de presiunea externă. În 1371, odată cu moartea lui, dinastia Nemanja s-a stins. Teritoriul sîrb, ca şi cel bulgar, a fost împărţit între nobilii rivali.

Situaţia de la nord de Dunăre: Ungaria, Transilvania, Valahia şi Moldova

În timp ce conducătorii bizantini, bulgari şi sîrbi se mulţumeau să deţină controlul asupra celei mai mari părţi a Peninsulei Balcanice, la nord de Dunăre se desfăşurau evenimente importante. După evacuarea Daciei de către romani în 270, regiunea aceasta şi valea Dunării au suportat imensa povară a mai multor valuri succesive de invazii; goţii, avarii, hunii, bulgarii, slavii şi tătarii au străbătut rînd pe rînd meleagurile acestea. Pentru viitoarea colonizare a regiunii, sosirea ungurilor avea să aibă o semnificaţie de lungă durată. Eşuînd în încercarea lor de a-şi continua înaintarea spre vest, ei s-au stabilit în Cîmpia Panonică la sfîrşitul secolului al nouălea. Deoarece au fost convertiţi la creştinism de Roma, viitoarele lor legături religioase şi politice aveau să fie cu Occidentul. Cel mai mare conducător medieval al ungurilor a fost Ştefan (997-1038), care a fost încoronat ca rege în anul 1000 şi mai tîrziu canonizat. Ca sfînt patron al Ungariei, numele lui a fost asociat cu teritoriul statului maghiar, care a ajuns să fie cunoscut în general sub denumirea de „posesiunile coroanei Sfîntului Ştefan."

Pe viitor, istoria Ungariei avea să fie strîns legată de cea a Croaţiei şi a Principatelor Române, mai ales a Transilvaniei. În 1102, regele Ungariei a moştenit coroana Croaţiei în împrejurări care vor fi descrise în secţiunea următoare. În secolul al unsprezecelea, Ungaria a pus stăpînire pe Transilvania, un teritoriu care avea probabil o populaţie amestecată, dar majoritar românească. După ocupare, guvernul maghiar a încurajat imigrarea pentru a întări această zonă de graniţă împotriva invaziilor din afară. Deosebit de importantă a fost colonizarea secuilor, care erau înrudiţi îndeaproape cu ungurii, şi a germanilor, numiţi saşi, care au venit în secolul al doisprezecelea. Ulterior, ungurii, secuii şi saşii aveau să fie naţionalităţi privilegiate, dominînd restul populaţiei. Cu toate că Transilvania era parte componentă a Ungariei, ea beneficia de o largă autonomie.

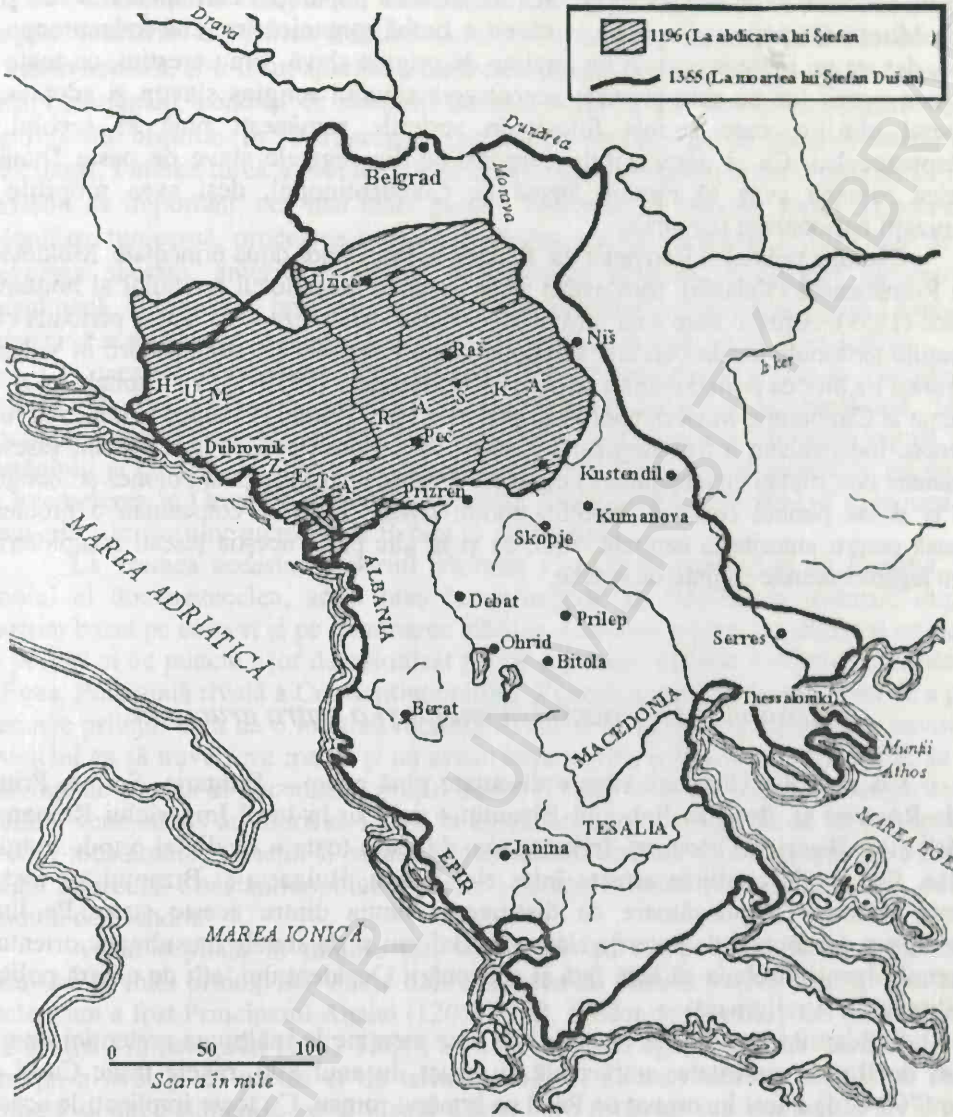

Harta 6. Serbia în timpul dinastiei Nemanja

Între timp, două principate româneşti, Valahia şi Moldova, se aflau în plin proces de formare. Originea etnică exactă a românilor din zilele noastre şi extinderea teritoriului ocupat de ei în diferite stadii ale istoriei au constituit şi încă mai constituie un subiect controversat, ca şi alte aspecte similare referitoare la toate popoarele balcanice, de altfel. Problema care se pune aici este ce s-a întîmplat cu populaţia după retragerea administraţiei romane din 270. Istoriografia română contemporană pune accent pe continuitatea populării ţinuturilor României actuale, inclusiv a Transilvaniei, argumentînd că populaţia daco-romană a continuat să ocupe această regiune şi i-a absorbit sau i-a izgonit pe rînd pe invadatori.

Oricum, probabil că în secolul al zecelea majoritatea populației care locuia la sud și la est de Munții Carpați erau români, vorbind o limbă romanică înrudită îndeaproape cu latina, dar cu un mare procentaj de cuvinte de origine slavă. Erau creștini, cu toate că data convertirii lor nu este precisă; acceptaseră ritualul religios slavon și adoptaseră alfabetul chirilic, care a fost folosit în scrierile românești pînă în secolul al nouăsprezecelea. Ca și organizațiile ecleziastice din regatele slave de peste Dunăre, biserica română avea să rămînă legată de Constantinopol, deși avea propriile ei organizații naționale și regionale.

Evoluția politică a României va fi axată în jurul celor două principate, Moldova și Țara Românească (Valahia), care aveau să se unească la mijlocul secolului al nouăsprezecelea (1859). Ambele state s-au format în secolul al paisprezecelea, într-o perioadă cînd formațiile teritoriale locale s-au unit sub conducerea propriilor lor conducători. În Valahia, boierimea l-a ales ca prim domnitor pe voievodul Basarab I (1310-1352). Capitala lui a fost o vreme la Cîmpulung-Muscel, apoi la Curtea de Argeș. Primul domnitor al unui stat moldovenesc independent a fost Bogdan I (1359-1365). Primii conducători români fuseseră permanent confruntați cu amenințarea cuceririi de către unguri; regatul polonez și mongolii erau și ei un pericol constant. Nobilii, numiți *boyars* (boieri), constituiau o problemă serioasă pentru autoritatea centrală. Aici, ca și în alte părți, aceștia țeseau comploturi și aveau legături secrete cu puterile străine.

Bizanțul și Occidentul: Veneția și a patra cruciadă

Cu excepția Ungariei, statele discutate pînă acum – Bulgaria, Serbia, Principatele Române și, desigur, Imperiul Bizantin – orbitau în jurul Imperiului Roman de Răsărit și al Bisericii Ortodoxe. Îmbrățișarea de către toate a credinței ortodoxe nu le scutise, firește, de conflicte armate între ele. Serbia, Bulgaria și Bizanțul au fost în diverse perioade răspunzătoare de distrugerea unuia dintre aceste state. Pe lîngă amenințarea prezentată de puterile slave din Balcani și de statele musulmane orientale, guvernul bizantin trebuia să facă față și provocării Occidentului, atît de natură politică și militară, cît și religioasă.

Strădaniile împăraților bizantini de a se menține la înălțimea pretenției de a fi, alături de Roma, autoritatea universală au eșuat. În anul 800, regele franc Carol cel Mare (768-814) a fost încoronat de Papă ca împărat roman. Cu toate implicațiile acestui eveniment, guvernul bizantin a fost obligat în 812 să recunoască acest fapt. Titlul de împărat roman avea să fie moștenit în cele din urmă, în secolul al treisprezecelea, de casa germană de Habsburg, ai cărei membri erau aleși cu regularitate în ceea ce devenise cu timpul o demnitate lipsită de conținut. Așa cum existau două imperii rivale, aveau să existe curînd și două biserici creștine cu pretenții opuse în privința jurisdicției. Inițial, patriarhul Constantinopolului recunoscuse prioritatea episcopului de la Roma. Controversele doctrinale au umbrit însă nu după multă vreme relațiile dintre cele două capitale. În 1054, cele două organizații s-au excomunicat reciproc. Deși semnificația acestui act nu era limpede la vremea respectivă, ruptura, în ciuda numeroaselor tentative, nu a fost niciodată reparată. Practic, o armată reprezentînd Occidentul și interesele catolice, a fost prima care a străpuns sistemele de apărare ale Constantinopolului.

Amenințările dinspre est cu care s-a confruntat imperiul, mai întîi din partea perşilor şi ulterior din partea arabilor musulmani, au fost prezentate anterior. În secolul al unsprezecelea, şi-a făcut apariția o forță musulmană formidabilă. În perioada aceasta, turcii musulmani, conduşi de membrii familiei Selgiuk, au devenit principalul pericol pentru statul bizantin. În 1071, armata Bizanțului a fost învinsă în decisiva bătălie de la Manzikert. Puterea turcă a preluat posesiunile bizantine din Orientul Apropiat şi, lucru deosebit de important, cea mai mare parte a Anatoliei. A început astfel un proces de colonizare turcească, proces ce avea să se desfăşoare pe parcursul a patru sute de ani. Regiunea aceasta, anterior bizantină şi majoritar creştină, a devenit turcească şi musulmană. Schimbarea produsă a afectat dramatic puterea imperiului, pentru care zona respectivă avea o mare importanță ca sursă de forță de muncă, hrană şi impozite.

Cucerirea Pămîntului Sfînt de către un stat musulman a dus în Occident la organizarea cruciadelor. În ciuda faptului că erau finanțate de papalitate, aceste campanii militare erau dirijate de cavaleri apuseni care nu respectau nici o regulă, erau nestăpîniți şi însetați de putere, dovedindu-se curînd mai puțin interesați de religie, cît de întemeierea în Orient a unor regate proprii. Ei nu erau în nici un caz preocupați de recucerirea teritoriilor pierdute de Bizanț în Asia Mică.

La vremea aceasta, Imperiul Bizantin a intrat în conflict şi cu Veneția. Prin secolul al doisprezecelea, acest oraş întreprinzător îşi clădise un puternic imperiu maritim bazat pe comerț şi pe dominarea mărilor. Cucerise un lanț de insule şi un număr de porturi şi de puncte uşor de colonizat pe tot cuprinsul mărilor Adriatică, Mediterană şi Egee. Potențială rivală a Constantinopolului, Veneția a găsit în timpul celei de a patra cruciade prilejul de a da o lovitură mortală rivalului ei. Cruciații, care aveau nevoie de venețieni ca să traverseze marea şi nu aveau bani pentru achitarea transportului, au fost convinşi de aceştia să cucerească oraşul Zadar (Zara), aflat sub stăpînirea ungurilor. În schimb, venețienii s-au oferit să-i ducă în Egipt. După aceasta, în loc să lupte împotriva turcilor musulmani, Veneția şi cavalerii creştini mai întîi au ocupat şi apoi, în 1204, au prădat împreună Constantinopolul. Ulterior l-au ales împărat pe unul de-al lor, contele Balduin de Flandra.

Avînd capitala în mîinile lor, cuceritorii au trecut la împărțirea ținuturilor bizantine în mici principate. Unele dintre acestea au dăinuit puțină vreme, în timp ce altele, cum a fost Principatul Ahaiei (1205-1432), fondat de Geoffrey de Villehardouin, şi Ducatul Arhipelagului (1207-1566), au avut o durată egală cu viața fondatorilor lor. Veneția a avut şi ea partea ei de teritorii bogate, inclusiv unele zone de pe coasta dalmată şi din Peloponez, ca şi insula Creta, care a rămas sub dominația lor pînă în 1669. În Balcanii bizantini, doar statul Epir rămăsese sub control ortodox. Cavalerii Apusului şi venețienii deținеau acum ținuturi grecești ca limbă şi ortodoxe ca religie. Politica ulterioară a noilor conducători a dus la declanşarea urii populației autohtone față de „franci", cum erau numiți europenii apuseni. În ciuda imenselor ei eforturi, biserica catolică nu a putut converti populația din aceste regiuni.

În 1261, Imperiul Bizantin a fost restaurat sub forma Imperiului de la Niceea, un stat grec întemeiat în Anatolia după căderea Constantinopolului. Mihail al VIII-lea Paleologul a devenit împărat, fondînd o dinastie care va dura pînă la prăbuşirea finală a imperiului. Cu toate că unele teritorii balcanice au fost redobîndite, statul era în continuare slab. Vechii duşmani erau, firește, aceiaşi. Conflictele cu cel de al doilea Imperiu Bulgar şi cu Serbia au fost deja analizate. Interesele Bizanțului erau afectate şi de evenimentele

petrecute pe coasta Mării Adriatice, unde Ungaria, Veneția, Croația și Bosnia se războiau între ele pentru supremație.

Vestul Balcanilor și coasta Adriaticei: Croația, Dalmația, Bosnia și Albania

După ce au invadat Balcanii, slovenii și croații, ambii popoare slave, s-au stabilit în partea de nord-vest a regiunii studiate. Slovenii nu alcătuiau o entitate politică independentă. În 784, ei au devenit parte componentă a regatului franc, fiind catolici fervenți. Către sfîrșitul secolului al paisprezecelea, ținuturile locuite de ei trecuseră sub controlul Imperiului Habsburgic. Spre deosebire de ei, croații, care trăiau la sud, în ținuturile situate la nord de Sava, la vest de Una și de-a lungul coastei Adriaticei, au întemeiat un veritabil stat independent (vezi harta 7). Primul conducător cu titlu de rege a fost Tomislav (910-928). Centrul era la Biograd, pe coasta Dalmației.

Harta 7. Croația în 1070

Situată în apropiere de granița dintre imperiile răsăritean și apusean și supusă atît influenței Romei, cît și celei a Constantinopolului, Croația a fost firește scena unor controverse religioase. Existau două partide, unul care era în favoarea unirii cu Roma și a acceptării liturghiei în limba latină, celălalt preferînd ritualul slavon utilizat în

bisericile ortodoxe slave. Alegerea Romei a fost în cele din urmă opțiunea decisă în timpul domniei lui Zvonimir (1075-1089). După convertirea poporului, ținuturile croate au intrat în sfera influenței occidentale și catolice.

Independența croată nu a durat mult timp. Cînd moartea lui Zvonimir a dus la dispute în privința succesiunii, coroana a fost revendicată de Ladislau I (1077-1095), regele Ungariei. Primul monarh ungur încoronat ca rege al Croației a fost însă Koloman (1095-1116), care întrunise consimțămîntul majorității nobilimii croate. Croația s-a unit deci cu Ungaria în 1102, dat fiind faptul că aveau același rege, dar natura exactă a acestei relații avea să fie disputată pe tot parcursul secolului următor. Ulterior, conducătorii Croației aveau să susțină că unirea aceasta fusese rezultatul unui acord între parteneri egali, legați în primul rînd printr-un monarh comun. Cu toate că guvernul maghiar nu a acceptat această interpretare a aranjamentului, Croația beneficia realmente de un statut special în cadrul regatului Ungariei, avînd o largă autonomie. Ea avea o administrație separată de cea maghiară, iar adunarea nobililor croați deținea o mare autoritate.

Trebuie să menționăm că cele trei regiuni locuite de croați și asociate în diverse perioade cu Regatul Triunic medieval, cu alte cuvinte Croația, Dalmația și teritoriul dintre Sava și Dunăre cunoscut sub numele de Slavonia, aveau să fie în continuare guvernate în cadrul unor sisteme separate chiar și atunci cînd aveau același conducător. Numai Croația propriu-zisă se bucura de un real statut autonom; Slavonia a fost prompt organizată în comitate, conform sistemului maghiar, iar istoria ulterioară a Dalmației avea să fie zbuciumată și complicată.

Venirea la putere a dinastiei ungare Arpád în Croația nu a rezolvat situația Slavoniei. Lupta pentru stăpînirea acestei zone s-a purtat mai ales între Ungaria și Veneția, dar Serbia și Bosnia rîvneau și ele să dobîndească un teritoriu pe coasta Adriaticei. Deși cea mai mare parte a locuitorilor erau croați, cu o populație sîrbească concentrată la sud de Dubrovnik (Ragusa), orașele erau puternic influențate de italieni, în primul rînd de venețieni. Majoritatea acestora aveau instituții autonome respectate de succesivele puteri ocupante. Guvernul se afla în mîinile unor consilii alcătuite din cetățenii de vază din partea locului. Limba comerțului și a administrației, latina pe vremea romanilor, a devenit acum italiana; limba italiană și-a menținut dominația pînă de curînd. Situația aceasta nu a împiedicat totuși dezvoltarea literaturii croate, al cărei centru era în secolul al cincisprezecelea Dalmația.

Statele care rîvneau la dominarea teritoriului Dalmației luptau și pentru obținerea controlului asupra Bosniei. Situată între bisericile rivale ale Răsăritului și Apusului, în această regiune avea să se declanșeze o mișcare religioasă separatistă. Biserica creștinilor bosniaci, care nu aparținea nici clerului ortodox, nici celui catolic, a fost obiectul unor atacuri înverșunate din partea Romei.[3] A existat o vreme și un regat bosniac (vezi harta 8). Cel mai reprezentativ conducător al acestuia a fost Ștefan Tvrtko (1353-1391) , primul *ban*, adică guvernator, al Bosniei, care era în perioada aceea sub suzeranitate maghiară. În 1377, Tvrtko a fost încoronat rege al „sîrbilor, bosniacilor și croaților," un titlu care reflecta întinderea considerabilă a teritoriului aflat sub controlul său. El a fost capabil să adauge Dalmația la posesiunile lui. După moartea sa, conform schemei obișnuite pe care am văzut-o și în alte state balcanice, regatul său s-a dezmembrat sub presiunea conflictelor interne și a invaziei externe.

[3] John V. A. Fine, Jr., *The Bosnian Church: A New Interpretation*, East European Quarterly, Boulder, Colo., 1975.

Ultima regiune din Balcani despre care mai trebuie să vorbim, cea locuită de albanezi, a „beneficiat" de aceleaşi dificultăţi întîlnite şi în alte părţi. Marea prosperitate din timpul perioadei romane luase sfîrşit odată cu invaziile. În special înaintarea slavilor a afectat profund ţinuturile albaneze. Populaţia iliră autohtonă nu a fost însă slavizată. Trăind într-o regiune muntoasă, organizaţi în uniuni tribale, aceasta şi-a păstrat limba şi existenţa separată. Numele folosit în cele din urmă pentru această zonă şi pentru populaţia ei derivă din cel al tribului numit albanoi, care locuiau în apropiere de Dürres. În această perioadă de început, albanezii îşi spuneau arberi sau arbereşi.

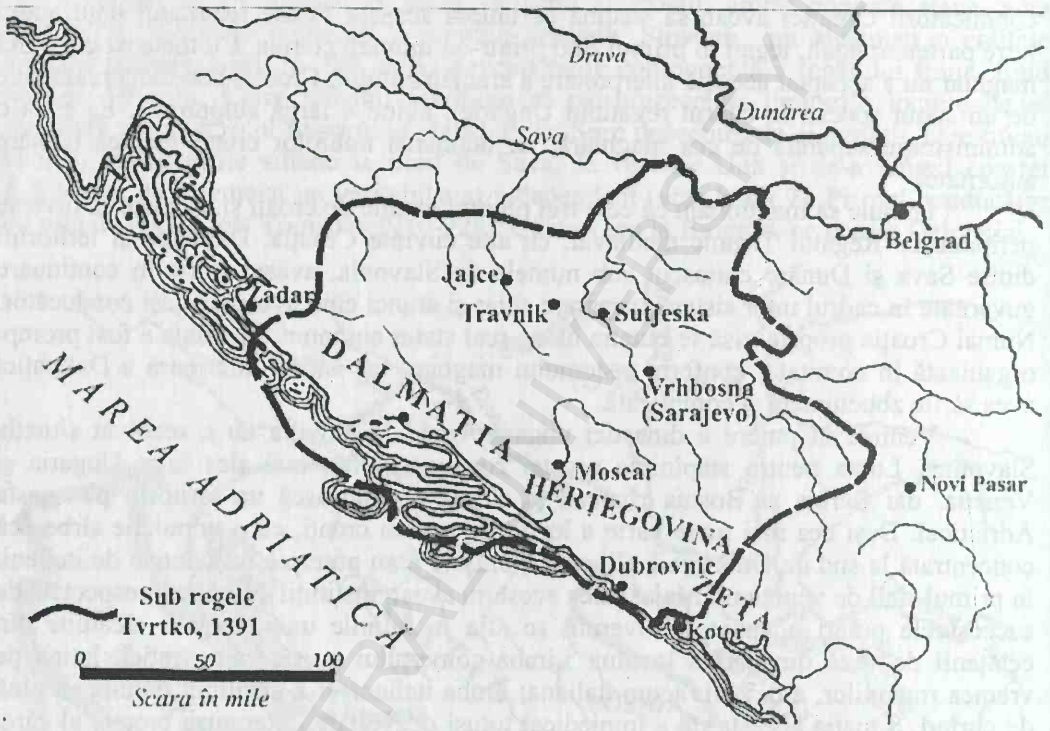

Harta 8. Bosnia medievală

În secolul al doisprezecelea a fost întemeiat un principat cu centrul la Krujë, dar acesta a avut o existenţă scurtă. Pe tot parcursul epocii medievale, ţinuturile acestea au fost supuse unor invazii repetate. Normanzii, veneţienii şi bizantinii năvăleau dinspre mare, iar imperiile bulgar, sîrb şi bizantin au avut perioade îndelungate în stăpînire regiunile locuite de albanezi. Cu toată intervenţia străină, trebuie să subliniem că atunci, ca şi mai tîrziu, zona era greu de ţinut sub control. Notabilităţile locale şi căpeteniile clanurilor îşi dirijau propriile districte şi luptau unii cu ceilalţi pentru dominarea ţinutului respectiv. Din cauza situaţiei interne dificile, a apărut o masivă migraţie albaneză spre sud, grupuri-grupuri deplasîndu-se în Tesalia, în Pelopones şi în insule. Unele dintre acestea din urmă – Hydra, Psara şi Spetsai, de pildă – au devenit majoritar albaneze din punct de vedere etnic.

Statele medievale înainte de cucerirea otomană

Către sfîrşitul secolului al paisprezecelea, bazele statelor balcanice moderne fuseseră deja puse, fiecare avînd un duplicat în perioada aceasta: România în Moldova, Valahia şi Transilvania, Bulgaria în imperiile medievale, Iugoslavia în regatele sîrb, croat şi bosniac, Albania în Iliria, iar Grecia în Imperiul Bizantin. Deşi aveau să se producă modificări în structura populaţiei regiunii şi aveau să aibă loc o serie de imigrări, nu a urmat nici o intruzie masivă comparabilă cu invaziile barbare. Trebuie să subliniem cu tărie că nici unul dintre aceste state aflate în stadiu incipient nu era *naţional* în sensul modern al cuvîntului. Ocîrmuirile erau în primul rînd alianţe ale nobililor puternici axate în jurul unei autorităţi centrale. Existau puţini conducători autocraţi după modelul bizantin. Loialităţile feudale erau bazate pe interesele comune ale majorităţii oamenilor puternici în privinţa apărării statului şi a extinderii frontierelor acestuia. Atunci cînd avantajele personale erau mai mari în comparaţie cu conducătorul lui sau printr-o alianţă cu o putere duşmană, un nobil putea să treacă lesne în tabăra adversă, fapt ilustrat prea bine de soarta statelor bulgar şi sîrb. Cu toată puterea absolută deţinută de împărat, ocîrmuirea bizantină s-a confruntat cu situaţii asemănătoare.

Secţiunea aceasta este ilustrată cu numeroase hărţi cu scopul nu numai de a demonstra mărimea imperiilor succesive, dar şi de a arăta suprapunerea revendicărilor şi a cuceririlor acestora. În secolul al nouăsprezecelea, privind retrospectiv la perioada aceasta, liderii naţionali aveau tendinţa de a considera extinderea maximă a regatelor lor medievale drept graniţele istorice ale naţiunilor lor (vezi harta 9). Aşa cum am văzut însă, teritoriile ocupate de state au fluctuat foarte mult; nu a existat nici un centru fix al vieţii naţionale – cu excepţia Constantinopolului pentru Bizanţ, firesc. Am văzut, de pildă, cum capitala bulgară s-a mutat de la Pliska la Preslav, apoi la Ohrid şi de aici la Tărnovo. Centrul Serbiei s-a mutat la sud; capitala lui Dušan a fost în cele din urmă Skopje, deşi direcţia mişcării de emigraţie sîrbă de mai tîrziu a fost spre nord. Croaţia, cu primul ei centru pe coasta Dalmaţiei, avea să aibă în secolul al şaisprezecelea drept oraş principal Zagrebul (Agram), situat în interiorul uscatului. Pe viitor, zona principală a conflictelor avea să fie Macedonia. Aici aveau să se suprapună pretenţiile albanezilor, bulgarilor, sîrbilor şi ale greco-bizantinilor; toţi stăpînind pe rînd zona într-un anumit moment al istoriei lor.

Dat fiind că existau puţine regiuni care nu avuseseră parte de mai mulţi conducători, nu exista nici un popor „pur" din punct de vedere etnic. În ajunul invaziei otomane, un grup de slavofoni îi separau pe românii şi pe ungurii din nord de zonele din sud în care se vorbeau albaneza şi greaca. În fiecare din aceste regiuni, populaţia reprezenta o fuziune între locuitorii originari şi invadatorii ulteriori, un amalgam realizat prin cucerirea lor militară de către o armată mai puternică, prin absorbţia unei populaţii de către alta datorită proporţiei ei numerice mai mari sau prin acceptarea altei limbi din cauza atracţiei culturale oferită de o civilizaţie superioară. După cum am văzut, coloniştii slavi şi albanezii din partea de sud a peninsulei au adoptat limba şi cultura greacă; slavii din ţinuturile albaneze au fost în schimb asimilaţi. În Bulgaria a avut loc o fuziune între rezidenţii slavi şi cuceritorii bulgari turanici. Locuitorii Principatelor Române erau descendenţii dacilor, romanilor, slavilor şi ai altor popoare. Şi Imperiul Bizantin, a cărui limbă oficială era greaca, avea o populaţie amestecată.

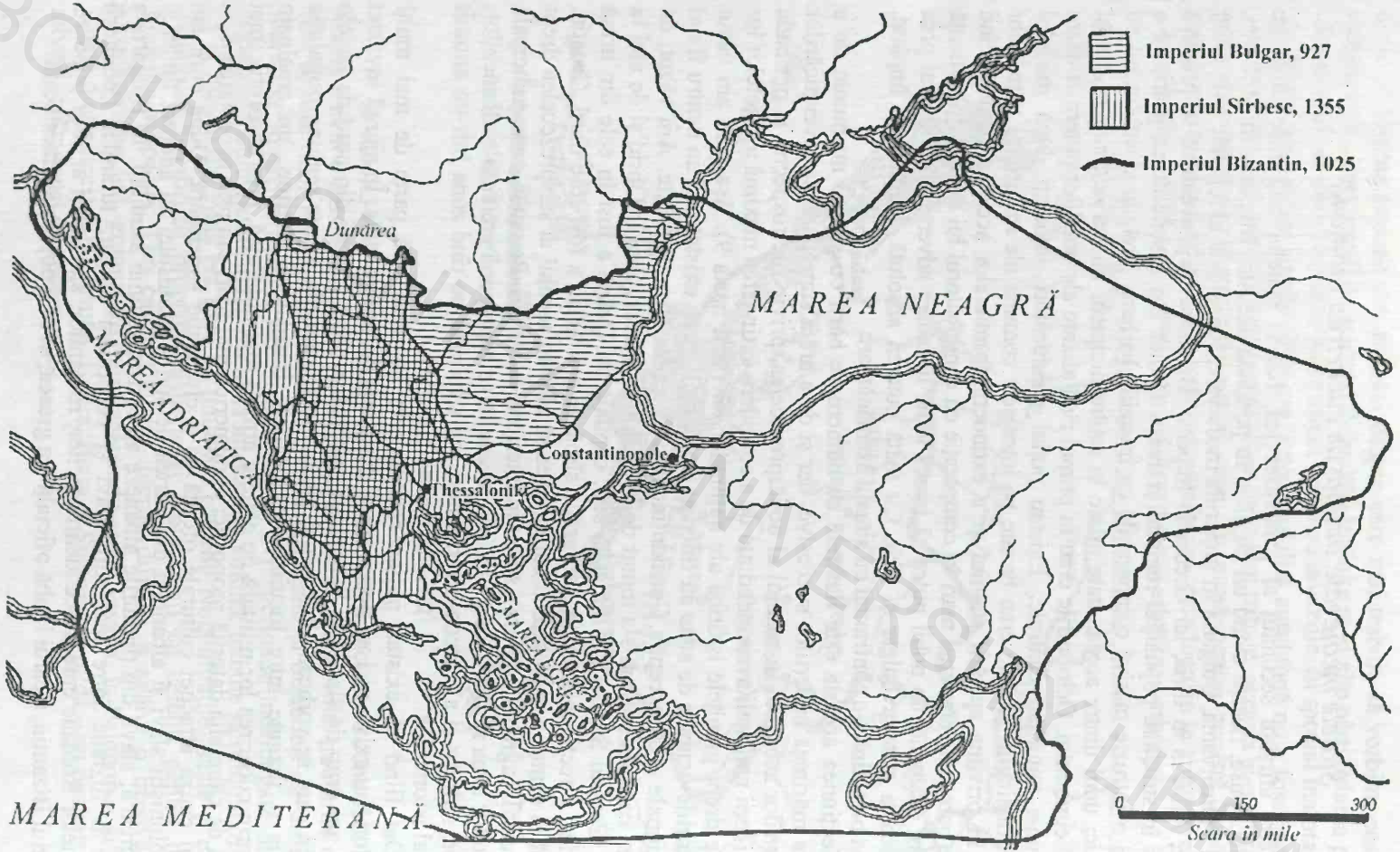

Harta 9 – Imperiile balcanice medievale

BCU "LUCIAN BLAGA" CLUJ-NAPOCA UNIVERSITY LIBRARY

Spre sfîrşitul perioadei medievale, nu numai că fuseseră puse temeliile naţiunilor moderne, dar regiunea era împărţită de o îndelungată separare culturală, ale cărei graniţe erau aproximativ cele ale imperiilor romane de răsărit şi de apus. Fundamentală pentru această separare a fost divizarea celor două biserici creştine. Cea mai mare parte a locuitorilor, bulgarii, grecii, românii, sîrbii şi mulţi albanezi, au devenit parte componentă a lumii ortodoxe, cu puternica ei influenţă bizantină. Populaţiile slave utilizau propriile lor limbi în cadrul ritualului bisericesc, iar slava veche a devenit limba lor literară comună. Ele foloseau în scris alfabetul chirilic. În artă şi în arhitectură erau urmate modelele bizantine. În schimb, influenţele catolică şi occidentală predominau în nord-vestul Balcanilor, în rîndul slovenilor şi croaţilor, ca şi în cel al albanezilor şi bosniacilor. Limba latină era limba bisericii, aşa că a fost adoptat alfabetul latin. Stilurile arhitectonice occidentale, mai întîi cel roman, apoi cel gotic, erau caracteristice clădirilor din aceste locuri.

Dintre ocîrmuirile timpului, cea bizantină a fost evident cea mai eficientă. O serie de conducători autocratici stăpînind aparatul birocratic şi o armată puternică constituiau garanţiile întemeierii unui imperiu măreţ care a dăinuit vreme de peste o mie de ani. Chiar şi în momente de adversitate extremă era menţinut un nucleu puternic. Curtea bizantină, cu ceremoniile ei magnifice, era extrem de admirată de conducătorii balcanici, care încercau să-i imite practicile. O mică parte dintre aceştia au fost capabili să se ridice la înălţimea autocratului bizantin; nobilimea feudală sau căpeteniile triburilor se puteau de obicei uni şi ameninţa efectiv autoritatea centrală. Natura efemeră a multora dintre organizaţiile politice balcanice se datorează practic faptului că puterea politică se afla în mîinile notabilităţilor locale, care aveau relaţii directe cu marea masă a populaţiei şi deţineau controlul asupra ei.

Pe parcursul lungii perioade acoperite de această prezentare succintă, viaţa şi condiţiile de trai ale masei largi a populaţiei fireşte că s-au schimbat considerabil. În timpul invaziilor din afară sau al atacurilor barbare, ţărănimea s-a aflat uneori într-o situaţie disperată. Zone largi au fost adesea depopulate, întrucît locuitorii lor fuseseră nevoiţi să fugă sau să facă faţă masacrului. Totuşi, chiar şi în timp de pace, viaţa era extrem de dificilă. Cea mai mare parte a populaţiei se întreţinea din resurse proprii, fie din cultivarea pămîntului, fie din păstorit; creşterea vitelor fusese întotdeauna o ocupaţie larg răspîndită. Cei care locuiau în apropiere de mare puteau deveni pescari, marinari sau piraţi. Prosperitatea şi fericirea unui individ depindeau în foarte mare măsură de statutul deţinerii pămîntului şi de situaţia politică a regiunii în cauză.

Cei mai norocoşi ţărani erau fermierii sau păstorii liberi care aveau propriul lor lot de pămînt sau propriile lor turme. În general, ei locuiau în comunităţi unde satul beneficia de stăpînirea obştească a pădurilor, păşunilor şi a cursurile de apă, dar fiecare familie deţinea controlul asupra propriului ei pămînt. În schimb, situaţia putea fi mult mai rea pentru cei care cultivau moşiile nobililor sau ale bisericii, aceştia fiind legaţi de pămînt sub diferite forme de iobăgie.

În atributele lor generale, şerbii din Balcani semănau cu omologii lor din apus. Pămînturile unei moşii erau de obicei împărţite, o parte din ele erau lucrate de ţărani în beneficiul moşierului, iar celelalte erau subîmpărţite în loturi individuale de care beneficia satul. Cultivînd pămîntul moşierului, şerbul era totodată obligat să plătească un procentaj din alte produse ale trudei lui, cum ar fi vinul, mierea şi vitele. Păstorii iobagi erau de asemenea obligaţi să renunţe la o parte din turmele lor. Nobilul local din cea mai mare parte a regiunilor beneficia de jurisdicţie deplină asupra oamenilor lui. El colecta taxele pentru ocîrmuire, deţinea autoritatea administrativă şi juridică deplină a moşiei lui, menţinea ordinea,

judeca toate cazurile de infracțiuni sau omor și stabilea amenzile și pedepsele. Pe lîngă sumele plătite moșierului, țăranul avea obligații și față de stat sub formă de impozite și corvezi. El era obligat să lucreze la amenajarea drumurilor și la construirea podurilor și fortificațiilor. În timp de război, el nu trebuia numai să lupte, dar și să asigure aprovizionarea și transportul trupelor.

Spre deosebire de mediul rural, majoritatea orașelor se bucurau de mari drepturi de autoguvernare. Ele erau de obicei administrate de consilii formate din cetățenii de frunte. Situate pe marile rute comerciale și de comunicație, orașele erau centre comerciale și meșteșugărești. Porturi, cum erau Constantinopol, Salonic și Dubrovnik, jucau un rol important în viața zonelor respective într-o perioadă cînd transportul pe apă era mult mai lesnicios decît cel pe uscat. Ele erau desigur și centre administrative și militare.

În secolul al paisprezecelea, cînd Peninsula Balcanică a fost pusă în fața invaziei turcilor otomani, unele elemente ale inerentei slăbiciuni a sistemului politic și social aveau să le ușureze sarcina cuceritorilor. Deosebit de importantă era lipsa de unitate dintre prinții creștini. Cu toate că erau de aceeași religie, mulți dintre conducătorii balcanici s-au aliat practic cu puterea musulmană. În măsura în care era implicată țărănimea, povara grea a feudalismului făcea adesea ca noii conducători, care aveau un alt sistem de organizare a pămîntului, să fie bine primiți. Ultimul conducător al Bosniei i-a spus papei că autoritățile turcești îi atrăseseră de partea lor pe țărani promițîndu-le îmbunătățirea condițiilor lor de trai.

Cucerirea otomană

Așa cum am văzut, după secolul al șaptelea, Imperiul Bizantin a fost nevoit să facă față provocării puterilor musulmane, mai întîi a arabilor și apoi a turcilor selgiucizi. La sfîrșitul secolului al treisprezecelea, un grup de războinici turci s-au stabilit în nord-vestul Anatoliei, aproape de Marea Marmara. Numele *otoman* care le-a fost dat acestor neamuri derivă de la cel al căpeteniei lor de frunte, Osman sau Othman (1290-1326). Expansiunea puterii lor a fost rapidă, începînd cu marile lor cuceriri din Balcani. Gallipoli, cucerit în 1354, a fost primul centru urban luat în stăpînire de otomani în Europa. Secolul al paisprezecelea oferea cu siguranță condiții generale favorabile intereselor otomanilor. În perioada aceasta, ciuma se răspîndise în toată Europa; Moartea Neagră a decimat o foarte mare parte a populației și a provocat teroare și panică. Între 1338 și 1453, energia britanicilor și a francezilor a fost solicitată de războiul de o sută de ani. Biserica Romei era slăbită de conflictele interne. Veneția și Genova, cei doi giganți comerciali rivali, erau angajate într-o luptă reciproc distructivă. În aceste condiții era foarte puțin probabil ca Occidentul să fie în stare să se unească pentru a organiza o mare cruciadă întru ajutorarea Răsăritului creștin. Slăbiciunea și divizarea Apusului s-au reflectat în Balcani. Statele feudale, fiecare cu problemele lui majore relativ la organizarea internă, erau dezbinate de geloziile și urile lor. Bizanțul, care se înălțase vreme de secole ca o barieră în fața invaziilor dinspre est, nu și-a recăpătat niciodată pe deplin puterea după restaurarea din 1261.

Înaintarea otomanilor a fost imens facilitată și de domniile unei serii de sultani extrem de abili, fiecare dintre ei adăugînd noi teritorii statului lor. Murad I (1360-1389) a cucerit mai întîi Adrianopolul (1360), iar ulterior, după o victorie importantă pe fluviul Mariţa (1371), a reușit să obțină controlul asupra ținuturilor bulgare,

macedonene şi a celor din sudul Serbiei. Sofia a fost ocupată în 1385, Niš în 1386, iar Salonicul în 1387. În perioada aceasta de reuşite, ocîrmuirea otomană i-a lăsat în funcţie pe unii conducători autohtoni ai ţinuturilor cucerite, dar, ca vasali, aceştia erau obligaţi să plătească tribut şi să-i acorde sprijin militar. Sultanii erau deci ajutaţi cu regularitate în campaniile lor de regimente balcanice. Alte regiuni şi centre urbane importante au fost trecute direct sub control otoman.

Deşi victoria otomană de pe fluviul Mariţa a constituit o bătălie deosebit de hotărîtoare pentru viitorul Paninsulei Balcanice, cea de la Kosovo Polje (Cîmpia Mierlei) din iunie 1389 avea să constituie îndeosebi subiectul legendelor şi al poeziei epice. Forţele otomane au fost întîmpinate aici de o armată alcătuită din sîrbi, bosniaci şi albanezi. Acest eveniment avea să aibă o importanţă deosebită pentru Serbia, întrucît el a fost ulterior comemorat ca sfîrşitul simbolic al statului medieval sîrb independent. Domnitorul acestuia, Lazar (1371-1389), şi sultanul Murad au murit amîndoi în bătălia de la Kosovo.

Următorul sultan, Baiazid Fulgerul (1389-1402), a continuat să aplice aceeaşi schemă în cucerirea noilor teritorii. Tărnovo a fost cucerit în 1393; domnitorul ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn (1386-1418), a devenit şi el vasal. În acest moment, creştinătatea occidentală a făcut o încercare slabă de a organiza o oarecare rezistenţă. Răspunzînd apelului Papei Bonifaciu al IX-lea (1389-1404), regele Sigismund al Ungariei a condus o cruciadă la care au participat cavaleri francezi, germani şi britanici. Armata aceasta a fost învinsă de Baiazid la Nicopole (Nicop) în 1396. Înaintarea victorioasă a otomanilor a fost oprită o vreme de acţiunile lui Tamerlan (1369-1405), cel mai mare cuceritor venit din Asia. Forţele otomane au fost zdrobite în bătălia de la Ankara din 1402, unde Baiazid a fost luat prizonier.

După prăbuşirea imperiului lui Tamerlan, survenită după moartea acestuia, şi după un război civil din statul otoman (1403-1413), Mehmed I (1413-1421), şi următorul sultan, Murad al II-lea (1421-1451), au reuşit să reia marşul triumfal al turcilor. O nouă cruciadă a fost organizată sub conducerea lui Ladislau (1434-1444), regele Poloniei şi al Ungariei, cu sprijinul Valahiei şi al nobilului sîrb Gheorghe Brancović. Adevărata conducere a cruciadei se afla însă în mîinile lui Ioan de Huniade, cunoscut în istoriografia română sub numele de Iancu de Hunedoara, un român aflat în slujba ungurilor şi guvernator al Transilvaniei. Cu toate că forţele creştine au repurtat la început o serie de victorii, ele au fost înfrînte definitiv în bătălia de la Varna din 1444; Ladislau a fost ucis în luptă. Această campanie a marcat ultimul efort creştin convergent pentru oprirea cuceririi Balcanilor de către otomani.

Următorul sultan, Mehmed Cuceritorul (1444-1446 şi 1451-1481), a reuşit să dobîndească unicul mare premiu al peninsulei. În ciuda marilor victorii otomane din Balcani şi a pierderii Anatoliei, Constantinopolul se menţinuse pe poziţii. Cu teritoriul bizantin redus la ceva mai mult de dimensiunile unui oraş şi la un mic teritoriu înconjurător, imperiul avea nevoie urgentă de ajutor din afară pentru apărare. Divergenţele religioase cu Occidentul erau însă insurmontabile chiar şi în asemenea momente. În disperare de cauză, delegaţii bisericii bizantine la Conciliul de la Florenţa din 1439 au fost de acord cu majoritatea termenilor Romei relativ la reunificare şi a avut loc o unire temporară. Acordul acesta a stîrnit însă o reacţie îndîrjită în toată lumea ortodoxă, aşa că imperiul nu a obţinut sprijinul occidental scontat. În aprilie 1453, cînd a început asediul otoman al Constantinopolului, doar regele Neapolului şi o parte dintre genovezi au fost de acord să trimită ajutoare.

Armata otomană a asediat oraşul timp de două luni. Avantajul se afla în întregime de partea asediatorilor, care îi depăşeau cu mult numeric pe apărători. Comandanţii bizantini aveau circa nouă mii de soldaţi la o populaţie de aproximativ cincizeci de mii de oameni. Armata otomană, cu cei optzeci de mii de ostaşi, beneficia şi de artilerie şi de dominarea părţilor dinspre mare. Oraşul a căzut în cele din urmă la 29 mai. Prăbuşirea statului bizantin şi cucerirea celui mai mare oraş imperial a fost un eveniment de o importanţă extraordinară. Prima citadelă a creştinismului răsăritean, moştenitoarea puterii şi a splendorii romane, fusese ocupată de cuceritorii turci musulmani, devenind acum capitala unui nou imperiu, bazat pe principii cu totul diferite.

Mehmed al II-lea a reuşit să extindă graniţele balcanice ale posesiunilor lui. Bosnia a fost anexată în 1463, iar Herţegovina învecinată ei în 1482. Majoritatea zonelor locuite de creştini urmau să fie ulterior guvernate conform unui sistem de administraţie care va fi descris în capitolul următor. Situaţia din Bosnia era totuşi diferită, în primul rînd datorită convertirilor pe scară largă la Islam de după instituirea ocupaţiei otomane. Ulterior, islamizarea s-a produs treptat. Oraşele şi districtele rurale bosniace din apropierea lor au devenit centre ale culturii islamice. Nobilii, musulmani ca religie, dar slavi ca limbă şi origine etnică, controlau la vremea aceea mediul sătesc. Au existat convertiri şi în rîndul ţăranilor şi al orăşenilor. Pe tot parcursul dominaţiei otomane, imigrarea administratorilor şi a oamenilor de arme otomani în zonă a fost desigur constantă. În ciuda faptului că elementul musulman nu depăşea numeric populaţia creştină, membrii ei deţineau cele mai importante poziţii politice, sociale şi economice.

Imperiul Otoman a atins apogeul în timpul domniei lui Soliman (Suleiman) Magnificul (1520-1566), cunoscut şi sub numele de „dătătorul de legi". Posesiunile sale cuprindeau teritorii întinse în Europa, Asia şi Africa (vezi harta 10). Rivalitatea dintre marile puteri europene a continuat să slujească interesele otomane. Deşi anumite state, ca Ungaria, Polonia şi Veneţia se opuseseră cu îndîrjire înaintării otomanilor, puterile creştine nu fuseseră în stare să organizeze o rezistenţă eficientă. Situaţia aveau să devină chiar şi mai favorabilă pentru ocîrmuirea otomană cînd regele Franţei, Francisc I (1515-1547), l-a îndemnat pe Soliman să-l atace pe rivalul său habsburg, Carol al V-lea (1519-1556). Franţa catolică a devenit astfel una dintre primele aliate europene ale statului otoman. Reforma din Germania a creat şi ea o diversiune benefică pentru guvernul otoman. Principii luterani ezitau să facă front comun împotriva forţelor musulmane, întrucît o asemenea acţiune ar fi putut ajuta papalitatea şi ţările catolice.

BCUIASI/CO

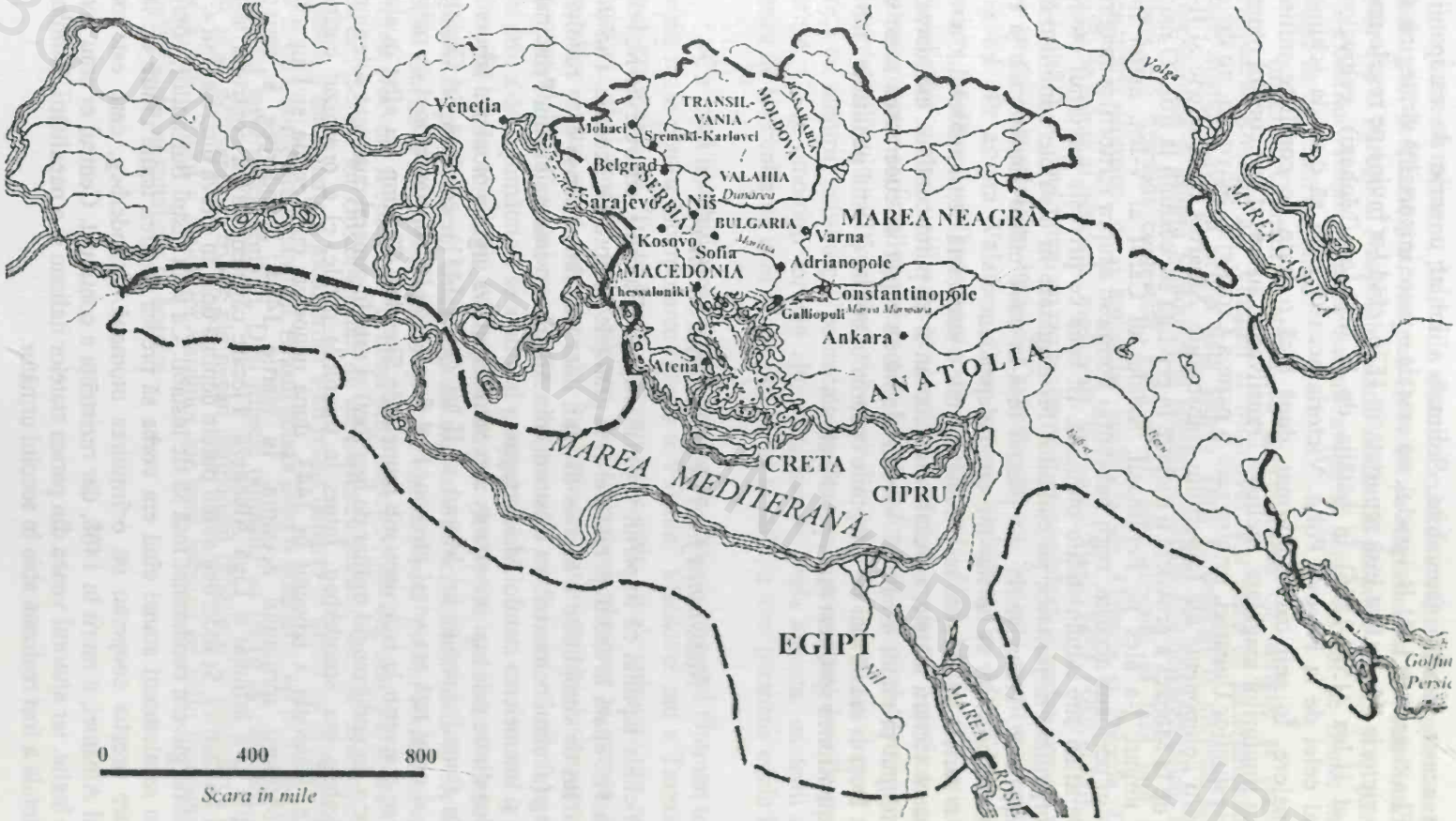

Harta 10. Imperiul Otoman în sec. XVI–XVII

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În aceste condiții favorabile, Soliman a inițiat o serie de campanii în Balcani. El a cucerit în 1521 Belgradul, un oraș de o mare importanță strategică. Cea mai mare victorie a lui a fost însă repurtată în 1526, cînd l-a învins pe regele ungur Ludovic al II-lea (1516-1526) în bătălia de la Mohács (Mohaci), echivalentul maghiar al celei de la Kosovo Polje. Victoria aceasta avea să ducă la schimbări politice majore. În anii care au urmat, după încă o serie de conflicte militare, majoritatea ținuturilor maghiare, inclusiv Transilvania, au trecut sub control otoman. Restul posesiunilor Ungariei, printre care o parte a Croației și Slavoniei, au devenit ulterior părți componente ale Imperiului Habsburgic. Moartea lui Ludovic al II-lea în bătălia de la Mohács a provocat o dispută în privința succesiunii la tron. O parte a nobilimii ungare l-a ales pe Ferdinand, fratele lui Carol al V-lea, astfel încît, începînd din perioada aceasta, regii habsburgi domnesc asupra teritoriilor maghiare care nu se aflau sub administrație otomană. În ceea ce privește guvernul otoman, acesta a organizat majoritatea posesiunilor lui maghiare în districte administrative numite *pașalîcuri.* Transilvania și-a păstrat însă în mare măsură autonomia și avea să funcționeze pe viitor ca un stat aproape independent.

Dar cariera lui Soliman nu s-a încheiat într-o atmosferă de triumf total. Cu toate că repurtaseră victorii mărețe, armatele otomane nu și-au putut continua înaintarea. În 1529, în timpul primului asediu al Vienei, ele nu au reușit să cucerească acest oraș important. Deși aveau să mai fie înfăptuite cuceriri în nordul și estul peninsulei sub alți sultani, expansiunea spre vest luase practic sfîrșit.

Rezistența față de dominația otomană

În ciuda faptului că Imperiul Otoman stăpînea Balcanii, centrele de rezistențe au continuat să apară în cadrul peninsulei și la granițele de nord ale acesteia. Din cauza naturii extrem de complicate a acestor acțiuni, doar trei sînt descrise aici: revolta lui Scanderbeg (al cărui nume real era Kastrioti) din Albania, evenimentele din Principatele Dunărene și întemeierea statului Muntenegru.

Una dintre cele mai importante răzvrătiri împotriva jugului otoman a izbucnit în Albania în timpul domniei lui Murad al II-lea (1421-1451), condusă de Gheorghe Kastrioti, al cărui tată era vasal otoman. Fiul fusese dus la Constantinopol ca ostatec, unde fusese convertit la islamism sub numele de Skender. Cît timp s-a aflat în slujba otomanilor a dobîndit rangul militar de *beg* (bei) și este în general cunoscut sub numele de Skenderbeg sau Scanderbeg. Întors în ținuturile natale, el a organizat curînd o conspirație. Răscoala a izbucnit în 1443, după negocieri cu Veneția și Ungaria în vederea obținerii sprijinului acestora. În martie 1444, Scanderbeg a convocat notabilitățile și a înființat o Ligă Albaneză. Fiecare căpetenie avea controlul asupra propriului lui district, Scanderbeg avînd putere deplină doar în cîteva dintre acestea. S-a creat astfel un guvern condamnat însă să fie instabil. Ca și în restul Balcanilor, notabilii locali erau recalcitranți atunci cînd era vorba să predea puterea unuia dintre ei, iar o parte dintre aceștia cooperau cu ocîrmuirea otomană. Scanderbeg, care este eroul național al Albaniei, a murit în 1468, dar rezistența a continuat. Centrul ei erau zonele muntoase înalte, iar ajutorul venea din partea statelor italiene și a papalității. Dominația otomană totală a fost realizată abia în secolul următor.

În acest moment, ţinuturile albaneze erau devastate. Din cauza situaţiei interne precare, mii de albanezi au emigrat. Deosebit de importantă a fost stabilirea unui mare număr din ei în regatul Neapolelui, unde locuiau în propriile lor sate şi îşi păstrau limba şi obiceiurile. Aceşti albanezi italieni aveau să joace un rol de frunte în viitoarea mişcare de eliberare naţională.

Imperiul Otoman continua să se confrunte cu intrigile şi rezistenţa din Principatele Române ale Valahiei şi Moldovei. Cu toate că suzeranitatea otomană fusese instituită pentru prima dată asupra Ţării Româneşti la sfîrşitul secolului al paisprezecelea şi asupra Moldovei la sfîrşitul celui de al cincisprezecelea, autoritatea aceasta era frecvent contestată. Principatele erau nevoite să facă faţă nu numai ameninţării otomane, ci şi ambiţiilor vecinelor lor, Ungaria şi Polonia. Domnitorii români de frunte ai perioadei medievale, Ştefan cel Mare (1457-1504) şi Mihai Viteazul (1593-1601), se confruntau cu o situaţie politică complexă în partea aceasta a Europei, ca şi în privinţa stăpînirii turceşti. Cu toate acestea, Ştefan a reuşit o vreme să deţină controlul atît asupra Valahiei, cît şi asupra Moldovei, iar Mihai Viteazul asupra Valahiei, Moldovei şi Transilvaniei din 1600 pînă în 1601, cînd a fost ucis mişeleşte. Acţiunile lor vizînd unificarea teritoriilor româneşti aveau să constituie o sursă de inspiraţie pentru scriitorii naţionalişti şi liderii politici de mai tîrziu. Domnitorii români întîmpinau dificultăţi şi în ţinerea sub control a boierilor, care erau dispuşi să încheie alianţe cu ungurii, habsburgii, polonezii sau otomanii, preocupaţi doar de propriile lor interese. Ca şi omologii lor din alte părţi din perioada aceasta, oamenii aceştia se temeau de concentrarea unei puteri prea mari în mîinile unei persoane egale în rang cu ei.

Cu toată instabilitatea politică din aceste regiuni, Imperiul Otoman nu a depus eforturi reale pentru încorporarea directă a Valahiei, Moldovei sau a Transilvaniei în cadrul graniţelor lui. Toate trei au devenit principate vasale tributare, cu propriii lor domnitori, aleşi teoretic de nobilimea locală. Puterea rămînea în esenţă în mîinile membrilor acestui grup, care, la rîndul lor, deţineau autoritate absolută asupra ţăranilor de pe moşiile lor. Cea mai mare parte a acestora din urmă fuseseră reduşi la statutul de şerbi prin a doua jumătate a secolului al şaisprezecelea.

În ciuda instituirii controlului asupra peninsulei, prezenţa otomană nu era simţită la fel pretutindeni. Unele regiuni erau atît de îndepărtate şi de lovite de sărăcie, încît nu merita să se depună eforturi şi să fie cheltuiţi bani pentru administrarea lor. Un exemplu elocvent îl constituie în acest sens istoria Muntenegrului. Zona aceasta făcuse parte din Serbia lui Dušan înainte de destrămarea statului său. În momentul invaziei otomane, o mare parte a locuitorilor s-au retras departe în munţi ca să formeze un nou centru, cu Cetinje drept capitală. Oraşul acesta avea o mînăstire, iar în 1516 episcopii ei au preluat guvernarea regiunii. Deşi trupele otomane au reuşit să pătrundă efectiv în zonă şi să perceapă un tribut, ele aveau permanent probleme în colectarea banilor şi ţinerea sub control a acţiunilor vasalilor lor care locuiau pe nişte meleaguri atît de sălbatice şi de inospitaliere ca acestea.

Concluzie

Domnia lui Soliman Magnificul a marcat punctul culminant al puterii şi al prestigiului otoman. Organizarea de bază a Imperiului, care va fi prezentată în capitolul următor, a fost stabilită tot în perioada aceasta. În ciuda faptului că statului aveau să-i fie puse piedici de o serie de grave probleme interne, frontierele din Europa au fost menţinute sau extinse cu preţul unor pierderi neglijabile. Conflictele sau geloziile care afectau statele occidentale aveau să fie şi ele în avantajul intereselor otomane. Situaţia aceasta s-a schimbat abia la sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea. Ulterior, coaliţiile europene, ai căror membri de frunte au fost Rusia şi Imperiul Habsburgic, au reuşit să dea lovituri serioase puterii otomane.

După cum era de aşteptat, perioada îndelungată a dominaţiei otomane a avut o influenţă decisivă asupra desfăşurării ulterioare a istoriei Balcanilor şi a evoluţiei societăţii balcanice. Cu excepţia minorităţii aflate sub dominaţie habsburgică, toţii locuitorii din Balcani erau la vremea aceasta supuşi autorităţii otomane. Dintre creştinii ortodocşi, numai ruşii erau independenţi. Activităţile sîrbilor ortodocşi şi cele ale românilor din cadrul statului austriac „beneficiau" de restricţii serioase. În secolele următoare, populaţia balcanică de sub dominaţie otomană avea să fie administrată conform unui sistem destul de diferit de cel în vigoare în Europa Occidentală, dar care îi acorda drepturi foarte mari de autoguvernare locală.

Cel mai evident efect imediat al ocupaţiei otomane asupra vieţii politice a fost distrugerea foştilor conducători, atît împăraţi cît şi regi balcanici, şi a celei mai mari părţi a nobilimii feudale creştine. Numai în regiuni ca Bosnia, unde notabilităţile locale s-au convertit la islamism, sau în provinciile învecinate, Moldova, Valahia şi Transilvania, membrii fostei clase conducătoare au reuşit să-şi păstreze privilegiile şi moşiile. Este important totuşi să scoatem în evidenţă aici că, deşi conducerea laică a fost astfel eliminată, biserica ortodoxă şi membrii clerului ei din administraţie au fost menţinuţi. Pe viitor, populaţia din Balcani avea să fie pusă sub controlul direct al comunităţilor locale, care fuseseră lăsate intacte, şi al mai marilor bisericii. Aşa cum vom explica amănunţit în capitolul 1, aceasta avea să fie integrată în sistemul unic de guvernare otoman.

PARTEA I

Secolul al XVIII-lea

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1

Creştinii din Balcani sub stăpînirea otomană

Dat fiind că populaţia creştină din Balcani a trăit sub stăpînire otomană pînă la sfîrşitul Războaielor Balcanice în 1913, o înţelegere a scopurilor şi a principiilor acestei cîrmuiri este esenţială pentru naraţiunea noastră. Sînt analizate paralel idealurile şi practicile instituţiilor musulmane şi ale celor creştine, cît şi declinul acestora în secolul al optsprezecelea. Rolul marilor puteri în evoluţia Balcanilor şi evenimentele din provinciile europene şi din capitala otomană din secolul acesta sînt şi ele prezentate în acest capitol. Perioada în discuţie a fost una de accelerare a dezintegrării interne începînd de la centru şi de intensificare a intervenţiei străine în afacerile ţinuturilor balcanice. În acelaşi timp, centrele puterii locale, atît cele musulmane cît şi cele creştine, au dobîndit o poziţie mai puternică în organizarea politică a statului. Aceste evenimente alcătuiesc fundalul mişcărilor revoluţionare din secolul următor.

SISTEMUL OTOMAN

Guvernul otoman

Cu toate că avuseseră loc multe schimbări la începutul secolului al optsprezecelea, statul otoman ca un tot păstrase în mare parte structura existentă în perioada de apogeu a domniei lui Soliman Magnificul. În perioada aceasta, imperiul era guvernat conform unui sistem ce contrasta puternic cu regimurile contemporane europene. Statul otoman fusese întemeiat pe conceptul Războiului Sfînt; ţelurile lui erau extinderea şi apărarea Islamului. Lumea era privită ca fiind împărţită în două sfere: domeniul credinţei, *darülislâm*, şi cel al războiului, *darülharb*. Datoria conducătorului era extinderea dominaţiei Islamului asupra unui teritoriu cît mai întins posibil.

În ciuda accentului pus pe războiul religios, obiectivul nu era distrugerea darülharb-ului sau a popoarelor acestuia, ci cucerirea şi dominarea lor într-o manieră

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

avantajoasă pentru Islam. Într-un oraş sau într-o regiune supuse fără rezistenţă, populaţia îşi păstra, dacă voia, religia şi, într-o mare măsură, autonomia locală; dacă rezista, aceasta putea fi înrobită sau masacrată, iar posesiunile ei luate ca pradă de război. Convertirea la islamism a fost bine primită şi era rareori forţată. Popoarelor cucerite care aveau altă religie li se permitea ocuparea unei anumite zone sub conducerea propriilor lor autorităţi ecleziastice. Nu se punea însă problema egalităţii. Nemusulmanii plăteau impozite suplimentare, erau supuşi unui mare număr de restricţii speciale şi se considera că au un statut net inferior.

Prima mare divizare a statului a fost făcută pe criterii religioase. O a doua îi separa pe locuitori după poziţia şi funcţia lor socială din cadrul comunităţilor. Aici erau incluşi în primul rînd membrii clasei conducătoare, aşa-numiţii *askeri,* „militarii", din care făceau parte cei care deţineau poziţii administrative înalte, cei din forţele armate sau membrii *ulemei,* autoritatea religioasă, educaţională şi juridică a imperiului. Înaltele oficialităţi ale societăţii creştine, cum erau patriarhii bisericii ortodoxe, făceau şi ele parte din categoria aceasta. Mai jos se situau *reaya,* supuşii, sau „turma protejată", care alcătuiau marea masă a populaţiei. Membrii acestui grup, care erau atît musulmani cît şi nemusulmani, plăteau taxe şi aveau restricţii în privinţa modului de trai şi a îmbrăcăminţii. Societatea otomană era organizată conform unui model strict de drepturi de posesiune. Trecerea de la un nivel la altul era dificilă.

În vîrful piramidei puterii din stat se afla sultanul, un conducător absolut cu drepturi divine. Întrucît, teoretic, Dumnezeu îi acorda autoritate doar sultanului, el era unica sursă a puterii şi putea pretinde ascultare deplină din partea supuşilor lui, deţinînd controlul total asupra vieţilor şi posesiunilor acestora. Sultanul era proprietarul ţinuturilor statului şi putea dispune de ele după bunul său plac. Desigur, practic, puterea lui avea unele limite concrete. Evident, el trebuia să domnească prin subordonaţi, care puteau controla accesul lui la informaţii şi relaţiile lui cu marea masă a populaţiei. Mai mult, sultanul nu putea încălca legile sau cutumele religioase; opinia publică musulmană, exprimată prin intermediul ulemei, era capabilă să influenţeze puternic acţiunile acestuia. Credinţa stabilea şi datoriile conducătorului, dat fiind că Dumnezeu îi încredinţase acestuia supuşii. El era răspunzător de bunăstarea şi de apărarea lor, ducîndu-i pe drumul cel drept întru atingerea marilor obiective ale Islamului.

Una dintre principalele îndatoriri ale sultanului era să vegheze la respectarea preceptelor religiei şi a legilor civile. Dat fiind că justiţia şi echilibrul social constituiau teoretic temeliile sistemului otoman, legea şi impunerea ei prin forţă erau de o importanţă vitală. Două coduri principale de legi erau în vigoare. Primul ca importanţă era *sheriat*-ul, legea religioasă a Islamului, bazată pe textele ecleziastice. Coranul, izvorul primar, era considerat ca avînd scris în el cuvîntul lui Dumnezeu. Credincioşii erau convinşi că acesta conţinea tot ceea ce trebuia să ştie un individ despre propria lui viaţă şi despre cei ce i-o cîrmuiau. Sheriat-ul se aplica doar musulmanilor. Ca să completeze acest cod religios suprem, care nu putea cuprinde toate detaliile evoluţiei vieţii politice a statului, sultanul putea formula legi, *kanuns,* care erau învestite cu autoritatea lui. De fapt, acestea erau elaborate de sfetnicii lui şi apoi aprobate de el, după care erau emise ca decret imperial, numit *firman.* Fiecare sultan trebuia la urcarea pe tron să reconfirme acţiunile predecesorului său.

Primind puterea absolută de la Dumnezeu, sultanul domnea prin intermediul clasei cîrmuitoare, căreia îi transmitea autoritatea lui. În punctul culminant al puterii otomane, administraţia şi principalele sectoare ale armatei erau alcătuite din membri

recrutaţi prin aşa-numitul *kul*, adică sistemul bazat pe sclavi. Firește că un conducător autocrat trebuia să fie înconjurat de oameni pe care putea fi absolut sigur. Loialitatea soldaților avea o importanță cu totul aparte. Anterior, conducătorii islamici apelaseră cu regularitate la sclavi pentru posturile administrative, acest sistem fiind adoptat şi extins de sultanii otomani. Sclavii puteau fi obţinuţi pe mai multe căi. Conducătorul avea dreptul la o cincime din prizonierii de război, care deveneau sclavi. Sclavii putea fi şi cumpăraţi. Cel mai cunoscut mijloc folosit era însă aşa-zisul *devshirme*, ceea ce însemna „a aduna", inaugurat cam pe la sfîrşitul secolului al paisprezecelea. Acest sistem a rămas în vigoare pînă la sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea, dar o serie de recrutări au fost evident făcute chiar şi în secolul al optsprezecelea. Deşi condiţiile au variat pe parcursul acestei perioade, în general, la fiecare trei pînă la şapte ani, oficialii otomani cutreierau satele ca să facă o selecţie. Era de aşteptat ca taţii să-şi prezinte în acest scop copiii de sex masculin necăsătoriţi în vîrstă de la opt pînă la douăzeci de ani. Familiile musulmane erau exceptate deoarece copiii lor nu puteau deveni sclavi. Copiii consideraţi ca fiind cei mai buni atît ca inteligenţă cît şi ca aspect fizic erau trimişi în grupuri la Constantinopol, unde erau examinaţi şi despărţiţi. Cei mai promiţători rămîneau în capitală, unde primeau o educaţie în mai multe domenii, desemnată să-i pregătească să devină viitorii administratori ai statului şi membri de încredere ai casei sultanului. Ceilalţi erau trimişi în Anatolia să locuiască în gospodării de ţărani turci, unde învăţau limba şi primeau o educaţie religioasă corespunzătoare. Desigur, ambele grupuri erau convertite la islamism. Cea mai mare parte a celui de al doilea grup deveneau membri ai corpului de *janissary* (ieniceri), cea mai eficientă forţă de luptă existentă la vremea aceea. Aceste trupe de convertiţi devotaţi au fost făurarii marilor victorii ale armatelor otomane pînă în secolul al şaptesprezecelea.

Cifrele date în privinţa numărului de băieţi recrutaţi prin sistemul *devshirme* variază extrem de mult, acesta mergînd de la 200000 pînă la cifra aceasta înmulţită de mai multe ori pentru întreaga perioadă cît a funcţionat sistemul. Aprecierile privind justeţea acestui sistem diferă foarte mult. Există informaţii privind încercările unor familii de a plăti pentru ca băieţii lor să nu fie selectaţi sau, dimpotrivă, să se afle printre cei aleşi. Mai ales musulmanii din Bosnia cereau să fie incluşi în sistemul *devshirme*. În schimb, scriitorii balcanici naţionalişti scot adesea în evidenţă cruzimea răpirii cu forţa a copiilor din sînul familiilor lor şi a convertirii acestora la o religie care, conform canoanelor creştine, nu făcea decît să le condamne sufletele la chinuri veşnice. Să nu uităm că problema religioasă avea o importanţă crucială în epoca aceasta. Cu toate acestea, în ciuda faptului că separarea era fără îndoială dureroasă pentru familiile respective şi că a privat poate comunităţile balcanice de talentele lor cele mai promiţătoare, copiii aceştia aveau posibilitatea de a beneficia de cea mai modernă educaţie disponibilă la vremea aceea şi cea de a ajunge în vîrful sistemului statal otoman. Trebuie să subliniem de asemenea că statutul de sclav nu era neapărat umilitor. A fi sclavul sultanului era o onoare ce conferea respectivului o înaltă poziţie socială şi beneficii materiale.

Sistemul de guvernare otoman era deci dominat de un monarh absolut al cărui prim adjunct era marele vizir, fiind secondat şi de un consiliu imperial numit *Divan*. Acest organism se ocupa de toate problemele statului, dar funcţiile lui juridice erau probabil cele mai importante. Din Divan făcea parte şi marele vizir, precum şi cele mai înalte oficialităţi ale statului şi ale ulemei. Situat sub acest consiliu, un vast aparat birocratic central, cu sediul la Constantinopol, conducea imperiul şi percepea impozitele, care erau cauza a numeroase nemulţumiri.

Întrucît Războiul Sfînt era considerat o funcţie principală a statului, forţele militare aveau o importanţă esenţială. Două erau unităţile cele mai eficiente: ienicerii, infanteria recrutată prin sistemul *devshirme*, şi *sipahis* (spahiii), cavaleria bazată pe cei aleşi din mediul rural. Aşa cum am văzut, ienicerii făceau parte din sistemul sclaviei şi erau sub comanda personală a sultanului. Le era interzis să se căsătorească şi erau consideraţi a fi gata să plece oricînd la război. Pe timp de pace aveau îndatoriri poliţieneşti. Statul mai era slujit direct de un corp de artilerie şi de unul de cavalerie. Forţa ienicerilor a devenit deosebit de semnificativă cînd s-a dovedit că un ostaş pedestru purtînd arme de foc era mai eficient decît unul călare înarmat cu sabie şi suliţă.

Marile victorii otomane de la început au fost totuşi în mare măsură opera spahiilor, care asigurau şi servicii importante pentru guvernele locale. Primii conducători otomani s-au confruntat cu problema plăţii soldelor forţelor lor. Dat fiind că sultanul era considerat deţinătorul tuturor pămînturilor, problema aceasta a fost rezolvată prin acordarea uzufructului unui lot de pămînt, numit *ziamet* în cazul marilor moşii sau *timar* pentru cele de mărime normală, trupelor de cavalerie, din care acestea puteau obţine anumite sume fixe de bani. Fondurile acestea erau menite subzistenţei deţinătorului lotului respectiv, a familiei şi servitorilor lui, precum şi achiziţionării echipamentului militar. Spahiii trebuiau să aparţină clasei militare. Cu toate că un fiu putea să nu moştenească pămîntul direct de la tatăl lui, el putea ca membru al clasei guvernante să ceară şi să primească un *timar* dacă se dovedea că are acest drept. Sclavii sultanului puteau şi ei pretinde acest lucru. Alocări similare de loturi de pămînt erau uneori acordate în loc de salarii sau pensii pentru oficialităţi, sau oferite favoriţilor sultanului ori oamenilor influenţi. Un timar putea fi deţinut de obicei de un musulman, dar uneori, în perioada de început, chiar şi de un creştin.

Atunci cînd armata otomană ocupa pentru prima oară un teritoriu, era întocmit un registru complet al populaţiei şi al resurselor zonei, astfel ca impozitele să poată fi calculate corect. La apogeul sistemului timarelor, spahiul era îndreptăţit să colecteze doar anumite taxe, de obicei în natură şi sub forma unor corvezi. Deoarece aceste plăţi erau efectuate cu regularitate, ţăranul o ducea mai bine decît o dusese sub moşierii regimurilor feudale anterioare. În perioada aplicării politicii cunoscută sub numele de *istimalet*, adică „a te folosi de", cuceritorii otomani au încercat să cîştige sprijinul ţăranilor împotriva foştilor stăpîni ai acestora. Cea mai mare parte a ţăranilor din Balcani cultivau pămîntul unui *timar*, asupra căruia aveau drepturi ereditare. Fiii lor puteau continua să lucreze pămîntul, dar acest drept nu putea fi vîndut sau transferat altcuiva fără permisiunea autorităţilor.

De obicei, spahiul locuia în satul unde se aflau pămînturile lui sau în tîrgul din apropiere. El era astfel legat de regiunea respectivă, unde avea importante îndatoriri oficiale: răspundea de menţinerea ordinii în districul lui şi de protecţia arendaşilor săi, fiind totodată şi perceptor de taxe. Întrucît se baza pe posesiunea pămîntului său, spahiul depindea în primul rînd de producţia acestuia, fapt ce limita eficienţa lui ca luptător. El dorea desigur să fie acasă în toamnă cînd se strîngea recolta. Perioada campaniilor era deci de obicei cuprinsă între martie şi septembrie sau octombrie. Spahiul avea dreptul şi la o parte din prada de război obţinută în bătăliile victorioase. Totuşi, în perioada acoperită de relatarea de faţă, private de recompense şi de realizări spectaculoase, trupele otomane nu au putut realiza cîştiguri prea mari din prăzi. Ele luptau mai ales nu în regiuni noi sau bogate, ci în ţinuturile de graniţă sărăcite şi

depopulate din Balcani şi din zona Mării Negre, unde puteau eventual pune mîna pe vaca rătăcită a vreunui ţăran.

Pe lîngă oficialităţi şi militari, clasa conducătoare îi includea şi pe membrii ulemei, care aveau grijă de respectarea legilor, de educaţie şi de supravegherea vieţii morale şi religioase a comunităţii musulmane. Deoarece religia era baza statului, îndatoririle lor le confereau prestigiu şi putere. Ei trebuiau să aplice *sheriat*-ul şi să răspîndească principiile Islamului prin intermediul instituţiilor lor de învăţămînt şi religioase, din rîndul lor fiind aleşi ocupanţii importantelor posturi de stat de judecători, numiţi *kadi* (caizi). Judecătorii erau împînziţi în toată administraţia provincială, avînd însărcinarea de a impune respectarea atît a *sheriat*-ului, cît şi a legilor emise de sultan. Ei deţineau jurisdicţia asupra tuturor musulmanilor şi creştinilor, cu excepţia sectoarelor rezervate autorităţilor ecleziastice creştine.

Alături de caizi, un alt grup, cel al *muftis* (muftiilor) juca şi el un rol important în cadrul sistemului otoman. Ei acţionau ca interpreţi atît ai *sheriat*-ului, cît şi ai decretelor sultanului şi erau consultaţi atunci cînd apăreau dispute în privinţa înţelesului legii. În fruntea ulemei se afla *seyhülislâm*-ul, care era numit de sultan, dar care avea de fapt o poziţie independentă. Acesta putea emite o aşa-numită *fetva*, care conţinea o apreciere sau o interpretare relativ la faptul dacă activitatea prestată de ocîrmuirea conformă principiilor musulmane. El nu-şi putea impune deciziile, dar părerile lui aveau un impact important asupra opiniei publice, putînd şi uneori chiar hotărînd soarta sultanului.

Temelia morală a acestui sistem a fost descrisă de mulţi autori, atît otomani cît şi din zilele noastre. Scopul şi idealurile acestuia a fost poate cel mai bine exprimate în „cercul echităţii" alcătuit din următoarele opt principii, în care ultimul are legătură cu primul:

1. Nu există autoritate regală fără cea militară.
2. Nu există putere militară fără bogăţie.
3. *Reaya* produce bogăţie.
4. Sultanul respectă *reaya*, făcînd să domnească dreptatea.
5. Dreptatea are nevoie de armonia lumii.
6. Lumea este o grădină, zidurile ei sînt statul.
7. Sprijinul statului este legea religioasă.
8. Nu există sprijin pentru legea religioasă fără autoritate regală.[1]

În acest cadru teoretic este scoasă în evidenţă importanţa conceptului de justiţie:

> Justiţie înseamnă în cadrul acestei teorii a statului apărarea supusului faţă de abuzurile reprezentanţilor autorităţii şi mai ales împotriva impozitelor ilegale. Asigurarea acestei protecţii era cea mai importantă datorie a suveranului. Scopul fundamental al acestei politici era menţinerea şi întărirea puterii şi a autorităţii suveranului, întrucît autoritatea regală era considerată drept piatra unghiulară a întregii structuri sociale.[2]

[1] Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Knopf, New York 1972, p. 88.
[2] Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, trad. de Norman Itzkowitz şi Colin Imber, Praeger, New York 1973, p. 66

După cum am văzut, conform conceptului otoman, nu numai demnităţile politice şi religioase erau considerate drept imuabile, dar şi statutul social. Teoria otomană, ca şi cea europeană din Evul Mediu, privea societatea ca fiind împărţită în stări sociale separate, fiecare dintre ele avînd o funcţie specială în cadrul ordinii divine.[3] Trecerile de la o clasă sau o ocupaţie la alta nu erau permise, deoarece ar fi tulburat în cele din urmă echilibrul stabilit de Dumnezeu. Aşa cum am văzut, schema otomană îi plasa pe „slujitorii sabiei", pe sultan, aparatul lui birocratic şi armata, pe „slujitorii condeiului", liderii religioşi şi pe oamenii de cultură în prima clasă, cea a askerilor. Sub aceştia, membrii reayei erau împărţiţi în două categorii generale: pe de o parte negustorii şi meşteşugarii, iar pe de altă parte ţăranii. Această clasificare socială nu ţinea cont de religie, chiar dacă musulmanii şi creştinii nu erau consideraţi egali la nici un nivel.

Scopul şi idealul care trebuiau să fie atinse erau deci dreptatea şi echilibrul social; toate îşi aveau locul şi rostul lor hotărîte de voinţa lui Dumnezeu. Un bun creştin sau musulman se achita de rolul menit lui. Un reaya nu trebuia să rîvnească să devină general. Aceste restricţii erau propovăduite atît de învăţăturile bisericii musulmane, cît şi de cele ale bisericii creştine. Societatea era statică, nu exista nici o idee de evoluţie, progres sau „îmbunătăţire" socială sau individuală ca ţeluri pozitive urmărite. În această privinţă, preceptele lumii otomane nu difereau marcant de cele occidentale. Ideea de progres era un concept al Occidentului secolului al optsprezecelea; cea de evoluţie aparţinea secolului al nouăsprezecelea.

Accentul pus pe religie şi pe rolul ei politic era de asemenea o trăsătură comună a Imperiului Otoman şi a statelor europene. În momentul în care sistemul teocratic otoman a atins punctul lui culminant, Europa intra în epoca Reformei, a contra-Reformei şi a războaielor religioase. În perioada aceasta, în comparaţie cu excesele catolicilor şi ale protestanţilor, statul otoman musulman manifesta cu siguranţă o toleranţă remarcabilă. După cum am menţionat deja, cu excepţia unor cazuri izolate sau excepţionale, convertirile nu erau impuse. Nu a existat nici un echivalent al Inchiziţiei catolice. Aşa cum vom vedea, pe tot parcursul lungilor ani de dominaţie otomană, societăţile creştină şi musulmană au convieţuit în relativă pace şi înţelegere, deşi se excludeau reciproc în foarte mare măsură.

Prăbuşirea sistemului

Secţiunea anterioară a prezentat felul în care ar fi trebuit să funcţioneze sistemul otoman. Nici o organizare politică nu şi-a atins însă ţelurile propuse; firește, guvernul otoman, chiar şi la apogeul lui, nu s-a apropiat niciodată de înaltele idealuri exprimate de exponenţii şi de teoreticienii lui. Acest sistem complicat şi dependent de părţile lui componente era deosebit de vulnerabil. Pe la începutul secolului al optsprezecelea, imperiul se afla în plin declin, iar elementele esenţiale ale ordinii politice suferiseră şi ele modificări sau încetaseră să funcţioneze. Pentru o redresare

[3] Vezi harta din Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Research Monograph, nr. 39 Princeton University, Center of International Studies, Princeton N.J., 1973, p.22.

reală a imperiului era nevoie de un conducător inteligent şi de o armată victorioasă. În ambele privinţe, anii de după domnia lui Soliman au fost martorii a numeroase dezamăgiri şi dezastre.

Evident, buna funcţionare a guvernului otoman era intim legată de calităţile sultanului, de la care se aştepta îndeplinirea unor sarcini aproape supraomeneşti. Acesta nu numai că se afla în fruntea guvernului şi a instituţiilor religioase, dar fiind totodată comandantul militar suprem, trebuia să-şi conducă armatele în bătălie. Primii zece sultani au fost toţi oameni înzestraţi cu o abilitate ieşită din comun, dar după aceea a urmat un declin rapid. O problemă majoră era lipsa unor reguli mulţumitoare privind succesiunea la tron. Pe baza presupunerii că ultima alegere se afla în mîinile lui Dumnezeu, cerinţele pe care trebuia să le îndeplinească noul sultan erau pur şi simplu să fie un bărbat adult cu minte sănătoasă şi să facă parte din casa regală. Lipsa unor prevederi clare ducea la o concurenţă pe viaţă şi pe moarte între pretendenţi. De obicei, candidatul victorios îşi datora reuşita norocului, puterii militare superioare şi intrigilor de la curte. Rivalitatea acerbă dintre fraţi şi alţi candidaţi la tron a dus la un obicei conform căruia sultanul înscăunat îşi executa rudele potenţial periculoase pentru a se apăra. Mehmed al III-lea (1595-1603), de exemplu, a pus să fie ucişi cei nouăsprezece fraţi şi masacrate cele peste douăzeci de surori ale lui.[4] S-au produs schimbări şi în educaţia prinţilor. La început, fiii monarhului care domnea erau trimişi la vîrsta de doisprezece ani în provincie, unde erau instruiţi într-ale administraţiei. Ei erau fireşte în măsură să organizeze centre politice şi militare care să le slujească interesele. Pentru a evita o asemenea situaţie, prinţii au fost ulterior închişi în harem, în sectorul *kafes* (al cuştilor). Complet izolaţi de viaţa ţării şi trăind într-un mediu de intriganţi, femei şi eunuci, ei nu puteau fi niciodată siguri de soarta rezervată lor în cele din urmă. Atmosfera de teamă şi lipsa de activitate duceau la urcarea pe tron a unor conducători slabi şi adesea incompetenţi psihic. Cînd a aflat de faptul că va fi sultan, Soliman al II-lea (1687-1691) le-a spus celor veniţi să-l scoată din cuşcă: „Dacă vi s-a ordonat să mă ucideţi, spuneţi-mi-o verde-n faţă. Lăsaţi-mă să-mi fac rugăciunile, apoi executaţi-vă ordinul primit. Încă din copilărie am suferit patruzeci de ani de temniţă. Mai bine mor chiar acum decît să mor cîte puţin în fiecare zi. Atîta teamă doar pentru o singură suflare."[5] Cu toate că după domnia lui Soliman a fost instituită practica alegerii celui mai în vîrstă dintre candidaţi, nu a fost niciodată stabilită o regulă precisă.

Odată cu urcarea pe tron a sultanilor incapabili să conducă un imperiu atît de vast, puterea a trecut în mîinile celor mai apropiaţi de pîrghiile statului: membrii casei regale şi miniştrii. Mama monarhului care domnea, *validé sultan,* a devenit o persoană de o importanţă considerabilă, ca şi celelalte femei din palat, eunucii şi servitorii de la curte. Din fericire pentru imperiu, în a doua jumătate a secolului al şaptesprezecelea, din rîndurile familiei albaneze Köprülü s-au ridicat patru mari viziri extrem de abili. Primul dintre ei, Mehmed Köprülü, care a ocupat postul în 1656, la vîrsta de şaptezeci de ani, s-a străduit să pună capăt corupţiei atît de răspîndite şi să redea guvernului poziţia de care beneficiase pe vremea lui Mehmed Cuceritorul. Fiul lui, Fazil Ahmed, a devenit vizir în 1661 şi a continuat politica tatălui său. Realizările lui s-au reflectat în victoriile militare otomane din perioada aceasta.

[4] Stanford J. Shaw şi Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 volume, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, 1977, I, p.184.

[5] Inalcik, *Ottoman Empire*, p. 60.

Interludiul Köprülü a fost o excepție. Spre sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea, sistemul administrativ clasic suferise practic un colaps masiv. Structura bazată pe sclavi și sistemul *devshirme*, în cadrul cărora, cel puțin teoretic, avansarea se făcea în funcție de pregătire și de merite, s-au prăbușit și ele. Slujbele guvernamentale și militare nu mai erau încredințate unor convertiți devotați, ci musulmanilor și cîtorva creștini, care își dobîndiseră în general pozițiile cumpărîndu-le și își considerau privilegiile drept surse principale de profit personal. Prăbușirea de la vîrf s-a reflectat în jos, pînă la cele mai neînsemnate niveluri ale birocrației centralizate. Deosebit de periculoasă pentru stat și tipică descompunerii sistemului a fost dezintegrarea armatei și evidenta incapacitate a imperiului de a suporta aprovizionarea puternicului aparat militar.

Deși întreaga chestiune a vieții economice a imperiului va fi discutată într-o altă secțiune, este important să menționăm aici că una dintre principalele cauze ale declinului statului a fost sărăcia tot mai mare. Deosebit de evidentă era rata ridicată a inflației, a cărei creștere a început la sfîrșitul secolului al șaisprezecelea și a continuat în secolul al șaptesprezecelea. Odată cu creșterea dramatică a prețurilor și a sumelor cheltuite de administrație și de forțele armate ale imperiului, ocîrmuirea otomană a fost nevoită să mărească impozitele și să adopte noi metode de percepere a acestora. Economia a suferit și ea într-o oarecare măsură datorită faptului că marile rute comerciale spre Asia se deplasaseră acum spre Atlantic, unde britanicii și olandezii deveniseră marii lor beneficiari. Relativa paupertate a statului a afectat direct eficiența lui militară.

După cum am văzut, marile cuceriri inițiale s-au datorat în primul rînd abilității cavaleriei spahiilor, al căror venit provenea din uzufructul asupra timarelor și din prăzile de război din timpul cuceririlor. Nu se pusese deloc problema plății în bani peșin. Din nefericire, acest corp s-a dovedit din ce în ce mai ineficient în fața infanteriei dotate cu arme de foc. Ienicerii echipați cu noile arme au devenit astfel baza forței de luptă otomane. Trupele acestea trebuiau totuși să fie plătite, iar armele lor erau scumpe. Trebuiau achitate sume tot mai mari într-o perioadă în care imperiul nu se mai extindea rapid, cînd nu mai erau disponibile noi surse de pradă, iar prețurile creșteau continuu.

Dificultățile economice ale guvernului central s-au reflectat direct asupra mediului rural. Întrucît era nevoie urgentă de bani gheață, unele pămînturi din sistemul timarelor au trecut sub controlul direct al trezoreriei și au fost date apoi în arendă cu scopul de a obține impozite. Curtenii primeau și ei alocații funciare sub formă de cadouri sau în schimbul anumitor servicii. Așa cum vom explica mai încolo, o parte a pămînturilor au devenit practic proprietatea particulară a celui care le avea în stăpînire. Odată cu eșecul imperiului de a anexa noi teritorii prin cucerire și ieșirea anumitor terenuri din sistemul timarelor, firește că numărul spahiilor echipați de luptă a scăzut. Situația aceasta afecta și populația rurală din provincii. Noii stăpîni ai pămînturilor impuneau condiții mai grele, astfel încît tulburările frecvente au ajuns curînd să fie o caracteristică a vieții provinciale. Desigur, nu mai exista nici un „cerc al echității".

În secolul al șaptesprezecelea, guvernul i-a trimis pe ieniceri în provincii, încercînd să țină sub control situația și totodată să îndepărteze din capitală o parte din aceste elemente nesupuse. Ajungînd să preia puterea în centrele provinciilor, aceștia aveau tendința să înrăutățească și mai mult condițiile de trai ale populației locale. Ei se

aliau adesea cu oficialii otomani, cu perceptorii de impozite, cu negustorii bogaţi din partea locului şi cu moşierii, acţionînd împotriva intereselor ţăranilor care lucrau pămîntul şi constituiau sursa esenţială a veniturilor provenite din taxe ale statului.

Cu toate că ienicerii s-au stabilit în provincii, centrul puterii lor rămînea Constantinopolul, unde au devenit o importantă forţă politică, putînd schimba vizirii sau chiar detrona sultanii. Constituind cîndva o elită, un corp militar devotat ales pe baza abilităţii şi a unei instruiri serioase, ienicerii de prin secolul al optsprezecelea deveniseră cu totul altceva. Odată cu sfîrşitul sistemului *devshirme*, recruţii erau de obicei musulmani prin naştere, nu convertiţi, aveau dreptul de a se căsători şi de a-şi înrola fiii în corpul ienicerilor. Stabiliţi la casele şi cu familiile lor, aceşti soldaţi au devenit tot mai puţin dornici să lupte în ţinuturi îndepărtate în ceea ce erau rareori campanii victorioase. În plus, slăbiciunea financiară a guvernului însemna că plata soldelor lor era adesea mult întîrziată. Din cauza aceasta, ca şi a posibilităţilor oferite, ienicerii au intrat în comerţ sau au devenit meşteşugari, ajungînd să constituie un element important în sistemul breslelor. Noul lor statut însemna că nu puteau fi disciplinaţi cu uşurinţă şi că erau independenţi din punct de vedere financiar. Către sfîrşitul secolului al optsprezecelea, ei deveniseră o pătură socială privilegiată în stat, jucînd un rol politic major. Puterea lor ca forţă de luptă era o altă problemă. S-a estimat că din cei 400000 de ieniceri înrolaţi, numai 20000 puteau fi chemaţi sub arme în caz de război.[6] Faptul că membrii clasei militare puteau să intre atît de uşor în comerţ demonstrează cît de mult slăbise sistemul claselor sociale.

CREŞTINII DIN BALCANI

Populaţia creştină din Balcani trăia deci în cadrul unui sistem al cărui declin accelerat pornea de la centru. De fapt, dacă examinăm istoria sumbră a statului otoman în secolul al optsprezecelea, se pune imediat întrebarea de ce nu s-a prăbuşit imediat întreaga structură sub presiunea convergentă a sectoarelor musulman şi creştin ale societăţii. Un răspuns l-ar putea constitui rezistenţa sistemului administrativ otoman şi capacitatea lui de a-i izola pe potenţialii lui oponenţi. *Poarta* (sau Sublima Poartă), un termen aplicat de obicei ocîrmuirii otomane, nu încerca să trateze direct cu cetăţenii ca indivizi, preferînd să apeleze la un întreg lanţ de intermediari pe care îi putea controla şi care, la rîndul lor, puteau fi în mare parte învinuiţi de eventualele dezastre.

De pildă, ocîrmuirea otomană nu se ocupa ea însăşi de viaţa de zi cu zi sau de credinţele populaţiei creştine. Masa ţărănimii era ţinută sub control la nivel superior de biserica ortodoxă prin aşa-numitul sistem *millet*, iar la nivel inferior, cel local, de autorităţile satului alese pe criterii tradiţionale. Aceste două instituţii constituiau deci elementul esenţial al vieţii creştine din Balcani.

Milletul ortodox

Ţăranul din Balcani, deşi perfect conştient de puterea administraţiei centrale şi a celei provinciale, era afectat direct mai cu seamă de acţiunile oficialilor de aceeaşi

[6] Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, vol. V, în Peter F. Sugar şi Donald W. Treadgold, eds., *A History of East Central Europe*, University of Washington Press, Seattle, 1977, p. 193.

religie cu el, inclusiv de cele ale autorităților ecleziastice. În timpul marii perioade a cuceririlor, cînd armatele musulmane ocupau noi regiuni, descopereau de cele mai multe ori că foștii administratori civili fugiseră, fuseseră uciși sau trebuiau scoși din funcții pentru că se opuseseră autorității otomane. Din cauză că, de obicei, clericii bisericii rămîneau pe loc, obiceiul de a-i numi pe liderii comunităților religioase în funcții guvernamentale s-a instaurat încă de la început. În ciuda faptului că își păstrau pentru ei pozițiile de frunte, cuceritorii nu ezitau să colaboreze cu populațiile de orice religie monoteistă ai căror lideri se supuneau autorității lor. Ei îi respectau în special pe creștini și pe evrei, „poporul cărții", adică pe cei care aveau o scriptură bazată pe revelația divină. Membrii credințelor acceptate erau organizați în comunități, cunoscute sub numele de *millet*-uri. Prin secolul al optsprezecelea, existau un *millet* gregorian al armenilor, unul catolic și unul evreiesc, dar ele erau mult mai mici decît cel ortodox. Exista și un *millet* musulman.

Pentru ortodocși, un pas deosebit de important a fost făcut în 1454, imediat după cucerirea Constantinopolului. După căderea orașului imperial, Mehmed Cuceritorul s-a considerat drept moștenitorul împăraților bizantini și primul conducător al lumii. Era personal extrem de interesat de gîndirea și de doctrina teologică a grecilor și avea un mare respect față de civilizațiile popoarelor pe care le subjugase. Decis să domnească peste o populație creștină mulțumită, el a căutat o personalitate potrivită pentru a fi numită în fruntea bisericii ortodoxe și cu care putea coopera. În acel moment, lumea ortodoxă era sfîșiată de dispute religioase, mai ales în privința reunificării cu biserica Romei. Mehmed l-a ales ca nou patriarh pe un respectat om de cultură, Gheorghe Skolarios, care, călugărindu-se, își luase numele de Ghenadie. El avea avantajul de a fi un inamic înverșunat al unirii. Cei doi au aprobat de comun acord o nouă organizare a bisericii, iar în 1454, sultanul i-a conferit patriarhului însemnele oficiale ale poziției sale.

În calitate de cap al milletului ortodox, patriarhul de la Constantinopol avea mari îndatoriri și răspunderi. Pînă atunci, împărații bizantini jucaseră un rol extrem de important în problemele bisericii; ca și sultanii, ei erau considerați drept reprezentanții lui Dumnezeu pe pămînt și răspundeau în fața Lui de bunăstarea supușilor lor. Pe vremea împăraților, chestiunile religioase erau de competența patriarhului și a Sfîntului Sinod; patriarhul era cea mai înaltă oficialitate din stat după împărat. Cînd apăreau dispute legate de dogmă, împăratul convoca un conciliu alcătuit din reprezentanții celor cinci patriarhi – de la Constantinopol, Antiohia, Ierusalim, Alexandria și, înainte de schismă, de la Roma – pe care adesea îl prezida chiar el. După cucerire, odată cu înlăturarea împăratului și a oficialilor lui, o parte foarte mare a fostelor funcții ale acestora au trecut sub jurisdicția bisericii. Cu toate că, teoretic, cei patru patriarhi din Orient erau egali, practic, Patriarhia de la Constantinopol vorbea în numele întregii Ortodoxii, dobîndind astfel o poziție net superioară. De fapt, prin secolul al optsprezecelea, celelalte biserici ajunseseră să depindă de ea. Existau alte două biserici autocefale: cea de la Ohrid pentru bulgari și cea de la Peć pentru sîrbi. Acestea nu numai că nu erau egale cu cea de la Constantinopol, dar, pe la jumătatea secolului, deveniseră atît de slabe, încît oficialitățile ecleziastice din capitală au reușit să obțină desființarea lor. Patriarhia avea așadar sub jurisdicția sa întreaga Peninsulă Balcanică și insulele din mările Egee și Ionică, fiind deci centrul principal al ortodocșilor din Balcani.

Deși sultanul fusese de acord ca așezările ortodoxe să fie administrate de patriarh și de un Sfînt Sinod compus din mitropoliți, el menținea totuși într-o măsură foarte mare controlul asupra acestora. Teoretic, patriarhul era ales de sinod și confirmat

de sultan. Cu toate că aveau puterea să le dicteze, la început, sultanii nu se prea amestecau în alegeri decît atunci cînd era clar vorba de interesele statului. La rîndul lor, patriarhii se opuneau rareori politicii otomane. Alţi înalţi oficiali ai bisercii erau aleşi sau destituiţi de către patriarh sau sinod, dar era nevoie de acordul sultanului. Patriarhia deţinea controlul deplin asupra bisericilor ortodoxe şi a proprietăţilor acestora. Clerul se afla sub jurisdicţia propriilor lui tribunale şi era scutit de impozite. Biserica se bizuia financiar pe onorarii, donaţii şi pe veniturile proprietăţilor ei. Îndatoririle temporale şi puterea patriarhului deveniseră imense prin secolul al optsprezecelea. El era aşa-numitul *millet bashi* (şeful milletului) şi *ethnarch* (conducător laic) al populaţiei ortodoxe. Întrucît era o înaltă oficialitate a guvernului otoman şi făcea parte din clasa birocratică askeri, patriarhul era îndreptăţit la un standard de două tuiuri (un guvernator otoman sau general avea trei, iar sultanul şase). El răspundea în faţa sultanului de comportarea şi loialitatea turmei sale, deţinînd şi importante responsabilităţi privind strîngerea dărilor şi menţinerea ordinii publice. Funcţiile lui juridice erau extrem de importante pentru populaţia creştină. Biserica benificia de jurisdicţie totală asupra unei largi game de probleme, inclusiv asupra chestiunilor legate de căsătorie şi familie şi asupra litigiilor comerciale în care erau implicaţi creştini. Deşi cazurile penale, cum ar fi crimele şi furturile, erau teoretic de competenţa sistemului juridic musulman, tribunalele ortodoxe le judecau adesea şi ele, cu condiţia ca în acestea să nu fie implicaţi musulmani. În împărţirea dreptăţii, biserica se baza pe legea canonică, pe legea statutară bizantină, pe cutumele locale şi pe scrierile şi tradiţiile bisericeşti. Tribunalele ecleziastice puteau stabili pedepse ca întemniţarea, amendarea sau exilarea, ca şi interdicţia împărtăşaniei şi excomunicarea. Populaţia creştină prefera de obicei să apeleze la aceste tribunale, în care erau judecaţi pe bază egală, iar mărturiile lor aveau greutate şi importanţă.

În procesul de integrare a instituţiilor ortodoxe în sistemul lui, guvernul otoman avea avantajul de a putea include o întreagă reţea administrativă. Biserica organizase deja ţinuturile aflate sub jurisdicţia ei în dioceze şi subdioceze pe baza numărului de enoriaşi din zonele respective. Un cler format din preoţi de la cel mai umil rang pînă la patriarh exista pe tot întinsul Balcanilor. Mai mult, biserica şi reprezentanţii ei erau obişnuiţi să lucreze cu autoritatea civilă şi nu împotriva ei.

Deoarece Patriarhia era atît de strîns legată de statul otoman, instituţiile ei nu puteau să nu reflecte declinul treptat şi dezintegrarea tot mai clară a celorlalte instituţii cîrmuitoare. Situaţia aceasta era deosebit de evidentă la vîrful ierarhiei şi în cancelaria patriarhului însuşi. Ca şi alte poziţii înalte, şi acest post a ajuns să fie acordat candidatului care putea plăti cea mai mare sumă. S-a apreciat că pe la sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea preţul unei alegeri era de circa 20000 de piaştri, adică 3000 de lire aur, sumă care crescuse în 1727 la 5600 de lire aur, după care a scăzut. A avea la dispoziţie această sursă de venit era în avantajul Porţii, care avea posibilitatea să schimbe patriarhul cît mai des posibil. Între 1595 şi 1695 au existat şaizeci şi unu de numiri, dar, dat fiind că o persoană putea deţine această funcţie de mai multe ori, au fost implicate doar treizeci şi una de persoane. Ulterior, situaţia s-a îmbunătăţit. În secolul al optsprezecelea au fost numai treizeci şi una de numiri, în care au fost implicaţi treizeci şi trei de candidaţi.[7]

[7] Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, pp. 201-203.

Sumele provenite din cumpărarea funcției de patriarh au fost vărsate la bugetul bisericii pînă în 1763. Datorită cheltuielilor și a pierderilor enorme cauzate de corupția din interiorul organizației, datoria Patriarhiei ajunsese să fie în jurul anului 1820 de 1,5 milioane de piaștri turcești. Și alte instituții ortodoxe erau afectate de dificultăți asemănătoare. Dat fiind că aceste costuri erau transferate de sus în jos pe scara ierarhică a clerului, la nivelul inferior, ele trebuiau să fie în cele din urmă suportate de enoriași, adică de țărani, sau achitate din profiturile proprietăților ecleziastice. Pe moșiile stăpînite de biserică, chestiunea aceasta era rezolvată pe baza impozitelor și a obligațiilor țăranilor care munceau pămînturile. În Moldova și Valahia, în vederea sprijinirii instituțiilor din afară, problema avea să implice apelarea la veniturile mînăstirilor locale.

Cu toate acestea, în ciuda legăturilor strînse cu guvernul otoman și a corupției operațiilor ei, biserica ortodoxă a adus realmente servicii importante populației creștine. Deosebit de semnificativ a fost faptul că ea a menținut comunitatea creștină aproape neschimbată în sens ideologic pînă în epoca mișcărilor naționale. Desigur, biserica avea mare grijă de păstrarea intactă a ideii de exclusivitate creștină, propovăduind că Imperiul Otoman învinsese din cauză că păcatele creștinilor atrăseseră asupra lor pedeapsa lui Dumnezeu. Domnia musulmanilor era deci trecătoare; urmau să vină nu peste mult timp alte vremuri, cînd creștinătatea va fi iar triumfătoare. Deși creștinul era în cadrul statului musulman un cetățean de categoria a doua, conducătorii lui religioși îl învățau că în sferele înalte ale moralei el se situa mult deasupra cuceritorilor lui. În viața lui de zi cu zi, țăranul din Balcani era înconjurat de simboluri creștine, de cruci și icoane, nu de lucruri care să-i amintească de dominația otomană.

Pe lîngă aceasta, jurisdicția civilă a bisericii, în special controlul ei asupra problemelor de familie, asigura un amestec minim între religii și naționalități. Toate organizațiile religioase interziceau căsătoriile mixte. Fetele creștine aparținînd naționalităților balcanice ajungeau într-adevăr să facă parte din haremurile musulmane, dar ele își pierdeau prin aceasta identitatea națională și religioasă, devenind membre ale societății musulmane. Existau puține șanse de convertire de la islamism la creștinism, întrucît un astfel de act era pedepsit cu moartea. În general, atît autoritățile creștine cît și cele musulmane erau interesate în menținerea unui *statu-quo* religios.

Patriarhia apăra ortodoxia și împotriva altor confesiuni. În timpul dominației otomane, dușmanul principal era considerat a fi biserica catolică. Catolicismul era realmente inamicul numărul unu, fiind gata să lupte cu armele în mînă și intolerant față de alte credințe. Ortodoximul considera preferabilă stăpînirea otomană dominației catolice. În privința aceasta, interesele patriarhului coincideau cu cele ale Porții, ai cărei dușmani principali au fost la început catolicii habsburgi și venețieni. Cu toate că Franța catolică era aliată cu Imperiul Otoman, statul acesta nu a devenit un instrument important al penetrației catolice în Balcani. În secolul al optsprezecelea, autoritățile otomane erau perfect conștiente de faptul că în regiunile în care adepții lor locuiau sub jurisdicția unui stat catolic, mai ales în Transilvania, poziția acestora era mai dificilă decît în Imperiul Otoman.

Sub un aspect important, identificarea intereselor externe ale ortodoxiei și ale statului otoman avea să se modifice în secolul al optsprezecelea. La vremea aceea, Rusia, singura mare putere ortodoxă, a devenit principala amenințare externă a imperiului. Patriarhul și cea mai mare parte a populației ortodoxe din Balcani nutreau speranțe și se așteptau la ajutor din partea acestei țări. Numeroase misiuni ortodoxe din ținuturile otomane plecau frecvent în Rusia ca să obțină mai ales sprijin financiar, dar

uneori şi militar. Trebuie să subliniem totuşi faptul că guvernul rus nu a avut niciodată o influenţă dominantă asupra clerului ortodox. Biserica ortodoxă, ca şi credincioşii ortodocşi, pretindeau practic un ajutor nelimitat din partea acestei puteri nordice, dar nu exista nici o intenţie de a stabili o relaţie dependentă faţă de ea. Pe tot parcursul secolului al optsprezecelea, biserica s-a aflat sub o influenţă naţională predominantă exercitată însă de cel mai puternic grup creştin din cadrul Imperiului.

Influenţa grecească: fanarioţii

De-a lungul secolelor de stăpînire otomană, ar fi fost de aşteptat ca unele naţionalităţi creştine să beneficieze de condiţii mai bune decît altele. Prin secolul al optsprezecelea, o parte dintre greci obţinuseră un statut privilegiat în comparaţie nu numai cu alţi creştini, dar şi cu majoritatea musulmanilor. Cea mai mare parte a populaţiei greceşti locuia în condiţii foarte asemănătoare cu cele ale vecinilor lor balcanici; soarta lor va fi discutată într-o altă secţiune. O mică parte părăsise lumea limitată, parohială a satelor şi dobîndise bogăţie şi putere prin afaceri în comerţ şi finanţe sau în strînsă legătură cu guvernul otoman.

Comparativ cu alte popoare balcanice, grecii erau cunoscuţi prin faptul că erau răspîndiţi peste tot. În antichitate, comunităţile greceşti puteau fi găsite de-a lungul ţărmurilor Mării Negre şi ale Mediteranei şi în Asia Mică. După cucerirea otomană, grecii au emigrat mai ales în Italia, unde Regatul celor Două Sicilii şi Veneţia aveau să adăpostească colonii greceşti foarte numeroase. Ulterior, centrul veneţian avea să capete o importanţă deosebită. Odată cu extinderea comerţului european şi cu participarea grecilor la tranzacţiile acestuia, au apărut colonii greceşti în marile oraşe ale Europei; Londra, Viena, Marsilia şi mai tîrziu Odessa aveau să se dovedească extrem de influente în acest sens. Ca şi acasă, coloniile greceşti erau organizate în jurul bisericii ortodoxe locale; membrii ei îşi păstrau limba şi o conştiinţă puternică a identităţii lor religioase şi naţionale. Emigranţii aceştia nu erau ţărani. Fiind de obicei prăvăliaşi sau negustori, ei puteau fi găsiţi la toate nivelurile economiei. Unii dintre ei au avut un succes extraordinar, dar alţii abia puteau supravieţui. Ei formau o societate unită şi conşientă din punct de vedere naţional, ai cărei membri aveau posibilitatea de a urma studii şi aveau o viziune mult mai vastă decît cea a locuitorului unui stat din Balcani.

Grecii au prosperat şi datorită faptului că dominau viaţa comercială a imperiului. Ei constituiau un element important al populaţiei din marile oraşe din peninsulă, în special din cele aflate pe marile rute comerciale. Graţie legăturilor lor în afara imperiului, a marilor lor avantaje economice şi a preocupărilor lor pentru educaţie, ei erau cei mai prosperi şi mai realizaţi dintre toate popoarele balcanice.

Poziţia cu adevărat privilegiată din rîndul creştinilor era însă deţinută nu de negustori şi nici măcar de înalţii oficiali ai bisericii, ci de un alt grup, oligarhia fanariotă, al cărei centru era Constantinopolul. Membrii acestui grup, al cărui nume provenea de la Fanar, sau cartierul farului, unde trăiau majoritatea creştinilor ortodocşi şi unde se afla sediul Patriarhiei, erau în mare parte de naţionalitate greacă, dar el includea şi italieni elenizaţi, români şi familii de albanezi. Influenţa fanarioţilor deriva în primul rînd din marea lor bogăţie, dobîndită în mare măsură prin poziţiile înalte pe care le ocupau în stat şi prin profiturile financiare obţinute prin intermediul acestora, profitînd deci din plin de corupţia otomană. Începînd din a doua jumătate a secolului al

şaptesprezecelea, fanarioţii au beneficiat de o poziţie unică în imperiu datorită bogăţiei şi influenţei lor politice.

Pe măsură ce puterea militară şi prestigiul imperiului scădeau, iar graniţele lui se restrîngeau, Poarta a fost forţată să recunoască că trebuia să accepte termenii impuşi de puterilor europene. Întrucît ea nu-şi putea învinge adversarii pe cîmpul de luptă, era obligată să înveţe să trateze cu ei pe cale diplomatică şi prin negocieri. Din cauză că oficialii turci nu învăţau cu uşurinţă limbi străine, ei au ajuns să depindă de serviciile cunoscătorilor acestora în relaţiile lor cu străinii. Fiind cel mai bine educaţi dintre popoarele balcanice şi cei mai apropiaţi de ţările europene, grecii corespundeau pe deplin acestei sarcini. Aşa că ei ocupau în general postul de *dragoman* la toate nivelurile. În ciuda faptului că acest cuvînt înseamnă „interpret", un dragoman era de fapt mai curînd un agent sau un intermediar decît un simplu vorbitor de limbi străine. Datorită calităţilor lor în acest domeniu, grecii au reuşit să deţină controlul a patru posturi importante din administraţia otomană: cel de mare dragoman, care a devenit ceva apropiat de un secretar permanent al afacerilor externe, cel de dragoman al marinei, intermediarul dintre marele amiral al marinei şi insulele greceşti, şi cel de domnitori ai provinciilor româneşti ale Valahiei şi Moldovei. Rolul jucat de ei în administrarea Principatelor va fi discutat în secţiunea următoare. Vom analiza aici numai relaţiile fanarioţilor cu guvernul otoman şi cu Patriarhia.

Importanţa elementului creştin balcanic în administraţia otomană a fost deja scos în evidenţă. Totuşi, înainte de secolul al şaptesprezecelea, înaltele posturi din aparatul birocratic erau deţinute aproape exclusiv de convertiţi. Spre deosebire de aceştia, oficialii fanarioţi îşi păstrau credinţa creştină şi aveau legături strînse cu Patriarhia. Primul fanariot care a obţinut un post înalt a fost Panaghiotis Nikousios, pe care Ahmed Köprülü l-a numit mare dragoman în 1669. Acest post îi aducea şi importante privilegii, cum ar fi să poată purta barbă sau să călărească un cal însoţit de slujitori, care fuseseră acordate pînă atunci doar musulmanilor. Cel mai faimos om de stat fanariot, Alexandru Mavrocordat, a fost mare dragoman între 1673 şi 1709. Asemeni multor greci din vremea aceea, el şi-a făcut studiile în Italia, la Universitatea de la Padova, unde a obţinut ulterior şi titlul de doctor. Avansarea lui a fost rapidă, devenind mare dragoman la vîrsta de treizeci şi ceva de ani. Mavrocordat a fost principalul diplomat otoman la negocierile care au dus la încheierea Tratatului de la Karlowitz (Sremski Karlovci); fiul lui Ioannis a deţinut o poziţie similară în cadrul discuţiilor referitoare la Tratatul de la Passarowitz (Požarevac). Ca transalatori şi mediatori, diplomaţii fanarioţi aveau firește ocazia să afle multe dintre secretele statului otoman şi erau în legătură directă cu guvernele străine.

Fanarioţii din perioada aceasta erau de asemenea profund implicaţi în problemele Patriarhiei. Prin puterea lor financiară, ei puteau exercita într-o măsură foarte mare controlul asupra instituţiilor bisericii. Avînd permanent nevoie de bani, biserica apela desigur la laicii bogaţi. O mare parte a datoriilor Patriarhiei se datorau extinsei corupţii a imperiului şi nevoii de a cumpăra unele posturi şi de a face o serie de alte plăţi. În secolul al optsprezecelea, de exemplu, preţul postului de patriarh era destul de ridicat. Deşi puţini candidaţi aveau banii peşin necesari, aceştia puteau împrumuta de la fanarioţi cu o dobîndă de 10%. Investind într-un candidat care avea cîştig de cauză, un bancher îl putea domina într-o oarecare măsură pe datornicul lui. Fanarioţii au dobîndit influenţă şi prin achiziţionarea locurilor din sinod rezervate laicilor şi avînd grijă ca posturile vacante din administraţia bisericii să fie ocupate de candidaţi obedienţi.

Perioada controlului fanariot asupra problemelor Ortodoxiei a coincis cu deplasarea accentului de pe universalism pe caracterul naţional grecesc, în special în privinţa vîrfurilor clerului. Greaca fusese întotodeauna limba Patriarhiei, dar nu şi a majorităţii bisericilor balcanice. Bisericile slave, Patriarhia de la Peć, arhiepiscopia de la Ohrid şi instituţiile ecleziastice româneşti foloseau în primul rînd slava veche bisericească. Exista şi presupunerea că Patriarhia de la Constantinopol îi reprezenta pe creştinii ortodocşi în general şi nu prioritar pe greci. Acest accent a suferit o modificare în secolul al optsprezecelea. Acţiunea cea mai radicală a fost desfiinţarea organizaţiei de la Peć în 1766 şi a celei de la Ohrid în 1767. Ambele slujeau populaţia slavă şi erau subordonate exarhului numit de patriarh. Rezultatul acestei schimbări avea să se dovedească extrem de nociv pentru interesele culturale ale bulgarilor. Instituţiile ecleziastice şi de învăţămînt ale acestora erau acum dominate de greci. Sîrbii aveau un centru religios alternativ la Sremski Karlovci, în Imperiul Habsburgic.

Moldova şi Ţara Românească erau şi ele sub controlul unui cler grecesc. Grecii fanarioţi dirijau viaţa politică a acestor ţări. În Balcani, doar biserica Muntenegrului, dominată de un prinţ-episcop ereditar, beneficia de un statut independent. La sfîrşitul secolului al optsprezecelea, organizaţia aceasta avea o autonomie religioasă totală. Faptul că era situată atît de departe, înapoierea şi sărăcia acestei zone făceau însă ca ea să deţină un loc lipsit de importanţă în lumea ortodoxă. Centrul prestigiului şi al puterii ortodoxe continua să fie Patriarhia de la Constantinopol. În ciuda faptului că aceasta nu controla bisericile gruzină sau rusească, nici una dintre acestea nu-i putea contesta autoritatea. Instituţia gruzină era prea slabă, iar Petru cel Mare a desfiinţat Patriarhia rusă. Biserica şi statul rus erau totodată privite de Ortodoxie drept surse de ajutor financiar şi de sprijin politic.

Deşi exista o mare rezistenţă în cadrul bisericii faţă de pătrunderea elementelor laice care reprezentau interesele fanarioţilor, viziunea acestui grup a influenţat profund atitudinea clerului superior al bisericii ortodoxe de pe tot cuprinsul imperiului. În ciuda faptului că fanarioţii erau în slujba guvernului otoman şi cooperau strîns cu acesta, ţelurile urmărite de ei nu erau bunăstarea sau mărirea puterii imperiului. Marile familii fanariote se simţeau direct legate de Imperiul Bizantin.[8] Ele au depus mari eforturi încercînd să descopere sau să fabrice genealogii care să le dovedească descendenţa directă din dinastiile nobile ale Bizanţului. Cu toate că aceste legături puteau fi rareori demonstrate fără înşelăciuni, unii dintre membrii acestor familii au adoptat imediat numele şi titlurile presupuşilor lor strămoşi. Scopul lor final, o viziune care includea întreaga lume ortodoxă, nu era altceva decît recrearea unui Imperiu Bizantin triumfător, pe care ei îl concepeau ca pe un stat multinaţional condus de nobilimea grecească, greaca fiind limba lui oficială. Biserica ortodoxă era deci puternic influenţată de o clasă care avea pretenţia să fie moştenitoarea Imperiului Otoman, înlocuind regimul musulman cu unul grec-ortodox. În secolul următor, acest concept avea să constituie baza *Marii Idei* (*Megali Idea*); ea a jucat un rol major în modelarea perspectivei naţionale greceşti pînă în 1922. Fanarioţii deţinînd o poziţie de frunte, care au devenit guvernatorii Principatelor Dunărene, au adoptat ceea ce credeau ei a fi stilul bizantin de guvernare şi de organizare luxoasă a vieţii lor. Fanarioţii considerau Rusia, singurul stat ortodox independent, drept principalul lor sprijin.

[8] Vezi Cyril Mango, „The Phanariots and the Byzantine Tradition", în Richard Clogg, ed., *The Struggle for Greek Independence*, Archon Books, Hamden, Conn., 1973, pp. 41-46.

Astfel, în secolul al optsprezecelea, un grup național care dobîndise bogăție și poziții înalte a ajuns să joace un rol hotărîtor în cadrul milletului ortodox. Faptul acesta a fost deosebit de important, deoarece biserica asigura singurele mijloace de educare a majorității creștinilor din Balcani. Influența decisivă a grecilor asupra culturii ecleziastice nu era acceptată de cea mai mare parte a naționalităților negrecești. Printre primele măsuri luate de mișcările naționale bulgare, sîrbe și românești a fost cea de înlăturare a influenței grecești și de înlocuire a acesteia cu modelele naționale. Această reacție afecta firește prestigiul Patriarhiei de la Constantinopol și îi diminua eficiența în ceea ce privește influențarea popoarelor ortodoxe din Balcani. Mișcările naționale aveau să apară separat de, iar uneori împotriva celei mai înalte autorități religioase.

Administrația provincială: comunitățile rurale

În secțiunile precedente s-a pus accentul pe nivelurilor superioare ale administrației otomane și pe instituțiile creștine corespunzătoare. Ocîrmuirea otomană dispunea și de o rețea foarte diversificată de conduceri provinciale, ale căror omologe creștine erau comunitățile sătești cu organizarea lor tradițională. S-au produs multe schimbări în instituțiile provinciale în timpul întregii perioade a dominației otomane; acest aspect va fi tratat foarte detaliat, paralel cu problemele istorice specifice. Deocamdată, e suficient să menționăm că Peninsula Balcanică, care era considerată drept o unitate administrativă compactă, era împărțită în sectoare numite în diferite perioade *eyaleturi, vilaieturi* sau *paşalîcuri*; la rîndul lor, acestea erau subordonate jurisdicției așa-numitelor *sangeacuri* sau *live*, care erau subîmpărțite în *kaze* și apoi în *nahiyeuri.* Regiunea era totodată organizată în districte juridice numite *kadilîkuri*; *defterdarii*, funcționarii vistieriei, aveau un sistem administrativ separat. Autoritățile locale colaborau cu spahiii din zona respectivă, care aveau îndatoriri și obligații clar stabilite. Administrația provincială era controlată și de forțele polițienești. Ienicerii, care nu se aflau sub jurisdicția cîrmuirii locale, ci a celui central, erau de asemenea obligați să îndeplinească anumite îndatoriri polițienești. Oficialitatea de prim rang la nivel local, numit de obicei *paşă*, se sfătuia cu un consiliu, un divan, din care făceau parte și notabilitățile creștine și mai marii breslelor.

Marea majoritate a creștinilor din Balcani trăiau la țară în cătune organizate pe baze tradiționale pre-otomane. Diferențele locale vor fi prezentate ulterior, dar putem face unele generalizări. Satele erau în general conduse de oficiali cunoscuți sub mai multe nume, în funcție de limba vorbită în zona respectivă: *arhoni, cnezi, ciorbagii, koca-başi* sau *hodza-başi*. Unii dintre ei erau aleși pe baza obiceiului locului de populația de sex masculin a satului, de obicei din rîndul bărbaților mai prosperi sau mai viteji; alții obțineau postul pur și simplu pentru că făceau parte dintr-o familie sau un clan care deținea poziția respectivă conform tradiției. Ei erau ajutați de/sau guvernau în colaborare cu reprezentanții de frunte ai comunității, pe care îi vom numi notabili sau vîrstnici. Cea mai mare parte a comunităților se aflau sub controlul notabililor lor de frunte. Marile decizii implicînd viețile și averile locuitorilor erau în general discutate de adunarea tuturor membrilor de sex masculin ai grupului. Majoritatea satelor alcătuiau de asemenea o parte a unei organizații mai vaste; reprezentanții comunităților locale se întruneau într-o localitate centrală ca să analizeze și să ia hotărîri asupra problemelor comune. Fruntașii

satelor puteau face parte din consiliul local al oficialilor otomani sau acţionau ca sfetnici neoficiali privind problemele creştinilor.

Notabilităţile jucau într-o oarecare măsură un rol esenţial în administraţia otomană. Ca şi cele bisericeşti, ele acţionau ca intermediari între ocîrmuirea otomană şi ţărani. Obligaţia lor era perceperea taxelor şi înregistrarea a tot ce avea o importanţă aparte din ceea ce poseda orice individ. În schimbul serviciilor prestate, lor li se acordau privilegii speciale, cum ar fi de pildă scutirea de taxa pe cap de locuitor. De-a lungul anilor, notabilii au dobîndit, în general, o reputaţie proastă. Corupţia sistemului otoman le permitea multora dintre aceştia să obţină profituri pe spinarea celor aflaţi sub autoritatea lor. O parte din ei deţineau timaruri, alţii se îmbogăţeau graţie sistemului de impozitare a pămînturilor, adică beneficiau cu acordul guvernului otoman de dreptul de a percepe impozitele, pe care îl exploatau din plin ca să se îmbogăţească. Funcţia notabilului în strîngerea veniturilor, mai ales dacă acestea erau în natură, îi permitea să influenţeze vînzarea şi distribuirea produselor agricole locale. El putea profita de acest avantaj ca să intre în branşa comercializării acestor produse. Împrumuta adesea bani ţăranilor din partea locului, dobîndind astfel stigmatul de cămătar în cadrul comunităţilor rurale. Notabilii puteau şi să cumpere pămînt şi să controleze astfel moşii foarte întinse. Firește că bogăţia lor le permitea să ducă o viaţă diferită de cea a vecinilor lor mai săraci.

Cu toate numeroasele abuzuri, din rîndul lor s-au ridicat mulţi veritabili lideri creştini ai mediilor săteşti. Pe măsură ce declinul puterii centrale se accentua, importanţa lor a crescut. Ei aveau să joace un rol însemnat în cadrul mişcărilor naţionale din secolul următor. Alături de negustori şi de membrii breslelor din centrele comerciale, ei alcătuiau în cadrul societăţii provinciale o elită creştină omologă celei musulmane. Oamenii aceştia au fost cei care au făcut ca sistemul otoman să funcţioneze chiar şi în perioade cînd guvernul centrală era confruntată cu mari dificultăţi.

În partea inferioară a scării sociale se situau firește ţăranii, care lucrau pămîntul, plăteau impozitele şi trăiau în condiţii foarte diferite. Trebuie scos în evidenţă în primul rînd faptul că Peninsula Balcanică era acoperită în secolul al optsprezecelea de păduri întinse şi de mari întinderi de pămînt nelucrat. În a doua jumătate a secolului, războaiele, banditismul şi bolile au provocat o depopulare masivă. Nesiguranţa politică şi existenţa mai multor păşuni necorespunzătoare au dus la o situaţie în care ţăranii din majoritatea regiunilor erau nevoiţi să se ocupe în primul rînd de creşterea animalelor. Ei creşteau vite, oi şi porci. În cazul în care condiţiile locale se înrăutăţeau prea mult sau taxele erau prea mari, familiile de ţărani aveau posibilitatea să se mute. Iobăgia nu era foarte extinsă; în general, ţăranul balcanic nu era legat de pămînt. Pe lîngă aceasta, autorităţile otomane nu au reuşit niciodată să deţină controlul asupra întregii peninsule. Existau tot timpul regiuni îndepărtate dominate de dealuri şi munţi în care guvernul central nu putea avea control asupra fiecărui individ.

Pentru ţăranul care îşi cîştiga traiul muncind pămîntul, situaţia putea fi extrem de diferită. După cum am explicat deja, pămîntul arabil era considerat în general ca aparţinînd sultanului, care îl primise de la Dumnezeu. Toate proprietăţile funciare erau împărţite în trei categorii: *miri*, sau posesiunile statului, *mülk*, sau proprietatea privată, şi *vakif*, care aparţineau fundaţiilor religioase. Desigur, sistemul timarelor se bizuia pe pămînturile *miri*. Imediat după cucerirea otomană, cel puţin teoretic, situaţia ţăranului nu era rea. Deşi era obligat să plătească anumite sume fixe, el avea drepturi importante, fiind considerat drept arendaş sau dijmaş ereditar şi putîndu-şi transmite proprietatea

urmaşilor săi. În plus, putea să-şi cultive pămîntul după cum credea el de cuviinţă. De foarte multe ori, nu exista nici un control asupra metodelor aplicate sau a ceea ce prefera el să producă. Ţăranul putea de asemenea să vîndă dreptul de cultivare a lotului său, sau să-l transfere, în măsura în care obţinea permisiunea spahiilor ori găsea pe cineva care să-i preia obligaţiile. El deţinea şi unele proprietăţi private, fie legal, fie prin tradiţie. În sate, unele case şi grădini, ca şi o parte a păşunilor comunale, au obţinut acest statut.

Majoritatea pămînturilor din sistemul timarelor erau destinate cheltuielilor de întreţinere a spahiilor. O parte din moşii erau totuşi rezervate avutului public, folosite pentru recompensarea înalţilor oficiali ai statului sau pentru finanţarea familiei sultanului şi a casei lui. Pămînturile *vakif* au căpătat şi ele o mare importanţă. Era posibil ca un individ să scape de necazuri donîndu-şi pămîntul sau dîndu-i bani unei fundaţii de caritate musulmane, cu intenţia de a primi venitul respectiv ca să-l utilizeze în scopuri pioase. Din cauză că statul otoman nu asigura servicii sociale, aceste instituţii finanţau spitalele, orfelinatele şi alte aşezăminte publice asemănătoare. În ciuda faptului că respectivele alocaţii erau destinate special scopurilor religioase şi caritabile, ele puteau sluji şi intereselor anumitor persoane. Donatorul putea obţine postul de supraveghetor, sau *mütevelli,* care urma să fie permanent deţinut de un membru al familiei lui; venitul obţinut de pe urma proprietăţii ajungea uneori doar pentru asigurarea traiului unei singure persoane. Bisericile creştine beneficiau de privilegii similare prin intermediul fundaţiilor finanţate din moştenirile membrilor lor.

Ţăranul al cărui pămînt făcea parte dintr-un *timar* sau un *vakif* depindea firesc aproape total de cel care era proprietarul oficial al acestuia. Situaţia aceasta a devenit şi mai evidentă pe măsură ce guvernul central era tot mai slab şi se dovedea incapabil să-şi impună edictele în propriile lui provincii. Deosebit de dezavantajoasă pentru statutul ţăranului avea să fie transformarea treptată a timarelor în moşii, numite *chiftlîkuri*, care erau în fond considerate drept proprietatea particulară a deţinătorilor lor. Acestea şi-au făcut apariţia pe diverse căi. Un spahiu putea adesea obţine ceea ce erau de fapt drepturile ereditare asupra pămîntului său; uneori, unei familii sau unui individ i se acorda monopolul asupra perceperii impozitelor fie permanent, fie ereditar. Pe pămînturile acestea, ţăranul era supus unor obligaţii mult mai împovărătoare decît înainte. În sistemul timarelor, el avea anumite drepturi fixe, statul hotărînd îndatoririle lui şi reglementînd relaţiile lui cu spahiul. Noii proprietari nu erau controlaţi în acelaşi fel şi aveau o mare influenţă asupra conducerii locale. Cu toate că majoritatea chiftlîkurilor erau organizate după sistemul dijmei, ţăranul trebuia să predea o mai mare parte a produselor lui decît în sistemul timarelor. Taxele lui suplimentare în natură, bani sau corvezi erau mai mari. În multe locuri, el era redus la statutul unui muncitor agricol.

Trecînd în revistă situaţia ţăranilor din Balcani în secolul al optsprezecelea, trebuie să scoatem în evidenţă faptul că nu era în vigoare un sistem unic. Este extrem de dificil să concepem o generalizare de mare anvergură deoarece chestiunea nu a fost studiată amănunţit. Diferite regiuni au suferit evident evoluţii diverse. Totuşi, în ceea ce priveşte deţinerea pămîntului, putem afirma fără să ne fie teamă că greşim că o parte din ţărani trăiau pe pămînturi din cadrul sistemului timarelor. Obligaţiile lor depindeau de situaţia fiecăruia în parte, dar o duceau mai bine ca omologii lor care trudeau pe moşiile din sistemul chiftlîkurilor, unde impozitele şi obligaţiile erau mai mari. Pentru toţi, problema controlului guvernelor locale era esenţială. Acolo unde spahiul sau proprietarul funciar din sistemul chiftlîk domina autorităţile şi poliţia, ţăranul avea clar

o situaţie mai grea. Cu toate acestea, erau şi zone întinse în care satele nu plăteau nimic pentru cultivarea pămîntului. Regiunile privilegiate şi satele îndepărtate plăteau taxe la stat atunci cînd acestea puteau fi strînse şi cam atît. Cînd situaţia se înrăutăţea prea mult, ţăranii aveau alternativa să fugă în munţi, să treacă graniţa într-un stat vecin sau să se piardă printre locuitorii unui oraş mare ca Salonicul sau Constantinopolul.

Dat fiind că discuţia precedentă s-a referit în primul rînd la creştini, ar trebui să spunem cîteva cuvinte şi despre musulmani, fie ei de origine turcă sau din rîndul naţionalităţilor balcanice. Aceştia puteau fi desigur găsiţi în oraşe ca administratori oficiali, militari sau membri ai breslelor. În mediul rural existau atît deţinători de pămînturi cît şi săteni musulmani. Evident, spahiul sau proprietarul chiftlîkului deţineau o poziţie puternică şi făceau parte din pătura conducătoare. În schimb, ţăranii nu avea în general o situaţie favorabilă. Unii dintre ei erau convertiţi proveniţi din rîndul naţionalităţilor balcanice, alţii erau colonişti turci aduşi din Anatolia. Multe din satele musulmane primiseră pămînt de la stat practic sub formă de proprietate privată. În ciuda faptului că, teoretic, musulmanii beneficiau de o poziţie superioară în cadrul societăţii otomane, ţăranul musulman, aflat la capătul de jos al scării sociale, o ducea însă adesea doar puţin mai bine decît vecinul lui creştin. În ciuda faptului că era scutit de taxe, el dădea totuşi statului o mare parte a venitului său şi suferea în egală măsură de pe urma extorcării din partea oficialilor locali şi a lipsurilor din timp de război, fiind în plus supus recrutării în armată, de care creştinii erau cruţaţi.

Singura nemulţumire majoră comună tuturor cetăţenilor imperiului se referea la sistemul de impozitare. Nu era vorba doar de sumele pretinse, ci şi de metodele de percepere. Chestiunea aceasta va fi prezentată pe tot parcursul acestui volum, întrucît a rămas tot timpul o sursă de controverse şi de proteste pînă la căderea imperiului. Pe măsură ce ocîrmuirea otomană devenea tot mai slabă, iar revoltele locale şi sentimentele naţionale căpătau o amploare tot mai mare, normal că rezistenţa faţă de achitarea taxelor unui regim nepopular a crescut. Locuitorul creştin al imperiului plătea impozite statului, celui care stăpînea pămîntul pe care îl lucra el şi bisericii. Acestea puteau fi în natură, bani sau sub formă de corvezi. În privinţa taxelor faţă de stat, el plătea una, numită *haraç* (haraci), taxa principală, care nu era percepută de la musulmani. Aceasta era considerată drept o compensaţie pentru scutirea de serviciul militar datorată populaţiei musulmane. Pe lîngă impozitele obişnuite, creştinii puteau fi taxaţi cu o sumă specială destinată unor anumite scopuri. Deosebit de împovărătoare odată cu declanşarea declinului erau taxele percepute în timp de război.

Am văzut că populaţia creştină avea la nivelul provinciilor propriile ei organizaţii poltice conduse de lideri locali. Existau şi forţe armate creştine. Iniţial, cînd se dovedea neputincios sau incapabil să menţină controlul asupra tuturor ţinuturilor din Balcani cu propriile lui trupe, ocîrmuirea otomană a acordat satelor sau unor grupuri de creştini dreptul de a înfiinţa garnizoane în vederea apărării punctelor importante, cum erau podurile sau trecătorile, sau pur şi simplu pentru menţinerea păcii şi ordinii în districtele lor. Miliţiile creştine erau numite de oficialii locali musulmani sau creştini. Membrii acestora, cunoscuţi în general sub numele de *armatoli*, beneficiau de scutire de impozite, primeau pămînt sau alte recompense. Oamenii aceştia erau înarmaţi şi erau instruiţi ca să lupte. Practic, ei erau greu de controlat de cîrmuirea centrală.

Cu toate că se folosea de miliţiile locale, Poarta, mai ales în perioada declinului, nu era capabilă să garanteze aplicarea legilor şi menţinerea ordinii pe tot cuprinsul

Balcanilor. În toate timpurile, anumite regiuni erau controlate de bande care sfidau poliția statului. Călătorii și negustorii trebuiau să se constituie în caravane apărate de slujitori înarmați, mai ales în munți. Aceștia se temeau în special de bandiții cunoscuți sub numele de *klefți, haiduci* sau *haiduți*, în funcție de limba vorbită în zonă; nelegiuiții operau în bande de pînă la o sută de oameni și se bucurau adesea de complicitatea deplină a locuitorilor respectivi. Pe vreme bună, ei locuiau în păduri și pe dealuri, iar iarna se ascundeau în satele care îi sprijineau. Ca și milițiile oficiale, aceștia erau meșteri în folosirea armelor de foc și specialiști în luptele de gherilă. Existau adesea legături strînse între bandiți și *armatoli*, ei putînd schimba locurile între ei.

Odată cu trecerea anilor, bandiții au ajuns să se bucure de o înaltă reputație în rîndul țărănimii creștine, deoarece unii dintre ei deveniseră un simbol al rezistenței împotriva asupririi politice și sociale. De fapt, ei chiar ofereau o alternativă individului aflat sub presiunea puternică a moșierului sau a statului. Deși acești oameni erau priviți ca niște eroi în mitologia, legendele și cîntecele populare, prin secolul al optsprezecelea, haiducia înarmată devenise o problemă majoră pe tot cuprinsul Peninsulei Balcanice. În perioada aceasta, o populație flotantă de militari, atît creștini cît și musulmani, pricinuiau o permanentă teroare în multe părți ale mediului rural. Unele bande erau formate din dezertori din armată sau din oameni care-și pierduseră pămînturile și căminele după retragerea forțelor otomane din fața armatelor habsburgice și rusești. Acești disperați devastau alături de bandiți satele lipsite de apărare. Eșuarea încercării de a ține sub control aceste grupuri era o altă nemulțumire perfect justificată a creștinilor împotriva autorităților otomane, cu toate că populația musulmană suferea firește la fel de mult.

Orașul

Marile orașe din Peninsula Balcanică erau situate de-a lungul marilor rute strategice și comerciale care duceau spre Europa. Ele erau centrele administrative, militare și juridice ale guvernului otoman.[9] Aici exista aceeași separare a oamenilor după naționalitate și religie, cunoscută și în mediul rural. Orașele erau împărțite în cartiere, *mahalale*, fiecare locuită de un grup diferit al populației. Structura lor națională și religioasă putea adesea contrasta puternic față de cea de la sate. În orașe existau desigur concentrații masive de comercianți ai imperiului, evrei, greci, țințari și armeni; elementul musulman, alcătuit din administratori, militari sau proprietari funciari preferau în general să locuiască în centre urbane.

În cadrul orașelor, activitățile meșteșugarilor erau strict controlate prin intermediul breslelor. Organizațiile acestea puteau fi creștine, musulmane sau mixte. Ca și echivalentele lor din Occident, țelul lor era producerea a ceea ce era cerut pe piață și asigurarea unei diviziuni a muncii echitabile și a împărțirii corecte a profitului între membrii lor. Breslele exercitau un control strict asupra prețurilor, a calității, a metodelor de producție și a surselor de materii prime pentru bunurile lor. Întrucît eforturile lor erau îndreptate spre asigurarea unei piețe stabile și a unor produse de calitate garantată, ele aveau tendința să restrîngă activitatea membrilor lor și să se opună noilor metode. Ele erau supravegheate îndeaproape și de stat. În fruntea breslelor se aflau meșterii, urmați de calfe și de ucenici. Pe lîngă rolul lor în producerea și

[9] În privința orașului otoman, vezi Sugar, *Southeastern Europe*, pp. 72-92

distribuirea de bunuri, organizaţiile acestea erau şi instituţii caritabile pentru membrii lor şi aveau grijă de bolnavi, văduve şi orfani. Reprezentînd un mod de viaţă conservator şi tradiţional, cea mai mare parte a breslelor respectau un cod moral foarte strict.

RĂZBOAIELE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Pe parcursul secolului al optsprezecelea, soarta creştinilor a fost decisă nu numai de structura politică şi socială a cărei parte componentă erau şi ei, ci şi de permanentele războaie care au pustiit o mare parte a ţinuturilor balcanice. În perioada aceasta, slăbiciunea militară a imperiului a fost demonstrată de o serie de înfrîngeri repetate; statul era în defensivă faţă de marile puteri europene (vezi harta 11). Dezastrele otomane au avut un efect extrem de nociv asupra Balcanilor. Marile bătălii au avut loc în adîncimea teritoriului peninsulei. Oraşele şi satele balcanice au fost distruse, iar populaţia împrăştiată. Taxele de război şi rechiziţiile armatei au sărăcit şi mai mult mediul sătesc.

Înainte de sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea, Imperiul Otoman se aflase în postura avantajoasă de a-şi vedea principalii inamici dezbinaţi. Începînd cu domnia lui Francisc I , guvernul francez încercase să atragă Poarta în sistemul lui de alianţe. Împreună cu Suedia şi Polonia, imperiul urma să formeze o parte a Barierei Răsăritene pe care Franţa voia să o folosească mai întîi împotriva Imperiului Habsburgic şi apoi a Rusiei. Rivalitatea dintre Franţa şi Imperiul Habsburgic avea să se dovedească benefică chiar pînă în secolul al optsprezecelea. Marile probleme ale Reformei şi Contra-Reformei şi Războiul de treizeci de ani au abătut şi ele atenţia statelor europene. Deşi puterea militară otomană a început practic să decadă după domnia lui Soliman Magnificul, rivalităţile dintre marile puteri europene le-au împiedicat să organizeze o nouă cruciadă a statelor creştine.

Datorită acestei situaţii, Imperiul Otoman a putut continua să facă unele anexări teritoriale. Două posesiuni veneţiene, insulele Cipru şi Creta, au fost cucerite în 1573 şi, respectiv, 1669. Podolia i-a fost smulsă Poloniei în 1676; această achiziţie a marcat o nouă expansiune spre nord a penetrării otomane, dar şi începutul a ceea ce avea să fie o luptă crîncenă pentru controlul asupra ţinutului aflat la nord de Marea Neagră. Succesele otomane au fost în mare parte rezultatul politicii înţelepte a singurului sultan capabil al secolului, Murad al IV-lea (1623-1646), şi a marilor viziri din familia Köprülü. Primul dintre aceştia, Mehmed (1656-1661), s-a concentrat asupra reformei interne; fiul lui, Ahmed (1661-1678), a relansat un puternic program militar cu accentul pe Transilvania şi pe Ucraina. În 1678, Kara Mustafa Paşa, cumnatul lui Ahmed, a devenit şi el mare vizir. Marea lui ambiţie era să-i aplice o înfrîngere decisivă principalului inamic al otomanilor, Imperiul Habsburgic. În 1683, cu o armată de nouăzeci de mii de oameni, din care poate cincisprezece-douăzeci de mii erau efectiv trupe, el a ajuns sub zidurile Vienei, care a fost asediată din iulie pînă în septembrie. Pus în faţa acestei formidabile ameninţări, comandantul armatei austriece, Charles de Lorena, a părăsit oraşul, care a rămas să fie apărat de o forţă de mai puţin de douăzeci de mii de oameni. Asediul a fost întrerupt în septembrie de o armată aliată comandată de Charles şi de Ioan Sobieski, regele Poloniei. Pentru acest eşec, sultanul a pus ca vizirul Kara Mustafa să fie strangulat, imperiul pierzîndu-l astfel pe cel mai capabil comandant militar al său.

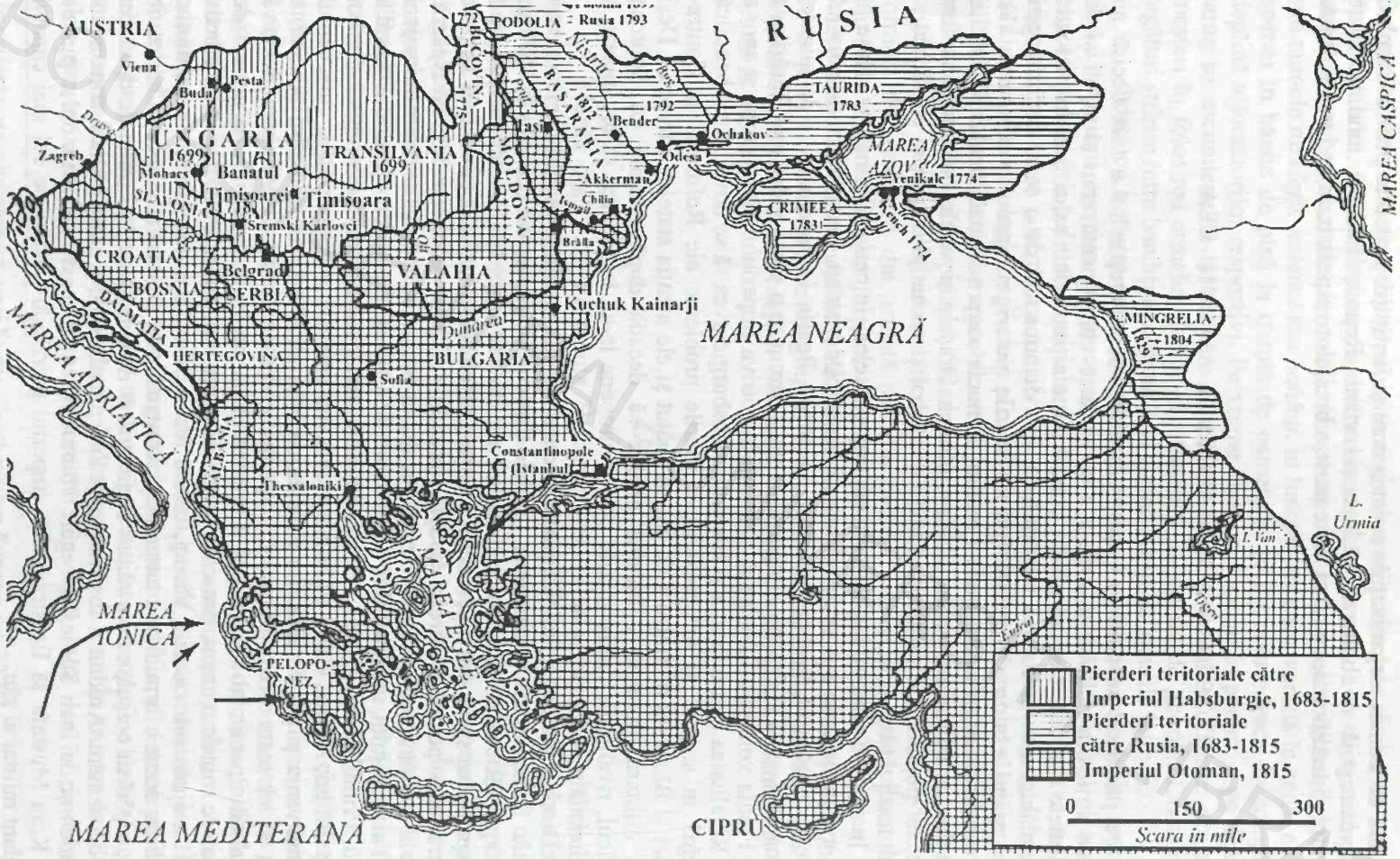

Harta 11 – Pierderile teritoriale otomane, 1683–1815

Încurajaţi de victorie, duşmanii otomanilor au încropit o nouă Ligă Sfîntă, din care făceau parte Austria, papalitatea, Veneţia şi Polonia, cărora li s-a alăturat mai tîrziu Rusia. Atacurile urmau să aibă drept ţintă principalele centre militare periferice ale Imperiului Otoman. Buda, capitala Ungariei otomane, a căzut în 1686, iar Belgradul a fost cucerit în 1688. Veneţia a repurtat victorii asemănătoare; a fost întreprinsă o campanie în Peloponeş, iar Atena a fost ocupată în 1687. Înaintarea aliaţilor apuseni a fost însă curînd oprită. Un nou vizir din familia Köprülü, Mustafa, a intrat în funcţie în 1689 sub sultanul Soliman al III-lea (1687-1691). Războiul Ligii de la Augsburg cu Franţa a forţat Austria să-şi retragă trupele de pe front. În cadrul unei contraofensive din 1690, armata otomană a reuşit să respingă armata habsburgică. În 1697, cînd Rusia se alăturase aliaţilor, situaţia a cunoscut o nouă răsturnare. Sfîrşitul războiului din Europa occidentală a eliberat forţele imperiale, care, sub comanda strălucitului general Eugeniu de Savoia, au reuşit să-i aplice o înfrîngere zdrobitoare inamicului lor la Senta. Pusă în faţa acestui dezastru, Poarta a fost nevoită să facă pace. Tratatul de la Karlowitz din 1699 încheiat cu Austria, Veneţia şi Polonia marchează un moment de cumpănă în istoria otomană, fiind unul dintre tratatele de pace majore din istoria modernă a Europei. Conform acestui acord, Imperiul Otoman ceda pentru prima oară puterilor creştine un teritoriu cu titlu permanent. Pacea a fost negociată prin intermediul britanicilor şi al olandezilor şi a provocat multe neînţelegeri între aliaţi. Imperiul Habsburgic era interesat în primul rînd de încheierea luptelor şi a avut parte de cel mai mare cîştig. El anexa teritorii întinse şi bogate: Transilvania şi unele părţi din Ungaria, Croaţia şi Slavonia, care fuseseră sub stăpînire otomană. Veneţia a primit Peloponesul şi cea mai mare parte a Dalmaţiei, iar Polonia a redobîndit Podolia.

Prin acest tratat, Imperiul Habsburgic a obţinut importante clauze comerciale şi religioase, care au fost reconfirmate de pacturile ulterioare. Articolul XIV stipula: „Comerţul urmează să fie liber pentru supuşii ambelor părţi conform tratatelor sacre încheiate anterior, în toate domeniile şi pe toate teritoriile supuse împăraţilor, astfel ca acesta să se desfăşoare în mod folositor şi fără fraude sau înşelăciuni de ambele părţi." Relaţiile comerciale aveau practic să se intensifice continuu pe tot parcursul secolului următor. Prevederile în favoarea religiei catolice, cuprinse în articolul XIII, stabileau faptul că sultanul reconfirma privilegiile anterioare,

> astfel ca membrii religiei mai sus menţionate să-şi poată reînfiinţa şi repara bisericile şi să aibă posibilitatea să-şi desfăşoare de acum înainte ritualurile obişnuite stabilite încă din vremuri străvechi. Şi nimănui să nu-i fie permis să aducă vreo ofensă de orice fel ar fi ea sau să aibă pretenţii băneşti de vreun fel oarecare sau în orice fel de condiţii de la oamenii acestei religii, ceea ce ar contraveni tratatelor sacre şi legilor divine, sau să împiedice practicarea acestei religii, ci, dimpotrivă, fie ca membrii ei să prospere şi să se bucure conform obişnuitului simţ imperial al datoriei.[10]

Rusia, care nu participase la aceste negocieri, a încheiat o pace separată în 1700. Termenii acesteia includeau anexarea portului Azov, cedat în 1696, şi dreptul de a trimite la Constantinopol un ambasador rezident rus.

Tratatul de la Karlowitz a constituit o victorie habsburgică majoră; el a marcat punctul culminant al rezistenţei încununate de succes a monarhiei faţă de repetatele atacuri otomane din secolul anterior. În ciuda faptului că urmau să fie făcute unele

[10] Textul Tratatului de la Karlowitz în Fred L. Israel, ed., *Major Peace Treaties of Modern History, 1648-1967*, Chelsea House, New York, 1967, II, pp. 869-882)

modificări ale graniței austro-otomane, aceasta avea să rămînă relativ stabilă pînă în 1878. S-au produs doar două schimbări permanente: în 1718, Austria a ocupat Banatul Temesvárului (Timişoarei), iar în 1775 Bucovina. Cu toate acestea, Imperiul Habsburgic avea să poarte în secolul următor trei războaie importante împotriva Porții. Inițiativa acestor conflicte s-a aflat însă cel mai adesea mai curînd la Sankt Petersburg decît la Viena.

Începînd din acest moment, Imperiul Otoman s-a aflat tot timpul în defensivă pe cîmpul de luptă. În politica externă, cel mai important eveniment a fost apariția unui nou adversar puternic. După cum am văzut, principalul inamic fusese în trecut Imperiul Habsburgic, Franța constituind un sprijin și o aliată. În 1682, la vîrsta de zece ani, Petru cel Mare s-a urcat pe tronul Rusiei. El a domnit la început împreună cu fratele său vitreg, dar în 1696, la moartea acestuia din urmă, Petru a putut iniția pe cont propriu o politică activă, alăturîndu-se Ligii Sfinte și lansînd un atac asupra Azovului. Cu toate că era implicat într-o campanie împotriva Imperiului Otoman, atenția lui era îndreptată în primul rînd asupra Mării Baltice și a Suediei. Astfel că în 1700 a încheiat pace cu turcii ca să se poată alia cu Polonia, Saxonia și Danemarca cu scopul de a ataca Suedia, condusă la vremea aceea de tînărul rege Carol al XII-lea. În noiembrie 1700, după ce a suferit o înfrîngere clară la Narva, țarul a declanșat un program de întărire a efectivelor lui militare și de reformare a statului.

În 1709, în alianță cu forțele ucrainene ale lui Mazeppa, Carol al XII-lea a lansat o invazie asupra Rusiei, căreia i s-a pus capăt în iulie la Poltava. După zdrobitoarea înfrîngere suferită, Carol și Mazeppa au fugit la Constantinopol, unde, printr-o serie de intrigi, au încercat să determine Poarta să pornească un război împotriva Rusiei. Eforturile lor erau sprijinite de Franța și de căpeteniile tătarilor din Crimeea, care se temeau de invadarea de către ruși a ținuturilor lor de la nord de Marea Neagră și a Crimeei. În 1710, Imperiul Otoman a declarat într-adevăr război Rusiei.

În același an, Petru a pornit o campanie ambițioasă în Balcani. Pentru prima dată în epoca modernă, armatele rusești au pătruns pe teritoriul balcanic, ajungînd pînă la Iași (Jassy). Țarul a lansat apoi un apel tuturor creștinilor din peninsulă, chemîndu-i să se ridice cu armele în mînă în ajutorul armatei lui. Această chemare adresată unei anumite părți a populației supuse altei puteri a constituit o armă pentru Rusia, cu toate că ea fusese folosită și de monarhia habsburgică în timpul invadării pămînturilor sîrbești. Politica aceasta nu a avut însă succes. Deși au existat unele mișcări în sudul Herțegovinei și în Muntenegru, nu era absolut deloc vorba de o răscoală în masă a țărănimii creștine. În Principatele Dunărene, *hospodarul* (domnitorul) Moldovei, Dimitrie Cantemir, i s-a alăturat lui Petru cel Mare, dar Constantin Brîncoveanu al Valahiei a refuzat să acționeze. În iulie 1711, țarul și armata lui au fost încercuiți pe rîul Prut. Aflat într-o poziție militară imposibilă, acesta a semnat un tratat prin care ceda Azovul recent anexat. Au apărut ulterior controverse asupra faptului dacă ocîrmuirea otomană n-ar fi trebuit să profite de prilej ca să obțină mult mai mult. Poate că ar fi putut distruge armata rusă și să-l ia prizonier pe țar. Ceea ce este sigur este că Imperiul Otoman nu va mai avea niciodată o ocazie asemănătoare și nici nu va mai repurta vreodată o asemenea victorie asupra Rusiei.

După înfrîngerea Rusiei, următorul pas al Porții a fost punerea la punct a Veneției. În 1715, ea a trimis o armată în Peloponez, atacurile avînd drept obiectiv insulele din Marea Ionică și Dalmația. Trupele otomane au fost primite cu brațele deschise de populația locală din insulele grecești, unde încercările veneților de a o

converti la catolicism stîrniseră o mare duşmănie faţă de aceştia. În 1716, Imperiul Habsburgic a sărit în ajutorul Veneţiei. Reîntors iar dintr-un război împotriva Franţei, Eugeniu de Savoia şi-a demonstrat talentele militare printr-un alt marş victorios care a acoperit tot teritoriul Balcanilor. Tratatul de la Passarowitz din 1718 a însemnat noi cîştiguri pentru monarhie, Austria dobîndind Banatul Timişoarei, nordul Serbiei, inclusiv Belgradul, şi Oltenia (Valahia de la vest de rîul Olt). Imperiul Otoman păstra Peloponesul, dar Veneţia a redobîndit Insulele Ionice şi Dalmaţia.

Pe la 1736, toate taberele erau pregătite să reia competiţia. Imperiul Otoman tocmai purtase un război cu rezultate confuze cu Persia, dar Poarta era preocupată totodată de evoluţia situaţiei din Polonia, care se confrunta cu pericolul de a trece sub controlul Rusiei. Nutrind temeri similare, guvernul francez îndemna şi el la acţiune. Războiul dintre imperiu şi Rusia a izbucnit în 1736, după un an intrînd şi Austria în conflict. Ofensiva armatelor ruse a avut iar loc în Moldova, de data aceasta sub comanda generalului Münnich. S-a făcut din nou apel la popoarele creştine. Forţele ruseşti au cucerit Azovul şi au pătruns pe teritoriul Principatelor pînă la Iaşi. Trupele habsburgice însă nu au repurtat succese asemănătoare. Alarmat de înaintarea forţelor ruseşti, care putea duce la cuceriri teritoriale exagerate, guvernul habsburgic a insistat asupra încheierii păcii. Prin Tratatul de la Belgrad din 1739, monarhia a cedat cea mai mare parte a achiziţiilor obţinute la Passarowitz, Imperiul Otoman redobîndind astfel nordul Serbiei şi Oltenia, cu toate că Banatul trecuse definitiv sub controlul Austriei. Obligată şi ea să facă pace, Rusia a primit Azovul şi i s-au acordat unele privilegii comerciale în zona Mării Negre.

În ciuda faptului că un alt război inutil cu Persia a durat trei ani (1743-1746), Imperiul Otoman avea să beneficieze de aproape treizeci de ani de pace neîntreruptă în relaţiile lui cu Europa. Războiul pentru succesiune din Austria (1740-1748) şi războiul de şapte ani (1756-1763) absorbiseră energiile Europei. În perioada aceasta, politica europeană era dominată de personalităţile a trei conducători energici: Frederic cel Mare al Prusiei, Maria Tereza a Austriei şi Ecaterina cea Mare a Rusiei. Interesele otomane erau opuse în primul rînd celor ale ambiţioasei şi agresivei ţarine. Veritabilă moştenitoare a lui Petru cel Mare, Ecaterina elaborase planuri pe scară largă pentru extinderea graniţelor ruseşti spre sud, în vederea includerii coastei Mării Negre, şi spre vest, în ţinuturile poloneze. Interesele tătarilor din Crimeea, care erau vasali otomani, erau deci direct ameninţate, ca şi cele ale Poloniei; menţinerea graniţelor acesteia era dorită atît de Poartă, cît şi de Franţa.

Amestecul Rusiei şi Prusiei în treburile interne ale Poloniei a dus la formarea Confederaţiei de la Bar, o ligă a nobililor polonezi care a declanşat o revoltă împotriva controlului străin asupra ţării lor. Urmărind un grup de rebeli, trupele ruseşti au trecut graniţa otomană şi au dat foc unui oraş. În 1768, la îndemnul Franţei şi al tătarilor din Crimeea, Imperiul Otoman a declarat război Rusiei. Poarta s-a pomenit curînd confruntată cu o ofensivă inamică pe două fronturi. Ruşii au trimis o flotă din Marea Baltică în estul Mediteranei cu scopul de a distruge forţele navale turceşti şi de a provoca izbucnirea unei revolte în Grecia. Primul dintre aceste obiective a fost atins foarte repede. Flota rusească aflată sub comanda amiralului Alexei Orlov a repurtat o victorie asupra marinei otomane în apropiere de insula Chios şi a forţat-o să se refugieze în portul Chesme. O corabie în flăcări trimisă în acest port a dus la distrugerea flotei turceşti. Tentativa de a declanşa o revoltă majoră în Grecia a eşuat însă. În 1770, trupele albaneze au înăbuşit revolta. În acelaşi timp, armata rusă a intrat din nou în Principate şi a cucerit fortăreţele otomane de la Chilia, Akkerman, Ismail, Bender (Tighina) şi Brăila. Aceste victorii ruseşti le-au pus pe gînduri pe celelalte puteri

europene, care se temeau de o răsturnare totală a echilibrului de forţe. Frederic cel Mare a făcut deci presiuni pentru o pace moderată cu Imperiul Otoman, care urma să fie încheiată în acelaşi timp cu împărţirea Poloniei.

Tratatul de la Kuciuk Kainargi (Kücük Kajnarca), semnat în iulie 1774, a fost pentru Rusia ceea ce fusese Tratatul de la Karlowitz pentru Austria. Acest pact a constituit un dezastru militar şi diplomatic aproape total pentru Imperiul Otoman, marcînd o modificare radicală a echilibrului de forţe din zona Mării Negre. Rusia a anexat fostul teritoriu al Hanatului Crimeei, inclusiv fortăreţele de la Kerci şi Yenikale, plus o fîşie de-a lungul Mării Negre cuprinsă între rîul Bug şi fluviul Nipru. Hanatul a fost declarat independent, un statut care îl făcea vulnerabil penetrării şi eventual anexării în cele din urmă de către Rusia. Acesteia i se acordau şi mari privilegii comerciale, deosebit de important fiind dreptul de liberă navigaţie pentru navele ei comerciale în Marea Neagră şi prin Strîmtori. Marea Neagră, care fusese anterior un lac otoman închis, era astfel deschis din acel moment marilor puteri nordice. Pe lîngă acestea, Rusia primea dreptul de a numi consuli în oraşele otomane şi beneficia de aceleaşi privilegii comerciale garantate pînă atunci doar Marii Britanii şi Franţei. Pe deasupra, Poarta era obligată să-i plătească unele despăgubiri.

Cele mai importante prevederi aveau să fie pe viitor cele care stabileau regiunile ce urmau să constituie avanposturile ruseşti din cadrul graniţelor imperiului. În primul rînd, deşi trupele ruseşti au fost evacuate din Principate, guvernul otoman acorda oficial garanţii politice şi religioase populaţiei, iar Rusiei i se permitea în mod expres să intervină pe lîngă Poartă în numele ei. În al doilea rînd, în două articole ale acordului, Poarta dădea anumite asigurări, interpretate ulterior de diplomaţii ruşi ca oferindu-le dreptul de a vorbi în numele populaţiei creştine din tot imperiul. Articolul XIV îi permitea Rusiei să construiască la Constantinopol „o biserică publică de rit grecesc, care se va afla permanent sub protecţia ministerelor acelui imperiu, acestea ferind-o de orice constrîngere sau insultă." Articolul VII, cel mai controversat, era formulat după cum urmează:

> Sublima Poartă promite să apere tot timpul religia creştină şi bisericile ei, ea permiţînd totodată în orice situaţie ministerelor Curţii Imperiale a Rusiei să intervină atît în favoarea noii biserici de la Constantinopol, la care se vor face menţiuni în articolul XIV, cît şi să-i reprezinte pe preoţii care oficiază în ea, obligîndu-se să ia aşa cum se cuvine în consideraţie aceste acţiuni, ca fiind făcute de un funcţionar de încredere al unei puteri vecine şi sincer prietenă[11].

În august 1772, înainte de a semna acest acord, Rusia, Austria şi Prusia au fost părtaşe la prima împărţire a Poloniei, stat care fusese anterior o putere importantă. Austria a ocupat în 1774 Moldova şi Bucovina, pretinzîndu-le drept recompensă pentru contribuţia adusă de ea la încheierea păcii. Neputîndu-se opune acestei anexări, Poarta a cedat oficial aceste regiuni în 1775.

Cu toate avantajele substanţiale obţinute prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Ecaterina avea planuri mai vaste, care includeau nici mai mult nici mai puţin decît distrugerea Imperiului Otoman şi împărţirea teritoriilor europene ale acestuia între Rusia şi Austria. Schema ei cea mai ambiţioasă era aşa-numitul *Proiect Grecesc*, care prevedea dezmembrarea imperiului şi restaurarea unui Imperiu Bizantin *redivivus*, cu capitala la

[11] Textul Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, în Thomas Erskine Holland, *A Lecture on the Treaty Relations of Russia and Turkey from 1774-1853*, Macmillan, London, 1877, pp. 36-55.

Constantinopol şi sub protecţia Rusiei. Avînd în vedere acest vis, ţarina i-a dat numele de Constantin celui de al doilea nepot al ei. Evident, ea nu putea duce la îndeplinire de una singură un plan de o asemenea anvergură, şi nici nu era de aşteptat ca Frederic cel Mare sau Maria Tereza să-l susţină. În 1780 însă, la moartea mamei sale, pe tronul Austriei s-a urcat Joseph al II-lea. Mai slab decît Maria Tereza în privinţa relaţiilor cu Ecaterina, el s-a lăsat tîrît în hăţişurile planurilor acesteia. Împărţirea Imperiului Otoman a fost aranjată într-o serie de scrisori şi în cadrul conversaţiilor purtate în timpul unei vizite făcute de Joseph în Rusia. Conform acestei înţelegeri, Rusia urma să capete Crimeea, ţinuturile situate de-a lungul Mării Negre pînă la fluviul Nipru şi un teritoriu din Caucaz. Austria urma să obţină Oltenia, o parte din Serbia, Bosnia, Herţegovina, Istria şi Dalmaţia. Pentru faptul că ceda ultimele două teritorii, Veneţia urma să fie compensată prin anexarea Peloponesului, a Cretei şi a Ciprului, teritorii deţinte de ea cîndva. Franţei îi erau rezervate Siria şi Egiptul. Restul teritoriului otoman din Europa urma să alcătuiască teritoriul a două state, ambele sub control rusesc. Primul, format din Moldova şi Valahia, trebuia să devină naţiunea independentă a Daciei condusă de un prinţ rus. Cel de al doilea, un Imperiu Greco-Bizantin reînviat, avea să includă Bulgaria, Macedonia şi Grecia. Împăratul acestuia urma să fie Constantin, dar tronul lui nu trebuia să se unească niciodată cu cel al Rusiei. Acest aranjament, prin care cele mai mari avantaje reveneau Rusiei, nu era decît una dintr-o serie de scheme pe care marile puteri aveau să le discute între ele în privinţa împărţirii teritoriilor otomane. Pentru statele aflate în plin proces de împărţire a Poloniei, un asemenea plan părea logic.

Asigurată de sprijinul Vienei, Ecaterina a declanşat acţiunea împotriva primului ei obiectiv, Crimeea. La început, ocîrmuirea rusă l-a susţinut pe un pretendent la tron, dar după ce acesta a dobîndit puterea, iar populaţia s-a răzvrătit împotriva acestui amestec din afară, trupelor ruseşti li s-a dat ordin să intre în forţă sub pretextul „restabilirii ordinii". Ulterior, teritoriul a fost anexat. Poarta, care nu avea practic altă alternativă decît să aprobe un fapt împlinit, şi-a dat acordul în 1783, întrucît guvernul otoman nu putea ţine piept Rusiei de unul singur. Singura ei aliată străină, Franţa, era implicată într-un conflict cu Marea Britanie în legătură cu războiul de independenţă al coloniilor americane. În plus, liderii francezi erau tot mai puţin entuziaşti faţă de relaţiile cu otomanii.

Odată intrată în posesia Mării Negre şi a ţinuturilor din Crimeea, Ecaterina şi miniştrii ei, în special Grigori Potemkin, favoritul ei, au depus eforturi susţinute în scopul colonizării şi al dezvoltării zonelor nou cucerite. Au fost aduşi colonişti ruşi şi germani şi s-a făcut tot posibilul pentru încurajarea comerţului în regiune. Chersonul (Hersonul) a fost transformat în bază navală şi s-au pus bazele unei flote a Mării Negre. Aceste evenimente au afectat profund echilibrul militar nu numai din Marea Neagră, ci şi din Peninsula Balcanică. Deţinînd un control ferm asupra coastei Mării Negre şi a principalelor oraşe-porturi, flota rusească era la doar două zile, cel mult două zile şi jumătate de Constantinopol. Capacitatea ruşilor de a transporta o forţă expediţionară pe mare, al cărei ţel ar fi fost cucerirea capitalei Imperiului Otoman, era cunoscută şi temută de celelalte puteri.

În ciuda slăbiciunii militare otomane, războiul nu putea fi evitat. Rusia continua să avanseze în Caucaz. Erau probleme şi în Principate; încălcînd acordurile anterioare, în 1786 Poarta a schimbat un domnitor. În 1787, otomanii au declarat război Rusiei; Austria i s-a alăturat aliatei ei un an mai tîrziu. Obiectivul războiului era pentru ruşi cucerirea fortăreţelor Ociakov şi Akkerman şi înfiinţarea unui stat dac independent ce

urma să servească drept tampon pentru apărarea noilor teritorii din zona Mării Negre. În prima fază, armatele turceşti au reuşit să înainteze. Atenţia Rusiei era distrasă de un război simultan cu Suedia, iar forţele austriece au suferit şi ele unele înfrîngeri. Ulterior însă, situaţia s-a inversat. Armatele ruseşti au intrat din nou în Principate, generalul Suvorov fiind cel care a repurtat o serie de victorii impresionante. În acelaşi timp, trupele Austriei au pătruns pe teritoriile Bosniei şi Herţegovinei.

Imperiul Otoman avea să fie extrem de mult ajutat de problemele cu care se confrunta Joseph al II-lea pe plan intern şi de profunda neîncredere reciprocă dintre Austria şi Rusia. Împăratul Austriei a murit însă în 1790 şi a fost urmat de mult mai precautul Leopold al II-lea. Nevoit să facă faţă unei revolte în ţările de Jos şi temîndu-se de eventualele acţiuni ale Prusiei, noul monarh a încheiat o pace separată, semnînd Tratatul de la Sistova, ale cărui clauze fundamentale prevedeau restabilirea *statu-quo*-ului existent înainte de război. În urma unui acord suplimentar, Austria obţinea şi un teritoriu adiacent Banatului. Firește că retragerea Austriei a constituit o lovitură pentru Rusia, ale cărei armate mergeau din victorie în victorie. Au izbucnit revolte şi în Grecia, iar Imperiul Otoman nu mai avea nici un aliat. Alte evenimente trebuiau însă avute în vedere. În 1789 a izbucnit Revoluţia Franceză; situaţia internaţională era confuză, astfel că, în 1792, Rusia a semnat cu Poarta Tratatul de la Iaşi. Ecaterina dobîndea Oceakovul şi teritoriul de pînă la Nistru, dar Principatele treceau din nou sub stăpînire otomană. În 1793 şi 1795, Rusia a participat alături de vecinii ei la ultima fază a împărţirii Poloniei.

Prin ultimul deceniu al secolului al optsprezecelea, era limpede că Rusia era puterea europeană dominantă în Orientul Apropiat şi principala ameninţare în privinţa supravieţuirii Imperiului Otoman. Austria participase la acţiunile riscante ale Rusiei, dar conducătorii ei, ca şi cei ai Prusiei, erau îngrijoraţi de înaintarea rapidă a Rusiei. Singurul stat care acordase sprijin guvernului otoman fusese Franţa, dar ea nu trimisese niciodată forţe militare în zonă. Cu toate că era preocupat de susţinerea statelor ce alcătuiau Bariera răsăriteană, guvernul francez nu reuşise să împiedice împărţirea Poloniei, înfrîngerea Suediei sau neîncetatele victorii ale ruşilor şi habsburgilor asupra Porţii.

Atitudinea francezilor a influenţat la început hotărîtor poziţia unei puteri despre care nu s-a prea vorbit pînă acum – Marea Britanie. Preocupată mai ales de competiţia cu Franţa în privinţa vastului ei imperiu colonial întins în toată lumea, Marea Britanie avea tendinţa de a-i sprijini pe adversarii acesteia, inclusiv Rusia, care era considerată drept un valoros partener comercial. În 1769, cînd flota rusă din Marea Baltică a pornit spre estul Mediteranei, aceasta s-a aprovizionat în porturile britanice şi unii ofiţeri britanici, printre care şi faimosul Lord Elphinstone, au însoţit expediţia. Totuşi, în anii '70 ai secolului al optsprezecelea, atitudinea Marii Britanii a suferit o serie de modificări. Politica Ecaterinei de neutralitate militară din timpul războiului de independenţă a Americii contravenea intereselor britanice. Pe lîngă aceasta, ca şi Prusia, Britania era conştientă de pericolul unei creşteri prea mari a puterii Rusiei. Scena era deci pregătită pentru o schimbare a alianţelor, care va face în cele din urmă din Marea Britanie principalul sprijin al Imperiului Otoman împotriva presiunilor Rusiei.

LOCUITORII DIN BALCANI DE SUB STĂPÎNIREA OTOMANĂ

Problemele discutate în secţiunile anterioare – guvernul otoman, administraţia ecleziastică şi locală creştină şi marile războaie ale secolului – au afectat toate popoarele balcanice. Este necesar să examinăm mai amănunţit acum evenimentele din teritoriile locuite de creştini aflate nemijlocit sub dominaţie otomană: grecii, albanezii, muntenegrenii, sîrbii şi bulgarii. Sînt avute în vedere aici situaţia generală din aceste regiuni, ca şi efectele specifice ale slăbirii autorităţii otomane şi ale războaielor dezastruoase.

Grecii

Aşa cum am văzut, prin secolul al optsprezecelea, statutul cel mai favorabil din rîndul creştinilor era deţinut de greci, în special de negustori şi de cei care colaborau cu guvernul otoman. Cu toate acestea, ţărănimea din Grecia propriu-zisă beneficia şi ea de largi drepturi de autoadministrare. Deşi populaţii greceşti puteau fi găsite împrăştiate pe tot cuprinsul imperiului, concentraţia maximă se situa în insulele din Marea Egee, în Pelopones, în Tesalia şi în Rumelia. Grecii trăiau în număr mare şi în Tracia, Epir şi Macedonia. Cea mai mare parte a Greciei continentale, o regiune cu un mic procentaj de pămînt arabil, nu era cultivată. Din cauză că pămîntul nu era potrivit pentru o agricultură extinsă în sistem *chiftlîk*, moşiile acestea erau masate în anumite zone, mai ales în Tesalia şi în Pelopones. Pămîntul neproductiv de pe dealuri şi din munţi era mai adecvat creşterii animalelor, în special a oilor şi caprelor. Pămînturile agricole bune aparţineau în general unui *chiftlîk*, unei fundaţii religioase sau membrilor casei sultanului. În zonele de deal şi de munte, pămîntul agricol putea fi deţinut de cultivatori sub formă de proprietate privată.

Întrucît ocîrmuirea otomană nu încerca să instituie un control strict asupra zonelor situate departe de oraşele mari şi de principalele linii de comunicaţie, satelor de păstori şi fermelor mici montane din Grecia continentală li se permitea de obicei să se administreze singure atît timp cît îşi plăteau taxele. Unele regiuni, cum erau Mani din Pelopones, Suli din Epir şi Agrapha din Pind, erau practic aproape independente faţă de autoritatea centrală. Altor zone li se garantau privilegii speciale în schimbul unor anumite servicii, ca apărarea unei trecători sau păzirea unui pod şi asigurarea trecerii peste el. Oamenii locului aveau beneficii din încasarea taxelor şi dreptul să poarte arme.

În restul teritoriului continental al Greciei şi în insule fusese instituit un puternic sistem de autoguvernare locală. Din cauză că guvernul otoman prefera să trateze cu grupurile organizate de creştini şi nu direct cu persoanele individuale, aceste sisteme locale, anterioare cuceririi otomane, fuseseră sprijinite şi încurajate. O reţea de cîrmuiri comunale funcţiona deci paralel cu cadrul administrativ otoman. Aceste instituţii răspundeau de evaluarea şi de strîngerea impozitelor şi îndeplineau permanent îndatoririle poliţieneşti. Satele se aflau în general sub autoritatea notabililor locali aleşi dintre cetăţenii de frunte ai acestora. Cel mai complex sistem a fost instituit în

Peloponesul în 1715, după expulzarea veneţienilor. Aici, vîrstnicii fiecărui sat alcătuiau un consiliu care lua hotărîri în chestiunile locale şi alegea reprezentanţii din consiliul vilaietului. La rîndul lui, organismul acesta stabilea delegaţii care urmau să se întrunească împreună cu reprezentanţii altor vilayeturi în senatul Peloponesului, unde erau discutate chestiunile legate de administraţie şi de impozitare. Doi dintre reprezentanţii acestui grup, împreună cu doi musulmani, erau membrii consiliului permanent al vizirului Peloponesului. Grecii din zonă beneficiau de asemenea de privilegiul de a trimite doi reprezentanţi la Constantinopol, unde se puteau plînge direct Porţii împotriva şefilor administraţiei locale, în legătură cu situaţia din regiunea respectivă sau cu actele arbitrare ale autorităţilor.

Conducerile comunale din Grecia erau conservatoare şi tradiţionale. Acestea sprijineau administraţia otomană şi funcţionau din punct de vedere spiritual paralel cu sistemul ecleziastic. Puterea principală era în mîinile notabililor locali, numiţi *arhoni*, care erau creştini şi mari proprietari funciari sau persoane ce deţineau monopolul perceperii impozitelor. Aceştia dominau adunările şi senatul din Peloponesus. Siguri de privilegiile lor, ei nu se opuneau dominaţiei otomane, motiv pentru care erau sever criticaţi ca grup. De foarte multe ori lipsiţi de scrupule, ei erau adesea asupritorii membrilor mai săraci şi mai slabi ai propriei lor comunităţi. Departe de a fi uniţi ca pătură socială, notabilii erau divizaţi în facţiuni familiale care luptau pentru avantaje economice şi politice. Rivalitatea aceasta dintre familiile mai puternice şi certurile lor înverşunate au ieşit clar la iveală în timpul revoluţiei greceşti din anii '20 ai secolului al nouăsprezecelea.

Insulele greceşti aveau un statut şi mai avantajos. Dat fiind că acestea constituiau în general proprietatea membrilor familiei regale otomane, ele se aflau sub controlul aşa-numitului *kapudan-paşa*, marele amiral al flotei otomane. Prin secolul al optsprezecelea, administrarea lor de fapt se afla în mîinile dragomanului flotei, care, după cum am menţionat deja, era un grec fanariot. În schimbul anumitor servicii, cum ar fi asigurarea echipajelor corăbiilor flotei otomane, insularii erau scutiţi de unele taxe şi se gospodăreau singuri. Ca şi pe continent, notabilii, aleşi de adunările populare, dominau structura politică.

Sistemul comunal juca un rol juridic de frunte, îndeplinind şi o funcţie politică importantă. Alături de biserică, oficialii locali reprezentau o alternativă preferabilă cadiului otoman. Deciziile autorităţilor greceşti aveau drept punct de plecare legea romană, sursa principală fiind codul *Hexabilis* al lui Constantin Armenopoulos din secolul al paisprezecelea. Cu timpul însă, a început să se pună bază mai mult pe cutume şi pe legile pămîntului.

Ca şi cele din alte părţi ale Balcanilor, organizaţiile comunale greceşti erau extrem de importante în menţinerea separatismului local. Guvernele locale nu erau centre de rezistenţă faţă de dominaţia otomană, ci de apărare efectivă a oricărui grec faţă de asimilarea acestuia de către o comunitate mai mare. Ele constituiau totodată un scut pentru individ în mediile neprotejate de lege şi violente, mai ales atunci cînd a început declinul guvernului central. După aceea, autorităţile locale şi organismele lor auxiliare înarmate au putut asigura protecţia cetăţeanului obişnuit. Fiind un popor de navigatori, grecii erau ameninţaţi şi de pericolele prezentate de apele înconjurătoare. Pe tot parcursul perioadei otomane, populaţia insulelor şi a oraşelor de pe coastele mărilor a fost nevoită să facă faţă ameninţării atacurilor duşmanului musulman şi a jafurilor piraţilor. Viaţa era adesea nesigură în apropiere de ţărmurile mărilor pentru populaţia din mediul rural. Exact ca şi în zonele muntoase, relaţiile dintre klefţi şi armatoli erau

adeseori strînse, astfel că piratul putea constitui foarte des obiectul unui schimb în locul unui marinar, pescar sau expeditor comercial.

Datorită caracterului montan şi greu accesibil al naturii celei mai mari părţi a Greciei continentale, forţele armate creştine au jucat întotodeauna un rol important în viaţa locală. Pentru a controla aceste zone şi a lupta împotriva klefţilor, ocîrmuirea otomană a organizat districtele îndepărtate în *armatolikuri* sau *kapitanate*. Cetele de armatoli aveau sub jurisdicţia lor un anumit număr de sate şi răspundeau de menţinerea respectării legii şi a ordinii, precum şi de strîngerea taxelor. Ele erau plătite de către districtul pe care erau puşi să-l apere. Căpeteniile purtau numele de *kapitanios*, iar subordonaţii lor erau numiţi *palikari*. Postul de căpitan putea fi ereditar într-o familie, dar acesta putea fi ales şi de vîrstnicii satului. În ciuda faptului că erau recunoscute şi autorizate de Poartă, aceste cete erau strîns legate de zonele lor. Mai exista şi poliţia, *kapoi*, angajată de guvernul local sau de notabili. Activitatea armatolilor era foarte apreciată, întrucît ei asigurau într-adevăr protecţia locuitorilor cînd se produceau dezordini.

Klefţii, ai căror duşmani erau presupuşi a fi armatolii, aveau o faimă şi mai mare. Operînd în detaşamente de patruzeci pînă la cincizeci de oameni, aceştia au dobîndit reputaţia romantică de a întruchipa toate idealurile admirate de aceste comunităţi de munteni. Ei erau celebri pentru „extraordinara rezistenţă la oboseală, foame şi sete"; erau extrem de puternici şi se considerau mari campioni ai cauzei lor. Precizia tirului lor era legendară. Klefţii erau specialişti în luptele de gherilă şi în „prinderea în ambuscade nocturne a duşmanilor lor."[12] Marea admiraţie pentru acţiunile acestora este oglindită într-o scriere istorică din Grecia modernă:

> Atunci cînd erau prinşi, manifestau un mare stoicism în mîinile călăilor turci. Era o chestiune de onoare pentru ei să suporte toate chinurile fără să scoată o vorbă. Nu se cunoaşte nici un caz în care un kleft să-şi fi pierdut curajul sau să-şi fi negat credinţa ca să nu-şi dea duhul în torturi. Perspectiva unei asemenea morţi încete îi făcea să-şi salute camarazii cu formula „Fie ca glonţul să nimerească din plin!" Dacă un *kleft* era atît de grav rănit încît nu mai putea fi salvat, îi ruga pe tovarăşii lui – iar rugămintea lui era întotodeauna onorată ca şi cum ar fi fost ceva sacrosanct – să-i taie capul şi să-l ia cu ei, astfel ca duşmanul să nu-l poată înfige într-un par şi să-l poarte apoi prin oraşe şi sate.[13]

Grecii şi alţi locuitori ai Balcanilor îşi dădeau seama că războaiele în care erau implicate puterile europene aveau un efect profund asupra propriei lor evoluţii. Înainte de secolul al optsprezecelea, influenţa Veneţiei, care stăpînea Ciprul şi unele teritorii din Peloponez şi din insule, fusese deosebit de direct simţită de către greci. În secolul al şaptesprezecelea însă, puterea acesteia a început să scadă. Ravagiile bătăliei pentru Creta s-au abătut asupra insulei între 1654 şi 1669. Acest conflict de durată a secătuit resursele negustorilor oraşului şi a marcat începutul declinului Veneţiei ca putere mediteraneană. În ciuda faptului că dominaţia veneţiană reprezenta controlul unei puteri europene şi creştine, ea nu se bucura de sprijinul populaţiei greceşti. Principala fricţiune avea la bază aspectul religios. Spre deosebire de islamism, credinţa catolică era militantă şi încerca să facă prozeliţi. Am menţionat deja că principalul inamic al

[12] Apostolos E. Vacalopoulos, *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, trad. de Ian Moles şi Phania Moles, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 1976, p. 222.

[13] Vacalopoulos, *The Greek Nation*, p. 222.

Patriarhiei era catolicismul, în primul rînd datorită faptului că acesta constituia pericolul major cu care se confruntau aşezările ortodoxe. Principiul conform căruia „turbanul Profetului era preferabil pălăriei cardinalului" avea să fie un element esenţial al relaţiilor greco-veneţiene. În plus, administraţia veneţiană, mai eficientă decît cea otomană, s-a dovedit a fi mai strictă în perceperea impozitelor şi implica o participare la guvernare a populaţiei greceşti mai puţin importantă. Negustorii veneţieni constituiau totodată o concurenţă deloc neglijabilă pentru cei greci. Deşi mulţi dintre aceştia din urmă colaborau efectiv cu veneţienii împotriva dominaţiei otomane, în momentul respectiv ei n-au prea regretat pierderea de către cei dintîi a avanposturilor deţinute de ei în insulele greceşti.

La sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea, puterea Veneţiei în Marea Egee a cunoscut o perioadă de revenire înainte de stingerea finală. După înfiinţarea Ligii Sfinte, principalele forţe otomane au fost transferate în nordul Balcanilor ca să apere imperiul împotriva principalei ameninţări, Imperiul Habsburgic. Armatele Veneţiei, aflate sub comanda lui Francesco Morosini, au profitat de ocazie ca să lanseze o expediţie în Peloponez. Beneficiind de sprijin local, acestea au ocupat o poziţie avantajoasă şi au ajuns în 1687 să ocupe Atena. Atacînd poziţiile turceşti, ei au bombardat Partenonul, cel mai reprezentativ monument al antichităţii clasice greceşti. În ciuda faptului că dominaţia Veneţiei asupra Peloponezului a fost confirmată prin Tratatul de la Karlowitz, această achiziţie nu putea fi deţinută multă vreme. Veneţia nu dispunea în perioada aceasta de resurse suficiente pentru a stăpîni un mare imperiu. Întrucît cheltuielile necesare fortificării, apărării şi administrării noului teritoriu erau prea mari, autorităţile veneţiene au încercat să mărească taxele şi să instituie corvezi pentru necesităţile civile şi construirea fortăreţelor, măsuri care s-au dovedit deosebit de nepopulare. Prezenţa soldaţilor străini şi prozelitismul extrem de activ al bisericii catolice au provocat un antagonism şi mai accentuat. În 1714, cînd trupele turceşti şi-au făcut din nou apariţia, ele au întîmpinat o mică rezistenţă din partea populaţiei locale, care prefera evident restabilirea vechiului regim. Prin Tratatul de la Passarowitz, zonele acestea au trecut iar sub stăpînire otomană; Veneţiei i-au rămas coasta Dalmaţiei şi Insulele Ionice, ceea ce îi menţinea statutul de cea mai mare putere din Marea Adriatică. Deţinînd din nou controlul asupra acestei zone, ocîrmuirea otomană a depus eforturi serioase în vederea îmbunătăţirii situaţiei din Peloponez şi a atragerii de noi colonişti. Aşa cum am văzut, autorităţile locale greceşti şi-au asumat încă o dată un rol important în perioada aceasta.

Cu toate că Imperiul Otoman era, în anii '30 ai secolului al optsprezecelea, în stare de război cu Austria şi Rusia, ostilităţile nu s-au extins şi asupra insulelor greceşti. Desigur, în timpul lungii perioade de pace de după Tratatul de la Belgrad din 1739, problemele internaţionale nu au implicat regiunea aceasta. Începînd cu anii '60 ai secolului al şaptesprezecelea însă, un alt factor extern a început să aibă o influenţă tot mai mare asupra poziţiei Greciei. În perioada aceasta, interesul Rusiei faţă de biserica ortodoxă şi în general faţă de afacerile greceşti se rezumau la partea continentală. Pregătind războiul împotriva Imperiului Otoman, Rusia a trimis un număr de agenţi în teritoriile greceşti cu sarcina de a declanşa o revoltă care urma să sprijine operaţiile ei militare din nord. Unui căpitan de artilerie grec, Grigore Papadopoulos,
i-a fost încredinţată localitatea Mani, iar organizarea răscoalei greceşti încredinţată în mîinile fraţilor Grigori şi Alexei Orlov.

Agenţii ruşi au reuşit într-adevăr să-i atragă pe unii notabili în acţiunea lor, aceştia primind promisiuni în privinţa oamenilor şi a aprovizionării. În schimb, partizanii greci urmau să primească ajutor masiv din partea Rusiei, aproximativ zece mii de soldaţi şi o însemnată cantitate de echipament militar. În 1769, cînd a sosit o expediţie rusească în carne şi oase, grecii au fost profund dezamăgiţi să descopere că aceasta era alcătuită din patru corăbii, cîteva sute de oameni şi o cu totul necorespunzătoare aprovizionare cu arme şi muniţii. Cu toate că nu a izbucnit nici o revoltă majoră a grecilor, iar contribuţia ruşilor era mai puţin decît insuficientă, forţele greceşti şi ruseşti au întreprins totuşi o veritabilă campanie, ele cucerind în aprilie 1770 localitatea Navarino. Angajat într-un război important la graniţa de nord, guvernul otoman a apelat la trupele albaneze, care au zdrobit expediţia în bătălia de la Tripolitza (Tripolis). În timpul acestei campanii, armatele creştine au masacrat o parte a populaţiei civile musulmane şi le-au distrus proprietăţile, albanezii luîndu-şi cu ocazia aceasta revanşa cu vîrf şi îndesat. Pagubele produse au fost atît de mari, iar trupele atît de mult scăpate de sub control, încît Poarta a fost nevoită să trimită în 1779 o armată turcească pentru a-i potoli pe albanezi. Prima operaţie militară greco-rusă s-a încheiat deci printr-un dezastru total şi a provocat mari suferinţe locuitorilor din teritoriile greceşti.

Deşi campania din Peloponez eşuase, victoriile Rusiei din Principate şi din partea de răsărit a Mediteranei i-au permis guvernului acesteia să impună încheierea unei păci foarte avantajoase. Conform clauzelor referitoare la arhipelagul grecesc, Tratatul de la Kuciuk Kainargi îi impunea Porţii garantarea unei amnistii generale, o reducere a taxelor şi permiterea emigrării celor care voiau să părăsească ţara. Pe lîngă acestea, tratatul stipula că „religia creştină, ca şi bisericile ei, nu vor mai fi expuse nici măcar celei mai mici asupriri şi că nu va mai fi pus nici un obstacol în calea înălţării sau reparării acestora din urmă; şi că, de asemenea, preoţii care oficiază în ele nu vor fi nici asupriţi, nici insultaţi."[14] Prin tratatul ulterior de la Ainali Kavak din 1779, Poarta era de acord să plătească despăgubiri pentru ţinuturile greceşti confiscate în timpul războiului.

În ciuda eşecului din Peloponez, interesul faţă de Grecia a continuat să crească în Rusia după război. Proiectul Grecesc al Ecaterinei nu mai constituia un secret pentru nimeni, planuri de acest gen fiind discutate în cercurile diplomatice. Agenţii ruşi continuau să circule în Grecia, iar studenţii greci erau trimişi la studii în Rusia. În 1789, cînd războiul cu Poarta a izbucnit din nou, au fost distribuite manifeste ruseşti care îi îndemnau iar pe creştini la revoltă. Total descurajaţi de eşecul operaţiei anterioare, cea mai mare parte a grecilor n-au mişcat nici un deget. Creştinii albanezi din îndepărtatul Suli au profitat însă de această situaţie. Ei au fost ulterior învinşi de paşa Ali de Janina (Ioannina), într-un episod de început al carierei acestui remarcabil aventurier. Populaţia creştină nu numai că nu a reacţionat la apelul Rusiei, dar, spre deosebire de războiul anterior, nu a fost posibilă nici măcar lansarea unei operaţii navale ruseşti în Marea Mediterană. Declaraţia de război a Suediei din 1788 făcuse ca flota rusească să fie imobilizată în Marea Baltică. Tratatul de la Iaşi din 1792 care a pus capăt conflictului nu conţinea nici o clauză specială referitor la Grecia.

În următorii cîţiva ani, guvernul rus a continuat să fie interesat de ţinuturile greceşti şi, în mare parte datorită religiei ortodoxe comune, a fost cea mai influentă putere străină din regiune. În tratatele de pace anterioare şi în acordurile comerciale aferente acestora, Rusia obţinuse drepturi importante în cadrul imperiului. Prevederile privind numirea de consuli avea să aibă o importanţă deosebită. Aceşti diplomaţi, de

[14] Text citat în Holland, *Treaty Relations of Russia and Turkey* , p. 47.

obicei de naţionalitate grecească, aveau birouri în toate oraşele importante de pe tot cuprinsul ţinuturilor greceşti. Ca şi consulatele altor puteri, acestea au devenit centre ale intrigilor îndreptate împotriva Imperiului Otoman şi de recrutare a partizanilor locali pentru cauza Rusiei. Tratatele cu Poarta stipulau şi ele că navele comerciale greceşti puteau naviga sub pavilion rusesc. Pe parcursul primului deceniu al secolului al nouăsprezecelea, pe măsură ce transporturile maritime franceze începuseră să dispară, aceste corăbii greceşti au ajuns să domine comerţul mediteranean. Noul port rusesc Odessa a devenit un important centru grecesc cu o influentă populaţie într-ale negustoriei. Firește, legăturile ruşilor cu Patriarhia de la Constantinopol au continuat. Şefii bisericii, fanarioţii şi negustorii se aşteptau cu toţii la sprijinul Sankt Petersburgului. Practic, Rusia era unica putere permanent interesată de împărţirea teritoriului otoman.

Albanezii

În ciuda faptului că albanezii, ca şi grecii, se confruntau cu aceleaşi probleme caracteristice unui popor locuind într-un teritoriu montan stîncos, în alte privinţe, situaţia lor contrasta puternic cu a acestora. În timp ce grecii aveau o clasă bogată şi educată formată din negustori şi fanarioţi şi dobîndiseră o poziţie dominantă în cadrul organizaţiilor bisericii ortodoxe, albanezii se situau printre cele mai înapoiate naţiuni din Balcani, avînd totodată şi cel mai mare număr de convertiţi la Islam. Acest fapt avea poate să aibă cel mai mare efect asupra cursului istoriei lor. Cînd armatele otomane au sosit în Albania, ţara era divizată în două părţi: în sud ortodocşi, iar în nord catolici. Deşi la început s-au înregistrat puţine convertiri, situaţia s-a schimbat în secolul al şaptesprezecelea. Istoriografia albaneză actuală explică acest fapt mai ales ca fiind rezultatul creşterii rapide a taxelor, mai ales a impozitului pe cap de locuitor plătit de creştini, dar nu şi de musulmani. În secolul al şaisprezecelea, această taxă, numită *djizia,* era de 45 de accizi, la începutul secolului al şaptesprezecelea ajunsese la 305 de accizi, cifră care a crescut brusc în a doua jumătate a secolului la 789 de accizi.[15] Cu toate că această creştere reflecta într-o oarecare măsură mărirea preţurilor, presiunea fiscală asupra individului făcea convertirea la Islam foarte tentantă. În plus, deşi acest caz nu este valabil şi pentru alte părţi, se pare că în Albania au fost luate unele măsuri radicale.

Ţinta principală era populaţia catolică, al cărei număr a scăzut foarte mult în secolul al şaptesprezecelea. Ca şi biserica ortodoxă, Poarta vedea în biserica catolică inamicul numărul unu. Veneţia catolică era ca la ea acasă în Marea Adriatică, iar Imperiul Habsburgic constituia o problemă permanentă. În timpul războiului cu Veneţia izbucnit în 1645, albanezii catolici sperau că veneţienii vor învinge. În 1689, în timpul războiului Ligii Sfinte, aceştia s-au revoltat. Majoritatea convertirilor forţate au avut loc în perioada aceasta; mulţi foşti catolici au fost recolonizaţi în zona Kosovo, care avea să devină ulterior un puternic centru al sentimentelor albaneze şi musulmane. Cea mai mare parte a convertirilor au avut loc în ţinuturile joase din jurul rîului Shkumbî, unde presiunea otomană putea fi mai uşor exercitată.

În secolul al optsprezecelea, Albania prezenta deci un tablou religios complex. Catolicii, pe vremea aceea cel mai slab grup, erau concentraţi într-o enclavă din nord, al

[15] Kristo Frasheri, *The History of Albania,* fără editură, Tirana, 1964, p. 95.

cărei centru era oraşul Shkodër (Skadar, Scutari). Ortodocşii puteau fi găsiţi mai ales la sud de Shkumbî şi în districtele Korçë (Koritsa) şi Gjirokastër. Musulmanii locuiau pe tot cuprinsul ţării, dar mai cu seamă în zona centrală şi în Kosovo. Catolicii se aşteptau la sprijin în primul rînd din partea Imperiului Habsburgic, care reclama dreptul de protecţie asupra acestora. Ortodocşii făceau parte din arhiepiscopia Ohridului înainte de desfiinţarea acesteia; după aceea, ei s-au aflat sub o puternică influenţă culturală grecească. Educaţia accesibilă lor era cea grecească, iar liturghia era oficiată în limba greacă.

Musulmanii albanezi beneficiau de un statut privilegiat nu numai în ţinuturile lor, dar şi pe tot cuprinsul imperiului. Fiind un popor războinic, ei aveau multe posibilităţi de a sluji statul. Cei mai buni ieniceri recrutaţi prin sistemul *devshirme* proveneau din familiile creştine albaneze. Spahiii albanezi şi trupele de mercenari erau vestite pentru eficienţa lor. Gărzile albaneze erau angajate de înalţii oficiali de pe tot cuprinsul Balcanilor. Ca şi musulmanii, albanezii aveau multe posibilităţi de a dobîndi posturi administrative influente. Cei patru mari viziri din familia Köprülü au avut cele mai mari reuşite, dar s-a apreciat că cel puţin treizeci dintre cei de origine albaneză au deţinut acest post.[16] Musulmanii albanezi, care nu aveau nici un motiv să nu agreeze privilegiile acordate de credinţa lor, au constituit în general unul dintre elementele fundamentale ale statului.

Pe lîngă divizarea lor religioasă tripartită, albanezii erau împărţiţi în două alte grupuri: *ghegii* şi *toskii*. Ghegii, care populau zonele muntoase din nord, instituiseră o organizaţie tribală în sistem de autoguvernare asemănătoare celei a muntenegrenilor vecini cu ei care a dăinuit pînă de curînd. Unitatea de bază era clanul, numit *fis*, condus de bărbatul cel mai în vîrstă. Paralel cu fisul exista o dublură teritorială şi politică numită *bajrak* (drapel/stindard), care era alcătuită dintr-unul sau mai multe clanuri. Funcţia de căpetenie, numită *bajraktar* (purtător de drapel/stindard), era ereditară. Bajrakul a fost descris ca „un stat autonom guvernat conform obiceiurilor şi altor reglementări juridice fundamental comune tuturor celorlalte bajrakuri." [17]Un trib era format dintr-un grup de bajrakuri şi avea în fruntea lui un bărbat provenit dintr-o familie de vază. Chestiunile majore era rezolvate de adunări din care făceau parte membrii de sex masculin ai tribului, iar procesele erau judecate pe baza legilor cutumiere nescrise. Deşi era de presupus ca triburile din regiunile muntoase să plătească taxe, acestea erau foarte greu de perceput. De fapt, guvernul central nu putea controla efectiv activitatea oamenilor care locuiau în aceste zone inaccesibile, fiind nevoit să trimită mereu trupe împotriva lor.

Toskii, care nu aveau o organizare tribală, locuiau în sate conduse de propriii lor notabili aleşi de comunitatea respectivă. Ei puteau fi găsiţi mai ales în regiunile joase din sud care fuseseră de la început incluse în sistemul timarelor. Prin secolul al optsprezecelea, o serie de moşii întinse, în special din centrul ţării, ajunseseră în stăpînirea familiilor puternice ce deţineau puterea economică şi politică. Traiul ţăranilor de aici era foarte greu, chiar dacă şi ţăranul şi moşierul erau uneori musulmani amîndoi. Zonele plate ale teritoriului albanez erau mai uşor de controlat de către guvern, dar unele sate de toski ortodocşi situate în zone montane îndepărtate, ca Suli din Epir, dobîndiseră un statut independent

[16] Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton University Press, Princeton, N.J.:1967, p. 21.

[17] Skendi, *Albanian National Awakening* , pp. 14, 15.

similar celui al triburilor ghegilor. În schimbul achitării impozitelor, a căror percepere întîmpina adesea rezistență, satelor li se garanta dreptul la o administrație autonomă.

Cu toate că Albania nu a fost în secolul al optsprezecelea teatrul de război al nici unui conflict armat, situația era oricum, numai pașnică nu. Asemeni celorlalte ținuturi otomane, cele albaneze contribuiau cu un mare număr de soldați la campaniile otomane, în care pierderile omenești aveau o cotă ridicată. Și mai dăunătoare erau însă luptele pentru putere dintre notabilii musulmani locali. Împovărată de războaiele externe și de problemele politice interne, Poarta era tot mai puțin capabilă să-i țină sub control pe oficialii din provincii. Proprietarii de moșii întinse și bogătașii din Albania căutau fireşte să pună mîna pe puterea politică, care putea fi obținută prin numirea lor în posturi oficiale de către ocîrmuirea centrală. Odată instalați, aceşia puteau refuza să îndeplinească ordinele dacă ele contraveneau intereselor lor personale. Cunoscuți sub numele de *bey,*ei erau musulmani, aveau cete de slujitori înarmați și nu numai că se aflau în afara controlului de la Constantinopol, dar se și luptau adesea între ei pentru putere, posturi-cheie și extinderea jurisdicției lor politice. În regiunile de munte, conflicte asemănătoare izbucneau între căpeteniile triburilor, fiecare dintre ei încercînd să-și mărească teritoriul aflat sub dominația lui. Incapabilă să impună direct respectarea ordinii, Poarta a încercat să aplice politica lui „dezbină și domnește", dar și această tactică a eșuat.

Drept rezultat al acestor împrejurări, pe la sfîrșitul secolului al optsprezecelea apăruseră două centre de putere. În nord, în jurul orașului Shkodër, familia Bushati a dobîndit o poziție dominantă; în sud a fost instituit un al doilea bastion sub comanda lui Ali Paşa. Cariera acestuia avea să influențeze politica otomană pînă în anii '20 ai secolului al nouăsprezecelea; familia Bushati s-a bucurat de putere timp de o perioadă mai scurtă. Primul interval al influenței acesteia în nordul Albaniei a fost dominat de Mehmet Paşa și a durat între 1757 și 1775. Sprijinit de triburile de munteni, el și-a putut extinde zona de control și a beneficiat de numiri oficiale din partea Porții. Cînd a încercat însă să-și mărească și mai mult jurisdicția politică și a refuzat să predea impozitele pe care le strînsese, Poarta a pus să fie otrăvit. Deși a izbucnit un conflict în privința succesiunii, el a fost urmat de fiul său, Kara Mahmud. Ulterior, Poarta s-a străduit în zadar să organizeze o coaliție formată din familiile rivale. Cariera lui Kara Mahmud, care avea să exercite o influență majoră asupra întregii regiuni apusene a Balcanilor, s-a desfășurat paralel cu evoluția evenimentelor care au avut loc în același timp în Muntenegrul vecin.

Muntenegrenii

În 1499, după cucerirea Muntenegrului, ocîrmuirea otomană a depus puține eforturi pentru controlarea acestui ținut muntos îndepărtat. Sistemul timarelor nu a fost niciodată aplicat aici, iar în schimbul plătirii taxei pe cap de locuitor, care nu era mare, regiunea a fost în general lăsată să se descurce singură. Unica oficialitate otomană care-și făcea apariția era reprezentantul puterii centrale, care încerca, în general fără succes, să adune impozitele. Ca și armatolii greci, muntenegrenii erau și ei eligibili pentru ocuparea unor funcții militare. Din cauză că teritoriile lor erau după 1699 situate foarte aproape de posesiunile venețiene din Dalmația, era de așteptat ca ei să-și aducă contribuția la apărarea frontierei respective, dar puteau fi găsiți mult mai des luptînd de partea celeilalte tabere.

Majoritatea muntenegrenilor locuiau în zone muntoase, unde duceau o viaţă foarte asemănătoare celei a albanezilor şi grecilor aflaţi în medii similare. Ocupaţiile lor principale erau creşterea vitelor şi a oilor, vînătoarea şi banditismul, acolo unde acesta dădea rezultate profitabile. Unitatea socială şi politică de bază era tribul, care era la rîndul lui alcătuit din clanuri. Tribul, unit prin legături de familie şi prin permanente certuri cu vecinii, deţinea controlul asupra păşunilor şi a ţinuturilor împădurite, care erau proprietatea obştii. Alături de Albania învecinată, Muntenegrul era probabil cea mai primitivă regiune din Balcani, dacă nu chiar din întreaga Europă. S-a apreciat că în prima jumătate a secolului al nouăsprezecelea populaţia număra doar aproximativ 120000 de locuitori, din care 20000 erau veritabili războinici.[18] Ca unitate politică, ţara aceasta avea totuşi să joace un rol care depăşea cu mult sărăcia, suprafaţa mică şi starea ei înapoiată.

Dat fiind că teritoriul ei era sfîşiat de certurile dintre triburi, singurul element al unităţii a fost la început biserica. Muntenegrenii erau de naţionalitate sîrbă şi de religie ortodoxă. Centrul lor era mînăstirea de la Cetinje, ai cărei episcopi deţineau jurisdicţia asupra întregului teritoriu. Aceştia erau de obicei aleşi de un sinod şi pînă în 1766 erau confirmaţi de patriarhul de la Peć. Începînd din secolul al optsprezecelea, opoziţia a fost reprezentată de familia Petrović din tribul Njeguš; primul episcop a fost Danilo (1696-1737). Familia aceasta provenea din districtul Katuni, în apropiere de Muntele Lovčen, zonă care era bastionul rezistenţei Muntenegrului faţă de autoritatea otomană şi de invaziile armatelor provinciale musulmane din vecinătate. Biserica servea nu numai ca instrument al unităţii, liderii ei fiind totodată cei care stabileau relaţii cu alte ţări, astfel că episcopul era şeful statului şi permitea Muntenegrului să joace cel puţin un mic rol în problemele internaţionale.

Primele relaţii strînse cu o putere din afara statului au fost cele cu Veneţia vecină, care îi plăteau pe căpeteniile triburilor muntenegrene în schimbul sprijinului acordat de acestea. În războiul Ligii Sfinte, unele dintre acestea au luptat de partea Veneţiei, fapt care a dus la ocuparea ţării de o armată turcească. O serie de răscoale au izbucnit şi atunci cînd Petru cel Mare a apelat la sprijinul creştinilor în vederea invadării Principatelor. Veneţia a rămas totuşi cel mai important centru pentru un posibil ajutor la nevoie. Cînd, prin Tratatul de la Karlowitz, Veneţia şi-a extins posesiunile, incluzînd toată Dalmaţia, ea a devenit vecinul direct al Muntenegrului. Între 1714 şi 1718, Veneţia s-a aflat din nou în stare de război cu Poarta. Întrucît veneţienii doreau sprijinul Muntenegrului, legăturile dintre cele două ţări s-au întărit. În 1717, Cornaro, dogele Veneţiei, a emis un decret prin care numea în Muntenegru un ofiţer politic numit *guvernadur* (guvernator civil). Existau acum două persoane oficiale cu rol politic, episcopul şi guvernatorul. Reprezentantul veneţian locuia la început la Kotor, pe teritoriul Veneţiei, întreţinîndu-se dintr-o subvenţie. Acest post a fost apoi deţinut permanent de un membru al clanului Radonjić, care făcea şi el parte din tribul Njeguš. În ciuda faptului că se presupunea că atît episcopul cît şi guvernatorul erau aleşi de o adunare formată din căpeteniile triburilor, ambele posturi au devenit practic ereditare în cele două familii. Se pare că cele două oficialităţi au colaborat bine la început. Prima ceartă importantă a survenit în 1802 asupra chestiunii ocupării postului laic.

[18] Vladimir Dedijer, et al., *History of Yugoslavia* , trad. de Kordija Kveder, McGraw-Hill, New York, 1974, p. 291.

După 1718, legătura cu Veneția a slăbit. Muntenegrul nu s-a ales cu nimic prin Tratatul de la Passarowitz. Deși s-a încercat stabilirea unor relații mai strînse cu Austria, Rusia a devenit începînd din perioada aceasta principala țintă a atenției Muntenegrului. Să ne amintim că încă în 1710, muntenegrenii, sprijiniți de triburile din Brda și Herțegovina, se revoltaseră atunci cînd țarul Petru cel Mare ceruse ajutorul creștinilor, mișcare înăbușită cu prețul unor mari pierderi. Ulterior, principala legătură a fost cea dintre autoritățile ecleziastice ale celor două țări. În 1716, Danilo a plecat în Rusia, unde i s-au dăruit bani, cărți și lucruri trebuitoare bisericii. Unul dintre partizanii muntenegreni de frunte ai alianței cu Rusia a fost episcopul Vasilije Petrović, care a vizitat în trei rînduri Sankt Petersburgul, sperînd că împărăteasa Ecaterina va institui un protectorat asupra țării lui. Ca să-i informeze pe ruși asupra Muntenegrului, el a publicat în 1754 la Moscova o carte intitulată *History of Montenegro*, în care, dacă mai este nevoie s-o spunem, faptele muntenegrenilor nu erau deloc desconsiderate.

Între timp, relațiile cu Poarta rămîneau încordate în toată țara. Triburile muntenegrene efectuau raiduri după raiduri peste graniță și constituiau o sursă de necazuri și un pericol pentru vecinii lor. În 1756, trupele bosniace, ajutate de Veneția, ai cărei supuși erau și ei păgubiți de acțiunile muntenegrenilor, au atacat zona. După ce o forță otomană le-a invadat ținutul, Muntenegrul a dat asigurări că își va plăti taxele și că raidurile lui vor înceta.

În 1766 s-a petrecut un episod extrem de ciudat atunci cînd a sosit în țară un impostor pretinzînd că este Petru al III-lea, soțul Ecaterinei cea Mare, care fusese de fapt ucis în 1762. Om învățat și cu putere de convingere chiar dacă era mic de statură, acest pretendent a reușit să-i convingă pe mulți dintre membrii primitivi și naivi ai triburilor de faptul că era într-adevăr os domnesc. El avea să domnească sub numele de Ștefan cel Mic. Nu l-a putut totuși convinge și pe episcopul Sava, care urcase în scaun în 1735 și îl cunoscuse pe adevăratul țar. Cu toate acestea, Ștefan a reușit să-l înlăture și a preluat puterea în stat. În ciuda originii lui dubioase, noul conducător a încercat realmente să ia unele măsuri extrem de necesare, străduindu-se să instituie un fel de conducere civilă oficială și să pună capăt neîncetatelor certuri dintre triburile rivale.

Acțiunile lui au atras atenția marilor puteri. Subvențiile Rusiei nu au mai fost trimise. Muntenegrenii și-au reluat totodată raidurile în teritoriile turcești și venețiene. În 1768, Poarta a trimis o armată împotriva lui Ștefan, dar aceasta nu a putut face mare lucru, din cauză că izbucnise între timp și războiul cu Rusia. Preocupată de evoluția evenimentelor din Muntenegru, în 1769 Ecaterina l-a trimis în zonă pe prințul Iurie Dolgoruki. Cu toate că solul țarinei a recunoscut că Ștefan era un impostor, el nu a încercat să ia măsuri în vederea înlăturării lui. La plecare, Dolgoruki a lăsat ceva muniții și bani, dar Muntenegrul nu a întreprins nimic în acest moment pentru a ajuta efortul de război al Rusiei. Ștefan a fost în cele din urmă otrăvit în 1773 de un servitor grec aflat în slujba Porții.

După acest episod, relațiile cu Rusia s-au deteriorat. În 1777, o misiune muntenegreană a plecat la Sankt Petersburg, dar nu a fost primită de Ecaterina. Ocîrmuirea rusă ducea o politică de colaborare cu Viena și ezita să se amestece în partea de vest a Balcanilor. Muntenegru a făcut unii pași și în direcția apropierii de Imperiul Habsburgic. În 1777, un muntenegrean, Nicolae Marković, s-a oferit să înființeze o companie care să lupte de partea Austriei. Nu s-a realizat nimic, pentru că guvernul austriac știa prea puțin despre situația din Muntenegru. În 1781, un ofițer austriac, colonelul Paulić, a fost trimis cu scopul de a întocmi un raport asupra acestei țări. Părerea acestuia a fost negativă: facțiunile ostile, lipsa de control a episcopului

Sava asupra triburilor şi opoziţia veneţiană şi otomană faţă de o mai mare implicare habsburgică în zonă, toate acestea i-au influenţat concluziile.

În 1782, după moartea lui Sava, următorul lider important a fost Petru I, care a devenit episcop chiar în anul acela. El făcuse parte din misiunea eşuată care fusese în Rusia în 1777, dar a vrut totuşi să fie înscăunat acolo. Neputînd obţine paşaport, s-a dus în schimb la Sremski Karlovci. S-a întors ulterior în Austria, încercînd să obţină provizii şi sprijin militar; guvernatorul Iovan Radonjić sprijinea şi el o orientare decisă spre Imperiul Habsburgic.

În finalul secolului, principala ameninţare pentru Muntenegru a fost reprezentată de Albania vecină şi de ambiţiile lui Kara Mahmud, care încerca să înfiinţeze un principat autonom, sfidînd Constantinopolul. Primul atac al acestuia asupra teritoriului Muntenegrului a avut loc în 1785. El a reuşit la vremea respectivă să obţină sprijinul cîtorva triburi. Victoriile şi atitudinea lui de rezistenţă faţă de Poartă au atras atenţia Austriei şi a Rusiei, care intenţionau să se folosească de el pentru aducerea la îndeplinire a propriilor lor planuri îndreptate împotriva imperiului. Să nu uităm că aceasta era perioada Proiectului Grecesc al Ecaterinei cea Mare. Stăpînirea habsburgică era de acord să-i recunoască lui Kara Mahmud statutul de domnitor independent al Albaniei cu condiţia ca el să sprijine Austria împotriva Porţii. Dată fiind situaţia, sultanul a fost obligat să-i acorde o amnistie totală în schimbul loialităţii lui.

Politica Rusiei faţă de Muntenegru s-a modificat şi ea, întrucît se preconiza din nou un război cu Imperiul Otoman. În 1787, cînd a izbucnit conflictul, stăpînirea a emis o altă proclamaţie, apelînd la sprijinul creştinilor din Balcani. Muntenegru s-a aflat astfel în postura plăcută de a fi curtat de Austria şi de Rusia, care au trimis consilieri militari şi daruri. În ţară au început să sosească soldaţi austrieci şi voluntari din Herţegovina.

În acelaşi timp, stăpînirea habsburgică a făcut un efort de a lua legătura cu Kara Mahmud, care, se credea, putea fi de mare ajutor în obţinerea victoriei. În iunie 1788, o delegaţie austriacă a plecat la Shkodër ca să negocieze cu el. Generalul albanez, influenţat de faptul că armatele turceşti repurtau victorii în acest timp, i-a masacrat pe trimişi şi i-a trimis sultanului capetele acestora. Intrat din nou în graţiile Constantinopolului, Kara Mahmud a fost numit guvernator al Shkodërului şi a luptat după aceea de partea imperiului în Muntenegru şi în Bosnia.

Deşi conflictele armate ar fi trebuit să înceteze atunci cînd Austria a făcut pace în 1791, în Muntenegru luptele continuau. Nemulţumit, Kara Mahmud dorea să-şi mărească controlul teritorial; acţiunile lui au dus la un alt conflict cu Poarta, urmat în 1794 de o nouă reconciliere. În 1796, paşa a considerat că avea o ocazie potrivită să-şi rezolve controversele cu Muntenegrul şi să obţină mai mult pămînt. În acest timp, atît Veneţia cît şi Austria fuseseră învinse în războiul cu Franţa. Muntenegrul era izolat şi nu se putea aştepta la ajutor din afară, astfel încît Kara Mahmud a declanşat o invazie. În bătălia de la Krusi, el a fost însă înfrînt şi decapitat. Evenimentul acesta avea să fie extrem de semnificativ pentru istoria Muntenegrului. El a marcat sfîrşitul unei perioade de încercări din partea Imperiului Otoman sau a agenţilor lui de a cuceri şi controla ţara. După aceasta, Muntenegrul a reuşit să anexeze regiunea învecinată, Brda, care era controlată de triburile Piperi şi Bjelopavlić, ceea ce a dus la o mărire semnificativă a suprafeţei teritoriului. În acest moment, statul deţinea o bază teritorială fermă, iar guvernul central o poziţie mai puternică faţă de căpeteniile triburilor decît înainte.

Bosnia şi Herţegovina

În Bosnia şi Herţegovina, ca şi în Albania, după instaurarea ocupaţiei otomane au apărut covertiri pe scară largă; cu timpul, mulţi dintre vechii nobili şi din rîndul ţăranilor au trecut la islamism. Mai mult, în anii următori, Bosnia a atras mulţi refugiaţi din ţinuturile trecute sub controlul puterilor creştine. Ţărani, soldaţi, meşteşugari şi negustori au venit din Croaţia, Slavonia şi Ungaria şi s-au stabilit la sud de rîul Sava. Au sosit refugiaţi şi din Dalmaţia. Ţara a devenit astfel un centru al unor puternice sentimente religioase şi al patriotismului local. Situaţia politică era extrem de favorabilă musulmanilor. Convertirile creaseră condiţii speciale, în care puterea economică şi politică era deţinută de clasa conducătoare musulmană, ai cărei membri erau totuşi în cea mai mare parte localnici de origine slavă. După cucerire, grupul acesta îşi păstrase controlul asupra pămîntului şi deci şi asupra ţăranilor care trudeau pe moşii.

Pe lîngă aristocraţia autohtonă, o serie de alte elemente militare au ajuns să facă parte şi ele din societatea bosniacă. În secolul al optsprezecelea, spahiii deţineau 144 de ziamete (mari moşii) şi 3617 timare. În general, oamenii aceştia trăiau pe propriile lor pămînturi, cu condiţia să se fi aflat departe de un teatru de război. Ei formau un element important al forţelor armate otomane. S-a apreciat că 1553 de spahii din Bosnia au luptat în bătălia de pe rîul Prut împotriva lui Petru cel Mare.[19] În plus, un mare număr de ieniceri s-au stabilit în zonă în secolele al şaptesprezecelea şi al optsprezecelea. În ciuda faptului că mulţi dintre aceştia locuiau în sate, cei mai mulţi au preferat oraşul Sarajevo. Datorită faptului că plata soldei lor putea fi în urmă cu pînă la un an, ei erau practic nevoiţi să-şi găsească alte ocupaţii, devenind astfel negustori şi meşteşugari şi jucînd un rol major în cadrul breslelor. În secolul al optsprezecelea, ienicerii constituiau cel mai influent element politic din cele trei oraşe mai mari: Sarajevo, Mostar şi Travnik.

Printre militarii de frunte exista de asemenea încă un grup, căpitanii, care aveau funcţii asemănătoare cu cele ale echivalenţilor lor din Grecia. Întrucît Bosnia era o provincie care avea graniţe atît cu Imperiul Habsburgic, cît şi cu Dalmaţia venetiană, trebuiau avute în vedere măsuri speciale în privinţa apărării acesteia. Căpitanii aveau sub controlul lor fiefuri militare ereditare, kapitanatele, care erau în număr de treizeci şi opt, din care, după Tratatul de la Belgrad din 1739, făceau parte şaizeci şi patru de oraşe. La sfîrşitul secolului, efectivul acestora se ridica la circa 24000 de soldaţi. Principalele îndatoriri ale căpitanilor erau păzirea frontierelor şi a căilor de comunicaţie, dar o parte dintre ei erau trimişi cu misiuni şi în afara ţării. Atît ei cît şi slujitorii lor aveau uneori statut de salariaţi.

Vechea nobilime slavă care deţinea moşii întinse şi înalţii oficiali guvernamentali şi militari alcătuiau clasa conducătoare. Acest grup, cunoscut sub numele de *begi* sau *bey*, număra cîteva sute de oameni. Pe o poziţie inferioară, dar beneficiind totuşi de anumite privilegii, se aflau membrii nobilimii de jos, care aveau rangul de *agă*, categorie din care făceau parte posesorii de proprietăţi funciare mai mici, spahiii şi ienicerii. Pe parcursul secolului al optsprezecelea, grupul acesta a reuşit să deţină un control mai strict asupra teritoriului. Putere lui politică şi militară îi permitea să încalce

[19] Branislav Djurdjev, Bogo Grafenauer şi Jorjo Tadić: *Historija Naroda Jugoslavije*, 2 vol., Skolska Knjiga, Zagreb, 1953, 1959, II, p.1321.

fostele posesiuni ţărăneşti, să exploateze pămîntul necultivat sau zonele lăsate în paragină şi să se folosească de sistemul monopolului asupra perceperii impozitelor pentru a pune mîna pe unele proprietăţi. Au apărut în perioada aceasta două tipuri de proprietăţi. Pe *agalîkuri*, ţăranii beneficiau de drepturile lor tradiţionale privind folosirea pămîntului şi taxele cuvenite. Pe *beilîkuri*, în schimb, pămîntul era considerat a fi proprietatea nobilului, care îl lucra el însuşi sau îl dădea în arendă. Situaţia ţăranului depindea aici de înţelegerea încheiată între acesta şi proprietar. Firește, el avea o poziţie inferioară celei a ţăranului de pe agalîkuri, iar obligaţiile lui pecuniare şi în corvezi erau mai mari. Agitaţiile din rîndul acestei mase de ţărani nemulţumiţi de permanenta creştere a dărilor de tot felul s-au intensificat paralel cu creşterea instabilităţii ţării, care sărăcise din cauza războaielor secolului.

Situaţia socială din ambele ţări era şi mai tensionată de faptul că, deşi aveau poziţia dominantă în cadrul clasei conducătoare, musulmanii constituiau doar 33% din populaţie. Atît în Bosnia cît şi în Herţegovina, ortodocşii deţineau o majoritate de 43%, catolicii alcătuind o minoritate de 20%. Pe beilîkuri şi agalîkuri, ţărănimea ortodoxă slavă era deci în mare parte subordonată moşierilor musulmani de origine slavă. În ceea ce priveşte loialitatea, musulmanii erau desigur de partea dominaţiei otomane, cu condiţia acordării unei puternice autoguvernări în provincii, în vreme ce ortodocşii se simţeau atraşi de vecinii lor sîrbi şi muntenegreni – o situaţie care crea dificultăţi atunci cînd popoarele acestea erau în conflict cu Poarta. Catolicii erau atraşi de ţinuturile habsburgice şi de Croaţia catolică. Monarhia de la Viena pretindea dreptul de protecţie religioasă asupra lor.

Ca provincie situată la periferia unui imperiu tot mai slab, Bosnia purta o foarte mare parte a poverii militare şi a fost cîmpul de bătaie al multor conflicte. Prin Tratatul de la Karlowitz s-a stabilit o graniţă care, cu unele reajustări, avea să dureze pînă în 1908, dar războiul a lăsat ţara într-o stare de haos. Nu numai că au sosit refugiaţi musulmani din ţinuturile pierdute în favoarea Imperiului Habsburgic, dar şi unii catolici au emigrat din Bosnia, plecînd mai ales în Slavonia. În 1703, capitala a fost mutată de la Sarajevo la Travnik, care a devenit un important centru meşteşugăresc şi comercial, dar şi un bastion militar. S-a acordat o atenţie specială problemei apărării întregii provincii. Armamentul şi muniţia erau de producţie locală sau importate de la Constantinopol.

Războaiele din intervalele 1714-1718 şi 1736-1739, în care erau implicate Austria, Veneţia şi Rusia, au produs desigur pagube foarte mari dezvoltării Bosniei. Prin Tratatul de la Passarowitz, ea a pierdut teritorii atît în favoarea Veneţiei, cît şi a Imperiului Habsburgic. Pe lîngă aceasta, Bosnia, ca şi alte părţi ale imperiului, a suferit enorm de pe urma ciumei şi a altor boli contagioase. Lucrările agricole erau aproape tot timpul distruse de invaziile austriecilor. Războaiele îi afectau în special pe musulmani, deoarece ei erau chemaţi sub arme nu numai în războaiele împotriva puterilor europene, ci şi în cele purtate cu Persia, suferind mari pierderi de vieţi omeneşti. De exemplu, din cei 5200 de oameni trimişi în Persia, numai 500 s-au întors după pacea încheiată în 1727.

Bosnia avea la vremea aceea un administrator inteligent, Ali Paşa Hekim Oglu, care a fost vizirul ţării din 1753 pînă în 1740, cînd a fost trimis în Egipt. El guverna ajutat de un consiliu format din oameni de vază ai provinciei şi din reprezentanţi ai guvernului central. După plecarea lui, situaţia ţării s-a deteriorat. În ciuda faptului că teritoriul ei nu a mai suferit nici o invazie din afară timp de aproape cincizeci de

ani, elementele militare din interior au declanşat un veritabil război civil, care a răvăşit mult timp zona şi pe care Poarta nu l-a putut stăpîni.

Lupta pentru putere dintre militarii musulmani îi implica mai ales pe căpitani şi pe ieniceri. Căpitanii şi-au folosit forţa militară ca să pună stăpînire pe unele proprietăţi din sistemul chiflîkurilor şi să obţină controlul politic. Ienicerii s-au implicat şi ei în mai mare măsură în afacerile locale. În situaţia aceasta, administraţia provinciei a devenit şi mai slabă. Din cauză că autoritatea vizirului Bosniei scăzuse, a crescut în schimb cea a notabililor şi a căpitanilor. Ali Paşa Hekim Oglu s-a întors în 1745, dar cu misiunea din partea guvernului central de a impune mărirea substanţială a impozitelor. El a revenit încă o dată în 1747 în acelaşi scop, dar, dat fiind că se înstrăinase de foştii lui suporteri, a fost nevoit să părăsească ţara în decurs de un an.

Între 1747 şi 1756, Bosnia a trecut printr-o perioadă de anarhie care a cuprins atît oraşele, cît şi satele. În cadrul acestui deceniu, notabilii locali au strîns dările şi s-au războit între ei. Căpitanii luptau împotriva ienicerilor, care, la rîndul lor, aveau conflicte cu alţi ieniceri. În 1752 a fost trimis un alt vizir, Mehmed Paşa Kukavica, ca să facă ordine, acesta reuşind prin 1756 să readucă pacea în provincie. El a revenit pentru un al doilea mandat între 1757 şi 1760, dar a fost rechemat în urma plîngerilor făcute de propria lui administraţie pe lîngă Poartă. Cu toate acestea, vechile tulburări nu au mai reapărut.

În acest timp, Imperiul Habsburgic continua să fie interesat de Bosnia. În discuţiile dintre Joseph al II-lea şi Ecaterina cea Mare, regiunea aceasta făcea parte din teritoriile ce urmau să revină Austriei din împărţirea Imperiului Otoman. Chiar şi înainte de izbucnirea războiului, guvernul austriac depusese eforturi serioase în vederea creşterii influenţei lui în zonă. Se conta mai ales pe sprijinul populaţiei catolice din Croaţia. Au fost aduşi tineri din Bosnia ca să studieze la Zagreb. În 1788, cînd a început războiul, guvernul habsburgice a dat o proclamaţie prin care li se cerea creştinilor să-i sprijine armatele, iar musulmanilor să rămînă pasivi. O armată de 51000 de oameni însoţită de o serie de voluntari sîrbi a invadat Bosnia. Din cauză că principala forţă otomană era angajată în altă parte, doar o armată cu un efectiv redus rămăsese să apere graniţele bosniace, astfel că musulmanii din partea locului i s-au alăturat ca să-i respingă pe invadatori. Conflictul acesta este cunoscut sub numele de Războiul de la Dubica, întrucît luptele cele mai mari s-au dus în jurul oraşului Dubica, unde musulmanii au fost înfrînţi. În urma Tratatului de la Sistova, o parte din teritoriul Bosniei a fost cedat Austriei.

Sîrbii

Deşi sîrbii locuiau în zone întinse din vestul Peninsulei Balcanice, centrul mişcării lor naţionale avea să fie *sangeacul* Smederevo, viitorul paşalîc al Belgradului. Regiunea aceasta, ca şi Bosnia, era un district de graniţă, dar, spre deosebire de aceasta, nu avea o populaţie musulmană importantă în afara oraşelor. Mai mult, aici nu existase o mişcare de mare anvergură, ca în unele părţi ale Balcanilor, de transformare a pămînturilor spahiilor şi a altor proprietăţi funciare în moşii de tip *chiftlîk*. Ţăranul sîrb de rînd deţinea anumite drepturi tradiţionale asupra pămîntului pe care îl lucra. Din punct de vedere tehnic, el era dijmaş şi deci trebuia în general să plătească taxe, dintre care unele crescuseră către sfîrşitul secolului, dar putea practic să-şi cultive liber lotul. El putea dispune de acesta mai mult sau mai puţin după

bunul său plac, îl putea lăsa prin testament urmaşilor lui sau vinde dacă găsea pe cineva care
să-şi asume obligaţiile inerente. Putea cultiva ce voia el şi să-şi vîndă produsele la preţurile care îi conveneau lui. Ţăranul sîrb nu era şerb, fiind ca individ un om liber. Marele proprietar financiar putea locui la ţară, dar stătea de obicei într-unul dintre oraşele mai importante ale ţării.

Asemeni altor locuitori din Balcani, ţăranul sîrb beneficia de avantajele unui sistem administrativ local strict. Unitatea de bază era *knežina* (districtul). Knežina era formată din mai multe sate, care, la rîndul lor, includeau o serie de *zadrugi* (organizaţii familiale destul de numeroase). Fiecare knežină avea un consiliu de notabili care îl alegea pe cneaz. Ca şi în alte zone, această oficialitate reprezenta districtul respectiv faţă de autorităţile otomane şi răspundea de evaluarea şi perceperea taxelor, avînd şi alte îndatoriri poliţieneşti generale. Conducerea locală asigura şi unele servicii juridice pe baza legilor cutumiare nescrise.

Biserica ortodoxă avea să joace un rol important în istoria Serbiei. La începutul secolului al optsprezecelea, ţinuturile sîrbeşti se aflau încă sub jurisdicţia Patriarhiei de la Peć, o organizaţie autocefală patronată de Patriarhia de la Constantinopol. Biserica se autoguverna prin sinoduri şi ţinea legătura cu alte instituţii ortodoxe, inclusiv cu Rusia. Jurisdicţia patriarhiei se întindea asupra unui teritoriu întins, care îi includea pe ortodocşii din Buda, Komárom şi Dalmaţia, ca şi pe cei din Bosnia şi Herţegovina şi din ţinuturile locuite majoritar de sîrbi. La apogeul puterii otomane, teritoriile acestea se aflaseră fireşte sub o jurisdicţie politică unică. Victoriile habsburgice şi veneţiene au divizat zona din punct de vedere politic, dar graniţele religioase s-au menţinut. Majoritatea locuitorilor din teritoriile cedate erau catolici, nefiind deci supuşi autorităţii ortodoxe.

În perioada stăpînirii otomane, Patriarhia de la Peć s-a considerat moştenitoarea regatului sîrb şi era perfect conştientă de misiunea ei naţională. Cu tot caracterul lor religios şi etnic divers, teritoriile aflate sub jurisdicţia ei ecleziastică erau numite „ţinuturile sîrbeşti". Biserica era purtătoarea ideii naţionale şi păstra viu în minţile credincioşilor trecutul independent şi glorios. Există

> în calendarul bisericii sîrbeşti vreo cincizeci şi opt de sfinţi, inclusiv optsprezece ţari, regi şi regine, prinţi şi nobili, începînd cu Sfîntul Sava şi cu tatăl lui, Nemanja. Cultul sfinţilor regali sîrbi – „sfîntul trunchi al lui Nemanja" – îi amintea permanent poporului sîrb, cu toată pompa şi arta impresionantă a ritualului bizantin, că sîrbii alcătuiseră cîndva un adevărat regat independent, un imperiu binecuvîntat de Dumnezeu prin sfinţii Lui făcători de minuni. [20]

Ca şi Patriarhia de la Constantinopol, biserica sîrbă a preluat prompt ideea că stăpînirea otomană era un fenomen efemer şi că va trece, considerînd biserica catolică drept cel mai serios rival al ei, ceea ce fără îndoială aceasta şi era. Cele două religii au intrat în conflict în Bosnia, presiunea catolicilor din Imperiul Habsburgic asupra populaţiei ortodoxe fiind constantă şi puternică.

Cu toate deosebirile religioase, poziţia geografică a fost cea care a impus colaborarea cu Imperiul Habsburgic. Sîrbii, care au luptat ulterior cu trupele austriece,

[20] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 vol., Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1976, I, 13.

sperau cel puțin să instituie o unitate politică autonomă și nu să fie supuși unei dominații habsburgice directe. În timpul războiului Ligii Sfinte, o serie de unități sîrbești au participat activ la lupte. Cea mai importantă acțiune s-a desfășurat în 1688, cînd armatele habsburgice repurtaseră victorii pe toate fronturile și erau stăpîni pe Belgrad. În acest moment, patriarhul de la Peć, Arsenie al III-lea Crnojević, care avea legături cu guvernul habsburgic, le-a cerut supușilor lui să se ridice împotriva dominației otomane. Inițial, armata austriacă a continuat să fie victorioasă, ocupînd în 1689 localitățile Niš, Skopje, Prizren și Štip. Următorul an a marcat însă o răsturnare a situației, forțele aliate fiind respinse spre fosta frontieră. Temîndu-se de declanșarea unui masacru dacă rămînea pe loc, Arsenie și vreo treizeci de mii au însoțit armata ce se retrăgea. Grupului lor li s-au alăturat mulți alții din ținuturile otomane, care se compromiseseră sprijinindu-l pe invadator și cărora le era frică de răzbunarea otomanilor. Liderii sîrbi au convocat la Belgrad o adunare și au trimis la Viena un emisar, episcopul Isaiia Djaković, ca să discute poziția lor cu împăratul Leopold I. Ei au căzut de acord să-l accepte pe împărat drept conducătorul lor ereditar, cu condiția asigurării libertății religioase și a recunoașterii administrării autonome a bisericii lor. Leopold I a emis în 1690 o proclamație prin care le cerea popoarelor Peninsulei Balcanice să se ridice cu armele în mînă în sprijinul armatelor lui, promițîndu-le în schimb libertate religioasă, impozite mai mici și alegerea liberă a liderilor sîrbi. Bazate pe aceste asigurări, un mare număr de familii au trecut granița și s-au stabilit pe teritoriul habsburgic.

Emigrația aceasta a dus la crearea unei situații dificile. Atît guvernul habsburgic cît și autoritățile ortodoxe se așteptau ca aceasta să fie temporară, ambele contînd pe un mare triumf al Austriei asupra Imperiului Otoman și pe revenirea sîrbilor la vechile lor cămine. Pînă atunci, liderii sîrbi doreau să instituie ceva în genul unui sistem de tip *millet* inițiat de monarhia habsburgică, care să asigure bisericii ortodoxe un mai mare control asupra enoriașilor ei. În ciuda faptului că problema aceasta a stîrnit nenumărate controverse, sîrbii chiar au obținut o serie de privilegii speciale. Printre altele, a fost fondat la Sremski Karlovci un centru religios și cultural. Contactul cu Patriarhia de la Peć s-a păstrat, mitropolitul de la Sremski Karlovci jurînd supunere patriarhului acesteia și pomenindu-i numele în cadrul liturghiei.

Marea emigrație a avut consecințe nefericite pentru Patriarhia de la Peć, ducînd la schimbarea compoziției etnice a regiunii Kosovo. Mișcarea albaneză de aici a fost menționată anterior; numeroasa emigrație a sîrbilor avea să aibă un efect de lungă durată asupra structurii naționale a ceea ce fusese cîndva inima regatului medieval sîrbesc. Odată cu plecarea sîrbilor și cu imigrația pe scară largă a albanezilor, Kosovo a ajuns să fie locuită majoritar de către aceștia din urmă. Evidenta trădare a patriarhului a afectat firește atitudinea Porții față de instituția de la Peć, ea preferînd ulterior să numească acolo mai curînd candidați fanarioți decît sîrbi. Așa încît în locul lui Arsenie a fost ales un grec, cu toate că între 1713 și 1725 postul a fost deținut de un sîrb.

Incursiunile habsburgilor pe teritoriul otoman au fost reluate în 1716, de data aceasta cu succese mai mari. Prin Tratatul de la Passarowitz din 1718, monarhia obținuse controlul asupra unor importante ținuturi sîrbești. Deși nici deosebit de populară, nici prea eficientă, administrația habsburgică a fost totuși importantă pentru dezvoltarea viitoare a regiunii. Noile aranjamente, care erau de natură atît militară cît și civilă, treceau teritoriul nou anexat, inclusiv Oltenia, sub egida unui Consiliu al Camerei Judiciare, ale cărui cartiere generale se aflau la Belgrad și la Timișoara. Secțiunea sîrbă era împărțită în cincisprezece districte a căror administrație

superioară se afla în mîinile oficialilor habsburgi, dar ale cărei niveluri inferioare erau formate dintr-o puternică reţea a cîrmuirii locale sîrbe. Unitatea administrativă de bază era numită *nahije*, plasată sub autoritatea unui oficial purtînd titlul de *oborknez*. Knežinele, conduse de un cneaz, au rămas cele de dinainte. Îndatoririle autorităţilor locale constau, ca şi în timpul stăpînirii otomane, mai ales în perceperea impozitelor, îndeplinirea funcţiilor poliţieneşti locale şi împărţirea dreptăţii. Belgradul a fost şi el afectat de aceste schimbări. Au fost aduşi meşteri germani ca să-i înlocuiască pe turci, iar biserca catolică a făcut din oraş centrul încercărilor ei de a-i converti pe localnici.

Să ne amintim că monarhia a intrat în 1737 în război datorită alianţei ei cu Rusia. Această campanie, caracterizată printr-un comandament militar austriac incapabil, a debutat totuşi într-o notă victorioasă. Oraşul Niš a căzut iar în mîinile habsburgilor, armata invadatoare chemîndu-i încă o dată pe sîrbi în ajutor. Arsenie al IV-lea, patriarhul de la Peć la vremea aceea, a urmat exemplul predecesorului său şi a dat urmare acestui apel. Atunci cînd armata otomană a răsturnat situaţia de pe cîmpul de luptă şi, după ce a recucerit Niš-ul, a pornit spre nord, patriarhul şi adepţii lui, circa două mii de oameni, au fost nevoiţi să se retragă la Belgrad şi să treacă apoi graniţa. Prin pacea dezastruoasă încheiată, Imperiul Habsburgic a pierdut atît teritoriul sîrbesc cît şi pe cel românesc, păstrînd însă Banatul. A fost stabilită acum o nouă frontieră, care avea să rămînă neschimbată vreme de aproape un secol şi jumătate.

În ochii otomanilor, cea de a doua trădare a Patriarhiei de la Peć a fost o altă lovitură pentru o organizaţie deja profund afectată de proasta administraţie şi de corupţie. După fuga lui Arsenie al IV-lea, a fost ales un candidat grec, după care a urmat o succesiune rapidă de numiri. Deoarece Sremski Karlovci, centrul habsburgic, avea o poziţie economică mult mai bună decît Peć-ul, numeroase cereri de sprijin financiar au fost adresate acestuia. Cu toate acestea, complexitatea împrejurărilor, inclusiv presiunea naţionalismului grecesc din interiorul bisericii, baza ei financiară precară, la care se adăugau acţiunile de trădare ale celor doi patriarhi, au însemnat picătura care a umplut paharul. În 1766, Poarta a desfiinţat Patriarhia de la Peć şi a transferat jurisdicţia ei Patriarhiei de la Constantinopol. Mutarea aceasta a avut o importanţă deosebită pentru biserica sîrbească, Mitropolia de la Sremski Karlovci devenind centrul ecleziastic principal al Serbiei. El avea să aibă de aici înainte o influenţă culturală şi educativă majoră asupra sîrbilor.

După semnarea păcii din 1739, administraţia turcă, alături de spahii şi de ieniceri, a revenit în regiune. Situaţia ţării a rămas însă în mare măsură neschimbată. Sistemul administrativ austriac bazat pe tradiţia locală era încă în vigoare. Satul era relativ autonom, constituind centrul vieţii sîrbeşti. Populaţia musulmană a rămas concentrată la Belgrad şi în oraşe. A urmat o lung răgaz de pace. Regiunea aceasta nu a fost cîmp de bătaie în timpul războiului dintre Rusia şi Poartă dintre 1768 şi 1774, dar în 1788, cînd Austria i s-a alăturat Rusiei într-un nou conflict, lucrurile au luat o altă întorsătură şi s-a produs iar o invazie.

Ca de obicei, guvernul habsburgic a început campania printr-o chemare prin care solicita sprijinul creştinilor din Balcani. Au fost înfiinţate detaşamente sîrbeşti speciale, aşa-numitele *Freicorps* (trupe independente – n.t.), care operau în Serbia, Bosnia şi în Banat. Cea mai importantă acţiune a sîrbilor a fost însă condusă de Koča Andjelković şi de partizanii lui. De fapt, acest episod este cunoscut în istoria Serbiei sub numele de *Războiul lui Koča*. În fruntea unui detaşament de aproximativ trei mii de oameni, principalele eforturi ale acestei căpetenii locale erau îndreptate în direcţia

întreruperii liniilor de comunicație otomane, în special a celor din Šumadija, o zonă situată între Belgrad și Niš. Cu toate că oamenii lui au repurtat la început mai multe victorii, ei nu au putut rezista unui atac al unei armate otomane mai bine organizate și mai disciplinate.

Războiul acesta a fost un dezastru nu numai pentru voluntarii sîrbi, ci și pentru Imperiul Habsburgic. Deși armata austriacă a ocupat Belgradul în 1789, ea a fost forțată să evacueze teritoriul cucerit după un an, în primul rînd datorită presiunii evenimentelor din cadrul monarhiei și din restul Europei. Tratatul de la Sistova din 1791 a dus în mare parte la instituirea unei situații asemănătoare celei de dinainte de război. În urma promisiunii Imperiului Otoman că îi va amnistia pe cei care se alăturaseră armatei habsburgice, circa cincizeci de mii de refugiați s-au întors la casele lor. Experiența unui secol de colaborare cu Austria dusese la risipirea speranțelor liderilor sîrbi față de ajutorul habsburgic. Aceștia și-au dat încă o dată seama că fuseseră sacrificați și lăsați în voia soartei. Războiul a avut totuși o consecință importantă: un foarte mare număr de sîrbi căpătaseră experiență de război luptînd alături de armata habsburgică și în cadrul propriilor lor detașamente de voluntari. Scena era astfel pregătită pentru ca, pe viitor, aceștia să acționeze din proprie inițiativă.

Bulgaria, Macedonia și Tracia

Regiunile prezentate pînă acum – Grecia continentală și insulară, Albania, Muntenegru, Bosnia și Serbia – aveau posibilitatea să țină sub control propriile lor afaceri locale și să ducă adesea o politică independentă. Distanța mare pînă la casele lor din munți le acorda unora dintre greci, albanezi și muntenegreni o mare libertate de mișcare. Apropierea de granițele terestre și de mări le permiteau tuturor acestor zone să aibă unele legături aparte cu puterile străine. Spre deosebire de ele, datorită poziției lor geografice, Bulgaria, Tracia și Macedonia, despre care vom discuta în continuare, se aflau sub un control mai strict din partea autorităților musulmane. Ele au avut totuși parte de multe dintre experiențele trăite și de vecinele lor. Aceste teritorii aveau un model de administrație locală similar celor prezentate în cadrul analizării altor regiuni; notabilii satelor lor strîngeau dările și aveau ocazia să devină bogați și influenți în cadrul mai larg al sistemului otoman. Exista un sistem juridic local bazat pe legile cutumiare nescrise. Regiunea a fost în schimb afectată în mai mare măsură de schimbările din sistemul de deținere a pămîntului. Moșiile din sistemul *chiflîk* au apărut mai ales în zonele avantajoase, ca valea Mariței sau cea situată la nord de Salonic. Micile gospodării puteau fi în continuare întîlnite în zonele de deal și în munți.

În contrast cu restul Balcanilor, regiunea aceasta „beneficia" de o masivă prezență musulmană și turcească. Țăranii turci emigraseră în special în Tracia și Macedonia, unde trăiau în condiții nu mult diferite de cele ale sătenilor creștini. Musulmanii plăteau însă taxe mai mici și dețineau practic pămîntul în statut de proprietate privată. Zona aceasta avea și o porțiune în care avuseseră loc convertiri în masă. Pomakii, care trăiau mai ales în Munții Rodopi, dar și în cîmpia Dunării, la nord de Stara Planina, erau atît bulgari cît și musulmani. Ei locuiau separat în comunitățile lor montane și alcătuiau o societate primitivă și înapoiată.

Pentru creștini, ca și în alte părți, biserica ortodoxă era elementul major al unității. Poporul bulgar se afla sub jurisdicția arhiepiscopiei de la Ohrid, a cărei soartă a

fost asemănătoare cu cea a patriarhiei de la Peć. Deşi aceasta nu colabora făţiş cu o putere duşmană, ea era afectată de aceleaşi probleme privind corupţia şi datoriile ca şi cealaltă instituţie slavă. Presiunea culturală grecească era şi ea mai puternică aici. În 1767, atunci cînd arhiepiscopia a fost desfiinţată, iar biserica a fost trecută sub jurisdicţia Constantinopolului, consecinţele pentru populaţia slavă au fost mai serioase decît cele suferite de sîrbi. Aceştia din urmă beneficiaseră întotdeauna de o autoritate alternativă la Sremski Karlovci, care a rămas un centru puternic al influenţei sîrbeşti. Pentru bulgari, pierderea arhiepiscopiei slave a dus la instaurarea unei perioade de dominaţie culturală grecească. Greaca a devenit limba serviciilor publice chiar şi în zonele majoritar slave. Învăţămîntul disponibil la vremea aceea se făcea tot în limba aceasta. Ţinînd seama de faptul că greaca era şi limba comerţului, dominaţia culturală a civilizaţiei greceşti poate fi perfect înţeleasă.

În ciuda faptului că, în secolul al optsprezecelea, regiunea aceasta nu a fost scena vreunor bătălii importante, ea nu a fost cruţată de urmările războaielor şi de anarhia politică. Banditismul era foarte răspîndit. O problemă extrem de serioasă erau pagubele produse de bandele formate din soldaţii dezertori sau din cei care se întorceau acasă. Valurile repetate de epidemii de boli contagioase sau de ciumă au acoperit toate ţinuturile. Taxele suplimentare din vreme de război contribuiau de asemena la starea generală de sărăcie tot mai accentuată. Pe lîngă aceasta, pe măsură ce autoritatea otomană era tot mai slabă, Macedonia, ca şi Bosnia şi Albania, a devenit scena unor lupte pentru putere între oficialii, oamenii de arme şi notabilii musulmani locali. Rivalităţile albanezilor au implicat şi Macedonia. Situaţia cea mai sigură putea fi întîlnită în satele din Munţii Balcani. Situaţia cea mai dificilă din secolul al optsprezecelea a apărut în zona dintre Dunăre şi Munţii Balcani depopulată şi devastată de bandele înarmate ale *kirdjali*-lor (cîrjali) şi de partizanii răzvrătitului paşă Pasvanoglu.

Cu toate că aceste condiţii erau nefavorabile, secolul acesta a fost realmente martorul unei dezvoltări a comerţului, îndeosebi în Imperiul Habsburgic, şi a creşterii suprafeţei şi prosperităţii Salonicului, cel mai mare port al întregii regiuni. După încheierea Tratatului de la Karlowitz, care acorda o serie de privilegii comerciale Austriei, comerţul a înflorit, atingînd un punct culminant în ultimul sfert al secolului. Francezii fuseseră primii care s-au stabilit în Salonic, urmaţi de negustorii britanici, olandezi şi veneţieni. Rute regulate de caravane legau acest oraş de centrele comerciale din peninsulă, ca Sofia, Skopje şi Bitola (Bitolj, Monastir), şi o luau spre nord, prin Belgrad, către Austria, sau spre vest, către porturile de pe ţărmul Mării Adriatice. Transportul mărfurilor pe apă era în mîinile negustorilor creştini, în primul rînd ale celor greci.

O analiză a situaţiei din ţinuturile aflate sub stăpînire otomană demonstrează deci existenţa unor asemănări, dar şi a unor deosebiri în evoluţia acestora. Toate regiunile au fost afectate de urmările războaielor secolului, de ocupaţia otomană şi de aceea a soldaţilor străini, precum şi de presiunile fiscale ale sistemului de impozitare. În general, locuitorii se aflau sub dubla guvernare a cadrului administrativ otoman şi a propriilor lor organizaţii săteşti. Biserica ortodoxă constituia un al treilea element al vieţii morale şi spirituale a creştinilor, dar şi în privinţa controlului politic asupra regiunii. Unele autorităţi bisericeşti sprijineau sistemul, dar altele, mai ales unii dintre patriarhii sîrbi şi dintre episcopii muntenegreni, s-au aflat în fruntea luptei pentru subminarea dominaţiei otomane. În aceeaşi manieră, o parte dintre notabilii locali, în primul rînd cei care beneficiau financiar de

situație sau care nu vedeau nici o altă alternativă viabilă, colaborau bine cu autoritatea otomană; o altă parte a lor au opus însă o rezistență înverșunată. Trebuie să subliniem totodată că, deși Imperiul Otoman era teoretic un stat absolutist centralizat, autoritățile de la Constantinopol dețineau un control *direct* minim asupra vieții individului creștin din Peninsula Balcanică, preferînd întotdeauna să guverneze prin intermediari: biserica sau căpeteniile alese ale satelor. Pe măsură ce secolul al optsprezecelea înainta, acestea și-au pierdut totodată într-o măsură din ce în ce mai mare controlul asupra propriilor lor autorități provinciale.

REGIUNILE AUTONOME: DUBROVNIK, MOLDOVA ȘI VALAHIA

Ținuturile a căror istorie a fost prezentată mai sus erau considerate ca fiind părți integrante ale imperiului. Alte patru regiuni balcanice, Transilvania, Moldova, Valahia și orașul Dubrovnik, aveau statuturi speciale. Deoarece Transilvania a trecut prin Tratatul de la Karlowitz sub controlul Imperiului Habsburgic, istoricul ei va fi tratat în altă secțiune. Înainte de a ne ocupa de Principatele Dunărene, un scurt comentariu asupra Dubrovnikului ar fi însă firesc.

Dubrovnik

Orașul Dubrovnik, aflat anterior sub stăpînirea Veneției, a trecut în 1458 sub protecția Imperiului Otoman. În 1481, el plătea un tribut stabilit la 12500 de ducați, dar, cu excepția acestui fapt și a recunoașterii suzeranității otomane, Dubrovnikul era independent sub toate aspectele concrete, stabilind relații cu puterile străine și încheind tratate cu acestea. Stindardul lui flutura în vîrful catargelor corăbiilor lui. Vasalitatea otomană a avut drept rezultat important faptul de a fi acordat orașului drepturi comerciale speciale în cadrul imperiului. Era evident în avantajul otomanilor ca la cîrma comerțului din Marea Adriatică să se afle mai degrabă un supus de-al lor decît venețienii. Dubrovnikul avea o poziție care îi permitea să se folosească din plin de privilegiile de care beneficia. Negustorii lui au primit din partea Porții scutiri speciale de impozite și înlesniri privind negoțul lor. Lor li se permitea de asemenea să întemeieze colonii în marile orașe otomane, care se bucurau de drepturi extrateritoriale, adică membrii lor se guvernau potrivit propriilor lor legi și nu conform celor ale localității respective. Fiind un oraș catolic, era implicată și jurisdicția religioasă.

Ca și orașele-cetăți italiene, Dubrovnikul era o republică aflată sub controlul unei clase de patricieni. Principalul organ de guvernare era senatul, care reprezenta interesele acestui grup. Orașul era atît un centru manufacturier, cît și unul comercial, așa că populația lui era alcătuită din comercianți, oameni ai mării și meșteșugari. Patricienii dețineau controlul asupra terenurilor agricole înconjurătoare. Dubrovnikul și-a păstrat statutul autonom pînă în 1806, cînd a fost ocupat de trupele franceze.

Harta 12. Moldova şi Valahia

Moldova şi Valahia

În secolele al paisprezecelea şi al cincisprezecelea, după ce Moldova şi Valahia au trecut sub controlul Imperiului Otoman, acestea, ca şi Transilvania, nu au fost încorporate în sistemul imperial, ci au devenit provincii autonome, avînd propriile lor instituţii (vezi harta 12). Aristocraţia autohtonă, boierii, nu a fost deci afectată, continuînd să se bucure de vechile ei privilegii sociale, economice şi, într-o măsură destul de mare, politice. Relaţiile provinciilor cu Imperiul Otoman erau stabilite printr-o serie de tratate, ale căror prevederi acordau la început Principatelor o autonomie considerabilă. Situaţia aceasta s-a schimbat abia în secolul al optsprezecelea, spre marele dezavantaj al populaţiei româneşti.

Imperiul Otoman nu dorea să încorporeze direct aceste ţinuturi, întrucît avea nevoie de provincii-tampon. Scopul lui era să se asigure ca Principatele să nu devină cumva centre de intrigi, să constituie un bloc eficient de apărare împotriva puterilor învecinate şi să-şi aducă obolul sub formă de bani şi de produse agricole. Iniţial, tributul impus acestor provincii a fost stabilit la un nivel scăzut, dar nu peste mult timp a crescut vertiginos. Plăţile efectuate de Valahia la începutul secolului al optsprezecelea sînt prezentate mai jos:

> În 1709, totalul dărilor încasate de guvernul valah era de 649000 de taleri, din care 514000 au fost trimişi sub o formă sau alta turcilor. În 1710, totalul încasărilor a fost de 547000 de taleri, 430000 mergînd la turci. Calculate în aur, sumele acestea se ridicau la aproximativ 180000-220000 de ducaţi aur pe an sub formă de tribut. Aceasta însemna de două ori mai mult decît tributul oficial şi cu o treime pînă la jumătate mai mult decît cel plătit în ultimul deceniu al secolului al şaisprezecelea.[21]

Poarta vedea în Principate şi o sursă importantă de provizii necesare atît armatelor ei şi, în special, Constantinopolului, astfel că a menţinut dreptul de preempţiune asupra produselor agricole. Agenţii imperiali, interesaţi în primul rînd să cumpere oi, vite şi grîne, puteau achiziţiona primii toate acestea, hotărînd totodată şi preţurile respective. Puterea încredinţată lor le dădea în multe cazuri drepturi nu prea diferite de cele de a confisca mărfurile de care aveau nevoie. Dat fiind faptul că preţul şi condiţiile tranzacţiilor comerciale erau astfel strict delimitate, dezvoltarea agriculturii provinciilor era serios periclitată. În secolul al optsprezecelea, activitatea de bază era creşterea vitelor, producţia de cereale devenind dominantă abia în a doua jumătate a secolului următor.

Pe lîngă tribut şi livrarea de provizii alimentare, Principatele erau supuse şi unei lungi liste de plăţi, în care intrau darurile trimise la urcarea pe tron a fiecărui nou sultan şi bacşişurile date pentru a rămîne în graţiile înaltelor oficialităţi. Domnitorii trebuiau să achite anumite sume atît la numire, cît şi la intervale periodice ale domniei lor. În schimbul acestor contribuţii substanţiale, provinciile aveau multe privilegii de care regiunile direct încorporate în imperiu nu se bucurau. Sfatul boierilor, format din cei mai bogaţi şi mai puternici membri ai aristocraţiei autohtone, îi numea din rîndul acesteia pe domnitori, numiţi uneori *hospodari*, care trebuiau să fie apoi aprobaţi de sultan. Odată ales, domnitorul avea puteri importante, dar domnea împreună cu sfatul boierilor. Prezenţa trupelor turceşti era admisă doar în marile fortăreţe, cum erau Chilia, Akkerman şi Bender (Tighina). Musulmanii nu deţineau proprietăţi funciare în nici unul dintre cele două principate şi nu existau nici moschei sau alte instituţii religioase islamice.

În realitate însă, sistemul politic nu funcţiona lin. Puterea ţării era alcătuită din trei elemente: domnitorul, boierii şi Poarta. Faptul că primul era ales oficial şi nu era un conducător ereditar a deschis calea unor nenumărate intrigi pentru cele trei grupuri. Poarta intervenea şi ea cu regularitate în alegerea şi numirea candidaţilor la domnie. Pe tot parcursul secolului al şaptesprezecelea, poziţia cea mai puternică a fost deţinută nu de domnitor, ci de boieri. În ciuda acestor probleme, ambele principate aveau efectiv sub control administraţiile lor locale şi întreţineau relaţii directe cu guvernele străine. Ca zone de graniţă, ele erau implicate în războaiele puterii lor suzerane cu vecinii acesteia.

Pe măsură ce puterea otomană slăbea şi presiunea externă creştea, domnitorii români şi boierii erau fireşte ispitiţi să profite de situaţie în propriul lor interes. Cu toate că avuseră întotdeauna legături atît cu Imperiul Habsburgic cît şi cu Polonia, în secolul al optsprezecelea, Rusia, marea putere ortodoxă, părea să ofere cea mai mare speranţă de ajutor. Întrucît acest stat făcea presiuni tot mai insistente în scopul controlării zonei

[21] Daniel Chirot, *Social Changes in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony*, Academic Press, New York, 1976, p. 64.

Mării Negre, tentaţia de a colabora cu liderii ruşi în vederea răsturnării suzeranităţii otomane a crescut şi ea. Primul prilej concret de colaborare a fost oferit de strădaniile lui Petru cel Mare de a înainta spre sud şi de conflictele lui cu regele Carol al XII-lea al Suediei. Domnitorii români au fost foarte impresionaţi de victoria repurtată de ruşi în 1709 la Poltava asupra suedezilor.

Acceptînd cu braţele deschise ajutorul românilor, ocîrmuirea rusă a început prompt să negocieze cu Constantin Brîncoveanu, domnitorul Valahiei (1688-1714), şi cu Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei (1710-1711). Deşi s-a ajuns la o înţelegere şi cu Brîncoveanu, principala realizare a Rusiei a fost încheierea Tratatului Norocului cu Cantemir în aprilie 1711. Prin acesta, domnitorul moldovean nu numai că asigura o serie de avantaje pentru principatul său, dar şi poziţia lui personală. S-a căzut de acord ca Moldova să devină un stat independent sub protecţia ţarului. Cantemir era domnitorul acestuia, iar domnia lui era ereditară. În afacerile interne, domnitorul urma să aibă o putere mai mare decît boierii. Din nefericire pentru Cantemir, campania rusească a fost un dezastru, iar Brîncoveanu s-a dat la o parte. În iulie 1711, după înfrîngerea armatei ruseşti, Cantemir a fugit în Rusia, unde a dus o viaţă literară extrem de productivă. Drept recompensă, el a primit de la guvernul Rusiei cincizeci de sate, cincizeci de mii de şerbi, precum şi două case la Sankt Petersburg.[22] Brîncoveanu a domnit pînă în 1714, cînd atît el cît şi cei patru fii ai lui au fost decapitaţi de autorităţile otomane sub acuzaţia de trădare pentru relaţiile lor cu Austria.

Regimul fanariot. Înfrîngerea lui Petru şi trădarea lui Cantemir au avut consecinţe politice enorme pentru Principate. După Tratatul de la Karlowitz, prin care fusese cedată Transilvania, Poarta era desigur preocupată de stabilitatea politică a provinciilor ei de graniţă. Într-o perioadă de retragere din faţa marilor puteri europene, ea avea nevoie de conducători pe care să se poată bizui şi care să nu conspire cu duşmanii ei. Domnitorii autohtoni nu mai păreau demni de încredere. Deoarece grecii fanarioţi se dovediseră slujitori capabili în alte domenii ale administraţiei, numirea lor în cele mai înalte poziţii în Principate părea să fie acum cea mai recomandabilă alegere.

Existau deja mulţi greci în ambele principate, provinciile româneşti reprezentînd o mare atracţie. Ei nu-şi puteau etala pe faţă noua bogăţie şi prestigiul la Constantinopol. În plus, alte regiuni nu ofereau aceleaşi posibilităţi de îmbogăţire. Din motive de siguranţă personală, preferinţe şi investire cu profit mare a fondurilor, intraseră în Principate atît de mulţi greci, încît tagma boierilor se simţea ameninţată în privinţa controlului ei asupra pămînturilor, a slujbelor publice şi a instituţiilor ecleziastice. Cu toată opoziţia vădită a acestora, influenţa grecească a continuat totuşi să crească, atingînd cote alarmante. Mulţi greci bogaţi au contractat căsătorii cu fete din marile familii boiereşti. Unii au devenit negustori înstăriţi, în timp ce alţii au dobîndit poziţii înalte în cadrul clerului ortodox.

Numirea de către otomani a domnilor fanarioţi a constituit ceea ce este în general considerată drept cea mai grea perioadă din istoria modernă a românilor nu numai din cauza corupţiei sistemului, ci şi a extorcărilor fiscale la care au fost supuse de către Poartă cele două provincii. Alegerea domnitorilor greci a marcat o modificare esenţială a statutului politic al Principatelor. Noii conducători nu erau reprezentanţi ai

[22] Nicolae Iorga, *Histoire des rélations russo-roumaines*, Neamul Românesc, Iaşi, 1917, p.128.

populației Moldovei și Valahiei, ci agenți ai guvernului otoman trimiși să apere interesele suzeranului lor, iar rangul lor era cel de pașă cu două tuiuri. Din punctul de vedere al otomanilor, datoria acestora era asigurarea controlului regiunii împotriva intrigilor și a intervenției străine și livrarea unor sume uriașe de bani către Poartă pentru necesitățile ei militare și civile. Asigurarea trimiterii proviziilor de hrană era de asemenea necesară atît pentru armată cît și pentru orașul-capitală. Să menționăm că Poarta nu a transformat totuși regiunea într-un pașalîc și că aceasta nu a fost ocupată de armata otomană. Provinciile și-au păstrat principalele drepturi ce-i asigurau autonomia, dar conducătorii lor se aflau sub control otoman direct.

Odată cu numirea domnitorilor fanarioți, ocîrmuire otomană a reușit în foarte mare măsură să spargă monopolul controlului boierilor asupra țării lor. Un sfat al marilor boieri avea încă un anumit rol în administrație, iar un sfat lărgit al reprezentanților tuturor categoriilor de proprietari funciari și ai bisericii putea fi convocat în anumite ocazii. Puterea guvernamentală era însă ferm deținută de domnitor, de slujitorii, funcționarii și de sprijinitorii familiei acestuia. Boierilor le rămăsese practic o influență politică relativ mică, în ciuda faptului că, desigur, domnitorul și alaiul lui de greci nu puteau înlătura total aristocrația autohtonă. Fanarioții erau nevoiți să acționeze în colaborare cu și prin intermediul acesteia; ei puteau oricînd găsi pe cineva cu care să coopereze. Facțiunile boierilor din cele două provincii țeseau și ele intrigi la Constantinopol împotriva domnitorului aflat pe tron. Cu toate că își pierduse puterea politică, boierul moldav sau valah și-a păstrat statutul privilegiat față de restul populației și, în ciuda reformelor din acest timp, a continuat să dețină controlul asupra pămîntului și a țăranului în mare măsură ca și mai înainte. Totodată, el plătea puține impozite sau chiar nici unul. În ciuda acestui fapt, boierii și-au manifestat nemulțumirea față de situația politică de-a lungul întregii perioade. Opoziția acestora față de domniile fanariote a fost continuă, persoane individuale și grupuri din rîndul lor căutînd în repetate rînduri sprijin extern la Viena sau Sankt Petersburg.

Boierul avea cu siguranță multe motive să se plîngă, întrucît domnitorul era acum agent al Porții. Cele două provincii nu mai beneficiau de nimic care să aducă a independență sau a statut separat față de puterile străine. Intr-adevăr, fanarioții purtau negocieri diplomatice, dar ca reprezentanți ai Constantinopolului. Principatele nu aveau nici forțe militare independente. Domnitorul avea o gardă personală și dispunea de unele trupe destinate menținerii ordinii publice, dar țara nu avea corpuri de oameni înarmați cum existau chiar și în regiunile aflate sub administrație otomană directă. Ambele provincii dădeau impresia că sînt parte integrantă a imperiului și nu ținuturi dependente de acesta, dar bucurîndu-se de autoguvernare.

Deosebit de important era însă faptul că noii conducători nu aduseseră nici ordine, nici belșug, ci, dimpotrivă, un haos tot mai mare și anarhie internă. În perioada domniilor fanariote, care au durat din 1711 pînă în 1821, dintr-un număr de doar unsprezece familii au provenit candidați pentru șaptezeci și patru de domnii. Durata medie a acestora a fost de 2,5 ani. Ca și posturile de patriarh și celelate slujbe înalte de la Constantinopol, și cele de domnitori ai Principatelor erau vîndute celor care ofereau cel mai mult. Concurența dintre familiile fanariote era acerbă. Cea mai mare parte a slujbelor erau cumpărate cu bani împrumutați. Odată ajuns la putere, norocosul candidat trebuia să se asigure de obținerea unui profit cît mai substanțial. El vindea slujbele inferioare și recurgea fără nici un scrupul la măsuri de extorcare fățișă. Postul de domnitor român era deci scump și în același timp periculos. Așa cum am văzut, Poarta avea o înclinație pentru executarea pe nepusă masă a celor a căror politică nu era pe

placul ei sau nu dădea rezultatele scontate. Se pune deci întrebarea de ce se războiau atît de înverşunat familiile greceşti pentru ceea ce părea să fie o onoare îndoielnică. Aspectele legate de prestigiu erau fireşte importante, dar şi faptul că postul acesta putea aduce profituri enorme conta foarte mult. O autoritate în domeniu a apreciat că pe la jumătatea secolului al optsprezecelea preţul tronului Moldovei era de 30000, iar cel al Valahiei de 45000 de lire aur. Venitul anual încasat din impozite era însă de 180000 de lire aur în Moldova şi de 300000 în Valahia.[23] Chiar şi după achitarea greului tribut cuvenit Constantinopolului, provinciile acestea rămîneau o sursă bogată de profit personal pentru domnitori.

Sistemul aplicat în perioada domniilor fanariote a fost condamnat nu numai pentru corupţia lui fiscală şi politică, dar şi pentru stilul şi preponderenţa lui grecească. Idealul fanariot era Imperiul Bizantin. Domnitorii din Fanar nu puteau fi despoţi bizantini la Constantinopol, dar aveau posibilitatea să fie la Bucureşti şi la Iaşi, astfel încît adoptau la curte un ceremonial elaborat, înconjurîndu-se cu articole de un lux exorbitant şi tratîndu-i pe cei inferiori lor, adeseori şi pe boierii pămîntului, cu dispreţ şi indiferenţă, conform a ceea ce credeau ei că însemna demnitate imperială. Ei erau totuşi permanent conştienţi de precaritatea poziţiei lor. Iată ce scria un observator contemporan: „Ceea ce este remarcabil în legătură cu despoţii aceştia... este că toate bogăţiile, toţi banii, toate bijuteriile, veşmintele şi mobilele lor se află tot timpul în lăzi şi cufere de călătorie, ca şi cum ar trebui să o ia din loc în orice moment."[24]

Deşi o supraevaluare a pagubelor produse de domniile fanariote nu este imposibilă, adevărul este că aceşti domnitori au reprezentat realmente o influenţă străină provinciilor peste care domneau. Visul fanariot al restaurării Bizanţului era într-adevăr un vis ortodox, dar nu şi unul românesc. Ceea ce au realizat domnii fanarioţi a fost înfiinţarea unei insule bizantine în interiorul Imperiului Otoman. Dominarea bisericii româneşti de către greci a fost deja menţionată. Fanarioţii aveau controlul asupra înaltelor ei funcţii şi a sinodurilor. În trecut, conducătorii Principatelor fuseseră întotdeauna generoşi în donaţiile făcute instituţiilor şi cauzelor ortodoxe. Darurile fanarioţilor erau în schimb menite să întărească influenţa grecească. Deosebit de importantă era chestiunea mînăstirilor închinate. Tot mai mulţi boieri, atît greci cît şi români, dăruiau pămînturi anumitor mînăstiri, al căror venit era destinat finanţării Locurilor Sfinte, ca Sfîntul Mormînt, Muntele Sinai şi Muntele Athos, sau a Patriarhiei. Acestea erau conduse de greci, în fruntea lor aflîndu-se egumenii, numiţi de Locul Sfînt respectiv. Cu timpul, a unsprezecea parte a pămînturilor arabile din Principate au trecut sub controlul acestor instituţii, care nu numai că erau sub stăpînire străină, dar îşi şi trimiteau veniturile în afara ţării.

Elementul esenţial din cadrul Principatelor, cel care hotăra atît soarta clasei conducătoare, cît şi a omului de rînd, era enorma presiune fiscală a regimului politic aflat la putere. După ce-şi cumpărau posturile, domnitorii trebuiau să restituie împrumuturile şi aveau de gînd să realizeze mari profituri personale. Ei trebuiau să întreţină o curte luxoasă şi să trimită frecvent sume mari de bani anumitor oficiali de la Constantinopol ca să fie siguri că se află în continuare în graţiile Porţii. Pe lîngă tribut şi bacşişurile personale, ei erau nevoiţi de asemenea să expedieze o serie de contribuţii periodice guvernului otoman. Îşi recuperau banii din vînzarea slujbelor aflate în puterea

[23] Runciman, *The Greek Church*, pp. 374, 375.

[24] Citat din Robert W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934, p. 130.

lor şi prin administrarea frauduloasă a finanţelor statului. Sume uriaşe de bani luau astfel calea Constantinopolului şi intrau în buzunarele celor care îi susţineau pe fanarioţi.

În afară de costurile corupţiei, guvernul otoman avea nevoie disperată de bani. S-au făcut pe tot parcursul secolului presiuni constante asupra Principatelor pentru mărirea plăţilor în bani şi a livrărilor de alimente ale acestora. Cele mai mari sume erau cheltuite pentru întreţinerea armatei şi pentru purtarea războaielor. Pe lîngă faptul că suportau cheltuielile de război, fiind provincii de graniţă, Moldova şi Valahia aveau excesiv de mult de suferit din cauză că multe dintre lupte se desfăşurau pe teritoriul lor. Să nu uităm că imperiul a fost angajat în şase războaie între 1711 şi 1812. Nu era de-ajuns faptul că erau scena unor bătălii, ambele principate trebuiau în plus să întreţină armatele otomane şi străine cît timp acestea se aflau pe teritoriul lor.

Din cauza regimului fanariot şi a poverii crescînde a presiunii financiare a Porţii, ori de cîte ori se declanşa o criză internaţională, boierii români autohtoni apelau fie la ajutorul Rusiei, fie la cel al Austriei. Ţelul lor era desprinderea de Imperiul Otoman şi instituirea unui regim independent sau autonom sub protecţia unuia dintre aceste state sau a amîndurora, în care puterea politică să revină sub controlul lor. După înfrîngerea suferită de Petru cel Mare, Imperiul Habsburgic se afla în fruntea puterilor care se opuneau Porţii. În războiul dintre 1716 şi 1718, o parte dintre boieri au sprijinit ideea încorporării în monarhie, dar cea a păstrării unor instituţii şi a unui regim românesc autonom era puternic susţinută de marii boieri.

După semnarea Tratatului de la Passarowitz, prin care Austria a anexat Oltenia, a şi fost instituit un astfel de regim. Ca şi administraţia veneţiană din Pelopones, stăpînirea habsburgică din această regiune a Valahiei nu a reuşit însă decît să stîrnească duşmănia majorităţii claselor sociale. Decisă să transforme regiunea într-o sursă de aprovizionare cu hrană pentru armata ei, administraţia austriacă a introdus o serie de reforme fiscale, juridice şi administrative. Monarhia s-a bazat iniţial pe boieri. Oltenia era guvernată de un sfat aflat sub conducerea *banului* (guvernatorului) Gheorghe Cantacuzino. Fiecare dintre cele două districte avea în fruntea lui un oficial. Orice urmă de autonomie veritabilă a dispărut în 1726, odată cu desfiinţarea rangului de ban, ţinutul trecînd sub comanda reprezentanţilor militari imperiali. Deşi ţara era mai eficient administrată, impozitele creşteau şi, drept urmare, aristocraţia autohtonă nu şi-a recăpătat puterea. Oficialii austrieci au intervenit şi în relaţiile din agricultură dintre moşieri şi ţărani. Corvezile au ajuns să fie echivalente cu cele mai împovărătoare din restul teritoriului monarhiei. Ţăranul era acum obligat să trudească gratuit cincizeci şi două de zile pe an, adică o zi pe săptămînă, o cifră de multe ori mai mare decît cea în vigoare în Moldova şi în Valahia.

În 1736, Rusia a intrat din nou în război cu Poarta, Austria intrînd şi ea în conflict în 1737. În vreme ce forţele austriece luptau în partea de apus a Balcanilor, ruşii au lansat în 1739 o campanie în Principate sub comanda generalului Münnich. După cucerirea fortăreţei de la Hotin, armata rusă a intrat în august în Iaşi, unde a fost bine primită de boieri, de clerul ortodox şi de toţi cei care sperau să scape atît de jugul otoman cît şi de cel fanariot. În discuţiile purtate de aceştia în privinţa scopurilor războiului, curtea rusească şi aceea austriacă şi-au expus intenţiile în privinţa Principatelor. Monarhia austriacă avea de gînd să-şi extindă stăpînirea asupra Olteniei pînă la Brăila, în timp ce Rusia a propus menţinerea controlului otoman sub protecţia ei.

Toate aceste speranţe s-au năruit însă. Incapacitatea de a repurta victorii militare hotărîtoare, în special retragerile austriecilor, i-a obligat pe aliaţi să semneze în septembrie 1739 Pacea de la Belgrad, prin care Oltenia era reunită cu Valahia. Acordul acesta a inaugurat totodată o perioadă de linişte care a durat aproape treizeci de ani. În acest timp, domnitorii fanarioţi, mai ales Constantin Mavrocordat, au depus eforturi ca să înlăture efectele marilor nenorociri abătute asupra ţării ca urmare a proastei guvernări şi a războiului.

Reforma fanariotă. După încheierea păcii, ambele principate erau în stare de haos. Deosebit de disperată era situaţia de la sate, unde fuga în masă a ţărănimii zdruncinase din temelii întregul sistem fiscal. Dat fiind că aici nu fusese niciodată instituită direct administraţia otomană, pămînturile româneşti nu fuseseră incluse în sistemul timarelor. În schimb, terenurile rămăseseră sub controlul aristocraţiei autohtone. Boierii îşi păstraseră moşiile şi puterea politică fără să se convertească la islamism. Era în vigoare un veritabil sistem feudal. Ţăranul, de obicei iobag, trebuia să plătească sume mari atît statului, cît şi moşierului. Întreaga povară a sistemului corupt a ajuns să apese pe umerii acestuia, cel mai de jos de pe scara socială. Pe la jumătatea secolului, obligaţiile deveniseră atît de copleşitoare, încît regiuni întinse erau depopulate. Indivizi, grupuri mici sau chiar sate întregi considerau că mai bine fug în munţi sau pleacă din Principate; ei puteau trece Carpaţii în Transilvania sau Dunărea în ţinuturile de la sud de fluviu. Emigrau uneori şi în teritoriul de la nord de Marea Neagră, mai ales după ce acesta a trecut în stăpînirea Rusiei. Această fugă în masă a plătitorilor de dări a ruinat finanţele guvernului. S-a apreciat că, în Valahia, 90% din veniturile statului proveneau de la ţărani. Trebuia evident făcut ceva pentru ca aceştia să rămînă pe pămîntul lor.

Reformele, care aveau să acopere multe aspecte ale vieţii, au fost în primul rînd opera lui Constantin Mavrocordat, cel mai mare domnitor fanariot. Domnind alternativ de zece ori, de patru ori în Valahia şi de şase ori în Moldova, el a iniţiat reorganizarea sistemelor fiscale, sociale şi administrative din Principate. Reformele lui trebuiau neapărat să afecteze mai mult decît aspectele formale ale guvernării şi administraţiei, el fiind obligat să intervină în relaţiile tradiţionale dintre ţăran şi boier.

Reformele lui Mavrocordat aveau multe puncte comune cu schimbările similare introduse de monarhia habsburgică în perioada despotismului luminat. O problemă serioasă cu care s-a confruntat domnitorul a fost reîncorporarea Olteniei, a cărei administraţie fusese fundamental modificată. El a realizat practic acest lucru prin transferarea unei mari părţi a sistemului în vigoare în Oltenia în restul ţării. Obiectivul lui Mavrocordat era asemănător celor ale guvernului habsburgic; el dorea să centralizeze administraţia şi să o pună în contact direct cu marea masă a populaţiei, acţiune care aducea prejudicii puterii boierilor, ţinînd sub control şi diminuîndu-le totodată influenţa. În ciuda faptului că domnitorul avea puteri mari, el avea o poziţie mai slabă decît cea a conducătorilor habsburgici, cu toate că aceştia aveau cam aceleaşi probleme cu nobilimea lor. Mavrocordat nu avea o armată în spatele lui şi nu putea conta pe sprijinul permanent al Constantinopolului, deşi Poarta avea un interes şi mai mare în asigurarea stabilităţii fiscale a provinciilor vasale ei.

Prima reformă a fost instituită în Valahia în 1740 şi implica o problemă esenţială: perceperea impozitelor. Dat fiind că scopul urmărit era stoparea fugii ţăranilor şi eventuala creştere a veniturilor statului, dările trebuiau menţinute la un nivel care să nu forţeze populaţia locală să recurgă la măsuri extreme, cum era fuga.

Fuseseră deja depuse eforturi în vederea unei reforme a impozitării şi au apărut îmbunătăţiri în privinţa metodelor de strîngere a taxelor în timpul domniilor lui Nicolae Mavrocordat în ţara Românească (1719-1730) şi a lui Grigore Ghica în Moldova (1726-1733). S-a hotărît apoi ca o singură taxă fixă să fie plătită de patru ori pe an în locul sistemului neregulat şi haotic existent anterior. Presiunile războiului au pus capăt acestei încercări de schimbare. Reforma lui Constantin Mavrocordat prevedea înregistrarea populaţiei, astfel ca statul să poată evalua impozitele cu precizie. Înainte de aceasta, unii indivizi şi unele sate deţineau scutire totală de taxe, chiar dacă nu aveau statut de boieri. Boierii s-au opus cu înverşunare recensămîntului. Acesta nu numai că instituia controlul autorităţii centrale asupra relaţiei dintre moşier şi ţăran, dar mulţi boieri beneficiau de serviciile prestate de unii ţărani care nu plăteau nici un impozit statului şi erau deci o sursă mai mare de profit pentru stăpînii lor. Înregistrarea lor însemna că întreaga populaţie, cu excepţia clasei boiereşti, urma să contribuie la efortul financiar al guvernului.

Întrucît majoritatea boierilor erau cruţaţi încă de o mare parte a poverii impozitelor, era în interesul guvernului central să reglementeze situaţia boierilor şi să reducă numărul lor. A fost emis în acest scop un nou statut al boierimii. De aici înainte, rangul urma să depindă nu numai de poziţia şi de vechimea familiei, ci şi de deţinerea unei slujbe publice. Boierii din ambele principate erau împărţiţi în două categorii: marii boieri şi descendenţii acestora erau scutiţi de taxe, dar boierii mici, aşa-numiţii *mazili*, urmau să plătească un impozit personal, fiind însă scutiţi în mare măsură de alte contribuţii datorate statului.

Pentru a impune schimbările, guvernul central avea nevoie de un control administrativ local mai eficient. Fiecare district (judeţ) avea în fruntea lui doi oficiali numiţi *ispravnici*. Deosebit de important era faptul că aceştia urmau să primească un salariu fix, astfel că era desfiinţat vechiul sistem, conform căruia asemenea persoane oficiale strîngeau pur şi simplu ce puteau de la populaţia locală. Acest aspect al reformei s-a dovedit curînd imposibil de pus în aplicare, iar vechile abuzuri au revenit în forţă. Cît a fost hospodar în Moldova, Grigore Ghica s-a străduit totuşi să reintroducă salarizarea funcţionarilor publici.

S-au făcut încercări şi în privinţa îmbunătăţirii sistemului juridic. Astfel de acţiuni intrau şi aici în conflict cu vechile drepturi ale boierilor şi bisericii. Se punea acum un mai mare accent pe documentele scrise ale tribunalelor şi pe controlul statului asupra procedurilor. Reforma juridică a continuat în Valahia în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782). În 1780 a fost emis un cod de legi.

În 1741, Constantin Mavrocordat a fost transferat în Moldova, fiind înlocuit în Valahia de Mihai Racoviţă (1741-1744), care a reintrodus vechile metode de crîncenă exploatare fiscală. Ţăranii au replicat prompt prin reluarea emigraţiei în masă de pe pămînturile lor. Fiind afectat venitul, Poarta l-a numit din nou pe Mavrocordat pentru patru ani (1744-1748). În perioada aceasta au fost introduse măsurile reformei sociale, statul intervenind direct în delicata chestiune a relaţiilor dintre boier şi ţăran în privinţa pămîntului.

Chestiunea fundamentală – adică cine stăpînea sau deţinea controlul asupra pămîntului – nu era uşor de rezolvat. Teoretic, în Imperiul Otoman, pămîntul era un dar de la Dumnezeu făcut sultanului; acesta era încredinţat altora în schimbul serviciilor aduse statului sau în scopuri religioase. În Valahia şi Moldova, problema stăpînirii pămîntului şi a obligaţiilor ţăranului nu fusese clar stabilită. Principatele aveau o aristocraţie autohtonă, dar originile şi drepturile ei erau controversate. Prin secolul al

optsprezecelea se crease totuşi o situaţie în care boierii deţineau controlul asupra pămîntului, care era lucrat de ţărani supuşi lor sau de robi şi de la care proprietarii moşiilor storceau din cînd în cînd, fără termene fixe, sume mari de bani. Cum s-a ajuns practic la o asemenea situaţie nu este limpede. Cu toate acestea, începînd din secolul al şaisprezecelea, boierii şi mînăstirile şi-au putut întări poziţiile atît în detrimentul autorităţii centrale, cît şi al ţărănimii. Familiile de boieri au dobîndit controlul asupra satelor primindu-le în dar de la stat sau de la mînăstiri. Unele sate
s-au vîndut de bunăvoie în schimbul apărării lor sau a scutirii de taxe. Familiile din clasa dominantă puteau cumpăra sau pune stăpînire pe pămînturile satelor, obţinînd astfel o influenţă decisivă în zona respectivă. Sistemul monopolului asupra perceperii impozitelor era şi el o cale de acaparare a moşiilor.

La început, boierii nu se implicau direct în cultivarea pămîntului. Controlul asupra satelor însemna dreptul de a strînge anumite dări, fără amestec în modul în care erau folosite terenurile agricole. Dacă povara era prea grea, ţăranii îşi puteau părăsi pămînturile. Era pămînt din belşug în Principate, dar nu agricultura, ci creşterea animalelor era ocupaţia principală. Evident, dominarea unei zone nu prezenta nici un avantaj pentru un proprietar funciar dacă aceasta nu avea o forţă de muncă, astfel că s-au depus eforturi pentru ca ţăranii să rămînă pe loc. Deşi iobăgia datează oficial în ţara Românească din timpul domniei lui Mihai Viteazul şi a măsurilor luate la sfîrşitul secolului al şaisprezecelea, instituţia era probabil în vigoare înainte de aceasta. Ulterior, boierii au reuşit în repetate rînduri să încalce relaţiile lor cu iobagii şi relativ la loturile acestora. Ei cumpărau adesea robi, instalîndu-i pe pămînturile necultivate sau părăsite; puteau să-şi slobozească şerbii şi uneori o şi făceau, dar îşi păstrau loturile lucrate de ei.

În momentul iniţierii reformelor existau patru categorii de ţărani. Prima era alcătuită din săteni liberi stăpîni pe pămîntul lor, stabiliţi frecvent în regiunile de deal şi la munte pe baza drepturilor lor tradiţionale acceptate de stat. În cea de a doua intrau ţăranii liberi lipsiţi de pămînt, care munceau la boier pe temeiul unei înţelegeri cu acesta. Cel de al treilea grup era constituit din iobagii legaţi de satele şi de pămîntul lor şi aflaţi sub jurisdicţia unui boier, iar ultimul dintr-o serie de şerbi, numiţi *scutelnici*, care nu posedau nici un petec de pămînt şi îl slujeau direct pe boier.

Ţărănimea suporta aproape întreaga povară a taxelor datorate statului. Ea trebuia totodată să plătească unui boier sau unei mînăstiri dări pentru folosirea pămîntului. În plus, ţăranul era dator să presteze corvezi, obligaţii sub formă de muncă, numite *clacă*. În secolul al optsprezecelea, corvezile nu erau prea împovărătoare în comparaţie cu cele din Imperiul Habsburgic învecinat. Boierii, mai ales cei din Valahia, erau rareori preocupaţi de administrarea concretă a moşiilor lor, nepretinzînd decît un venit sigur. Ei acceptau astfel convertirea obligaţiilor sub formă de muncă în plăţi în natură. Prima reformă se referea la acest aspect al corvezilor. În 1704, acestea au fost stabilite la douăsprezece zile în Valahia şi douăzeci şi patru în Moldova. Obligaţiile sub formă de muncă erau mult mai mari în Moldova, din cauză că boierul era probabil mai direct preocupat de administrarea pămînturilor lui. Pe tot parcursul perioadei reformelor, nu s-a făcut nici o încercare de clarificare a problemei proprietăţii funciare. Boierul era numit „stăpînul domeniului" sau „al satului."

În 1746 a avut loc o adunare a boierilor din Valahia pentru discutarea crizei fiscale şi a problemei fugii ţăranilor. S-a decis ca orice şerb care se va întoarce de bunăvoie în sat să fie eliberat. Dat fiind că măsura aceasta reprezenta evident un stimulent pentru fugari, divanul a fost obligată să facă următorul pas logic, cel de a aboli pur şi simplu iobăgia. Dacă boierul nu era de acord, ţăranul îşi putea dobîndi

libertatea în schimbul sumei de zece taleri. În 1749, cînd Mavrocordat a devenit din nou domnitorul Moldovei, au fost luate şi în această provincie măsuri asemănătoare, dar cu condiţii mai stricte.

S-a pus deci capăt înrobirii individuale. Reforma îi punea pe acelaşi plan pe fostul iobag şi pe ţăranul liber care muncise pămîntul unui boier pe baza unei înţelegeri. Ambii erau *clăcaşi*, adică ţărani care plăteau pentru folosirea pămîntului. Marea slăbiciune a reformei agrare era desigur chestiunea impunerii ei, întrucît boierii deţineau controlul asupra mediului rural. Pentru ca reforma să aibă rezultatul scontat, administraţia centrală trebuia să continue să fie cu ochii pe relaţiile dintre boieri şi ţărani şi să se bizuie pe propriii lui reprezentanţi oficiali. Din nefericire, Principatele nu aveau să fie conduse pe viitor de domnitori de talia lui Mavrocordat. Pe lîngă aceasta, o nouă perioadă îndelungată de conflicte militare a forţat Poarta să recurgă la noi presiuni fiscale. Taxele erau iar percepute de mai multe ori pe tot parcursul anului şi unele vechi taxe desfiinţate au fost reintroduse. Fenomenul fugii în masă a ţăranilor şi-a făcut din nou apariţia.

Reforma şi amestecul statului erau tot timpul atacate de către boieri. Aristocraţia autohtonă vedea în aceste măsuri doar un alt motiv de a-şi justifica opoziţia faţă de dominaţia fanariotă şi otomană. Acolo unde era posibil, boierii încercau să revină la vechiul sistem şi să sporească dările ţăranilor. În 1766, obligaţiile sub formă de muncă au fost mărite în Moldova şi a fost totodată introdus un nou sistem de evaluare a acestor impuneri. A fost stabilită o cotă de muncă, numită *nart* (normă zilnică de muncă, introdusă în secolul al optsprezecelea, pe care clăcaşii erau obligaţi să o presteze pe moşia boierului – n.t.), care reglementa ceea ce trebuia să realizeze un ţăran într-o zi, dar ea era atît de ridicată, încît nu putea fi îndeplinită în intervalul acesta de timp.

Ţăranul nu plătea numai dările datorate statului şi boierului, ci şi taxe pe produsele şi animalele lui, şi practic, pe orice altceva poseda sau de care se folosea el. Un exemplu de impunere excesiv de mare poate fi găsit în următoarea descriere a situaţiei din Valahia:

> Spre sfîrşitul secolului al optsprezecelea, impozitele unui sătean de rînd includeau: o taxă pe cap de locuitor percepută de patru ori pe an (dar pînă la de 12 ori pe an atunci cînd vistieria avea nevoie de mai mulţi bani); o taxă pe vatră, strînsă de două ori pe an; o taxă pe vite, oi, porci şi pe loturile cultivate cu viţă de vie; o taxă pe fumărit (în funcţie de hornurile caselor) şi pe pivniţe; o taxă pe vînzarea vitelor; o taxă pe păşunat; o „taxă pe steag", la urcarea pe tron a unui nou domnitor şi încă una, trei ani mai tîrziu, în caz că era pe tron acelaşi domnitor (probabil pentru achitarea datoriilor sub formă de bacşişuri pentru că domnia lui durase atît de mult); o taxă pe săpun şi pe toate mărfurile vîndute pe piaţă, ca şi una pe poduri; o taxă pe sare şi o taxă pe crîşmărit. Multe alte taxe nici măcar nu mai erau înregistrate, din cauză că acestea erau strînse de perceptori care adunau ce puteau fără să ţină întotdeauna o evidenţă strictă.[25]

Instituirea influenţei ruseşti. În 1768, odată cu declaraţia de război a otomanilor împotriva Rusiei, lunga perioadă de pace a luat sfîrşit. Marile victorii ruseşti urmate de Tratatul de la Kuciuk Kainargi au avut o importanţă extrem de mare pentru ţinuturile româneşti, marcînd începutul unei perioade în care, sprijinite de

[25] Chirot, *Social Changes*, p. 65

ruşi, cele două provincii au putut să obţină din partea Porţii o definire mai clară a poziţiei şi a obligaţiilor lor sub formă de tribut şi aprovizionare. Rusia a devenit în acelaşi timp puterea cu cea mai mare influenţă din zonă.

Intervenţia rusă în Principate începuse, după cum am văzut, la începutul secolului. Interesul Rusiei era în primul rînd şi îndeosebi de natură militară şi strategică. Provinciile erau situate pe ruta spre Constantinopol, fiind şi poarta de intrare a armatelor otomane în ţinuturile rîvnite de ruşi, cum erau Polonia, Ucraina şi teritoriul tătarilor din Crimeea. Pe măsură ce graniţele Rusiei se apropiau de cele ale Moldovei, au apărut şi alte probleme. Relaţiile din agricultură erau la fel de proaste atît în Principate cît şi în Rusia. Grupuri de ţărani emigrau în ambele direcţii ca să scape de extorcarea la care erau supuşi de clasele dominante şi de stat. Din această populaţie migratoare făceau parte şi oameni care fugeau de justiţie, bandiţi şi dezertori.

Date fiind aceste realităţi, guvernul rus era preocupat de situaţia politică de la Bucureşti şi Iaşi. Din cauza poziţiei ei geografice, Moldova prezentase întotodeauna un interes imediat. Ceea ce ar fi convenit cel mai bine planurilor Rusiei în momentul acesta ar fi fost înfiinţarea unui stat-tampon care să acopere teritoriul cucerit de ea şi dezvoltarea ţinuturilor de la nord de Marea Neagră. Ţelul acesta putea fi atins prin transformarea Principatelor în regiuni autonome sub protecţie rusească, chiar dacă zona rămînea din punct de vedere tehnic sub suzeranitate otomană. Anexarea directă a ţării nu putea fi realizată chiar cît ai bate din palme. În 1774, toate marile puteri se opuneau încheierii unei păci care să modifice radical echilibrul de forţe din Europa de sud-est, astfel încît guvernul rus s-a concentrat asupra obţinerii unor concesiuni din partea Porţii care să întărească atît poziţia autonomă a Principatelor, cît şi influenţa Rusiei asupra dezvoltării acestora.

Sprijin faţă de poziţia Rusiei putea fi oricînd găsit în cadrul celor două provincii. De-a lungul întregului secol, boierii autohtoni au continuat să apeleze la Austria şi Rusia împotriva stăpînirii otomane şi fanariote. Şi ei voiau un sistem autonom sub orice fel de protecţie străină şi care să asigure revenirea în mîinile lor a puterii politice. Guvernul rus era firesţe în termeni buni şi cu fanarioţii, care erau ortodocşi şi conservatori şi deţineau poziţii influente. În schimb, cercurile fanariote se aşteptau la multe din partea Sankt Petersburgului. Visul reînvierii Bizanţului putea fi împlinit doar prin victoriile militare ale Rusiei.

Tratatul de la Kuciuk Kainargi conţinea prevederi importante relativ la Principate şi la relaţiile Rusiei cu ele. Articolul XVI, care avea zece puncte, era consacrat celor două provincii, prin el recunoscîndu-li-se concret ruşilor dreptul la intervenţie: „Poarta este de asemenea de acord ca, în funcţie de împrejurările în care aceste două Principate o pot cere, miniştrii Curţii Imperiale a Rusiei rezidenţi la Constantinopol să poată protesta în numele lor; şi promite să le dea ascultare cu toată atenţia cuvenită ştuturorţ puterilor prietene şi respectate."[26]

În alte secţiuni ale tratatului, Principatelor li se acorda o reducere a taxelor şi li se permitea să trimită reprezentanţi oficiali la Constantinopol ca să le apere interesele. Poarta otomană a emis în acelaşi an un decret prin care erau fixate sumele pe care trebuiau să le plătească provinciile româneşti. Acestea erau în continuare obligate să plătească tributul, să trimită anumite daruri şi un impozit la urcarea pe tron a fiecărui nou domnitor, dar unele taxe erau desfiinţate. Se stabilea de asemenea ca Poarta să plătească proviziile provenite din Principate la preţul pieţei. Oficialii şi negustorii

[26] Citat din Holland, *The Relations of Russia and Turkey*, p. 47

turci urmau să intre în țară numai cu permisiune specială şi firmane oficiale. Musulmanilor le era interzis să cumpere pămînt sau să fie rezidenți permanenți. Între 1783 şi 1802, Poarta a mai făcut unele concesii. A fost stabilit exact nivelul plăților şi a fost specificată natura livrărilor de provizii. Domnitorul nu putea fi schimbat decît în cazul în care comitea o crimă şi chiar şi atunci doar cu consimțămîntul Rusiei.

Aceste aranjamente au dus firește la o mare creştere a influenței ruşilor. Poziția Rusiei a devenit şi mai puternică odată cu numirea consulilor, o chestiune de asemenea prevăzută în tratat. În 1782, după o opoziție înverşunată a otomanilor, primul consul, S. L. Laşkarev, a sosit la Bucureşti. După aceea au fost numiți vice-consuli la Iaşi şi Chilia. Ca şi în Grecia, birourile acestora au devenit centre ale intrigii politice. Imperiul Habsburgic a înființat un consulat similar în 1783, ca şi francezii în 1796 şi britanicii în 1803. În perioada următoare, capitala moldavă şi cea valahă au devenit oglinda conflictelor de la Constantinopol dintre marile puteri.

Între timp, Ecaterina cea Mare şi Joseph al II-lea corespondau în legătură cu planurile lor de extindere pe baza împărțirii Imperiului Otoman, care includeau înființarea unui stat-tampon românesc al Daciei, după toate probabilitățile sub influența primordială a Rusiei. Austria obligase Poarta încă din 1775 să recunoască anexarea Bucovinei, care era parte integrantă a Moldovei. În septembrie 1787, Rusia era din nou în război cu turcii, Austria alăturîndu-i-se în februarie 1788. Trupele ruseşti au intrat pentru a patra oară în acest secol în Principate, de data aceasta la porunca favoritului Ecaterinei cea Mare, prințul G. Potemkin, care se considera evident un posibil candidat pentru rangul de domnitor al Daciei. Obiectivul Rusiei, aşa cum a fost el definit la începutul războiului, era crearea unui stat-tampon cu granița pe fluviul Nistru. Principalul interes al ruşilor era însă încorporarea ținuturilor dintre Bug şi Nistru.

Sub conducerea strălucitului general Alexandru Suvorov, trupele ruseşti au repurtat victorii importante, dar situația internațională nu era favorabilă intereselor ruşilor. Declarația de război a Suediei făcea imposibilă o expediție în Marea Mediterană a flotei din Marea Baltică. În 1791, Austria a fost nevoită să iasă din război. Confruntată cu aceste probleme, Rusia a încheiat în 1792 Tratatul de la Iaşi. Principalul cîştig al acestuia a fost dobîndirea teritoriului de pînă la Nistru, Rusia devenind vecinul direct al Moldovei. Poarta declara în articolul IV că va respecta aranjamentele anterioare referitoare la Principate.

În ultimul deceniu al secolului, ambele provincii au fost afectate tot mai mult de repercusiunile Revoluției Franceze. Începînd din acest moment şi pînă la Congresul de la Viena din 1815, problemele Balcanilor aveau să rămînă subordonate marii chestiuni a dominării continentului european. Între timp însă, Principatele se aflau cel puțin pe drumul reformelor interne şi al autonomiei naționale. Regimul fanariot s-a menținut, dar reformele lui Mavrocordat, chiar dacă unele dintre ele au fost ulterior abolite sau modificate, marcaseră măcar recunoaşterea marilor subiecte sociale şi politice. Dominația Rusiei avea şi ea să fie o realitate, ba chiar va creşte în anii următori. Intervenția acestui guvern obligase Poarta să stabilească exact impunerile şi obligațiile românilor şi să dea asigurări privind numirea domnitorilor. Onorarea acestora va depinde de evoluția viitoare nu numai a evenimentelor din Europa, ci şi a celor din capitala otomană.

IMPERIUL OTOMAN: EVOLUŢIA POLITICĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Reformă şi revoluţie

În paginile de mai sus a fost prezentată istoria otomană din punctul de vedere al provinciilor balcanice. După cum am văzut, caracteristica acesteia a fost o succesiune de înfrîngeri militare care au dus la o serie de pierderi teritoriale pentru Imperiul Otoman, în special în ţinuturile de la nord de Dunăre şi de Marea Neagră. Slăbiciunea aceasta s-a reflectat în situaţia internă şi în nemulţumirea faţă de taxele tot mai mari şi de proasta guvernare. Din cauza neputinţei autorităţilor de a menţine ordinea şi a existenţei bandelor de tîlhari sau de soldaţi neplătiţi şi violenţi, au apărut condiţii de instalare a anarhiei la nivel local. Prăbuşirea autorităţii centrale a fost însoţită de creşterea prestigiului şi a puterii autorităţilor locale, care au pus efectiv stăpînire pe regiunile lor şi nu mai puteau fi controlate de la centru. Situaţia avea să se deterioreze şi mai mult la sfîrşitul secolului. Datorită faptului că puterea centrală s-a dovedit a fi ineficientă, populaţia locală se baza într-o măsură tot mai mare pe propriii lideri şi pe detaşamentele militare, atît creştine cît şi musulmane, care constituiau o bază mai sigură de apărare şi de orientare. Apariţia unor autorităţi locale puternice priva, firește, administraţia centrală de o mare parte a veniturilor sale. Perceperea taxelor pe plan local se afla în continuare în mîinile acestor funcţionari oficiali. A fost astfel creat un dificil cerc vicios. Lipsit de bani, guvernul nu putea întreţine o forţă militară puternică; au urmat înfrîngeri după înfrîngeri în războaie, care, la rîndul lor, au dus la o creştere a prestigiului şi poziţiei autorităţilor locale ce deţineau controlul asupra veniturilor publice şi care ar fi trebuit să ajungă la Constantinopol pentru acoperirea nevoilor armatei şi ale altor servicii publice.

Sultanul şi sfetnicii lui erau perfect conştienţi de situaţie, dar le venea greu să ia o decizie asupra măsurilor care se impuneau. Lipsurile grave zădărniceau eforturile otomanilor de a face faţă realităţii. Obstacolul esenţial pe tot parcursul secolelor al optsprezecelea şi al nouăsprezecelea au fost puterea tradiţiei religioase conservatoare şi influenţa politică a *ulemei* (categorie alcătuită din doctorii în teologie şi drept divin ai Imperiului Otoman – n.t.). Din nefericire pentru cei care sesizau necesitatea unor reforme radicale, Imperiul Otoman se bucurase de un glorios trecut istoric. Pentru mulţi era dificil să accepte că era ceva esenţial greşit în principiile de bază pe care se sprijinea puterea lor. Faptul că acestea derivau dintr-o puternică şi încă vie tradiţie religioasă complica şi mai mult problema. Ca să fie acceptabilă, reforma trebuia să se bazeze pe concepţia că noile măsuri însemnau de fapt o revenire la o societate mai veche şi mai curată. Numai astfel puteau fi convinşi un număr suficient de mare de oameni de necesitatea lor. Reforma acţiona totodată împotriva unor interese apărate cu străşnicie. O mare parte a celor aflaţi la conducere nu vedeau nici un motiv de schimbare a instituţiilor existente, care le dădeau putere şi bogăţie, şi se temeau că orice modificare le-ar fi putut prejudicia interesele personale.

De-a lungul întregului secol, cea mai clar şi mai evident necesară reformă era cea a armatei. Planurile ambiţioase ale altor state de împărţire a imperiului erau cunoscute la Constantinopol. Era limpede că o îmbunătăţire a stării forţelor militare era

o chestiune de viață și de moarte pentru stat. Mai mult, trebuia făcut ceva în legătură cu finanțele imperiului. Fără venituri mai mari nu era posibilă o ameliorare radicală a situației armatei. Pentru o schimbare în acest domeniu, o reformă a sistemului de percepere a impozitelor era fundamentală, astfel că reorganizarea administrativă era esențială. În secolul al optsprezecelea, cu toate că aspectului militar i s-a acordat atenție, au fost făcute puține încercări de îmbunătățire a structurii administrative. Sultanii și vizirii au continuat să strîngă banii necesari prin vechile metode de mărire a taxelor, prin adăugarea de noi dări și prin devalorizarea monedei naționale. Au continuat să fie folosite sisteme ineficiente și opresive de monopolizare a perceperii impozitelor. Corupția din administrație a dus la trecerea veniturilor din taxe în mîini particulare, în loc ca acestea să fie folosite în vederea întăririi puterii țării.

Problema militară majoră era corpul ienicerilor, fosta bază a puterii otomane. Așa cum am văzut, împrăștiați în tot imperiul, membrii acestuia deveniseră un cuib de dezordini și de intrigi politice. Ei constituiau cel mai eficient organizat și mai bine înarmat grup de la Constantinopol și din orașele din provincii, dar nu manifestau o forță suficient de mare pentru învingerea armatelor invadatoare. Avînd legături strînse cu breslele și cu ulema, ienicerii nu s-au dovedit a fi un sprijin ferm pentru autoritatea centrală. Pe tot parcursul secolului al optsprezecelea, practic pînă în 1826, cînd au fost desființați, ei au constituit o cauză majoră a instabilității politice, demonstrîndu-și în repetate rînduri capacitatea de a ține sub control sau chiar de a răsturna mai mulți sultani și viziri la rînd.

Practic, o rebeliune a ienicerilor la Adrianopol în 1703 a dus la urcarea pe tron a lui Ahmed al III-lea, care avea să se bucure de o domnie relativ lungă, pînă în 1730. Armata lui a avut puterea să-l învingă pe Petru cel Mare în bătălia de pe Prut, dar campaniile sale ulterioare împotriva Imperiului Habsburgic au eșuat, ceea ce l-a forțat să semneze extrem de defavorabilul Tratat de la Passarowitz. În timpul unei mari părți a domniei lui, el a beneficiat de serviciile unui vizir capabil, Damad Ibrahim Paşa, care o ocupat acest post între 1718 și 1730. Atît sultanul cît și sfetnicii lui au manifestat un mare interes față de evenimentele din Europa acelei perioade. Au fost trimiși reprezentanți la Viena și la Paris ca să studieze modelele occidentale și să le aleagă pe cele care ar fi adus cel mai mare folos imperiului.

Domnia lui Ahmed a coincis cu *Perioada Lalelelor* din cultura otomană, caracterizată nu numai de pasiunea de a cumpăra și a crește aceste flori, ci și de adoptarea stilurilor apusene, mai ales a celor franceze. Erau copiate ornamentele, mobilierul și grădinile franceze. Trăind într-o epocă de extravaganță și lux, cei bogați acordau o mare atenție arhitecturii; rezultatul acestui entuziasm s-a concretizat sub forma unor palate noi, a pavilioanelor, moscheilor, fîntînilor și a unor parcuri publice sofisticate. Această epocă s-a remarcat prin accentul pus pe hedonism și printr-un mare interes față de poezie. În privința realizărilor pe plan cultural, introducerea tiparului în limba turcă a fost poate cea mai importantă. Pînă atunci fuseseră tipărite cărți în armeană, greacă, ebraică și latină, dar nu și în turcă. Eroul acestui eveniment de marcă a fost Ibrahim Müteferrika, un ungur născut la Cluj. Luat prizonier de război și vîndut ca sclav, el s-a convertit la islamism. A reușit să obțină aprobarea seyhülislîm-ului să tipărească volume în limba turcă atîta vreme cît nu era vorba de lucrări religioase. Prima carte a apărut în 1728. În 1745, la moartea lui Müteferrika, din tiparnița lui ieșiseră șaisprezece cărți.

Cheltuielile exorbitante din timpul *Perioadei Lalelelor* au provocat inevitabil o reacție. Traiul luxos necesita bani mulți, iar sursa de bază a obținerii lor era tot sărăcitul

mediu rural. Contrastul dintre opulenţa de la vîrf şi mizeria oamenilor de rînd s-a intensificat. Vizirul Ibrahim a încercat să ia unele măsuri pentru mărirea eficienţei guvernului şi îmbunătăţirea sistemului de percepere a taxelor, dar acesta a rămas într-o foarte mare parte neschimbat. O perioadă de inflaţie, foamete, epidemii de ciumă şi tulburări ţărăneşti era iminentă. Campaniile eşuate şi controversate din Persia au încins şi mai mult spiritele, pînă cînd, în cele din urmă, a izbucnit o revoltă majoră.

În aceste împrejurări, cetatea Constantinopolului fierbea de nemulţumiri. Problema soldaţilor neplătiţi era şi mai serioasă în capitală decît în provincii. În plus, Constantinopolul, ca şi alte oraşe importante ale imperiului, suferea de un influx masiv de populaţie rurală, care încerca să scape de condiţiile insuportabile din mediul sătesc. Anarhia şi banditismul i-au făcut pe mulţi să-şi părăsească pămînturile şi să se refugieze în oraşe, care păreau o oază de relativă siguranţă. Printre aceşti nou veniţi se aflau mulţi meşteşugari care au încercat să continuie să-şi exercite meseriile, tentativă care i-a pus în conflict cu organizaţiile breslelor locale. Breslele înseşi aveau motive foarte serioase să fie extrem de nemulţumite de întreaga situaţie economică din imperiu, inclusiv de sistemul de impozitare, de taxele suplimentare din vreme de război, de devalorizarea monedei naţionale şi de lipsa de stabilitate civică. Neliniştea s-a manifestat, printre altele, prin numărul tot mai mare de incendii, provocate intenţionat, de la Constantinopol. În 1729, un asemenea pojar a distrus aproximativ 4.000 de case şi 130 de moschei, provocînd şi mari pierderi de vieţi omeneşti.[27] Epidemiile repetate de ciumă şi holeră din deceniul al treilea au înrăutăţit şi mai mult situaţia.

Revolta a implicat mai întîi clasele sociale de jos şi a fost iniţiată de membrii breslelor, nemulţumiţi de situaţia creată de declanşarea campaniei împotriva Persiei. Conducătorul ei era Patrona Halil, „un fost vînzător de haine la mîna a doua şi maseur la o baie turcească"; alte persoane aflate în fruntea revoltei erau „vînzători de haine vechi, vînzători de legume şi ajutori de chelneri de cafenea."[28] Curînd însă, mişcării i s-au alăturat unii membri ai clasei guvernante, care erau împotriva lui Ibrahim şi a suporterilor lui şi care au preluat de fapt conducerea acesteia. Mulţi dintre ei făceau parte din ulema, din corpul ienicerilor nemulţumiţi sau din alte sectoare ale armatei. În septembrie 1730, cînd a izbucnit revolta, sultanul şi vizirul se aflau la Üsküdar, alături de armată. Oraşul a căzut foarte repede în mîinile răzvrătiţilor; sultanul a fost forţat să li-l predea pe Ibrahim, care a fost executat împreună cu doi din nepoţii lui. Ahmed a fost apoi obligat să abdice în favoarea nepotului său, Mahmud I (1730-1754).

Deşi noul sultan a fost nevoit să le promită rebelilor tot ce voiau aceştia, el a reuşit să redobîndească controlul asupra situaţiei. La sfîrşitul lui noiembrie, Patrona Halil, liderul forţelor claselor de jos, a fost asasinat. În cele din urmă, puterea centrală a fost restabilită în mare parte pe vechile baze. Toţi cei care participaseră la prima fază a mişcării au fost vînaţi şi executaţi. Revolta demonstrase totuşi nu numai existenţa neliniştii în rîndul elementelor mai sărace ale societăţii, ci şi nemulţumirea celor conservatoare din ulema şi din armată faţă de *Perioada Lalelelor* şi de influenţa culturală franceză.

În timpul domniei lui Mahmud I au fost depuse unele eforturi în direcţia reformei militare. Utilizarea consilierilor străini, mai ales francezi, a constituit semnul unor noi încercări suplimentare de a moderniza armata. Figura principală a

[27] Robert W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*, Indiana University Publications, Bloomington, 1975, p. 71.
[28] Olson, *Siege of Mosul*, pp. 56, 57.

acestui moment a fost Claude Alexander, conte de Bonneval, un ofiţer care slujise atît sub Ludovic al XIV-lea cît şi sub comanda lui Eugen de Savoia. El a sosit la Constantinopol în 1729 şi s-a convertit la islamism. Întrucît opoziţia spahiilor şi ienicerilor făceau imposibile schimbările din cadrul acestor organizaţii, Claude Alexander s-a concentrat asupra corpului de artilerişti, pe care l-a instruit după metodele austriece şi franceze. El a înfiinţat un centru de instrucţie pe care la moartea lui, în 1747, ienicerii l-au închis imediat. Bonneval era de asemenea preocupat de tehnologia militară şi a înfiinţat fabrici de tunuri, praf de puşcă şi muschete. În imperiu a existat întotodeauna o mai mică rezistenţă faţă de introducerea de echipament militar european superior decît faţă de încercările de reorganizare militară sau de amestec în profituri sau în privilegiile tradiţionale.

În ciuda faptului că războiul purtat între 1736 şi 1739 s-a încheiat printr-o pace favorabilă, care a redat imperiului Serbia şi Oltenia, conflictul a contribuit la intensificarea dificultăţilor din mediul rural. Concentrarea de forţe militare în faţa invadatorului străin slăbise şi mai mult poziţia guvernului în relaţiile lui cu autorităţile din provincii. Situaţia era grea în Balcani, dar mai rea în alte părţi. Imperiul pierduse controlul direct asupra Egiptului, Siriei, Iracului şi a nordului Africii. Perioada de pace ulterioară, care a acoperit domniile sultanilor Osman al III-lea (1754-1757) şi Mustafa al III-lea (1757-1774), nu a fost folosită pentru reforma sistemului de guvernare şi întărirea statului. Vechile abuzuri s-au răspîndit. Sultanii şi vizirii îşi exercitau controlul prin metoda obişnuită de menţinere a echilibrului de forţe dintre facţiunile rivale şi aţîţîndu-i pe indivizii puternici unii împotriva altora. Mituirea, nepotismul şi vînzarea funcţiilor au rămas atribute constante ale sistemului.

În 1774 s-a urcat pe tron Abdul Hamid I. În acelaşi an a fost semnat Tratatul de la Kuciuk Kainargi, care nu numai că a marcat o mare înfrîngere, dar a şi desemnat Rusia drept cel mai formidabil adversar străin. Necesitatea absolută a reformei din armată era clar demonstrată prin aceea că imperiul suferise un dezastru, iar provinciile aflate sub controlul căpeteniilor militare locale se aflau în plin proces de desprindere de sub autoritatea statului, ceea ce constituia un fenomen şi mai periculos. Întrucît era vorba de o situaţie de criză, pînă şi elementele conservatoare au putut fi convinse de necesitatea schimbării. Era încă nevoie de consilieri militari străini. Din rîndul marilor puteri, Franţa continua să fie principalul sprijin al reformelor care urmau să împiedice prăbuşirea aliatului ei otoman. Marea Britanie şi Olanda, care făcuseră mari investiţii comerciale în zonă, aveau interese similare. În schimb, Rusia şi Austria, ambele urmărind împărţirea imperiului, se opuneau oricăror măsuri care ar fi dus la întărirea potenţialei lor victime.

Halil Hamid I, unul dintre vizirii lui Abdul Hamid, s-a remarcat ca reformator, în ciuda perioadei scurte cît a ocupat postul (1781-1785). Şi el a apelat la experţi francezi şi a acordat o mare atenţie refacerii fortificaţiilor de la graniţele otomane. Dîndu-şi seama că tot corpul de ieniceri era marea slăbiciune a puterii militare a imperiului, el a lăsat la vatră un mare număr din membri acestuia şi a mărit solda celor rămaşi, într-o încercare de a îmbunătăţi calitatea organizaţiei. Abdul Hamid dorea de asemenea ca armata să fie instruită după metodele noi şi cu arme moderne. Reformele lui au stîrnit însă o opoziţie îndîrjită, el fiind executat în 1785.

Dintre consilierii străini, baronul de Tott a fost deosebit de influent. Acesta era un nobil maghiar care s-a stabilit mai întîi în Franţa, după care, în 1755, a sosit la Constantinopol. Spre deosebire de consilierii dinaintea lui, el nu a trecut la mahomedanism. Activitatea lui s-a desfăşurat mai ales în domeniul artileriei şi în cel al

ingineriei. S-a făcut o reformă şi în marină, sub comanda directă a lui Gazi Hasan Paşa. Flota otomană fusese total distrusă la Chesme în 1770; dat fiind că era nevoie de o forţă complet nouă, în privinţa acestei schimbări a existat o opoziţie mai mică decît ar fi fost de aşteptat. Hasan a apelat şi el la experţii francezi şi a luat drept model marina franceză şi cea britanică. Prin 1784, Imperiul Otoman avea o forţă navală reconstruită din temelii. Generalul Gazi Hasan era preocupat în egală măsură de instruirea ofiţerilor şi a marinarilor, dar aici nu a reuşit să impună modificări fundamentale; rangurile ofiţereşti erau în continuare cumpărate.

Marele reformator al secolului a fost următorul sultan, Selim al III-lea, care a domnit din 1789 pînă în 1807. Implicat într-un alt război cu Rusia, el n-a avut la început răgazul să se ocupe de problemele interne. Pierderea în cele din urmă, în 1783, a Crimeei, cu populaţia ei de 2 milioane de musulmani, ca şi cedările similare implicînd ţinuturile din Caucaz şi de la nord de Marea Neagră, constituiseră o lovitură deosebit de grea pentru mîndria Islamului. Exista acum un consens general că trebuiau luate măsuri radicale, dar încă o dată nu s-a căzut de acord asupra domeniilor şi a metodelor respective. Selim a beneficiat după 1792 de o perioadă de linişte, înainte ca imperiul să fie iar, în 1798, amestecat într-un război. În privinţa problemei reformei administrative, el s-a folosit numai de mijloace tradiţionale. Scopul lui era îmbunătăţirea structurii existente şi eliminarea celor mai flagrante abuzuri. Sultanul nu avea însă nici un grup pe care să poată conta, oameni care să-l sprijine în luarea de măsuri radicale referitoare la guvern, astfel că nu s-au produs schimbări administrative esenţiale.

Selim avea în schimb o mai mare libertate în tratarea problemelor militare, cu toate că nu putea încă lua măsuri decisive nici împotriva spahiilor, nici a ienicerilor. Deoarece nu putea lua măsuri reformatoare în privinţa vechilor corpuri, el a încercat alternativa creării unei unităţi complet noi, numită *Nizam-i Cedid*, sau *Noul Model*, care avea un statut separat de forţele militare regulate şi era instruită după metodele europene şi sub îndrumarea unor consilieri europeni. Această organizaţie era alcătuită în primul rînd din băieţi de ţărani turci din Anatolia, iar pe la 1806 număra 22685 de soldaţi şi 1590 de ofiţeri.[29] Un rol extrem de important au avut şi de data aceasta consilierii francezi, cu excepţia intervalului 1798-1802, cînd Poarta a fost în război cu Franţa. Au fost luate de asemeni o serie de măsuri în marină.

Domnia lui Selim a acoperit perioada Revoluţiei Franceze şi a ascensiunii lui Napoleon, a cărei caracteristică a fost o intensă activitate în domeniul relaţiilor internaţionale. Poziţia dominantă a Franţei la Constantinopol era la vremea aceea concurată atît de Rusia, cît şi de Anglia. Guvernul otoman a devenit şi el mai preocupat de relaţiile lui cu puterile europene. Ambasadele oficiale, nou înfiinţate la Viena, Berlin şi Paris, trimiteau rapoarte asupra evenimentelor din aceste capitale. Poarta s-a aflat în război de două ori în acest timp, cu Franţa între 1798 şi 1802 şi cu Rusia între 1806 şi 1812. Puterea centrală era nevoită în tot acest timp să se ocupe de problema anarhiei interne şi de cea a insubordonării generalilor din provincii. Situaţia internaţională forma un fundal total defavorabil oricăror tentative de reformă. Implicările în conflictele militare dominau, vrînd-nevrînd, preocupările guvernărilor otomane.

[29] Shaw, *History of the Ottoman Empire*, p. 262

Războaiele lui Napoleon

De la invadarea Egiptului de către armatele lui Napoleon din 1798 pînă la semnarea Tratatului de la Bucureşti cu Rusia din 1812, ţinuturile otomane au simţit din plin efectele marii confruntări dintre Franţa şi majoritatea puterilor de pe continentul european. În ciuda faptului că principalele bătălii au fost purtate în Europa Centrală sau în Rusia, zona mediteraneană a jucat un rol important în planurile statelor combatante. Dintre teritoriile otomane, Egiptul, Siria, coasta dalmată şi Principatele Dunărene au fost cel mai mult afectate de lupte. Aceste conflicte nu numai că au constituit o grea povară pentru resursele imperiului, dar au pregătit totodată scena ascensiunii celor mai puternici notabili provinciali, Ali Paşa la Janina şi Pasvanoglu Osman Paşa la Vidin, care au reuşit să sfideze direct statul otoman.

Aşa cum am mai spus, Franţa a rămas în secolul al optsprezecelea puterea europeană cu cele mai strînse legături cu Poarta. Întrucît Imperiul Otoman făcea parte din sistemul Barierei Răsăritene, care mai includea Suedia şi Polonia, guvernul francez avea tot interesul să sprijine şi să apere integritatea teritoriului acestuia. Franţa a susţinut şi reformele care ar fi dat Porţii posibilitatea de a rezista cu mai mare succes năvălirilor străine. La sfîrşitul secolului însă, Franţa şi-a asumat timp de o scurtă perioadă neobişnuitul rol de a constitui principala ameninţare la adresa domeniilor otomane. În 1797, Napoleon a lansat o campanie agresivă în Marea Mediterană. În mai, flota franceză a ocupat Insulele Ioniene aflate sub stăpînire venețiană. Au fost totodată trimişi agenţi în ţinuturile greceşti ca să pregătească terenul pentru influenţa franceză şi în vederea declanşării unei revolte în favoarea Franţei. În octombrie, după o serie de înfrîngeri dezastruoase, Imperiul Habsburgic a fost nevoit să semneze Tratatul de la Campo Formio. Prin acest acord, posesiunile Veneţiei au fost împărţite între două state. Franţa a anexat Insulele Ioniene, inclusiv oraşele de coastă Parga şi Prevesa, ceea ce făcea ca graniţele franceze să se învecineze cu cele ale Imperiului Otoman. La rîndul ei, Austria a pus stăpînire pe cetatea Veneţiei şi pe ţinuturile acesteia din Istria şi Dalmaţia. Veneţia, fosta inamică a otomanilor, a fost astfel distrusă, dar apăruse în schimb un pericol şi mai mare. Ocuparea Egiptului de către Napoleon în iulie 1798 a fost un veritabil şoc pentru Poartă. Cu toate că, sub conducerea liderilor mameluci, acesta acţionase independent în trecut, ţara se afla din punct de vedere tehnic sub suzeranitate otomană. Pe lîngă aceasta, oraşul Constantinopol depindea de resursele alimentare primite din Egipt. Astfel încît Imperiul Otoman a declarat război Franţei.

Modelul alianţelor din Orientul Apropiat a suferit în acest moment o modificare radicală. Imperiul Otoman semnase acorduri nu numai cu Marea Britanie, ci şi cu vechea lui inamică, Rusia. Ecaterina cea Mare murise în 1796 şi fusese urmată la tron de fiul ei Pavel. Adversar declarat al politicii agresive a mamei sale, în special în privinţa intenţiilor ei de împărţire a teritoriului otoman, noul ţar voia să aibă relaţii bune cu Poarta. El s-a implicat şi în problemele ordinului religios catolic al Sfîntului Ioan al Ierusalimului, care-şi avea reşedinţa în Malta, şi s-a simţit jignit personal atunci cînd francezii au cucerit insula aceasta în drum spre Egipt. Astfel că, după izbucnirea războiului, Rusia a acceptat să poarte discuţii cu otomanii şi cu britanicii. În

septembrie 1798, o flotă rusească din Marea Neagră a trecut pentru prima oară prin Strîmtori şi a ajuns în Marea Mediterană. În ianuarie 1799 a fost semnată o alianţă oficială, la care a aderat şi Marea Britanie; aceasta includea o clauză secretă prin care se permitea navelor ruseşti să treacă liber prin Strîmtori în ambele direcţii.

În anul următor, flotele britanică, rusă şi otomană au desfăşurat acţiuni comune în Marea Mediterană. În august 1798, în bătălia Nilului, britanicii nimiciseră deja flota franceză, astfel că forţele armate ale Franţei erau rupte de patria lor. Lipsită de proviziile şi întăririle necesare, campania din Egipt a eşuat lamentabil nu după mult timp. Însuşi Napoleon şi-a abandonat soldaţii în august 1799. Alexandria a fost ocupată de forţele expediţionare britanice în 1801, iar trupele franceze s-au predat aproape imediat. Deşi flotele rusă şi otomană nu au participat la această acţiune, ele au lansat în schimb o operaţie comună pentru cucerirea Insulelor Ioniene. Acestea au fost ocupate în 1799, iar ulterior organizate sub titulatura de Republica Septinsulară, al cărei guvern a luat drept model guvernul Dubrovnikului. Insulele se aflau sub suveranitatea Imperiului Otoman, dar sub protecţia Rusiei.

Ţarul era însă extrem de nemulţumit de acţiunile aliaţilor lui. Rusia a participat la o a doua coaliţie împotriva lui Napoleon, alături de Austria, Neapole şi Marea Britanie, pe continentul european de data aceasta. În octombrie 1799, mîniat de ceea ce considera el drept o trădare a Austriei în campania din Elveţia, Pavel şi-a retras trupele de pe cîmpul de bătaie şi a rechemat flota din Marea Mediterană, manifestîndu-şi apoi intenţia de a restabili relaţiile cu Franţa. El a fost asasinat în martie 1801 şi a fost urmat de fiul său, Alexandru I. Decis să ducă în continuare o politică de neutralitate, noul ţar a făcut pace cu Franţa; Marea Britanie şi Imperiul Otoman au încheiat în 1802 acorduri similare.

Pacea generală a durat aproape un an. Franţa şi Marea Britanie au reluat ostilităţile în mai 1803. Prin 1805 se formase deja a treia coaliţie, din care făceau parte Marea Britanie, Rusia şi Austria. Flota rusă, aflată acum sub comanda amiralului D. N. Seniavin, era din nou activă în zona mediteraneană; au fost trimise de asemenea trupe ruseşti la Neapole. În ciuda faptului că Poarta nu era în stare de război, sprijinul ei era vital pentru ambele tabere. Încercînd să obţină ajutor şi dorind mai ales închiderea Strîmtorilor pentru navele de război ruseşti, guvernul francez a trimis la Constantinopol un diplomat extrem de inteligent, generalul Horace Sebastiani. Consulii şi agenţii francezi erau în acelaşi timp activi în vestul Balcanilor şi în Grecia. Atitudinea otomanilor avea să fie influenţată în primul rînd de evident irezistibila forţă militară franceză şi de marile ei victorii de la Ulm şi de la Austerlitz.

Lupta marilor puteri pentru supremaţie în Marea Mediterană afectau direct teritoriile otomane adiacente Mării Adriatice şi Principatele Dunărene. Cu toate că principala atenţie a Rusiei era îndreptată spre Insulele Ioniene şi spre peninsula italică, ocuparea acestor insule şi interesul demonstrat de acţiunile francezilor faţă de Dalmaţia implicau inevitabil Rusia în problemele Muntenegrului, Albaniei şi ale părţii de nord a Greciei. Rusia şi Franţa concurau amîndouă pentru influenţă în ţinuturile greceşti, lor adăugîndu-li-se principalul notabil provincial, Ali Paşa al Ianinei. Franţa, ca şi Rusia, era preocupată şi de evenimentele din Muntenegru.

La Cetinje, în ciuda relaţiilor lui nu prea strînse din trecut cu Rusia, episcopul Petru voia totuşi să obţină sprijinul acestei puteri, din cauză că se temea de eventuala invadare a teritoriului său de către vreunul dintre ambiţioşii lui vecini, mai ales din partea lui Ali Paşa, astfel încît a depus eforturi susţinute pentru a primi ajutor de la Sankt Petersburg. Pavel a transmis în 1799 asigurări că flota rusă îi va apăra pe creştinii din zona aceea şi a oferit o subvenţie de trei mii de ruble. Petru avea şi el

unele obiective teritoriale. El voia să pună stăpînire pe un port la mare, în special pe Kotor, care avea o populaţie ortodoxă. În 1797, cînd Imperiul Habsburgic a ocupat regiunea, episcopul fusese extrem de dezamăgit, dar, fiind un politician realist, a păstrat contactul atît cu agenţii francezi, cît şi cu Sankt Petersburgul.

În 1801, într-un efort de a rămîne în relaţii bune cu ruşii şi de a beneficia mai departe de subvenţie, Petru I-a trimis în Rusia pe Vukotić ca reprezentant oficial, cu misiunea de a-i transmite ţarului urările lui personale. Ajuns la Sankt Petersburg însă, Vukotić i-a adus episcopului acuzaţii grave. Sinodul şi guvernul rus l-au condamnat pe Petru şi l-au trimis în Muntenegru pe colonelul Marko Ivelić, un sîrb aflat în slujba ruşilor. Acesta s-a alăturat unui complot avînd drept scop înlăturarea episcopului şi înlocuirea lui cu un membru al familiei lui Vukotić. Petru a reuşit totuşi să adune în jurul lui un număr destul de mare de suporteri ca să-şi păstreze poziţia. A fost trimisă în Rusia o declaraţie în care se sublinia că Muntenegru nu se afla sub jurisdicţia bisericii ruse. În ciuda acestui episod, relaţiile cu Rusia au fost reluate ulterior, deoarece guvernul rus şi cel muntenegrean aveau fiecare nevoie de sprijnul celuilalt.

În 1805, prin Tratatul de la Pressburg, monarhia habsburgică a cedat Franţei coasta Dalmaţiei. Să ne amintim că în octombrie 1805 Rusia era iar în război cu Franţa şi avea o flotă care opera în Marea Adriatică. În momentul acesta, atît forţele franceze cît şi cele ruse urmăreau să pună stăpînire pe punctele strategice. O unitate franceză a reuşit în mai 1806 să ocupe Dubrovnikul, oraş catolic care nu a opus cine ştie ce rezistenţă. Trupele ruseşti şi muntenegrene l-au asediat şi l-au bombardat apoi masiv, dar nu au reuşit să alunge garnizoana franceză. Trupele ruseşti au fost în schimb în stare să cucerească Kotorul şi zona din jurul acestuia, iar flota rusească a ocupat insulele Hvar şi Brač. În timpul războiului, muntenegrenii s-au folosit de porturile Kotor şi Budva. Perioada aceasta a marcat punctul culminant al colaborării ruso-muntenegrene. Petru I-a trimis o scrisoare lui Alexandru I, propunîndu-i întemeierea unui stat întins, care urma să includă teritoriile Muntenegrului, Herţegovinei şi Dalmaţiei, o parte a Albaniei şi Dubrovnikul, acesta din urmă fiind capitala. Petru îşi rezervase postul de domnitor, iar Rusia era puterea protectoare.

Deşi ocîrmuirea rusă avea toate motivele să fie mulţumită de posibilitatea de a se folosi de luptătorii muntenegreni, soarta acestei ţări nu prea conta faţă de interesele generale ale Rusiei în plan general european. În 1807, guvernul rus a încheiat un acord cu Franţa, Tratatul de la Tilsit, prin care Kotorul era cedat acesteia din urmă; muntenegrenilor li s-a spus să evacueze zona. În anii următori, micul stat a fost implicat în continuare în permanentele conflicte cu vecinii lui albanezi şi otomani. În 1813, cu ajutorul britanicilor, trupele muntenegrene au ocupat din nou Kotorul. La sfîrşitul războiului, existau speranţe că portul va fi păstrat, dar Rusia a sprijinit pretenţiile habsburgilor. Guvernul rus încetase între timp să mai trimită subvenţia şi nu expediase nici o armă, aşa că, în ciuda unei lupte aproape continue, Muntenegru nu a mai beneficiat de nici o achiziţie în afara celor din 1796. Prietenia cu ruşii nu-i adusese nici un avantaj concret.

Nu numai regiunile de pe coasta Adriaticii, dar şi Principatele au simţit efectele încleştărilor ruso-franco-otomane. Rusia deţinea însă aici o poziţie dominantă clară. După pacea din 1792, agenţii ruşi au revenit în cele două provincii, numai că nu Iaşul, ci Bucureştiul a devenit centrul activităţii ruşilor. În anii dinaintea morţii ei, survenită în 1796, Ecaterina îşi manifestase din nou interesul faţă de anexarea Principatelor. Din momentul

urcării lui pe tron, Pavel a preferat însă să ducă o politică de cooperare cu Poarta şi de menţinere a integrităţii teritoriale a acesteia. El nu avea totuşi deloc intenţia să cedeze prioritatea Rusiei în privinţa influenţei ei în Principate. Alexandru I a continuat politica aceasta, dar guvernul lui nu a recurs la presiuni asupra Porţii în vederea obţinerii anumitor concesii. Valahia suferea în perioada aceasta de pe urma devastărilor trupelor notabilului provincial Pasvanoglu, care organiza tot timpul raiduri în ţinuturile româneşti din cartierul său general de la Vidin şi din nordul Bulgariei. Într-un document oficial din 1802, guvernul otoman a stabilit perioada de domnie a hospodarilor la şapte ani; aceştia urmau să nu fie înlăturaţi decît atunci cînd existau dovezi de comitere a unei crime. Acest decret a dus la creşterea influenţei Rusiei prin specificarea că ocîrmuirea rusă avea dreptul să aprobe candidaţii otomanilor pentru poziţia de domnitor. Măsura aceasta i-a oferit Sankt Petersburgului o armă pe care o putea folosi împotriva Porţii şi prin intermediul căreia îi putea ţine totodată sub control pe domnitorii respectivi. Doi candidaţi ai ruşilor, Constantin Ipsilanti şi Alexandru Moruzi erau hospodari la vremea aceea. În perioada aceasta, reprezentanţii Rusiei au continuat să se amestece în treburile interne ale Principatelor şi să-şi formeze propriile lor grupuri de susţinători în rîndul boierilor. Influenţa franceză creştea între timp la Constantinopol, o schimbare care avea să se reflecte în Principate. În august 1806, în urma presiunilor Franţei, Poarta a mazilit doi domnitori fără să consulte Rusia. În ciuda faptului că otomanii s-au răzgîndit şi i-au reinstalat prompt pe vechii domnitori, acţiunea aceasta însemna violarea acordului din 1802. Drept urmare, trupele ruseşti au ocupat Principatele în noiembrie, iar în decembrie Poarta i-a declarat război Rusiei.

Conflictul acesta nu era în interesul nici uneia dintre părţi. Rusia nu-şi putea permite să trimită în zonă o forţă militară numeroasă; Franţa constituia preocuparea majoră. Imperiul Otoman avea o poziţie şi mai precară. În 1804 izbucnise în Serbia o revoltă care nu fusese încă înăbuşită; pe tot cuprinsul imperiului, autorităţile provinciale îşi proclamau independenţa. Războiul cu Rusia a implicat-o şi pe aliata acesteia, Marea Britanie. În februarie 1807, o flotă britanică a intrat în Dardanele şi s-a apropiat pînă la opt mile de Constantinopol înainte de a se retrage. Forţele britanice erau în acel moment încartiruite în Egipt.

Cea mai puternică lovitură dată intereselor otomane a fost reconcilierea Rusiei cu Franţa, consfinţită prin Tratatul de la Tilsit din iulie 1807. În cadrul unei întîlniri directe, cei doi împăraţi, Napoleon şi Alexandru I, au pus la punct problemele Europei. Pe lîngă rezolvarea diferendelor continentale dintre ei, cei doi au stabilit luarea unor măsuri în vederea unei posibile împărţiri a Imperiului Otoman. S-a căzut de acord ca Franţa să încerce să medieze încheierea unei păci între Rusia şi Poartă. În caz că aceste eforturi ar fi eşuat, s-ar fi trecut atunci la o împărţire a teritoriului otoman. Detaliile nu au fost niciodată clarificate, iar suspiciunea şi neîncrederea dintre parteneri erau foarte mari. Napoleon nu ar fi permis niciodată Rusiei să ocupe Constantinopolul şi Strîmtorile. În cadrul următoarei întîlniri dintre ţar şi împăratul francez, care a avut loc la Erfurt în septembrie 1808, chestiunea împărţirii a fost abandonată. Rusia fusese de acord anterior, la Tilsit, ca Franţa să ocupe Dalmaţia şi Insulele Ioniene. Moldova şi Valahia erau acum atribuite Rusiei. Celelalte ţinuturi otomane rămîneau intacte.

Cu toate că Poarta şi Rusia erau încă în stare de război, nici una dintre ele nu putea lansa o ofensivă de mare anvergură. Imperiul Otoman trecea printr-o altă criză internă şi atît negocierile cît şi luptele o prelungeau. Marea Britanie a făcut pace cu Imperiul Otoman în 1809, cele două puteri navale cooperînd într-o operaţie pentru cucerirea Insulelor Ioniene aflate sub ocupaţie franceză. În acest timp, relaţiile dintre Rusia şi Franţa se răciseră, astfel că guvernul rus avea neapărată nevoie să pună capăt

conflictului din Balcani. Principalul obstacol în calea păcii era chestiunea cedării de către otomani a Moldovei şi Valahiei. Într-un efort de facilitare a negocierilor, Rusia şi-a limitat pretenţiile la Moldova. Cînd tensiunea relaţiilor cu Franţa a crescut, guvernul rus a făcut un nou pas înapoi, fiind mai curînd de acord ca graniţa să fie stabilită pe rîul Prut decît pe Siret, iar pacea a putut fi deci încheiată pe această bază. Prin Tratatul de la Bucureşti din 1812, principalul cîştig al Rusiei a fost anexarea teritoriului cunoscut sub numele de Basarabia, cu graniţa pe Prut şi incluzînd şi canalul Chilia de la gurile Dunării. Rusia devenea astfel atît ţară riverană, cît şi putere navală în Marea Neagră. După încheierea acestui conflict, Rusia şi-a putut îndrepta întreaga atenţie în direcţia învingerii armatei franceze care o invadase. Deşi avea şi ea o nevoie disperată de pace, Poarta otomană nu a fost mulţumită de termenii acordului, iar negociatorii au fost ulterior decapitaţi.

Ameninţarea notabililor provinciali: sfîrşitul domniei lui Selim al III-lea

Pe lîngă faptul de a fi fost martorul pericolelor externe cu care s-a confruntat imperiul, mai important este acela că în intervalul cuprins între anii 1798 şi 1812 guvernarea centrală a fost nevoită să facă permanent faţă opoziţiei supuşilor lui musulmani şi creştini. Acţiunile muntenegrenilor au fost discutate şi, aşa cum am menţionat deja, sîrbii au declanşat în 1804 o revoltă importantă. Ceea ce era însă deosebit de periculos pentru imperiu era incapacitatea ocîrmuirii centrale de a-i ţine în frîu pe notabilii musulmani, care adeseori nu numai că sfidau Poarta, dar îi şi asupreau pe cei aflaţi sub jurisdicţia lor, fie ei creştini sau musulmani. Fenomenul acesta a apărut în diferite regiuni ale imperiului, dar evenimentele din Asia Mică şi din nordul Africii nu intră în sfera preocupărilor acestui studiu. Existenţa unor puternice centre locale a fost menţionată mai sus. Tendinţa notabililor locali, numiţi *ayani*, de a nu se supune autorităţii centrale s-a intensificat spre sfîrşitul secolului, cînd războaiele cu Rusia lăsase Poarta fără nici o rezervă de trupe pentru rezolvarea subversiunii interne. Imperiul a încercat să facă faţă situaţiei aţiţîndu-i pe ayani unii împotriva celorlalţi. Întrucît aceştia erau deja rivali şi se certau adesea în privinţa controlării unei zone, politica aceasta s-a dovedit de multe ori eficientă.

Notabilii locali reuşeau să dobîndească şi să deţină puterea nu doar pentru că puteau dispune de o forţă militară suficient de numeroasă, dar şi deoarece ei acopereau efectiv o necesitate reală în multe zone. Odată cu scăderea drastică a autorităţii centrale şi a capacităţii de a ţine sub control mediul rural, multe zone au căzut în mîinile cetelor de bandiţi. Acestea se războiau între ele, dar colaborau strîns în faţa pericolului unui amestec din afară. Lideri puternici, cum erau Kara Mahmud şi Ali Paşa, puteau măcar să garanteze menţinerea unei ordini de bază în regiunea lor şi să presteze unele servicii guvernamentale, cum erau asigurarea protecţiei poliţiei şi funcţionarea unui oarecare sistem juridic. Ei aveau grijă şi de perceperea taxelor şi luau măsuri împotriva extorcărilor abuzive ale guvernului central. Unii dintre ei erau veritabili tirani, în timp ce alţii erau consideraţi ca fiind, pe de o parte un scut între populaţie şi bandiţi, iar pe de altă parte faţă de oficialii rapaci. Firește, notabilii cooperau adesea cu bandiţii, oficialii sau cu alte elemente. Ei reuşeau să-şi păstreze puterea graţie sprijinului lor militar, din care o parte importantă provenea adeseori din rîndul ienicerilor locali.

Deoarece Poarta nu-i putea învinge pe ieniceri printr-o operaţie militară, trebuiau folosite alte mijloace. Neputîndu-i priva de poziţiile lor, guvernul otoman

a fost adeseori nevoit să-i numească oficial în fruntea districtelor lor. A fost încercată şi politica lui „dezbină şi stăpîneşte": notabilii erau aţîţaţi unul împotriva altuia şi s-a încercat cîştigarea suporterilor lor. Unii notabili, Ali Paşa de la Janina, de exemplu, oscilau între a sluji puterea centrală în posturile oficiale pe care le ocupau şi a sfida deschis dispoziţiile acesteia. Alţii, ca Pasvanoglu, pur şi simplu refuzau să recunoască controlul Constantinopolului sub orice formă. Un bun exemplu al activităţilor acestui tip de oameni a fost deja dat cînd am prezentat cariera lui Kara Mahmud Bushati. Acţiunile lui Pasvanoglu şi ale lui Ali Paşa au influenţat foarte mult evenimentele ulterioare din Balcani.

Pasvanoglu a devenit unul dintre cei mai distructivi dintre toţi liderii locali puternici, calităţi dovedite încă din timpul aventuroasei lui tinereţi; cînd Poarta i-a executat tatăl, a fugit şi s-a alăturat unei cete de bandiţi. Mai tîrziu însă, între 1787 şi 1792, a slujit în armata otomană, după care a revenit la viaţa de proscris. Din cartierul lui general de la Vidin, el a reuşit să organizeze o trupă de renegaţi şi bandiţi care infestau zona, căreia i s-au alăturat o serie de regimente turbulente de ieniceri. Avea legături mai ales cu un grup de ieniceri care intenţionau să pună stăpînire pe Belgrad. În 1795, Pasvanoglu s-a declarat independent faţă de Poartă. Oamenii lui colaborau cu ienicerii sîrbi proscrişi şi cu beii bosniaci care se opuneau şi ei controlului Constantinopolului, forţele lui făcînd incursiuni în adîncul teritoriilor sîrbeşti şi româneşti. Expediţiile organizate în Valahia i-au determinat pe mulţi dintre locuitorii acesteia să fugă în Transilvania. Pasvanoglu a reuşit să deţină controlul total al teritoriului bulgar care se întindea între Dunăre şi Munţii Balcani. Deşi îşi declarase de cîteva ori loialitatea faţă de sultan, practic el nu s-a supus niciodată autorităţii acestuia.

Raidurile acestor proscrişi provocau pagube imense şi multe pierderi de vieţi omeneşti. Într-un efort de a-i învinge, Poarta a făcut apel la Ali Paşa, care a reuşit performanţa de a-l obliga pe Pasvanoglu să se retragă în fortăreaţa lui de la Vidin. Izbucnirea războiului cu Franţa l-a forţat însă pe Selim al III-lea să facă pace cu notabilii ca să-şi poată apăra ţinuturile împotriva invaziei străine. Pasvanoglu a rămas totuşi un element turbulent în stat, continuîndu-şi atacurile asupra Valahiei şi a Serbiei şi cooperînd cu agenţii francezi. Activităţile lui au luat sfîrşit în 1807, cînd a murit.

Ali Paşa a avut o carieră mai lungă şi încununată de succese mai mari decît cele ale lui Pasvanoglu. Ca şi acesta, el îşi petrecuse o parte a tinereţii în lumea proscrişilor, cu toate că făcea parte dintr-o reputată familie albaneză. Ali a oscilat şi el între activităţi legale şi ilegale pînă în 1799, cînd a devenit guvernator al Rumeliei, cel mai înalt post din Balcani. Pe tot parcursul acestei perioade, călăuza lui a fost permanent propriul lui interes. Atunci cînd îi convenea, colabora cu Constantinopolul, iar cînd era în avantajul lui să sfideze autorităţile, acţiona independent. Visul lui era întemeierea unui regat format din teritoriile albanez şi grec sub conducerea lui personală. Instabilitatea situaţiei politice de pe coasta adriatică şi din Albania i-au oferit şansa de a realiza o mare parte a ambiţioaselor lui planuri. Într-adevăr, Ali Paşa s-a autodeclarat autoritate independentă la Janina şi a stabilit relaţii cu puterile străine. Pînă în 1820, guvernul otoman nu a fost în stare să ia măsuri serioase şi decisive împotriva lui.

În ciuda faptului că o serie de lideri musulmani nesupuşi beneficiau de un puternic sprijin local, acţiunile lor constituiau o ameninţare la adresa vieţilor şi averii unei mari părţi a populaţiei otomane. Am prezentat deja efectele acestora asupra unor anumite zone. Atacurile lui Kara Mahmud, de pildă, i-au obligat pe membrii triburilor muntenegrene să renunţe la unele dintre conflictele lor interne şi să acorde unui singur lider cel puţin o parte a autorităţii. Ei au recurs şi la sprijinul unor puteri străine: Rusia, Franţa şi Austria. Reacţia românilor a fost asemănătoare. Raidurile lui

Pasvanoglu în Valahia l-au determinat pe domnitorul Constantin Ipsilanti să ceară Rusiei să trimită o armată de ocupație. Cea mai hotărîtă măsură împotriva acțiunilor ienicerilor și a asupririi bandiților a fost însă luată în pașalîcul Belgradului. Revolta sîrbilor, prima dintre mișcările naționale de eliberare, va fi analizată amănunțit mai jos. Este suficient să spunem aici că sîrbii, prinși între o ocîrmuire centrală neputincioasă și cetele de militari răzvrătiți, s-au răsculat în 1804 nu împotriva guvernului otoman, ci a controlului deținut de regimul militar local, care avea legături cu Pasvanoglu și cu beii bosniaci. La început, rebelii au avut drept obiectiv doar restabilirea ordinii și a respectării legii și nu înființarea unei formații politice independente sau autonome.

Pe măsură ce provinciile balcanice cădeau pradă anarhiei și războiului civil, situația de la Constantinopol se înrăutățea și ea. Reformele lui Selim, conservatoare și limitate cum erau ele, au declanșat o opoziție redutabilă. Politica de cooperare cu Franța și de sfidare a Rusiei adoptată în 1806, se dovedise a fi ineficientă. Obișnuitele probleme legate de prăbușirea economică și de eșecurile militare erau din nou presante. În mai 1807, a fost instituită iar coaliția conservatoare a ienicerilor, ulemei și studenților, iar Selim a fost nevoit să abdice. Noul sultan, Mustafa al IV-lea, nu avea o bază de sprijin solidă. Partizanii lui Selim și alți adversari ai noului regim s-au strîns în jurul unui alt notabil provincial, Mustafa Bayraktar Pașa, al cărui cartier general se afla la Ruse (Rusciuk). Cu toate că era reprezentant al clasei ayanilor, care crease un haos atît de mare în imperiu, Mustafa susținea reforma și avea o armată la dispoziție. Grupul lui era cunoscut sub numele de *Prietenii de la Rusciuk*. Poziția otomanilor era și mai periclitată în urma semnării Tratatului de la Tilsit și a pierderii sprijinului Franței. Aceștia s-au pomenit în război atît cu Rusia cît și cu Marea Britanie. În iulie 1808, Mustafa Bayraktar și-a lansat trupele împotriva Constantinopolului. În lupta care a urmat, Selim al III-lea a fost ucis, dar nepotul lui, Mahmud al II-lea, a reușit să fugă și s-a alăturat rebelilor. După ce Mustafa a preluat controlul asupra orașului, Mahmud s-a urcat pe tron. Ca mare vizir al noului regim, Mustafa a încercat să întărească puterea administrației centrale, să-i țină sub control pe notabilii nesupuși și să readucă în actualitate reforma militară.

Opoziția a fost încă o dată prea puternică. Ienicerii și prietenii lor și-au adunat forțele, iar în noiembrie 1808 i-au învins pe vizir și pe *Prietenii de la Rusciuk*. Mahmud al II-lea a rămas totuși sultan. Acesta avea să se dovedească a fi un conducător energic. Ca să împiedice eventualele intrigi, el a pus să fie ucis Mustafa al IV-lea, care domnise doar o scurtă perioadă. Pentru Mahmud al II-lea era limpede că reforma armatei era esențială; în special ienicerii constituiau un pericol mortal pentru stat, atît în capitală cît și în provincii. Cu toate că a trebuit să aștepte mulți ani pînă să se poată ocupa de problemele interne, el a reușit în schimb să negocieze încheierea unei păci. Basarabia era pierdută, dar teritoriul acesta făcuse parte din Moldova, aflată deja sub influența Rusiei. În plus, sfîrșitul războiului i-a permis ocîrmuirii otomane să-și îndrepte atenția către Serbia și să înăbușe revolta de acolo.

Cu toate acestea, în ciuda urcării pe tron a unui conducător capabil, situația din cadrul imperiului, mai ales menținerea relativei slăbiciuni a ocîrmuirii centrale, a pregătit scena pentru revoltele naționale ale secolului. Administrația imperială avea să se confrunte cu dificultăți tot mai mari în păstrarea controlului asupra provinciilor și în respingerea amestecului marilor puteri. Una dintre acestea, Imperiul Habsburgic, era implicată în afacerile otomane nu numai ca stat vecin, ci și din cauză că mulți din locuitorii ei aveau aceeași origine națională ca și unii dintre balcanicii aflați sub stăpînirea Imperiului Otoman.

2

Naționalitățile balcanice de sub stăpînirea habsburgică

În capitolul anterior au fost discutate problemele politice ale Imperiului Otoman. La apogeul său, statul era o monarhie centralizată de drept divin slujită de un aparat birocratic și de o instituție militară nestînjenite de concurența nici unor autorități locale sau provinciale. Taxele erau percepute, iar soldații recrutați direct de către stat. Aceștia din urmă erau recompensați fie prin acordarea unor pămînturi conform sistemului timarelor, fie primeau o soldă, dar se aflau cu toții sub controlul Constantinopolului. În secolele al șaptesprezecelea și al optsprezecelea, situația s-a schimbat. O serie de conducători slabi de după Soliman, la care s-au adăugat înfrîngerile în războaie, le-au permis centrelor provinciale să se elibereze de autoritatea centrală. Spre sfîrșitul secolului al optsprezecelea, ayanii locali din multe regiuni își organizaseră propriile lor forțe militare și uzurpaseră funcțiile de strîngere a impozitelor în propriul lor beneficiu.

Cîrmuirea habsburgică a urmat însă o altă cale. Imperiul acesta era un amalgam de ținuturi disparate unite în primul rînd prin casa de Habsburg. Nu conducătorul, ci nobilimea locală avea control direct asupra masei populației. Dreptul de a strînge dările și de a recruta soldații se afla în mîinile mai marilor din provincii. În secolul al optsprezecelea, scopul cîrmuirii era de a institui un sistem de absolutism regal care să-l aducă pe cetățeanul de rînd sub jurisdicția directă a conducătorului și a aparatului său birocratic. Autoritatea centrală a statului urma să se extindă asupra întregii comunități.

Diferența dintre evoluția imperiilor otoman și habsburgic poate fi explicată în mare parte prin trecutul lor contrastant. Ținuturile otomane fuseseră dobîndite de sultanii victorioși aflați în fruntea unor armate cuceritoare. Nu fusese nevoie de concesii față de nobilii locali; aceștia erau anihilați dacă nu cedau și nu treceau la islamism, după care deveneau supușii sultanului. Teritoriile habsburgice au fost în schimb achiziționate în primul rînd prin alianțe și căsătorii; trebuiau adesea acordate garanții mai marilor locali că drepturile istorice și individualitatea lor vor fi respectate. Deși ținuturile originare ale familiei habsburgice se aflau în Elveția, pe cursul superior al Rinului și în Alsacia, principalele provincii austriece erau situate în Austria Superioară și Inferioară, în Stiria, Carintia, Carniola, Tirol și Vorarlberg. Alianțele dinastice au implicat teritorii întinse din Spania și din imperiul ei de

peste mări, din Olanda şi dintr-o parte a Italiei. În 1526, la moartea regelui ungur Ludovic al II-lea în bătălia de la Mohács, au fost anexate teritoriile Boemiei şi ale coroanei ungare.

Chiar dacă imperiul a fost ulterior divizat, Spania şi alte regiuni fiind atribuite unui alt membru al familiei habsburgice, diferenţele dintre provinciile aflate sub controlul Vienei erau destul de mari ca să facă aplicarea oricărui sistem uniform greu de conceput. În secolul al şaptesprezecelea, ţinuturile austriece habsburgice erau alcătuite din Austria Superioară şi Inferioară, Stiria, Salzburgul, Carintia, Tirolul, Vorarlbergul, Carniola, Olanda, Boemia, Moravia şi Silezia, plus posesiunile maghiare care nu erau sub ocupaţie otomană. Prin Tratatul de la Karlowitz au fost anexate Transilvania, Slavonia şi o altă parte a teritoriului croat. Banatul a fost dobîndit în 1718. Aceste achiziţii au contribuit la diversificarea complexităţii etnice şi politice a monarhiei.

Din punct de vedere teoretic, relaţiile din Imperiul Otoman dintre religie şi stat nu constituiau o chestiune de importanţă majoră. Sultanul era în egală măsură conducătorul religios şi politic al statului, cu toate conflictele cu ulema despre care am vorbit deja. Biserica ortodoxă combina şi ea îndatoririle spirituale cu cele pămînteşti. Mai mult, instituţiile creştine şi musulmane ajunseseră la o înţelegere; ele nu au declanşat un război religios deschis una împotriva celeilalte. Ura ortodocşilor avea în general drept ţintă mai curînd interferenţa catolică din afară decît cea musulmană din interior. În schimb, în Imperiul Habsburgic, credinţa avea o influenţă dezbinatoare, deşi catolicismul era religia oficială. Existau permanente tensiuni la vîrf între biserică şi autorităţile civile asupra extinderii zonelor jurisdicţiei, un conflict care s-a intensificat în secolul al optsprezecelea. Situaţia era complicată şi mai mult de rivalitatea dintre bisericile importante, cea catolică, cea protestantă şi cea ortodoxă, mai cu seamă în ţinuturile răsăritene ale monarhiei. Reforma înregistrase succese remarcabile în fostele regiuni maghiare, inclusiv în Transilvania. După recucerirea acestora de către biserica catolică, s-a încercat recîştigarea populaţiei printr-o continuă activitate îndreptată împotriva Reformei. Românii şi sîrbii ortodocşi au devenit şi ei ţinta convertirii. Religia nu a contribuit deci la întărirea statului sau la unirea locuitorilor lui.

Imperiul Habsburgic nu era doar un amalgam de unităţi poltice cu caracter divers, dar avea şi o poziţie geografică dezavantajoasă. Înainte de eşuarea celui de al doilea asediu al Vienei, conducătorii Austriei se temeau vrînd-nevrînd de activităţile a două puteri expansioniste, Franţa şi Imperiul Otoman, care colaborau adesea. Ulterior, Franţa a rămas un probabil inamic. Monarhii habsburgi erau tot timpul implicaţi în afacerile Germaniei. Pe lîngă alte titluri, ei îl deţineau şi pe cel de Sfinţi Împăraţi Romani. Să nu uităm că această titulatură, care îşi avea originea în încoronarea de către papă a lui Carol cel Mare din 800, însemna că deţinătorul ei era principalul conducător laic al creştinătăţii apusene. Prin secolul al optsprezecelea, aceasta avea o semnificaţie doar ceva mai mare decît faptul că împăratul era primul prinţ german. Oricît de ambiguă era poziţia aceasta, interesele habsburgice, cel puţin pînă la 1871, au avut drept obiective în primul rînd Europa Occidentală şi Centrală, inclusiv Italia. După stingerea elanului ofensivei majore a otomanilor şi adoptarea unei poziţii defensive de către imperiul lor, interesul Austriei faţă de ţinuturile de graniţă din răsărit a trecut pe planul doi. În secolul al optsprezecelea, războaiele din regiunea aceasta au fost purtate cu foarte puţină tragere de inimă. Guvernul dorea mai degrabă existenţa unui echilibru în Balcani decît anexarea unor noi teritorii.

SITUAȚIA POLITICĂ ȘI SOCIALĂ A IMPERIULUI

Pe parcursul secolului al șaptesprezecelea, principalele populații sud-slave ale monarhiei habsburgice erau croații și slovenii. În urma războaielor de la sfîrșitul secolului și mai ales după Tratatul de la Karlowitz, numărul lor a crescut considerabil prin includerea românilor nonslavi și a croaților și sîrbilor din Slavonia. În 1718, odată cu anexarea Banatului, s-au adăugat încă o serie de români și sîrbi. Pe lîngă aceasta, se stabiliseră în imperiu refugiații sîrbi din timpul războaielor, inclusiv cei care îl însoțiseră pe Arsenie al III-lea, și catolicii croați, în special din Bosnia și Dalmația. Toate teritoriile noi erau foste posesiuni ale regatului Ungariei. Ele erau acum încorporate într-un imperiu cu un sistem politic și social ce oferea populației anumite avantaje, dar în care statutul unora dintre păturile societății, în primul rînd cel al țăranului șerb, putea fi de fapt inferior celui din ținuturile otomane.

În secolul al optsprezecelea, în fruntea Imperiului Habsburgic s-au aflat patru monarhi capabili: Carol al VI-lea (1711-1740), Maria Tereza (1740-1780), Joseph al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792). Toți patru au încercat și au reușit mai mult sau mai puțin să rezolve ceea ce avea să fie problema centrală a statului lor pînă la prăbușirea din 1918 a acestuia: instituirea și menținerea puterii centrale în guvernare și găsirea unei baze în vederea unirii diverselor ținuturi și popoare. Sarcina aceasta urma să fie dificilă. În vreme ce, la apogeul imperiului, sultanul otoman deținea teoretic puterea absolută asupra teritoriului și a oamenilor din ținuturile lui ca dar de la Dumnezeu, conducătorii habsburgi erau nevoiți să trateze cu o nobilime cu puternice drepturi tradiționale care, la rîndul ei, domina restul populației alcătuite în cea mare parte din iobagi. Aceasta își asuma deci sarcinile care reveneau în Imperiul Otoman aparatului birocratic imperial, milletului ortodox și comunităților rurale. Nobilii erau stăpîni pe administrația și instituțiile juridice locale și percepeau impozitele. Domeniul guvernului central era legat mai ales de politica externă, forțele armate și strîngerea unui anumit număr de taxe clar definite cuvenite statului. Scopul monarhilor din secolul al optsprezecelea, în special cel al Mariei Tereza și al lui Joseph al II-lea, era extinderea puterilor ocîrmuirii centrale și intervenția directă în problemele claselor sociale de jos, în primul rînd în cele ale țărănimii. Tentativa de a institui un fel de absolutism regal similar celui din Franța sau Prusia avea să eșueze în mare parte din cauza forței deținute de reprezentanții claselor sociale locale, mai ales de cei din Ungaria. Datorită faptului că majoritatea populațiilor de care ne ocupăm, adică sîrbii, croații și românii, locuiau în teritorii aparținînd coroanei ungare, rezistența acestora a avut o importanță aparte.

În ciuda controlului limitat deținut asupra problemelor interne, monarhia habsburgică avea autoritate deplină asupra politicii externe, inclusiv a relațiilor comerciale cu alte țări. Împăratul era cel care conducea negocierile cu alte națiuni: el îi numea și îi primea pe ambasadori, declara război, făcea pace și încheia alianțe. Desigur, aceste puteri nu le împiedicau pe statele inamice să încerce să se alieze cu unii membri ai opoziției pentru a-i submina autoritatea. În diferite perioade, mai multe ocîrmuiri, ale Franței, Imperiului Otoman și Prusiei, de pildă, s-au aflat în legătură cu rebelii unguri sau cu nobilii nemulțumiți. Împăratul era totodată comandantul suprem al forțelor armate, deși autoritatea lui în acest domeniu era îngrădită de faptul că era nevoit să se

bazeze pe instituțiile locale pentru taxele de război și recrutări, mai ales în ținuturile ungurilor, inclusiv în Transilvania și Croația. Aflate sub autoritatea nobilimii locale, aceste organisme încercau să contribuie cu cît mai puțin posibil și să pretindă favoruri în schimb.

Limitele impuse perceperii impozitelor stînjeneau foarte mult activitățile guvernului central. Monarhii habsburgici erau nevoiți să apeleze la averea familiei lor și la veniturile ținuturilor imperiului. Ei puteau de asemenea strînge anumite taxe, cum erau cele vamale. În perioadele de criză națională sau în vreme de război, aceste sume erau cu totul insuficiente. Lipsa unei baze financiare îndestulătoare pentru asigurarea unei guvernări moderne constituia un obstacol major în calea reformei.

La începutul secolului al optsprezecelea, puterea politică se afla în mîinile nobilimii provinciale. Avînd relații directe cu marea masă a populației și deținînd controlul total asupra țărănimii înrobite, atunci cînd era unit, grupul acesta putea efectiv sfida guvernul central. Mai mult, membrii nobilimii ocupau poziții înalte atît în stat, cît și în cadrul bisericii. Ei alcătuiau corpul de ofițeri din armată. Nu plăteau deloc taxe sau unele foarte mici. Statutul lor juridic era diferit: nu puteau fi judecați decît de egalii lor. În ciuda faptului că, teoretic, nobilii erau supuși legilor ținutului respectiv, ei aveau un avantaj clar în fața tribunalelor dacă interesele lor intrau în conflict cu cele ale unui țăran sau ale unui tîrgoveț. Nu aveau nici îndatoriri militare clare, cu toate că erau supuși unor obligații ambigue de slujire a împăratului și de loialitate față de acesta. Spre deosebire de spahii, statutul deținerii pămîntului de către ei nu implica datorii față de stat. Puterea lor reală consta în faptul că nobilii erau efectiv stăpînii pămîntului, cel puțin în regiunile de care ne ocupăm.

La nivel local, nobilul avea puteri depline asupra administrației. Nu exista nici un paralelism cu sistemul comunal otoman, unde vîrstnicii aleși ai satului aveau grijă doar de propriile lor afaceri, cu excepția puținelor cazuri care vor fi prezentate mai jos. Spre deosebire de acesta, stăpînul domeniului reprezenta ocîrmuirea locală pentru oamenii de pe pămînturile lui, pe care el răspundea de perceperea impozitelor, de împărțirea dreptății, de respectarea legii și ordinii și de alegerea recruților. Împreună cu autoritățile ecleziastice, el asigura mijloacele necesare sănătății, educației și facilităților sociale în general.

Nobilimea își extindea autoritatea în provincii prin intermediul dietelor, în cadrul cărora cea mai mare putere era deținută de cei mai mari proprietari funciari și magnați, cu toate că în dieta maghiară controlul se afla în mîinile nobilimii rurale. Exprimîndu-și părerile în cadrul acestor adunări, nobilii se considerau reprezentanții politici ai națiunii. Ei luau hotărîri în privința celor mai importante probleme ale provinciilor lor și stabileau natura relațiilor acestora cu ocîrmuirea centrală. Dietele nu erau formate numai din nobili, ci și din oameni ai bisericii și uneori și din cetățeni ai orașelor libere și din reprezentanți ai profesiilor.

Cei care aveau rang de nobili constituiau o minoritate din totalul populației și erau categorisiți atît după bogăția și posesiunile cît și după originea și titlurile lor. În partea de sus a scării se situau marii moșieri, dintre care unii, cum erau membrii familiei Esterházy din Ungaria, puteau deține milioane de acri de pămînt; la celălalt capăt, o serie dintre cei care beneficiau de acest rang puteau avea practic o situație doar ceva mai bună decît cea a țăranilor liberi sau să nu posede nici un petec de pămînt. Totodată, nobilul aparținînd unei familii vechi, aristocrației istorice, se considera superior celor cărora li se acordaseră titlurile în schimbul unor servicii aduse statului sau care le cumpăraseră. Deși puterea centrală a reușit într-o oarecare

măsură să profite de aceste diferenţe, atît marea cît şi mica nobilime, atît cea veche cît şi cea *parvenue* (parvenită – n.t.) aveau tendinţa să strîngă rîndurile atunci cînd era vorba despre privilegiile lor fundamentale, cum erau controlul asupra ţărănimii sau scutirea de impozite.

În general, nobilimea, în special cea maghiară, avea o concepţie vagă relativ la credinţa ei faţă de imperiu, cu excepţia cazurilor cînd îi erau implicate direct interesele. Cel puţin în regiunile discutate aici, loialitatea nobililor avea drept prim obiectiv centrul provinciei lor, dietele din Croaţia, Ungaria şi Transilvania, şi „naţiunea" lor, înţeleasă însă nu ca unitate etnică, ci ca parte nobilă şi privilegiată a societăţii lor. Atît Regatul Triuniat Croat cît şi regatul Ungariei antedatau legăturilor lor cu casa regală a Austriei şi se simţeau mult mai atraşi de asocierile mistice cu nobilii cărora le plăcea să-şi găsească originea în timpurile cele mai glorioase. Nutrind astfel de sentimente, firească că nobilimea se opunea oricăror încercări de centralizare sau de subordonare a „naţiunii" unui concept unitar. Această atitudine frîna evoluţia generală a politicii externe şi interne a imperiului şi ducea totodată la slăbirea poziţiei Austriei în competiţia cu monarhiile centralizate vecine, ca Franţa, Prusia şi Rusia.

Ca instituţii, atît biserica catolică cît şi cea protestantă aveau aceleaşi interese ca şi cele ale nobilimii din regiunea lor. Cu toate că habsburgii erau o dinastie catolică şi acordau un sprijin real acestei credinţe, mai marii clerului din provincii îi sprijineau în general pe reprezentanţii claselor sociale locale suspuse. Posturile înalte erau aproape întotdeauna ocupate de membrii familiilor aristocratice, care se simţeau desigur mai apropiaţi de nobilimea rurală din partea locului. Întrucît bisericile deţineau şi mari întinderi de pămînt lucrate de şerbi, ele voiau de asemenea să păstreze intactă baza bogăţiei lor, care era similară celei a nobililor.

Date fiind împrejurările, bisericile catolică şi protestantă constituiau o forţă redutabilă ce milita pentru menţinerea *statu-quo*-ului şi a autorităţii claselor dominante. Ele jucau, desigur, un rol important în asigurarea educaţiei şi a serviciilor publice, ca finanţarea spitalelor, a orfelinatelor şi a altor instituţii de caritate similare. Bisericile constituiau totuşi rareori o forţă în sprijinul reformelor sociale. Două alte organizaţii religioase, a ortodocşilor şi a uniaţilor, aveau să adopte atitudini diferite, deşi nici ele nu au devenit niciodată cu adevărat revoluţionare. Reprezentînd populaţiile românească şi sîrbă, care nu aveau o nobilime autohtonă şi nici reprezentanţi în diete, ele erau mai predispuse la schimbări şi mai înclinate să se bizuie pe puterea centrală.

Între eşalonul superior al societăţii, reprezentat de nobilime, şi talpa ţării formată din ţărănimea înfeudată se afla pătura mijlocie a ţăranilor liberi, a meşteşugarilor, negustorilor, funcţionarilor, profesorilor şi a altor categorii profesionale. Întreaga chestiune a vieţii citadine, a comerţului şi industriei va fi discutată într-o secţiune ulterioară, iar statutul ţărănimii libere este prezentat în continuare în acest capitol. E suficient deocamdată să afirmăm că apariţia unei clase mijlocii educate şi distincte constituie un aspect major în cadrul analizei intensificării sentimentului naţional în toate regiunile aflate în discuţie.

În partea inferioară a scării sociale se afla mare masă a populaţiei formată fie din ţărani înrobiţi, fie din cei care aveau dificultăţi politice şi economice identice. Pe umerii acestui grup apăsa principala, de fapt aproape întreaga povară a impozitelor datorate statului şi bisericii. Oamenii aceştia aveau de plătit şi sume mari pentru dreptul de a folosi pămîntul. Populaţia ţărănească înfeudată era împărţită în două grupuri. Primul, şerbii, nu erau liberi ca indivizi. Legaţi de pămînt, ei datorau moşierului

diverse taxe în natură şi sub formă de servicii, iar vieţile lor erau supuse controlului nemijlocit al acestuia. Cel de al doilea, care munceau pământurile ca arendaşi, erau liberi să se mute în altă parte, să se căsătorească după bunul lor plac sau să-şi schimbe ocupaţia, alternative interzise şerbilor. Slăbiciunea poziţiei arendaşilor consta în aceea că ei deţineau pământul în baza unei înţelegeri cu proprietarul acestuia, care îi putea evacua oricînd voia el. Şerbul, în schimb, era cel puţin sigur pe lotul său atît în privinţa lui însuşi cît şi a moştenitorilor lui. Firește, ţinînd cont de controlul nobilimii asupra administraţiei locale, ambele grupuri erau la cheremul clasei dominante.

Pământul seniorial era împărţit în două categorii: alodial (liber de obligaţii faţă de senior – n.t.), sau domenical, şi urbarial, sau rustic. Cel din prima categorie era deţinut de senior în deplină proprietate, putînd să-l lucreze el însuşi sau să-l închirieze arendaşilor. Munca la cîmp era prestată de şerbi ca trudă propriu-zisă sau corvezi, obligaţii numite în imperiu *robot* (cuvînt de origine slavă avînd sensul de „muncă" – n.t.), sau de muncitori agricoli plătiţi în natură sau în bani. Pământul urbarial, în schimb, era atribuit ţăranului în propriul lui folos. Loturile acestea erau împovărate de impozite grele. Obligaţiile puteau fi achitate în natură, sub formă de muncă sau în bani. Pe lîngă acestea, ţăranul mai avea o mulţime de alte dări similare celor la care era supus şi ţăranul de pe moşiile din Principate, care aveau un sistem asemănător. Se pare că cele mai mari abuzuri din Imperiul Habsburgic erau cele legate de obligaţiile sub formă de muncă.

În schimbul sumelor de bani şi al serviciilor, teoretic, nobilul avea şi el anumite obligaţii faţă de supuşii lui. El trebuia să administreze corect afacerile locale şi să aibă grijă ca sistemul juridic să respecte legile; era de aşteptat ca el să asigure protecţia supuşilor prin întreţinerea unei forţe poliţieneşti în zona respectivă şi slujind el însuşi ca ofiţer în războaiele cu străinii. Acţionînd în colaborare cu biserica, seniorul trebuia să asigure cel puţin un minim de servicii sociale. Foarte multe lucruri depindeau, desigur, de însuşi caracterul nobilului în cauză şi de atitudinea lui faţă de ţăranii dintr-o anumită localitate; situaţia diferea radical pe tot cuprinsul imperiului. Oricum, ţăranul iobag depindea de capacitatea şi de bunul plac al seniorului.

Ca şi în Imperiul Otoman, clasele sociale erau considerate ca făcînd parte din ordinea firească stabilită de Dumnezeu. Atît biserica cît şi statul propovăduiau mesajul potrivit căruia o viaţă sfîntă era cea consacrată îndeplinirii cît mai bine posibil a sarcinii menite fiecăruia. Trecerea dintr-o clasă socială în alta era extrem de dificilă în ambele imperii. Această părere era acceptată atît de ţăran cît şi de senior. Primele răscoale ţărăneşti nu au avut drept ţel obţinerea unor noi drepturi, ci erau îndreptate împotriva seniorilor care nu-şi îndeplineau obligaţiile acestui acord tacit şi încălcau în schimb prerogativele ţăranului.

RELAŢIILE EXTERNE HABSBURGICE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Obstacolele şi limitările cu care s-a confruntat puterea statului habsburgic pe plan internaţional datorită acestui sistem social şi politic au fost extrem de evidente de-a lungul întregului secol al optsprezecelea. Ocîrmuirea întîmpina tot

timpul dificultăţi în strîngerea banilor pentru neîncetatele războaie şi pentru plata soldelor recruţilor. Participarea Austriei la războaiele cu Imperiul Otoman a fost deja prezentată; statul otoman aflat în declin a fost imens ajutat de relativa slăbiciune militară a vecinei lui. Cu toate acestea, monarhia era stăpînă pe propriile ei teritorii răsăritene, anexînd şi unele dintre cele aflate sub dominaţia Porţii. Pericolul venea din altă parte, dinspre Franţa şi Prusia. Armatele habsburgice au fost nevoite în perioade cruciale să se retragă de pe cîmpurile de luptă din est ca să facă faţă provocărilor din vest. Singura perioadă mai îndelungată de pace de care s-a bucurat Poarta între 1739 şi 1768 s-a datorat faptului că puterile europene erau angajate pînă peste cap în două războaie majore, războiul succesiunii Austriei (1740-1748) şi Războiul de Şapte Ani (1756-1763). Ambele conflicte implicau problema stăpînirii unor teritorii austriece, mai ales a Sileziei.

În 1711, după urcarea sa pe tron, Carol al VI-lea s-a confruntat cu dificultatea creată de faptul că nu avea un moştenitor de sex masculin. În 1713, ca să menţină unitatea ţinuturilor imperiului şi să apere interesele familiei habsburgice, el a promulgat *Sancţiunea Pragmatică,* care prevedea ca succesiunea să continuie pe linie feminină pentru ca integritatea teritorială a imperiului să fie păstrată. Această modificare a regulilor moştenirii tronului avea nevoie de aprobarea mai multor diete şi de sprijinul principalelor puteri străine. Făcînd concesii în alte privinţe, Carol al VI-lea a reuşit să atragă de partea lui dietele şi să obţină acordul puterilor învecinate, al Franţei, Spaniei, Saxoniei şi Prusiei. Guvernele acestea s-au consultat totuşi asupra modului cum să profite cel mai mult de situaţie.

Maria Tereza, fiica lui Carol, s-a urcat pe tron în 1740. Ea s-a confruntat imediat cu necesitatea de a-şi apăra moştenirea în momentul în care Frederic cel Mare a ocupat Silezia. În războiul general european care a urmat, Austria a fost sprijinită de Marea Britanie, care şi-a adus contribuţia mai ales prin subvenţii, de Olanda, de o parte a statelor germane şi în cele din urmă de Rusia. În tabăra adversă se afla o coaliţie puternică alcătuită din Prusia, Franţa, Bavaria, Spania şi Saxonia, toate acestea sperînd să obţină o serie de cîştiguri din învingerea şi dezmembrarea monarhiei. În urma păcii încheiate în 1748, Austria a trebuit să cedeze Silezia, dar *Sancţiunea Pragmatică* a rămas totuşi în picioare. În ciuda faptului că integritatea imperiului, cu o singură excepţie, fusese salvată, ostilitatea habsburgilor faţă de Prusia s-a intensificat extrem de mult.

În această perioadă, Maria Tereza beneficia de serviciile unuia dintre cei mai abili diplomaţi ai secolului, contele Wenzel von Kaunitz. Considerînd că Prusia era cel mai periculos duşman al statului, el a încercat să constituie un front diplomatic împotriva acestei puteri. În acest scop, Kaunitz a făcut o tentativă de răsturnare a combinaţiilor diplomatice din trecut şi de a ajunge la o înţelegere cu inamica tradiţională a Imperiului Habsburgic, Franţa. O asemenea modificare radicală a aliniamentelor era greu de realizat pentru ambele puteri, dar în mai 1756 a fost încheiată o alianţă defensivă. La curent cu negocierile îndreptate împotriva lui, în august 1756 Frederic al II-lea a invadat Saxonia. În acest al doilea război de la mijlocul secolului, Austria, Franţa şi Rusia erau aliate contra Prusiei, care era sprijinită de Marea Britanie şi de o serie de principate germane. Cu toate că poziţia Prusiei a fost în mai multe rînduri primejduită, Frederic a fost ajutat imens de moartea ţarinei Elisabeta a Rusiei şi de urcarea pe tron a lui Petru al III-lea. Noul ţar era un admirator al regelui prusac, aşa

că pur şi simplu a răsturnat situaţia, alăturîndu-i-se lui Frederic. În privinţa Imperiului Habsburgic, Tratatul de la Hubertusberg semnat în 1763 nu a făcut decît să confirme pierderea Sileziei. Deşi monarhia nu suferise de fapt pagube ireparabile, războaiele demonstraseră slăbiciunea statului şi necesitatea unor reforme radicale pentru ca acesta să poată face faţă viitorului.

PERIOADA REFORMELOR: MARIA TEREZA ŞI JOSEPH AL II-LEA

Pînă în 1765, cînd a murit Francisc Ştefan de Lorena, soţul Mariei Tereza, acesta fusese atît coregent cît şi *sfînt împărat roman*. La moartea lui, aceste titluri au revenit fiului său mai mare, Joseph al II-lea, care a devenit astfel intim implicat în formularea şi implementarea reformelor. În 1780, la moartea mamei sale, Joseph al II-lea a devenit unicul conducător al imperiului. Atît Maria Tereza cît şi Iosif II au fost influenţaţi de ideile şi de atmosfera Iluminismului. Efectul acestor doctrine asupra mişcărilor naţionale va fi examinat în secţiunile de mai jos. Deocamdată, importanţa acestor idei noi constă în faptul că ele au afectat direct atitudinea unui grup de conducători cunoscuţi sub numele de despoţi luminaţi, din care făceau parte Ecaterina cea Mare, Frederic cel Mare şi monarhii habsburgi. În ciuda faptului că erau deosebiţi în multe privinţe, ei erau cu toţii animaţi de ideea că datoria lor era să-şi consacre domniile îmbunătăţirii vieţii supuşilor şi întăririi statelor lor. Convinşi de faptul că puterea statului trebuie folosită în vederea realizării progresului social, ei au încurajat intervenţia agenţilor şi a instituţiilor lor în multe aspecte ale vieţii naţiunii. În cadrul Imperiului Habsburgic, atitudinea lor era revoluţionară prin aceea că intenţionau să facă din autoritatea guvernului central un scut între nobilimea feudală şi marea masă a ţărănimii înfeudate împovărată de taxe. Statul urma deci să joace rolul unui moderator şi al unui judecător între două clase sociale. Despoţii luminaţi nu erau absolut deloc democraţi; ei nu-i considerau egali pe senior şi pe ţăran. Autocraţi înnăscuţi, ei erau decişi ca guvernele lor să fie controlate de ei înşişi sau de reprezentanţii lor. Erau susţinători ardenţi ai principiului „totul pentru popor, dar nimic prin popor."

Reformele au fost introduse atît în timpul regenţei comune a Mariei Tereza şi a lui Joseph, cît şi atunci cînd acesta din urmă a domnit singur, deşi ţelurile şi metodele celor doi conducători au fost diferite. Experienţa trăită de ea la începutul domniei îi demonstrase împărătesei că reforma era o necesitate politică; imperiul trebuia să fie întărit ca să poată face faţă provocării prusace. Instituţia militară trebuia să devină mai puternică, iar baza taxelor necesare acesteia trebuia lărgită şi asigurată în mai mare măsură. Reformele erau îndreptate şi în direcţia trecerii puterii reale din stat din mîinile aristocraţiei locale în cele ale ocîrmuirii centrale şi a creării unei situaţii în care agenţii monarhiei, un aparat birocratic numit, să controleze efectiv administraţia locală. Reprezentanţii ocîrmuirii centrale îi înlocuiau deci pe agenţii instituţiilor provinciale şi pe cei ai dietelor. Nobilimea avea totuşi un statut special în stat, dar nobilii urmau să slujească ocîrmuirea centrală, nu instituţiile locale, care reprezentau interesele propriei lor caste. Pe această bază, ei puteau totodată să intre în rîndurile aparatului birocratic.

Reformele acopereau multe aspecte ale vieţii naţionale: administraţia, justiţia, religia, educaţia, poliţia economică şi relaţiile dintre senior şi ţăran. Pentru croaţii, românii, sîrbii şi slovenii din cadrul imperiului, reformele referitoare la ţărănime, la reglementarea prerogativelor bisericilor şi la măsurile luate în vederea îmbunătăţirii

educației aveau să fie cele mai importante. Ele sînt analizate aici în primul rînd pentru că aveau în vedere întregul imperiu (vezi harta 13), iar în al doilea rînd pentru că afectau regiunile de care ne ocupăm în mod special.

Harta 13. Imperiul Habsburgic în 1780

Era firesc ca situația grea a țărănimii să constituie prima preocupare a unei ocîrmuiri reformatoare care urmărea creșterea puterii statului. Țărănimea era sursa principală a veniturilor provenite din impozite și a recrutărilor. Autoritatea centrală nu-și putea permite să vadă acest sector al populației decăzînd. Trebuiau luate anumite măsuri pentru ca aceasta să se asigure că el putea continua să-și joace rolul desemnat în viața statului. Deoarece, în general, nobilul nu putea fi impozitat, era important ca lotul destinat folosului țăranului să nu fie preluat de senior. Era de asemenea esențial ca țăranul să aibă suficient pămînt ca să se poată asigura subzistența lui și a familiei sale și să plătească și taxele cuvenite statului. El nu-și putea îndeplini sarcinile dacă era supraîncărcat cu obligații sub formă de corvezi și sume de bani față de stăpînul domeniului respectiv, ceea ce ar fi afectat capacitatea lui de a-și face datoria față de stat. Primele reforme au avut deci drept țintă instituirea unui sistem uniform și stabilirea cu exactitate a obligațiilor și drepturilor țăranului. Urma să fie făcută o distincție clară între pămîntul alodial și cel urbarial. Noile măsuri urmau să fie impuse de birocrația centrală, care nu era subordonată autorităților locale, ci

Vienei. În privința țăranului iobag, Maria Tereza ar fi vrut să le acorde tuturor țăranilor un statut liber, dar ea nu a mers atît de departe. Ca și ceilalți monarhi din Europa, ea nu credea în egalitate, ci accepta împărțirea în clase a societății ca parte a ordinii firești. Scopul ei era pur și simplu menținerea stării de sănătate a celui mai de jos strat social și acordarea drepturilor cuvenite stării lui sociale.

Mult mai doctrinar decît mama sa, Joseph al II-lea era în favoarea unor măsuri mai radicale. Spre deosebire de Maria Tereza, care era fundamental pragmatică și conservatoare, el își însușise grație educației primite multe din ideile esențiale ale Iluminismului, inclusiv convingerea că oamenii au drepturi naturale inerente. Deși nu a fost niciodată adept al unui guvern reprezentativ, el voia realmente ca toți locuitorii imperiului său, fie ei nobili sau țărani, să fie cetățeni egali în fața legii și în mod egal supuși guvernului central. În plus, împăratul efectuase incognito călătorii în tot imperiul, astfel că era la curent cu problemele țăranilor mai ales din observații directe. Era deci hotărît să întărească autoritatea centrală și să facă uz de puterea lui și de cea a aparatului birocratic imperial în vederea introducerii unor schimbări sociale și politice. Această atitudine a făcut din Joseph al II-lea un adversar pe față al nobilimii și al privilegiilor ei istorice exercitate prin intermediul dietelor; el a criticat totodată atît scutirea de impozite a nobililor cît și dominarea țărănimii de către aceștia.

Curînd după moartea mamei sale, cînd a fost mai liber să-și pună în aplicare propriile idei, împăratul a început să introducă reforme mai radicale, în primul rînd abolirea iobăgiei. Măsura aceasta a fost luată în 1785 în regatul Ungariei. Iobagului i se acordau drepturile arendașului: el putea să se căsătorească după bunul său plac, să învețe o meserie și să-și părăsească lotul dacă găsea pe cineva să-l înlocuiască. Totuși, problema majoră nu era rezolvată, deoarece nu i se dădea pămînt. El își lucra mai departe lotul din cadrul domeniului și trebuia să plătească sume mari în bani, în natură sau obligații sub formă de muncă ca să și-l păstreze. În 1789, Joseph a făcut o propunere menită să ușureze greaua povară a impozitării acestei clase. El voia să convertească obligațiile față de guvern și de senior cu bani gheață în sume echivalente cu circa 30% din venitul țăranului. Nu numai nobilii s-au împotrivit acestei idei, ci și țăranii, care nu erau în măsură să facă față transformării plății în natură în plată în bani.

Reformele din agricultură au învrăjbit desigur nobilimea; biserica catolică, ale cărei interese ca deținătoare a unor mari întinderi de pămînt erau și ele afectate, a obiectat și împotriva altor aspecte ale programului. Pînă în acel moment, ea avusese cea mai mare influență asupra educației și fusese scutită de impozite către stat. Încercarea de înființare a unui sistem de școli de stat și de taxare a proprietăților ecleziastice a stîrnit o opoziție îndîrjită. Maria Tereza era ea însăși o catolică ferventă; dorința ei era mai curînd de a extinde și nu de a limita influența spirituală a bisericii. Cu toate acestea, domnia ei a marcat instituirea unui sistem laic de școli elementare și înființarea de instituții de învățămînt superior. Noii funcționari ai birocrației din cadrul guvernului central întărit aveau evident nevoie de o instruire laică. Ca și alți despoți luminați, ea avea o mare încredere în educație ca mijloc de îmbunătățire a situației sociale și politice; nu voia să aducă daune bisericii, dar considera pur și simplu aspectul acesta ca fiind efectiv de competența statului.

Fiul ei era mult mai extremist în chestiunile ecleziastice. El a încercat să blocheze complet puterea bisericii catolice în domeniile în care aceasta intra în competiție cu statul. Cea mai îndrăzneață măsură luată de Joseph al II-lea în această privință a fost Edictul Toleranței din octombrie 1781, care le acorda luteranilor, calviniștilor și ortodocșilor dreptul de a practica religia lor și de a ridica

biserici fără nici o opreliște pe tot cuprinsul imperiului. Multe dintre restricțiile impuse evreilor au fost de asemenea abolite. Toate inițiativele acestea, care nu includeau alte culte în afara celor menționate, erau în favoarea protestanților și a ortodocșilor și în detrimentul intereselor catolicilor. Joseph a luat măsuri și împotriva unui mare număr de mînăstiri, considerînd că multe dintre ele nu-și îndeplineau funcția reală de a asigura servicii sociale. El a desființat între 1782 și 1786 aproximativ 700 de mînăstiri; toate ordinele pur contemplative au fost interzise. În locul mînăstirilor, împăratul a înființat noi spitale și instituții de stat pentru săraci, bolnavi și alți nenorociți.

Ca parte a planului său de modernizare a sistemului administrativ, Joseph al II-lea a încercat să impună limba germană ca limbă de stat. Măsura aceasta, al cărei scop era doar de a face ordine în procedurile guvernamentale și de a le face rezonabile, a declanșat o reacție violentă, mai ales în ținuturile coroanei ungare, unde limba folosită în mod obișnuit era latina. Cu toate că, dacă era ca o limbă să fie folosită pe tot cuprinsul imperiului, germana era cea mai logică alegere, problema aceasta a constituit un focar de controverse și dispute în rîndul tuturor naționalităților pînă la dizolvarea imperiului.

Joseph al II-lea a subminat deci două dintre instituțiile fundamentale ale monarhiei: nobilimea provincială, a cărei forță consta în dominarea administrației locale și a țărănimii, și biserica catolică, cea mai puternică organizație ecleziastică. Din nefericire, împăratul nu dispunea de sprijinul efectiv al unei părți de populație suficient de numeroasă. Marea masă a societății care spera el că va beneficia de pe urma reformelor lui, țărănimea, nu era organizată și nu avea nici experiență politică. Practic, ca grup, ea avea tendința să fie bănuitoare față de orice schimbare. S-a dovedit curînd că Joseph încercase să facă prea mult într-un interval de timp prea scurt. Un val de împotrivire față de reforme, concomitent cu reapariția unor vechi dificultăți externe, l-au forțat pe împărat să anuleze în ianuarie 1790 cea mai mare parte a schimbărilor, în special în Ungaria, dar nu și pe cele referitoare la iobăgie, nici Edictul Toleranței sau desființarea mînăstirilor. Acestea erau desigur măsuri foarte importante a căror transpunere în viață a avut o influență esențială asupra popoarelor balcanice din cadrul imperiului. Joseph a murit curînd după ce fusese nevoit să dea înapoi în alte privințe.

În 1790, la urcarea pe tron, Leopold al II-lea, fratele lui Joseph, nu și-a putut concentra întreaga atenție asupra reformei interne. Începuse Revoluția Franceză, războiul cu Imperiul Otoman era în plină desfășurare, iar în interiorul imperiului, atît Ungaria cît și Olanda se revoltaseră împotriva inovațiilor lui Joseph. Ca persoană, Leopold nu era conservator – fusese un conducător luminat cît timp s-a aflat în fruntea administrației din Lombardia –, dar a fost nevoit să ajungă la un compromis cu dieta maghiară, care și-a refăcut prestigiul și a reinstituit privilegiile ei știrbite. El a semnat în același an Tratatul de la Sistova cu Imperiul Otoman și s-a îndreptat apoi spre Olanda ca să înăbușe revolta de acolo. Scurta lui domnie a marcat trecerea la o nouă perioadă, cînd preocupările Austriei vor fi dominate de teama de Franța revoluționară și cînd va fi adoptată o politică esențial conservatoare.

PUNEREA ÎN PRACTICĂ A REFORMELOR. NAȚIONALITĂȚILE BALCANICE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Evenimentele pe care tocmai le-am relatat au afectat direct sau indirect toate regiunile imperiului. Așa cum am văzut, cea mai mare parte a croaților, românilor și sîrbilor din Imperiul Habsburgic trăiau în ținuturi aparținînd coroanei Sfîntului Ștefan. Soarta lor era deci strîns legată de cea a ungurilor și de hotărîrile luate de dietele din Ungaria, Croația și Transilvania. O populație numeroasă locuia și în zona Frontierei Militare, o fîșie de teritoriu care se întindea de-a lungul granitei cu Imperiul Otoman, aflată sub directa administrație a Vienei. Acești oameni au fost afectați nu numai de politica de reforme a guvernului central, ci și de războaiele cu otomanii de pe parcursul întregului secol al optsprezecelea.

Ungaria, Croația și Slavonia

De-a lungul lungii perioade de dominație otomană, majoritatea ținuturilor locuite de o populație de etnie maghiară au fost organizate ca pașalîc cu centrul la Buda. La sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea, după izgonirea armatei și administrației otomane, nobilimea maghiară era decisă să restabilească controlul deținut de ea asupra tuturor ținuturilor cunoscute sub numele de „posesiunile coroanei Sfîntului Ștefan" și să-și reafirme poziția politică dominantă. Puterea ungurilor nu era bazată pe marii proprietari funciari și pe magnați, ci pe nobilimea de jos, cea rurală, și pe controlul ei asupra comitatelor, unitățile administrative de bază. Acestea aveau propriile lor adunări, care controlau guvernele locale și alegeau reprezentanții în dietă. În 1687, acest organism, întrunit la Pozsony (Bratislava), l-a acceptat pe împăratul habsburg Leopold I ca rege ereditar al Ungariei, dar numai cu condiția ca acesta să asigure menținerea drepturilor și privilegiilor istorice ale nobilimii maghiare. Să observăm că titlul de conducător habsburgic era cel de *rege* în această parte a domeniilor lui; cel de *împărat* se aplica teritoriilor incluse în Sfîntul Imperiu Roman, din care Ungaria nu făcea parte.

Ulterior, dieta maghiară a continuat să se opună presiunilor de centralizare ale Vienei. Această adunare, care putea fi convocată de rege sau de palatin (vice-rege al Ungariei medievale – n.t.), reprezentantul regelui, era împărțită în două camere, cea dintîi reprezentînd interesele marilor moșieri, iar cea de a doua pe cele ale nobilimii rurale. Prima cameră se întrunea sub președinția palatinului și era compusă nu numai din marii proprietari funciari, ci și din demnitarii bisericii, în frunte cu primatul catolic (capul bisericii catolice – n.t.), arhiepiscopul de Esztergom și principalii oficiali ai regatului, inclusiv banul Croației. Camera inferioară era alcătuită din reprezentanții aleși de adunările comitatelor, din cîțiva delegați ai orașelor regale și din oficialii inferiori ai bisericii și justiției. În principiu, legislația se afla în sarcina camerei inferioare, dar ambele camere trebuiau să fie de acord cu măsurile luate înainte ca acestea să fie adoptate. Pentru ocîrmuirea habsburgică, care administra afacerile ungurilor prin birourile Cancelariei Curții Maghiare de la Viena, controlul asupra

dietei în privința percepерii impozitelor, mai ales a veniturilor suplimentare necesare în vreme de război și a recrutărilor era extrem de frustrant.

În ciuda consimțămîntului dietei, instituirea dominației habsburgice în regatul ungar a fost un proces dificil. Diferențele religioase provocau multe fricțiuni. Cea mai mare parte a nobililor maghiari se alăturaseră reformaților, fiind deci calviniști sau unitarieni, și se opuneau eforturilor pline de rîvnă ale catolicilor din regiunile recucerite de la otomani. Condițiile cumplite de trai cauzate de războaie în mediul sătesc au provocat multe răscoale țărănești. Situația aceasta, alături de opoziția permanentă a unei părți din nobilii unguri, a dus la izbucnirea în 1703 a unei revolte majore împotriva dominației habsburgice. Condusă de Ferenc Rákoczy, mișcarea avea drept obiective rezolvarea problemelor evident conflictuale ale opoziției nobilimii față de Viena și dorința țărănimii de a-și îmbunătăți statutul și eventual de a pune capăt iobăgiei. Nobilul și țăranul erau deci uniți împotriva dominației habsburgice. În ciuda faptului că armata habsburgică putea învinge forțele rebelilor, prin Pacea de la Szatmár (Satu-Mare), Carol al VI-lea a fost obligat în 1711 să accepte ceea ce constituia de fapt o soluție de compromis. În schimbul recunoașterii dominației imperiale, Viena trebuia să reconfirme privilegiile nobililor și să accepte acordarea unei mari autonomii a ținuturilor ungare din cadrul Imperiului Habsburgic. Ulterior, dieta maghiară a acceptat *Sancțiunea Pragmatică*, dar numai după ce regele a recunoscut indivizibilitatea posesiunilor coroanei Sfîntului Ștefan; a fost astfel blocată o posibilă secesiune a Croației și Transilvaniei.

Prin Tratatul de la Karlowitz, Slavonia și o parte a teritoriului croat au trecut în stăpînirea Imperiului Habsburgic; Dalmația, care făcuse parte din fostul Regat Triuniat, a devenit posesiune venețiană. Puterea habsburgică și-a asumat întreaga răspundere a organizării nou-achiziționatului teritoriu, cu toate că înainte de cucerirea otomană acesta aparținuse coroanei ungare. Aproximativ jumătate din teritoriul Croației și Slavoniei a fost inclusă în Frontiera Militară, sub directa administrație a Vienei. Cealaltă jumătate, cunoscută sub numele de Croația Civilă și Slavonia Civilă, au devenit două unități despărțite de un sector al Frontierei Militare. Centrul vieții politice croate era Croația Civilă, a cărei dietă își avea sediul la Zagreb. Aici, influența principală se afla în mîinile unei nobilimi mijlocii și mici de naționalitate croată și de religie catolică. Marii proprietari funciari erau atît croați cît și unguri. Ca și în Ungaria propriu-zisă, puterea nobilimii consta în controlul exercitat de aceasta asupra comitatelor. Nobilii croați se confruntau cu o situație dificilă. Ei erau atît împotriva dominației Vienei cît și a celei a dietei ungare, dar doreau să-și păstreze intacte privilegiile feudale asupra domeniilor și a șerbilor lor. Biserica catolică deținea și ea o poziție puternică în Croația, o situație care avea să aibă o influență decisivă asupra relațiilor cu sîrbii.

Conducerea Croației Civile avea în frunte un ban, adică un guvernator, care era numit de coroană și era de obicei ungur. Parlamentul unicameral, *sabor*-ul, era format din marii moșieri, din reprezentanții nobilimii de jos aleși la nivel național, din prelații catolici, din delegați ai orașelor libere și dintr-o serie de alți cetățeni aparținînd altor categorii. Acest organism trimitea reprezentanți în dieta maghiară. Trei dintre aceștia deveneau membri ai camerei inferioare, unde aveau locuri speciale, iar unul intra în camera superioară. La nivelul țării, ca și în Ungaria, cel mai înalt oficial era numit de rege dintre marii proprietari de pămînturi, dar adjunctul lui și alți oficiali erau aleși de adunările comitatelor, care alegeau și reprezentanții în dieta de la Zagreb, și răspundeau de administrația locală. Dificultatea de a duce o existență fără controlul direct al

ungurilor şi austriecilor a constituit permanent o problemă majoră a Croaţiei. Din nefericire, din rîndurile nobilimii croate nu s-a ridicat niciun lider reprezentativ. În 1671, după dejucarea unei conspiraţii bazate pe ajutorul otomanilor, Fran Krsto Frankopan şi Peter Zrinski au fost decapitaţi, punîndu-se astfel capăt influenţei celor două familii croato-ungare de frunte. Pe tot parcursul secolului al optsprezecelea , într-un efort de a-şi păstra autonomia internă şi privilegiile lor speciale, nobilii croaţi au adoptat în general o poziţie de mijloc în certurile dintre Viena şi opoziţia maghiară, sprijinindu-i pe habsburgi în timpul revoltei lui Rákoczy. Dieta Croaţiei a acceptat de asemenea *Sancţiunea Pragmatică,* dar numai în schimbul asigurărilor că drepturile lor speciale vor fi protejate. În această perioadă, a fost făcută o declaraţie fermă privind natura relaţiilor cu Ungaria, care prevedea stabilirea unei uniuni personale pe picior de egalitate în persoana regelui, care era, firește, şi împăratul Imperiului Habsburgic:

> Conform legii, sîntem un ţinut afiliat Ungariei şi în nici un caz un popor supus Ungariei. Pe vremuri, am avut propriii noştri regi naţionali, care nu erau unguri. Nici o presiune sau încercare de impunere a vreunei forme de sclavie nu ne-au făcut să devenim subordonaţi Ungariei, ci prin propria noastră voinţă am devenit supuşi nu ai Regatului Ungariei, ci ai regelui maghiar. Sîntem liberi, nu sclavi.[1]

În ciuda acestor afirmaţii, în promisiunea făcută dietei maghiare, Carol al VI-lea a recunoscut integritatea ţinuturilor coroanei Sfîntului Ştefan, şi a dat asigurări că nu va fi acordat sprijin regal unei retrageri a Croaţiei din această uniune.

Reformele Mariei Tereza şi ale lui Joseph al II-lea au modificat o serie de aspecte ale administraţiei croate. Împărăteasa a introdus în 1767 un nou sistem ca parte a programului ei de reorganizare a imperiului. Un Consiliu Regal avîndu-l în frunte pe ban a înlocuit dieta ca organ principal de guvernare. Contribuţia pe termen lung a acestuia a constat în restructurarea sistemului de învăţămînt şi în înfiinţarea Academiei Regale, devenită mai tîrziu Universitatea din Zagreb. Consiliul acesta, care era urît de nobilime, a fost desfiinţat în 1779, şi atît Croaţia Civilă cît şi Slavonia Civilă au fost subordonate Consiliului Regenţei Ungare. Odată cu această schimbare, banul şi saborul croat şi-au pierdut autoritatea.

Cele mai radicale măsuri au fost luate în timpul domniei lui Joseph al II-lea. Acesta a abrogat organizarea pe comitate a regatului ungar şi l-a împărţit în districte conduse de oficiali numiţi de coroană. Adunările comitatelor şi-au încetat astfel activitatea. Acest amestec brutal în ceea ce considerau ei ca fiind drepturile lor legale şi istorice a dus la unirea nobililor croaţi şi maghiari. Proprietarii de pămînturi, fie ei mari sau mici, s-au opus cu înverşunare abolirii iobăgiei şi limitării scutirii lor tradiţionale de impozite; atacurile la adresa privilegiilor bisericii catolice şi ale mînăstirilor au stîrnit mînia croaţilor. Atît ungurii cît şi croaţii s-au ridicat împotriva înlocuirii limbii latine ca limbă a administraţiei cu germana.

Accentul pus pe protejarea privilegiilor lor sociale explică multe dintre acţiunile nobililor croaţi din 1790. Opunîndu-se cu îndîrjire reformelor lui Joseph al II-lea şi centralismului austriac, ei au cedat o mare parte din autonomia lor dietei Ungariei, fiind de acord ca ţinuturile croate să treacă sub controlul unei autorităţi administrative generale maghiare şi ca puterea banului şi a saborului să fie

[1] Citat din Elinor Murray Despalatović, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*, East European Quarterly, Boulder, Colo., 1975, p. 11.

limitată. Principalele decizii politice urmau să fie luate de acum înainte nu de adunarea de la Zagreb ca organism independent, ci în sesiuni comune prezidate de dieta maghiară. În anii care au urmat, autonomia Croației a devenit tot mai precară, legile croate fiind făcute în Ungaria. Funcția de bază a dietei de la Zagreb era alegerea reprezentanților în adunarea maghiară și discutarea deciziilor luate acolo. După 1790, o mare parte a vechiului sistem a fost reinstituită pe tot cuprinsul Imperiului Habsburgic, dar schimbarea de putere din Croația a rămas permanentă.

Încercarea lui Joseph al II-lea de a face din limba germană limba administrației a avut o importanță deosebită pentru regatul maghiar. Întreaga problemă a limbii administrației avea să devină un cuib de viespi în secolul următor. Atît croații cît și ungurii s-au opus introducerii limbii germane, dar ulterior interesele lor au devenit diferite. Odată cu ridicarea acestei chestiuni, reprezentanții unguri au pretins ca în regat să fie folosită limba lor. Soluția aceasta ar fi fost extrem de defavorabilă pentru croați, puțini dintre ei vorbind limba maghiară, și ar fi limitat desigur participarea lor la lucrările dietei ungare și deținerea de posturi oficiale în stat. Dieta comună din 1791 a stabilit menținerea latinei ca limbă a administrației, dar a fost de acord ca maghiara să constituie o materie școlară obligatorie în Ungaria propriu-zisă și facultativă în Croația și Slavonia.

Situația din Slavonia Civilă era diferită în multe privințe de cea din Croația Civilă, care beneficia de mai multe privilegii și drepturi de administrare autonomă. După înlăturarea dominației otomane, ținuturile Slavoniei erau devastate și depopulate. Pînă în 1745, ele s-au aflat sub autoritatea unei conduceri dualiste militaro-civile care a depus mari eforturi să repopuleze provincia și să-i redea prosperitatea și rodnicia. Încercînd să dezvolte regiunea, puterea habsburgică a dăruit sau a vîndut nobililor, oficialităților guvernamentale, negustorilor și altor categorii, care erau în general germani sau unguri, mari întinderi de pămînt. O parte a acestuia a fost atribuită coloniștilor germani care aveau statut de țărani liberi. O serie de alți țărani au venit din ținuturile croate sau de dincolo de granița otomană. Diferențele fundamentale dintre Croația și Slavonia Civilă pot fi deduse din faptul că în Croația existau circa 9000 de nobili, în vreme ce în Slavonia erau doar 314. Slavonia, un ținut format din moșii întinse și avînd o nobilime puțin numeroasă de origini naționale amestecate, se confrunta totuși cu multe din aceleași probleme ca și Croația vecină. În 1745, odată cu instituirea unei administrații efectiv civile, o parte a teritoriului a fost atribuit Frontierei Militare și Ungariei, dar cea mai mare parte a lui a fost împărțită în trei comitate. Ca și în alte părți, acestea constituiau unitățile de bază ale guvernului local; adunările lor trimiteau delegați atît în dieta Croației cît și în cea a Ungariei. În ciuda acestui sistem de organizare, statutul Slavoniei în cadrul imperiului era de fapt ambiguu; este cert că provincia aceasta nu putea avea aceleași pretenții ca și Croația.

Majoritatea locuitorilor din Croația și Slavonia erau firește țărani care aveau aceleași probleme ca și cei de aceeași stare cu ei din alte părți ale regatului maghiar. Cu toate că situația de pe moșii diferea foarte mult, șerbul sau arendașul erau în general supuși acelorași obligații pe care le-am prezentat cînd am analizat alte regiuni. Ei plăteau dări sau prestau corvezi pentru stăpînul domeniului respectiv, plus taxele cuvenite statului și bisericii. Pentru dreptul de folosire a unui lot suficient de mare ca să asigure subzistența lor și a familiilor lor, dădeau de la o zecime pînă la o pătrime din produsele lor, fiind totodată obligați să muncească una sau două zile pe săptămînă pe moșia seniorului și să presteze obligații legate de transport cu carele și boii lor, dacă aveau așa ceva. Pe lîngă toate acestea, ei datorau multe alte taxe și sume

de bani obişnuite la vremea aceea. Seniorul lor deţinea controlul nu numai asupra moşiei lui, ci şi asupra administraţiei locale, inclusiv a sistemului poliţienesc şi juridic. Ca judecător, stăpînul domeniului putea da sentinţe, cum ar fi amenzi sau pedepse corporale. Înaintea aplicării reformelor administrative, el percepea şi impozitele cuvenite statului. Posibilităţile de a comite abuzuri în cadrul unui astfel de sistem sînt evidente.

Carol al VI-lea a încercat şi el să introducă o reformă în agricultură, dar a fost descurajat de opoziţia îndîrjită a nobililor. Prima lui măsură importantă a fost reglementarea din 1756, cunoscută sub numele de *urbarium*, care a fost aplicată în Slavonia în 1762. Prevederile ei oferă o excelentă imagine a condiţiilor în care trudea ţăranul, care au fost descrise după cum urmează:

> Obligaţiile de bază ale şerbilor din Slavonia constau în plata unei taxe de trei florini şi prestarea a 24 de zile de *corvoadă* cu o pereche de animale de povară sau 48 de zile de *corvoadă* manuală pentru fiecare gospodărie. *Corvoada* cu o pereche de animale de povară şi cea manuală puteau fi plătite în anumite împrejurări în bani, la un curs standard de 20 de creiţari pentru prima şi de 10 creiţari pentru cea din urmă pe zi. Dacă stăpînul domeniului avea nevoie de mai multă muncă, el îi plătea şerbului un salariu fix (24 şi, respectiv, 12 creiţari pe zi)... Muncitorii agricoli fără pămînt, dar care aveau o casă, plăteau un impozit de un florin pe an şi efectuau 12 zile de *corvoadă* manuală.[2]

O gospodărie, adică un lot de pămînt de bază, însemna aproximativ treizeci şi patru, patruzeci şi şase sau cincizeci şi şapte de acri (douăzeci şi patru, treizeci şi două sau patruzeci de iugăre), în funcţie de calitatea solului.

Conform acestei reglementări, seniorii îşi rezervau drepturi importante, cum erau cel de a vîna şi pescui şi cel de a deţine cîrciumi şi măcelării pe tot cuprinsul domeniului. Ei erau răspunzători de forţele poliţieneşti şi de împărţirea dreptăţii şi îşi puteau pedepsi şerbii „condamnîndu-i la diverse amenzi, bătăi, punere în lanţuri şi uneori chiar la pedeapsa capitală."[3] Ţăranul era de asemenea nevoit să presteze munci la lucrările publice şi să plătească taxe bisericii şi statului. Prevederile referitoare la obligaţiile pentru folosirea pămîntului aveau să rămînă în vigoare cu unele mici modificări pînă în 1848.

Un *urbarium* pentru Croaţia a fost emis în 1780, dar stipulările lui erau mai împovărătoare pentru ţăran:

> O gospodărie normală din Croaţia includea între 14 şi 24 de iugăre de pămînt arabil şi 6 pînă la 8 iugăre de păşune, în funcţie de calitatea solului. *Corvoada* se ridica la 52 de zile pe an cu o pereche de animale de povară sau 104 zile de muncă manuală pentru fiecare gospodărie, din care 45 de zile şi jumătate trebuiau prestate efectiv, iar restul putea fi plătit în bani. Şerbii cu gospodării mici trebuiau să efectueze, proporţional, mai puţine *corvezi*. Taxa în bani din Croaţia era de doar un florin de fiecare gospodărie, dar şerbii croaţi, spre deosebire de cei sloveni, trebuiau să-i dea seniorului o taxă în produse – a noua parte din recoltă, din vin şi din vite. Exista o taxă specială pe case. Dacă stăpînul domeniului şi şerbul erau de acord, atît *corvoada* cît şi taxa în produse puteau fi plătite în bani. Mai mult, şerbii erau obligaţi să-i dea seniorului o pereche de claponi, o pereche de pui, o duzină de ouă şi o

[2] Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia,* Stanford University Press, Stanford, Calif., 1955, pp. 71-72.

[3] Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change*, p. 72.

anumită cantitate de unt pe an de fiecare gospodărie. Ei aveau totodată obligația să presteze servicii de transport în folosul moșierului."[4]

Harta 14. Frontiera Militară habsburgică

Atît șerbii fără familie din Slavonia cît și cei din Croația își puteau părăsi lotul dacă își îndeplineau îndatoririle și dacă era de acord stăpînul domeniului.

Reformele lui Joseph al II-lea, inclusiv emanciparea iobagilor din 1785 și încercările eșuate de a limita obligațiile țăranilor la circa 30% din venitul lor, au afectat atît Croația cît și Slavonia. După moartea lui, aplicarea reformei din agricultură a început să treneze. Următoarele schimbări majore au trebuit să aștepte revoluția de la 1848.

Frontiera Militară

Către sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea, Imperiul Habsburgic includea o numeroasă populație sîrbească, concentrată în Banat și în sudul Ungariei, dar și în ținuturile din cadrul Frontierei Militare (vezi harta 14). În timpul lungii perioade cît imperiile habsburgic și otoman au avut granițe comune, a existat o migrație constantă în ambele sensuri. Unica migrație de proporții a coincis cu imigrarea lui Arsenie al III-lea și a adepților lui, dar indivizi și grupuri izolate puteau oricînd pătrunde pe teritoriul monarhiei destul de ușor. Deși cea mai mare parte a acestora erau sîrbi, unii dintre ei erau croați, mai ales din Bosnia. Negustorii și meșteșugarii sîrbi alcătuiau un element puternic în orașe, dar majoritatea refugiaților erau țărani, dintre care mulți făceau parte din populația Frontierei Militare. Ocuparea unor zone întinse care făcuseră cîndva parte din Regatul Triuniat de către o populație sîrbă de credință ortodoxă avea să aibă un efect de lungă durată asupra regiunii și a relațiilor dintre croați și sîrbi.

[4] Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Changes*, pp. 72-73

Granița dintre cele două imperii era greu de apărat și de organizat pentru fiecare dintre ele. Cîrmuirea habsburgică, după cum am văzut, avea tot timpul probleme cu strîngerea banilor și recrutarea soldaților în vreme de război. Fiind o zonă deschisă, zona de frontieră era supusă unor raiduri frecvente din ambele părți. Trupe neregulate otomane organizau periodic expediții ca să-i captureze pe locuitori și să-i vîndă ca sclavi sau ca să treacă peste graniță vitele și produsele acestora. Grupuri de bandiți operînd fără nici o opreliște într-un mediu neapărat de lege prădau atît populația otomană cît și pe aceea habsburgică. Problema menținerii unor condiții de liniște era extrem de dificilă. Nici unul dintre imperii nu-și putea permite să țină zona sub ocupație militară permanentă. La începutul secolului al șaisprezecelea, ocîrmuirea habsburgică a început să apeleze la populația instabilă și nesupusă. În schimbul garantării exercitării libere a religiei ortodoxe și a folosirii unui lot de pămînt, unii dintre membrii acesteia au fost de acord să se stabilească în calitate de colonişti militari. Ei apărau regiunea frontierei, dar se întreținеau singuri. Statul a construit și un aliniament de sate fortificate și avanposturi ale căror garnizoane erau formate din aceşti colonişti și dintr-o serie de soldați profesionişti. Coloniștii își alegeau propriii lor comandanți militari (*voievozii*) și pe vîrstnicii satelor lor (*cnezii*). Au fost instituite două centre administrative: Karlovac pentru Frontiera Militară croată și Varaždin pentru cea slovenă. În secolul al șaisprezecelea, granița a ajuns pînă la Marea Adriatică, cu cartierul general la Karlobag. Cheltuielile pentru apărarea frontierei, pentru arme și muniții, de pildă, erau suportate de autoritățile Austriei Interioare. Karlovacul se afla sub jurisdicția Carintiei și Carniolei, iar Varaždinul sub cea a Stiriei.

În 1630, guvernul habsburgic a emis o cartă, numită *Statuta Valachorum* (Statutul vlahilor), care stabilea oficial situația zonei. Frontiera Militară era pusă sub controlul împăratului, astfel că ținutul rămînea în posesia statului. Acesta era acordat în schimbul serviciului militar nu indivizilor, ci comunităților de gospodari, *zadrugile*, care erau considerate drept cele mai bune unități de bază ale organizației într-o perioadă dificilă și periculoasă. Era de așteptat ca fiecare zadrugă să asigure un soldat, ele fiind răspunzătoare în mod colectiv în privința obligațiilor față de stat. Zadrugile formau sate, care își alegeau propriii lor conducători, voievozii și cnejii; aceștia dețineau responsabilitatea administrației locale alături de oficialii habsburgi. Membrii comunităților de graniță se bucurau deci de un mare grad de autoguvernare. Asemănările cu organizarea politică din Imperiul Otoman sînt evidente. Ocîrmuirea habsburgică îi dădea populației sîrbe asigurări și referitor la biserica ortodoxă.

Frontiera Militară era avantajoasă pentru stat prin faptul că asigura o sursă ieftină de forță umană pentru organizarea granitei. Grănicerul nu era plătit cu un salariu, fiind întreținut de familia lui. Pentru colonişti, condițiile erau net superioare celor din provinciile învecinate, unde, în general, țăranii voiau și ei să se stabilească pe graniță. Soldatul nu era șerb; el era om liber trăind într-o comunitate ce se administra singură și era mîndru de statutul lui.

Cu toate acestea, sistemul de organizare a frontierei a dus la apariția unor probleme specifice. Principalul motiv de fricțiune era conflictul permanent cu dieta Croației. Pe măsură ce granița Austriei înainta în fostele ținuturi otomane, nobilimea croată voia desigur să dobîndească controlul asupra acestora și să reinstituie ordinea feudală din timpurile anterioare cuceririi. Puterea habsburgică a luat însă în stăpînire teritoriul și l-a organizat conform intereselor ei. În ciuda faptului că s-a stabilit o zonă de frontieră sub jurisdicția banului Croației, aceasta nu a funcționat la fel de bine și nu a avut nici importanța frontierei aflate sub control imperial direct. O serie

de dificultăţi erau create şi de biserica catolică, care se opunea tot timpul statutului special acordat ortodocşilor. Administraţia Austriei Inferioare, de la care era aşteptat sprijinul necesar, s-a dovedit ezitantă în a-şi asuma vreo cheltuială prea mare.

Cu toate că situaţia din teritoriul din cadrul limitelor militare era mai bună decît cea din exteriorul lor, în ciuda cîtorva eforturi depuse de habsburgi pentru a o îmbunătăţi, nu exista absolut nici o prosperitate economică. Regiunea continua să fie una dintre cele mai sărace din întregul imperiu. Corupţia şi ineficienţa subminau instituţia militară. La toate acestea se adăuga faptul că ţăranii în uniformă de grănicer erau greu de controlat şi de disciplinat. Iniţial, ei îşi avuseseră partea din prăzi, dar continuau să jefuiască chiar şi teritoriile ai căror locuitori îi sprijineau. Bandele care bîntuiau în zonele de frontieră erau şi ele cauza unor revolte şi dezertări frecvente.

Reformele introduse în timpul domniei Mariei Tereza aveau drept obiectiv impunerea unei mai mari discipline şi a unui control mai strict asupra populaţiei din zona de graniţă. Soldaţii erau organizaţi în regimente ataşate unor anumite districte. Au fost impuse restricţii privind dreptul lor de a-şi alege oficialii şi a fost introdusă o organizare mai severă. În 1754 au fost introduse o serie de reglementări care limitau şi mai mult autoguvernarea. Singurii colonişti cărora li se permitea accesul în regiune urmau să fie soldaţii ţărani şi cei care aveau legături directe cu organizaţiile din zona de frontieră. Pămîntul rămînea proprietatea guvernului; zadrugile primeau alocaţii pentru întreţinerea unuia sau a mai multor soldaţi. Ofiţerii erau plătiţi, dar nu şi soldaţii din trupele regulate. Unele comunităţi militare, cum erau Petrovaradin (Peterwardein), Zemun (Semlin), Slavonski Brod şi Sremski Karlovci, aveau populaţii din care făceau de asemenea parte negustori şi meşteşugari; aceştia îşi plăteau obligaţiile faţă de stat în bani şi erau scutiţi de prestarea serviciului militar.

Era de presupus ca Frontiera Militară să asigure în perioada aceasta oameni care să lupte pe tot cuprinsul Europei şi nu numai în zona frontierei. În vreme de pace, ţăranul din zona frontierei trebuia să asigure şi anumite servicii. El avea obligaţii în muncă la fortificaţii şi avea sarcina de a da o mînă de ajutor la lichidarea bandiţilor. Una dintre îndatoririle lui importante era respectarea carantinei. Din pricina cazurilor frecvente de ciumă şi de alte boli infecţioase periculoase din Imperiul Otoman, stăpînirea habsburgică a impus o carantină strictă de-a lungul graniţelor. Călătorii care intrau pe teritoriul monarhiei erau obligaţi să stea închişi timp de o perioadă de pînă la trei săptămîni, iar scrisorile şi mărfurile erau dezinfectate prin mijloacele primitive ale epocii.

Presiunile dietelor croată şi maghiară de a deţine controlul asupra regiunii au continuat pe tot parcursul secolului al optsprezecelea. Nemulţumirile şi neliniştea erau evidente şi în rîndul grănicerilor. Din cauza resentimentelor provocate de faptul că majoritatea ofiţerilor erau germani, a fost emisă în 1754 o reglementare care prevedea ca două treimi din brevetele de ofiţer să fie acordate coloniştilor militari, de preferinţă catolici sau uniaţi. A fost astfel creat un corp ofiţeresc din rîndul populaţiei slave. În ciuda numeroaselor critici, atît din partea dietei croate cît şi din rîndul coloniştilor, frontiera a rămas intactă pînă în 1881. Zona aceasta includea circa jumătate din teritoriul şi peste 40% din populaţia provinciilor istorice ale Croaţiei şi Slavoniei şi era legată de organizaţiile de frontieră asemănătoare din Banat şi Transilvania.

După cum am afirmat, centrul vieţii politice croate era Croaţia Civilă, o regiune în care administraţia locală se afla în mîinile unei nobilimi croate. La sfîrşitul secolului al optsprezecelea, acest grup a renunţat de bunăvoie la cea mai mare

parte a autonomiei lui în favoarea dietei ungare, care era dominată de nobilimea rurală maghiară. Această acțiune se datora temerii ca nu cumva reformele de centralizare ale Vienei să priveze clasele privilegiate de statutul lor special, inclusiv de scutirea de impozite și de controlul asupra țărănimii. Biserica catolică a sprijinit această atitudine și a luptat cu înverșunare împotriva măsurilor luate de guvern, cum era Edictul Toleranței al lui Joseph al II-lea. Existența Frontierei Militare a fost de asemenea cauza apariției unor noi fricțiuni. Dieta croată s-a opus permanent administrării de la centru a teritoriilor asociate istoric cu Regatul Triuniat care aveau o importanță vitală pentru statutul național al croaților. Colonizarea unui mare număr de sîrbi a constituit o problemă în această perioadă doar în legătură cu credința ortodoxă a acestora. De-a lungul întregii perioade, influența dominantă în Croația a fost esențial conservatoare, atît în privința politicii cît și a religiei.

Sîrbii

Populația sîrbească din Imperiul Habsburgic trăia în condiții destul de diferite de acelea ale altor locuitori. Ei nu dețineau controlul asupra nici unei părți clar definite a teritoriului și erau de religie ortodoxă, ceea ce îi expunea la atacuri din alte regiuni ale monarhiei. Cu toate acestea, sîrbii aveau anumite privilegii care îi deosebeau și îi făceau să o ducă mai bine decît populațiile rurale de alte origini etnice. Statutul lor relativ favorabil consta în privilegiile speciale garantate de Leopold I în 1690, pe vremea migrației lui Arsenie al III-lea și a susținătorilor lui. Să ne amintim că refugiaților sîrbi li se promisese libertatea practicării religiei lor și o administrație ecleziastică autonomă. Situația apărută ulterior a demonstrat existența multor similarități cu sistemul *millet* din Imperiul Otoman. Cetățenii sîrbi ortodocși beneficiau de privilegiile lor oriunde s-ar fi stabilit, drepturile lor nedepinzînd de teritoriul respectiv. Ca și în Imperiul Otoman, demnitarii bisericii au devenit practic conducătorii unui fel de guvern laic sîrb, avînd în frunte o mitropolie sîrbească cu sediul la Sremski Karlovci. Întrunirile periodice ale consiliilor au ajuns să semene cu adunările naționale. Sesiunile lor erau destinate în primul rînd alegerii episcopilor și a stareților mînăstirilor, dar se discutau și problemele și chestiunile de interes general pentru comunitatea sîrbă. Ele puteau audia reclamanți și puteau protesta. Așa cum am văzut, puternicul element laic existent în cadrul bisericii în timpul dominației otomane era prezent și aici; reprezentarea în adunări reflecta întreaga comunitate sîrbă. După 1749, acestea erau alcătuite din episcopi, douăzeci și patru de reprezentanți ai clerului, douăzeci și cinci ai Frontierei Militare și douăzeci și cinci din alte teritorii și orașe cu populație sîrbească.[5]

Odată cu desființarea patriarhiei de la Peć, Sremski Karlovci a devenit cel mai important centru ecleziastic și educațional sîrb ortodox. Mitropolia aceasta deținea o poziție financiară mult mai puternică decît celelalte instituții slav ortodoxe atît din cadrul Imperiului Otoman, cît și de pe teritoriul monarhiei habsburgice. Orașul acesta avea clădiri impresionante construite în stil baroc, aici fiind înființate și primele institute sîrbești de învățămînt superior. Influența Rusiei era puternică, dat fiind că toată nădejdea era în teologii trimiși de la Kiev. Limba literară a acestei perioade era așa-numita *sîrbă slavonă,* o creație artificială apropiată de slava

[5] Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, trad. de Kordija Kveder, McGraw-Hill, New York, 1975, p. 237 .

bisericească, dar nu şi de limba vorbită de oamenii de rînd. Ca şi pe timpul dominaţiei otomane, biserica păstra vie amintirea imperiului sîrb medieval; trecutul istoric era idealizat şi făcut să pară glorios. Picturile şi literatura bisericească evocau de asemenea trecutul. Activităţile culturale ale mitropoliei erau sprijinite de cele din cadrul mînăstirilor de la Fruška Gora.

Cu toate avantajele de care se bucura, biserica sîrbă nu era deloc mulţumită de ceea ce constituia un statut de rangul al doilea într-un stat predominant catolic; nici situaţia politică nu era satisfăcătoare. Cînd Arsenie şi adepţii lui au plecat din ţinuturile sîrbeşti, ei se aşteptau ca refugiul lor pe teritoriul Imperiului Habsburgic să fie de scurtă durată, sperînd că se vor întoarce împreună cu victorioasa armată austriacă. Pe măsura trecerii anilor şi a stabilizării graniţei, era de aşteptat ca populaţia sîrbă să facă presiuni în vederea obţinerii unui teritoriu special şi a recunoaşterii unei administraţii laice. Chestiunea unei zone naţionale era aproape imposibil de rezolvat. Aceasta putea fi constituită doar prin răpirea unor porţiuni din ţinuturile croate şi maghiare şi deci în detrimentul acestor popoare. Recunoaşterea unui guvern civil ridica probleme similare. În ciuda acestor diferenţe, populaţia sîrbă prefera în general să colaboreze cu autoritatea centrală. Privilegiile sîrbilor depindeau de protecţia asigurată de Viena. În lipsa acesteia, sîrbii ortodocşi nu puteau înlătura presiunea catolicilor croaţi şi unguri.

Spre sfîrşitul secolului al optsprezecelea, existau colonii de sîrbi nu numai în mediul rural, ci şi în oraşe. Ca şi negustorii greci, meşteşugarii sîrbi deveniseră între timp un element important al comerţului monarhiei. Deşi ei au reuşit adesea să se îmbogăţească, credinţa lor ortodoxă s-a dovedit a fi un obstacol serios în calea activităţilor lor. În general, nu li se permitea să cumpere proprietăţi sau să devină membri cu drepturi depline ai comunităţilor urbane. Interdicţia de a achiziţiona proprietăţi era valabilă atît în Croaţia cît şi în Slavonia Civilă, ca şi în alte regiuni.

În ciuda acestui fapt, populaţia sîrbească de pe teritoriul monarhiei, organizată în cadrul bisericii ortodoxe şi beneficiind de o serie de privilegii clar definite, dobîndise către sfîrşitul secolului o poziţie puternică şi includea practic reprezentanţi ai tuturor categoriilor sociale. Negustorii, clerul ortodox, profesorii şi ofiţerii din cadrul Frontierei Militare alcătuiau clasa de sus. Soldaţii ţărani ai Frontierei Militare nu numai că erau oameni liberi, dar dispuneau şi de o considerabilă experienţă de luptă. Biserica ortodoxă era mai mult decît o instituţie religioasă, ea fiind un înlocuitor al conducerii laice şi menţinînd vie amintirea existenţei statului sîrb.

Transilvania

Situaţia politică. În secolul al şaisprezecelea, după cucerirea otomană, Transilvaniei i s-a acordat o largă autonomie, practic mai mare decît cea a Valahiei şi Moldovei, care aveau un statut asemănător în cadrul imperiului. Domnitorii Transilvaniei duceau adesea o politică externă independentă, purtînd războaie şi fiind în contact direct cu alte ocîrmuiri prin reprezentanţii lor. Pentru a guverna provincia domnitorul era ajutat de un consiliu format din doisprezece membri şi de dietă. Spre sfîrşitul secolului al şaisprezecelea, existau trei „naţiuni" recunoscute, ungurii, secuii şi saşii, şi patru religii, catolică, luterană, calvină şi unitariană. După cum am văzut, ungurii au venit în Transilvania în secolul al zecelea, iar regiunea a devenit parte integrantă a Regatului Ungariei. Secuii, care erau înrudiţi îndeaproape cu ungurii şi

vorbeau aceeaşi limbă ca şi aceştia, au sosit mai tîrziu; la început, ei erau grăniceri şi proprietari liberi ai pămînturilor lor. Saşii erau imigranţi germani din ţinutul Rinului şi au venit în secolul al doisprezecelea. Atît secuii cît şi saşii primiseră hrisoave de la regele Ungariei care le confirmau privilegiile şi le garantau dreptul la autoguvernare în zonele unde se stabiliseră. Secuii puteau fi găsiţi mai ales în Carpaţii răsăriteni, iar saşii în zona cuprinsă între oraşele Braşov (Kronstadt) şi Sibiu (Hermannstadt), avînd şi un alt centru în jurul Bistriţei (Bistritz) (vezi harta 15). Clujul (Kolozsvár, Klausenburg), cel mai mare oraş din Transilvania, era în mare parte maghiar în secolul al optsprezecelea.

Împărţirea după religii a provinciei era de asemenea semnificativă. Reforma a înregistrat un succes considerabil în rîndul nobilimii maghiare, care o considera drept o mişcare îndreptată împotriva habsburgilor. Ea a fost acceptată şi de saşi, care au devenit luterani. Începînd din această perioadă, ungurii erau atît catolici cît şi luterani, iar secuii catolici, luterani şi unitarieni. Către sfîrşitul secolului al şaisprezecelea, bisericile protestante aveau în provincie un statut egal cu cel al catolicilor şi reprezentanţi în dietă. Cele patru religii recunoscute sau admise erau deci catolicismul, luteranismul, calvinismul şi unitarianismul. Reprezentanţii clerului tuturor acestor credinţe aveau aceleaşi privilegii ca şi nobilii.

În general, provincia era organizată în mare parte ca şi alte ţinuturi ale coroanei ungare. Prin organizaţiile lor din cadrul comitatelor şi prin poziţia lor în dietă, nobilii dominau viaţa politică a ţării şi deţineau controlul asupra ţărănimii înrobite. Teritoriul sas, cunoscut sub numele de *Fundus Regius* sau *Königsboden* (Ţinut Regal) avea anumite instituţii speciale. El era guvernat de un conte şi de o adunare purtînd numele de *Nationsuniversität*. Acest organism alegea candidatul pentru rangul de conte, dar numirea trebuia aprobată de către rege. Conştienţi de faptul că alcătuiau doar o mică minoritate în Transilvania, saşii erau extrem de stricţi în privinţa autonomiei lor. Ungurilor şi românilor le era interzis să deţină proprietăţi pe teritoriul lor şi nu se puteau nici căsători cu fetele lor. Grupul lor privilegiat era constituit nu numai din moşieri nobili, ci şi din ţărani şi orăşeni. Oraşele săseşti, în primul rînd Braşovul, erau mari centre comerciale.

Organizarea politică şi religioasă ignora complet populaţia românească şi biserica ortodoxă, adică majoritatea locuitorilor Transilvaniei în secolul al optsprezecelea. Fără să ocupe o anumită zonă, românii puteau fi găsiţi în toate regiunile aflate sub controlul naţiunilor privilegiate. Slăbiciunea poziţiei lor consta în special în faptul că erau aproape în întregime ţărani iobagi muncind pe moşiile ungurilor, secuilor sau saşilor. Nobilii români, care abia dacă reprezentau 1% din clasa aceasta, aveau tendinţa să colaboreze cu egalii lor unguri. O populaţie alcătuită din iobagi nu participa la viaţa politică în nici o parte a imperiului. În Transilvania, termenul de *naţiune* se referea la „naţiunea" politică a păturilor privilegiate, neavînd nici o conotaţie etnică. Ţăranii unguri, saşi şi secui abia dacă o duceau ceva mai bine decît omologii lor români, cu excepţia faptului că aparţineau unor religii acceptate oficial.

Apartenenţa românilor la credinţa ortodoxă avea să constituie firesc un handicap pentru poziţia lor politică şi socială. Spre deosebire de sîrbi, care aveau centrul lor cultural la Sremski Karlovci, românii nu primiseră un hrisov special sau privilegii garantate. A fost instituită o mitropolie la Alba Iulia, aflată sub jurisdicţia mitropoliei ungro-valahe de la Bucureşti, dar aceasta putea oferi puţin sprijin concret membrilor ei.

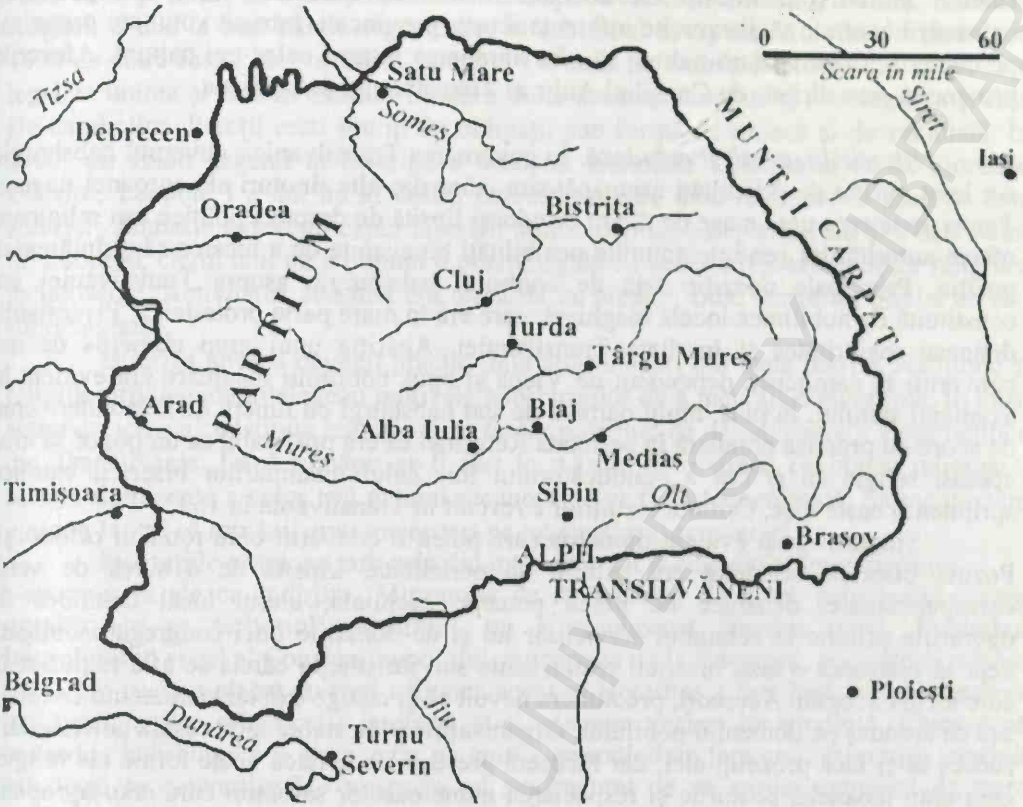

Harta 15. Transilvania

Ca principat autonom sub suveranitate otomană, Transilvania era obligată să plătească un tribut care se ridica la început la zece mii de florini, dar care a fost mărit ulterior, precum și alte dări. Ea nu a fost totuși niciodată redusă la statutul de pașalîc și nici sistemul funciar otoman nu a fost pus în aplicare pe teritoriul ei. Ca și în Moldova și în Valahia, nobilimea autohtonă rămînea pe poziții și era foarte sensibilă în privința drepturilor și privilegiilor ei. În 1688, după înfrîngerea armatelor turcești, dieta a declarat sfîrșitul dominației otomane. Ca și în alte părți, trecerea la dominația habsburgică nu a fost ușoară. Nobilimea se temea că sistemul politic existent va fi perturbat. În 1691, Leopold I a emis un act prin care era confirmată continuarea sistemului guvernamental bazat pe cele trei națiuni și pe cele patru religii; vechile legi și instituții erau deci menținute intacte. A fost stabilită de comun acord o contribuție la bugetul imperiului, dar orice alte taxe suplimentare necesitau aprobarea dietei. Aranjamente similare au fost făcute și în domeniul militar. Pe viitor, Transilvania urma să fie unul dintre ținuturile coroanei ungare, cu toate că își păstra statutul de autonomie.

Transilvania intra deci în Imperiul Habsburgic cu asigurări relativ la menținerea organizării ei unice. În fruntea provinciei se afla o instituție numită *gubernium*, alcătuită dintr-un președinte și doisprezece consilieri, ai cărei membri proveneau în mod egal din rîndul națiunilor și al religiilor recunoscute. Dieta era unicamerală și era formată din reprezentanți ai județelor săsești, maghiare și secuiești, înalți oficiali ai bisericii și

statului şi delegaţi numiţi de coroană. Numirea acestora din urmă permitea ocîrmuirii centrale să-şi exercite influenţa asupra provinciei. Întrucît votul era organizat pe domenii, orice măsură trebuia să aibă aprobarea tuturor celor trei naţiuni. Afacerile provinciei erau dirijate de Consiliul Aulic al Transilvaniei de la Viena.

Bisericile uniată şi ortodoxă. În guvernarea Transilvaniei, guvernul habsburgic s-a lovit curînd de dificultăţi asemănătoare celor din alte ţinuturi ale coroanei ungare. Totuşi, existenţa unei mase de ţărani ortodocşi lipsită de drepturi politice sau religioase oferea autorităţilor centrale anumite posibilităţi binevenite de a încerca să-şi întărească poziţia. Principala opoziţie faţă de controlul habsburgic asupra Transilvaniei era constituită de nobilimea locală maghiară, care era în mare parte protestantă. Protestanţii deţineau majoritatea şi în dieta Transilvaniei. Apariţia unui grup numeros de noi convertiţi la catolicism dependent de Viena şi opus nobilimii maghiare era evident în avantajul statului. În plus, mulţi oameni de stat habsburgi cu funcţii de răspundere erau de acord cu premisa populară în perioada Reformei că era preferabil ca un popor să aibă aceeaşi religie ca şi cea a conducătorului lui. Zelul misionarilor bisericii catolice sprijinea această idee. Ordinul iezuiţilor a revenit în Transilvania în 1693.

Singurul grup evident numeros care putea fi convertit erau românii ortodocşi. Poziţia bisericii ortodoxe era extrem de periclitată. Lipsită de o sursă de venit corespunzătoare, deoarece nu putea percepe zeciuiala, clerul local depindea de onorariile primite în schimbul serviciilor lui şi de donaţiile unei congregaţii obligată deja să plătească o taxă bisericii recunoscute sub jurisdicţia căreia se afla regiunea în care locuia aceasta. Adeseori, preotul era nevoit să-şi cîştige existenţa muncind ca iobag sau ca arendaş pe domeniul nobilului. Organizaţiile protestante încercaseră anterior fără succes să-şi facă prozeliţi aici, dar făcuseră greşeala de a ataca unele forme ale religiei cum erau icoanele, posturile şi respectarea numeroaselor sărbători care erau apropiate de sufletul ţăranului ortodox. Mai mult, convertirea la un cult protestant nu oferea nici un avantaj social sau politic. Fie că renunţa sau nu la credinţa lui, românul rămînea privat de drepturi politice sau la reprezentare.

La sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea, în goana lor după convertiţi, catolicii au apelat la metode mai subtile, concentrîndu-se nu asupra convertirii la catolicism, ci la biserica unită sau la cea greco-catolică. Condiţiile cerute pentru a deveni membru al uneia dintre acestea erau simple, ortodocşilor impunîndu-li-se foarte puţine schimbări doctrinare. Cel convertit nu trebuia decît să fie de acord cu cele patru articole ale Conciliului de la Florenţa din 1439, care fusese convocat într-o încercare de reunire a celor două ramuri ale religiei creştine. Aceste articole se refereau la recunoaşterea papei drept cap al bisericii, acceptarea descinderii Sfîntului Spirit atît din Tată cît şi din Fiu şi credinţa în existenţa purgatoriului.[6] Ortodocşii puteau astfel să-şi păstreze credinţa, dat fiind că liturghia şi legea canonică rămîneau neatinse. Biserica unită a depus eforturi mari mai ales ca să cîştige de partea ei clerul ortodox, a cărui poziţie era într-adevăr dificilă şi umilitoare. Membrilor acestuia li se oferea cel puţin şansa de a obţine poziţia deţinută de omologii lor din instituţiile recunoscute.

Atracţiile pe care le prezenta noua biserică s-au dovedit a fi copleşitoare pentru cea mai mare parte a clerului ortodox, care a acceptat-o, sperînd să-şi îmbunătăţească situaţia personală şi să dobîndească cel puţin un simulacru de drepturi egale cu cel catolic. Unirea a fost acceptată în 1697 în cadrul unui sinod ţinut la

[6] În privinţa Conciliului de la Florenţa, vezi Runciman, *The Great Church*, pp. 103-111.

Alba Iulia prezidat de mitropolitul Teofil. După moartea lui, succesorul său, Atanasie Anghel, a dus la bun sfîrşit negocierile. În schimbul acceptării Actului de Unire din 1698 de către fostul cler ortodox, Leopold I a emis un decret, Diploma din 1699, care legaliza unirea şi acorda clerului bisericii unite aceleaşi drepturi şi privilegii ca şi cele ale catolicilor. Preoţii erau scutiţi de obligaţii sub formă de muncă şi de zeciuială. În 1700, un sinod general al bisericii a acceptat articolele Conciliului de la Florenţa. Ulterior, Leopold I a dat un al doilea decret prin care erau reînnoite asigurările date anterior. Atanasie a devenit capul bisericii unite. În ciuda aşteptărilor lui şi a decretelor lui Leopold, clerul unit nu a obţinut o poziţie egală cu aceea a reprezentanţilor religiilor recunoscute. Activitatea acestuia era urmărită cu atenţie, fiind numit un oficial ca să-l supravegheze.

Biserica unită a devenit practic ţinta unor atacuri din toate părţile. Naţiunile şi religiile privilegiate înţelegeau motivele habsburgilor de a încuraja convertirea. În plus, acţiunea aceasta constituia realmente un factor potenţial de destabilizare a vieţii politice din Transilvania. Dacă românii ar fi fost în măsură să pretindă egalitatea religioasă, poziţia dominantă a celor trei naţiuni recunoscute ar fi fost ameninţată. Să menţionăm din nou faptul că românii erau majoritari pe tot cuprinsul provinciei.

Instituţiile ortodoxe, atît cele din interiorul cît şi cele din afara imperiului, s-au opus şi ele cu îndîrjire. Mitropolia de la Sremski Karlovci, principalul centru ortodox de pe teritoriul monarhiei, nu a recunoscut biserica unită. Patriarhul Ierusalimului şi cel al Constantinopolului, mitropolia de la Bucureşti, domnitorii români şi clericii ruşi au atacat cu toţii acţiunea aceasta. Hotărîtor a fost însă faptul că marea masă a ţăranilor ortodocşi a preferat să-şi păstreze vechea lor credinţă. Chiar dacă monarhia habsburgică îi ajuta activ pe uniţi – acţionînd de fapt ca şi cum toţii românii ortodocşi se convertiseră – mişcarea nu s-a bucurat de un sprijin entuziast de mare anvergură. Unii au trecut la biserica unită doar ca să se bucure de anumite avantaje, rămînînd în fond loiali ortodoxismului. Practic, cele două biserici au avut o serie de conflicte, dar colaborau totuşi. Majoritatea membrilor, atît cei ai bisericii ortodoxe cît şi ai celei unite, erau ţărani, pentru care diferenţele dintre cele două doctrine constituiau ceva de neînţeles, sau care erau indiferenţi faţă de astfel de probleme. Cauza fundamentală a slăbiciunii mişcării unitariene era probabil incapacitatea religiilor recunoscute de a accepta biserica aceasta ca fiind egală cu ele. Aşa cum am menţionat deja, clerul maghiar avea interese identice cu cele ale nobilimii maghiare, care se opunea creşterii influenţei habsburgice sau româneşti. Mişcarea a avut totuşi o serie de rezultate concrete neaşteptate şi pozitive pentru români. Oficialii habsburgi încurajau eforturile educaţionale ale uniaţilor, dîndu-şi seama că astfel de strădanii vor duce la mărirea influenţei organizaţiei. Drept urmare, biserica unită a devenit centrul renaşterii intelectuale româneşti, ceea ce a avut un efect profund nu numai în Transilvania, ci şi în Principate. Ideologia naţională română din secolul următor a fost modelată de activitatea a ceea ce avea să fie cunoscută sub numele de *Şcoala Ardeleană*. Aceasta a enunţat şi a propagat ideea egalităţii în drepturi a naţiunii române justificată prin argumente istorice. Activitatea Şcolii Ardelene a fost iniţiată de extrem de capabilul episcop al bisericii unite, Ioan Inochentie Clain (Klein, Micu), care a ocupat această funcţie între 1729 şi 1751. Obiectivul lui era dobîndirea unei poziţii egale în provincie atît pentru clerul cît şi pentru enoriaşii bisericii sale. El considera că cea mai bună metodă pentru a-şi atinge ţelul era acceptarea condiţiilor unirii şi punerea în aplicare a decretelor lui Leopold şi credea de asemenea că era bine să acţioneze prin intermediul şi

în colaborare cu puterea centrală. Micu-Klein a trimis la Viena între 1730 şi 1744 douăzeci şi patru de petiţii.

Programul lui Clain este important atît prin ţelurile pe care voia să le atingă, cît şi prin argumentele folosite de el în acest scop. El milita pentru drepturi politice, adică recunoaşterea românilor ca a patra naţiune cu statut egal în dietă, ca şi pentru reforme în privinţa stării ţăranului. Micu-Klein era partizanul unei schimbări radicale a situaţiei iobagilor, susţinînd că acestora ar trebui să li se acorde libertatea de mişcare şi dreptul de a învăţa carte sau de a deprinde o meserie, iar corvoada să fie fixată la două zile pe săptămînă. Ideile lui erau deci asemănătoare celor ale monarhilor reformatori. Ca să-şi justifice cererile, Clain nu aducea doar argumentul că românii erau majoritari în provincie şi că plăteau cea mai mare parte a impozitelor, dar şi faptul că ei locuiseră permanent în Transilvania de mai multă vreme decît ungurii sau saşii. Doctrina continuităţii istorice avea să constituie baza intelectuală a viitoarelor programe naţionale şi să provoace multe controverse între istoricii şi propagandiştii români şi unguri.

Ideile exprimate de Clain au avut deci o importanţă extrem de mare pentru viitoarele conflicte naţionale. El afirma în lucrările lui că românii din Transilvania erau descendenţii direcţi ai coloniştilor romani şi deci moştenitorii Romei antice, argumentînd că legiunile romane îi anihilaseră complet pe daci, locuitorii anteriori ai teritoriului, şi populaseră apoi regiunea cu colonişti de la Roma şi din Italia. În anul 270, cînd armatele romane au fost nevoite să se retragă, doar soldaţii şi administraţia trecuseră Dunărea, ţăranii rămînînd pe loc. În lunga perioadă de zbucium care a urmat, populaţia română s-a retras pe dealuri şi în munţi, întorcîndu-se doar atunci cînd vremurile se mai linişteau. Cînd ungurii au cucerit Transilvania, ei au găsit aici o administraţie românească aflată sub conducerea voievodului Gelu. După uciderea acestuia, românii l-au ales drept conducător pe ungurul Tuhutum, iar unirea s-a realizat totuşi pe picior de egalitate. Poziţia românilor s-a deteriorat abia mai tîrziu, cînd populaţiei autohtone i-au fost răpite ilegal drepturile garantate iniţial. Este evident că argumentele lui Clain erau bazate nu numai pe ideea primului ocupant din zonă, ci şi pe aceea a masei de colonişti pur romani. Să nu uităm că, de fapt, coloniştii romani proveneau mai ales din ţinuturile balcanice şi că romanii s-au căsătorit într-adevăr cu femei din rîndul populaţiei dace supravieţuitoare. Cu toate acestea, în ciuda anumitor interpretări greşite, doctrina lui Clain era pusă în slujba unei importante cauze naţionale prin faptul că le oferea românilor o ascendenţă care putea fi considerată ca fiind superioară celei a ungurilor, slavilor şi germanilor. Într-o perioadă în care drepturile şi originile istorice aveau o importanţă primordială, acest argument era foarte eficient.

Capii bisericii unite nu numai că sprijineau efectiv programele care implicau interesele românilor, dar însăşi biserica lor depunea mari eforturi ca să îmbunătăţească educaţia la care aveau acces membrii ei. Blajul a devenit centrul activităţilor culturale ale românilor. A fost înfiinţată o tipografie, care a scos prima carte în 1753, iar în 1754 şi-a deschis porţile prima şcoală secundară. Ajutaţi de instituţiile catolice din afara provinciei, studenţii români au putut pleca la studii la Roma sau la Viena. Deşi puţin numeros, acest grup de clerici educaţi înzestra populaţia românească cu o elită distinctă de intelectuali activi care aveau să joace un rol esenţial în cadrul viitoarei mişcări naţionale din Transilvania. Ideile susţinute şi răspîndite de ei vor alcătui programul naţional atît în propria lor provincie cît şi în Moldova şi Valahia.

Reformele din Transilvania. Ca şi în zonele analizate pînă acum, reformele introduse de Maria Tereza şi de Joseph al II-lea în Transilvania se refereau în primul rînd la statutul ţărănimii, la organizarea administraţiei şi la biserici. Chestiunea ţărănească are o importanţă de prim ordin pentru studiul nostru întrucît românii formau elementul component major al populaţiei iobage. În secolul al optsprezecelea, nobilimea alcătuia în toată Transilvania un mic procentaj din masa locuitorilor, care era de 4,4 % la începutul secolului şi de 6,7 % prin 1867. Majoritatea ţăranilor, 73,2%, erau iobagi, doar 20,5% fiind ţărani liberi. Din rîndul restului populaţiei, un mare procentaj îl formau aşa-numiţii zilieri.[7] Ca şi alţii asemeni lor din alte părţi ale imperiului, şerbii erau supuşi unor impozite mari de către stat, biserică şi de stăpînii domeniilor. Pe lîngă aceasta, ortodocşii erau obligaţi să-şi aducă contribuţia la bugetul unor instituţii religioase din care nu făceau parte. Ca şi în alte părţi, corvezile provocau multe nemulţumiri. Dieta a stabilit în 1714 cota ridicată de patru zile pe săptămînă pentru toţi membrii familiilor de iobagi. Să observăm că poverile feudale erau mai mari în Transilvania decît în Valahia sau Moldova. Un *urbarium* emis în 1769 pentru Transilvania, cunoscut sub numele de *Certa Puncta*, fixa limita la patru zile, sau trei în caz că ţăranul îşi aducea propriile lui animale. Reformele, care erau similare celor aplicate în alte părţi ale monarhiei, prezentau dezavantajul că nobililor le era uşor să nu li se supună, dat fiind că deţineau controlul asupra administraţiei locale.

Chestiunea pămîntului a fost şi mai mult afectată de măsurile luate de guvernul central în 1762, care vizau extinderea Frontierei Militare în Transilvania. Acestea aveau mai curînd o motivaţie politică decît militară. Zona de frontieră oferea guvernului imperial o bază fermă de control asupra nobilimii locale; erau de aşteptat avantaje şi din faptul că zona respectivă era o sursă de venituri din taxe şi de forţă de luptă. Trasarea frontierei nu era însă o chestiune uşor de rezolvat. Regiunile slovenă şi croată fuseseră create în ţinuturi devastate şi depopulate; necesitatea de a apăra zona faţă de pericolul atacurilor de peste graniţă era şi ea clară, chiar dacă era vorba doar de bande de tîlhari. În schimb, zonele de frontieră din Transilvania erau dens populate, mai ales ţinuturile saşilor; nu exista nici o temere în privinţa unor atacuri din partea Principatelor. Cu toate acestea, în ciuda obiecţiilor înverşunate ale aristocraţiei locale, au fost înfiinţate două regimente de români şi trei de secui, care s-au stabilit în satele situate de-a lungul graniţei cu Principatele Dunărene.

Ca şi în alte zone de frontieră, condiţiile de trai ale soldaţilor ţărani erau mult mai bune decît cele ale iobagilor şi ale arendaşilor de pe moşiile învecinate. Ţăranii din partea locului făceau presiuni ca să devină membri ai localităţilor de pe graniţă. Cei care aveau o situaţie privilegiată erau în primul rînd românii. Autorităţile habsburgice au încercat la început să colonizeze numai membri ai bisericii unite, dar au admis ulterior şi soldaţi ortodocşi. Românii din coloniile militare erau egali cu celelalte naţionalităţi şi nu trebuiau să plătească dări sau să presteze corvezi, care erau atît de împovărătoare în Transilvania.

În ciuda faptului că au existat pe tot parcursul secolului mai multe acţiuni de rezistenţă de mică anvergură în rîndul ţărănimii, cea mai mare revoltă a izbucnit din cauza Frontierei Militare. Să ne amintim că Ecaterina cea Mare şi Joseph al II-lea au formulat în anii '80 ai secolului planuri ambiţioase de împărţire a Imperiului Otoman. În 1784, în timpul pregătirilor de război, a fost emis un decret prin care se prevedea

[7] Constantin Daicoviciu şi Miron Constantinescu, editori, *Brève histoire de la Transylvanie*, Editions de l'Académie, Bucharest 1965, p. 143.

efectuarea unui recensământ în satele din zona frontierei. Întrucît țăranii au crezut că măsura aceasta se aplica întregii țări, o mare parte a satelor au încercat să se alăture coloniilor de pe graniță. Ca soldați, țăranii scăpau de iobăgie și de corvezi. Cînd nobilimea locală a încercat să stopeze acțiunea, țăranii s-au organizat și s-au pregătit să reziste.

S-a declanșat o răscoală de mari proporții, în cadrul căreia participanții și-au vărsat toată amărăciunea acumulată de secole, ai cărei conducători erau Horea, Cloșca și Crișan. Ca în toate tulburările de acest gen, au fost comise atrocități de ambele părți. Au fost incendiate conace și s-au înregistrat foarte mari pierderi de vieți omenești. La început, răsculații au repurtat victorii foarte importante, ajungînd să dețină controlul asupra unei mari părți a Transilvaniei, iar nobilimea era îngrozită la culme. Punînd accentul pe loialitatea lor față de împărat, rebelii au declarat că mișcarea era îndreptată împotriva moșierilor transilvăneni. Programul lor era extrem de radical pentru perioada respectivă: el pretindea nu numai abolirea iobăgiei și instituirea egalității sociale, ci și împărțirea pămîntului moșiilor. Cu toate declarațiile de loialitate, guvernul habsburgic trebuia să acționeze. Deoarece nu a reușit la început să înăbușe răscoala prin forță, el a început să negocieze cu căpeteniile rebelilor, după care a fost trimisă armata împotriva țăranilor, care au fost complet zdrobiți. Doi dintre capii răzvrătiților, Horea și Cloșca, au fost trași pe roată ca exemplu pentru foștii lor comilitoni.

Cu toate că răscoala a fost înăbușită cu mare cruzime, Joseph al II-lea a ordonat efectuarea unei investigații complete a evenimentelor. Împăratul însuși era perfect conștient de situația grea din Transilvania, deoarece călătorise incognito prin regiune în 1773, 1783 și 1786. Comisia lui de cercetare a stabilit că exploatarea țărănimii provocase izbucnirea revoltei. Împăratul a emis în 1785 un decret care abolea iobăgia și, ca și în alte regiuni, le garanta țăranilor libertatea individuală și le permitea să se mute cu condiția să-și fi îndeplinit obligațiile. Aspectul cel mai important, limitarea corvezilor, nu era rezolvată. Dieta a recunoscut în 1791 și 1792 desființarea iobăgiei, dar țăranul trebuia să anunțe cu cinci luni înainte de a pleca de pe moșie și să găsească un înlocuitor.

Reformele radicale ale lui Joseph al II-lea au avut poate o importanță mai mare pentru Transilvania decît pentru celelalte regiuni prezentate deja. Atît măsurile lui privind statutul țăranului cît și atacul lansat de el împotriva privilegiilor politice și religioase ale domeniilor feudale au zguduit întregul sistem. Atitudinea împăratului față de toleranța religioasă a fost extrem de benefică pentru biserica ortodoxă. Prima dintre națiunile recunoscute care a primit o adevărată lovitură au fost sașii. Joseph al II-lea a emis în 1781 un decret relativ la *Concivilität*, adică egalitatea cetățenilor, care punea capăt drepturilor speciale ale germanilor și garanta același statut tuturor locuitorilor din teritoriile săsești. Ca și germanii, românii și ungurii puteau acum achiziționa proprietăți și să devină membri ai breslelor. Deși intenționa să introducă limba germană ca limbă a administrației, acțiunea aceasta, care zdruncina din temelii privilegiile sașilor, a demonstrat că împăratul nu era un naționalist german.

Joseph al II-lea a trecut în 1784 la reorganizarea radicală a structurii politice a Transilvaniei. Ca și în alte părți, el a desființat comitatele, care constituiau baza puterii nobililor, înlocuindu-le cu noi unități conduse de oficiali aleși de Viena și răspunzători față de aceasta. Granițele administrative au fost trasate fără să se țină seama de nici un considerent istoric sau național. Locuitorii provinciei urmau să fie cu toții egali, dar limba oficială era germana.

Edictul Toleranţei din 1781 avea să aibă un efect extrem de benefic asupra bisericii ortodoxe. Actul acesta permitea practicarea credinţei în casele locuitorilor şi construirea de biserici şi şcoli acolo unde existau mai mult de o sută de familii aparţinînd unei anumite religii. Ortodocşii deţineau acum o poziţie legală mult mai bună, putînd înălţa mai multe biserici şi acţiona mai liber ca înainte. În plus, puterea habsburgică renunţase la încercarea de a-i trata pe toţi românii drept membri ai bisericii unite. Au fost iniţiate măsuri de alegere a unui alt cap al bisericii ortodoxe a Transilvaniei, care nu mai avusese un episcop din 1698, cînd Atanasie şi adepţii lui se alăturaseră instituţiei rivale. Ulterior, românii ortodocşi au fost nevoiţi să apeleze la organizaţia sîrbă de la Sremski Karlovci, cu toate că aceasta nu beneficia de asigurările lui Leopold I. Acum însă, ei urmau să aibă din nou propriul lor episcop. Mitropoliei de la Sremski Karlovci i s-a cerut să-i prezinte lui Joseph al II-lea trei nume; el l-a ales pe sîrbul Ghedeon Nichitici, care a fost numit în post în 1784. Biserica lui rămînea dependentă de Sremski Karlovci în chestiunile legate de doctrină. Românilor ortodocşi li s-a acordat în 1810 dreptul de a-şi numi propriii lor episcopi. Sibiul a devenit centrul ortodocşilor, aşa cum Alba Iulia era cel al uniţilor, iar Sremski Karlovci cel al sîrbilor ortodocşi.

În ciuda faptului că noile măsuri de toleranţă au întărit poziţia ortodocşilor, ele i-au adus firește lui Joseph al II-lea noi duşmani. Unul dintre motivele care determinaseră puterea de la Viena să sprijine numirea unui episcop ortodox era antipatia faţă de influenţa exercitată asupra românilor transilvăneni de organizaţiile ortodoxe din afara ţării, mai ales a celei de la Bucureşti. Alte consecinţe ale acestei acţiuni au provocat şi ele o mare neliniște, mai ales în rîndul catolicilor. A apărut o revenire în masă la biserica ortodoxă în detrimentul celei unite. Chiar şi împăratul a fost obligat să fie de acord cu luarea unor anumite măsuri pentru a se pune capăt unei astfel de tendinţe.

Odată cu moartea lui Joseph al II-lea, principalele schimbări administrative din Transilvania au fost revocate. Provincia s-a întors la vechiul sistem de supremaţie a celor trei naţiuni şi patru religii recunoscute. Totuşi, menţinerea prevederilor care aboleau iobăgia şi diminuau restricţiile impuse ortodocşilor a fost realmente în beneficiul populaţiei româneşti. Mai mult, spre sfîrşitul secolului ea avea o clasă puţin numeroasă de intelectuali care puteau efectiv aduce argumente în favoarea îmbunătăţirii situaţiei românilor. O serie de membri ai acestui grup au elaborat în 1791 o petiţie cunoscută sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*, care i-a fost trimisă lui Leopold al II-lea. Argumentele cuprinse în ea erau foarte asemănătoare celor exprimate iniţial de episcopul Clain. Acest memorandum reafirma teza originii romane a poporului român şi faptul că pînă în secolul al cincisprezecelea acesta şi biserica ortodoxă beneficiaseră de aceleaşi drepturi ca şi ungurii şi saşii. Documentul nu revendica deci acordarea de noi drepturi, ci reinstituirea celor care existaseră anterior. Autorii petiţiei cereau ca românilor să li se acorde reprezentare proporţională în organismele administraţiei Transilvaniei şi să se bucure de aceleaşi privilegii ca şi naţiunile dominante. Ei voiau de asemenea înfiinţarea unei adunări naţionale similară celei convocate de sîrbii ortodocşi.

După ce a citit petiţia, Leopold al II-lea a trimis-o dietei Transilvaniei. Acolo, aşa cum era de aşteptat, ea a fost respinsă categoric. Odată revenite la putere, aristocraţia maghiară, secuiască şi săsească nu aveau intenţia să facă nici o concesie. După ce

reuşiseră să sfideze încercările lui Joseph al II-lea de a impune o administraţie centralizată, nobilii nu aveau fireşte de gînd să cedeze în faţa unei mişcări care avea implicaţii şi mai periculoase atît pentru poziţia lor socială cît şi pentru puterea lor politică.

Banatul

Pe lîngă regiunile prezentate pînă acum, alte trei regiuni ale Imperiului Habsburgic sînt importante pentru relatarea de faţă. Două dintre acestea, Bucovina şi ţinuturile slovene vor fi analizate amănunţit mai tîrziu. Bucovina a devenit parte integrantă a monarhiei abia în 1775 şi a fost apoi administrată împreună cu nou achiziţionata provincie poloneză a Galiţiei. Slovenii, care populau în întregime Carniola şi unele părţi din Stiria, Carintia, Istria, Gorizia şi Gradisca, au fost părtaşi la istoria evenimentelor părţii austro-germane a imperiului. Întrucît zona aceasta nu fusese niciodată scena unor războaie devastatoare sau a unor mari mişcări de populaţii, ea era mai prosperă decît ţinuturile discutate anterior. O mişcare separată a slovenilor nu şi-a făcut apariţia decît în secolul următor.

Comparativ, Banatul a avut un trecut zbuciumat şi plin de distrugeri. Aflat direct sub dominaţia otomană, aici fuseseră aplicate sistemul administrativ şi financiar al acestui imperiu. Ca zonă de frontieră şi scenă a unor permanente lupte, teritoriul Banatului fusese în foarte mare parte depopulat, cu excepţia cîtorva centre din jurul punctelor fortificate. Ţăranii se ocupau cu creşterea vitelor, care puteau fi mutate cu uşurinţă în vremuri tulburi. În 1718, după ce ocîrmuirea habsburgică a luat în stăpînire provincia, s-a pus problema viitorului ei politic. În ciuda presiunii ungurilor, care se aşteptau să îl anexeze, Banatul a devenit la început ţinut al coroanei, fiind pus sub jurisdicţia administraţiei militare. El a fost împărţit în unsprezece judeţe; conform sistemului în vigoare în teritoriile otomane şi în cadrul Frontierei Militare, satele rămîneau sub controlul administraţia cnezilor locali. Puterea habsburgică deţinea controlul deplin asupra pămîntului, care era acum proprietatea statului. Scopul era transformarea regiunii într-un puternic bastion împotriva Imperiului Otoman şi într-o zonă economică prosperă care să asigure în schimb mari venituri din impozite. A fost deci iniţiată o politică activă de colonizare.

În această perioadă, Banatul era o zonă de tranziţie în care se intersectau populaţiile vorbitoare de limbă română şi sîrbă. Deşi avusese iniţial o populaţie majoritar românească, regiunea aceasta fusese supusă vreme îndelungată unei masive imigraţii sîrbeşti. Populaţia era alcătuită în cea mai mare parte din ţărani, dar includea de asemenea meşteşugari şi negustori. După anexarea de către habsburgi, autorităţile au depus mari eforturi să-i atragă pe coloniştii germani, întrucît se credea că ei puteau asigura cel mai eficient dezvoltarea regiunii. Noilor imigranţi li s-a acordat statutul de ţărani liberi şi au fost scutiţi o vreme de taxe. Au fost introduse într-adevăr metode de cultivare mai bune şi au fost obţinute noi recolte, cum ar fi orezul şi bumbacul. Din motive evident politice, guvernul descuraja imigraţia maghiară.

Autorităţile habsburgice au acordat şi mari suprafeţe de pămînt drept recompensă pentru unele servicii sau celor cu suficientă influenţă ca să obţină o astfel de donaţie. Biserica catolică şi cea ortodoxă deţineau amîndouă moşii întinse. Din cauză că toate pămînturile acestea erau lucrate de iobagi sau de arendaşi, ele se confruntau cu aceleaşi probleme ca şi ţinuturile învecinate şi erau în egală măsură afectate de reforme. Cea mai mare parte a populaţiei era ortodoxă, dar sîrbii aveau o poziţie mai bună decît românii. Cu toate acestea, populaţia românească

beneficia realmente de aceleaşi privilegii, întrucît făcea parte din congregaţia sîrbească. O parte a teritoriului Banatului a fost organizată ca Frontieră Militară în condiţii similare zonelor din Croaţia şi din Slavonia. Banatul s-a aflat sub administraţia autorităţilor centrale de la Viena pînă în ultimul deceniu al secolului al optsprezecelea. După o perioadă de nehotărîre, bănăţenii au decis ca regiunea lor să devină parte a Ungariei, dar ca provincie distinctă, rămînînd ulterior sub control maghiar.

REVOLUŢIA FRANCEZĂ ŞI NAPOLEON

De la urcarea pe tron a lui Leopold al II-lea în 1790 pînă la Congresul de la Viena din 1815, ocîrmuirea habsburgică a fost preocupat în primul rînd de relaţiile lui cu Franţa. Armatele lui Leopold aveau să fie curînd zdrobite de forţele militare, ale acestei puteri revoluţionare. În această perioadă, Franţa reprezenta o primejdie de moarte atît din cauza puterii ei militare cît şi a ideologiei ei agresive. Soarta monarhilor francezi a constituit un şoc pentru Europa conservatoare. În 1792, Maria Antoaneta şi Ludovic al XVI-lea, sora şi respectiv cumnatul lui Leopold, au fost întemniţaţi, iar în 1793 ghilotinaţi. Conducătorii Europei şi-au dat totodată seama că multe dintre situaţiile care duseseră la izbucnirea revoluţiei existau peste tot. Ţăranii din cadrul monarhiei habsburgice, încă împovăraţi de obligaţii grele, constituiau un motiv de nelinişte. O parte a nobilimii, mai ales cea din Ungaria, apelase la vocabularul specific Iluminismului întru susţinerea păstrării privilegiilor lor naţionale şi feudale. În aceste împrejurări, guvernul austriac nu-şi putea permite experimente de felul celor din timpul lui Joseph al II-lea. Abolirea iobăgiei şi *Edictul Toleranţei* au rămas în picioare, dar nici o altă reformă cu adevărat importantă nu va mai fi pusă în aplicare pînă în 1848.

Următorul împărat, Francisc al II-lea (1792-1835), a pus astfel capăt epocii despotismului luminat. Înzestrat cu simţ practic, dar cu puţină imaginaţie, el a introdus un nou spirit conservator în cadrul statului. Revoluţia Franceză îi zdruncinase pe toţi cei care deţineau poziţii privilegiate, iar nobilimea avea nevoie de sprijinul monarhiei împotriva unei ameninţări şi mai mari. Cei care susţinuseră pînă acum drepturile provinciale şi istorice aveau acum motive să colaboreze cu partizanii unei puternice autorităţi centrale. Principalul inamic erau agresiunea franceză şi ideologia revoluţionară asociată cu aceasta. Lupta urma să fie dusă nu numai pe cîmpul de bătaie, ci şi în cadrul imperiului. Au fost luate diverse măsuri de întărire a controlului intern, inclusiv instituirea unui serviciu de spionaj, s-a intensificat supravegherea poliţiei şi s-a introdus cenzura, care examina tipăriturile interne şi cele aduse din exterior. Învăţămîntul a ajuns să pună accentul pe loialitate şi pe spiritul cetăţenesc; religia era considerată drept un instrument de asigurare şi de impunere a sprijinirii regimului existent.

În ciuda temerilor provocate de mişcarea revoluţionară, chestiunea separatismului maghiar continua să fie acută pentru Viena. Nobilii proprietari de pămînturi prosperaseră şi în timpul războaielor napoleoniene, ţinuturile lor nefiind scena acestora. Războaiele duseseră la creşterea preţurilor produselor de pe moşiile lor, ca să nu mai menţionăm faptul că erau scutiţi de impozite. Ei au continuat totuşi să lupte împotriva taxelor speciale din vreme de război necesare apărării imperiului şi a

recrutărilor, care îi privau de forța de muncă de care aveau atîta nevoie profitabilele lor domenii. În perioada aceasta a existat și o presiune permanentă în favoarea introducerii maghiarei ca limbă a administrației și a învățămîntului superior.

Conflictele dintre habsburgi și Franța au dus la o lungă serie de înfrîngeri deprimante și nefavorabile încheierii tratatelor de pace. Aproape toate au dus la pierderi pentru teritoriul habsburgic, care implicau în general granița de sud-vest. Între 1792 și 1797, Austria a purtat lupte în Războiul Primei Coaliții, în alianță cu Prusia, Marea Britanie, Olanda și Spania. Prin Tratatul de la Campo Formio, imperiul ceda teritoriile lui din Belgia, primind în schimb Veneția, Istria și Dalmația. Războiul celei de a Doua Coaliții, purtat între 1798 și 1801, în care Austria a luptat cu Rusia, Marea Britanie, Neapole, Portugalia și Imperiul Otoman, a luat sfîrșit prin Tratatul de la Lunéville, care a adus modificări importante în Europa Centrală, dar a permis monarhiei să păstreze fostele ei teritorii venețiene. Războiul celei de a Treia Coaliții, care a început în 1805, a adus noi înfrîngeri, în special dezastrul de la Austerlitz din 1805, și s-a încheiat prin Tratatul de la Pressburg. Imperiul a cedat aici ținuturile venețiene noului Regat al Italiei și a mai pierdut o serie de teritorii germane. În 1809, după o tentativă majoră de renaștere națională, avîndu-l în frunte pe arhiducele Carol, armata austriacă a depus un mare efort ca să-l învingă pe Napoleon, care era la vremea aceea ocupat în Spania. O nouă serie de pierderi zguduitoare a forțat monarhia să încheie încă o pace rușinoasă. Prin Tratatul de la Schönbrunn erau cedate Galiția și mai multe ținuturi germane, odată cu un teritoriu pe care Napoleon avea să-l încorporeze ulterior într-o nouă entitate politică numită *Provinciile Ilire*.

După 1805, vreme de o scurtă perioadă, statul francez a deținut controlul asupra unor importante ținuturi ale slavilor de sud. În 1809, Dalmația, cîteva teritorii slovene, unele părți ale Frontierei Militare croate și Croația Civilă s-au unit între ele, formînd Provinciile Ilire, zonă încorporată direct statului francez. Prin crearea acestei colonii în Balcani, Franța voia să dețină o puternică bază politică în regiune ca să-și apere pozițiile din Italia și să poată exercita presiuni asupra Imperiului Habsburgic. Noile frontiere ofereau totodată Franței accesul direct la teritoriul otoman. Instituind noua guvernare, oficialii francezi nu au ținut seama de obiceiurile locale, considerate de aceștia drept primitive și barbare, aplicînd întocmai sistemul administrativ francez. Țara a fost împărțită în două departamente, în care au fost impuse instituțiile juridice, administrative și fiscale ale Franței.

Dominația napoleonieană a dus la punerea în aplicare a multor principii revoluționare. Deoarece puterea militară franceză era copleșitoare, nu prea era nevoie să se țină cont de sensibilitățile locale sau conservatoare. Schimbările depășeau cu mult cele mai extremiste idei ale lui Joseph al II-lea. S-a pus capăt sistemului seniorial; țăranii urmau să primească tot pămîntul pe care îl lucrau. Corvezile datorate moșierilor și zeciuiala către biserică au fost desființate fără compensații. A fost introdus Codul lui Napoleon și toți oamenii au fost declarați egali în fața legii. Impozitele însă au rămas. Multe nemulțumiri au fost provocate de menținerea sau chiar mărirea taxelor către stat deja foarte ridicate și de apelarea la corvezile pentru lucrările publice, cum erau construirea drumurilor necesare armatei franceze. Populației locale nu-i plăceau nici înrolările cu forța în armata franceză.

În cei cîțiva ani cît Franța a deținut controlul asupra Provinciilor Ilire nu au putut fi aplicate în întregime toate reformele. Atenția francezilor era concentrată în primul rînd asupra altor părți mai importante ale Europei. Nu a fost făcută nici o

încercare de a impune noile instituții în zonele tribale din nordul Dalmației. Ofițerii armatei franceze admirau foarte mult organizarea Frontierei Militare, așa încît aici au existat puține schimbări. În plus, din cauza controlului britanic asupra mărilor, nu se putea face mare lucru pentru prosperitatea orașelor de coastă dalmate.

Totuși, ocupația franceză a avut unele efecte de lungă durată. În primul rînd a fost răsturnată complet vechea ordine, iar populația a venit în contact cu noi idei și cel puțin cu un plan al unui sistem administrativ mai eficient. Limbile locale au fost și ele folosite în mai mare măsură. În ciuda faptului că problema aceasta avea să aibă o mai mare semnificație pe viitor, dificultatea de a alege și adopta o limbă literară era foarte evidentă. Provinciile Ilire erau locuite mai ales de două popoare: croații în Dalmația și Croația, care vorbeau dialecte ale aceleiași limbi, și slovenii, a căror limbă slavă era distinctă de cea a croaților. Dominația napoleoniană i-a adunat deci sub conducerea aceleiași ocîrmuiri pe slavii de sud, dar nu a făcut decît să scoată în relief un aspect care va constitui ulterior un obstacol major în calea unității iugoslave.

Succesele militare ale habsburgilor au continuat să fie nesemnificative pînă în 1812, cînd Napoleon a lansat neinspiratul atac împotriva Rusiei. După aceea, sub conducere prințului Clemens von Metternich, ocîrmuirea habsburgică a fost unul dintre liderii coaliției care a dus la înfrîngerea lui Napoleon. În martie 1814, trupele aliate au intrat în Paris. La negocierile de pace care au urmat, desfășurate la Viena în 1814 și 1815, au fost discutate puține probleme referitoare la regiunile care constituie obiectul studiului nostru. Marea controversă din cadrul acestor tratative a constituit-o soarta ținuturilor poloneze. Principala schimbare față de situația existentă la granița habsburgică de sud-est înainte de lunga perioadă a războaielor era încorporarea definitivă în teritoriile monarhiei a fostelor ținuturi venețiene. Au fost anexate Istria și Dalmația, iar partea de nord a Italiei a intrat în cadrul Regatului lombardo-venețian, pus sub jurisdicția unui arhiduce habsburg. Tratatul de la București din 1812 rezolvase desigur chestiunile legate direct de Imperiul Otoman. Poarta nu a participat la Congresul de la Viena, unde problemele Balcanilor nu au fost puse în discuție.

Tratatul de la Viena avea să aibă o mare importanță pentru Imperiul Habsburgic. Cu toate înfrîngerile repetate în războaie, prevederile acordului de pace plasau imperiul în postura de putere dominantă în peninsula italică și în cadrul statelor germane. Pe parcursul următorilor cincizeci și cinci de ani, pînă la înfrîngerea suferită față de Prusia din 1866, monarhia avea să se concentreze asupra menținerii influenței sale în aceste regiuni. Problema Balcanilor și chestiunea orientală trecuseră pe plan secund. Puterea habsburgică, care avea tot interesul în menținerea acestei situații favorabile, a intrat alături de Prusia și de Rusia în Sfînta Alianță, al cărei țel principal era păstrarea *statu quo*-ului și a ordinii politicii conservatoare existente.

3

Popoarele din Balcani sub otomani şi habsburgi: o comparaţie

În paginile precedente am analizat situaţia popoarelor balcanice din două mari imperii, cel otoman şi cel habsburgic. Soarta lor era determinată nu numai de structura economică, politică şi socială a statului în care locuiau, ci şi de aspectele interne şi externe aflate în dispută în epoca respectivă. În unele privinţe, problemele celor două guverne erau asemănătoare, dar în altele se deosebeau radical. Firește, atît pentru conducătorii otomani cît şi pentru cei habsburgi, principala chestiune politică în secolul al optsprezecelea era relativul echilibru de forţe dintre autorităţile centrale şi cele provinciale, pe care o abordau însă din direcţii diferite. Monarhia habsburgică căuta să deţină controlul asupra domeniilor feudale care nu se aflaseră niciodată în posesia ei pînă atunci; în schimb, sultanii otomani încercau să-şi reafirme autoritatea de care se bucuraseră cîndva. Opoziţia faţă de centralismul şi absolutismul austriac avea la bază o nobilime istorică a cărei ascendenţă putea rivaliza cu aceea a familiei habsburgice. Poarta era sfidată de un întreg alai pestriţ de ayani, bei, căpetenii militare creştine şi musulmane şi bandiţi sadea – grupuri care nu aveau de secole tradiţii de putere politică.

Pentru ambele state, înfrîngerea militară, sau ameninţarea acesteia, a jucat un rol major în apariţia necesităţii reformelor. Situaţia otomanilor era comparativ mai periclitată, din cauză că statele străine asistau realmente impasibile la dezmembrarea imperiului. Poarta se confrunta cu ameninţări din partea Austriei, Rusiei şi Persiei; principalul adversar al monarhiei a fost la început Franţa, apoi, la mijlocul secolului al nouăsprezecelea, Prusia. Trebuiau deci iniţiate reforme interne pentru ca statul să aibă o situaţie mai bună şi să poată face faţă inamicilor lui. Încercările otomanilor de a face reforme erau limitate, iar scopul acestora era pur pragmatic. Dacă starea armatei nu se îmbunătăţea, guvernul central se putea prăbuşi în faţa agresiunii din afară sau a subversiunii interne. Eforturile austriecilor erau mult mai sofisticate. A fost întreprinsă o tentativă de modificare a structurii politice a imperiului într-un mod care să permită guvernului să perceapă mai multe impozite şi să aibă un mai mare acces la masa populaţiei în vederea recrutării directe a soldaţilor. Mai mult, obiectivele schimbărilor erau mai mult decît militare. Bazaţi pe ideologia politică a Iluminismului, monarhii reformatori aveau o concepţie clară asupra rolului lor de conducători răspunzători de starea poporului lor. La Constantinopol, unde reformele erau justificate de revenirea la

vechile tradiţii şi nu erau bazate pe o nouă concepţie asupra îndatoririlor de conducător, nu exista o asemenea atitudine.

Nu e uşor să emitem o judecată relativ la situaţia popoarelor balcanice din fiecare imperiu sau să comparăm experienţele lor sub două regimuri diferite. Creştinii din ţinuturile otomane erau consideraţi oficial drept cetăţeni de mîna a doua. Cu toate acestea, ei beneficiau de un grad foarte ridicat de autoguvernare. Nu numai sistemul *millet*, ci şi comunităţile rurale erau importante. La nivel local, creştinul otoman era în general guvernat de oameni din propria lui localitate, care puteau fi aleşi prin vot de populaţia de sex masculin şi cel puţin proveneau din familii de frunte din partea locului. Împărţirea dreptăţii, perceperea taxelor şi activitatea poliţiei puteau fi sub control local direct. În schimb, notabilii creştini tratau cu autorităţile provinciale musulmane sau cu reprezentanţii guvernului central. Pe lîngă aceasta, însăşi lipsa aplicării legii din unele zone le garanta acestora o anumită libertate. Existau peste tot păduri întinse, munţi inaccesibili şi mări unde familiile sau indivizii excesiv de împovăraţi îşi puteau găsi scăparea. Imperiul Otoman nu a deţinut niciodată un control ferm asupra teritoriilor din jurul mărilor.

Cu totul alta era situaţia din ţinuturile habsburgice. Aici funcţiona un sistem seniorial, iar nobilimea domina pretutindeni conducerile locale şi menţinea majoritatea populaţiei rurale în stare de servitudine. Statutul depindea mai mult de clasa socială decît de religie sau naţionalitate. Din rîndul popoarelor balcanice, croaţii beneficiau de o nobilime importantă, ceea ce sîrbii, slovenii şi românii nu aveau. Ţărani fiind, ei nu se bucurau de nici un drept politic şi de nici o instituţie de autoguvernare recunoscută. Chestiuni ca dreptatea şi strîngerea impozitelor se aflau în mîinile stăpînului domeniului. Excepţiile puteau fi întîlnite în special în zonele unde statul habsburgic adoptase ceea ce erau în fond instituţii otomane. În Frontiera Militară a fost instituit un sistem de guvernare rurală similar celui din regiunile otomane; imigranţilor sîrbi li s-a permis înfiinţarea în cadrul monarhiei a unei organizaţii care avea multe trăsături comune cu sistemul milletului.

Chiar dacă ambele imperii se confruntau cu multe probleme similare, pentru observatorul din afară al perioadei diferenţele erau profunde. Deosebit de evidente erau formele exterioare a două civilizaţii contrastante. În ochii europenilor educaţi, Imperiul Otoman era un stat înapoiat, chiar barbar. Observatorii de acest fel erau extrem de şocaţi de uşurinţa cu care erau executaţi, de obicei prin strangulare sau decapitare pe loc, oficialii sau generalii care eşuau sau stîrneau antipatia sultanului. Poarta avea şi obiceiul ca, după declararea unui război, să-i întemniţeze pe ambasadorii şi pe reprezentanţii puterilor inamice în condiţii extrem de nefavorabile. Obiceiul de a aduna capetele şi de a expune în locuri publice trupuri şi capete înfipte în pari îi revolta pe cetăţenii ţărilor unde astfel de fapte aparţineau trecutului. În plus, oraşele otomane erau murdare, aglomerate şi primitive în comparaţie cu cele din Occident. O etalare pe faţă a opulenţei era periculoasă; luxul şi bogăţia erau ascunse în case, unde nu puteau fi văzute de ochi străini.

Comparativ, în ceea ce priveşte stilul, Imperiul Habsburgic era unul dintre marile centre ale Europei. Într-o epocă dominată de cultura barocă, civilizaţia habsburgică era superbă. Nobilimea îşi putea permite să întreţină reşedinţe magnifice şi să înzestreze artele. Exista de asemenea o burghezie destul de avută. Legea şi ordinea erau asigurate, bandele de tîlhari nemaiacţionînd după plac. Era de aşteptat ca funcţionarii publici să se menţină în limitele unor anumite standarde. Deşi corupţia era

prezentă în toate societățile, serviciul austriac era relativ onest și eficient. Starea generală a sănătății, curățeniei și ordinii se afla la un nivel înalt.

La Constantinopol în schimb, corupția era în floare și pe față. Pe lîngă problemele de ordine și siguranță, existau enorme riscuri în legătură cu sănătatea. Ținuturile otomane erau scena unor epidemii repetate de boli contagioase periculoase și de ciumă. Mult timp după ce constituise o amenințare în Europa, ciuma bubonică continua să afecteze teritoriul otoman. În 1770 au murit 40000 de oameni; între 1812 și 1814, orașele București și Belgrad au pierdut o treime din populația lor. Puteau muri nu mai puțin de 150000 de oameni pe an.[1] Situația era deosebit de primejdioasă pentru copii; boli ca scarlatina puteau decima o întreagă generație.

Pentru țăran, adică pentru 90 % din populația peninsulei, chestiunile legate de pămînt erau poate mai importante decît problemele politice, în ciuda faptului că ele erau desigur legate între ele. Să observăm că aspectele privind comerțul și manufacturile nu au fost discutate în capitolul 2, cu toate că ele constituiau firește elemente de bază în viața monarhiei. Omisiunea aceasta reflectă faptul că locuitorii din Balcani se ocupau aproape în întregime cu agricultura și păstoritul. O foarte mică minoritate alcătuită din meșteșugari și negustori, în general greci sau sîrbi, locuia în orașe, dar pentru cea mai mare parte a românilor, sîrbilor, croaților și slovenilor problemele economice esențiale erau cele referitoare la pămînt și la producția agricolă.

După cum am văzut, la începutul secolului al optsprezecelea, majoritatea țăranilor din Imperiul Habsburgic și din Principatele Dunărene erau înrobiți sau dependenți, cu un statut legal inferior și doar drepturi tradiționale de a lucra o bucată de pămînt. Ei suportau povara principală a taxelor cuvenite statului și bisericii și plăteau pentru permisiunea de a-și munci pămîntul. De-a lungul întregului secol, conducători ca Maria Tereza, Joseph al II-lea și Constantin Mavrocordat au introdus o serie de reforme în primul rînd din rațiuni de stat și în interesul acestuia, care au schimbat statutul legal al țăranului, dar au făcut puțin sau nimic ca să-i asigure securitatea stăpînirii sau a dreptului de proprietate asupra loturilor pe care le cultiva. Marile nemulțumiri ale populației sătești aveau deci să fie prezente în continuare pînă în 1848, cînd au explodat. Spre deosebire de creștinul otoman însă, țăranul habsburg nu era în măsură să-și exprime doleanțele pe cale legală sau revoltîndu-se. Nobilii și nu notabilii rurali asigurau funcționarea administrației locale; nu existau forțe armate țărănești cum erau cele formate din armatoli și haiduci. Dintre supușii habsburgi, numai sîrbii din cadrul Frontierei Militare dispuneau de experiență și de organizare ca să acționeze, iar influența lor se exercita mai ales în ținuturile otomane. Nu problemele politice, naționale sau religioase, ci acelea legate de agricultură constituiau prima preocupare a țăranului. Marile realizări culturale ale monarhiei, arhitectura, arta și muzica ei nu prezentau în nici un caz vreun avantaj pentru această parte a societății, care avea cel mult doar un nivel primar de educație.

În ciuda condițiilor generale proaste, unii dintre țăranii creștini otomani beneficiau într-adevăr de avantaje în domeniul deținerii de pămînturi, dacă nu teoretic, cel puțin în practică. Este foarte greu să facem generalizări aici din cauza lipsei studiilor comparative asupra situației agriculturii. Cu toate acestea, dacă folosim drept standard țelul rîvnit de toate gospodăriile țărănești, acela de a avea control liber asupra lotului care să poată fi cultivat după placul familiei respective, dorința aceasta era mai ușor de realizat pe domeniile otomane, cu excepția Moldovei, Valahiei, Bosniei și

[1] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart, New York,1958, p. 134.

Herţegovinei, care dispuneau de o nobilime autohtonă şi de o organizare feudală. Restricţiile faţă de deţinerea de pământuri din sistemul timarurilor şi chiftlîkurilor au fost deja discutate. Existau totuşi regiuni întinse unde echivalentul cultivării de către ţăran a pământului era dirijat sau în care creşterea vitelor în zonele de dealuri şi de munte constituia baza existenţei. Trebuie de asemenea să scoatem în evidenţă faptul că populaţia creştin-otomană avea administraţii săteşti, conducători locali şi uneori forţe armate la dispoziţie, care îi puteau susţine revendicările în caz de dispute asupra pământului. Existau întotdeauna şi mari întinderi de pământ neocupat disponibile, plus faptul că mutarea dintr-un loc în altul în cadrul imperiului nu era îngrădită.

Deşi schimbări fundamentale în viaţa Balcanilor aveau să se producă abia în secolul al nouăsprezecelea, apăruseră deja o serie de indicii asupra direcţiei pe care aveau să o urmeze acestea. În secolul al optsprezecelea, unii conducători din ambele imperii au încercat să rezolve ceea ce considerau ei a fi problemele majore. Otomanii au pus accentul pe reforma armatei, care ar fi permis statului să deţină controlul asupra paşilor locali rebeli şi să respingă invaziile din afară. Monarhii austrieci, mai ales Joseph al II-lea, au încercat să reorganizeze din temelii sistemul de guvernare. Aşa cum am văzut, o mare parte a acestor reforme introduse de sus au eşuat. Spre sfîrşitul războaielor napoleoniene, forţele conservatoare îşi reafirmaseră dominaţia. Problemele majore erau tot nerezolvate. Poarta încă se confrunta cu pericolul unor agresiuni externe şi cu cel al prăbuşiri interne; dificultăţile cărora trebuia să le facă faţă monarhia habsburgică în strădaniile ei de a menţine unitatea unui imperiu alcătuit din provincii atît de diferite rămîneau în picioare. Iar noile probleme create de schimbările economice ale epocii aveau să complice şi mai mult situaţia.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA II

Anii revoluționari, 1804-1887

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

4

Primele revoluții naționale

Istoria Peninsulei Balcanice între 1804 și 1887 este dominată de chestiunea revoltei naționale și a formării de noi guverne. În acești ani aveau să fie instituite o Grecie și o Serbie independente și o Românie și o Bulgarie autonome. A luat naștere și o mișcare națională albaneză. Primele revoluții au izbucnit în primele trei decenii ale secolului în trei zone separate: în pașalîcul Belgradului, în Principatele Dunărene și în Pelopones și Rumelia. Cu toate acestea, înainte de a prezenta aceste evenimente, e necesar să analizăm anumite evoluții generale care au implicat nu numai Balcanii, ci și restul Europei și care vor avea un efect important asupra activităților revoluționare: mai întîi formularea și acceptarea de către foarte multă lume a ideologiilor națională și liberală, în al doilea rînd schimbarea situației economice, iar în al treilea intensificarea amestecului marilor puteri europene și apariția Chestiunii Orientale.

NAȚIONALISMUL BALCANIC: FUNDALUL REVOLUȚIILOR

Liderii și intelectualii balcanici din secolul al nouăsprezecelea aveau să fie profund influențați de două doctrine politice care apăruseră în Europa Occidentală: liberalismul, ale cărui rădăcini se aflau în ideile Iluminismului secolului al optsprezecelea, și naționalismul, ale cărui origini erau în mod esențial constituite de romantismul și istorismul secolului al nouăsprezecelea. Impresionați foarte mult de descoperirile științifice din perioada anterioară, mulți scriitori și filosofi ai secolului al optsprezecelea au ajuns să considere că există anumite legi sau principii, care au impact asupra politicii și societății, asemănătoare „legilor naturale" din lumea materială. Ei sperau să le poată detecta și formula în statute destinate guvernării statului apelînd la rațiune. Majoritatea acestor oameni erau idealiști; ei credeau în perfectibilitatea speciei și a societății umane. Dat fiind că scopul lor era asigurarea fericirii și bunăstării omului, ei doreau înființarea unor instituții de stat care să slujească și să fie în beneficiul celor guvernați. Conceptele lor nu erau neapărat democratice. După cum am menționat, unul dintre aceștia, Joseph al II-lea, ca și alți despoți luminați, intenționa indubitabil să domnească autocratic, dar țelul lui era să acționeze în interesul tuturor nivelurilor sociale ale populației austriece.

În ciuda faptului că unele dintre doctrinele iluministe serveau realmente intereselor monarhiilor centralizate, alte aspecte erau total opuse acestora. Atacînd conceptul de stat absolutist și mercantil, o serie de scriitori susțineau că, în conformitate cu ideea de lege naturală, toți indivizii trebuie să aibă anumite drepturi pe care le dobîndesc de la naștere și care trebuie considerate drept „inalienabile". În Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii, o formulare excelentă a ideilor de bază ale acestui curent de gîndire, se afirmă că acestea erau „viața, libertatea și dreptul la fericire." Proprietatea privată se afla adeseori și ea pe această listă a drepturilor naturale.

Argumentul esențial era că există unele zone în viața fiecărui individ în care statul nu trebuie să se amestece. Pentru a elimina aceste intruzii și a defini ce este privat și ce este public, se credea că trebuia elaborată o constituție, o formă de contract social, care să stabilească exact limitele puterii statului și să garanteze drepturile cetățeanului individual. Egalitatea politică avea o pondere foarte mare în cadrul acestor concepte; toți oamenii, indiferent de originea lor socială sau etnică, urmau să aibă aceleași drepturi în stat. Accentul era pus pe libertatea individului și pe protejarea împotriva tiraniei guvernului sau a societății. Aceste convingeri constituiau baza liberalismului secolului al nouăsprezecelea. Să menționăm că, în vreme ce se declara în general un partizan înflăcărat al egalității politice, liberalul acestei perioade sprijinea rareori sau chiar deloc nivelarea socială sau economică ori intervenția statului întru ajutorarea unei anumite părți a populației.

Naționalismul secolului al nouăsprezecelea a schimbat direcția cîtorva dintre aceste idei. Pentru cea mai mare parte a scriitorilor iluminiști, statul sau națiunea erau considerate ca o asociere de indivizi uniți între ei printr-un fel de contract social scris sau implicit. Scopul guvernării trebuia să fie pur și simplu acela de a asigura bunăstarea generală în cele mai largi sensuri și de a apăra populația împotriva invaziilor din afară. Obiectivele accentului principal erau definirea relației dintre individ și autoritățile statului și supravegherea puterii acestuia din urmă. Statul era considerat drept o organizație rațională de cetățeni liberi și deținea puține sau chiar nici o aluzie în privința armoniilor superioare mistice sau emoționale.

În schimb, doctrinele naționaliste nu puneau aproape deloc accentul pe individ, plasîndu-l aproape total asupra entității colective, națiunea. O mare parte a vocabularului naționalismului romantic a fost foarte mult influențat de scrierile lui Johann Gottfried Herder, un filosof german ale cărui idei vor avea un mare impact asupra Europei răsăritene. În cadrul societății, individul era pentru el doar o parte a *Volk*-ului, termen care, în traducere brută, poate avea sensul de popor sau mai curînd de grup național. Herder credea că arta, muzica, literatura, obiceiurile locale, legile – practic majoritatea formelor vieții culturale și politice – erau manifestări ale spiritului unic, *Volksgeist*-ul fiecărui popor.

Spre deosebire de ideologia liberală, care punea un accent atît de puternic asupra asigurării drepturilor cetățeanului în raport cu statul și cu societatea, ideologiile naționale treceau în cealaltă extremă. Se afirma că Dumnezeu împărțise omenirea după criteriul naționalității. Anumite atribute, ca limba comună, o singură religie, obiceiuri similare și o îndelungată conviețuire istorică, îi uneau pe indivizi în cadrul unei națiuni. Pentru unii scriitori, cetățeanul exista în primul rînd ca parte a grupului său colectiv; el nu avea drepturi reale în raport cu națiunea și cu instituțiile ei. Libertatea personală urma deci să fie realizată nu prin constituții sau alte

documente oficiale de acest fel, ci prin identificarea cu și supunerea față de voința colectivă a națiunii, exprimată uneori prin persoana unui lider charismatic.

Naționalistul era extrem de mult interesat de studierea și purificarea limbii lui, întrucît considera poate manifestarea aceasta a caracterului național ca fiind cea mai importantă. Se argumenta că o singură limbă este imprimată în mintea fiecărui individ, aceasta fiind expresia naturală a gîndirii și caracterului înnăscut ale națiunii căreia aparținea el. Fiecare scriitor trebuia să folosească numai propria lui limbă, deoarece doar aceasta putea exprima adevăratele lui idei și cultura sa națională. Cuvintele străine aveau să fie eliminate cu rigurozitate din vocabularele tuturor limbilor, ele fiind în detrimentul căilor firești de exprimare. Filosofii naționaliști erau de asemenea preocupați de evocarea istoriei națiunii lor și de repunerea în circulație a poveștilor și basmelor populare. Ei se delectau investigînd trecutul întunecat al propriului lor popor și nutreau o înaltă stimă față de țăran, pe care îl considerau drept elementul cel mai puțin lezat de influențele culturale „străine" al societății.

Trebuie să subliniem că, inițial, acești scriitori nu au elaborat o ierarhizare a națiunilor superioare și inferioare, afirmînd pur și simplu că individul se poate realiza cel mai bine prin identificarea cu națiunea, categoria firească a omenirii stabilită de Dumnezeu. Scriitorii germani, de exemplu, inclusiv Herder, aveau o mare admirație pentru și un mare interes față de literatura populară balcanică, mai ales pentru poezia eroică orală sîrbă, pe care o considerau drept un exemplu superior de manifestare a *Volksgeist*-ului. Liderii naționali au început să scoată în evidență minunatele și unicele calități ale propriului lor popor și să apeleze la acest argument ca să justifice controlul lor asupra altora abia mai tîrziu, cînd aceste concepții vagi au fost transpuse în viață și au devenit parte integrantă a programelor politice. Acest curent, care poate fi sesizat în toate mișcările naționale, a atins punctul culminant în secolul al douăzecilea în Germania național-socialistă.

Mișcările naționale extremiste atît din Europa de est cît și din cea occidentală erau urmate cu cel mai mare entuziasm de cei care aveau puțină experiență practică administrativă sau putere politică efectivă. Naționalismul revoluționar prezenta o puternică atracție pentru unele sectoare ale societății, cum ar fi studenții, profesorii universitari, magistrații și alți membri ai categoriilor profesionale, oameni bine educați și neavînd adesea acces la înalte posturi în stat. Programele lor puneau un mare accent pe acțiune și pe necesitatea de a lupta pentru o cauză nobilă; eforturile lor aveau drept cadru o atmosferă impregnată de conspirativitate și violență. Cea mai mare parte a lor erau convinși de corectitudinea poziției lor și siguri că în mîinile lor se afla cheia viitorului.

În ciuda contradicțiilor evidente existente între unele aspecte ale ambelor doctrine, mișcările revoluționare din secolul al nouăsprezecelea de pe tot cuprinsul Europei îmbinau în ideologia lor liberalismul și naționalismul. Liderii acestora se concentrau în general asupra desființării regimurilor feudale sau autocratice și a înlocuirii lor cu guverne constituționale. Ei acceptau baza națională a statului, adică faptul că popoarele vorbind aceeași limbă și avînd același trecut istoric trebuie să se unească. Așa cum vom vedea, aceștia au compromis adesea propriile lor principii politice liberale după ce au pus mîna pe putere, dar entuziasmul lor național a oscilat rareori.

Implicațiile ideologiei liberale și naționale pentru Europa de sud-est erau clare: atît Imperiul Habsburgic cît și cel Otoman trebuiau dizolvate și înlocuite prin state naționale cu guverne constituționale. Lăsînd la o parte teoria, încă în secolul al optsprezecelea avuseseră loc o serie de evenimente care au avut drept

rezultat orientarea popoarelor balcanice în această direcție. Unele aspecte ale acestei evoluții, în special renașterea culturală și interesul tot mai mare față de limbă, erau exact pe linia doctrinei naționale.

Renașterea culturală: istorie și limbă

Într-o analiză a epocii naționalismului din Balcani, este important să scoatem în primul rînd în evidență faptul că nici dominația habsburgică, nici cea otomană nu distruseseră complet un oarecare sentiment de unitate din cadrul fiecărei naționalități și nici nu provocaseră o pierdere totală a amintirii unui trecut mai glorios. Existaseră la urma urmei statele bizantin, sîrb, croat, bosniac, bulgar, valah și moldovenesc cu culturi și istorii distincte care înregistraseră realizări considerabile. Cetățenii fiecăruia dintre aceste state avuseseră o limbă, o religie, o cultură și alte atribute comune ce defineau premisele unei unități naționale în secolul al nouăsprezecelea. Anumite instituții ale sistemului otoman garantau păstrarea cu grijă a vestigiilor triumfurilor de odinioară chiar și în rîndul populațiilor rurale în mare parte analfabete.

Biserica ortodoxă slujea desigur drept un mijloc important de transmitere și menținere a tradițiilor din trecut. Cu toate că Patriarhia colabora adesea strîns cu ocîrmuirea otomană, biserica ca un tot păstra vie ideea că membrii ei erau diferiți și superiori și că musulmanii erau niște intruși pe teritoriul creștin. Ca unica sursă de educație disponibilă, instituțiile ortodoxe puteau asigura faptul ca autoritățile statului otoman să nu fie niciodată în măsură să controleze gîndirea creștinilor. Lipsa unui sistem de școli laice îi priva pe conducătorii musulmani de această unealtă convenabilă de propagandă. Pe lîngă aceasta, o literatură populară religioasă relata povești despre viețile sfinților, martirilor și eroilor. Deosebit de impresionante erau povestirile despre neomartirii care suferiseră pentru că apăraseră creștinismul împotriva islamismului. Arta religioasă înfățișa și ea simbolurile și portretele foștilor conducători și îi aminteau privitorului despre marile imperii bizantin, bulgar și sîrb din trecut.

O a doua metodă importantă de transmitere a culturii o constituia strîns unita comunitate rurală. Fără o literatură populară scrisă, fără istorii oficiale sau ziare, generațiile succesive de țărani analfabeți aflau despre ceea ce fusese odinioară de la povestitorii din epica orală și din poezia lor populară. În secolul al nouăsprezecelea, scriitori europeni ca J. W. von Goethe, A. Mickiewicz, A. S. Pușkin și Sir Walter Scott erau fascinați de bogăția tradiției folclorice balcanice și au atras atenția Occidentului asupra acestei literaturi. Toate popoarele din Balcani aveau tezaure de mituri, poezii și cîntece. Printre cele mai vechi se aflau cîntecele grecești care relatau faptele războinicilor de la granița bizantină în luptele purtate de ei împotriva dușmanilor arabi. Cel mai cunoscut dintre acestea era *Digenis Akritas*. Alte poeme grecești de mai tîrziu aveau ca subiect tragedia națională a căderii Constantinopolului. Poezia epică era deosebit de importantă în rîndul populațiilor slave, ale căror povești erau cîntate în acompaniament de *gusla*, un instrument cu o singură coardă. Cîntecele sîrbești erau axate pe istoria statului medieval și pe prăbușirea acestuia, iar cele croate pe evenimentele de după secolul al cincisprezecelea. Bosniacii musulmani aveau o poezie populară în care figurile majore erau turcii. În ceea ce privește populațiile slave creștine, eroul lor comun era prințul Marko, numit Marko Kraljević în sîrbă și Krali Marko în bulgară. Faptele lui în bătălia de la Kosovo au devenit evenimentele centrale

ale trecutului istoric, deși accentul pus pe această înfrîngere importantă purta în el speranța realizării cîndva a eliberării creștinilor.

Pe lîngă literatura orală cu teme religioase sau istorice, toate popoarele balcanice aveau balade populare, inclusiv cîntece ale *kleftilor* sau haiducilor, care se refereau la activitățile acestor grupuri de bandiți. Chiar dacă acești oameni aflați în afara legii nu erau la început nici naționaliști, nici deosebit de patrioți, ei au stat la originea creării unui tip de figură eroică care avea să fie mult admirată și să ocupe un loc aparte în viitoare lupte naționale. Aceste cîntece, care preamăreau ideea libertății și a identității dintre om și natură, relatau mai ales acțiunile unor indivizi care, singuri sau alături de un grup restrîns de tovarăși credincioși, luptau cu înverșunare și vitejie împotriva marilor nedreptăți. Opoziția față de domnia tiraniei și glorificarea vieții eroilor făcea, evident, aluzie la rezistența împotriva dominației otomane.

Deși aceste surse de cunoaștere a trecutului aveau să rămînă importante în viața satului, alte opere vor influența în special elementele mai educate și mai cosmopolite ale societății balcanice. Începînd din secolul al optsprezecelea, unii savanți s-au adîncit tot mai mult în studierea limbii și a istoriei poporului lor. Limba implica o serie de probleme foarte dificile. Așa cum am menționat, populația peninsulei era în mare parte alcătuită din țărani, care vorbeau o multitudine de dialecte, toate încadrîndu-se însă în principalele compartimente ale limbilor greacă, albaneză, română și slavă de sud. Pe măsură ce tiparul devenea tot mai accesibil și tot mai mulți scriitori doreau să folosească limba lor națională, era firește necesar să se ia o hotărîre relativ la limbile literare standard care să fie predate și în școli. Problema limbii, care a dat naștere unor mari controverse, va fi discutată pe tot parcursul acestui studiu.

Dispunînd de facilități educaționale superioare și avînd un respect deosebit față de cultură, grecii au fost primii care au abordat chestiunea limbii literare. În anumite privințe, lor le-a fost cel mai dificil să aleagă. Pe lîngă numeroasele dialecte grecești vorbite la vremea aceea, ei moșteniseră marea tradiție a lumii clasicismului antic și capodoperele ei literare. Exista o tentație puternică de a nu se renunța la limba ce fusese vorbită și scrisă în Atena secolului al cincilea. Mai era și moștenirea culturii bizantine și a celei ortodoxe. Problema aceasta trebuia rezolvată în perioada renașterii culturale grecești din secolul al optsprezecelea, care s-a produs în mare parte în afara ținuturilor otomane. În 1783, cînd Joseph al II-lea a permis tipărirea cărților în limba greacă, principalul centru al acesteia a devenit Viena. Veneția și Insulele Ioniene au jucat și ele un rol în cadrul acestei mișcări. Două personalități au dominat scena literară grecească: Rigas Feraios și Adamantios Korais.

În ceea ce privește chestiunea limbii, opera lui Korais a avut o importanță cu totul aparte. Influențat de gîndirea europeană, în primul rînd de ideile iluministe, Korais era atras mai curînd de clasicism decît de civilizația greco-bizantină. Profund preocupat de educația politică a poporului său, el voia ca națiunea reînviată să exprime spiritul culturii antice. Principala lui realizare a fost publicarea a șaptesprezece volume de texte clasice, cunoscute sub numele de *Biblioteca Literaturii Grecești*. În privința limbii scrise contemporane, Korais credea că aceasta trebuie să fie cît mai apropiată posibil de gramatica și vocabularul elinei. El susținea și necesitatea eliminării cuvintelor italiene, slave și turcești, care deveniseră parte integrantă a vorbirii de zi cu zi în ultimele secole. Cu aceste convingeri în minte, Korais a elaborat o limbă literară artificială cunoscută sub numele de *katharevousa*, care urma să fie adoptată ca limbă oficială a instituțiilor și educației în viitorul stat grec.

Rigas Feraios este cel mai bine cunoscut ca scriitor și agitator revoluționar. Spre deosebire de Korais, el scria în greaca demotică, limba vorbită de poporul său. Punctul lui de vedere extrem de emoțional și naționalist este exprimat în al său *Imn al Războiului*, care ilustrează de minune sentimentele înflăcărate ale naționalismului balcanic.

Cît timp, eroi ai mei, vom mai trăi în robie,
singuri, ca leii pe creste, pe piscuri ?
Trăind în peșteri, văzîndu-ne copiii duși
din țară în amarnică sclavie ?
Pierzîndu-ne pămîntul, frații și părinții,
prietenii, copiii și toate neamurile ?
Mai bine un ceas de viață în libertate
decît patruzeci de ani de înrobire.[1]

Divergențele privind problema limbii literare standard avea să devină și să rămînă subiectul unor îndîrjite controverse și să aibă repercusiuni nefericite asupra vieții politice grecești.

Alegerea făcută de sîrbi a fost diferită. Mitropolia de la Sremski Karlovci de pe teritoriul monarhiei habsburgice a fost primul centru cultural modern, iar biserica a jucat un rol major în evoluția literaturii. Pe parcursul secolului al optsprezecelea, s-a menținut o strînsă legătură cu Kievul și cu instituțiile lui ortodoxe rusești. Rusia, încă singurul stat ortodox neaflat sub control străin, reprezenta pentru sîrbii habsburgi o atracție mai puternică decît Patriarhia dominată de greci și de otomani. Datorită acestei situații și faptului că mulți studenți teologi sîrbi își făceau studiile la Kiev, au intrat în limba literară un număr considerabil de cuvinte rusești, care, să nu uităm, era slava bisericească. Așa-numita limbă sîrbo-slavonă, utilizată de biserică și de sîrbii educați, nu corespundea nici idiomului vorbit, nici formei standard folosite în alte regiuni ale lumii ortodox-slave din Balcani. Ea era aproape la fel de artificială ca și katharevousa.

Influența majoră în abaterea limbii de la cursul ei a fost exercitată de opera a doi savanți, Dositej Obradović și Vuk Karadžić, ambii scriind în limba lor maternă. Cea mai mare influență asupra evoluției limbii literare s-a datorat lui Karadžić, care a optat pentru dialectul din Herțegovina ca formă standard și a elaborat o gramatică și un dicționar. Profund interesat de moștenirea culturală sîrbă, el a cules de asemenea cîntece și poezii populare. După cum vom vedea, scriitorii croați vor adopta același dialect, o alegere care va facilita în mare măsură misiunea viitoarei mișcări iugoslave.

Alegerea unui dialect care să constituie baza unei limbi literare era extrem de importantă pentru toate popoarele slave din Balcani și urma să aibă enorme implicații politice pe viitor. În cadrul tuturor mișcărilor naționale, limba era atributul esențial al naționalității. Chiar dacă era relativ ușor de făcut distincția dintre populațiile vorbitoare de limbă albaneză, greacă, română și turcă, cele sud-slave prezentau anumite probleme importante. De la Marea Adriatică, de-a curmezișul peninsulei, pînă la Marea Neagră și Egee, locuitorii vorbeau o serie de dialecte care marcau trecerea treptată de la croată și sîrbă în vest la bulgară în est. Eforturile savanților și ale politicienilor de a trasa granițe stricte între bulgari, croați, sîrbi și ulterior macedoneni, apelînd în primul rînd la criteriul limbii, avea să ducă pe viitor la discriminare și ură reciprocă.

[1] Citat din L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart, New York 1958, p. 279.

Studierea istoriei va juca și ea un rol important în cadrul mișcărilor naționale. În vreme ce o limbă comună era considerată drept factorul determinant pentru un popor de a forma un stat național, trecutul istoric al acestuia era văzut ca element esențial în deciderea teritoriului pe care trebuia să-l ocupe el. Scrierile istoricilor Școlii Ardelene și accentul pus de ei asupra locuirii anterioare și continue de către români a anumitor ținuturi încă din vremuri străvechi a fost deja discutat. Alți scriitori, reprezentînd propriile lor interese naționale, vor aborda ulterior teme asemănătoare. Cu toate că descrierile privind căderea Constantinopolului și bătălia de la Kosovo ar fi putut avea efect asupra unirii creștinilor, alte episoade nu au avut nici un rezultat. Pe măsură ce istoricii investigau perioada pre-otomană și evocau trecutul glorios, jurisdicțiile suprapuse și conflictuale ale imperiilor medievale deveneau tot mai evidente. Controversele înverșunate au devenit inevitabile atunci cînd frontierele istorice au ajuns să constituie o justificare a revendicărilor naționale. Mai recent, numeroase probleme au dus și ele la conflicte între locuitorii Peninsulei Balcanice. Influența grecească și fanariotă din secolul al optsprezecelea au constituit motive de neînțelegeri și dezbinare. Atît scriitorii români cît și cei sud-slavici protestau împotriva privilegiilor și puterii grecilor. În perioada aceasta, într-un efort de a-și proteja conaționalii împotriva presiunii grecești, părintele Paisie, un călugăr de la Muntele Athos, a scris o istorie foarte naționalistă a Bulgariei, în care afirma că „bulgarii sînt cea mai glorioasă dintre toate națiunile slave, ei fiind primii țari, primii care au avut un patriarh, primii creștini și primii care au domnit peste cea mai întinsă regiune."[2]

În paginile de mai sus, religiei i s-a acordat statutul de unul dintre atributele fundamentale ale naționalității. Importanța ortodoxismului în menținerea identității creștine a fost de asemenea scoasă în evidență. Pe viitor, biserica ortodoxă va juca un rol important, mai ales în lupta împotriva imperiilor otoman și habsburgic, și în definirea și delimitarea naționalităților sîrbă și croată. În ciuda acestui fapt, organizarea revoluțiilor naționale avea să se afle în primul rînd în mîinile conducerii laice, mai ales în ținuturile otomane. Unele elemente ale bisericii vor lupta împotriva acestor mișcări, preferînd menținerea vechii ordini. În mod regretabil, credința ortodoxă comună a națiunilor balcanice nu le-a împiedicat niciodată pe acestea să se angajeze în conflicte sîngeroase unele cu altele.

Cei trei factori determinanți pentru naționalitatea balcanică – limba, istoria comună și religia – vor continua să fie temele majore pe tot parcursul acestei cărți. Aceste atribute au constituit atît baza înființării unor state naționale cît și cauza cîtorva conflicte între acestea. Faptul că secolul al nouăsprezecelea a fost o epocă a dezvoltării națiunilor din Europa Centrală și din Italia a insuflat firește forță acestor curente în cadrul imperiilor habsburgic și otoman. Unele instituții politice aveau să fie realmente importate din alte părți ale Europei. Revoluțiile naționale ca atare și-au avut însă rădăcinile în special în condițiile locale și în trecutul istoric al Balcanilor. Ideologia europeană a fost utilizată ulterior în explicarea sau justificarea acțiunilor întreprinse, dar nu ele au fost cauza evenimentelor propriu-zise.

Un alt aspect prezintă un interes aparte în discutarea fundalului ideologic general al anilor revoluționari. În paginile următoare, în cadrul relatării revoltelor înseși, sînt date multe exemple de activități ale unor societăți secrete, dintre care

[2] Citat din Charles A. Moser: *A History of Bulgarian Literature, 865-1944*, Mouton, The Hague, 1972, p. 42.

cîteva își aveau cartierul general la Constantinopol, și de acțiuni propagandistice desfășurate pe tot cuprinsul imperiului. Se pune întrebarea de ce au fost autoritățile otomane atît de inerte în fața acestei provocări și de ce nu au fost ele în stare să pună capăt conflictelor ideologice. Oficialitățile otomane au operat într-adevăr un mare număr de arestări, iar executarea conspiratorilor și a trădătorilor era ceva obișnuit. Ocîrmuirea dispunea totuși de puține mijloace de „control asupra gîndirii" sau de influențare a creștinilor din Balcani. Însăși organizarea imperiului împiedica în mare măsură inițierea unor astfel de eforturi. Atît timp cît supusul creștin se afla în primul rînd sub influența bisericii ortodoxe și a comunităților sătești, Poarta nu avea cum să-l abordeze direct sau ca persoană individuală. Ea era deci slab dotată pentru combaterea subversiunii interne sau a ideilor care îi prejudiciau exercitarea unui control eficient.

Considerații economice

Unul dintre principalele elemente care au contribuit la încurajarea mișcărilor naționale a fost ameliorarea situației economice generale, în special renașterea economică din secolul al optsprezecelea. În ciuda anarhiei și a lipsei controlului legii din unele regiuni, comerțul dintre Imperiul Otoman și Europa a crescut repede, atît pe rutele terestre balcanice cît și pe cele maritime. Politica dusă de Imperiul Habsburgic și de Rusia a dus la crearea unor condiții favorabile pentru negustorii și navigatorii din Balcani. La sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea, la inițiativa habsburgilor, Tratatul de la Karlowitz nu numai că a stabilit configurația granițelor dintre Austria și Imperiul Otoman, dar a inclus și prevederi referitoare la comerțul dintre părțile semnatare. Frontiera otomano-habsburgică a fost, începînd de atunci, martora unei continue intensificări a schimburilor de mărfuri, mai ales a importării de către monarhie a materiilor prime și a produselor alimentare. O a doua influență importantă asupra comerțului s-a manifestat odată cu cucerirea și colonizarea de către Rusia a ținuturilor de la nord de Marea Neagră. Regiunea aceasta a devenit ulterior o sursă majoră a producției de grîne. Grînele erau transportate în Europa Occidentală din porturile la Marea Neagră, în primul rînd de la Odessa, prin Strîmtori. Situația aceasta prezenta un interes economic, dar și strategic pentru Rusia față de Bosfor și Dardanele. Cu toate că relațiile comerciale dintre Rusia și Poartă nu au atins proporții semnificative, situația a evoluat în schimb în favoarea grecilor. Transportul maritim de mărfuri al rușilor se afla aproape în întregime în mîinile corăbierilor greci, care, conform termenilor Tratatului de la Kuciuk Kainargi, aveau permisiunea să arboreze steagul Rusiei.

Ca și în perioada anterioară, comerțul internațional a continuat să fie domeniul cetățenilor nemusulmani ai imperiului, mai ales greci, armeni și evrei, dar și creștini ortodocși. Poziția lor avantajoasă față de musulmani poate fi înțeleasă, dat fiind statutul relativ inferior al negustorului în societatea otomană, unde prestigiul și puterea erau tradițional asociate cu deținerea de moșii sau cu ocuparea unei funcții militare sau publice. Cînd investeau bani, clasele conducătoare otomane preferau să-i plaseze în proprietăți funciare sau în domenii garantate de stat, cum ar fi perceperea impozitelor sau cumpărarea unor posturi administrative care aduceau profit. Notabilii creștini făceau averi și din afaceri legate de proprietățile imobiliare sau de strîngerea taxelor. Chiar dacă negustorul avea un statut superior față de țărănime, care constituia marea masă a populației, el se situa mai jos decît cei care dețineau efectiv puterea în stat.

Din rîndul negustorilor, cei care se ocupau de comerțul internațional beneficiau de anumite avantaje care nu erau acordate celor a căror activitate se limita doar la teritoriul Imperiului Otoman. Negoțul local și aprovizionarea pieței interne cu bunuri manufacturiere erau în foarte mare parte dirijate de micii negustători și meșteșugari concentrați în orașe, ale căror activități erau strict reglementate de sistemul breslelor. Controlul sever în vigoare aici nu se aplica totuși celor care se ocupau cu transportul mărfurilor sau cu comerțul internațional la distanțe mari. Imensele posibilități din acest domeniu erau exploatate de un grup de întreprinzători care nu aparțineau nici nivelurilor înalte ale societății otomane, nici breslelor dominate de clasa negustorilor și artizanilor din orașe. Negustorii greci și slavi ortodocși, ca și cei evrei și armeni, puteau profita din plin de situația aceasta.

Desigur, Imperiul Otoman făcea comerț cu Europa încă din secolul al șaisprezecelea. Primele acorduri comerciale, numite capitulații, fuseseră încheiate cu Franța. Vrînd-nevrînd, acestea trebuiau să conțină anumite prevederi care îi avantajau pe europeni. Deosebit de semnificative erau reglementările privind extrateritorialitatea, care le acordau legal consulilor străini jurisdicția asupra cetățenilor lor. Acest aranjament fusese inițial făcut în vederea rezolvării chestiunii legate de faptul că un negustor creștin nu se putea aștepta la o judecată corectă într-un tribunal otoman, unde acestuia nu i se permitea să depună mărturie. Privilegiul acesta, de care ulterior s-a abuzat în mod flagrant, avea drept scop scoaterea multor cetățeni străini de sub orice control al poliției otomane. Cu toate acestea, fără extrateritorialitate sau altă măsură similară, unui european i-ar fi fost greu să întreprindă vreo afacere comercială în imperiu.

Acordurile comerciale conțineau unele stipulări care vor fi foarte dezavantajoase pentru imperiu. În primele acorduri s-au stabilit în general tarifele la rate scăzute de 3-5 % *ad valorem*. Cele din perioada aceasta, ca și cele de mai tîrziu, au împiedicat Imperiul Otoman să adopte o politică protecționistă, condițiile incluse în ele deprimînd și descurajînd producția autohtonă. Așa cum vom vedea, în secolul al nouăsprezecelea toate marile puteri au cooperat în vederea menținerii a ceea ce constituiau practic niște relații comerciale inechitabile.

În ciuda faptului că negustorilor europeni li se permitea să facă afaceri în imperiu, ei se confruntau cu o serie de piedici. Nu numai că exista o foarte mare ostilitate față de străini, dar europenii occidentali nu înțelegeau nici limbile vorbite de localnici, nici metodele încheierii afacerilor, inclusiv cine trebuia mituit și cu cît. Drept urmare, întreprinzătorii străini depindeau de intermediarii otomani, care erau de obicei greci ortodocși. Acești agenți erau numiți dragomani, ca și cei aflați în slujba Porții în funcții similare. Toate tranzacțiile comerciale erau însoțite de o mare corupție, în care consulatele străine erau extrem de mult implicate. Consulii erau împuterniciți să emită documente pentru supușii otomani, cunoscute sub numele de *berate*, prin care aceștia erau scutiți de taxe locale și de jurisdicția legală. Oamenii aceștia putea apoi beneficia de avantajele capitulațiilor. În plus, multe din consulate acordau în schimbul unei taxe cetățenia statelor respective. Un exemplu de abuz extrem al acestui sistem putea fi întîlnit în Principatele Dunărene, unde mii de oameni, mulți dintre ei refugiați ruși, puteau cere cetățenia austriacă.

Monopolul grecilor privind posturile de agenți comerciali era însoțit de puternicul control deținut de aceștia asupra tuturor afacerilor legate de transportul maritim. Ei dominau toate aspectele, de la proprietari de corăbii și constructori de nave la simpli marinari. Grecii alcătuiau echipajele vaselor tuturor națiunilor care făceau comerț, fiind grupul principal din care își recruta marina otomană mateloții.

După ce transportul de mărfuri al corăbiilor franceze a fost înlăturat din Mediterana în timpul războaielor napoleoniene, iar activitatea altor puteri s-a redus foarte mult, navele greceşti au ajuns să aibă control aproape total asupra transportului de mărfuri.

Activitatea comercială tot mai intensă din Orientul Apropiat reflecta anumite schimbări din Europa Occidentală, care aveau să constituie un mare avantaj pentru interesele agriculturii balcanice. Europa se afla într-o perioadă de avînt economic, în special Anglia fiind în ajunul marii transformări care urma să se producă odată cu revoluția industrială. Atît Apusul cît şi centrul continentului aveau să aibă curînd o nevoie crescîndă de produsele din Balcani, inclusiv de materii prime pentru fabricile lor cît şi de alimente pentru hrana populațiilor tot mai mari ale oraşelor. Piața va fi deosebit de bună pentru produse ca bumbacul şi porumbul, vitele şi produsele animaliere fiind deja cerute permanent.

Majoritatea produselor pentru piața aceasta proveneau din micile gospodării țărăneşti. Pămînturile din sistemul ciftlîcurilor beneficiau însă şi de noile condiții comerciale. Proprietățile acestea, după cum am văzut, erau concentrate pe văile rîurilor, de-a lungul țărmurilor şi în apropierea marilor centre comerciale. Teoretic, ele ar fi trebuit să poată exploata situația, dar de fapt nu s-au dezvoltat niciodată suficient de mult ca să devină sursa principală de bunuri pe piața internațională. Gospodăriile erau mici, în general între cincisprezece pînă la treizeci de acri, iar noile metode ştiințifice de cultivare nu au fost introduse. Sistemul dijmei continua să fie baza obişnuită a producției agricole.

Prin tranzacțiile lor internaționale, negustorii balcanici importau mărfuri manufacturiere şi produse coloniale, cum ar fi condimente, îmbrăcăminte din lînă, sticlă, ceasuri, arme şi praf de puşcă. Ei exportau în schimb ulei, răşini, ceară, mătase, lînă, tutun, cherestea, bumbac, grîu, porumb şi produse animaliere, cum ar fi carne sărată, piele şi vite. Distribuirea acestor mărfuri în cadrul Balcanilor se afla în general tot în mîinile negustorilor nemusulmani, mai ales în cele ale grecilor, țîncarilor, sîrbilor şi bulgarilor. Cea mai mare parte a acestor bunuri erau cumpărate şi vîndute în piețele oraşelor sau la tîrgurile organizate cu regularitate de-a lungul rutelor comerciale. Majoritatea oraşelor balcanice mari aveau o populație considerabilă de negustori angajați în comerțul la distanțe mari sau care acționau ca agenți în tranzacțiile comerciale. Datorită faptului că jucau un rol atît de mare în cadrul acestora, populația multor oraşe a ajuns să aibă un înalt procentaj de greci, chiar dacă mediul rural înconjurător putea fi locuit de o altă naționalitate.

Comerțul din cadrul Peninsulei Balcanice şi cel cu alte țări era foarte mult îngreunat de starea proastă a căilor de comunicație şi de lipsa îmbunătățirilor interne. Drumurile nu erau întreținute corespunzător şi nici căilor de navigație nu le fuseseră aduse ameliorări. Majoritatea mărfurilor trebuiau transportate pe apă sau în turme de animale – cai, catîri, măgari sau chiar cămile. Avantajul acestei ultime metode era că se putea utiliza orice drum îngust ori cărare. De obicei erau folosite vechile rute de pe vremea romanilor. Deoarece mediul rural nu prezenta siguranță, mişunînd de tîlhari, atît creştini cît şi musulmani, negustorii erau nevoiți să călătorească însoțiți de gărzi înarmate şi de preferat în caravane. Se apela în mod obişnuit la un mare număr de locuitori ai Balcanilor, adesea musulmani, în calitate de conducători de catîri sau de turme şi de gărzi înarmate pentru caravanele de negustori.

Principalele rute comerciale ale peninsulei continuau în mare parte să fie aceleaşi ca şi în antichitate, extinzîndu-se atît de la est la vest cît şi de la nord la sud. Marele drum rămînea cel care pornea de la Constantinopol şi ducea la Plovdiv, Sofia,

Niš, Belgrad și apoi în ținuturile habsburgice, cu o ramificație pornind de la Niš spre marele port Thessaloniki (Salonic) (vezi harta 16). Se făcea comerț și de pe coasta Adriaticii, din porturi ca Split (Spalato), Durrës și Dubrovnik, spre orașele din interiorul uscatului ca Sarajevo, Novi Pazar și Belgrad. O rută importantă a Principatelor Dunărene unea Dunărea cu Bucureștiul și apoi peste munți cu Brașovul transilvănean. Orașele situate pe aceste linii de comunicație erau bine pregătite să-i primească pe negustori și animalele lor; localuri specifice, numite *hanuri*, erau plasate la intervale regulate de-a lungul drumurilor.

Negustorii creștini dominau și comerțul cu Balcanii din Imperiul Habsburgic. După semnarea Tratatului de la Karlowitz, cea mai mare parte a acestuia era concentrat pe rutele terestre. Abia spre sfîrșitul secolului al optsprezecelea și începutul celui de al nouăsprezecelea a putut monarhia să exploateze nou-achiziționatul teritoriu dalmat sau să înceapă să dezvolte portul Triest. Deși ocîrmuirea habsburgică a încercat să adopte politici mercantile, care necesitau un surplus de exporturi față de importuri, aceste principii nu au putut fi aplicate zonei balcanice. S-a apreciat că raportul dintre importurile și exporturile efectuate pe uscat era în 1779 de 5:1. Problema esențială consta în faptul că sărăcita regiune a Balcanilor reprezenta o piață minoră pentru mărfurile manufacturiere de lux ale Austriei și nici nu avea nevoie de grînele exportate de Imperiul Habsburgic. În schimb, exista o cerere permanentă pe piața habsburgică de materii prime balcanice, ca bumbac, lînă, tutun, cherestea și vite.

Negustorii angajați în aceste afaceri comerciale, de obicei ortodocși, erau supuși ai monarhiei și în cea mai mare parte de naționalitate sîrbă sau greacă. Ca și omologii lor din teritoriile otomane, ei dețineau o poziție care le permitea să poată studia condițiile locale și aveau agenți în Balcani. Acești negustori ortodocși alcătuiau o parte importantă a populației Vienei și a altor orașe habsburgice. S-a estimat că pe la mijlocul secolului al optsprezecelea existau optsprezece mii de negustori sîrbi, greci și țințari pe teritoriul monarhiei, cele mai mari concentrații putînd fi întîlnite de-a lungul granitei dintre cele două imperii.[3]

Astfel, atît în cadrul statului habsburgic cît și al celui otoman, controlul comerțului internațional era deținut de anumite grupuri restrînse ale populației; în Imperiul Otoman, aproape tot comerțul exterior se afla în mîinile nemusulmanilor. Cu toate că era o oarecare preocupare în Austria privind această situație, nu exista de fapt nici o alternativă practică. Comerțul cu Orientul era profitabil și necesar. În Imperiul Habsburgic, nici țărănimea înrobită, nici nobilimea funciară nu aveau talentul sau înclinația de a intra în lumea afacerilor. Ca și în Imperiul Otoman, aceste grupuri preferau să investească în pămînt. Într-adevăr, în Balcani, populația musulmană era angajată în comerț, dar de obicei doar ca mici neguțători, prăvăliași și meșteșugari locali, chiar dacă existau cîțiva negustori musulmani care se ocupau cu comerțul la mare distanță în interiorul imperiului și unii activi în porturile de la Marea Neagră. Atitudinea otomanilor față de străini și puținele lor cunoștințe de limbi străine constituiau însă handicapuri serioase.

[3] John R. Lampe și Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, Indiana University Press, Bloomington, 1982, p. 60

Harta 16. Balcanii de sub stăpînirea otomană, 1815

Existența unui număr mare de ortodocși balcanici angajați în comerț în Imperiul Otoman – și nu trebuie să uităm că aici intrau și conducătorii de catîri, hamalii, marinarii și alte categorii de la nivelurile inferioare ale acestor ocupații – avea să aibă un efect determinant asupra evoluției politice a Balcanilor. În ciuda faptului că numărul lor era mic în comparație cu populația rurală, negustorii și asociații lor ocupau posturile-cheie și călătoreau prin toate zonele din jur. O parte din ei erau mulțumiți de situația din imperiu. Tarifele scăzute încurajau comerțul; guvernul otoman nu punea nici un fel de piedici și nici nu reglementa comerțul internațional.

Nu existau bariere de netrecut față de libertatea de mișcare în cadrul imperiului. Chiar și corupția sistemului oferea o serie de avantaje. Cu bani destui, puteai realiza aproape orice. Mulți operau cu eficiență în atmosfera aceasta, iar cei care beneficiau de natura situației căutau firește să o mențină.

În schimb, alți membri ai comunității negustorești erau profund nemulțumiți. Situația internă era în parte defavorabilă comerțului. Negustorii sufereau din cauza drumurilor proaste și a căilor de navigație doar puțin mai bune, iar dezordinea și anarhia din mediul sătesc periclitau siguranța afacerilor. Ei ar fi putut avea beneficii dacă guvernul ar fi dispus de forțe politice adecvate și dacă ar fi garantat aplicarea legii și menținerea ordinii. Categoria lor socială nu se bucura practic de aproape nici o protecție peste hotare. În timp ce consulii europeni erau rezidenți în aproape toate marile centre comerciale otomane, Poarta nu avea organisme similare care să-i apere pe cetățenii ei pe teritoriul altor țări. Imperiul nu oferea deci nici o protecție sau încurajare clasei lui negustorești, mulțumindu-se pur și simplu să nu-i împiedice sau să nu-i limiteze activitățile.

Datorită călătoriilor și a șederii lor în orașe străine, negustorii erau în măsură să compare sistemele de guvernămînt. Marile diferențe dintre condițiile din Imperiul Otoman și cele din Europa erau extrem de evidente pentru ei. Pe lîngă aceasta, mulți dintre ei, în special grecii, erau bine educați. Peregrinările lor îi puneau în contact cu europenii cu interese asemănătoare, putînd astfel să se familiarizeze cu doctrinele politice ale vremii. Ideile legate de Revoluția Franceză se vor dovedi deosebit de atrăgătoare pentru niște indivizi care se simțeau oprimați și strînși în chingi de sistemul otoman sau considerau că guvernul lor era înapoiat și tiranic. Cei care nu reușeau în întreprinderile lor erau cel mai probabil să fie atrași de ideologia revoluționară. Unii dintre liderii mișcărilor de eliberare națională erau direct afectați de originea lor comercială, fie ca membri ai comunităților de negustori care se ocupau cu comerțul maritim, fie ca negustori de vite care străbăteau teritoriile celor două imperii.

Chestiunea Orientală

Soluționarea problemelor balcanice și otomane era extraordinar de mult complicată de faptul că, în secolul al nouăsprezecelea, această regiune a devenit un centru principal al conflictelor dintre marile puteri, soarta zonei devenind intim legată de menținerea echilibrului de forțe în Europa (vezi harta 17). Întregul amalgam de probleme referitoare la decăderea Imperiului Otoman, revolta supușilor și intervenția europenilor au devenit cunoscute sub numele de *Chestiunea Orientală.* Aceasta avea să devină unica și cea mai importantă cauză a controversei diplomatice dintre puteri și să ducă la izbucnirea singurelor două războaie ale secolului de după Congresul de la Viena – războiul Crimeei și primul război mondial.

Prima întrebarea la care trebuie să răspundem este de ce era regiunea aceasta atît de importantă pentru principalele guverne europene. Marea Britanie, Rusia, Austria și Franța, cărora li s-au alăturat Italia și Germania după înfăptuirea unității lor naționale, aveau desigur toate interese competitive și vitale în zonă. O mare parte a problemelor majore apăruseră deja în secolul al optsprezecelea. La vremea aceea, Rusia și Austria, aliate de obicei, și-au extins frontierele în detrimentul Imperiului Otoman, pînă cînd granița Rusiei a ajuns la Prut, iar cea a Austriei pe linia Dunăre-Sava. În perioada aceasta, Franța susținea în general menținerea integrității imperiului,

întrucît acest fapt îi asigura cea mai mare influență la Constantinopol; la început, Marea Britanie nu a jucat un rol important în conflict.

Prima putere care și-a schimbat radical atitudinea a fost Imperiul Habsburgic. După cum am menționat, prin Tratatul de la Viena, guvernul austriac anexa coasta dalmată, dobîndind și o poziție dominantă în peninsula italică și în cadrul statelor germane. Ulterior, oamenii de stat habsburgi au încetat să mai ducă o politică activă în direcția încorporării oricărui alt popor balcanic în cadrul imperiului, dat fiind că aveau suficiente dificultăți în controlarea populației multinaționale deja existentă între granițele acestuia. Cu toate că puterea habsburgică rămînea aliată cu Rusia, ea căuta să împiedice orice înaintare a partenerului său spre răsărit, din cauză că nu putea obține nici un beneficiu compensator. Conducătorii Austriei erau perfect conștienți de avantajele de care se bucura Rusia în rîndul ortodocșilor și se temeau ca nu cumva o nouă extindere a teritoriului rusesc sau a influenței ruseşti să pericliteze securitatea frontierelor estice și sud-estice ale Austriei. Diplomația habsburgică avea deci să devină pasivă în a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea. Acolo unde era posibil, se puneau piedici în calea activităților altor puteri, dar diplomații austrieci nu se mai aflau în frunte în cadrul negocierilor.

Fosta poziție deținută de habsburgi a fost preluată acum de Marea Britanie, care, așa cum am văzut, devenise activă față de afacerile otomane abia la sfîrșitul secolului al optsprezecelea. Anterior, statul acesta fusese angajat în duelul cu Franța în privința influenței în cadrul imperiului. După victoria asupra rivalei sale și cucerirea Indiei, guvernul britanic și-a concentrat atenția în primul rînd spre apărarea întinselor lui domenii coloniale și a rutelor comerciale care duceau spre Orient. Aceste linii de comunicație treceau direct prin teritoriile otomane. Situația a devenit și mai serioasă odată cu apariția transportului cu vase cu aburi și cu deschiderea în 1869 a Canalului de Suez. Dată fiind slăbirea Franței, Marea Britanie considera Rusia drept principala amenințare la adresa poziției ei pe plan internațional. Principala temere a britanicilor era ca nu cumva armata rusească să-i administreze Imperiului Otoman o înfrîngere fatală care ar fi fost urmată de prăbușirea acestui stat și de instituirea dominației ruseşti în Peninsula Balcanică și asupra Strîmtorilor.

Amenințarea fățișă pe care o prezenta Rusia avea o perspectivă asiatică. În secolul al nouăsprezecelea, aceasta înghițise nu numai regiunea Caucazului, dar își extinsese controlul și asupra zonelor de stepă din Asia Centrală și a trei hanate: Hiva, Buhara și Kokand. Granița Rusiei ajunsese deci prin 1885 la cea a Afganistanului aflat sub protecție britanică. Londra urmărea cu neliniște și înaintarea rușilor spre Orientul Indepărtat în detrimentul Chinei. Cu puncte fierbinți de conflicte de la Pacific pînă în Mediterana, este de la sine înțeles de ce urmăreau diplomații britanici mișcările Rusiei cu atîta atenție. În plus, cheia întregii situații părea să fie constituită de Constantinopol și de Strîmtorile turcești.

Din cauza acestor preocupări, guvernul britanic sprijinea menținerea Imperiului Otoman și a dominației acestuia asupra vastelor lui teritorii. Alternativa părea să fie un inevitabil control rusesc asupra regiunii, mai cu seamă a Balcanilor și a Strîmtorilor. Politica aceasta, ca și entuziasmul permanent pentru expansiunea colonială, punea guvernul britanic într-o postură contradictorie. Pe plan intern, unde victoriile liberalilor duseseră la o creștere tot mai mare a numărului celor cu drept de vot, și pe continent, unde Marea Britanie se alia în general cu Franța împotriva puterilor conservatoare, sprijinul era acordat mișcărilor naționale și liberale. În schimb, în propriile lor posesiuni coloniale și în Chestiunea Orientală,

conducătorii britanici duceau o politică destul de diferită. Deși încurajau permanent eforturile de introducere a reformelor administrative otomane, mișcările care aveau drept obiectiv destrămarea imperiului erau în general ferm descurajate.

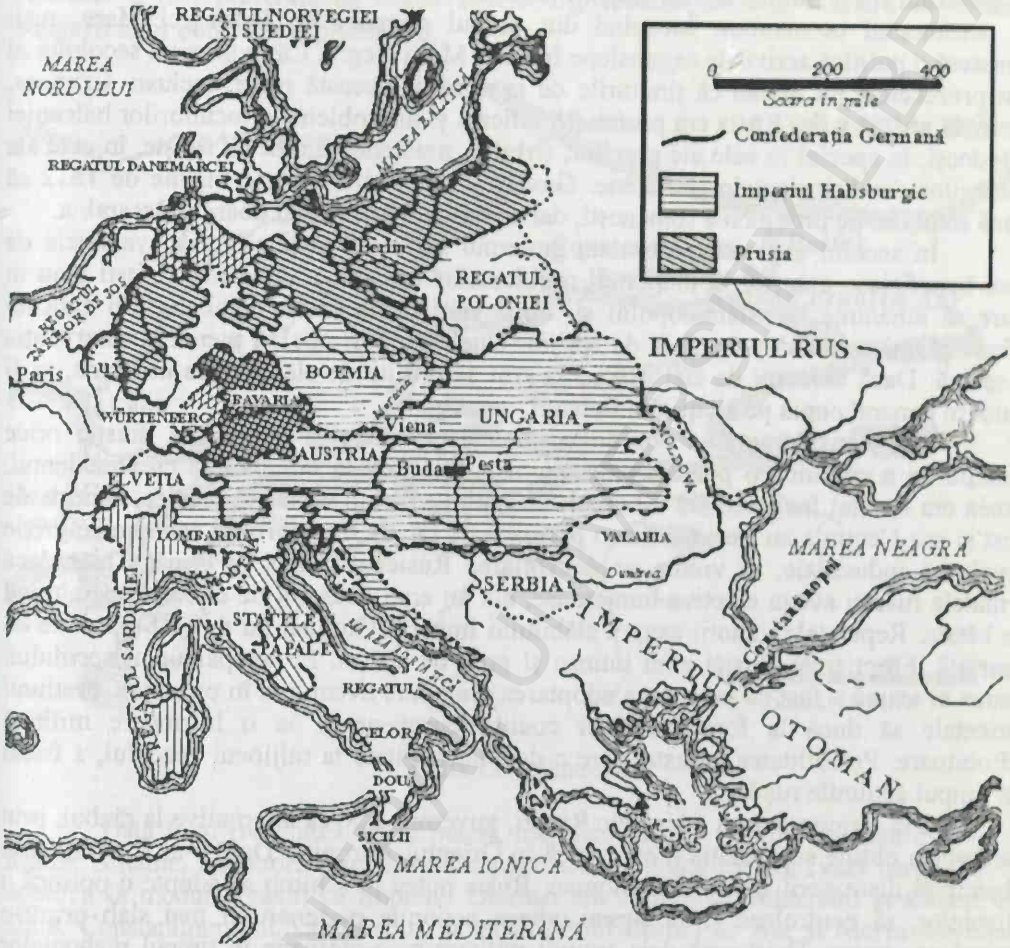

Harta 17. Europa în 1815

În ciuda învingerii lui Napoleon, Franța continua să ducă o politică relativ activă în Marea Mediterană, dar cu atenția principală îndreptată spre Africa de nord și Siria, nu spre Constantinopol și Balcani. În zona mediteraneană luată ca un tot, principalul inamic al francezilor rămînea Marea Britanie, a cărei flotă deținea controlul asupra apelor mării. În regiunea mai restrînsă a mărilor Egee și Neagră însă, guvernul francez putea colabora cu britanicii împotriva înaintării rușilor. În fond, politica franceză păstra un mare grad de libertate de acțiune. Atunci cînd erau în joc interesele Franței, diplomații ei puteau sprijini menținerea Imperiului Otoman. Ei aveau totuși alternativa de a fi de acord cu o împărțire, punînd stăpînire pe Egipt, Siria și Algeria, regiuni care fuseseră deja scoase la bătaie.

După cum se vede, în ciuda faptului că politica Marii Britanii, a Franței și a Austriei intrau adesea în conflict în Orientul Apropiat, toate erau extrem de îngrijorate de acțiunile Rusiei. Fusese desigur limpede pe tot parcursul secolului al optsprezecelea că guvernul rus avea într-adevăr intenții teritoriale clare, toate putînd fi realizate numai în detrimentul otomanilor. Începînd din timpul domniei lui Petru cel Mare, rușii duseseră o politică activă de expansiune în zona Mării Negre. Către sfîrșitul secolului al optsprezecelea, nu numai că ținuturile de la nord de această mare, inclusiv Crimeea, fuseseră anexate, dar Rusia era profund implicată și în problemele locuitorilor balcanici ortodocși, în special în cele ale grecilor, sîrbilor, muntenegrenilor și, firește, în cele ale românilor din Principatele Dunărene. Guvernul țarist intenționase înainte de 1812 să pună stăpînire pe provinciile românești, dar se mulțumise în final doar cu Basarabia.

În secolul al nouăsprezecelea, guvernul rus avea să-și păstreze avantajele de care beneficiase anterior în domeniul problemelor balcanice. Armatele rusești erau în stare să amenințe Constantinopolul și, după cum menționam, populația din Balcani oferea practic o sursă potențială de sprijin. Unele grupuri apelau mereu la intervenția rusească. Dacă oamenii de stat ruși ar fi vrut să profite de slăbiciunea otomană, ar fi putut în general conta pe aliații din Balcani.

Alte considerente se vor dovedi totuși prioritare și vor limita drastic orice tentație de a continua o politică expansionistă în zonă. În comparație cu Occidentul, Rusia era un stat înapoiat. De-a lungul întregului secol al nouăsprezecelea, Europa de vest și cea Centrală au trecut printr-o perioadă de rapide transformări economice grație revoluției industriale, în vreme ce dezvoltarea Rusiei a rămas în urmă. Chiar dacă armatele rusești aveau efective numeroase, ele nu erau deosebit de eficiente pe cîmpul de bătaie. Repetatele victorii asupra slăbitului Imperiu Otoman nu au fost repurtate cu ușurință. Frontierele Rusiei erau întinse și greu de apărat. Pe tot parcursul secolului, marea ei teamă a fost ca nu cumva adoptarea unui curs aventuros în privința Chestiunii Orientale să ducă la formarea unei coaliții europene și la o înfrîngere militară zdrobitoare. Posibilitatea aceasta, care a devenit realitate la mijlocul veacului, a frînat tot timpul acțiunile rușilor.

Din fericire pentru interesele Rusiei, guvernul ei avea alternative la război, prin care putea obține supremația diplomatică în Orientul Apropiat. Dacă s-ar fi renunțat la obiectivul distrugerii Imperiului Otoman, Rusia putea în schimb să adopte o politică a alianțelor, să controleze și să supravegheze acțiunile partenerului mai slab printr-o strînsă cooperare. Existaseră deja acțiuni militare ruso-otomane în timpul războaielor napoleoniene. Ocuparea și apoi administrarea Insulelor Ionice fuseseră o întreprindere comună. Dacă se alegea acest curs de acțiune, Rusia nu putea, bineînțeles, acorda un sprijin activ mișcărilor revoluționare din Balcani. Ea ar fi fost de asemenea obligată să sfătuiască populația ortodoxă să accepte situația, o politică care de cele mai multe ori nu era nici eficientă, nici populară.

Oamenii de stat ruși deja descoperiseră totuși o soluție parțială a acestei dileme. După cum am văzut, în tratatele referitoare la Principatele Dunărene fuseseră incluse prevederi care îi permiteau Rusiei să supravegheze situația politică internă a celor două provincii. O stipulare similară din articolul VIII al Tratatului de la București din 1812 îi acorda Sankt Petersburgului posibilitatea de a se amesteca și în afacerile sîrbilor. Existau și numeroase prevederi vagi în alte tratate relativ la protecția populației ortodoxe. Deținînd aceste drepturi religioase și politice, oficialii ruși puteau dobîndi o mare influență la Constantinopol și totodată să cîștige popoarele balcanice de partea lor. Ei își puteau exercita puterea ca să impună anumite reforme sau să obțină

mai multă autonomie pentru coreligionarii lor ortodocși, dacă toate acestea le slujeau interesele, sau să se folosească de poziția lor pentru a susține puterea și prestigiul Porții. Pe parcursul celei mai mari părți a secolului, politica de manipulare a situației interne otomane a fost preferată de Sankt Petersburg apelării la forța militară în vederea atingerii unor obiective diplomatice.

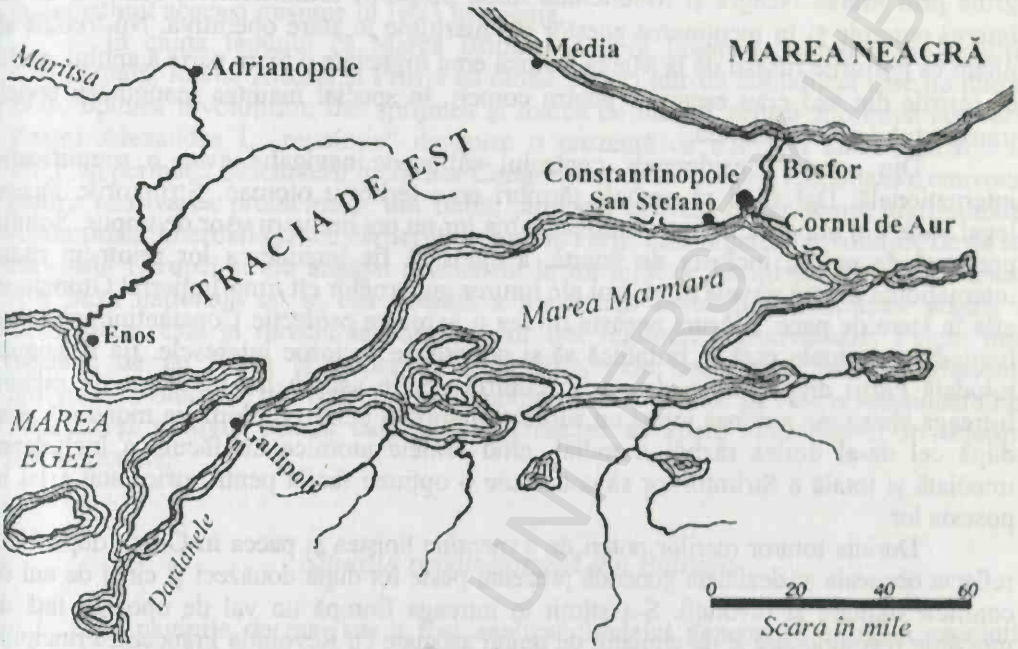

Harta 18. Strîmtorile

Dată fiind rivalitatea dintre puteri, mai ales datorită conflictului dintre Rusia și Marea Britanie, Strîmtorile turcești au căpătat o importanță majoră (vezi harta 18). Se admitea la modul general că Imperiul Otoman era extrem de vulnerabil la atacuri din afară. Constantinopolul, capitala lui, situat în golful Cornul de Aur și Marea Marmara, putea fi cucerit fie de pe uscat, fie de pe mare. Armele moderne erau în măsură să distrugă lucrările defensive datînd încă de pe vremea Bizanțului. În eventualitatea ocupării orașului, o mare putere ar fi fost capabilă fie să domine întregul imperiu, fie să determine cel puțin împărțirea și dezmembrarea acestuia. Rusia, care avea cea mai mare armată terestră din Europa, și Britania, puterea dominantă pe mări, erau ambele în stare să pună stăpînire pe Constantinopol în împrejurări favorabile, dar pentru ca fiecare dintre aceste state să reușească acest lucru, controlul asupra Strîmtorilor era esențial.

Strîmtorile jucau un rol la fel de important și în conflictele de la nivel mondial dintre aceste două puteri. Cu toate acestea, atît în competiția din Europa cît și în cea din Asia, aceste state nu aveau granițe comune și nu se puteau confrunta decît indirect sau la frontiere îndepărtate, cum era cea din Afganistan. Era de asemenea dificil pentru o putere maritimă să se războiască direct cu o națiune a cărei putere era bazată pe armata ei terestră; era o luptă între elefant și balenă. Singurele regiuni unde cei doi competitori puteau intra în conflict direct erau zona Mării Negre și cea a Mediteranei

de est. Guvernul britanic era permanent neliniștit de faptul că Rusia ar fi putut dobîndi controlul asupra Strîmtorilor și opera de acolo împotriva liniilor de comunicație ale Marii Britanii, ce străbăteau Marea Mediterană. Temerile rușilor erau motivate de capacitatea flotei britanice de a trece prin Strîmtori și de a ataca fie Caucazul, fie relativ slab apăratele țărmuri din sudul Rusiei și însăși Marea Neagră. După ce comerțul ei cu grîne prin Marea Neagră și Mediterană luase proporții semnificative, Rusia avea un interes puternic și în menținerea acestor căi maritime în stare operativă. Nu trebuie să uităm că porturile rusești de la Marea Baltică erau înghețate o mare parte a anului, astfel că ieșirile din sud erau esențiale pentru comerț, în special înaintea inaugurării epocii transportului pe calea ferată.

Din aceste considerente, controlul căilor de navigație avea o semnificație internațională. Dat fiind că ambele țărmuri erau teritoriu otoman, Strîmtorile făceau legal parte din imperiu, iar internaționalizarea lor nu era un lucru ușor de impus. Soluția preferată de puteri, inclusiv de Poartă, a ajuns să fie închiderea lor printr-un tratat internațional pentru navele de război ale tuturor guvernelor cît timp Imperiul Otoman se afla în stare de pace. Măsura aceasta oferea o oarecare protecție Constantinopolului și împiedica marinele rusă și britanică să-și pericliteze reciproc interesele. Ea îi asigura totodată Porții dreptul de a deține un control deplin asupra lor în vreme de război. Întreaga chestiune a rămas totuși un subiect important pentru diplomația mondială pînă după cel de-al doilea război mondial, cînd armele atomice au făcut ca închiderea imediată și totală a Strîmtorilor să constituie o opțiune facilă pentru orice stat aflat în posesia lor.

Dorința tuturor marilor puteri de a menține liniștea și pacea în Orient după 1815 reflecta oboseala și deziluzia generală prezentă peste tot după douăzeci și cinci de ani de conflicte militare și revoluții. S-a stîrnit în întreaga Europă un val de opoziție față de mișcările revoluționare și de climatul de opinii asociate cu Revoluția Franceză. Principiile conservatoare și menținerea ordinii constituiau preocupările fundamentale ale epocii. Ca să-și apere interesele generale, puterile au încheiat două acorduri: Alianța Cvadruplă și Sfînta Alianță. Primul era puțin mai mult decît o asociere a învingătorilor, Austria, Marea Britanie, Prusia și Rusia, care garanta aranjamentele făcute și la care a aderat și Franța în 1818. Cel de al doilea, Sfînta Alianță, s-a datorat inițiativei țarului Alexandru I, care era pe punctul de a intra într-o perioadă conservatoare, ba chiar mistică a vieții sale. În acest document, semnatarii declarau că sînt de acord să se ghideze după principiile creștine în administrarea statelor lor și în relațiile internaționale ale acestora. Numai țarul a luat acești termeni în serios, astfel încît firește că acordul nu a fost efectiv niciodată o veritabilă alianță. Numele ei a fost folosit după 1820 pentru a desemna alinierea Austriei, Rusiei și Prusiei, o combinație care, în ciuda cîtorva întreruperi, avea să rămînă destul de stabilă pînă în ultimul deceniu al secolului al nouăsprezecelea. Aceste trei puteri erau unite prin principiile lor politice conservatoare comune, prin interesele lor asemănătoare în afacerile internaționale și prin participarea tuturor la împărțirea anterioară a Poloniei. Cu toate că alianța aceasta va funcționa bine în cadrul problemelor europene generale, după cum vom vedea, ea se va destrăma în momentele de criză în care erau implicați Balcanii. Prusia nu avea nici un interes direct în regiunea aceasta, iar obiectivele urmărite de Austria și Rusia erau adesea evident contradictorii.

Cu toată poziția conservatoare a tuturor marilor puteri, mișcările revoluționare continuau să cîștige teren și să provoace dezbinare în problemele internaționale. Au avut loc revolte în cîteva state germane, în Italia, în Spania și în posesiunile coloniale ale acesteia. Evenimentele din Europa Centrală și din Italia au adus pagube deosebit de

mari intereselor Austriei. Politica externă habsburgică se afla sub conducerea unuia dintre cei mai abili diplomați ai vremii, Clemens von Metternich. Cîștigîndu-l pe țar de partea opiniilor sale, el a putut implementa o politică care reclama intervenția militară oriunde un monarh legitim fusese detronat sau era amenințat de vreo activitate revoluționară. Conform acestui principiu, armatele austriece au intrat în Italia și au înăbușit în 1821 revoltele din Regatul celor două Sicilii și din Sardinia; trupele franceze au îndeplinit aceeași misiune în 1823 în Spania.

În ciuda faptului că Marea Britanie și apoi Franța s-au retras din coaliția continentală, Rusia, Austria și Prusia au rămas alături într-un aliniament care nu numai că se opunea revoluțiilor, dar sprijinea și luarea de măsuri pentru zdrobirea acestora. Pentru Alexandru I, „revoluția" devenise o prezență cu adevărat amenințătoare. În 1821, în perioada deschiderii lucrărilor Congresului de la Laibach (Ljubljana), convocat pentru rezolvarea problemelor din Italia, țarul era convins de existența unui comitet revoluționar internațional cu cartierul general la Paris, care organiza revoluțiile de pe tot cuprinsul Europei și era angajat permanent în tot felul de intrigi și acțiuni agitatoare. Atît baza națională cît și cea liberală a majorității revoltelor constituiau practic o amenințare reală și directă la adresa celor trei regimuri conservatoare. Putem deci înțelege de ce Rusia și Imperiul Habsburgic, cele două state imediat adiacente provinciilor otomane din Balcani, erau împotriva schimbărilor pe cale revoluționară sau violentă și motivul pentru care ele erau decise să apere *statu-quo*-ul în relațiile internaționale.

Situația revoluționară din Balcani

În paginile de mai sus a fost analizat fundalul general al primelor revoluții balcanice. Ar fi însă o greșeală să acordăm prea multă atenție elementelor care erau oarecum străine vieții de zi cu zi a locuitorului de rînd din peninsulă. Cu toate că ideologia europeană, renașterea conștiinței naționale în rîndul intelectualilor, apariția unei clase de negustori ortodocși și obiectivele conflictuale ale marilor puteri în Orientul Apropiat joacă toate un rol în studiul nostru, cauzele imediate ale primelor revolte sînt mai curînd condițiile interne din Balcani, aproape toate apărute în secolul al optsprezecelea. Prima în ordinea importanței era evidentul eșec al guvernului otoman de a impune respectarea legii și ordinii în mediul rural și de a ține sub control elementele nesupuse și banditești, fie ele creștine sau musulmane. Situația aceasta obliga populațiile pașnice musulmane și creștine să se organizeze întru propria lor apărare. Au apărut astfel centre de guvernare locală, care, la rîndul lor, asigurau loialitatea și obediența locuitorilor.

Prăbușirea autorității centrale nu a avut drept rezultat doar înființarea unor centre politice alternative, ci și dominarea anumitor regiuni de bande înarmate, constituite legal și ilegal, care aveau adesea interese și jurisdicții competitive. Activitățile *ayanilor*, *cîrjalilor*, ale ienicerilor aflați în afara legii, ale bandiților și căpitanilor bosniaci au fost deja menționate. La toate acestea trebuie adăugate formațiile legale sau cvasilegale ale armatolilor, forțele polițienești ale autorităților municipale sau ale notabililor, unitățile legale de ieniceri, sîrbii din cadrul Frontierei Militare și membrii unei miliții valahe cunoscuți sub numele de *panduri*. O mare parte a populației balcanice era înarmată și avea experiență militară,

nu atît ca parte a unei armate regulate cît ca luptători de gherilă. În perioade de criză, puteau fi deci strînse armate locale comandate de un corp de ofițeri autohtoni.

Conducătorii balcanici locali posedau și o mare iscusință în privința felului în care puteau profita de competiția marilor puteri. Chiar dacă, după 1812, nici un guvern european nu dorea să fie confruntat cu o criză în Orient, revoluționarii balcanici continuau să spere într-o intervenție din afară. Așa cum vom vedea, se conta adesea pe un ajutor din partea Rusiei. Deși subiectul acesta a dat naștere multor declarații retorice, atît atunci cît și ulterior, au existat puține semne privind vreo afecțiune profundă dintre locuitorii Balcanilor și vreunul dintre statele europene. Cu toată legătura reprezentată de ortodoxie, liderii balcanici încercau în mod frecvent să obțină soldați și bani de la francezi, austrieci și chiar de la britanici, ca și de la ruși. Ei erau recunoscători pentru orice ajutor, dar nu intenționau să ofere în schimb nici un privilegiu politic decît dacă era absolut necesar. Cu toate acestea, faptul că revoluționarii erau dispuși să speculeze politica dusă de marile puteri și să apeleze la ajutor european putea duce la crearea unei situații periculoase.

REVOLUȚIA SÎRBĂ

Toate condițiile pe care tocmai le-am analizat erau prezente și în pașalîcul Belgradului, care a devenit primul centru al unei revoluții naționale balcanice încununate de succes (vezi harta 19). Provincia aceasta de graniță avea înainte de 1804[4] o populație de aproximativ 368000 de locuitori, un mare număr din rîndurile ei fiind luptători experimentați. Să ne amintim că în timpul războiului dintre imperiile habsburgic și otoman, care s-a încheiat în 1791 prin Tratatul de la Sistova, trupele neregulate sîrbești (*Freicorps*) conduse de proprii lor ofițeri luptaseră de partea austriecilor. În ciuda acestor servicii, sîrbii nu au primit nimic în urma acordului de pace. Deziluzia generală a fost ulterior mai mare decît speranța de a obține avantaje din cooperarea cu monarhia. Țelul conducătorilor sîrbi din perioada aceasta erau restabilirea păcii și securității în mediul rural și eventual recunoașterea de către Poartă a anumitor drepturi de autonomie locală.

Sultanul Selim al III-lea dorea și el să aibă liniște în ținuturile lui. El nu numai că fusese învins de armatele străine, dar domnia lui era tot timpul contestată pe plan intern de ayanii și ienicerii rebeli. Bineînțeles că era în interesul lui să-i împace pe supușii săi creștini, așa că a emis în 1791, 1792 și 1794 firmane prin care satisfăcea multe dintre revendicările sîrbilor; relațiile dintre Poartă și populația sîrbă erau mai clar definite și erau garantate o serie de drepturi de autonomie. Sîrbii urmau să-și strîngă propriile impozite, să aibă dreptul de a purta arme și să înființeze o miliție; erau date asigurări că se vor lua măsuri pentru limitarea abuzurilor privind deținerea de pămînt din sistemul ciftlîkurilor. Pe lîngă aceasta, sultanul a numit în posturile locale oameni care aveau misiunea să-i liniștească pe sîrbi și să suprime elementele nesupuse. Să nu uităm că la vremea respectivă, sub presiunea Rusiei, Poarta făcuse promisiuni asemănătoare relativ la drepturile de autonomie ale Principatelor.

[4] Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia* , trad. de Kordija Kveder, McGraw-Hill, New York, 1975, p. 263.

Slăbiciunea fundamentală a acestui aranjament consta în aceea că Poarta nu era deloc în măsură să se țină de cuvînt. Elementul turbulent în ce privește problemele sîrbilor era, ca și în alte părți, corpul de ieniceri. Guvernarea otomană adoptase anterior o politică de trimitere a acestora în provincii ca să nu mai constituie o sursă de tulburări la Constantinopol. În ținuturile sîrbești, ca și în alte zone, autorităților otomane locale le era peste puteri să-i controleze. Ei erau o amenințare în mediul rural, unde se făcuseră stăpîni pe pămînturi și sate și întemeiaseră moșii în sistemul *ciftlikurilor*, pe care condițiile erau mult mai rele pentru țărani decît sub proprietarii funciari tradiționali. Acțiunilor ienicerilor li se opuneau cu îndîrjire nu numai creștinii, ci și populația musulmană legal stabilită în zonele respective, oficialii guvernamentali, negustorii și spahiii.

În 1791, ca parte integrantă a programului de reforme care urma să fie implementat în pașalîc, ocîrmuirea otomană a decis ca ienicerii să fie împiedicați să se întoarcă la Belgrad. Armata habsburgică ocupase orașul pînă la sfîrșitul războiului, astfel că nu exista firește nici un ienicer rezident aici. Ei erau însă hotărîți să nu respecte decizia și se aflau într-o postură excelentă ca să-l sfideze pe sultan. Aliatul lor era Pasvanoglu, pașa de Vidin, care se opunea cu succes autorității otomane. Bineînțeles că rebelul *ayan* voia ca suporterii lui ieniceri să se întoarcă la Belgrad, unde îi puteau fi de ajutor. În primăvara anului 1797, cu sprijinul lui Pasvanoglu și al forțelor cîrjaliilor, ienicerii au lansat un atac împotriva Belgradului.

De înlăturarea pericolului ienicerilor și de aplicarea politicii de împăcare a creștinilor răspundea Hadji Mustafa Paşa, generalul comandant al Belgradului. Probabil grec la origine, Mustafa avea o atitudine favorabilă față de sîrbi și aproba concesiile făcute acestora. În perioada aceasta, sîrbii au putut organiza o miliție alcătuită din cincisprezece mii de oameni, care le asigura controlul asupra singurei și celei mai puternice unități înarmate din pașalîc, astfel că puteau apăra cu succes Belgradul. Politica otomană dusese și la intensificarea cooperării dintre conducătorii sîrbi locali. S-a format deci un front comun între oficialii otomani și creștini împotriva nelegiuitului *ayan* și a partizanilor lui.

Inițial, măsurile luate de Poartă s-au dovedit a fi eficiente. Adepții lui Pasvanoglu au fost înfrînți pe toate fronturile, iar prin 1798 el însuși era asediat în fortăreața sa de la Vidin. Acesta era însă tocmai anul în care Napoleon a lansat campania de invadare a Egiptului. Dispunînd de un număr limitat de trupe, Selim a fost nevoit să-și retragă forțele de la Dunăre ca să facă față noii primejdii, ceea ce a constituit un dezastru pentru sîrbi. Poarta a fost obligată să cadă la înțelegere cu rebelii musulmani, iar Pasvanoglu a fost recunoscut ca guvernator al Vidinului. Mai rău, ienicerilor li s-a permis să se întoarcă la Belgrad, cerîndu-li-se totuși să respecte autoritatea lui Hadji Mustafa Paşa. După care s-a produs inevitabilul: după ce s-au văzut la adăpost în pașalîc, ienicerii s-au decis să ia întreaga putere în mîinile lor, iar Hadji Mustafa a fost ucis. A urmat o perioadă de haos. Deși controlul asupra provinciei se afla în mîinile răzvrătiților, aceștia se certau între ei. Cu toate acestea, era limpede că Pasvanoglu și aliații lui ieniceri erau mai puternici decît oficialii otomani locali și decît sîrbii.

0 50 100
Scara în mile
ROMÂNIA
BOSNIA
Belgrad
Smederevo
1817
Dunărea
Sarajevo
Orașac
Morava
1833
Nis
Novi Pazar
1878
MUNTENEGRU
1913
Sofia
Skoder
BULGARIA
Skopje
ALBANIA
MAREA ADRIATICĂ
Durrës
Obrut
Struma
GRECIA
MAREA EGEE

În 1802, patru conducători ai ienicerilor, numiți *dahii* după rangul deținut de ei în cadrul corpului, au preluat puterea. Ienicerii aveau forța de a controla mediul sătesc. Acțiunile lor au fost din nou extrem de păgubitoare nu numai pentru creștini, ci și pentru loiala și pașnica populație musulmană și pentru autoritățile legale. Totuși, în ciuda comportării violente și distructive a ienicerilor, mulți musulmani erau împotriva acordării vreunor concesii sîrbilor și a colaborării cu creștinii din cauză că nu aveau deloc încredere în loialitatea lor față de imperiu. Confruntată cu domnia terorii și neputînd beneficia de protecția autorităților legale, populația sîrbă era nevoită să se apere singură. Au fost organizate unități înarmate pe tot cuprinsul țării. Pe viitor, cel mai important centru de rezistență a fost cel din Šumadija, condus de notabilul local și negustorul de vite Karagheorghe Petrović. Prin primăvara lui 1804, el avea treizeci de mii de oameni gata de luptă.

Declanșarea propriu-zisă a revoltei a fost pricinuită de planurile dahiilor de a-i masacra pe liderii sîrbilor. Convinși că au de-a face cu o rebeliune, ienicerii s-au hotărît să acționeze primii. În ianuarie și februarie ei au ucis nu mai puțin de 150 de oameni. Populația sîrbă a fost deci obligată să ia măsuri de autoapărare. La început nu exista o conducere centrală, revolta luînd forma unei riposte spontane la atrocitățile ienicerilor. În februarie însă, în jur de trei sute de notabili s-au adunat la Orašac, în Šumadija Centrală, și l-au ales drept lider pe Karagheorghe. La momentul respectiv nu a existat nici o opoziție față de numirea unui comandant unic. După mai 1804, Karagheorghe își semna proclamațiile cu titluri ca „Voievod Suprem" și „Conducător". Dat fiind pericolul situației din perioada aceea, notabilii sîrbi își dădeau seama de necesitatea instituirii unei autorități puternice.

Chiar dacă sîrbii se aflau în plină revoltă, este important să menționăm că rebeliunea lor nu era îndreptată împotriva sultanului, ci a ienicerilor, care sfidau ei înșiși Poarta. Liderii sîrbi au continuat să negocieze cu guvernul otoman pe toată durata acestei perioade. Obiectivele sîrbilor au rămas neschimbate în timpul primei perioade a rebeliunii. Ei cereau pur și simplu aplicarea firmanelor emise deja de Selim, dorind deci pur și simplu ca Poarta să le garanteze îndeplinirea promisiunilor făcute. Țelul lor era izgonirea dahiilor de pe teritoriul lor, nu dobîndirea independenței, cu toate că, dacă ar fi fost puse în practică, firmanele le-ar fi dat realmente multe drepturi de autonomie. Restricțiile s-ar fi referit la prezența turcilor în cadrul pașalîcului. Sîrbii voiau să fie siguri că ienicerii vor fi într-adevăr alungați și că se va pune capăt stăpînirii lor și proprietăților lor rurale. Mai mult, ei înșiși voiau să asigure forțele militare de care avea nevoie provincia, trupele otomane urmînd să plece. Ei insistau și asupra faptului ca tributul și alte taxe să fie stabilite și percepute de oficialii sîrbi.

Sîrbii au obținut pentru a doua oară aprobarea și sprijinul guvernului central. Nu numai că forțele lor erau victorioase pe cîmpul de luptă, dar sultanul l-a numit totodată pe Abu Bekir, vizirul Bosniei, pașă de Belgrad, dîndu-i poruncă să-i zdrobească pe ieniceri. În august 1804, forțele dahiilor au fost înfrînte, iar cele patru căpetenii executate. Odată cu eliminarea acestui pericol, era de așteptat ca situația din provincie să se îmbunătățească, dar, practic, puține lucruri fuseseră rezolvate. Pașalîcul era în continuare scena unui conflict tripartit: în primul rînd între ieniceri, care nu plecaseră încă, în al doilea rînd între pașă și elementele musulmane tradiționale și, în sfîrșit, între sîrbi. Echilibrul s-a rupt curînd. Ienicerii au refuzat din nou să accepte autoritatea oficialilor otomani. În iarna și în primăvara anului 1805, ei au pustiit mediul rural, provocînd astfel destituirea lui Abu Bekir.

Între timp, conducerea sîrbă căpătase putere şi încredere în sine. Ea reuşise să-şi organizeze forţele militare, care repurtaseră o serie de victorii şi nu aveau deloc de gînd să se retragă. Pe lîngă aceasta, a fost luată decizia că era necesar să se apeleze la ajutor străin. S-au făcut deci tentative de a-l obţine atît de la Sankt Petersburg, cît şi de la Viena, iar în 1804 a fost trimisă o delegaţie în Rusia. Ceea ce doreau liderii sîrbi era un fel de garantare a autonomiei lor de către o mare putere. Să ne amintim că în acest timp Rusia era putere garantă în Principatele Dunărene, iar Insulele Ioniene erau sub protecţie comună ruso-otomană. Problema aceasta era totuşi foarte delicată pentru Poartă, care era firește împotriva oferirii oricărei puteri străine a unui mijloc prin care aceasta putea interveni în afacerile interne otomane.

Pe lîngă încercările de a primi ajutor din afară, liderii sîrbi se străduiau să obţină şi sprijinul altor creştini din Balcani, mai ales al fraţilor lor sîrbi din Bosnia, Muntenegru şi Herţegovina. Evenimentele din paşalîc erau bineînţeles urmărite cu un interes deosebit de sîrbii de peste graniţă din ţinuturile habsburgice. Aşa cum se întîmplase frecvent în trecut, tulburările din paşalîc i-au făcut pe mii de refugiaţi să fugă în Austria. Cu toate eforturile autorităţilor monarhiei de a împiedica trecerea frontierei, grupurile de sîrbi întîmpinau puţine obstacole în a se mişca liber în ambele direcţii.

Selim se confrunta deci cu o nouă criză. Ienicerii erau orice, numai supuşi ascultători nu, însă sîrbii reprezentau ceea ce ar fi putut deveni un pericol şi mai mare pentru interesele întregului imperiu. În trecut, mulţi musulmani influenţi se opuseseră constant acordării de concesii creştinilor; cercurile acestea conservatoare erau şi împotriva încercărilor sultanului de a introduce reforme în armată. Temîndu-se atît de revolta creştinilor cît şi de opoziţia musulmanilor, Selim şi-a schimbat radical politica. În locul împăcării sîrbilor, el s-a decis să-i nimicească, ordonîndu-i lui Hafiz Paşa, guvernatorul Nişului, să pornească împotriva acestora. Prima ciocnire importantă dintre trupele sîrbeşti şi o armată regulată otomană a avut loc în august 1805. Victoria sîrbilor marchează începutul revoluţiei lor în adevăratul sens al cuvîntului. În bătălia aceasta sîrbii nu luptau împotriva unei forţe musulmane rebele, ci a trupelor sultanului. Victoriile militare sîrbeşti au continuat. În noiembrie 1805 a căzut fortăreaţa de la Smederevo, care a devenit prima capitală a guvernului rebel. Belgradul a fost cucerit în decembrie 1806. Soldaţii ţărani sîrbi ajunseseră deci să deţină controlul asupra întregului paşalîc. În ciuda reuşitelor lor militare, conducătorii sîrbi erau în continuare dispuşi să negocieze cu Poarta conform termenilor stabiliţi anterior, continuînd în acest timp să încerce să obţină intervenţia Rusiei sau a Austriei. Poziţia sîrbilor s-a îmbunătăţit mult în vara lui 1806, cînd a reînceput războiul dintre Rusia şi Imperiul Otoman. Ambele părţi aveau nevoie de sprijinul lor. Chiar înainte de reluarea luptelor, temîndu-se de probabilitatea declanşării ostilităţilor cu ruşii, Poarta şi-a manifestat din nou disponibilitatea de a face concesii. A fost aprobat acum întregul program sîrbesc, inclusiv izgonirea ienicerilor şi folosirea trupelor locale pentru garnizoanele fortăreţelor şi pentru cele de pe graniţă. Cu toate că guvernul otoman era dispus să ofere pînă şi autonomia deplină, se punea problema dacă orice fel de acord va rămîne în picioare după trecerea primejdiei ruseşti.

În plus, sîrbii aveau o ofertă de rezervă. Pînă atunci, apelurile lor fuseseră tot timpul respinse de Viena. Delegaţia trimisă în Rusia în 1804 primise şi ea un răspuns negativ. În ciuda faptului că membrii ei se întîlniseră în noiembrie cu ministrul rus de externe, prinţul Adam Ciartoriski, acesta îi sfătuise să negocieze cu Poarta. Rusia ducea la vremea aceea o politică de colaborare cu guvernul otoman, dar prin 1806 situaţia se

schimbase total. Aflat în război cu Poarta, ca şi în trecut, cînd apelase frecvent la sprijinul creştinilor în timpul invaziilor, guvernul rus privea acum cu ochi buni ajutorul balcanicilor. La momentul respectiv, o armată rusească se afla în Principate, o flotă străbătea apele Adriaticii, iar alte trupe ruseşti, împreună cu cele muntenegrene, ocupau porturile Kotor şi Budva. Serbia putea forma un front de legătură între toate aceste zone operative.

În iunie 1807 a sosit la Belgrad un emisar al Rusiei, marchizul F. O. Paulucci. Instrucţiunile acestuia constau în analizarea situaţiei şi estimarea nevoilor sîrbilor. El nu era autorizat să negocieze un acord în toată puterea cuvîntului. Cu toate acestea, marchizul a declanşat în iunie procedurile încheierii unei convenţii oficiale. Termenii acesteia includeau nu numai ajutorul acordat de ruşi rebelilor sîrbi, ci asigurau şi menţinerea pe viitor a unei puternice influenţe ruseşti. Primul articol al acordului afirma: „Poporul sîrb o imploră cu mare umilinţă pe Majestatea Sa Imperială să numească un guvernator capabil care să-i asigure ordinea, să administreze ţinutul sîrbesc şi să elaboreze o constituţie în acord cu obiceiurile acestui popor. Promulgarea constituţiei trebuie să fie făcută în numele Majestăţii Sale Imperiale, Alexandru I.."[5] Urmau să fie de asemenea trimişi experţi şi trupe ruseşti de garnizoană.

Acceptînd termenii acestui acord, sîrbii trebuiau să facă o alegere clară. Puşi în faţa alternativei de a fi de acord cu oferirea de către otomani a unui statut de autonomie sau de a se alătura Rusiei şi de a lupta pentru dobîndirea deplinei independenţe, ei au optat pentru cel de-al doilea curs de acţiune, neavînd cum să ştie că negocierile nu aveau girul Sankt Petersburgului. Din nefericire pentru sîrbi, fusese luată decizia greşit. Acceptarea la Belgrad a alianţei cu Rusia a coincis practic cu întîlnirea de la Tilsit dintre Napoleon şi Alexandru I. Cei doi împăraţi au semnat aici un tratat prin care erau rezolvate majoritatea controverselor importante existente între cele două puteri. Prin acest acord, Napoleon se obliga să încerce să negocieze un armistiţiu între Rusia şi Imperiul Otoman. Firește, pactul excludea orice efort serios al ruşilor pentru a-i sprijini pe rebelii sîrbi. Rusia şi Imperiul Otoman au încheiat armistiţiul de la Slobozia în august 1807. Cu toate că Alexandru nu a acceptat termenii acestuia, au urmat doi ani de relativă pace. Soarta finală a revoluţiei sîrbeşti depindea acum de cursul evenimentelor internaţionale şi în egală măsură de lupta politică care se desfăşura în perioada aceasta la Constantinopol.

După 1807, şansele revoluţiei au scăzut continuu. Nu numai că soarta Serbie depindea într-o măsură tot mai mare de relaţiile dintre marile puteri, dar au apărut dezacorduri şi în cadrul conducerii sîrbeşti. După cum am văzut, Karagheorghe fusese ales în fruntea forţelor rebele încă de la începutul revoltei. El a rămas figura reprezentativă pe tot parcursul acestei perioade, chiar dacă era nevoit să facă faţă unei opoziţii crescînde. Liderul sîrb se născuse în Šumadija, probabil în 1768. Fiind săracă, familia lui a emigrat în Vojvodina. În timpul războiului austro-turc, Karagheorghe a devenit membru al trupelor neregulate (*Freicorps*) şi a luptat în vestul Serbiei. După reinstituirea păcii, el s-a întors la Šumadija, intrînd în comerţul care se ocupa cu exportul de vite peste graniţa cu monarhia. S-a alăturat de asemenea miliţiei naţionale, a cărei înfiinţare fusese autorizată de Selim, şi a devenit ofiţer, acumulînd astfel o considerabilă experienţă militară operativă înainte de izbucnirea revoltei sîrbilor. Deşi deţinea funcţia de comandant suprem al trupelor revoluţionare,

[5] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 volume, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1976, I, pp. 54-55.

Karagheorghe era doar unul dintre mulți militari de acest fel din Serbia. Liderii locali asemeni lui aveau și ei prestigiu și putere în propriile lor districte militare. Aceștia erau foarte grijulii în privința păstrării propriilor lor poziții personale, fiind totodată geloși pe orice autoritate centrală unică.

Loialitățile acestea locale îl deranjau desigur pe Karagheorghe. Pe lîngă organizarea operațiilor militare împotriva armatei otomane, el trebuia să facă eforturi și în direcția administrării ținuturilor aflate sub control sîrbesc, fiind deci obligat să asigure perceperea taxelor și instituirea tribunalelor. Cu toate că era în posesia atributelor necesare unei căpetenii militare, fiind curajos, înzestrat cu o voință de fier și iscusit, el întîmpina dificultăți mai mari în guvernarea statului. În plus, era normal ca succesele lui pe cîmpul de bătaie să trezească gelozie. În aceste vremuri tulburi, ținuturile sîrbești aveau nevoie mai mult ca oricînd de un guvern central puternic care să fie capabil să organizeze teritoriile aflate sub jurisdicția lui pentru ca forțele lor să fie victorioase. Notabilii locali erau însă deosebit de ostili față de cedarea puterii oricăruia dintre ei, nevoind să accepte nici un post guvernamental mai puțin important. Ei erau totodată în măsură să-și facă auzite obiecțiile. Luptele revoluționarilor nu erau purtate de o armată regulată, ci de soldați țărani comandați de liderii locali. Notabilii aveau deci propriile lor gărzi înarmate. Atitudinea lor avea să fie cea de împotrivire față de orice transfer de autoritate unui regim central, pe care ei și susținătorii lor nu-l puteau controla. Ei căutau mijloace prin care să-l lege de mîini și de picioare pe Karagheorghe și să se asigure că acesta nu va dobîndi puteri dictatoriale. Așa cum am menționat deja, aristocrația locală de pe tot cuprinsul Balcanilor se opunea cu înverșunare instituirii unui stat centralizat.

În 1805, ca să pună capăt protestelor, Karagheorghe a fost de acord cu înființarea unui Consiliu al Guvernului, care avea rolul de a-l împiedica să abuzeze de putere. El a reușit inițial să ia măsuri pentru ca membrii acestuia să fie adepți de-ai lui. În ciuda faptului că se declarase dispus să conlucreze cu Consiliul, Karagheorghe s-a proclamat în 1808 conducător suprem ereditar. De fapt, el nu avea la momentul respectiv nici un rival politic puternic, astfel că și-a numit partizanii în principalele posturi politice, iar candidații lui au fost trimiși să conducă administrațiile locale. Cu toate acestea, opoziția nu a precupețit niciodată nici un efort care i-ar fi putut slăbi autoritatea. Situația s-a înrăutățit atunci cînd Constantin Rodofinikin, un agent al armatei ruse, a sosit în august 1807 la Belgrad. Acesta a intrat în legătură cu inamicii lui Karagheorghe, folosindu-i împotriva liderului sîrb.

Între timp, situația internațională devenise iar nefavorabilă pentru Serbia. Deși Rusia nu purta un război operativ cu Imperiul Otoman, politica de apropiere de Franța fusese un eșec. Intîlnirea din 1808 de la Erfurt dintre Napoleon și Alexandru I avusese drept rezultat ajungerea la un impas în privința problemelor din Orient. Situația internă din Imperiul Otoman se deteriorase și ea drastic. La Constantinopol, după răsturnarea și uciderea lui Selim al III-lea și a urmașului său, Mustafa al IV-lea, pe tron s-a urcat Mahmud al II-lea. În perioada aceasta de criză politică, puterea otomană s-a arătat din nou dispusă să ofere sîrbilor o largă autonomie, dar în cadrul discuțiilor dintre reprezentanții celor două părți nu s-a ajuns la nici un acord privind granițele precise ce urmau să fie atribuite unui stat autonom sîrb. Sîrbii voiau și acum o putere străină care să garanteze împlinirea revendicărilor lor. Datorită acestor dificultăți, nu s-a putut ajunge la nici un aranjament mulțumitor.

Acalmia în ceea ce privește conflictele armate a luat sfîrșit în 1809. Cu toate că sîrbii se așteptau la ajutor militar din partea Rusiei, practic aceasta a făcut

prea puţin în acest sens, aşa că forţele rebele au fost nevoite să treacă în defensivă; în august 1809, o armată otomană a pornit spre Belgrad. Concomitent cu această răsturnare a situaţiei, a apărut un exod în masă al sîrbilor peste Dunăre, printre care se afla şi agentul rus Rodofinikin. Pus în faţa perspectivei unui dezastru, Karagheorghe a apelat încă o dată atît la Imperiul Habsburgic cît şi la Napoleon, dar tot fără succes. În ciuda faptului că trupele otomane nu erau în stare să recucerească întreaga Serbie, prima revoluţie sîrbă ajunsese la un punct de cotitură. Armatele rebele se apărau acum, scopul lor fiind să menţină controlul asupra teritoriilor pe care le stăpîneau şi nu să facă noi achiziţii. O oarecare ameliorare a poziţiei lor s-a produs totuşi în 1810, cînd a fost stabilită o oarecare cooperare militară ruso-sîrbă şi cînd strălucitul general rus M. I. Kutuzov a fost numit comandant al operaţiilor împotriva Imperiului Otoman. În perioada aceasta au sosit arme, muniţii, ajutor medical, ba chiar şi ceva bani.

Din nefericire pentru interesele sîrbilor, poziţia ruşilor a suferit curînd o nouă schimbare radicală. Confruntaţi cu pericolul iminent al unei invazii franceze, diplomaţii Sankt Petersburgului au făcut presiuni pentru concluzionarea negocierilor deja în curs de desfăşurare cu reprezentanţii otomani. În cadrul acestor discuţii, obiectivul esenţial al Rusiei fusese anexarea Principatelor Dunărene, sau cel puţin a Moldovei, Serbia fiind o chestiune secundară. Deoarece avea nevoie urgentă de încheierea unui acord, guvernul rus a fost nevoit să accepte stabilirea liniei pe rîul Prut şi deci împărţirea teritoriului moldovenesc. Serbia nu era complet uitată, articolul VIII al Tratatului de la Bucureşti din 1812 prevăzînd reocuparea ei totală de către autoritatea otomană, dar cu condiţia promiterii unei amnistii. Garnizoanele otomane urmau să se reîntoarcă:

> Dar pentru ca garnizoanele acelea să nu-i irite pe sîrbi ceea ce ar contraveni drepturilor supuşilor, Sublima Poartă, mînată de un sentiment de clemenţă, va lua împreună cu naţiunea sîrbă măsurile de protecţie necesare. Ea le garantează sîrbilor, la cererea lor, aceleaşi avantaje de care se bucură supuşii ei din insulele Arhipelagului şi din alte ţări şi îi va face să simtă efectele înaltei ei lemenţe acordîndu-le administrarea afacerilor lor interne, fixînd totalul tributurilor lor, primindu-le din propriile lor mîini, şi va stabili peste puţin timp toate aceste chestiuni cu naţiunea sîrbă.[6]

Guvernul sîrb nu era la curent cu negocierile anterioare acordului şi nici guvernul rus nu l-a informat asupra conţinutului acestuia, el aflînd care erau termenii lui abia cînd autorităţile otomane au încercat să treacă la aplicarea lor. Liderii sîrbi erau bineînţeles deosebit de preocupaţi de secţiunile care prevedeau reocuparea fortificaţiilor şi oraşelor paşalîcului, o acţiune care ar fi făcut ca Poarta să deţină din nou controlul militar deplin asupra ţinuturilor sîrbeşti. Prevederile referitoare la autonomie nu erau nici ele clare. Ruşii îi sfătuiau pe sîrbi să negocieze subiectul acesta direct cu guvernul otoman, Sankt Petersbugul promiţînd sprijin diplomatic. Mai rău, guvernul rus era acum forţat să-şi retragă toate trupele nu numai din Serbia, unde cîteva unităţi operau de aproape doi ani, ci şi din Valahia şi Moldova. Rusia nu era deci în măsură să exercite presiuni asupra Constantinopolului pentru ca acesta să respecte obligaţiile ce-i reveneau conform tratatului.

În acest timp, resursele sîrbilor erau aproape epuizate. Luptele permanente care durau din 1804 lăsaseră practic ţara fără prea multe mijloace de rezistenţă. Invazia

[6] Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty*, 4 volume, Butterworths, London, 1875-1891, III, pp. 2030-2032.

franceză acaparase tot potențialul Rusiei. Puterea otomană și-a dat seama că avea posibilitatea să rezolve chestiunea sîrbească, astfel că în iulie trei armate otomane au pornit împotriva Serbiei. În octombrie 1813, Karagheorghe, mitropolitul Leontie și alți membri ai guvernului au trecut Dunărea în Austria. Trei zile mai tîrziu, otomanii reocupau Belgradul, din care fuseseră izgoniți în 1806. Prima revoluție sîrbă luase deci sfîrșit.

Aflată din nou în posesia pașalîcului, Poarta a încercat la început să ducă o politică de conciliere, avînd un mare interes în asigurarea unei atmosfere pașnice. A fost declarată amnistia generală și mulți emigranți s-au întors din ținuturile austriece. O serie de notabili care nu părăsiseră țara s-au supus autorității noului pașă al Belgradului, Suleiman Usküplü. Printre aceștia se număra și vestitul Miloš Obrenović, căruia i s-a confirmat în schimb poziția de oborcneaz al Rudnikului. Forța principală a armatei regulate otomane a părăsit apoi teritoriul pașalîcului. Lucrurile nu s-au liniștit totuși, din cauză că problemele administrației interne nu fuseseră rezolvate. Sîrbii erau în continuare înarmați și depășeau numeric trupele otomane rămase în țară. Revoluția și luptele din anii anteriori lăsaseră drept moștenire un sentiment de dușmănie între creștini și musulmani. Era de așteptat ca atrocitățile să-și facă apariția de ambele părți.

Viitorul lider al celei de a doua revoluții sîrbești, Miloš Obrenović, a încercat inițial să colaboreze. În 1814, cînd a izbucnit o revoltă locală, el s-a oferit să o înăbușe cu condiția ca participanții să fie amnistiați. Eșecul politicii lui Suleiman de a continua să dea asigurări a dus la declanșarea unei noi revolte. Atunci cînd pașa i-a executat pe cîțiva rebeli, sîrbii au început să se teamă că va urma o altă operație masivă de represalii din partea otomanilor. Drept urmare, ei și-au reorganizat forțele de rezistență, de data aceasta sub conducerea lui Miloš. Revolta a început în aprilie și s-a încheiat curînd încununată de succes. Situația internațională era mult mai favorabilă acum. Războaiele cu Franța luaseră sfîrșit, iar Poarta nu dorea o nouă revoluție în ținuturile ei, care să atragă atenția Europei asupra problemelor ei interne.

Încă de la începutul revoluției, Miloš a declarat că el nu acționa împotriva sultanului, ci a lui Suleiman și a politicii acestuia. Era deci oricînd gata să negocieze un aranjament. La Constantinopol, diplomații ruși făceau și ei presiuni asupra Porții în privința aplicării prevederilor articolului VIII din Tratatul de la București. Decis să ducă o politică de conciliere, guvernul otoman l-a destituit pe generalul comandant al Belgradului, pașa Suleiman Usküplü. Au început după aceea negocierile dintre reprezentanții sîrbi și Marashli Ali Pașa, vizirul Rumeliei. În noiembrie 1815 s-a ajuns la un acord verbal, confirmat ulterior de sultan printr-un firman. Miloš a pretins și a obținut termeni asemănători celor pe care Poarta fusese dispusă să i-i garanteze lui Karagheorghe în 1807. Liderului sîrb i s-a recunoscut titlul de cneaz suprem, sau domnitor al Serbiei. Urma să fie înființată la Belgrad o Curte de Justiție Națională formată din doisprezece notabili sîrbi, cu statutul de cel mai înalt tribunal al ținutului. Oficialii sîrbi aveau să perceapă taxele și să administreze afacerile locale. Ienicerilor li se interzicea să dețină pămînt. Alte prevederi le permiteau sîrbilor să-și păstreze armele, le acordau privilegii comerciale și amnistie deplină celor care participaseră la revoltă. Termenii acordului instituiau un stat sîrb semiautonom, strîns legat însă de Imperiul Otoman.

După încheierea înțelegerii, atît Miloš cît și Marashli, care a rămas vizir al Rumeliei pînă în 1821, au încercat să mențină o situație pașnică. Miloš se confrunta acum cu problema organizării unei noi administrații și cu combaterea aceluiași fel de opoziție care i se făcuse și lui Karagheorghe. Chestiunile politicii interne urmau să

constituie principala preocupare a domnitorului pe toată durata relativ îndelungatei lui domnii.

Unsprezece ani de activitate revoluționară le aduseseră deci sîrbilor multe drepturi de autonomie și un domnitor de aceeași naționalitate cu ei. Atingerea acestui țel nu fusese ușor de realizat. Șansele lor erau strîns legate de suișurile și coborîșurile politicii europene și fuseseră nevoiți să încerce de mai multe ori să obțină sprijinul habsburgilor sau al rușilor. Pe tot parcursul acestei perioade, liderii sîrbi erau dezavantajați de faptul că pașalîcul Belgradului prezenta o mică valoare strategică sau interes general pentru oricare dintre statele europene. După cum am văzut, guvernul rus, deși a oferit un oarecare ajutor, era destul de dispus să-și abandoneze mica aliată atunci cînd interesele europene cereau un asemenea curs de acțiune. Revoluția sîrbă constituia un eveniment minor al timpului, ea desfășurîndu-se într-o regiune îndepărtată, departe de centrele de putere ale Europei. În schimb, cea de a doua revoluție națională balcanică, aceea a grecilor, a declanșat conflictul diplomatic european major din cel de al treilea deceniu al secolului.

REVOLUȚIA DIN PRINCIPATELE DUNĂRENE

Cu toate că principalele evenimente ale revoluției grecești din deceniul al treilea al secolului al nouăsprezecelea se vor desfășura în Peloponez și în Rumelia, numele sub care era cunoscută la vremea aceea regiunea continentală din sudul Greciei, revolta va implica și Principatele Române. Aici, mișcarea grecilor, care se baza pe sprijinul fanarioților, va acționa la început paralel, iar în final împotriva unei revoluții românești autohtone condusă de Tudor Vladimirescu. Pentru mai multă precizie și din motive de convenință, evenimentele din Grecia propriu-zisă sînt tratate în acest studiu separat de cele din Moldova și Valahia, chiar dacă ele au fost adesea concomitente și interdependente. Legătura fundamentală dintre activitățile din cele două regiuni avea să fie constituită de acțiunile întreprinse de organizația revoluționară grecească *Filiki Etairia*, adică Societatea Amicală.

Așa cum am văzut, revoluția sîrbă fusese purtată spre victorie de soldați țărani conduși de lideri locali, Karagheorghe deținînd autoritatea centrală în calitate de comandant suprem. Baza socială a revoltei grecilor avea să fie mai complexă. Societatea grecească era divizată în ceea ce erau aproape două lumi distincte. Pătura inferioară era alcătuită din locuitorii Greciei propriu-zise. Populația ei, țărani, pescari, notabili și militari, era similară cu aceea a ținuturilor balcanice învecinate. La vîrf, alți greci, în primul rînd fanarioții de la Constantinopol și din Principate, negustorii implicați în comerțul internațional și alți membri ai diasporei, beneficiau de privilegiile pe care Imperiul Otoman le putea asigura supușilor creștini cu care colaborau. Scopurile acestor două grupuri erau de asemenea destul de diferite, în ciuda faptului că amîndouă urmăreau sfîrșitul dominației otomane. Dorința unora dintre fanarioți de a domina și prelua eventual imperiul a fost și ea discutată deja. Visul lor rămînea reinstituirea Imperiului Bizantin și formarea unui stat ale cărui granițe urmau să includă o numeroasă populație negrecească. O parte din ei mergeau chiar pînă la a echivala jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol cu teritoriul viitoarei lor națiuni.

Cu toate că unii fanarioți individuali vor juca un rol major în revoluție, comunitatea negustorilor greci, cu nenumăratele ei legături în toată Europa, era poate și mai importantă. Deosebit de influenți aveau să se dovedească a fi grecii stabiliți în sudul Rusiei, în Basarabia și în portul Odessa, locul de naștere al principalei organizații centrale a revoluției.

Filiki Etairia a luat ființă în 1814 din inițiativa a trei negustori greci sărăciți, Emmanuel Xanthos, Athanasios Tsakalov și Nikolaos Skoufos. Societatea era foarte asemănătoare celor existente în Europa la momentul acela; ea avea un ritual sofisticat, niveluri ale calității de membru și practici melodramatice. „Marele Jurămînt" pe care noii membri trebuiau să-l presteze declara parțial următoarele:

> În sfîrșit, jur pe sfîntul tău nume, o, sacră și năpăstuită patrie a mea. Jur pe îndelungatele tale suferințe, pe lacrimile poporului tău întemnițat și persecutat, vărsate de secole și pînă acum de nenorociții tăi copii. Îmi dedic toată ființa ție. De acum înainte, tu vei fi cauza și țelul gîndurilor mele. Numele tău va fi călăuza tuturor acțiunilor mele, iar fericirea ta răsplata tuturor eforturilor mele. Dacă vreodată voi uita fie și pentru o clipă doar de suferințele tale și nu voi fi în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle față de tine, fie ca justiția divină să prăbușească asupra capului meu toate trăsnetele dreptății ei; fie ca numele meu, moștenit de urmașii mei, să fie detestat; fie ca persoana mea să devină ținta blestemelor și ale anatemei compatrioților mei; și fie ca moartea mea să fie pedeapsa fără scăpare pentru păcatul meu, astfel ca să nu întinez puritatea *Etairiei* prin faptul că sînt membru al ei.[7]

Obiectivul de bază al societății era organizarea unei răscoale împotriva Imperiului Otoman cu scopul întemeierii unui stat grec cu capitala la Constantinopol. Țelul era deci o renaștere a Imperiului Bizantin, nu instituirea unui stat pe criterii strict naționale. Inițial, Eteria nu a avut un succes foarte mare. Între 1814 și 1816, au fost înscriși doar treizeci de membri; grecii bogați ezitau să intre în rîndurile societății sau să contribuie cu bani.

Conducătorii acesteia și-au dat curînd seama că pentru a reuși aveau nevoie de ajutorul rușilor, atît militar cît și financiar, și de un conducător puternic și influent. Candidatul ideal era, desigur, Ioannis Capodistrias, care la vremea respectivă împărțea postul de ministru de externe cu Karl Nesselrode. Capodistrias se născuse în insula Corfu. În timpul războaielor napoleoniene, el a făcut parte din administrația rusă a Insulelor Ioniene. În 1809 a intrat în slujba Rusiei, ulterior urcînd rapid treptele ierarhice ale aparatului birocratic. El a fost abordat în 1817 de Nikolaos Galatis, un membru al Eteriei trimis la Sankt Petersburg ca să încerce să-i obțină sprijinul. Ministrul de externe rus, deși un patriot grec înflăcărat, credea în perioada aceea că eliberarea Greciei putea fi relizată cel mai bine printr-un război ruso-turc. Dat fiind că nu era momentul propice pentru o astfel de operație, el i-a sfătuit pe greci să se organizeze doar pe baze educaționale și culturale. În faza aceasta, se pare că atît Capodistrias cît și țarul erau deja la curent, destul de amănunțit, cu planurile unei revolte împotriva Imperiului Otoman.

[7] Citat din George D. Frangos, „The *Philiki Etairia*: A Premature National Coalition", în Richard Clogg, ed., *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150-th Anniversary of the Greek War of Independence,* Archon Books, Hamden, Conn., 1973, pp. 99-100.

În 1818, cartierul general al societății s-a mutat la Constantinopol, după care s-au înregistrat progrese considerabile. A fost adoptat un nou sistem de organizare; au fost numiți doisprezece „apostoli", fiecare din ei având responsabilitatea de a organiza un anumit district. Succesul Eteriei avea să fie uluitor. Cu sediul central în capitala otomană, ea a pus la punct o rețea de celule secrete în teritoriul grecesc și în Principatele Dunărene. S-au strîns bani și au fost trimise instrucțiuni în toate centrele vieții grecești. În ciuda eșuării eforturilor de a obține ajutorul Rusiei, liderii nu ezitau deloc să dea de înțeles că acționau cu acceptul și sprijinul guvernului acesteia. Întrucît beneficiau de simpatia deschisă a anumitor oficiali ai bisericii ortodoxe din Grecia propriu-zisă, iar consulatele rusești deveniseră centre de recrutare, sprijinul bănesc al rușilor părea evident. Cea mai mare parte a consulilor Rusiei din Balcani erau în perioada aceasta greci, astfel că susțineau firește cauza. Dat fiind că societatea se folosea pe față de numele Rusiei, majoritatea membrilor societății sperau într-un ajutor activ din partea țarului în viitoarea rebeliune. În fruntea întregii rețele a celulelor locale se bănuia că se află un lider secret, nenumit, despre care se zvonea că ar fi chiar Alexandru I.

Cu acest evident sprijin înalt, societatea a putut recruta persoane foarte influente. Din Grecia propriu-zisă i s-au alăturat Theodoros Kolokotronis, cel mai puternic comandant militar, Petrobei Mavromichalis, conducătorul districtului Mani din Pelopones, Germanos, mitropolitul Patrasului și alți oameni de vază. În Principate, fanarioții erau bineînțeles atrași de această mișcare națională. Clasa negustorilor, cu un procent de circa 54, domina numărul membrilor de rînd. O foarte mare parte a acestora erau recrutați din Principate și din sudul Rusiei. Militarii, clerul și notabilii greci s-au alăturat și ei societății, dar foarte puțini țărani au devenit membri ai Eteriei. Dintr-o listă de peste o mie de membri, numai șase nume aparțineau clasei care reprezenta majoritatea covîrșitoare a națiunii. În general, negustorii bine înstăriți au rămas la o parte, fiind în schimb atrași cei cu mai puțin succes sau cei care dăduseră faliment.[8]

Cu tot succesul ei, societatea recunoștea că avea nevoie de un semn sigur de aprobare din partea Rusiei și de un conducător care să aibă legături directe cu puterea aceasta. În 1820, Capodistrias a fost abordat din nou. Deși a refuzat și de data aceasta să accepte poziția, s-ar putea ca el să fi sugerat ca alternativă numele lui Alexandru Ipsilanti, un general din armata rusă și aghiotant al țarului. Fiu al fostului hospodar valah Constantin Ipsilanti, Alexandru fusese educat în Rusia. În ciuda rangului său militar, el nu avea în fond experiență concretă de luptă. Cu toate că există opinii contradictorii în privința aceasta, se pare că Ioannis Capodistrias nu l-a informat pe Alexandru I asupra evoluției evenimentelor. Cu alte cuvinte, principalul ministru al țarului i-a ascuns acestuia faptul că tocmai pe pămînt rusesc se făceau pregătiri pentru o revoltă împotriva unui guvern cu care Rusia se afla la vremea aceea în termeni destul de buni.

țarului nu era niciodată pomenit, asocierea părea evidentă. Fără îndoială că această Odată ajuns în fruntea organizației, Ipsilanti a dat toate asigurările că Alexandru I era la curent cu activitățile lui și că le aproba întrutotul. El și-a arogat un titlu care însemna „adjunct" sau „vice-rege", implicînd faptul că deasupra lui se afla o „autoritate supremă". Chiar dacă numele legătură limpede cu Rusia i-a atras pe atît de mulți spre Eterie, mai cu seamă din Principatele Dunărene. Pe lîngă aceasta,

[8] Frangos, „The *Philiki Etairia*," pp. 87-94.

se pare că Ipsilanti i-a convins pe guvernatorul Basarabiei și pe cel al regiunii Odessa că avea în spate un fel de sprijin oficial. Partea aceasta a Rusiei a devenit o zonă pentru punerea în scenă a revoltei. Chiar dacă Eteria nu a primit arme din arsenalele rusești, alte articole și banii erau adunați pe față. Rezidenții greci de la Odessa puteau obține cu ușurință pașapoarte pentru Principatele Dunărene.

Între timp, planurile pentru organizarea revoluției erau în plină elaborare. Liderii societății au decis ca focarul declanșării acesteia să fie în Peloponeș, dar cu o acțiune de diversiune anterioară în Principate. S-au făcut și unele planuri aparent fantasmagorice, cum ar fi incendierea Constantinopolului, răpirea sultanului și scufundarea flotei otomane. În ciuda faptului că țelul fundamental rămînea instituirea unei națiuni grecești independente, avantajele izbucnirii concomitente a unei revolte generale în Balcani erau evidente. Deosebit de importantă urma să fie atitudinea Serbiei.

Au fost depuse mari eforturi pentru obținerea sprijinului Serbiei. Karagheorghe, care emigrase în Basarabia, a devenit membru al Eteriei și a participat efectiv la activitățile ei. Spre deosebire de el, Miloš Obrenović era total necooperant. În această perioadă, oborcneazul ducea o politică de colaborare cu guvernul otoman; scopul lui principal era ca puterea suzerană să-i recunoască oficial titlul pe bază ereditară. Întreaga chestiune a devenit implicată și în conflictele interne. În iulie 1817, cînd Karagheorghe s-a întors în Serbia, Miloš a pus să fie executat. Capul lui a fost apoi trimis sultanului ca dovadă de credință. Ulterior, domnitorul a continuat să reziste ferm oricărei tentații de a se alătura eforturilor grecilor. Dacă Rusia ar fi intervenit, poate că reacția lui ar fi fost diferită. Așa însă, el și-a menținut atitudinea rezervată pe tot parcursul revoluției.

Cu toate că fusese luată hotărîrea ca revolta să-și aibă centrul în Peloponeș, pregătirile de aici nu au avansat în ritmul scontat. Prima acțiune revoluționară a avut astfel loc în Moldova și a fost inițiată fără o coordonare corespunzătoare cu evenimentele din Grecia. Totuși, alegerea Principatelor ca zonă de declanșare a mișcării de eliberare a Greciei era foarte logică dată fiind situația din vremea aceea. Regimurile fanariote garantau atitudinea prietenoasă a autorităților. Eteria reușise să facă foarte multe recrutări printre boierii greci, dar nu și din rîndul celor de origine română. Domnitorul Moldovei, Mihail Suțu, era însă membru al societății și fusese asigurată cooperarea unui român de frunte, Tudor Vladimirescu.

Mai mult, poziția geografică a Principatelor era excelentă din punct de vedere strategic. Dacă Eteria dorea implicarea altor popoare balcanice – a bulgarilor, sîrbilor și românilor –, cel mai bun plan era evident ca revolta să izbucnească în Moldova; în drumul lor spre Grecia, forțele revoluționare victorioase puteau străbate apoi în marș teritoriul Balcanilor. Era de așteptat ca localnicii să se alăture pe tot acest parcurs stindardelor grecești. În plus, provinciile se învecinau cu Rusia, în privința ajutorului căreia existau încă speranțe. Credința în sprijinul rușilor rămînea larg propagată chiar și printre cei la curent cu refuzurile precedente. Mulți erau evident convinși că dacă ar declanșa revolta, l-ar putea forța pe țar să acționeze. Ei preconizau că o răscoală a grecilor va provoca represalii atît de groaznice din partea turcilor încît puterea ortodoxă ptotectoare va fi obligată să intervină.

Condițiile interne din Principate contribuiau de asemenea la faptul ca această regiune să fie gata de revoltă, dar nu în direcția dorită de Eterie. De fapt, liderii ei păreau să fie complet orbi față de efectele lungii perioade de dominație fanariotă. Abuzurile acesteia crescuseră practic după 1812. Cei doi domnitori numiți în perioada

aceasta erau Ioan Caragea, care a domnit în țara Românească între 1812 și 1818, și Scarlat Callimachi, care a ocupat tronul Moldovei din 1812 pînă în 1819. În timpul domniilor lor, Principatele erau sub o presiune fiscală extrem de mare exercitată atît de Poartă cît și de domnitori, dintre care fiecare plătise sume mari pentru dobîndirea tronului lor și trebuiau să scoată profituri din investiția făcută. Impozitele erau mari, iar obligațiile țăranilor deveniseră excesiv de împovărătoare. Timpurile erau într-adevăr grele. Sub domnia lui Caragea corupția era atît de mare, iar proasta guvernare atît de păgubitoare, încît acesta a fost nevoit să fugă din țară, fiind înlocuit cu Alexandru Suțu, care a sosit însoțit de optzeci de rubedenii și de o suită de opt sute de oameni, printre care și o gardă albaneză. În condițiile acestea, e de la sine înțeles de ce ura față de dominația fanariotă era atît de răspîndită. Boierii pămîntului și țăranii oprimați au făcut front comun.

Existau deci trei forțe revoluționare potențiale în Principate. Am vorbit deja despre Eterie și despre legăturile ei cu regimul fanariot. Boierii autohtoni constituiau o a doua facțiune. Deși mulți colaboraseră efectiv cu domnitorii greci, dorința lor fierbinte era restabilirea domniei voievozilor de același neam cu ei. Atitudinea lor față de Poartă era ambivalentă. Ei erau dispuși să accepte menținerea suzeranității otomane, cu condiția ca autoritatea politică în Principate să revină în mîinile lor. În caz contrar, preferau independența sub protecția unei puteri străine, adică a Rusiei sau a Austriei. Firește, boierii nu erau partizani ai unei puternice renașteri elenice. Cel de al treilea element era în acest caz constituit de existența unei nemulțumiri generale în rîndul țăranilor. Ofurile lor se refereau la taxe și la condițiile deținerii pămîntului; țelurile lor erau deci mai curînd de natură socială decît națională. Cu toate acestea, sprijinul lor era esențial pentru reușita oricărei revolte.

Importanța disponibilității unor oameni înarmați instruiți a fost deja subliniată în legătură cu revoluția sîrbă. Cu toate că numărul posesorilor de arme din mediul rural nu era la fel de mare în Principate ca în unele ținuturi aflate direct sub administrație otomană, existau totuși anumite forțe militare locale. Nu exista bineînțeles nici o armată națională, dar domnitorii aveau la dispoziție gărzi personale și forțe polițienești. Pe lîngă aceasta, în timpul războaielor din 1768-1774 și 1787-1792, au apărut și alte grupuri înarmate. Ca și în Serbia, voluntarii locali s-au alăturat fie armatei habsburgice, fie celei rusești. Pe vremea lui Pasvanoglu, a fost necesar să fie organizate și unități pentru apărarea Valahiei împotriva incursiunilor cîrjalilor. Oltenia a devenit centrul unei miliții legal constituite, pandurii. Aceștia erau recrutați din rîndul țăranilor liberi și, ca și soldații Frontierei Militare habsburgice, îmbinau îndatoririle de cultivatori cu cele militare. Pandurii primeau salariu și aveau privilegii privind scutirea de impozite. Ei au jucat un rol important în timpul războaielor napoleoniene, au luptat împotriva lui Pasvanoglu și au colaborat cu armata rusă împotriva Porții. Pe la 1811, numărul lor se ridica la aproximativ șase mii de viteji.

Membru activ al acestei miliții, Tudor Vladimirescu, care avea să devină principalul lider român, avusese o carieră asemănătoare în multe privințe cu aceea a lui Karagheorghe. Născut în 1780 într-o familie de țărani liberi, el a participat la războiul împotriva Imperiului Otoman în calitate de comandant de panduri și a primit o decorație rusească pentru faptele lui. A ocupat ulterior postul de subprefect de Cloșani. Vladimirescu dobîndise între timp rangul de boiernaș. Încheindu-și cariera militară în 1812, el va deveni cu timpul un om de afaceri prosper, ajungînd să dețină propriile lui case, pămînturi și vii. Asemeni omologului său sîrb, Tudor s-a implicat în exportul de vite în Imperiul Habsburgic. În timpul diverselor lui afaceri,

el a avut ocazia să călătorească foarte mult, vizitînd printre altele Banatul, Transilvania și Buda. A locuit în capitala habsburgică timp de circa două sute de zile în 1814, în vremea Congresului de la Viena. Cu toate că avea o educație sumară, el era așadar un om cu experiență vastă.

După cum am menționat, în 1820, Ipsilanti elabora în Basarabia planurile rebeliunii. El îl alesese deja pe grecul Georgakis Olympios, care făcuse parte din trupele de panduri, drept comandant al trupelor revoluționare din Principate. Domnitorul Mihail Suțu fusese cîștigat de partea cauzei Eteriei; hospodarul Valahiei, Alecu Suțu, nu era membru al societății, dar el era pe moarte. În Valahia exista un guvern provizoriu, trei dintre membrii acestuia acționînd mînă-n mînă cu Vladimirescu și promițîndu-i sprijin în caz că va declanșa o revoltă în Oltenia. Tudor a căzut la înțelegere și cu Eteria. Se aștepta ca societatea să pornească rebeliunea în Principate, dar că, după reușita ei, toate forțele să treacă Dunărea și să pornească spre Grecia.

În ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu a părăsit Bucureștiul și a plecat în Oltenia. Între timp, Alecu Suțu murise, lăsîndu-i guvernului provizoriu întreaga putere. În februarie, Vladimirescu a rostit în satul Padeș o violentă declarație revoluționară, chemîndu-i pe țărani să se ridice împotriva boierilor. Vorbele lui nu aveau nici o legătură cu eliberarea națională a grecilor și nici măcar cu cea a românilor:

> Frați locuitori ai Valahiei, de orice nație ați fi voi, nici o lege nu-l oprește pe un om să răspundă răului cu rău... Cîtă vreme vom răbda ca balaurii să ne înghită de vii, ca aceia de deasupra noastră, fie ei clerici sau politicieni, să ne sugă sîngele? Cît timp să mai fim robi ?... Nici Dumnezeu, nici Sultanul nu îngăduie o asemenea soartă pentru credincioșii lor. Așa că, fraților, veniți cu toții și dați răului lovituri șde moarteț ca să-i puneți capăt, ca să trăim în bunăstare.[9]

În ciuda faptului că Vladimirescu însuși a încercat să facă o distincție între boierii „buni", care erau de partea mișcării lui, și ceilalți, țăranii, care i s-au alăturat cu miile, nu erau atît de discriminatorii. Ei au dat foc caselor și hambarelor și au prădat conacele boierilor. Era în plină desfășurare o veritabilă revoluție socială. Tudor a înființat o armată, numită Adunarea Poporului, a cărei bază era constituită din șase sute de panduri care i-au sărit prompt în ajutor.

Să observăm că mișcarea lui Vladimirescu nu era îndreptată împotriva Porții. El și suporterii lui îi cereau puterii suzerane să restabilească „vechea ordine", cu alte cuvinte revenirea la vremurile anterioare domniilor grecilor fanarioți. Tudor a apelat de asemenea la ocîrmuirea otomană ca să trimită un reprezentant care să cerceteze condițiile din Principate și să pună capăt abuzurilor și suferințelor poporului. De-a lungul întregii perioade, el a păstrat legătura cu agenții otomani și cu generalii turci comandanți ai forturilor de la Dunăre.

Situația devenise extrem de complicată. Vladimirescu declanșase o revoltă în urma unei înțelegeri anterioare cu administrația provizorie din Valahia și cu Eteria. Apelul său la sprijinul țăranilor fusese primit cu entuziasm, dar partizanii lui urmăreau mai degrabă scopuri sociale decît naționale sau politice. Extrem de îngrijorat de evoluția evenimentelor, regimul de la București a trimis o armată ca să-l oprească pe liderul român, dar membrii acesteia au preferat să dezerteze și să i se alăture lui Tudor.

[9] Citat din Andrei Oțetea, ed., *The History of the Romanian People*, Twayne, New York, 1970, p. 317.

Adunarea Poporului a pornit în ziua de 12 martie spre București, unde a ajuns la sfîrșitul lunii.

În acest timp, Ipsilanti trecuse la acțiune. El și cîțiva camarazi au părăsit Basarabia trecînd granița. El a obținut foarte ușor victoria în Moldova, preluînd pur și simplu controlul asupra guvernului de la Suțu. Forțele militare locale l-au sprijinit, iar el a făcut apel la voluntari. Venind în țară în uniformă de general rus, Ipsilanti le-a dat impresia sprijinitorilor lui că era urmat îndeaproape de o numeroasă armată rusească. La 7 octombrie, într-o proclamație adresată moldovenilor, el îi informa că forțele lui vor străbate Principatele, după care vor trece Dunărea. Nu exista nici o temere față de represaliile otomanilor: „Dacă turcii ar cuteza să pătrundă în Moldova, o forță atotputernică era gata să le pedepsească îndrăzneala."[10] La început, nu a existat nici un motiv de îndoială asupra asigurărilor Eteriei. Andrea Pisani, consulul rus la Iași, nu a făcut nimic ca să-i dezmeticească pe cei care erau convinși că o armată rusească urma să-și facă în curînd apariția. În aceste împrejurări, Eteria a primit ajutoare foarte mari. Bani, arme și recruți soseau permanent la cartierele ei generale. Români și greci își ofereau în egală măsură sprijinul. La Iași, Ipsilanti și boierii moldoveni au întocmit o petiție adresată lui Alexandru I, implorîndu-l să le vină în ajutor.

Totul depindea de reacția Rusiei. Faptul că răspunsul a întîrziat să sosească vreme de cîteva săptămîni a intensificat confuzia generală și i-a permis Eteriei să continue să susțină implicarea rușilor. Totuși, încă din ziua de 7 martie, ministrul de externe rus îi trimisese instrucțiuni consulului său la București, condamnînd revolta lui Tudor Vladimirescu. Liderul român a aflat de atitudinea Rusiei abia spre sfîrșitul lunii martie. Pînă atunci și el continua să-și asigure camarazii de aprobarea rușilor, bazîndu-se probabil pe declarațiile Eteriei. În cele din urmă, la 17 martie, consulatul de la București a primit dezaprobarea țarului față de acțiunile lui Ipsilanti; a sosit de asemenea o anatemă din partea patriarhului de la Constantinopol. Atitudinea Rusiei era în sfîrșit oficială și lipsită de echivoc.

Multe aspecte ale politicii ruseşti din acest timp sînt neclare. În ciuda acestui fapt, se pare că țarul nu știa nimic de existența unei conspirații, cu toate că era la curent cu unele activități ale Eteriei. Implicarea ministrului său de externe era evident mult mai mare. În momentul cînd avea loc revolta, Alexandru se întîlnea cu aliații lui la Ljubljana ca să stabilească ce măsuri trebuiau luate în legătură cu revoluțiile izbucnite în peninsula italică și în Spania. Puternicele opinii conservatoare ale țarului erau întărite de influența tot mai mare a lui Metternich. Era extrem de puțin probabil ca Alexandru să acorde sprijin activității revoluționare care se desfășura în Principate. Autoritatea conducătorului legitim, sultanul, era sfidată; în mediul rural, mulțimi de răsculați dădeau foc conacelor boierilor români. Condamnarea de către țar a revoltei era însoțită de rechemarea consulilor ruși de la București și Iași. Capodistrias avea să-și piardă curînd postul de ministru de externe.

Între timp, în Principate era pe cale să se declanșeze o criză. În ziua de 2 aprilie, Vladimirescu a sosit la București cu aproximativ 65000 de oameni. În această vreme, Ipsilanti și trupele lui, care erau mult mai puțin numeroase, a pornit spre capitala Valahiei. Tudor, care se afla în fruntea celei mai puternice forțe armate, colabora cu guvernul valah și continua să țină legătura cu autoritățile otomane. El a încercat să atenueze implicațiile sociale ale mișcării sale; țăranii au fost sfătuiți să-și plătească taxele. Nici Vladimirescu, nici Ipsilanti nu comandau o armată în adevăratul

[10] Oțetea, *History of the Romanian People*, p. 320.

sens al cuvîntului şi nu dispuneau nici de mijloace de aprovizionare ritmică. Ambele forțe se aflau în afara ținutului de unde proveneau, iar Eteria stîrnise deja multă ură din cauza jafurilor. Deşi Tudor încerca să-şi țină tovarăşii în frîu, şi aceştia s-au angajat în acte de violență şi furtişaguri. Pe măsură ce dezordinea şi anarhia erau tot mai mari, a început fuga în masă a boierilor şi negustorilor. Unii dintre ei erau înfricoşați de răscoala țăranilor, alții, care fuseseră implicați în acțiunile Eteriei, se temeau de represaliile otomanilor. Cea mai mare parte a acestora s-au refugiat în Transilvania, douăsprezece mii alegînd Braşovul, iar şaptesprezece mii Sibiul.[11]

La 18 aprilie, Ipsilanti a ajuns în sfîrşit la periferia Bucureştiului, însoțit de ceea ce era puțin mai mult decît o mulțime numărînd circa cinci mii de oameni. Suporterii lui nu aveau instruire militară şi dețineau puține arme. Cei doi lideri au avut o întîlnire la 20 aprilie, care nu a avut drept principal rezultat decît să scoată în evidență dezacordurile fundamentale dintre ei. Vladimirescu voia ca forțele greceşti să plece din țară şi să treacă Dunărea, conform planului inițial. El sublinia faptul că intenția lui era în primul rînd înlăturarea abuzurilor guvernului şi nu sfidarea dominației otomane. Ipsilanti se afla într-o poziție militară periculoasă pentru el. Pe 6 aprilie izbucnise revolta în Peloponez, iar ocîrmuirea otomană se pregătea să facă față insurecției de acolo şi din Principate. Fără sprijinul ruşilor sau un puternic ajutor din partea românilor, forța răzvrătiților lui Ipsilanti nu putea spera să se apere singură împotriva armatei regulate otomane.

Vladimirescu era şi el prins între ciocan şi nicovală. Armata lui era puternică, dar nu putea nici ea ține piept soldaților profesioniști turci. În cadrul negocierilor cu liderul român, reprezentanții otomani au insistat ca trupele lui fie să depună armele, fie să se alăture luptei împotriva Eteriei. Tudor nu numai că nu avea încredere în asigurările turcilor, dar nu credea nici că oamenii lui ar porni împotriva armatei lui Ipsilanti, în rîndurile cărora se aflau de asemenea foarte mulți români. În această situație tensionată, Ipsilanti s-a retras la Tîrgovişte, în vreme ce Vladimirescu a rămas la Bucureşti.

Ambele armate se temeau de intervenția otomană. Unul dintre primele acte din Moldova ale Eteriei fusese masacrarea civililor turci de la Iaşi şi Galați (Galatz), astfel că Poarta era nevoită să ia măsuri în vederea restabilirii autorității sale. Armata otomană a intrat în țară în ziua de 13 mai, înaintînd spre Bucureşti. Vladimirescu şi oamenii săi au părăsit oraşul, iar guvernul valah s-a refugiat la Braşov. În acest timp, atît Ipsilanti cît şi Tudor ajunseseră la concluzia că cea mai bună tactică ar fi retragerea în munți, moment în care cele două mişcări au intrat în conflict direct. Perfect conştienți de faptul că puterea lor militară era relativ mică, conducătorii Eteriei s-au decis să încerce să preia comanda armatei pandurilor. Ei erau la curent şi cu negocierile lui Vladimirescu cu autoritățile otomane, pe care le considerau drept un act de trădare. Ipsilanti a fost ajutat de faptul că liderul român îi înstrăinase pe unii dintre comandanții lui atunci cînd executase cîțiva ofițeri panduri pentru jaf. Cu ajutorul acestor disidenți, conducerea mişcării greceşti a reuşit să-l răpească pe Tudor, care a fost torturat şi apoi executat în noaptea de 8/9 iunie.

După aceea, Ipsilanti a încercat să preia comanda pandurilor, anunțîndu-i că Vladimirescu era viu şi că fusese trimis în Basarabia. Stratagema a eşuat, mai ales că armata lui Tudor se afla deja în plin proces de dizolvare. În momentul în care a

[11] Dan Berindei, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains*, Editura Academiei, Bucureşti,1973, p. 182.

devenit evident că nu va avea loc o revoluție socială, mulți țărani au plecat pur și simplu la casele lor. Odată cu dispariția lui Vladimirescu, dezertorii au devenit tot mai numeroși. Ei erau aproape de gospodăriile lor din Oltenia și nu mai aveau pentru ce să lupte. Drept urmare, Ipsilanti avea la dispoziție forțe cu totul necorespunzătoare ca să facă față armatei otomane care înainta și nu era nici experimentat, nici un comandant combatant capabil. El a suferit la Drăgășani în ziua de 19 iunie o înfrîngere zdrobitoare. Lăsînd cu lașitate în voia sorții ceea ce mai rămăsese din armata lui, Ipsilanti a fugit în Transilvania, unde a fost arestat și și-a petrecut ultimii șapte ani ai vieții într-o închisoare austriacă. Un dezastru militar asemănător a avut loc și în Moldova. Suțu a abdicat și a fugit în Rusia. Ultima zvîcnire a Eteriei în Principate s-a petrecut la Sculeni, pe Prut, în ziua de 29 iunie. În urma nimicirii forțelor grecești, armata otomană deținea controlul total asupra Principatelor.

În ciuda faptului că guvernul rus condamnase mișcarea revoluționară, ea rămînea profund preocupată de evenimentele din aceste ținuturi învecinate. Inițial, ambasadorul rus la Constantinopol, G. A. Stroganov, a cooperat cu Poarta, dar au apărut curînd unele divergențe. Sfaturile rușilor încurajaseră guvernul otoman să înăbușe revoltele. Atunci cînd armata otomană a intrat însă în Principate fără acordul prealabil al Rusiei, așa cum prevedeau tratatele, guvernul rus a protestat energic.

Și mai condamnabile erau din punctul de vedere al rușilor măsurile luate la Constantinopol ca urmare a evenimentelor din Peloponez. Aici, ca și în Principate, revoluționarii greci îi masacraseră pe civilii otomani. Drept replică, autoritățile otomane au declanșat o campanie masivă de represalii. În privința lumii ortodoxe, cea mai groaznică atrocitate a fost comisă atunci cînd un grup de ieniceri i-au spînzurat pe patriarhul Constantinopolului și pe cîțiva episcopi în ajunul Paștilor.

Un atac atît de direct la adresa populației ortodoxe și a liderului ei religios nu putea fi ignorat de Rusia, în aceeași măsură în care Poarta nu putea permite uciderea la grămadă a musulmanilor. În plus, guvernul avea anumite obligații. În trecut, el susținuse în repetate rînduri că deține un fel de protectorat religios asupra ortodocșilor. Așa cum menționam mai sus, Tratatul de la Kuciuk Kainargi includea o clauză referitoare în mod expres la ținuturile grecești care stabilea „că religia creștină nu nu va fi expusă nici măcar celei mai mici oprimări." Cu toate că Alexandru I nu-și schimbase opiniile în privința revoluției, el a avut în schimb tot timpul o atitudine fermă în chestiunile legate de religie. Guvernul rus a declarat că Poarta avea dreptul de a-i pedepsi pe revoluționari, dar că nu trebuia să-i masacreze pe creștinii nevinovați. Firește, distincția era adeseori greu de făcut.[12] Aceste probleme au dus în august 1821 la ruperea relațiilor diplomatice.

Principatele au rămas sub ocupația armatei otomane timp de șaisprezece luni. Ambele provincii au fost iar nevoite să întrețină o armată străină. Emigranții au rămas peste hotare, fie în Transilvania, fie în Bucovina. Era desigur în interesul Porții să caute să reinstituie elementele unei situații politice stabile. Presiunea rușilor rămînea la cote ridicate. Două delegații alcătuite din cîte șapte membri fiecare au sosit în aprilie 1822 la Constantinopol. Moldovenii erau conduși de Ioan Sturdza, iar valahii de Grigore Ghica. Ambele delegații reprezentau interesele boierilor și aveau programe similare. Cererea principală era restabilirea domniilor pămîntene și sfîrșitul exploatării

[12] Vezi circulara rusă trimisă la 22 iunie/4 iulie 1821 în Barbara Jelavich, *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1962, pp. 124-128.

fanariote, cu toate funcțiile înalte deținute de atunci înainte de români. Membrii delegațiilor pretindeau de asemenea înlăturarea egumenilor (abaților) greci de la mînăstirile închinate și numirea de clerici autohtoni. Se dorea și ca o miliție românească să înlocuiască fosta gardă albaneză. Poarta a fost de acord cu aceste cereri și i-a numit pe cei doi capi ai delegațiilor în postul de domnitori ai provinciilor lor. Aceste acțiuni nu au fost acceptate de guvernul rus, care insista asupra dreptului său stipulat în tratate de a se pronunța asupra candidaților la cele două tronuri. Relațiile ruso-otomane au intrat astfel într-o perioadă de criză. Problemele esențiale ale disputei se refereau la statutul Principatelor și la drepturile Rusiei de a recurge la o intervenție armată.

În acest timp, mulți boieri reveniseră în Principate, deși o parte din ei au rămas peste hotare pînă în 1826. Unii dintre moșierii locali au declanșat o serie de represalii împotriva celor care participaseră la revolta lui Tudor Vladimirescu. Satele au fost dezarmate și s-au făcut tentative de percepere retroactivă a impozitelor. În general, problema a fost totuși tratată cu moderație. Boierii erau destul de mulțumiți; ei obținuseră o mare parte din revendicările programului lor politic, în ambele Principate fiind la putere o administrație autohtonă. Poarta acceptase majoritatea, dacă nu chiar toate revendicările românilor. Ea nu lansase o campanie de represalii pentru acțiunile revoluționare ale unei părți dintre boieri și țărani. Din moment ce își atinseseră țelurile, cea mai mare parte a boierilor erau în favoarea păstrării legăturilor cu Imperiul Otoman.

REVOLUȚIA GRECEASCĂ

Cu toate că revoluția din Principate fusese înfrîntă, o mișcare similară avea un succes mai mare în ținuturile grecești, unde condițiile erau mult mai favorabile unei revolte naționale. După cum am văzut, guvernarea comunităților locale era puternic organizată în regiunea aceasta; Peloponesul beneficia de o administrație autonomă aproape deplină. Insulele grecești își conduceau din toate punctele de vedere afacerile. Însăși independența acestor zone avea cu toate acestea să provoace multe probleme în timpul revoluției. După declanșarea revoltei, forțele grecilor s-au împărțit pe criterii sociale și geografice. În general, grecii din cele trei regiuni principale ale Rumeliei, din Pelopones și din insule formau grupuri separate cu propriile lor interese și obiective (vezi harta 20). Cei din diaspora și fanarioții nevoiți să renunțe să mai fie în slujba otomanilor, alcătuiau cea de a patra categorie. Din punct de vedere social, notabilii, proprietarii bogați de corăbii din insule și militarii, care beneficiau de sprijinul țăranilor, constituiau trei elemente distincte, putînd fie să se alieze, fie să se războiască între ele. Să observăm că nu a existat nici o mișcare țărănească asemănătoare celei din Valahia. Ca individ, țăranul era strîns legat de structura socială a propriei sale comunități închise; el lupta alături de căpetenia locală pentru interesele zonei în care locuia.

Lupta dintre forțele otomane și grecești era deja în plină desfășurare în momentul izbucnirii revoluției din aprilie 1821. Conflictul acesta își avea originea în vechea ceartă dintre Poartă și nesupusul ayan provincial Ali Pașa, al cărui cartier general se afla la Janina, în Epir. Așa cum am văzut, acesta fusese tot timpul un spin în coasta

autorităților otomane. El oscilase între rebeli și guvernul din vestul Balcanilor și intrase în legătură cu puterile străine. În ciuda faptului că era dispus să accepte suveranitatea Porții, scopul lui era înființarea unui stat autonom cu toate puterile în mîinile lui. Ali Paşa avea legături cu Eteria, sperînd să-i atragă pe greci în favoarea planurilor sale. Mahmud al II-lea a decis în 1819 că rebelul ayan trebuie nimicit.

Perfect conștient de pericolul otoman, Ali se pregătea intens să reziste. El a început prin a depune mari eforturi în vederea obținerii ajutorului grecilor și al creștinilor albanezi, îmbunătățind situația din satele aflate sub controlul lui și apelînd la căpeteniile locale să i se alăture. O parte din greci au intrat efectiv în slujba lui. În ciuda acestui fapt, armata otomană a reușit să înainteze împotriva pozițiilor lui, deși extrem de greu. În 1820, o considerabilă forță turcească era angajată într-un conflict armat cu cele ale lui Ali în vestul Balcanilor. Implicarea unor trupe otomane atît de numeroase în lupta aceasta le oferea grecilor un excelent prilej de acțiune. După cum menționam mai sus, profitînd de aspectele favorabile ale situației create, Eteria și Ipsilanti au hotărît să declanșeze rebeliunea lor printr-o răscoală preconizată să aibă loc simultan în Peloponeș și în Principatele Dunărene. Revolta din Grecia a fost întîrziată pur și simplu din cauză că pregătirile necesare nu au putut fi terminate în timp util, astfel că accentul a fost pus pe Principate. Ele urmau să constituie sursa principală de bani și recruți și trebuiau folosite pentru atragerea Rusiei în conflict. Practic, cu toate că Ipsilanti pornise deja rebeliunea în Moldova, în Grecia propriu-zisă continuau pregătirile. A existat însă o slabă coordonare între centre, iar revolta din Peloponeș a izbucnit în primul rînd din cauza evenimentelor locale.

Ca și Principatele, Peloponesul oferea condiții extrem de favorabile pentru organizarea unei revoluții. Populația grecească se bucura de o autonomie considerabilă sub conducerea propriilor lor primați. Controlul asupra mediului rural se afla mai curînd în mîinile grecilor decît în cele ale otomanilor. Pe lîngă aceasta, exista o foarte mare concentrare de militari în regiune, mai ales în Mani. Era de asemenea posibilă menținerea unei legături strînse cu insulele, care aveau drepturi de autoguvernare asemănătoare.

În insulele grecești, autoritățile otomane nu erau atît de preocupate de activitățile Eteriei cît de posibilitatea ca sprijinul masei de creștini să-i fie acordat lui Ali Paşa. Acesta reușise deja să obțină un oarecare ajutor atît din partea grecilor cît și din cea a creștinilor albanezi. În martie, oficialii otomani i-au convocat la o întrunire la Tripolița pe liderii ortodocși, inclusiv pe arhiepiscopul Peloponesului și pe episcopi. Grecii au ezitat să răspundă chemării, temîndu-se de ceea ce li s-ar fi putut întîmpla. De fapt, cei care au venit au fost întemnițați. După aceasta, unele persoane izolate au început să organizeze acțiuni directe. Liderii locali i-au atacat pe rezidenții turci, acțiuni care au devenit tot mai răspîndite spre sfîrșitul lunii martie. La 2 aprilie a izbucnit în Mani o revoltă în toată puterea cuvîntului. Actul simbolic a fost de atunci încoace sărbătorit ca marcînd începutul revoluției, fapt care s-a produs în ziua de 6 aprilie. La data aceasta, potrivit credinței populare, episcopul Germanos al Patrasului a ridicat stindardul revoltei la mînăstirea Aghia Lavra. Au izbucnit apoi răscoale în toate regiunile Greciei și în insule, mai ales în Hydra, Psara și Spetsai, care vor deveni ulterior centre majore ale operațiilor navale grecești.

B.C.U. „M. Eminescu" IAȘI

Harta 20. Expansiunea Greciei, 1821–1919

O parte din acțiunile grecilor erau îndreptate împotriva așezărilor otomane neînarmate. Se apreciază că au fost uciși cincisprezece din patruzeci de mii de rezidenți musulmani ai Peloponesului.[13] Supraviețuitorii s-au refugiat în orașele fortificate, dintre care o parte au rezistat pînă la sfîrșitul revoluției. Alte orașe au fost cucerite; Tripolița a fost ocupată în octombrie 1821, iar locuitorii ei au fost măcelăriți.

[13] Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, Batsford, London,1973, p. 59.

Atrocitățile creștinilor nu erau deloc mai prejos de reacția otomanilor. Am menționat deja spînzurarea patriarhului. Evenimente similare s-au produs și în alte părți ale imperiului locuite de greci. Masacrul din insula Chios din 1822, unde au murit cîteva mii de oameni, a atras atenția întregii Europe. De regulă, acțiunile otomanilor erau făcute publice în Europa cu toate detaliile lor sîngeroase, în vreme ce cruzimile creștinilor erau în general trecute cu vederea.

Inițial, nu a fost organizată nici o operație militară otomană masivă împotriva rebelilor greci; imperiul continua să-și concentreze eforturile asupra învingerii lui Ali Pașa. Trebuia de asemenea să fie trimisă o armată în Principate ca să se ocupe de revolta de acolo. Implicarea forțelor turcești în vestul Balcanilor și în provinciile românești le-a dat timp răzvrătiților din Peloponesă să-și consolideze pozițiile. În cele din urmă, în ianuarie 1822, Ali a fost prins și executat, iar capul lui a fost trimis la Constantinopol. Poarta avea acum răgaz să-i pună la punct pe greci. Pe lîngă Epir, forțele otomane au reușit să supună Tesalia și Macedonia. Rebelii erau totuși stăpîni pe bastionul lor din Peloponesă și controlau un teritoriu destul de mare situat la nord de Istmul Corintului, din Rumelia, inclusiv orașele Misolonghi, Teba și Atena.

Principalul efort militar al otomanilor avea deci drept țintă regiunea aceasta. În 1822 și 1823, Poarta a trimis armate în vederea ajutorării orașelor fortificate deținute încă de trupele otomane. Operația aceasta nu era ușoară. Rebelii aveau la dispoziție o mică flotă care consta mai ales din corăbii ale unor proprietari individuali acționînd din proprie inițiativă și de obicei ca pirați. Ele erau foarte eficiente împotriva slabelor forțe navale otomane și chiar și mai utile în tăierea căilor de comunicație maritime. Datorită acestei situații, invazia otomană a trebuit să fie organizată pe uscat. Au fost trimise armate atît din Epir cît și de la Constantinopol, dar rutele de aprovizionare erau lungi, iar perioada propice campaniilor scurtă. Trupele erau permanent hărțuite de luptătorii greci de gherilă, care, spre deosebire de inamicii lor, erau experți în exploatarea avantajelor terenurilor muntoase. Grecii au avut inteligența de a nu angaja lupte sub forma unei armate regulate și organizate, ci ca detașamente separate conduse de căpetenii locale.

Dat fiind acest echilibru egal de forțe, prin 1825 se instalase o stare de remiză. Deoarece victoria părea imposibilă fără ajutor din afară, Mahmud al II-lea a luat hotărîrea să apeleze la Muhammad Ali, pașa Egiptului. Ca și Ali Pașa, această căpetenie albaneză ajunsese la o înaltă poziție în slujba otomanilor. În calitate de conducător al Egiptului, el sfidase autoritatea otomană și doar propria lui slăbiciune militară l-a determinat pe sultan să i se adreseze acestui vasal rebel și independent. Muhammad Ali era dispus să intervină, dar la un preț ridicat. În schimbul serviciilor lui, el pretindea Creta pentru el însuși și Peloponesul pentru fiul său Ibrahim, un strălucit comandant militar. După ce sultanul a fost de acord cu acești termeni, trupele egiptene au intrat în conflict. Deosebit de eficiente, ele au cucerit mai întîi Creta și apoi, în februarie 1825, au intrat în Peloponesă. Spre deosebire de războinicii gherilelor grecești, trupele egiptene alcătuiau o armată disciplinată. Egiptenii fuseseră instruiți de consilieri francezi militari conform principiilor moderne ale armatelor europene. Ei s-au dovedit superiori grecilor în luptă, aceștia din urmă dispunînd nu numai de un echipament inferior, dar fiind și lipsiți de un plan de acțiune bine coordonat. În aprilie 1826 a căzut Misolonghi și curînd după aceea soldații otomani au ocupat Acropolele Atenei, simbolul civilizației antice grecești. Se părea că revolta va fi zdrobită. În acest timp, disensiunile interne slăbiseră și divizaseră conducerea revoluționară.

În afara faptului că erau nevoiți să lupte, rebelii greci trebuiau și să administreze regiunile de sub controlul lor și să organizeze un fel de guvern național. Problemele care s-au ivit aici erau foarte diferite de cele din Serbia, unde un singur om reușise să preia conducerea atît a civililor cît și a militarilor și să dețină poziția aceasta chiar în ciuda unei opoziții fățișe și înverșunate pînă cînd a fost învins de armata otomană. În Grecia însă, forțele autonomiei locale erau atît de puternice, încît erau în stare să-l împiedice să domine pe orice om sau orice centru.

Revoluția grecească suferea de o anumită slăbiciune fundamentală. Așa cum am văzut, nu izbucnise nici o revoltă balcanică generală și nici vreo mișcare de masă țărănească împotriva dominației turcești. În schimb, militarii locali își conduceau oamenii în acțiuni izolate împotriva forțelor otomane pe tot cuprinsul ținuturilor grecești. Practic, luptele au fost purtate de detașamente înarmate sub comanda căpeteniilor locale pe parcursul întregii revoluții. Pentru oamenii aceștia cu mentalitate de klefți, era o chestiune de onoare să nu predea controlul unei autorități superioare. Ca și în trecut, fiecare căpetenie în parte era angajată într-o competiție acerbă cu celelalte. În timpul revoluției, căpeteniile au continuat să profite de orice ocazie la îndemînă pentru a-și mări jurisdicția. Ele luau prăzi de război și căutau să-și extindă controlul asupra satelor de unde puteau strînge taxe pentru propriul lor folos. Pentru a-și îmbunătăți situația, unii dintre acești conducători ajunseseră chiar să colaboreze cu autoritățile otomane. Nesupunerea față de legi a elementului militar, care constituia principala armă de luptă a revoltei, era o problemă permanentă pentru liderii civili. Aceștia nu dispuneau de nici un mijloc de a-i aduce cu forța la ascultare pe acești oameni înarmați. Theodoros Kolokotronis avea să cauzeze dificultăți majore, dar erau mulți ca el pe tot cuprinsul regiunii.

Curînd după izbucnirea revoluției, o altă influență politică și-a făcut apariția pe scena grecească. În acest moment, Poarta îi privea cu foarte multă suspiciune pe grecii aflați în slujba lor. Mulți dintre ei au fost obligați să-și părăsească posturile; alții, suporteri entuziaști ai libertății grecilor, voiau să participe la luptele din zona continentală a țării. După înfrîngerea suferită în Principate, după cum am menționat deja, Alexandru Ipsilanti și-a petrecut restul vieții în închisoare. Dimitrios, fratele lui, a încercat să-i ia locul, dar acesta nu era un conducător capabil și nu a jucat un rol important în evenimentele ulterioare. Ca organizație, Eteria s-a cufundat în nimicnicie; alte grupuri urmau să preia orientarea revoluției. Dintre grecii de la Constantinopol ce au alcătuit o parte a acestei noi conduceri, poate că cel mai important a fost Alexandru Mavrocordat, care avea să joace în continuare un rol major în viața poilitică a Greciei.

Datorită faptului că fanarioții și membrii diasporei grecești nu dețineau în general proprietăți întinse în Grecia și nu aveau nici o bază politică fermă, ei aveau tendința să sprijine instituirea unei autorități centrale dominante unice, pe care sperau să o poată controla. Ei puteau obține puterea în politica internă manipulînd grupurile politice rivale autohtone și exploatînd antipatiile locale. Familiarizați cu practicile și teoriile politicii europene, ei au fost răspunzători în primul rînd de forma constituțională a primelor guverne.

Pe lîngă membrii comunităților grecești de peste mări care au sosit în perioada aceasta, viața politică grecească urma să-i implice și pe liderii locali, a căror influență era bazată fie pe loialitățile locale, fie pe conflictele de clasă. Diviziunile geografice erau Rumelia răsăriteană și apuseană, Peloponesul și insulele. Conflictul social major era pe de o parte cel dintre militari și partizanii lor din mediul rural, iar pe de alta cel

dintre primii și primați, care se puteau alia cu proprietarii de corăbii și cu locuitorii insulelor. O mare parte a istoriei interne a țării din perioada revoluției era axată pe lupta dintre aceste grupuri pentru a pune mîna pe autoritatea centrală. Cel care ar fi obținut victoria nu numai că avea să domine administrația, dar să fie și agentul care urma să trateze cu guvernele străine și să primească împrumuturile externe. Ca și în Serbia, liderii greci proeminenți se călăuzeau după principiul neacceptării nici unei autorități centrale pe care să nu o poată controla ei înșiși. Istoria conflictului și a războiului civil din rîndurile revoluționarilor este complexă, aici putînd fi prezentate numai cauzele generale.

Prima adunare generală ținută în scopul formării unui guvern central a avut loc în decembrie 1821 la Epidaur. Aici, delegații veniți din diferite părți ale Greciei insurgente au încercat să elaboreze o constituție. Principalul lor efort era îndreptat în direcția împiedicării faptului ca o singură persoană să obțină o poziție care să-i asigure o putere supremă de necontestat. Idealul lor, ca și cel al omologilor lor din Serbia, era o oligarhie a primaților. Documentul luat drept model de delegați era constituția franceză din 1795. După exemplul acesteia, puterea executivă era acordată unui comitet format din cinci membri, condus de Mavrocordat. Fiecare membru al comitetului reprezenta o regiune. Acest organism slab nu deținea controlul asupra autorităților locale sau a persoanelor individuale nesupuse.

În decembrie 1822 a fost convocată o nouă adunare a notabililor la Astros, unde au fost aduse o serie de modificări constituției. Principalul eveniment petrecut aici a fost însă cearta izbucnită între Kolokotronis, spijinit de detașamentele lui înarmate, și guvern, care a dus la declanșarea războiului civil. Kolokotronis avea controlul asupra orașului Nauplion; adversarii lui de la Kranidi erau membrii unei administrații aflate sub conducerea lui Ghiorghios Kountouriotis, care reprezenta interesele insulelor. Deși Kolokotronis a fost determinat să cedeze controlul asupra Nauplionului, înverșunatele lupte interne au continuat. Nici una dintre facțiuni nu a reușit să instituie un regim care să poată impune respectul și supunerea tuturor. Între timp, așa cum am văzut, forțele egiptene debarcaseră în Peloponeș și repurtau victorie după victorie.

Adunarea generală ținută la Troezene în 1827 avea să fie mai fructuoasă. În perioada aceasta era limpede că marile puteri vor interveni în afacerile interne ale Greciei. Trebuia format un guvern stabil cu adevărat autoritar care să facă față noii situații. A fost elaborată o nouă constituție, dar cel mai important lucru a fost faptul că Ioannis Capodistrias a acceptat invitația de a deveni președinte. În același timp, doi filoeleni britanici, Sir Richard Church și Alexander Cochrane, au fost numiți comandanți ai forțelor militare terestre și navale. Criza din anii aceștia a servit drept imbold și înființării mai multor partide politice. La începutul războiului civil, activitatea politică era concentrată în jurul conflictelor dintre cîteva personalități puternice, fiecare dintre ele sprijinită de liota ei personală de partizani. Ele puteau reprezenta regiuni, facțiuni sau clase sociale, dar nu aveau nici un program sau o organizație oficială. Și-au făcut apariția în acest timp grupuri cu o bază mai largă, care purtau numele marilor puteri la sprijinul cărora se așteptau membrii acestora.

Implicarea marilor puteri în războiul civil al grecilor este prezentată detaliat mai jos. În privința afacerilor interne, rolul jucat de Rusia, Marea Britanie și Franța în politica Greciei va avea ulterior un impact sensibil egal. Dîndu-și seama de importanța decisivă a intervenției străine, liderii politici locali căutau să se alieze cu o putere și să obțină sprijinul guvernului ei pentru satisfacerea propriilor lor ambiții. După cum era de

așteptat, Partidul Rus a luat ființă odată cu alegerea lui Capodistrias, cu toate că el nu a dus o politică pro-Rusia cît timp a fost la putere. Partidul Francez era condus de Ioannis Kolettis, al cărui sprijin principal era Rumelia. Acest grup era în favoarea unui candidat din casa franceză de Orléans drept viitor conducător al Greciei; el a primit un oarecare ajutor de la Paris. Partidul Britanic, avîndu-l în frunte pe Alexandru Mavrocordat, avea o poziție deosebit de puternică. Puterea navală a Marii Britanii, care domina Mediterana, putea hotărî soarta revoltei grecești; filoelenii britanici erau activi în susținerea cauzei grecești. Toate cele trei partide își puneau credința în intervenția puterii care îi patrona și toate căutau să obțină subvenții de la consulatele respective.

Primul guvern cu adevărat național al Greciei a fost alcătuit de Capodistrias în februarie 1828, curînd după sosirea lui pe pămîntul grecesc. După ce țarul condamnase revolta grecilor, Capodistrias a părăsit Rusia și s-a stabilit în Elveția. În ciuda lungilor ani petrecuți în administrația rusească, el era în sinea lui patriot grec. Experiența dobîndită în perioada cînd deținuse poziții înalte în guvernul Rusiei l-au determinat să încerce să introducă în Grecia instituțiile politice preferate în vremea aceea în special de statele conservatoare. El dorea deci să instituie un regim centralizat birocratic, dar „luminat", care să ofere executivului o foarte mare putere. Nu exista însă nici un precedent pentru acest tip de guvernare în ținuturile grecești, a căror administrație fusese descentralizată în timpul dominației otomane. Atît notabilii cît și militarii erau puternic fortificați și decișI să-și apere cercurile închise ale autorității lor locale. În plus, ca nou sosit în Grecia, Capodistrias nu avusese timp să-și alcătuiască un grup numeros de suporteri personali și nu dispunea nici de o bază teritorială. El a fost sprijinit la început de Kolokotronis și de adepții acestuia și de notabilii din Peloponez. Membrii partidelor francez și britanic îl considerau drept agent rus, ceea ce nu corespundea realității, cel puțin nu în sensul malefic implicat de ei.

Cu toate acestea, în scurtul interval cît s-a aflat la putere, Capodistrias a elaborat planuri concrete pentru un guvern centralizat și un sistem administrativ național; activitatea aceasta este analizată într-o secțiune ulterioară a prezentului studiu în legătură cu permanenta ei influență asupra vieții politice grecești. El a purtat negocieri și cu marile puteri în privința statutului unui viitor stat grecesc autonom. Se luase hotărîrea ca Grecia să devină monarhie constituțională. Deoarece se părea că nu exista nici o posibilitate pentru ca facțiunile rivale să fie de acord cu un singur candidat autohton, puterile deciseseră ca țara să fie condusă de un prinț străin. Cel mai popular candidat era Lepold de Saxa-Coburg, un prinț german preferat de britanici. Acesta însă a refuzat, din cauză că nu era mulțumit nici de aranjamentele financiare și nu era de acord nici cu frontierele regatului său. Mai tîrziu, el a devenit regele Belgiei. Capodistrias, care îl descurajase probabil pe prinț, sperînd ca înaltul post să-i fie oferit lui, nu va mai trăi ca să fie martor la fondarea regatului grecesc. El a fost asasinat în octombrie 1831 într-un act de răzbunare de o familie pe ai cărei membri îi întemnițase. Onoarea personală și certurile sîngeroase constituiau realități de zi cu zi în Grecia revoluționară.

După moartea lui Capodistrias, guvernul a trecut în mîinile unui triumvirat alcătuit din Avgoustinos Capodistrias, fratele defunctului președinte, Kolokotronis și Kolettis. Nici grupul acesta nu a fost în stare să mențină controlul asupra țării, astfel încît anarhia era din nou prezentă pretutindeni. Între timp, eșecul trupelor revoluționare de a obține victorii în bătălii și incapacitatea liderilor civili de a forma un guvern stabil și durabil determinaseră Rusia, Franța și Marea Britanie să ia situația în

mîinile lor. Intervenția marilor puteri a luat forma unor acțiuni militare împotriva forțelor otomane și egiptene și a impunerii instituirii primului guvern grec. Tot ele l-au numit și pe regele țării.

Revoluția grecească dusese la apariția unei serii de pericole pentru marile puteri, care nu fuseseră prezente în timpul revoltei din Serbia sau al evenimentelor din Principate. Din punct de vedere geografic, Serbia era departe de zonele sensibile pentru diplomația europeană; Principatele se aflau în sfera Rusiei și a Imperiului Habsburgic, puteri care colaborau între ele. În schimb, poziția strategică a Greciei și puzderia de insule grecești situate pe o zonă întinsă făceau ca problema controlării acestui teritoriu să constituie o preocupare europeană. Dintre marile puteri, monarhia habsburgică și Prusia erau implicate doar tangențial în soarta regiunii. Pe de altă parte, Marea Britanie, Franța și Rusia aveau în joc interese majore. Din rîndul celor trei state, Britania, care domina naval Mediterana, era cea mai în măsură să influențeze viitorul Greciei. Franța urmărea păstrarea echilibrului de forțe în zona mediteraneană și avea suporteri influenți în Grecia. Guvernul francez avea legături strînse și cu Muhammad Ali și un punct de sprijin în Egipt. În trecut, Rusia fusese cea care putea exercita cea mai puternică influență, în primul rînd grație religiei comune și implicării rușilor în afacerile otomanilor și ale românilor. Am văzut deja că Eteria se baza pe eventualul ajutor al Rusiei, sprijin ce părea absolut logic date fiind relațiile anterioare.

În 1821, în momentul izbucnirii revoltei, nici una dintre marile puteri nu era pregătită să facă față crizei internaționale din răsărit. Castlereagh, primul ministru britanic, și Robert Canning, succesorul lui, erau amîndoi în favoarea menținerii Imperiului Otoman. Metternich era extrem de ostil oricărei activități revoluționare și dorea apărarea integrității teritoriului otoman. După părerea lui, revoltele constituiau un caz clar de provocare revoluționară primejdioasă pentru orice suveran legitim și puteau fi comparate cu mișcările din Italia, Germania și Spania pe care monarhii conservatori trebuiau să le înăbușe. Acțiunile grecilor deschideau totodată zona în fața penetrației ruseşti și puteau duce la ivirea unor probleme care puneau în pericol Sfînta Alianță.

Reacția rușilor, după cum am menționat, a fost ambivalentă. Alexandru I se afla într-o perioadă de conservatorism și detesta orice mișcare revoluționară. Totuși, Rusia avea tratate cu Poarta referitor la guvernarea Principatelor și anumite răspunderi față de creștinii ortodocși. I s-a impus guvernului otoman să facă diferență între pedepsirea rebelilor vinovați și jertfirea creștinilor inocenți. Pe lîngă aceasta, măsurile luate de otomani stînjeneau comerțul rușilor. Să nu uităm că grînele ruseşti erau transportate în Europa de corăbii grecești care arborau steagul Rusiei. Revolta nu numai că făcuse ca mările să devină nesigure, dar autoritățile otomane împiedicau totodată trecerea navelor de transport ruseşti prin Strîmtori. Rusia avea conflicte cu guverul otoman și în privința regiunii caucaziene.

În ciuda acestor puncte de dispută cu Poarta, Alexandru nu voia ca divergențele acestea să provoace o declanșare a ostilităților. El nu urmărea dezmembrarea Imperiului Otoman și nici măcar slăbirea lui în prea mare măsură. În afară de aceasta, el era perfect conștient că nu putea organiza o acțiune energică fără să se consulte cu celelalte state, întrucît o intervenție unilaterală ar fi putut duce la formarea unei coaliții europene împotriva Rusiei. Astfel că, deși relațiile diplomatice cu Poarta au fost rupte în 1821, nu a fost întreprinsă nici o operație militară. Conducătorii ruși au preferat în schimb calea negocierilor și cooperarea cu celelalte mari puteri. Politica fundamentală a rușilor continua să fie aceeași ca și în trecut, favorizînd crearea de

guverne balcanice autonome sub suveranitate otomană similare regimurilor din Principatele Dunărene, care, în cazul obținerii acestui avantaj, s-ar fi aflat sub protectoratul Rusiei. În ianuarie 1824, Alexandru a transmis în toate capitalele Europei un plan care prevedea înființarea a trei state grecești ce urmau să aibă același statut ca și Moldova și Valahia. Ideea aceasta a stîrnit un entuziasm moderat. Mai ales pentru britanici, propunerea părea să fie puțin mai mult decît o încercare de a extinde influența rusă asupra încă unei zone a Balcanilor. Cu toate temerile britanicilor, controlul asupra Greciei nu era scopul urmărit de guvernul rus. Rusia era într-o măsură mult mai mare preocupată de evenimentele din Principate, din Serbia și din Caucaz. Vom vedea că Rusia a purtat discuții referitor la aceste chestiuni doar cu Poarta, numai în ceea ce privește problemele Greciei, fiind dusă o politică de colaborare strînsă cu celelalte puteri.

În acest timp, guvernul britanic era supus unei presiuni publice tot mai mari ca să acționeze în sprijinul revoluționarilor. În Marea Britanie, ca și în restul Europei, mișcarea romantică a filoelenismului avea să influențeze acțiunile și atitudinile guvernului. În toate statele europene, liderii politici și membrii cu influență asupra opiniei publice primiseră o educație clasică extrem de asemănătoare, în cadrul căreia limba și cultura Greciei antice deținuseră un rol predominant. În privința revoluției grecești din deceniul al treilea al secolului al nouăsprezecelea, aceștia transferau adesea impresiile despre Grecia imprimate în tinerețe asupra scenei balcanice contemporană cu ei. Îi considerau deci pe căpitanii greci și pe țăranii care îi urmau drept descendenții direcți ai eroilor mitologici ai lumii antice. Forțele otomane erau în mod frecvent zugrăvite ca barbari brutali care le terorizau din senin pe victimele lor nevinovate și civilizate. Ceea ce însemna de fapt propagandă națională grecească era deci abil prezentată lumii întregi de pictori, scriitori, poeți și politicieni.

Cel mai influent filoelen în modelarea opiniei britanice a fost desigur lordul Byron, care a murit la Misolonghi în 1824. Citățm aici cîteva versuri ale lui pentru a demonstra impactul emoțional al scrierilor filoelene și legătura făcută în cadrul lor între Grecia antică și cea modernă:

O, insule grecești, în care
Cîntat-a Sappho-arzînd de dor,
Și Delos se nălța din mare
Și Febus cel strălucitor !
În beznă-s vremile ferice, –
Doar Febus mai e domn pe-aice.

. . .

Privesc nalți munți spre Marathon,
Iar el spre-albastrul val amar,
Și-am zis, visînd pe al lor tron,
Că liberi am putea fi iar,
Căci, stînd pe-al perșilor mormînt,
Nu pot să cred că rob eu sînt.

. . .

În frînci să nu credeți ! Ei vînd
și cumpără, vînînd doar prada !
În brațele grecești, oricînd,
Nădejdea-și pune azi Ellada.

Latinul furt și turca oaste,
Vai, scutu-i sparg, i-aduc năpaste !
. . .

Pe marmuri, sus, la Sunium
Mă duceți, ca să plîng cu valul,
Ca lebăda să cînt acum,
Murind și părăsindu-și malul,
Căci nu mă-ndur în țară sclavă !
Vărsați-mi cupa, că-i otravă ! [14]

Pe lîngă apelurile la adresa categoriilor educate ale cetățenilor lui, guvernul britanic avea motive practice de a intra în conflict. Comerțul ei din Mediterana fusese prejudiciat de evenimentele din Grecia. În afară de aceasta, Marea Britanie se temea că dacă nu întreprinde nici o acțiune, Rusia ar putea hotărî singură asupra modului de rezolvare a acestei chestiuni. Cea mai înțeleaptă politică putea fi deci să i se alăture acestei puteri pentru a-i domoli și controla mai bine mișcările. Mai întîi, revoluționarilor li s-a recunoscut în 1823 statutul de beligeranți, fapt care a îmbunătățit poziția lor pe mare. Apoi, în 1824, Londra a acordat un împrumut. Acesta a fost foarte prost dacă nu fraudulos administrat, dar implica financiar sprijinirea guvernului revoluționar. Marele punct de cotitură al atitudinii britanice s-a produs odată cu invadarea de către armata egipteană a insulei Creta și a Peloponesului. Acțiunea aceasta a modificat echilibrul de forțe din Marea Mediterană și a adus daune poziției Marii Britanii în zonă.

Alexandru I a murit în 1825 și a fost urmat de fratele lui, Nicolae I, care va adopta o atitudine mult mai fermă față de problemele curente legate de Poartă. Fiind un conservator și mai înverșunat decît predecesorul său, el a insistat ca otomanii să respecte drepturile rușilor stabilite prin tratate, fiind în același timp în favoarea cooperării cu celelalte puteri asupra chestiunii grecești. În 1826, guvernul britanic l-a trimis pe ducele de Wellington la Sankt Petersburg ca reprezentant oficial la ceremonia încoronării noului țar. Aici a fost încheiată în aprilie Convenția de la Sankt Petersburg, un acord prin care cele două state se obligau să încerce să medieze rezolvarea conflictului din Grecia. Scopul documentului era instituirea unui stat autonom, dar granițele acestuia nu erau desemnate. În ciuda faptului că Imperiul Hasbsburgic nu a participat la negocieri, Franța a intrat și ea în joc în iulie 1827. Monarhul francez, Carol al X-lea, era filoelen, iar Franța nu-și putea oricum permite să nu se implice în chestiunile legate de Marea Mediterană.

Cele trei puteri aliate au luat apoi măsuri pozitive de intervenție pentru a opri luptele din Grecia. Revoluționarii au acceptat medierea, dar Poarta a refuzat. Drept urmare, puterile europene au decis să instituie o blocadă navală, impusă de o flotă alcătuită din nave ale celor trei state, ceea ce era în interesul grecilor, deoarece împiedica proviziile și oamenii egiptenilor să traverseze Peloponesul. În aceste împrejurări era aproape obligatoriu să se producă un incident. În octombrie 1827, forțele aliate au forțat intrarea în golful Navarino, unde era ancorată o flotă turco-

[14] Din *Cîntecul poetului grec* din poemul *Don Juan*, în Robert M. Gay, ed., *The College Book of Verse, 1250-1925,* Houghton Mifflin, Boston, 1927, pp. 358-361. (Versiunea în limba română reprodusă din Byron, *Opere*, vol. 3, traducere de Aurel Covaci, Editura Univers, București,1987, pp. 152-155 – n.t.)

egipteană. S-au schimbat focuri de armă și a început o bătălie crucială. Flota otomană a fost distrusă, cincizeci și șapte de corăbii fiind scufundate, împreună cu opt mii de oameni. Cea mai mare parte a acestor marinari otomani erau de naționalitate grecească, dat fiind că această parte a populației asigura marea parte a echipajelor marinei otomane. Incidentul de la Navarino a provocat un lanț de evenimente care aveau să fie extrem de benefice pentru cauza grecilor, deși această tendință nu a fost evidentă imediat. Ducele de Wellington devenise între timp prim ministru. Condamnînd întregul episod, el a decis retragerea țării lui din cadrul eforturilor ulterioare de mediere, inversînd astfel politica lui Canning de aliere cu Rusia în vederea controlării și limitării acțiunilor acesteia.

În perioada aceasta, guvernul rus continua să negocieze cu Poarta în privința altor probleme disputate. Guvernului otoman îi venea greu să reziste cererilor unui vecin puternic. Statul turc avea o poziție precară; el nu fusese în stare să înăbușe rebeliunea grecilor și era pus în fața unei coaliții de puteri ce păreau hotărîte să acționeze de partea insurgenților. Astfel că, în martie 1826, cînd Rusia a lansat practic un ultimatum, Poarta nu a putut face altceva decît să accepte să negocieze problemele aflate în dispută. În octombrie 1826 a fost semnată Convenția de la Akkerman; guvernul otoman a cedat în fața celei mai mari părți a cererilor rușilor. Acordul rezolva problema frontierei asiatice și pe cea a conflictelor comerciale apărute. Deosebit de important pentru statele balcanice, două „Acte Separate" reglementau chestiunile Valahiei, Moldovei și Serbiei. Rusia obținea clar protectoratul asupra acestor trei provincii. În ciuda acestei cedări, negocierile i-au dat timp lui Mahmud II să instituie unele reforme interne. Sultanul a luat în iunie 1826 măsura radicală de desființare a corpului ienicerilor. Acest fapt îi va permite pe viitor să facă o reformă majoră a armatei, dar ea a slăbit pe moment potențialul militar otoman.

Vestea dezastrului de la Navarino din octombrie 1827 a stîrnit o reacție violentă la Constantinopol. Flota turcă fusese scufundată de puteri cu care Poarta nu era în stare de război. Un puternic sentiment religios antioccidental a cuprins capitala imperiului, care a rupt relațiile cu Marea Britanie, Franța și Rusia, dar principala ostilitate era îndreptată împotriva Sankt Petersburgului. Convenția de la Akkerman a fost denunțată și a fost declarat un Război Sfînt împotriva rușilor. Operațiile propriu-zise au fost declanșate abia în aprilie 1828, cînd trupele rusești au intrat în Principate. Pe durata acestui nou război ruso-turc, vreme de o scurtă perioadă, problemele grecilor nu au mai ocupat centrul scenei politice. Totuși, armata otomană fiind angajată total în preîntîmpinarea invaziei rușilor, puterile apusene au avut răgazul de a le rezolva. În august 1828, Muhammad Ali a fost de acord să retragă trupele egiptene din Peloponez. Locul acestora a fost luat de o forță expediționară franceză, iar o serie de ofițeri și soldați britanici au fost trimiși în alte regiuni ale Greciei.

În ciuda faptului că era în război cu Imperiul Otoman, guvernul Rusiei era perfect conștient de pericolele pe care le implica situația. El nu voia să impună o rezolvare a Chestiunii Orientale care ar fi avut drept rezultat reacția celorlalte guverne. Țelurile lui în cadrul războiului constau deci doar în ceva mai mult decît implementarea prevederilor Convenției de la Akkerman, pe care Poarta le acceptase deja. Conducătorii Rusiei știau că cetatea Constantinopolului nu putea fi ocupată chiar dacă armatele rusești ar fi fost în măsură să o cucerească. Cu toate că avuseseră relații de colaborare cu britanicii și francezii în chestiunea grecească, ei își dădeau seama de obstacolele existente în calea realizării ambițiilor lor.

Aceste considerente au jucat un rol important relativ la o decizie capitală privind viitoarea politică față de Imperiul Otoman luată în perioada aceasta. Liderii ruși au luat hotărîrea să nu încerce să distrugă sau să împartă Imperiul Otoman, ci să-l domine din interior. În locul cuceririi directe a statului, ei urmau să ia toate măsurile pentru ca reprezentanții ruși să aibă o influență majoră în rîndul sfetnicilor sultanului. Firește că politica aceasta afecta relațiile Rusiei cu locuitorii Balcanilor. Dacă guvernul rus putea ajunge să domine întregul imperiu, era mai puțin probabil ca el să sprijine mișcările de eliberare balcanice, care duceau la slăbirea statului otoman. De fapt, în anii următori, Rusia avea să devină interesată mai mult de protejarea Porții decît de mișcările naționale din Balcani. Se acorda în continuare un sprijin ferm menținerii drepturilor de autonomie deja garantate, dar alte schimbări nu erau încurajate.

Conform acestei politici, Tratatul de la Adrianopol din septembrie 1829 avea termeni moderați. Victoria armatei ruse fusese repurtată fără prea mari eforturi sau pierderi. Atît Rusia cît și Imperiul Otoman aveau nevoie de o pace conciliatoare. Cîștigurile teritoriale ale Rusiei au constat în controlul asupra Deltei Dunării și într-o fîșie de-a lungul graniței caucaziene. A fost însă impusă o despăgubire foarte mare, pe care Imperiul Otoman aflat într-o situație financiară proastă a resimțit-o profund. Pe lîngă aceasta, au fost reconfirmate prevederile Tratatului de la Akkerman. Prin articolul X, Poarta accepta statutul autonom al Greciei. Tratatul asigura de asemenea deschiderea Strîmtorilor pentru navele comerciale ruseşti şi garantarea comerțului liber pe tot cuprinsul imperiului.

Deşi Rusia negociase astfel problemele referitoare la Serbia şi la Principate doar cu Poarta, ea s-a alăturat aliaților ei în rezolvarea situației din Grecia pe baza unei înțelegeri reciproce. Să menționăm că în aceste faze finale nu a participat la negocieri nici un reprezentant grec. Puterile își dădeau seama că dificultatea esențială în privința Greciei era asigurarea unui guvern stabil. Capodistrias încercase să instituie un regim puternic, dar britanicii, care îl considerau partizan al intereselor Rusiei, nu avuseseră încredere în el. După asasinarea lui, țara a intrat din nou într-o perioadă de haos politic. Nu exista nici un lider național recunoscut cu care aliații puteau colabora, iar la putere nu se afla un guvern stabil.

Tratatul de la Londra din februarie 1830 a fost cel mai important acord pentru formarea națiunii grecești moderne. Prin el, cele trei puteri stabileau frontierele ei şi forma de guvernămînt. În mare parte din inițiativa Marii Britanii, s-a luat decizia ca statul să nu fie autonom, ci independent. Diplomații britanici erau extrem de preocupați ca țara să nu devină cumva un satelit al Rusiei; ei considerau că acest lucru ar fi fost mai puțin probabil dacă erau întrerupte legăturile dintre Atena şi Constantinopol. Chiar dacă guvernul rus ar fi preferat instituirea unui stat autonom, ea a acceptat noul aranjament. Preocupările britanicilor față de influența rusească i-a determinat de asemeni să limiteze cît mai mult posibil mărimea statului. Ca să-şi apere interesele pe viitor, cele trei state şi-au asumat ele însele rolul de puteri protectoare sau garante ale țării – o prevedere a tratatului care avea să ofere ulterior posibilități nelimitate de justificare a intervențiilor.

Întrucît guvernarea urma să fie monarhică, trebuia să fie numit un conducător. Căutarea era dificilă, deoarece, aşa cum am văzut, Leopold de Saxa-Coburg a refuzat onoarea din cauza situației dificile din Grecia şi a nemulțumirii sale față de condițiile oferite. În cele din urmă, puterile l-au numit în 1832 pe Otto, cel de al doilea fiu al lui Ludwig I, filoelenul rege al Bavariei. Noul monarh, care avea în momentul numirii sale

doar șaptesprezece ani, a sosit în Grecia în februarie 1833, luîndu-și numele de Othon, corespondentul grecesc al lui Otto. I s-au încredințat un împrumut și ceea ce constituiau de fapt granițele extinse ale regatului său. După trasarea finală a frontierei pe linia Arta-Volos, noul stat grec avea o populație de numai 800.000 de locuitori, un sfert din grecii care trăiau pe atunci în Imperiul Otoman.

În ciuda faptului că fusese în sfîrșit fondată o Grecie independentă, acest fapt nu însemna nici pe departe o împlinire pe măsura visurilor naționaliștilor greci. Un stat balcanic mic și împovărat de sărăcie, el avea puține asemănări cu reînviatul Imperiu Bizantin care constituia nu numai idealul fanarioților, ci și acela al majorității liderilor politici greci. În plus, independența acestuia era strict limitată. Pe viitor, cele trei mari puteri fondatoare aveau să profite din plin de drepturile lor de state protectoare. Pe lîngă aceasta, administrația bavareză introdusă avea inițial o slabă participare a grecilor. Un stat grecesc modern se afla totuși pe hartă și un guvern național avea să acceadă la putere în deceniul următor.

CONCLUZIE: REALIZĂRILE PRIMELOR REVOLUȚII

Primele mișcări de eliberare națională fuseseră deci încununate într-o oarecare măsură de succes, cu toate că nu cel pe care îl doriseră organizatorii lor la început. În timpul domniei lui Miloš, Serbia dobîndise multe drepturi, dar nu și un statut de autonomie deplină. Alte succese vor fi însă realizate odată cu punerea în aplicare a termenilor Tratatului de la Adrianopol. În Moldova și în Țara Românească, atît revolta condusă de greci cît și răscoala țăranilor eșuaseră. S-a pus însă capăt domniilor fanariote și a fost instalat un guvern autohton. Ca urmare a războiului ruso-turc, suveranitatea otomană avea să fie și mai mult limitată, dar în favoarea creșterii influenței ruseşti în ambele provincii.

Consecințele revoluției grecești nu erau prea clare. Ca națiune, grecii pierduseră foarte mult. Ei nu mai asigurau domniile din Principatele Dunărene. În cadrul Imperiului Otoman erau considerați drept trădători, în special de populația musulmană. Fanarioții dețineau încă posturi înalte, dar nu mai aparțineau unei categorii cu privilegii speciale. Poziția grecilor în lumea afacerilor și a comerțului era și ea mai slabă. Armenii aveau tendința de a-i înlocui pe greci în afacerile bancare, iar negustorii bulgari deveneau tot mai importanți în aprovizionarea statului și a armatei. Ca și grecii de la Constantinopol și din diaspora, populația Greciei continentale avusese mult de suferit. După zece ani de război și ocupație străină, ținutul era devastat. În afară de aceasta, statul fondat în 1830 era extrem de limitat teritorial. Puterile consideraseră de asemenea necesară înzestrarea națiunii independente din punct de vedere tehnic cu o administrație bavareză și, după cum vom vedea, cu armată de mercenari străini.

În ciuda faptului că nu a existat în perioada aceasta nici o revoltă generală a Balcanilor, mișcările din Grecia, Serbia și din Principate au avut unele trăsături comune. În acest timp, liderii din fiecare zonă au trebuit să-și definească mai limpede obiectivele viitoare. Numai *Filiki Etairia* a avut de la început un program politic clar și complet elaborat, care stabilea crearea unei Grecii libere cu granițe întinse. Revoluția sîrbă a început ca o acțiune defensivă spontană împotriva ienicerilor;

în ciuda pregătirilor anterioare ale Eteriei, iar revolta din Peloponeș a izbucnit din cauză că primații se temeau că autoritățile otomane ar fi putut lansa o campanie de represalii împotriva lor. Rebeliunea lui Tudor Vladimirescu nu a fost niciodată îndreptată direct împotriva dominației otomane. Cu toate acestea, spre sfîrșitul perioadei revoluționare, dorința vădită a conducerii fiecărei regiuni era formarea unui stat național independent sau autonom. Fiecare zonă avea și un guvern care putea negocia cu puterile sau adopta un front comun în relațiile cu Poarta. Existau administrații centrale atît în Serbia cît și în Grecia, unde funcționaseră înainte autorități comunale izolate. În Principate, nu agenții greci ai Porții guvernau țara, ci domnitorii autohtoni.

Mișcările au avut și o serie de alte asemănări. Toate au recurs la metode teroriste care au dat rezultate. Am văzut cum masacrarea musulmanilor s-a numărat printre primele acțiuni ale insurgenților creștini. Aceste atrocități erau adesea îndreptate nu împotriva persoanelor individuale sau a oficialilor vinovați de fapte crude sau nedrepte, ci a civililor lipsiți de apărare. Autoritățile otomane au replicat prin represalii și mai dure, cu toate că Porții îi venea greu să facă față rebeliunii creștinilor neavînd la dispoziție o armată regulată. Guvernul nu avea sub control o forță polițienească adecvată la nivel local în nici o parte a imperiului. El nu avea fireşte forțe armate în Principate.

Revoluționarii creștini apelau de asemenea la măsuri crude împotriva membrilor propriei lor comunități religioase și naționale care refuzau să coopereze cu ei. Iată conținutul uneia dintre relatările referitoare la metodele de recrutare pentru revolta sîrbilor: „Era ceva obișnuit pentru convingerea celor care ezitau să se alăture rebeliunii ca vecinii mai decișii ai acestora să le dea foc la case, iar Karagheorghe îi spînzura pe turci de pragul propriilor lor case."[15] În acest caz, rebelii îl pîrau autorităților pe stăpînul gospodăriei, acesta fiind apoi forțat să se refugieze în zonele de deal și să se alăture insurgenților. Pe durata revoltei, participanții produceau adeseori mai multe daune propriilor lor consăteni decît otomanilor. Țăranii lui Vladimirescu dădeau foc și prădau. Dezordinea și lipsa unui control polițienesc corespunzător au permis instaurarea domniei indivizilor violenți și a criminalilor. Ioannis Makrigiannis, unul dintre militarii de frunte ai revoluției grecești, a ajuns la concluzia că nu-și putea opri oamenii să recurgă la acțiuni distructive. Iată cum descrie el un eveniment petrecut în 1824:

> După ce oamenii mei văzuseră cum trupele conduse de Gouras îi prădau pe țărani, în vreme ce eu le interziceam să facă așa ceva, nu m-au mai ascultat în timpul marșului. Într-un sat din apropiere de Tripotamon, unii dintre ei i-au jefuit pe săteni fără să țină seama de faptul că eram comandantul lor. Îmi era teamă că mă vor prăda și pe mine, pe tînărul Sisinis și pe alții și că voi fi considerat drept mincinos sau om fără onoare... Întrucît propriii mei oameni prădaseră satul, atunci cînd nenorociții lui locuitori au venit în fața mea cu lacrimi în ochi, iar eu nu i-am putut ajuta, am simțit o rușine de moarte.[16]

Istoria Balcanilor este plină și astăzi de relatări privind cruzimi fizice nu numai ca o răzbunare a celor la fel de mari ale adversarilor, ci și împotriva celor lipsiți de apărare, a dușmanilor învinși și a prizonierilor. În ciuda faptului că unele dintre aceste relatări conțin unele exagerări evidente, ele reflectă realmente atmosfera

[15] Dedijer et al., *History of Yugoslavia* , p. 266.

[16] Ioannes Makriannis, *The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*, trad. și ed. H. A. Lidderdale, Oxford University Press, London, 1966, p. 57.

conflictelor crîncene şi nemiloase care aveau loc între populaţia creştină şi conducătorii musulmani, dar chiar şi între naţionalităţi. Multe dintre obiceiurile timpului erau profund respingătoare pentru observatorii occidentali. Am văzut mai sus în cadrul acestui studiu că trimiterea unui cap tăiat sultanului era o practică curentă. Infigerea capetelor în pari şi tragerea în ţeapă erau metode obişnuite de controlare a marii mase a populaţiei. În unele zone primitive, colecţionarea capetelor făcea parte din cultura locală. Pentru muntenegreni, de exemplu, practica aceasta avea o mare importanţă simbolică. Un cunoscut scriitor iugoslav modern explică:

> Capul tăiat constituia cea mai mare mîndrie şi bucurie pentru muntenegrean. El considera luarea capetelor drept actul cel mai înălţător şi cea mai mare mîngîiere spirituală – care îşi are rădăcinile în istoria mitologică şi în lupta cu mîinile goale pentru supravieţuire. El nu simţea ură faţă de capul tăiat, ură pe care era înclinat să o simtă pentru el cînd era în viaţă, ci doar stimă şi solicitudine. Il spăla, îl săra şi îl pieptăna. La urma urmei era un cap de om şi emblema celui mai mare merit al său. Muntenegrenii nu expuneau capetele ca să-şi înspăimînte duşmanii, aşa cum simţeau turcii nevoia să o facă, ci ca semn de proslăvire şi preţuire. Numărul de capete pe care le avea cineva era ţinut minte, notat şi marcat pe pietrele de mormînt... Ceea ce pentru un străin părea sălbăticie, pentru muntenegrean reprezenta poezia faptelor războinice.[17]

Cu toate că Serbia, Grecia, Valahia şi Moldova au dobîndit fără îndoială o foarte mare libertate faţă de controlul otoman în perioada aceasta, autoritatea Porţii a fost înlocuită de o dominaţie care putea deveni şi mai greu de suportat dacă era exercitată din plin. Prin 1830, Principatele şi Serbia se aflau sub protectoratul oficial al Rusiei, iar Grecia sub cel al celor trei puteri garante: Marea Britanie, Franţa şi Rusia. Acest control al marilor puteri a exercitat o influenţă hotărîtoare asupra evoluţiei politice a statelor balcanice vreme de o lungă perioadă. Termenii de *protecţie* şi *protectorat* utilizaţi aici descriu instituirea dreptului unui stat unic sau a unui grup de state recunoscut într-o formă oarecare prin tratate internaţionale sau printr-un acord tacit de a se amesteca în sau de a controla politica internă sau externă a unei alte ţări. Funcţionarea acestei instituţii pînă la sfîrşitul secolului este descrisă amănunţit în continuare în cadrul relatării de faţă. Pe scurt însă, Principatele aveau să se afle sub protecţie rusească pînă în 1856 şi apoi sub supravegherea marilor puteri pînă în 1878, Serbia a fost sub protecţia Rusiei pînă în 1856 şi sub autoritatea marilor puteri pînă în 1878, după care a devenit clientă a Imperiului Habsburgic pînă în 1903, Bulgaria s-a aflat în sfera de influenţă rusească între 1878 şi 1886, iar Grecia a avut nenorocirea de a avea trei protectori, care şi-au păstrat poziţia pînă în 1923.

Gradul influenţei exercitate de o putere protectoare depindea de împrejurările din vremea respectivă şi de problemele implicate. Cu toate acestea, principiul general recunoscut al dreptului de supraveghere europeană însemna că alcătuirea primelor guverne balcanice era impusă mai curînd de marile puteri decît de liderii naţionali. Serbia constituie însă o excepţie, prima administraţie fiind opera oborcneazului Miloš. Împreună sau separat, statele europene au decis în 1830 forma de guvernămînt a Greciei, în 1856 organizarea Principatelor Dunărene, în 1878 statutul autonom al Bulgariei şi cel al Albaniei în 1913. Ulterior, puterile au intervenit în repetate rînduri în afacerile interne ale fiecăruia din aceste state. În anii următori, liderii balcanici au fost deci nevoiţi să trateze nu numai cu Poarta, ci şi cu statele Europei, care se bazau pe o enormă forţă militară, politică şi economică.

[17] Milovan Djilas, *Njegoš*, Hartcourt, Brace & World, New York, 1966, pp. 245-246.

5

Instituirea guvernelor naționale

În capitolele anterioare au fost analizate etapele parcurse de patru populații balcanice ca să dobîndească un grad înalt de control asupra propriei lor administrații. Pe la 1816, sub domnia oborcneazului Miloš, Serbia obținuse drepturi de autoguvernare internă, dar nu și un regim pe deplin autonom. Muntenegru reușise să păstreze o atitudine sfidătoare, ceea ce făcea ca încercările de percepere cu regularitate a taxelor sau de amestec în treburile lui locale să fie o politică prea costisitoare pentru Imperiul Otoman în împrejurări normale. Prin 1822, Principatele Dunărene reușiseră să scape de domnii fanarioți; relațiile exacte ale acestora cu Poarta și Rusia nu fuseseră încă stabilite. Pe la 1830, Grecia era, cel puțin teoretic, un stat pe deplin independent, în ciuda administrației bavareze și a protecției marilor puteri.

Cu toate că Muntenegru avea să continue să se angajeze în conflicte de frontieră aproape constante, iar Principatele Dunărene vor suferi o altă ocupație rusească și habsburgică în 1848, cu aceste excepții, statele balcanice au beneficiat de o perioadă de liniște relativă care va dura pînă în deceniul al optulea al secolului. Un conflict european major, Războiul Crimeei, a implicat realmente direct problemele Balcanilor, dar, în ciuda faptului că Principatele au trăit din plin și din nou experiența ocupației ruseşti, urmată de cea habsburgică și otomană, nu au avut loc bătălii în peninsulă, iar armatele locale nu au fost angajate în nici o luptă. Anii aceștia au putut fi deci consacrați consolidării regimurilor interne și încercărilor de modernizare și îmbunătățire a vieții locuitorilor. Drept urmare, problemele administrației interne au dominat istoria celor patru regiuni în acest interval. Deși ele aveau să se dezvolte atît social cît și politic pe diferite căi, toate s-au confruntat cu anumite probleme comune.

Prima sarcină care trebuia îndeplinită era instituirea administrațiilor naționale; a fost instalat în fiecare stat un regim puternic centralizat. Așa cum am văzut, în cadrul sistemului otoman, populația creștină se bucura de largi drepturi de autoguvernare prin comunitățile locale și prin sistemul *millet*. Creștinii nu aveau însă organizații laice în Imperiul Otoman. Biserica ținea locul administrației civile în Serbia, Bulgaria și Albania. O excepție putea fi întîlnită desigur în Principate sub forma curților domnești de la București și Iași, dar aceste provincii nu fuseseră niciodată administrate direct de Poartă. Practic, formarea guvernelor naționale implica preluarea puterii din mîinile autorităților locale care funcționaseră eficient în trecut în propriile lor sfere. Acest fapt a întîmpinat inevitabil o mare împotrivire atît în zonele creștine cît și în cele musulmane, unde notabilii țineau foarte mult la puterea și la prestigiul lor. În ciuda acestui fapt, era evident că statele mici nu puteau supraviețui fără o conducere centrală puternică care să poată la nevoie mobiliza și folosi resursele întregii națiuni.

Strîns legată de instituirea administrației era problema extrem de sensibilă a persoanei sau grupului care urma să controleze aparatul de stat. După cum am văzut, pe tot parcursul istoriei Balcanilor existaseră conflicte între conducător sau oricine deținea puterea executivă și notabilii și militarii care aveau legături cu anumite localități. Aceștia din urmă se călăuzeau de regulă după principiul pe care l-am văzut acționînd în timpul revoluțiilor grecilor și sîrbilor de a refuza recunoașterea autorității unui executiv pe care ei nu-l puteau controla. Așa cum vom vedea, acest grup avea să adopte adesea ideologia politică occidentală în sensul elaborării unor constituții sau a unor legi care să limiteze puterea conducătorului și al instituirii unor consilii sau adunări care să controleze împreună statul. Inițiativele acestea nu erau democratice. Familii puternice și persoane influente luptau pentru dominarea guvernelor, voind să-l controleze în interesul lor și al adepților lor. Cu toate că mulți și-au dobîndit puterea grație autorității lor în mediul rural, puțini erau în favoarea unei administrații descentralizate sau a lărgirii dreptului de vot pentru includerea țărănimii majoritare.

Pe lîngă înființarea instituțiilor interne, liderii balcanici trebuiau să stabilească natura relațiilor lor cu vecinii și cu marile puteri. Teoretic, statele autonome nu puteau avea relații externe – acesta fiind privilegiul și îndatorirea Porții. De fapt, toate o făceau într-o formă sau alta. În momente de criză, erau în general trimiși agenți la curțile europene ca să prezinte punctul propriu de vedere al națiunii respective. Mai eficiente erau însă relațiile directe stabilite între consulatele europene din capitalele balcanice și guvernele naționale. Agenții consulari europeni au fost foarte activi pe tot parcursul acestei perioade. Ei se aflau în competiție unii cu alții pentru a fi cei mai influenți, se amestecau tot timpul în afacerile interne ale statelor din Balcani, susțineau facțiuni politice rivale și căutau să obțină privilegii speciale pentru clienții lor. Poziția lor era uneori foarte puternică. Datorită capitulațiilor, aceștia aveau un statut legal aparte pînă și în statele autonome, ceea ce îi scotea de sub jurisdicția tribunalelor locale. Agenții consulari puteau de asemenea oferi protecție și favoruri localnicilor; unii dintre ei putînd chiar vinde cetățenia propriei lor țări.

Ca parte a relațiilor lor externe, guvernele trebuiau să elaboreze o politică națională. Firește că nici unul dintre aceste state nu-i includea pe toți locuitorii balcanici de naționalitatea respectivă. Evident, trebuiau alcătuite planuri diplomatice și militare pentru eventuala anexare a altor teritorii. Trebuia totodată să se facă propagandă ideii naționale. Ne este imposibil să apreciem măsura în care aveau locuitorii din orice zonă a Balcanilor convingeri naționaliste, în sensul credinței că statul-națiune era diviziunea morală și politică firească pentru omenire și că lui trebuiau să-i fie cetățenii loiali în primul rînd. Majoritatea țăranilor erau probabil mai atașați emoțional de familiile lor și de regiunile unde locuiau și poate și de bisericile din partea locului. Bineînțeles că noile guverne au luat cu adevărat în serios sarcina de a ține lecții de patriotism populației. Propaganda națională, atît cea destinată uzului intern cît și cea externă, a devenit o industrie importantă a statelor și era poate cea mai solidă componentă a educației oferite de noul sistem de învățămînt.

Odată cu dobîndirea autonomiei sau a independenței, noile regimuri trebuiau să-și reglementeze relațiile cu biserica ortodoxă, care, după cum am menționat, îndeplinea multe funcții importante în timpul dominației otomane. Una dintre primele măsuri luate de fiecare guvern a fost încercarea de a separa organizațiile lor ecleziastice de Patriarhia de la Constantinopol. Deși era clar că bisericile nu puteau rămîne sub jurisdicția unui cler strîns legat de Imperiul Otoman, acțiunea aceasta era totodată în beneficiul statului. Ceea ce s-a produs în acest moment

nu era o separare a bisericii de stat, așa cum s-a întîmplat în Europa Occidentală liberală, ci o subordonare a autorităților religioase celor laice. Guvernul a preluat acele aspecte ale vieții care fuseseră anterior sub jurisdicția milletului, inclusiv nu numai chestiuni ca educația și bunăstarea socială, ci și, într-o oarecare măsură, călăuzirea morală a populației. Sub dominația otomană, biserica ortodoxă avea responsabilități politice majore; ea îi ținea uniți pe creștini și le ordona viața. Noile biserici naționale urmau să fie conduse de sinoade ai căror membri erau adesea numiți pe criterii politice; principala lor preocupare avea destul de des să nu fie doar concentrarea asupra problemelor pur ecleziastice.

Cu toate că o minoritate din fiecare stat urma să decidă asupra problemelor politice importante, acțiunile lor implicau desigur soarta țărănimii, care constituia majoritatea populației. Excluși de la participarea directă la activitățile politice, țăranii erau interesați în primul rînd de chestiunea pămîntului, în special de problemele legate de drepturile de proprietate asupra acestuia și de costuri acolo unde loturile erau deținute în sistemul dijmei sau al arendei. Taxele cuvenite statului și corvezile erau și ele împovărătoare. Obiectivul principal al celei mai mari părți a familiilor țărănești era asigurarea controlului direct asupra unei anumite bucăți de pămînt și, eventual, extinderea acestei proprietăți. Am prezentat deja grava confuzie din sistemul proprietății funciare din secolul al optsprezecelea, cu multiplele lui metode de deținere a pămîntului și povara impozitelor și a corvezilor. O reglementare a acestei chestiuni constituia o necesitate stringentă pentru regimurile naționale, iar soluțiile adoptate de ele vor avea un efect hotărîtor asupra evoluției viitoare a fiecărui stat.

Toate guvernele balcanice erau extrem de conștiente de faptul că dezvoltarea lor economică era mult în urma Europei Occidentale. Spre sfîrșitul secolului, în ciuda apariției statelor independente, prăpastia dintre Balcani și apusul Europei se adîncise considerabil. Eforturile depuse pentru modernizarea societăților balcanice și de introducere a realizărilor tehnologice avansate ale Occidentului, cum ar fi căile ferate și telegraful, constituie o parte importantă a istoriei acestei regiuni. Punctele principale ale capitolului de față sînt însă problemele organizării politice, relațiile dintre statele balcanice și marile puteri și chestiunea pămîntului și a țăranului. Problemele economice generale sînt tratate în secțiunea următoare.

SERBIA DE LA MILOŠ LA MILAN

Să ne amintim că statutul principatului sîrb fusese stabilit pe baza înțelegerii dintre Miloš și Marashli Ali Paşa, vizirul Rumeliei. Lui Miloš i s-a recunoscut titlul de cneaz suprem, guvernul lui urmînd să administreze țara și să strîngă impozitele. Domnia lui nu a fost însă ereditară. În plus, spre deosebire de Principatele Dunărene, prezența otomană în Serbia era încă puternică și evidentă. A fost numit un guvernator otoman al Belgradului, dar alți oficiali și judecători au rămas în funcțiile lor. Spahiii, negustorii și garnizoanele orașelor fortificate aminteau în continuare de controlul otoman. Obiectivul fundamental al primei perioade a domniei lui Miloš era schimbarea acestei situații. El voia să-și întărească poziția personală și să obțină mai multe drepturi de autonomie pentru statul pe care îl conducea.

În acest timp, Serbia era un ținut extrem de primitiv. După cum scrie o autoritate în domeniu, ea era

> un pașalîc sărac și primitiv avînd fizic aspectul unei regiuni de frontieră din America și trăsături culturale ce reflectau secolele trecute de dominație otomană.
> Puținele drumuri tăiate prin păduri puteau fi străbătute numai cu piciorul, călare sau într-un car tras de boi. Doar două drumuri erau potrivite pentru trăsuri, dar aceasta nu crea nici o problemă, întrucît numai doi oameni se puteau lăuda că au trăsuri, pașa Belgradului și însuși cneazul Miloș. Țăranii sîrbi considerau pădurile din jur drept o pacoste de care trebuiau să scape cît mai curînd posibil, și, ca și americanii din zona de frontieră, ei au dat foc la mari întinderi ca să semene grîne printre trunchiurile carbonizate. De asemenea, modul de viață de zi cu zi din valea Moravei semăna foarte mult cu cel din valea fluviului Ohio – aceleași case din lemn, mobilier și haine făcute de mînă, mîncare simplă, dar din belșug, țuică de prune în loc de rom, cărți și școli bătătoare la ochi prin puținătatea lor malarie și alte boli din abundență tratate cu o combinație de leacuri de casă, bărbieri și șarlatani. [1]

Doar aspectul exterior lega Serbia de vestul Americii. Domnia lui Miloș avea să demonstreze cît de profund afectase dominația otomană perspectiva politică a locuitorilor peninsulei.

Prima sarcină a lui Miloș era organizarea unei administrații centrale. El moștenise o singură instituție de stat, Curtea Supremă Națională de Justiție, care era cea mai înaltă istanță judecătorească; în afară de aceasta Miloș nu dispunea de nici o temelie pe care să poată clădi ceva. Cneazul nu era un om educat, nu știa să scrie sau să citească. Nu avea nici experiența vieții din afara Imperiului Otoman, astfel că era firesc să adopte modelele otomane în administrarea statului; în fond, el acționa ca un pașă turcesc. Lui Miloș i se opuneau notabilii locali, care erau nemulțumiți de atitudinea lui și de faptul că funcția supremă era ocupată de unul dintre ei. Ei erau obișnuiți să-și conducă propriile districte cu amestec minim din partea unei autorități centrale. Lupta dintre cneaz și notabilii disidenți va constitui tema principală a istoriei politice a Serbiei în deceniile care vor urma.

Miloș avea avantajul de a fi un politician extrem de inteligent și viclean. El a reușit nu numai să domine situația politică, ci și să se îmbogățească foarte mult. Țăran sărac la origine, el a devenit unul dintre cei mai avuți oameni din Europa. Dat fiind că banii publici nu erau strict separați de fondurile lui personale, el nu ezita să-i folosească în speculații al căror profit îl băga în buzunar. Miloș a pus stăpînire pe pămînturile statului și pe proprietățile confiscate de la otomani. Administrînd taxele pentru lucrări publice, el îi punea pe țărani să-și presteze obligațiile pe moșiile lui particulare. Deținea monopolul exportului de vite și al vînzării sării și poseda pămînturi întinse și șaptesprezece sate în Valahia.

Deși avea o atitudine autocratică și era evident corupt, Miloș era un conducător popular și respectat de marea masă a populației. El era o figură pe care țăranul o putea înțelege. Analfabet și necioplit, cneazul nu era prea departe de omul de rînd. Pe toată durata domniei lui, Miloș a întîmpinat dificultăți în relațiile cu Poarta și cu notabilii, dar a beneficiat de sprijinul deplin al celei mai mari părți a populației.

Divergențele dintre Miloș și Poartă aveau la bază atît autoritatea sa personală, cît și precizarea drepturilor guvernului sîrb. Domnia lui nu era ereditară, iar granițele

[1] L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart, New York, 1958, p. 251.

principatului nu fuseseră stabilite definitiv. În ciuda faptului că păstra contactul cu guvernul rus, care i-a promis că îi va sprijini eforturile de implementare a articolului VIII al Tratatului de la București, Miloš prefera să trateze direct cu Poarta. Metoda lui era să obțină avantaje prin colaborarea cu autoritățile turcești; făcea frecvent profesiuni de credință și devotament față de sultan și împărțea bacșișuri grase în stînga și-n dreapta. Primul lui obiectiv era asigurarea dreptului ereditar la succesiune pentru familia sa.

Din cauză că nu voia să-și primejduiască relațiile cu Poarta, cneazul a refuzat să coopereze cu Eteria în strădania acesteia de a organiza o mare revoltă balcanică. Fără îndoială că nu a existat nici o legătură strînsă între sîrbi și greci, iar interesele Serbiei fuseseră prejudiciate de influența fanarioților la Constantinopol. La rîndul lor, liderii grecilor erau interesați în primul rînd de folosirea ținuturilor sîrbești ca bază de operațiuni pentru revoluția lor națională. În afară de aceasta, întreaga chestiune a ajuns să fie implicată în politica internă a țării și să aibă efect asupra opoziției notabililor care vedeau în Karagheorghe o alternativă preferabilă lui Miloš. Revenirea în țară a liderului primei revoluții constituia așadar o provocare la adresa puterii cneazului. Asasinarea lui în iulie 1817 a marcat declanșarea conflictului dintre familiile Obrenović și Karagheorghević.

Atunci cînd Miloš nu a reușit să obțină aprobarea otomanilor privind succesiunea sa ereditară, el a convocat în 1817 o adunare și a convins-o să-l declare domnitor ereditar. Fără consimțămîntul Porții sau a marilor puteri, actul acesta avea însă o mică valoare reală. Drept urmare, Miloš a pornit să-și consolideze domnia în țară. Curtea Supremă Națională de Justiție a fost ticsită cu adepți ai cneazului. El s-a asigurat și de atitudinea favorabilă lui a autorităților comunale, numindu-i personal pe oborcnejii fiecărei localități și plătindu-le un salariu; adunările locale au fost private de autoritatea de care se bucurau înainte. Cu ajutorul rudelor și al prietenilor lui, cneazul a reușit să-și mențină controlul asupra statului. Cu toate că au existat mai multe conspirații împotriva lui, el le-a dejucat pe toate prin metode directe și brutale. Cu toate acestea, Miloš nu a reușit să extindă drepturile de autonomie ale sîrbilor prin politica de colaborare. Ca și în Principate, schimbările în domeniul relațiilor politice cu Poarta aveau să se producă ca urmare a crizelor internaționale și a acțiunilor Rusiei. Această mare putere continua să susțină poziția Serbiei. În articolul V al Convenției de la Akkerman din octombrie 1826, Poarta dădea asigurări relativ la îndeplinirea obligațiilor ce-i reveneau conform acordurilor anterioare. Acestea erau definite din nou în Actul Adițional, prin care se garanta Serbiei

> libertatea practicării religiei, alegerea conducătorilor ei, independența administrației ei interne, reanexarea districtelor desprinse de Serbia, comasarea diverselor taxe într-una singură, trecerea în mîinile sîrbilor a proprietăților aparținînd musulmanilor, plata impozitelor pe veniturile rezultate din acestea odată cu tributul, libertatea comerțului, permisiunea pentru negustorii sîrbi de a călători pe teritoriile otomane cu propriile lor pașapoarte, înființarea de spitale, școli și tipografii; și, în sfîrșit, interdicția pentru musulmanii care nu aparțineau garnizoanelor de a se stabili în Serbia.[2]

Firește, atingerea acestor țeluri avea să depindă de victoria rușilor în războiul ruso-turc din 1828-1829, un conflict în care sîrbilor nu li s-a solicitat participarea.

[2] Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaties*, 4 volume, Butterworths, London, 1875-1891, I, 758-759.

articolul VI din Tratatul de la Adrianopol confirma stipulările anterioare și făcea o mențiune adițională referitor la o cedare teritorială, care afecta statutul a șase districte revendicate de Serbia, dar care nu erau administrate de Miloș.

Printr-un firman din octombrie 1830, guvernul otoman acorda principatului sîrb statutul de autonomie deplină. Miloș era recunoscut ca domnitor ereditar, urmînd să domnească împreună cu o adunare. Urma să fie stabilit un tribut și nici un musulman nu avea voie să locuiască pe teritoriul statului, cu excepția soldaților care făceau parte din efectivele celor șase fortărețe aflate încă sub control otoman direct. Ceilalți trebuiau să-și vîndă proprietățile și să plece. Problema celor șase districte nu va fi rezolvată definitiv decît în 1833. În același timp, Poarta, amenințată serios de un conflict iminent cu Egiptul, a cedat teritoriul respectiv, stabilindu-se în schimb un tribut de 2,3 milioane de piaștri pe an. Odată cu trasarea precisă a frontierelor și cu definirea relațiilor cu Poarta, principala atenție a Serbiei se putea îndrepta spre chestiunea deciderii persoanei sau facțiunii care avea să conducă guvernul autonom.

Conform firmanului din 1830, Miloș urma să domnească în colaborare cu un consiliu și o adunare, organisme care aveau teoretic rolul de a veghea pentru ca acesta să nu-și depășească autoritatea. În Serbia mai exista și o instituție tradițională, *skupština*, o adunare populară formată din bărbații fiecărui district, care era convocată în momente de criză ca să fie pusă la curent cu și să ratifice declarațiile liderilor respectivi. Pe la 1830, domnia arbitrară a conducătorului statului dusese la apariția unei opoziții unite alcătuită mai ales din notabili, negustori, oficiali din conducerea statului și din alte persoane care suferiseră daune din cauza acțiunilor lui Miloș sau care îl urau personal. Pe parcursul acestui deceniu, aceștia au încercat să-l oblige pe cneaz să înființeze un consiliu sau o adunare cu care să împartă puterea, o acțiune care era de fapt stabilită prin acordul încheiat cu Imperiul Otoman. Așa cum era de așteptat, Miloș nu a acceptat să-și limiteze de bunăvoie autoritatea. În 1835 s-a întrunit o adunare, la care au participat circa patru mii de reprezentanți, care a elaborat așa-numita *Ofertă Constituțională*. Aceasta cerea constituirea instituțiilor menționate mai sus. Cneazul a numit într-adevăr un consiliu, pe care după aceea l-a ignorat însă, așa cum a făcut și cu celelalte prevederi incluse în document.

Chestiunea constituțională le implica și pe marile puteri, care urmăreau evenimentele interne din Serbia prin consulatele lor de la Belgrad, din care majoritatea au fost înființate în această perioadă. Rușii aveau deja reprezentanți în principatul sîrbesc; lor li s-a alăturat în 1835 un consulat austriac, în 1837 unul britanic, iar în 1838 unul francez. Ca și la Constantinopol și în oricare altă capitală balcanică, aceste consulate concurau în privința obținerii influenței asupra guvernului și participau activ la certurile interne.

În timpul acestei crize politice, opoziția față de Miloș era constituită de Partidul Constituțional, al cărui șef era Toma Vučić-Perišić. Scopul acestui partid era adoptarea unei constituții care să limiteze puterea cneazului și să-l oblige să guverneze împreună cu oamenii de frunte ai țării. Nu se punea problema participării populare sau a unei reforme democrate. Alternativa oferită era domnia unui conducător corupt sau a unei oligarhii. Avînd aceste opțiuni, guvernele britanic și francez sprijineau sistemul absolutist al lui Miloș. În schimb, Rusia îi susținea pe constituționaliști. Sub presiunea puternică a opoziției interne, Miloș a fost nevoit să fie de acord cu modificarea sistemului de guvernare. A fost trimisă o delegație sîrbă la Constantinopol, unde discuțiile au fost influențate mai cu seamă de Rusia. Imperiul Otoman se afla în toiul unei noi crize egiptene, astfel că sprijinul rușilor îi asigura o poziție

diplomatică avantajoasă la Constantinopol. În decembrie 1838 a fost emis un act cunoscut sub numele de *Constituția Turcească*. Mai mult un statut administrativ decît o veritabilă constituție, acest document va sta totuși la baza guvernului Serbiei pînă în 1869. Cel mai important aspect era limitarea stabilită de prevederile lui în legătură cu puterea arbitrară de pînă atunci a domnitorului. El urma să conducă de acum înainte împreună cu un consiliu alcătuit din șaptesprezece membri. Aceștia erau numiți de el, dar după aceea nu puteau fi înlocuiți. Atît cneazul cît și consiliul stabileau legislația, iar Miloš avea drept de veto. Actul reglementa și alte aspecte ale vieții statului, cum ar fi aparatul birocratic și sistemul juridic. Neputînd accepta noul aranjament, Miloš a abdicat și a plecat din țară.

În ciuda plecării lui în aceste condiții vitrege, cneazul realizase multe în timpul domniei lui. El rezolvase problema statutului Serbiei în cadrul Imperiului Otoman și obținuse o trasare foarte favorabilă a granițelor ei. Cu toate că Rusia era conform tratatului puterea protectoare, nici ea, nici oricare altă mare putere nu putea exercita tipul de dominație politică care, așa cum vom vedea, era încă în vigoare în statele învecinate. Pe lîngă aceasta, Miloš stabilise cadrul administrației interne. Erau puse deci temeliile statului birocratic. Către sfîrșitul domniei lui, numărul oficialilor se ridica la 672, din care 201 făceau parte din poliție. Oamenii aceștia aveau să formeze pe viitor un grup influent și să înființeze organizații proprii întru apărarea intereselor lor. Sub primul domnitor însă, posturile din slujba statului erau ocupate în primul rînd de partizanii lui Miloš.

În pofida faptului că oborcneazul, ca și mulți alți lideri revoluționari, era analfabet, el s-a ocupat de dezvoltarea educației. În 1830 și-au deschis porțile cîteva școli elementare și un liceu. O tipografie și-a început activitatea în 1831. Inițial, situația era foarte dificilă. Nu prea erau profesori cu o instruire corespunzătoare și nici cărți sau alte obiecte necesare școlilor. În timpul primelor decenii ale statului autonom, principala influență intelectuală a fost cea a sîrbilor de pe teritoriul monarhiei habsburgice, care beneficiaseră de condiții educaționale mai bune decît cei de sub dominația otomană. Acești sîrbi de peste graniță, numiți *prečani*, vor constitui un element important al noii birocrații, deoarece aveau calificarea de care avea nevoie statul. Voivodina avea să rămînă centrul cultural al sîrbilor pînă cînd tînărul stat va avea șansa să o ajungă din urmă.

Statutul bisericii sîrbești a fost de asemenea pus la punct în timpul domniei lui Miloš. Sultanul a acceptat în 1830 să reinstituie fosta ei autonomie; organizația națională era condusă de mitropolitul Belgradului, care a fost între 1833 și 1859 foarte capabilul Peter Iovanović. Deși ortodoxia va juca într-adevăr un rol important în evoluția națională a Serbiei, era limpede că puterea se va afla începînd din acel moment în mîinile autorității laice, adică în cele ale conducătorului statului și ale guvernului acestuia.

Se vede clar că țăranului nu-i revenea nici un rol în noua ordine constituțională. *Constituția Turcească* acorda puterea unui grup restrîns de oameni influenți. Nu exista nici o prevedere relativ la convocarea *skupștinei*. Puterea politică fusese transferată în totalitate din lumea satelor și a nahijelor în cea a capitalei Belgrad. Odinioară, pe vremea administrației otomane, țăranul jucase adesea cel puțin un rol politic limitat în cadrul comunității sale sau ca luptător revoluționar; el era acum cîrmuit de agenții guvernului central trimiși în localitatea lui. Cu toate acestea, revoluția adusese unele cîștiguri, dintre care deosebit de important era faptul că țăranilor li se acordase tipul de rezolvare a chestiunii pămîntului pe care îl doreau.

Așa cum am menționat, Serbia era în mod tradițional ținutul micilor gospodării țărănești. Ca urmare a revoltei și a înțelegerilor ulterioare, familiile legate anterior de domeniile aflate în proprietatea musulmanilor au devenit stăpîne pe deplin pe pămîntul pe care îl lucrau. În timpul și imediat după revoluție, s-au depus eforturi serioase pentru alungarea din mediul rural a moșierilor turci. Viața a devenit grea și periculoasă pentru cei care încercau să rămînă. Acolo unde a fost posibil, Miloš a pus mîna pe proprietățile statului otoman. Tratatele de mai tîrziu, care interziceau stabilirea musulmanilor în Serbia, îi obligau pe aceștia să-și vîndă proprietățile și să emigreze. Spahiii au fost nevoiți să plece în 1830, dar au primit despăgubiri pentru pierderile lor. Pămîntul lor a trecut apoi în stăpînirea micilor proprietari. Bineînțeles, rezolvarea chestiunii pămîntului nu era atît de presantă în Serbia ca în alte regiuni. Existau încă uriașe suprafețe de păduri și pămînt necultivat. În ciuda acestui fapt, aranjamentul făcut în perioada aceasta asigura continuarea existenței în ținuturile sîrbești a micilor proprietari funciari, excluzînd înființarea de domenii întinse. Un act din 1836 îl apăra pe țăran de eventualitatea pierderii pămîntului său în favoarea creditorilor; el stabilea un minim necesar, în care erau incluse casa, un mic lot de pămînt și cîteva vite, toate acestea neputîndu-i fi luate gospodăriei lui.

În iunie 1839, după abdicarea lui Miloš, succesiunea a revenit fiului său Milan. Acest domnitor, care era grav bolnav de tuberculoză, a murit după douăzeci și șase de zile fără să fi apucat să preia conducerea statului. Puterea a fost preluată de o regență pînă în martie 1840, cînd s-a întors de peste hotare fratele lui, Mihail. Domnitorul acesta în vîrstă de șaisprezece ani se afla într-o poziție extrem de dificilă. El trebuia să facă față unei duble opoziții: cea a Partidului Constituțional și cea formată din cei care doreau întoarcerea tatălui său. În 1842 a fost și el nevoit să plece din țară. A fost atunci convocată o adunare, care a fost dominată de constituționaliști. Aceștia l-au ales drept conducător al statului pe Alexandru Karagheorghević, fiul marelui lider revoluționar.

Domnia lui Alexandru a fost marcată de dominarea Partidului Constituțional condus de Toma Vučić-Perišić, Avram Petronijević și Ilija Garašanin. Ei erau sprijiniți de notabilii, birocrații și negustorii care alcătuiseră fosta opoziție a regimului lui Miloš. Puterea din cadrul guvernului se afla acum în mîinile consiliului, nu într-ale domnitorului. Țelul noii administrații era un stat bine guvernat. Ea era interesată de asigurarea domniei legii, a libertății economice și a unui sistem de învățămînt eficient. Liderii ei nu erau democrați, așteptîndu-se ca partidul lor să domine statul. În perioada cît s-au aflat la putere, ei și-au atins realmente o parte din țeluri. Regimul birocratic centralizat a fost consolidat. În 1844 a fost emis un cod de legi bazat pe modelele austriece. Ca și Miloš, constituționaliștii i-au numit în cea mai mare parte a posturilor guvernamentale pe suporterii lor. Oamenii aceștia, foarte mulți dintre ei născuți pe teritoriul habsburgic, erau măcar mai bine educați decît cei care ocupaseră aceste posturi înaintea lor, dar aveau puține puncte comune cu țărănimea. Ei constituiau o elită birocratică și, ca atare, au provocat multe nemulțumiri în rîndul celor pe care fuseseră trimiși să-i administreze.

Este lesne de înțeles că Alexandru nu avea nici un control asupra situației, neposedînd o personalitate puternică. Poziția lui era afectată de faptul că familia Karagheorghević nu se bucura de dreptul la o domnie ereditară, care fusese acordat doar dinastiei Obrenović. Domnitorul nu avea o bază de sprijin popular în țară; el nu putea apela la țărănime ca să-l apere împotriva regimului birocratic. Domnia lui nu era agreată nici de Rusia, nici de Imperiul Habsburgic, care colaborau pe plan

internațional. Exista desigur și permanenta amenințare a revenirii dinastiei Obrenović, cu toate că susținătorii acesteia erau împărțiți între candidatura lui Miloš și cea a lui Mihail.

Domnia lui Alexandru a acoperit anii a două evenimente majore din istoria Europei – revoluția de la 1848 și războiul Crimeei, care vor fi discutate mai amănunțit ceva mai încolo. Situația revoluționară din Imperiul Habsburgic a stîrnit firește un mare interes în principatul sîrbesc, mai cu seamă evenimentele în care era implicată populația sîrbească a monarhiei. Unii dintre sîrbi au trecut într-adevăr granița ca să participe la revolte sau să lupte împotriva insurgenților unguri. Războiul Crimeei a creat probleme și mai serioase. Atunci cînd Imperiul Otoman s-a implicat în 1853 în conflictul cu Rusia, a existat bineînțeles tentația de a profita de faptul că otomanii aveau alte griji pentru a obține unele cîștiguri teritoriale. În 1854, Franța și Marea Britanie au trecut de partea turcilor. Alături de Imperiul Habsburgic, aceste puteri doreau să mențină ostilitățile departe de zona Balcanilor și să apere interesele aliatului lor. S-au făcut deci presiuni puternice asupra Belgradului pentru ca acesta să se abțină de la orice act dușmănos.

În perioada aceasta, guvernul sîrb era mai apropiat de Franța decît de orice altă putere. Atît Rusia cît și Austria continuau să fie nefavorabile administrației Karagheorghević și s-o privească cu suspiciune. Dat fiind faptul că Serbia nu putea spera să fie sprijinită dacă adopta o politică agresivă, nu s-a făcut nici un pas înainte în relațiile externe. Cu toate acestea, chestiunea viitoarelor obiective teritoriale constituia un permanent subiect de discuție. În 1844, Garašanin a elaborat un plan, numit *Načertanije*, care ilustra probabil cel mai bine orientarea gîndirii naționalistului sîrb. Documentul cerea unificarea tuturor ținuturilor considerate predominant sîrbești și ortodoxe, care includeau Bosnia, Herțegovina, „Vechea Serbie" – adică regiunea Kosovo –, Muntenegru, Vojvodina și nordul Albaniei.

Deși domnitorul se afla într-o postură dezavantajoasă, el depunea totuși eforturi constante ca să-și apere și să-și întărească autoritatea. Un punct important al conflictului era compoziția cabinetului, ai cărui membri erau aleși de Alexandru din rîndul celor din consiliu. Acest organism era împărțit în două tabere: adepții și dușmanii domnitorului. În momentul acesta, constituționaliștii au propus convocarea unei adunări pentru definirea puterilor ramurii executive a guvernului. Un număr de 439 de reprezentanți au participat la Adunarea de Sfîntul Andrei din decembrie 1858. Cu toate că membrii Partidului Constituționalist erau siguri că îi vor putea controla pe participanți, ei s-au pomenit în situația de a fi manevrați. A existat realmente o foarte mare opoziție nu numai împotriva lui Alexandru, ci și a dinastiei Karagheorghević. Drept urmare, adunarea a decis detronarea lui Alexandru, rechemarea cneazului Miloš și reinstalarea dinastiei Obrenović.

Întors după o lungă perioadă de exil, Miloš a domnit doar un an și jumătate înainte de a muri la vîrsta de optzeci de ani. Ideile lui politice nu se schimbaseră; el intenționa să fie un monarh absolut. În 1859 s-a stabilit totuși ca adunarea să se întrunească cu regularitate la fiecare trei ani, dar mai curînd ca organism consultativ decît legislativ. Guvernul sîrb era deci compus din trei elemente potențial rivale: cneazul, consiliul și adunarea. Aceste sectoare aflate într-o competiție acerbă vor constitui baza unei noi alinieri politice și cea a două partide. Pe viitor, Partidul Liberal avea să joace rolul de aliat al susținătorilor adunării, în timp ce Partidul Conservator sprijinea autoritatea consiliului și a domnitorului.

Mihail Obrenović și-a început cea de a doua domnie în 1860. În vîrstă de treizeci și șapte de ani acum și mult mai experimentat, el era bine educat și călătorise foarte mult. Era familiarizat cu situația internațională generală, acest aspect al domniei lui avînd o importanță deosebit de mare. Politica lui internă a fost de asemenea în mare parte reușită. Ca și tatăl lui, el era hotărît să domnească, dar voia
să-i dea autorității sale o formă constituțională. Conform cerințelor, Mihail a ținut adunările din trei în trei ani, dar a luat măsuri ca partizanii lui să domine în timpul desfășurării lucrărilor acestora. El a aplicat politica de supraveghere a alegerilor, asigurîndu-se ca aparatul birocratic să fie alcătuit din sprijinitorii săi. A cooperat în primul rînd cu Partidul Conservator, liberalii fiind obligați să treacă în opoziție. Ministrul lui cel mai important era Ilija Garašanin, care jucase un rol proeminent și în timpul domniei anterioare.

Chiar dacă moartea prematură a lui Mihail a împiedicat atingerea scopurilor lui de mai mare anvergură, el a făcut cu adevărat anumiți pași înainte în politica externă. Primul lui obiectiv a fost întărirea armatei, domeniu în care a reușit cu brio. Forțele lui militare au devenit cele mai puternice dintre toate statele balcanice. El a introdus în 1861 regula ca toți bărbații între douăzeci și cincizeci de ani să presteze serviciul militar, putînd astfel conta pe aproximativ nouăzeci de mii de soldați. Deși instruirea și echipamentul lor lăsau mult de dorit, efectivele erau impresionante ca număr. Următoarea măsură evidentă a fost izgonirea din Serbia a garnizoanelor militare otomane din cele șase orașe fortificate. Dintre acestea, Belgradul avea o importanță crucială. Orașul avea o populație de circa trei mii de musulmani, alcătuită mai ales din soldați și negustori. Incidentele dintre locuitorii creștini și musulmani erau greu de evitat, evenimentul din 1862 determinînd trupele otomane să bombardeze orașul din fortăreața de la Kalemegdan. Guvernul sîrb, apelînd la sprijinul marilor puteri, a început o lungă perioadă de negocieri cu Poarta avînd drept obiectiv înlăturarea tuturor garnizoanelor, scop care a fost atins abia în 1867.

Domnia lui Mihail este cunoscută în special pentru inițierea de către el a formării unui sistem de alianțe balcanice care să ducă la eliberarea peninsulei de sub jugul otoman. Această perioadă de agitație națională și revoluționară din regiunea pe care o studiem, ca și cea din Europa Centrală, este analizată mai amănunțit într-o secțiune ulterioară a cărții de față. Să menționăm totuși aici că Mihail a reușit să încheie acorduri cu Muntenegru (1866), cu Grecia (1867) și cu România (1868). El a făcut din Serbia centrul balcanic al activităților revoluționare și naționale. Atitudinea lui binevoitoare față de grupurile de bulgari din țara lui va fi de mare ajutor în continuarea eforturilor de atingere a țelului organizării unei mișcări revoluționare în ținuturile bulgărești. În ceea ce privește obiectivele sîrbilor, scopurile etapei viitoare prevedeau anexarea Croației catolice și a ținuturilor locuite de sîrbii ortodocși aflate sub stăpînire habsburgică. Conducerea oricărei mișcări a slavilor sudici, indiferent de teritoriul sau de populația implicate, urma firește să rămînă în mîinile celor de la Belgrad. Ambițiosului program al lui Mihail i s-a pus brusc capăt în iunie 1868, cînd a fost asasinat.

Dat fiind că Mihail nu avea moștenitori direcți, a urmat la tron nepotul lui, Milan. Noul domnitor avea atunci doar treisprezece ani, astfel că a fost numită o regență. Milan avea antecedente nefavorabile înaltei lui poziții. Se născuse în 1854 în Valahia. Mama lui, Maria Catargiu, devenise după moartea soțului ei amanta domnitorului român Alexandru Ioan Cuza. Milan, care avea nouă ani, a fost trimis la studii la Paris și nu a avut parte de o copilărie fericită. Întreaga lui domnie s-a

caracterizat prin slăbiciunea și instabilitatea sa ca persoană, acoperind totodată o perioadă de războaie și dezastre naționale.

Tînărul șef de stat avea să fie martor al înlocuirii documentului din 1838 printr-o nouă constituție. În 1869, a fost convocată sub egida regenței o adunare națională. Să notăm că, deși Serbia era încă sub suveranitate otomană, nici Poarta, nici marile puteri nu s-au amestecat în activitatea acestui organism. Constituția emisă acum îi asigura domnitorului o poziție puternică în stat. Adunarea avea și ea puteri importante. Trei sferturi din membrii acesteia erau aleși, numai un sfert fiind numiți de domnitor, care avea și dreptul de a o dizolva. Consiliul era redus la ceva mai mult decît rolul unui comitet administrativ. Actul acesta conținea de asemenea declarații privind drepturi civile, cum ar fi dreptul de exprimare a opiniei, cel de adunare și libertatea presei.

Serbia a trecut deci între 1815 și 1869 de la statutul de provincie semiautonomă la cel de stat cu o autoguvernare aproape totală. Teoretic, Imperiul Otoman era în continuare puterea suzerană căreia îi era plătit un tribut. Practic însă, Poarta depunea puține eforturi de influențare a afacerilor interne ale Serbiei. Un amestec mai mare se înregistra în politica externă, dar acest lucru nu l-a împiedicat pe Mihail să-și continue strădaniile în vederea implementării programelor lui active și agresive. Cît privește administrația internă, guvernul evoluase de la nivelul primitiv din timpul lui Miloš, cînd cneazul deținea întreaga putere și făcea ce voia cu vistieria statului, la regimul constituțional din 1869. După cum am văzut, pe parcursul acestei perioade, administrația locală a fost trecută sub controlul aparatului birocratic centralizat.

Cu toate că s-ar putea argumenta că majoritatea acestor schimbări slujeau evoluției națiunii, anumite atribute ale regimului autonom au avut un efect advers. Implicarea poliției în alegeri și domnia corupției în politică au fost deja menționate. Cu toate acestea, trebuie să scoatem în evidență faptul că în Serbia, ca și în alte state balcanice, anumite practici erau acceptate, fiind considerate fie normale, fie inevitabile, chiar dacă ele ar fi fost aspru criticate în alte părți ale Europei. Stăpînirea otomană, aflată într-o perioadă de declin, fusese profund coruptă, cel puțin după standardele occidentale. Nimeni nu se putea aștepta ca noile regimuri din Balcani să schimbe practicile tradiționale peste noapte.

MUNTENEGRU

Măsuri similare destinate consolidării politice au fost luate în aceeași perioadă și în cel de al doilea stat sîrbesc, Muntenegru. La începutul secolului, țara aceasta nu avea granițe recunoscute, iar statutul ei față de Imperiul Otoman nu fusese încă stabilit. Conducătorii Muntenegrului afirmau adesea că statul lor era independent; Imperiul Otoman susținea însă că aceste ținuturi constituiau parte integrantă a teritoriului său. Regiunea era extrem de înapoiată atît politic, cît și economic. În ciuda existenței episcopiei de la Cetinje și a postului de guvernator, autoritatea reală rămînea practic apanajul triburilor. Loialitatea avea drept obiect conducerea locală și grupurile formate din diferite familii. Sărăcia lucie a ținutului se datora caracterului său muntos și aspru. Deoarece existau puține zone cultivabile, principala ocupație era creșterea vitelor, în primul rînd a celor mici, capre și oi. Așa cum am menționat deja, incursiunile și prădarea turmelor de vite constituiau și ele o

parte a economiei regiunii. Spectrul foametei a constituit deci o permanentă amenințare pe toată durata secolului. Pământul era prea sărac ca să asigure întreținerea populației. Printre puține soluții posibile ale ieșirii din impas se aflau emigrarea sau expansiunea teritorială; în perioada aceasta mulți muntenegreni plecau în Serbia, în Rusia sau în Imperiul Habsburgic.

Aplicarea celeilalte soluții, o politică activă de expansiune, nu era ușor de realizat. Cu toate faptele muntenegrenilor din timpul războaielor napoleoniene, ieșirea lor la mare prin intermediul portului Kotor nu fusese obținută. De fapt, exista pericolul ca liderii militari vecini să pericliteze însăși existența statului. Regiunea apuseană a Balcanilor era pe vremea aceea într-o stare de continuu zbucium și de permanente conflicte războinice datorită faptului că Poarta nu-i putea aduce la ascultare pe notabilii locali. Pe lîngă Ali Paşa din Janina, beii bosniaci și unii albanezi continuau să reziste controlului Constantinopolului, certîndu-se tot timpul între ei. Au fost instituite centre rivale la Shkodër, Mostar, Sarajevo și Travnik. Deși muntenegrenii puteau într-o oarecare măsură pendula între aceste grupuri, exista întotdeauna primejdia ca acestea să se alieze împotriva vecinului lor creștin. Amenințarea va deveni și mai mare mai tîrziu, cînd măsurile reformatoare ale otomanilor au reușit oarecum să-i oblige pe generalii rebeli să recunoască autoritatea Porții. Muntenegru s-a confruntat atunci cu posibilitatea de a fi ocupat de forțele otomane.

Permanentele amenințări din afară au avut efectul pozitiv de a obliga practic clanurile muntenegrene să accepte o autoritate unică. Fără unitate, ținutul putea evident să ajungă sub dominația uneia sau a mai multor forțe otomane rivale sau chiar să treacă sub administrația directă a Imperiului Otoman. După cum am văzut, Muntenegru avea doi conducători recunoscuți, episcopul și guvernatorul, dintre care primul fusese în general mai puternic. În afară de aceste două funcții, guvernul de la Cetinje nu mai cuprindea cine știe ce altceva. El nu îndeplinea funcțiile normale ale guvernului unui stat: nu exista o percepere periodică a impozitelor, nici armată, nici o administrație care să reglementeze cursul vieții diverselor regiuni și nici un sistem juridic. S-a estimat că în prima parte a secolului al nouăsprezecelea populația avea 120000 de locuitori împărțiți în treizeci și șase de triburi și locuind în 140 de sate. Nu existau drumuri, legăturile realizîndu-se cu ajutorul cailor și al animalelor de povară. Cetinje, capitala, avea o mînăstire și cîteva case din piatră. Liderii trebuiau deci să pornească de la început alcătuirea unei structuri politice și dispuneau de foarte puțin material pentru aceasta.

În secolul al optsprezecelea, sub conducerea episcopului Petru I, fuseseră deja făcuți cîțiva pași importanți spre înființarea unui fel de administrații culturale. O adunare a șefilor triburilor s-a întrunit în 1798 la Cetinje pentru a discuta problemele comune și a coordona apărarea teritoriului. Au fost luate decizii atît pentru Muntenegru cît și pentru Brda. Această adunare a adoptat un cod de legi și a instituit un tribunal central, numit *kuluk*, care avea funcții juridice, dar și administrative. Cu toate aceste realizări, Petru I nu prea a reușit în timpul lungii sale domnii să stabilească ceva de felul unui guvern central cu autoritate reală asupra mediului rural. Era imposibilă impunerea unui sistem administrativ sau organizarea unei armate fără stabilirea unor taxe, iar triburile erau la fel de refractare în privința plătirii acestora atît episcopiei de la Cetinje cît și Porții. Eforturile de a pune capăt incursiunilor și jafurilor erau la fel de inutile, ca și încercările de a împiedica triburile să se lupte între ele.

Justiția rămînea și ea în general o chestiune de competența triburilor. Bătrînii fiecărui trib îi judecau pe membrii acestuia. Relațiile dintre triburi erau bazate pe

cutumă. O problemă serioasă pe care trebuia să o rezolve administrația centrală era cea a conflictelor sîngeroase, o tradiție existentă pretutindeni în anumite zone înapoiate ale Balcanilor. Conform acestui obicei, dacă un membru al unui clan sau al unei organizații asemănătoare îl ucidea pe un membru al altui clan, trebuia luată viața unui membru al clanului din care făcea parte ucigașul. Dat fiind că acest act cerea la rîndul lui răzbunare, lanțul crimelor putea fi foarte lung. Chiar și atunci cînd guvernul central dădea o sentință de condamnare la moarte în urma unui proces perfect legal, aceasta trebuind să fie dusă la îndeplinire de un pluton de execuție, soldații erau obligați să tragă în același timp pentru ca răspunderea morții respectivului condamnat să nu poată fi atribuită unui singur individ sau unei familii.

Problemele ridicate de existența a două funcții de conducere, cea a episcopului și cea a guvernatorului, aveau să fie rezolvate de succesorul lui Petru. Postul de guvernator fusese deținut cu regularitate de familia Radonjić, așa cum un membru al familiei Petrović devenea întotdeauna episcop. Tradiția era ca funcția de episcop să treacă de la unchi la nepot, din cauză că episcopii trebuiau să fie celibatari. Sorții au căzut acum asupra lui Rade, care avea în 1830, anul alegerii lui, doar șaptesprezece ani. El nu era călugăr și nu primise nici o educație oficială. S-a declanșat o luptă pe față pentru putere între familiile Petrović și Radonjić. Deși jurisdicția guvernatorului nu fusese niciodată clar definită, adepții clanului Radonjić pretinseseră întotdeauna că puterile acestuia erau egale cu cele ale episcopului. În acest moment însă, Vuk Radonjić a încercat să stabilească superioritatea postului său și să revendice jurisdicție deplină asupra problemelor laice. El nu a reușit să-i atragă de partea lui pe șefii clanurilor, care și-au acordat în schimb sprijinul familiei Petrović, văzînd probabil într-un conducător ecleziastic o mai mică amenințare la adresa puterii lor locale. Drept rezultat, postul de guvernator a fost desființat, iar membrii familiei Radonjić au fost fie uciși, fie exilați. Acțiunea aceasta a făcut ca episcopul să devină liderul laic și religios necontestat al țării.

Respectînd tradiția, Rade s-a călugărit și și-a luat numele de Petru al II-lea, cu toate că viața lui ulterioară nu a prezentat nici un semn al unei profunde chemări religioase. El folosea și numele de Njegoš. Ca și unchiul său, Petru al II-lea s-a confruntat cu limitări stricte ale puterii lui. Nu avea sub comanda sa nici armată, nici miliții, nici forțe polițienești, putînd apela doar la detașamentele militare ale familiei și clanului său. Cea mai mare problemă era pentru el controlul asupra triburilor de la granițele statului, care refuzau adesea să i se supună sau treceau de partea adversarilor lui. În rîndul tuturor clanurilor exista o permanentă rezistență față de autoritatea episcopului. Acestuia îi era imposibil să pună capăt incursiunilor lor în teritoriul otoman, care deveniseră unul dintre elementele vieții economice a regiunii. În ciuda acestui fapt, el a reușit să facă unii pași spre instituirea unui aparat administrativ oficial.

În crearea organismelor statului, mîna protectoare a curții imperiale a Rusiei s-a făcut simțită iar. Așa cum am menționat, rușii manifestară uneori un mare interes față de Muntenegru, mai ales atunci cînd poziția strategică a acestor ținuturi putea avea valoare pentru politica lor. Îndemnizația lor, care fusese plătită cu întreruperi, constituise una dintre puținele resurse financiare ale episcopului. În 1831, guvernul rus a trimis doi emisari, Ivan Vukotić și Matija Vučićević, ambii muntenegreni; ei erau însoțiți de D. Milaković, care a devenit mai tîrziu secretarul lui Petru. Principala lor misiune era să dea o mînă de ajutor la fondarea unor instituții puternice ale guvernului central.

S-a ținut o nouă adunare a șefilor, iar în 1831 a fost înființat Senatul Administrativ al Muntenegrului și Brdei, care înlocuia tribunalul instituit în 1798. Senatul era format din șaisprezece oameni, care urmau să primească salarii de la administrația centrală și reprezenta interesele ei. Potențialei opoziții i s-a închis gura prin numirea în posturi a șefilor și a oamenilor de vază. A fost totodată înființată o organizație numită Garda; membrii acesteia erau trimiși în districte și în rîndul clanurilor, îndeplinind funcții polițienești și juridice. Comandanții Gărzii erau numiți căpitani și erau aleși dintre bărbații de frunte ai clanurilor. Toți membrii acestei organizații primeau salarii. Îndatoririle lor erau slujirea guvernului central, asigurarea ca hotărîrile senatului să fie duse la îndeplinire și păzirea frontierelor.

Rolul esențial al Rusiei în implementarea acestor reforme este clar. Salariile și sumele necesare cheltuielilor statului proveneau în primul rînd din subvențiile guvernului rus. În 1833 s-a făcut o nouă încercare de introducere a taxelor periodice, dar, chiar dacă acestea erau mici, a existat din nou o puternică rezistență împotriva lor. Valoarea subvenției rusești a rămas mai ridicată decît veniturile provenite din resursele interne ale țării. În același an, Petru al II-lea a făcut prima lui vizită în Rusia și a fost confirmat în funcția de episcop al Muntenegrului și Brdei. El a fost primit de Nicolae I și s-a întors acasă cu daruri bogate, inclusiv cu o sumă de bani, cu promisiunea măririi subvenției, cărți și icoane pentru biserică și o tipografie. Avînd acum o poziție mai puternică, Petru l-a destituit pe Vukotić și a luat în mîinile lui întregul control asupra guvernului.

Cu toate aceste măsuri, Petru era foarte conștient că puterea cea mai mare se afla încă în mîinile clanurilor, ai căror șefi erau aleși pe bază ereditară și aveau un interes legitim de a menține situația politică așa cum era ea. Cea mai bună politică pe care o putea adopta episcopul era să încerce pur și simplu să-și manipuleze rivalii și să-i instige pe unii împotriva celorlalți. El l-a canonizat pe unchiul său, Petru I, ca să mărească prestigiul familiei sale. Petru al II-lea a beneficiat tot timpul de sprijinul Rusiei, cel puțin în prima parte a domniei lui. Cea mai strînsă legătură a episcopului cu guvernul rus era realizată prin intermediul consulului de la Dubrovnik, Ieremia Gagić, un sîrb care se alăturase în perioada revoluționară opoziției împotriva lui Karagheorghe. Nevoit să emigreze, el intrase în serviciul Rusiei, fiind numit în 1815 consul la Dubrovnik, unde a rămas timp de patruzeci de ani.

Pe lîngă aceste tentative de consolidare a situației interne, Petru a dus o politică externă activă. Țelul fundamental rămînea cel din secolul al optsprezecelea, adică obținerea ieșirii la Marea Adriatică. Ca și mai înainte, monarhia habsburgică s-a opus categoric. Viena, ca și celelalte puteri, era convinsă că deținerea unui port la mare de către muntenegreni ar fi însemnat în primul rînd achiziționarea de către Rusia a unei baze la Adriatica. În privința aceasta, legăturile cu guvernul rus constituiau o piedică în calea intereselor Muntenegrului. La celelalte frontiere, atenția era acordată mai cu seamă celor trei puncte strategice: Spuž și Podgorica (Titograd) în est și Grahovo în nord-vest. În 1831 și 1832, încercările de a pune stăpînire pe Podgorica au eșuat, chiar dacă Poarta era într-o postură militară precară datorită conflictului din aceeași perioadă cu Egiptul. În 1842, după o serie de ciocniri locale asemănătoare, ambele părți au fost de acord ca Grahovo să rămînă teritoriu neutru. De-a lungul acestei perioade, Petru s-a confruntat cu un întreg lanț de revolte ale clanurilor. El a plecat în 1837 în Rusia ca să informeze guvernul acestei țări asupra greutăților lui și a primit o mărire a subvenției și grîu, necesar combaterii foametei survenite în acest timp. La întoarcere, episcopul a fost însoțit de un alt agent rus, Iakov Ozereţkovski.

Deşi Petru era un conducător abil, el este cunoscut mai mult pentru scrierile sale, fiind considerat drept cel mai mare poet sîrb. Principalele lui opere sînt *The Mountain Wreath* (Cununa munților) (1847), *Light of the Microcosm* (Lumina microcosmosului) (1845) şi *The False Tsar Stephen the Small* (Falsul Țar Ştefan cel Mic) (1851), ultima avînd desigur drept subiect cariera aventurierului din secolul al optsprezecelea. În ciuda faptului că era în primul rînd preocupat de problemele existenței umane, Petru a scris cu patimă despre trecutul sîrbilor (identificat direct cu cel al muntenegrenilor). Citatul următor este extras din partea de început a celebrei sale opere *The Mountain Wreath* (Cununa munților):

> Dumnezeu şi-a vărsat mînia asupra sîrbilor,
> Căci păcate de moarte au îndepărtat mila Lui de noi:
> Conducătorii noştri au călcat în picioare toate legile,
> Cu ură sîngeroasă s-au doborît unii pe alții,
> Au smuls din frunțile fraților lor ochii vii,
> Au ales în schimb ca lege şi călăuză nebunia !
> Iar cei care i-au slujit pe regii noştri au devenit trădători,
> S-au scăldat în purpuriul sîngelui regal !
> Nobilii noştri – cadă Blestemul Domnului asupra sufletelor lor –
> Au sfîşiat şi au făcut fărîme Regatul,
> Irosind cu turbare puterea poporului nostru.
> Magnații sîrbi – putrezi-le-ar numele !
> Ei au aruncat peste tot sămînța rea a Discordiei,
> Otrăvind astfel vlăstarele vieții neamului nostru.[3]

Fără îndoială că problema majoră pe care trebuia să o rezolve Petru era disensiunea internă. În 1846-1847, el a avut iar parte de o revoltă. Rebelii cooperau cu paşa Shkodërului şi a fost nevoie ca acțiunea să fie înăbuşită prin forță. Cu toate că episcopul a reuşit să păstreze unitatea țării, guvernul central rămînea slab, subvențiile ruşilor continuînd să fie principala sursă de venit. Nu exista nici urmă de vistierie; Petru avea un seif în care păstra banii statului. Nu exista un sistem juridic sau legi care să impună respectul general față de ele. Căpitanii judecau unele cazuri mărunte, iar senatul se ocupa de infracțiunile mai mari, dar organizarea era tot primitivă. Deşi prima şcoală primară şi-a deschis porțile în 1833, educația nu era uşor accesibilă nici măcar la nivelul cel mai scăzut.

În 1851, Petru al II-lea a murit de tuberculoză, după ce îl numise drept succesor pe nepotul lui, Danilo. Danilo fusese educat în Rusia, dar, ca şi unchiul lui, nu primise instruire religioasă. Mai mult, el nu dorea să devină episcop pentru că voia să se însoare. Cu aprobarea Rusiei şi a Imperiului Habsburgic, el şi-a laicizat funcția, iar în 1852 s-a proclamat domnitor. Asemeni predecesorilor săi, el a întîmpinat foarte multe dificultăți ca să-şi exercite autoritatea asupra triburilor. De fapt, situația s-a deteriorat în acest timp din cauza schimbărilor care avuseseră loc la Constantinopol.

Într-o epocă de reforme, Imperiul Otoman reuşise să-şi restabilească autoritatea asupra beilor disidenți din Bosnia. O politică activă şi energică a dus aici guvernatorul Ömer Paşa Latas, al cărui scop era reinstituirea controlului otoman asupra întregii regiuni. Prima lui mişcare a fost tentativa de a determina tribul Piperi să renunțe la loialitatea față de Cetinje. S-a declanşat un conflict deschis în

[3] Citat din Milovan Djilas, *Njegoš,* Harcourt, Brace & World, New York, 1966, p. 294.

1853, cînd forțele muntenegrene au încercat să ocupe localitatea Žabljak de pe malul lacului Shkodër. Ömer Paşa a reuşit să pătrundă pe teritoriul Muntenegrului, iar Danilo a fost nevoit să apeleze la ajutorul puterilor. El a obținut un sprijin puternic din partea Imperiului Habsburgic, care prefera în această perioadă ca regiunea de la granița cu Dalmația să se afle mai curînd sub controlul domnitorului decît al autorităților otomane. A fost trimis un ultimatum la Constantinopol, în urma căruia Ömer Paşa a fost rechemat, iar teritoriul muntenegrean cucerit de el a fost returnat.

După acest conflict, Danilo a făcut eforturi în vederea alcătuirii unei organizații militare mai puternice. El şi-a înregistrat combatanții, dar a trebuit să mențină tribul ca unitate militară de bază. În administrația sa internă, domnitorul s-a confruntat cu o oarecare opoziție din partea senatului, care dobîndise puteri sporite spre sfîrşitul domniei lui Petru II. Danilo a fost totuşi un conducător puternic, reuşind să-şi păstreze autoritatea. În 1855 a fost emis un cod de legi bazat pe egalitatea în fața legii şi pe protejarea proprietății private. Conducătorii muntenegreni, spre deosebire de cei sîrbi, nu aveau greutăți în privința chestiunii pămîntului; practic, probabil că ei nici nu aveau suficientă putere ca să intervină în domeniul acesta. Baza existenței era creşterea animalelor. Problema folosirii pămîntului erau de competența triburilor şi a satelor.

În timpul războiului Crimeei, a existat bineînțeles un mare entuziasm față de profitarea de acest prilej pentru anexarea cîtorva teritorii otomane învecinate, dar, sub presiunea puternică a Austriei, Danilo nu s-a aventurat să întreprindă nici o acțiune. Atitudinea lui pasivă le-a făcut pe unele triburi să încerce să iasă de sub autoritatea sa, dar el a reuşit să le supună. Dată fiind poziția slabă a Rusiei, domnitorul a făcut o tentativă de a stabilii relații mai strînse cu Franța. După terminarea războiului însă, influența ruşilor a fost restabilită. În 1858, s-a creat o altă criză în relațiile cu Imperiul Otoman. În momentul acesta exista o mare agitație în rîndul populației creştine din Herțegovina. Revoltele de aici au implicat adeseori participarea triburilor muntenegrene, care efectuau incursiuni în zona respectivă chiar şi în vremuri relativ paşnice. În mai 1858, forțele Muntenegrului şi ale Herțegovinei au ocupat Grahovo. De data aceasta, atît Franța cît şi Rusia au intervenit pe lîngă Poartă în favoarea Muntenegrului, iar frontiera dintre principat şi ținuturile otomane vecine a fost în sfîrşit fixată. S-a stabilit astfel o extensie a teritoriului care includea oraşul aflat în dispută (vezi harta 21).

Danilo a fost asasinat în 1860 şi a fost urmat de Nicolae I, care avea să domnească pînă la sfîrşitul primului război mondial. Acest ultim conducător al Muntenegrului se născuse în 1841 şi fusese educat în Franța. El a moştenit un principat care ajunsese să dețină o poziție remarcabilă în relațiile internaționale care contrazicea total mica lui întindere şi sărăcia lui extrem de mare. Am discutat despre disponibilitatea Rusiei de a mări subvențiile, principalul sprijin al administrației centrale. Austria acorda de asemenea o atenție deosebită evenimentelor din regiunea aceasta. La vremea respectivă circula în Europa o vorbă de spirit care afirma că Cetinje era alcătuit din treisprezece consulate şi un hotel.

Statutul exact al Muntenegrului față de Imperiul Otoman a rămas confuz. Poarta continua să pretindă că regiunea era parte integrantă a imperiului, dar nu era în stare să strîngă taxe sau să primească un tribut de pe teritoriul şi, respectiv, de la autoritățile ei. Guvernul otoman se dovedea incapabil să aibă vreo influență asupra administrației interne şi devenise limpede între timp că puterile europene nu vor permite ca zona să fie supusă prin mijloace militare. În anii următori, Muntenegru va continua să contribuie la menținerea stării de neliniște în vestul

Balcanilor și să rămînă în strînsă legătură cu Serbia, care împărtășea aceeași tendință de expansiune teritorială și de desprindere totală de orice urmă a controlului otoman.

Harta 21. Expansiunea Muntenegrului, 1859-1913

GRECIA SUB DOMNIA REGELUI OTHON

Primele încercări de impunere a unei administrații grecești centrale au fost făcute, după cum am văzut, în timpul revoluției. La vremea aceea, notabilii greci au instituit guverne copiate după modelele constituționale occidentale. Guvernele acestea au avut o viață scurtă din cauza rivalității dintre facțiunile primaților și cele ale militarilor. Spre deosebire de situația din Serbia și din Principate, în Grecia nu s-a ridicat o personalitate puternică capabilă să preia conducerea revoltei. Cele mai multe succese au fost obținute de Ioannis Capodistrias, care a reușit cel puțin să pună temeliile viitorului stat. Fiind un administrator experimentat, el s-a străduit să formeze un guvern bazat pe respectul față de lege. Asemeni altor politicieni ai epocii, idealul lui era un stat puternic centralizat, cu puterea principală în mîinile executivului.

După hotărîrea celor trei puteri, Franța, Rusia și Marea Britanie, de a prelua întreaga răspundere în privința guvernului grec.

Noul rege, Othon, a sosit în prima sa capitală, Nauplion, în februarie 1833; guvernul și-a mutat sediul la Atena abia în 1835. Din cauză că era încă minor, regele era ajutat de trei regenți. Regele Ludwig I, care voia să-i asigure fiului său cel mai bun sprijin posibil, a numit în regență oameni capabili. În fruntea ei se afla contele Joseph von Armansperg, un administrator cu multă experiență. Ceilalți membri ai acesteia erau Ludwig von Maurer, jurist și profesor de drept, și generalul maior Karl von Heideck, un filoelen care slujise în Grecia în timpul revoluției și era deci familiarizat cu situația locală. Secretar a devenit Karl von Abel. A fost de asemenea instituit un consiliu ministerial, alcătuit din greci. Cu toate acestea, adevărata putere în guvern se afla în mîinile regenților, mai ales înainte ca Othon să devină major.

Bine pregătiți pentru îndeplinirea îndatoririlor lor, oficialii bavarezi au încercat să introducă un sistem administrativ luminat după modelul celor mai bune guverne monarhice. Ei și-au împărțit sarcinile. Maurer era preocupat în special de elaborarea unui cod de legi, de problemele bisericii și de educație, Heideck se ocupa de organizarea forțelor armate, iar Abel răspundea de afacerile interne și de relațiile externe. Un alt consilier, Johann Greiner, deținea controlul chestiunilor economice. Cu toate că în perioada revoluției fuseseră elaborate mai multe constituții, bavarezii nu erau în favoarea introducerii instituțiilor reprezentative în momentul respectiv. Regele Ludwig I dăduse într-adevăr unele asigurări vagi în legătură cu o constituție atunci cînd fiul lui fusese ales rege, dar regenții intenționau să instituie o monarhie centralizată absolută.

Situația căreia trebuiau să-i facă față regenții era dificilă. Grecia avea o moștenire socială și politică mult mai complexă decît Serbia și Muntenegru; în schimb, mulți dintre foștii fanarioți sosiți în timpul revoluției aveau o educație și o experiență egale cu cele ale regenților. În plus, notabilii din Peloponez fuseseră multă vreme obișnuiți să aibă controlul asupra propriilor lor afaceri locale. Multe greutăți aveau să fie cauzate de faptul că bavarezii, ca și Capodistrias, au încercat, avînd cele mai bune intenții, să introducă în regatul grec modele de viață și guvernare elaborate în alte părți ale Europei. Grecii erau obișnuiți cu sistemul otoman atît ca spirit fundamental, cît și ca aspect exterior. Un exemplu privind diferențele care puteau apărea la un nivel nu prea serios este dat de Maurer. La sosirea lui Othon în Grecia, o parte a oficialilor greci nu au vrut să-și scoată pălăriile.

> Ei susțineau că nu erau obișnuiți să-și scoată pălăriile în fața sultanului. Chestiunea de a-și scoate sau nu pălăriile a fost analizată oficial, reprezentanților greci de față dîndu-li-se în cele din urmă alternativa de a se prezenta după tipicul oriental, adică să se arunce la podea și să-i sărute regelui picioarele, în care caz își puteau păstra pălăriile pe cap, sau conform obiceiului european, apărînd atunci cu capetele descoperite.[4]

Sarcinile de bază care stăteau în fața regenților erau organizarea administrației, instituirea unui sistem juridic, emiterea unui cod de legi, rezolvarea chestiunii religioase, înființarea unei armate și formarea unei poliții a ținutului. Prima problemă era cea a administrației locale, domeniu în care s-a mers pe urmele măsurilor luate de

[4] Georg Ludwig von Maurer, *Das Griechische Volk*, 3 volume, Mohr, Heidelberg, 1835), II, pp.69-70.

Capodistrias. Grecia a fost divizată în zece provincii (nomarhii), care erau subîmpărțite în comitate (eparhii) și apoi în municipalități (demii). Oficialii din fruntea provinciilor și comitatelor erau numiți de guvernul central. În ciuda faptului că se lărgise baza participării la nivelul cel mai de jos, în întregul lui, sistemul punea capăt vechilor tradiții de autoguvernare locală. Ca și în alte state care suferiseră reorganizări politice similare, mai ales în Serbia, exista tendința ca în posturile din cadrul comunităților să fie numiți oameni din capitală, fără nici o experiență în privința localității respective și fără legături personale printre locuitorii ei. Chiar dacă, teoretic, acest fapt ar fi trebuit să asigure o atitudine imparțială a oficialilor și un control cel puțin parțial asupra corupției, rezultatul final nu era în beneficiul populației locale. Pe măsură ce secolul înainta, funcționarii publici nu numai că erau mai bine educați decît ceilalți concetățeni ai lor, dar deveneau tot mai mult o clasă diferită, ca maniere și statut social, de țărănimea majoritară. Ca și în alte părți, consolidarea regimului central va limita foarte mult participarea populară la guvernare.

Atît instituirea unui sistem juridic cît și aranjamentele religioase au fost opera lui Maurer, poate cel mai bun dintre consilierii bavarezi. Sub supravegherea lui a fost elaborat un cod de legi bazat pe cutuma grecească, ca și pe modelele bizantin și occidental. Problema relațiilor bisericii ortodoxe a Greciei independente cu Patriarhia era desigur o chestiune de mare importanță. În timpul revoluției, patriarhul îi excomunicase pe capii religioși greci, care constituiseră bineînțeles un sprijin major pentru mișcare. Era de asemenea limpede că statul independent avea nevoie de un cler bisericesc care să nu fie nici măcar indirect sub controlul Porții. Maurer era un protestant liberal care făcuse studii de drept în Franța din timpul lui Napoleon. Aranjamentul final a fost stabilit în cadrul unei consultări împreună cu o comisie ecleziastică, dar influența lui Maurer era puternică. Atitudinea lui a fost descrisă în felul următor: „Maurer considera biserica ca un departament al statului și subordonat acestuia. Situația din patria lui constituia un model pentru el, căci în Bavaria ambele biserici, cea catolică și cea protestantă, erau dominate de autoritatea laică. Episcopilor catolici li se permitea să corespondeze cu Roma numai prin intermediul regelui."[5]

O puternică dependență de puterea laică se înscria firește pe linia tradiției ortodoxe. Conform aranjamentului făcut atunci, care nu a fost acceptat de Patriarhia de la Constantinopol decît în 1850, biserica grecească era separată de aceasta. Șeful statului era Othon; el administra problemele bisericii printr-un Sfînt Sinod, ai cărui membri erau numiți de rege. S-a făcut și o încercare de reformă a mînăstirilor, dintre care multe se aflau într-o situație extrem de proastă. Cele cu mai puțin de șase călugări au fost închise, iar proprietățile lor au trecut în stăpînirea guvernului.

Una dintre cele mai dificile chestiuni cu care s-a confruntat regența era organizarea unei armate naționale care să poată asigura atît apărarea statului cît și liniștea publică. Țara nu se putea bizui desigur pe căpitani și pe detașamentele lor militare, forțele care purtaseră războaiele revoluționare. Activitățile dezbinatoare și certurile lor fuseseră motivele principale ale anarhiei și violenței din perioada aceea. Recunoscînd necesitatea asigurării unui sprijin ferm noului regim, puterile protectoare luaseră măsuri ca Othon să beneficieze de serviciile unei forțe de mercenari de aproximativ 3500 de soldați. Aceștia, cea mai mare parte a lor fiind germani sau

[5] Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, p. 106.

elvețieni, trebuiau să primească salarii destul de ridicate și constituiau o mare povară pentru bugetul țării.

Întrucît armata regulată era alcătuită în cea mai mare parte din soldați străini, problema a ce urma să se întîmple cu veteranii greci a devenit serioasă. Mii de luptători de acest fel rămăseseră din timpul perioadei revoluționare, mulți dintre ei fără altă posibilitate de angajare. Chiar dacă guvernul ar fi dorit, n-ar fi fost posibil ca aceștia să fie integrați cu ușurință într-o armată modernă. Nu le plăceau uniformele, exercițiile sau disciplina. Unii au plecat pur și simplu acasă și au fost absorbiți de viața satelor lor. Lor li se puteau acorda ranguri militare onorifice și un lot de pămînt. Alții au intrat în poliție sau în bande de tîlhari. Veteranii au rămas totuși destul de mult timp un element cauzator de tulburări. Trupele străine provocau de asemenea dificultăți. Bineînțeles că populația era nemulțumită de ele. Deși o parte dintre soldații acestor trupe au stat tot timpul în Grecia și au devenit în cele din urmă cetățeni greci, majoritatea părăsiseră țara pe la sfîrșitul deceniului patru al secolului. Ulterior, compoziția armatei a devenit complet grecească, dar, așa cum se temuseră autoritățile, ea nu constituia un sprijin loial și de nădejde pentru monarhie. Practic, activitățile politice ale militarilor erau atunci și aveau să continuie să fie o sursă majoră de dezbinare în Grecia. Trebuie să observăm și că, în ciuda faptului că soldații erau la început mai cu seamă de naționalitate germană, marina a rămas total în mîinile grecilor.

Ca și în Serbia, una dintre chestiunile majore ce trebuiau rezolvate în Grecia de administrația națională era cea referitoare la proprietatea asupra pămîntului și la împărțirea lui. Deciziile luate în această privință vor determina iar în foarte mare măsură viața socială și politică viitoare a țării. Trebuia hotărît statutul unor întinderi considerabile de pămînt. Nu trebuie să uităm că doar un mic procentaj din pămînturile grecești era arabil; cultivarea pămîntului era deci puțin răspîndită și valoroasă atît sub aspect economic, cît și din cauză că proprietatea asupra lui conferea prestigiu și putere. S-a apreciat că, înainte de revoluție, pe teritoriul Greciei independente circa 65000 de proprietari funciari musulmani controlau peste jumătate din suprafețele agricole.[6] O mare parte a restului proprietăților funciare era deținută de notabilii creștini, care acaparaseră moșii întinse. Populația grecească era constituită deci în mare parte din țăranii care lucrau în sistemul dijmei atît pe pămînturile musulmanilor cît și pe cele ale creșinilor.

În perioada revoluției, așa cum am văzut, populația musulmană a fost alungată sau masacrată, iar proprietățile ei jefuite. Moșierii creștini nu au avut parte de același tratament. În timpul și după revoluție, țăranii din Serbia au pus pur și simplu stăpînire pe pămîntul domeniilor musulmane pe care îl lucrau. A avut astfel loc un transfer al unei mari părți a posesiunilor musulmane în favoarea micilor proprietăți țărănești. Acest lucru nu s-a petrecut în Grecia. Guvernele revoluționare se aflau sub controlul notabililor, care dețineau adesea mari suprafețe de pămînt. Regimurile aveau de asemenea nevoie de bani. În 1821 s-a luat hotărîrea ca țăranii creștini de pe fostele moșii stăpînite de musulmani să continuie să-și plătească impozitele, dar la o rată scăzută și numai statului. Țăranii erau tot dijmași. Această acțiunea va constitui pe

[6] În chestiunea pămîntului, vezi William W. McGrew, „The Land Issue în the Greek War of Independence", în Nikiforos P. Diamandouros et al., editori, *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change,* Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976, pp. 111-129.

viitor un precedent. Prin constituția de la Epidaur, fostele posesiuni otomane erau declarate proprietate națională. Această decizie, date fiind condițiile din perioada aceea, era logică și inteligentă. Proprietățile funciare ale statului puteau fi folosite drept element complementar în cadrul împrumuturilor străine absolut necesare, în perioada revoluționară ele fiind aproape unica sursă sigură de venituri. Ca și în trecut, taxele erau percepute de notabili, care își păstrau deci intacte vechile privilegii.

În timpul războiului însă, guvernul s-a folosit de promisiunea acordării de loturi de pământ pentru recrutări. Îndeplinirea acestor asigurări s-a dovedit a fi imposibilă. Notabilii care aveau moșii întinse nu voiau să fie puși în situația ca dijmașii lor să pretindă o reformă radicală; iar dacă fostele posesiuni otomane erau împărțite între cei care le lucrau, proprietarii creștini ar fi putut revendica aplicarea aceluiași principiu. Deși nu a fost nici o distribuire generală a pământului, unele domenii ale statului au trecut practic în mîinile particularilor. În perioada revoluției, notabilii și căpitanii puteau pur și simplu să-și aproprieze pământurile aflate sub jurisdicția lor nemijlocită. Întrucît pământul era principala investiție și sursă de bogăție, tentația de a pune stăpînire pe el acolo unde era posibil era mare.

Regimul bavarez din Grecia era teoretic în favoarea micilor proprietari de pământ. La urma urmei, Bavaria era un ținut de fermieri prosperi. În 1833 s-a estimat că doar o șesime din țăranii greci posedau pământ; ceilalți îl cultivau pe cel al moșierilor sau al domeniilor statului. Pentru dreptul de folosire a pământului statului, agricultorul plătea o taxă de 25 % din produse, față de 10 % cît li se impunea țăranilor care posedau propriul lor lot. În 1835 a fost introdusă o lege care permitea tuturor veteranilor revoluției să cumpere pământ. Suma respectivă trebuia însă să fie achitată, și nu toți din categoria aceasta dispuneau de fondurile necesare. Astfel că țăranului nu numai că nu i se acorda un lot de pământ, dar nu i se permitea nici să și-l păstreze pe cel pe care îl lucra. El putea doar să participe la licitațiile pentru cumpărarea unui lot din pământurile aflate în proprietatea statului, care nu prea aveau solicitanți. Țăranii greci nu erau organizați ca o clasă și nu aveau nici un sentiment general de nemulțumire sau solidaritate. În afara de aceasta, la vremea aceea se înregistra o presiune neglijabilă din partea populației referitor la chestiunea pământului. Mai erau și alte mijloace de a-ți cîștiga existența; foarte mulți greci se puteau angaja ca marinari, mici negustori, păstori sau meșteșugari.

Regența bavareză a realizat foarte multe în acești primi ani, organizînd Grecia după modelul unui stat modern, procesul acesta nefiind deloc ușor. Invidiile și rivalitățile îi dezbinau pe regenți, Armansperg reușind să obțină rechemarea atît a lui Maurer, cît și a lui Heideck. Othon a devenit major în 1835, dar l-a menținut pe Armansperg în postul de consilier-șef chiar și după dizolvarea regenței. Prin 1837, opoziția față de acest înalt funcționar devenise atît de puternică, încît el a fost înlocuit cu mai slabul Ignaz von Rudhart. În acest timp, Othon căpătase încredere în el însuși și era hotărît să conducă singur țara. El s-a căsătorit în 1836 cu prințesa protestantă Amalia de Oldenburg, care avea să joace ca regină un rol proeminent în viața națională. Cu toate că Othon era un monarh absolut, el nu era autoritar nici ca atitudine, nici ca maniere, avînd și o serie de grave probleme personale.

O divergență majoră între rege și poporul grec era credința catolică a monarhului. Ortodoxia era o problemă serioasă, fiind parte integrantă a vieții grecilor și, desigur, și a mișcării naționale. Othon nu era doar catolic, ci și un membru devotat și credincios al bisericii sale. În momentul numirii lui, se stabilise că își va educa moștenitorul în credința ortodoxă. Dacă ar fi avut șansa de a avea copii, problema lui ar

fi fost mai puțin importantă, dar a devenit curînd evident că el va rămîne probabil fără urmași. Statul avea nevoie de un moștenitor la tron atît pentru asigurarea stabilității acestuia, cît și a dinastiei, precum și pentru a se pune capăt controversei religioase legate de persoana conducătorului. Pe lîngă criticile la adresa monarhului din cauza acestei probleme, Othon și consilierii lui au avut de-a face și cu tipul de opoziție cu care se confruntase guvernul central în timpul revoluției și pe care am întîlnit-o și în Serbia și Muntenegru, care aveau conducători autohtoni. Notabilii și militarii greci care beneficiaseră pînă atunci de controlul asupra guvernului, s-au pomenit înlocuiți de oficiali bavarezi și de grecii care colaborau cu noul regim. Ca și în alte părți, grupurile acestea alcătuiau diverse aliniamente și partide politice, al căror scop era recîștigarea influenței sau înlocuirea adversarilor lor. Am menționat deja că relațiile dintre familii și cele bazate pe relații familiale constituiau temelia sistemului social și politic de pe tot cuprinsul Balcanilor. În Muntenegru, episcopii au trebuit să facă față opoziției clanurilor și familiilor rivale. O situație asemănătoare exista și în Serbia, unde Karagheorghe și Miloș erau nevoiți să se războiască cu liderii locali sprijiniți de partizanii personali și de familiile acestora. Și viața politică a Greciei era axată pe activitățile liderilor politici ai căror suporteri îi considerau drept călăuze și de la care se așteptau la protecție și favoruri. Relația aceasta dintre patron și client putea duce la formarea unei rețele extrem de influente, deoarece un patron putea deveni clientul unui om și mai puternic, care putea la rîndul său să aibă sprijinul unui protector aflat la un nivel superior lui. Existau și alte instituții care aveau rolul de a stabili legături între familii. Deosebit de importantă era *kumparia*; un om puternic și ambițios putea deveni efectiv nașul a sute de copii, stabilind astfel legături de sînge cu familiile lor. El le acorda favoruri și le putea totodată impune să-i fie loiali.

Situația politică putea avea consecințe importante. Instituțiile guvernamentale adoptate în Grecia depindeau de cel puțin cîteva standarde de onestitate și eficiență din partea funcționarilor. Nici un aparat birocratic centralizat aflat sub autoritatea unui monarh absolut, nici un sistem reprezentativ nu puteau funcționa fără răspunderea publică și o oarecare cunoaștere a nevoilor întregii națiuni. Cu toate acestea, viața politică grecească nu se va concentra asupra problemelor specifice. Nu exista nici un echivalent al partidelor Constituționalist, Liberal sau Conservator din Serbia. În schimb, era de așteptat ca divergențele politice să implice lupta dintre facțiunile conduse de persoane puternice pentru controlarea guvernului. Odată numit în post, se presupunea ca politicianul victorios să-i răsplătească pe cei care îl sprijiniseră. Numirile în funcțiile administrative și patronajul le reveneau acestuia și suporterilor lui; perdanții erau pur și simplu destituiți din posturile ocupate pînă atunci. În general, alegerile implicau deci doar problema grupului care controla distribuirea funcțiilor. În asemenea condiții, ispita de a recurge la mijloace ilegale și violente era foarte puternică. Oficialii aflați la putere puteau apela la poliție și la agenții ei locali; opoziția avea posibilitatea să organizeze încăierări și să se folosească de briganzi.

Pe toată durata primei părți a domniei lui Othon, cele trei partide politice înființate în perioada revoluționară – cel Francez, cel Rus și cel Britanic – au dominat scena politică a țării. În ciuda atașamentului lor față de consulatele străine, acestea erau în același timp bazate în esență pe faptul că erau conduse de persoane puternice. Dintre ele, cel mai popular era probabil Partidul Francez, care îl avea în frunte pe Ioannis Kolettis. În perioada aceasta, Franța putea încuraja tendințele expansioniste ale grecilor în mai mare măsură decît Marea Britanie sau Rusia și, în comparație cu ele, era mai puțin preocupată de protejarea integrității teritoriale a Imperiului Otoman.

Kolettis era totodată un abil lider politic. Pe locul al doilea se situa Partidul Nappist, sau Rus. Orientarea politică a acestuia era conservatoare și ortodoxă. Membrii lui cei mai influenți erau bineînțeles în primul rînd Capodistrias, apoi Kolokotronis și Andreas Metaxas. Partidul cel mai influent era însă cel Britanic, condus de Mavrocordat. Dată fiind supremația navală în Marea Mediterană, Marea Britanie se afla permanent în cea mai bună postură de a-și impune punctul de vedere guvernului grec. Principalul obstacol în calea popularității acestui grup era dorința britanicilor de a susține Imperiul Otoman, politică ce excludea sprijinirea intențiilor grecilor privind expansiunea teritorială. Partidul Rus a beneficiat de cea mai puternică poziție în timpul regimului Capodistrias, cel Britanic a deținut supremația sub Armansperg, iar cel Francez a devenit cel mai influent după 1844. În ciuda faptului că aceste partide purtau numele unor puteri străine, ele nu erau unelte oarbe ale consulatelor patronatoare. De fapt, acestea erau uneori manipulate de către partide în mai mare măsură decît puteau marile puteri să profite de ele. Cu toate acestea, existența partidelor permitea un mai mare amestec străin, situație care nu-și avea echivalență în Serbia sau Muntenegru.

Trebuie să precizăm că regele nu avea sprijinul vreunui partid bavarez sau regal. El nu se putea bizui nici măcar pe armata sa. Prin 1838, aproape toți soldații străini se întorseseră acasă, deși o parte din ofițeri au rămas. Fără un sprijin ferm militar sau politic, regele era obligat să oscileze între diferite facțiuni. El trebuia de asemenea să facă față unei situații financiare precare. Cheltuielile statului reprezentau acum mult mai mult decît veniturile.O problemă majoră erau sumele mari ce trebuiau achitate pentru datoriile externe contractate în timpul și după revoluție. Nemulțumirea față de stăpînirea otomană și situația în care se afla statul s-a intensificat la începutul deceniului al cincilea. Puterile protectoare făceau presiuni în privința introducerii unei reforme financiare. Preocupate mai ales de rambursarea datoriilor, ele cereau o reducere a cheltuielilor militare și a efectivului armatei. Au existat critici și la adresa guvernului autocrat. Ca și în alte state, opoziția față de Othon urmărea limitarea puterilor regale prin intermediul altor instituții. Pentru multă lume, introducerea unui guvern constituțional părea cel mai bun mijloc de a fi la înălțimea situației.

În 1843, partidele Britanic și Rus, care pierduseră deocamdată puterea, s-au unit ca să sprijine o lovitură de stat. În septembrie, garnizoana Atenei a pornit spre palat și l-a luat prizonier pe rege. Dat fiind că singura soluție era abdicarea, Othon a fost de acord cu destituirea consilierilor lui bavarezi rămași în funcție și cu adoptarea unei constituții. În noiembrie a fost convocată o adunare, alcătuită nu numai din delegați din regatul grec, ci și din reprezentanți din Macedonia, Epir și Tesalia. Rolurile principale din cadrul deliberărilor au fost deținute de Mavrocordat și Kolettis. Partidul Rus a fost nevoit să stea în expectativă, deoarece Nicolae I nu i-a permis să ia parte la elaborarea unei constituții a cărei acceptare de către rege îi fusese impusă acestuia printr-o revoltă a armatei. Guvernul grec beneficia însă de o permanentă consultanță din partea consulatelor britanic și francez, care îi reprezentau pe protectorii favorabili instituirii unui regim constituțional, dar doreau ca acesta să aibă o orientare conservatoare. Aceștia voiau să fie evitată orice situație care ar fi putut face din Grecia centrul unor tulburări revoluționare sau să ducă la reactualizarea Chestiunii Orientale.

Constituția din 1844 satisfăcea pe deplin tendința conservatoare. Ea prevedea instituirea unei monarhii constituționale limitate, dar regele avea puteri foarte mari. Othon avea drept de veto în privința legislaturii și cel de a numi și destitui miniștrii. A fost introdusă o legislatură bicamerală, camera inferioară fiind aleasă pe baza dreptului

electoral universal pentru bărbați, iar cea superioară numită de conducătorul statului. Capii revoltei din 1843 își atinseseră deci obiectivele: regele urma să împartă autoritatea cu o adunare electivă. Să observăm că mișcarea fusese inițiată și dusă la bun sfîrșit de un mic grup de politicieni ai opoziției care au beneficiat de sprijin militar. Ea va constitui totuși un precedent, demonstrînd puterea pe care o putea exercita armata asupra guvernului.

Instituirea regimului constituțional nu a adus practic nici o modificare în politica Greciei. Primele alegeri au fost cîștigate de Partidul Francez și de Kolettis, care a deținut poziția principală în guvern pînă la moartea lui, survenită în 1847. Colaborînd strîns cu Othon, regimul său avea să urmeze modelul clasic al dictaturii regale din Balcani. Kolettis și-a numit partizanii în principalele posturi și s-a folosit de patronajul guvernului ca să fie sigur de loialitatea lor. Exercitîndu-și puterile oficiale, el a luat măsuri ca să păstreze controlul asupra adunării. Nu ezita deloc să recurgă la violență și teroare împotriva adversarilor lui. Cu toate acestea, Kolettis a fost un lider extrem de popular. O mare parte a opoziției față de rege era formată din notabilii care nu beneficiau nici ei de un sprijin popular serios. În plus, Kolettis și Othon au ajuns să susțină amîndoi tipul de expansiune națională care se bucura de un sprijin entuziast. Regenții bavarezi filoeleni vedeau în Grecia modernă o Atenă reînviată; civilizația clasică păgînă fusese idealul lor. Kolettis și cea mai mare parte a naționaliștilor greci aveau în schimb să-și bazeze programele pe tradiția bizantină și pe credința ortodoxă. *Marea Idee*, a cărei influență în secolul al optsprezecelea am discutat-o deja, a devenit și ea parte integrantă a obiectivului urmărit de ei. Ei aveau tendința să considere că granițele corecte ale unui stat grecesc reînviat trebuiau să includă toate ținuturile aflate în orice perioadă sub stăpînire bizantină sau în jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol. Kolettis a specificat limpede aceste țeluri într-o cuvîntare ținută în ianuarie 1844 în fața adunării constituționale:

> Regatul Greciei nu înseamnă Grecia; el este doar o mică parte, cea mai mică și mai săracă parte a lui. Grecul nu este doar cel care locuiește în acest regat, ci și cel care trăiește la Janina sau Salonic, la Seres sau Adrianopol, la Constantinopol sau Trebizonda, în Creta sau Samos, sau în orice altă țară legată de istoria sau de seminția grecească... Există două mari centre ale elenismului, Atena și Constantinopol. Atena nu este decît capitala unui regat; Constantinopol este marea capitală, Cetatea, *i Polis*, atracția și speranța tuturor elenilor. [7]

Marele obstacol în calea promovării ideii iredentiste naționale era însă în această perioadă faptul că majoritatea marilor puteri erau ferm împotriva oricărei acțiuni a grecilor. În deceniul al patrulea au avut loc două crize otomano-egiptene, prima între 1831 și 1833, iar a doua între 1839 și 1841. În acest moment, Marea Britanie și Rusia, de obicei rivale în problemele orientale, s-au alăturat Imperiului Habsburgic în susținerea menținerii integrității teritoriale a Imperiului Otoman. În 1841, cînd a izbucnit o revoltă în Creta, opinia publică grecească a luat atitudine. O situație și mai tensionată a apărut în timpul războiului Crimeei, atunci cînd Rusia, marea putere ortodoxă, lupta împotriva Imperiului Otoman, a Franței, Britaniei și Sardiniei. În ciuda instabilității acestei coaliții, s-a stîrnit un mare entuziasm relativ la posibilitatea de achiziționare a unor noi teritorii. Mai multe trupe neregulate restrînse au operat efectiv în ținuturile grecești aflate sub control otoman, dar

[7] Citat după Edouard Driault și Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, 5 volume, Les Presses universitaires de France, Paris, 1925-1926, II, pp.252-253.

ele au fost învinse ușor de autoritățile locale. Ca să se asigure că guvernul grec va rămîne pasiv, aliații occidentali au trimis o flotilă în portul Pireu, care a rămas acolo din 1854 pînă în 1857. Cei doi protectori i-au impus totodată regelui un ministeriat condus de Mavrocordat.

Eșecul de a profita de situație sau de a obține oricare alt cîștig concret în relațiile externe a fost un element important al scăderii popularității regelui. După războiul Crimeei, partidele patronate de consulatele străine s-au dizolvat. Noile combinații politice reprezentau doar ceva mai mult decît interesele liderilor puternici și ale suporterilor lor. În alegeri au ieșit victorioși candidații care puteau controla patronajul local și poliția. Atunci cînd putea alege liber, votantul individual îl prefera pe cel care îi promitea cele mai mari beneficii; problema aceasta era rareori legată de dezbaterile politice. Guvernul constituțional și o lărgire a dreptului de vot au dus deci la schimbări nesemnificative în domeniul metodelor politice tradiționale.

Deși Othon era orice, numai un conducător tiranic nu, el își cîștigase mulți dușmani prin deceniul al șaptelea. Punctul lui cel mai vulnerabil era faptul că nu avea copii. Mai rău, nu exista nici un candidat serios la tron. Constituția stabilea clar că următorul conducător trebuia să fie ortodox. Frații lui Othon nu erau prea entuziaști să-și schimbe credința sau să-și pericliteze printr-un astfel de act posibila lor succesiune la tronul Bavariei. O asemenea situație ar fi fost periculoasă chiar și pentru un monarh foarte popular.

Pe lîngă aceasta, Othon era nevoit să țină piept criticilor unei noi generații de tineri greci, care nu numai că erau mai bine educați decît predecesorii lor, dar și mai la curent cu ideologia politică europeană a vremii. Tinerii erau puternic influențați de ideile liberale și naționale de la mijlocul secolului și de revoluțiile de la 1848. Ei studiaseră la universități europene sau la Universitatea de la Atena, care a fost înființată în 1837. Extrem de critici față de constituția din 1844 și nemulțumiți de întregul sistem politic al Greciei, tinerii voiau introducerea democrației parlamentare și reducerea regelui la rolul unei marionete.

În pofida faptului că nemulțumirea era aproape generală, revolta care a izbucnit în octombrie 1862 semăna foarte mult cu evenimentele din 1843. Nu era vorba de o mișcare revoluționară implicînd întreaga populație, dar era în schimb o veritabilă lovitură de stat. În momentul acela, Othon și Amalia erau plecați într-o croazieră pe iahtul lor; iar cînd au aflat de revolta garnizoanelor, nu s-au mai întors la Atena. Au existat cîteva tulburări minore, dar transferul de putere s-a petrecut destul de pașnic. A fost format un guvern provizoriu sub conducerea lui Dimitrios Voulgaris, care a început imediat să caute un alt monarh și să elaboreze o nouă constituție.

După plecarea lui Othon, cele trei puteri protectoare și-au afirmat prompt autoritatea. Ele au numit un nou conducător, dar nu s-au amestecat în elaborarea constituției. Înșiși liderii greci l-ar fi preferat ca rege pe prințul Albert, cel de al doilea fiu al reginei Victoria. Ei speraseră că prin această alegere vor anexa Insulele Ioniene, care se aflau tot sub stăpînire britanică, și că vor fi sprijiniți în privința unei eventuale noi expansiuni. Puterile protectoare căzuseră însă de acord să nu numească un candidat dintr-o dinastie domnitoare din rîndul lor, astfel că această preferință a rămas fără rezultatul scontat. Ele l-au ales în cele din urmă pe prințul William George din dinastia daneză Glücksburg, care avea șaptesprezece ani. O adunare constituțională convocată la Atena a acceptat numirea prințului, care și-a luat la urcarea pe tron numele de Ghiorghios. În 1866, regele Ghiorghios I s-a căsătorit cu

marea ducesă Olga, conferindu-i deci dinastiei sale o legătură valoroasă cu familia imperială a Rusiei. Deoarece Ghiorghios era favoritul britanicilor, Marea Britanie a fost de acord să cedeze Insulele Ioniene; acestea au devenit parte integrantă a regatului grec, cu toate că erau neutre.

Noul rege trebuia să domnească pe baza unei constituții bazate pe cea belgiană din 1831, al cărei scop era limitarea strictă a puterii regale. Articolul XXI al acesteia afirma următoarele: „Toată puterea provine din sînul națiunii și este exercitată în maniera stabilită de constituție."[8] Nu era nici pe departe vorba pe viitor despre un monarh absolut sau de drept divin. Cu toate acestea, regele deținea încă autoritatea de a-i numi și demite pe miniștri și de a dizolva camera. Ca și alți conducători ai vremii, el putea declara război și încheia tratate. Ramura legislativă a guvernului era unicameralã, senatul fiind desființat. Reprezentanții urmau să fie aleși conform dreptului electoral universal pentru bărbați pe o perioadă de patru ani. Cabinetul răspundea în fața adunării.

Schimbările au avut un efect minor și asupra politicii grecești. Situația rămăsese în mare parte aceeași. Ghiorghios I a sosit însoțit de un consilier danez, contele Sponneck, care a devenit o figură controversată. Așa cum fusese cazul și înainte cu străinii, el s-a confruntat cu o opoziție atît de mare încît a fost nevoit să părăsească țara. Partidele politice erau încă doar ceva mai mult decît facțiuni grupate în jurul liderilor, dintre care cei mai proeminenți erau Dimitrios Voulgaris, Alexandru Koumoundouros, Thrasyvoulos Zaimis și Epaminondas Deligheorghis. Scena politică dădea impresia unei instabilități extreme; între 1864 și 1881 au avut loc nouă alegeri și s-au perindat la putere treizeci și unu de guverne. Constituția liberală nu a avut vreun efect oarecare nici asupra sistemului corupt. Ori de cîte ori se schimba guvernul, toate posturile din serviciile publice erau ocupate de membrii facțiunii victorioase; perdanții își pierdeau pur și simplu slujbele. Era însă important ca un partid politic să se afle la putere în momentul ținerii alegerilor pentru ca acesta să poată folosi poliția în vederea controlării votului în propriul lui interes. Cu toate că existau divergențe reale asupra problemelor naționale, adevărata luptă implica împărțirea funcțiilor și onoarea și prestigiul personal.

PRINCIPATELE DUNĂRENE SUB PROTECTORATUL RUSESC

Modelul dezvoltării politice a Principatelor din 1821 pînă în 1854 a fost diferit în multe privințe față de cel al Serbiei, Muntenegrului și Greciei. O deosebire distinctă era măsura exercitării controlului de către un stat străin. Cu toate că puterile protectoare interveniseră foarte mult în politica internă a Greciei, iar Rusia influențase în foarte mare măsură evenimentele din Serbia și Muntenegru, dominația rusă în Valahia și Moldova a fost mult mai intensă și de mai mare anvergură. Cu toate că obiectivul politicii rușilor era îmbunătățirea condițiilor din cele două provincii, presiunea exercitată de ei a dat naștere unor mari nemulțumiri. Mișcarea națională de la mijlocul

[8] Constituția aceasta este reprodusă în George Finlay, *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Otho*, 2 volume, în I, Zeno, London, 1971, pp. 345-357.

secolului avea să fie deci îndreptată mai mult împotriva protectoratului rusesc decît a suzeranității otomane.

Amestecul rușilor în afacerile interne ale României avea o bază legală stabilită prin Tratatul de la Kuciuk Kainargi; aceste drepturi au fost întărite prin acordul din 1802. În 1821, guvernul rus a rupt relațiile cu Poarta pentru că aceasta nu reușise să ajungă la o înțelegere cu Sankt Petersburgul în privința intervenției militare în Principate. Guvernul Rusiei era foarte serios în ceea ce privește impunerea drepturilor lui stipulate prin acorduri, care au fost considerabil întărite încă o dată de Convenția de la Akkerman în octombrie 1826. Conform înțelegerilor separate anexate acestui tratat, Rusiei i se recunoștea statutul de putere protectoare. În afară de aceasta, erau aduse modificări în organizarea politică a provinciilor. Hospodarii erau de acum înainte aleși de divanul fiecăreia dintre cele două ținuturi – adică de consiliul boierilor – din rîndurile acestei clase, pe o perioadă de șapte ani. Alegerile trebuiau confirmate de Sankt Petersburg și de Constantinopol. Ambele Principate urmau să aibă reguli administrative noi. În ciuda faptului că guvernul otoman a denunțat tratatul după dezastrul de la Navarino, termenii lui au fost incluși și în Tratatul de la Adrianopol din 1829. Drepturile Porții în statele vasale ei erau limitate aici la primirea unui tribut fix și la un vot în privința alegerii domnitorilor. Articolul V stabilea că Moldova și Țara Românească se aflau sub suzeranitate otomană și că Rusia „le garanta prosperitatea." Ele urmau să „beneficieze de exercitarea liberă a religiei lor, de o siguranță totală, de un guvern național independent și de o deplină libertate a comerțului." [9]

Un Act adițional al tratatului definea mai amănunțit noile condiții. Deosebit de important era faptul că dreptul de preempțiune otoman asupra produselor din Principate era desființat. Provinciile nu mai erau deci nevoite să asigure aprovizionarea Constantinopolului cu articole ca grîu, ovine și material lemnos, trimise pînă atunci aproape exclusiv în capitala Imperiului Otoman; în schimb, ele puteau avea relații comerciale libere cu restul lumii. În plus, plățile cuvenite Porții aveau să fie de acum înainte limitate la tributul anual, a cărui valoare urma să fie stabilită, și la o sumă plătită la învestitura fiecărui domnitor. Ca și în Serbia, musulmanii nu aveau voie să se stabilească sau să dețină proprietăți pe teritoriul Principatelor decît în împrejurări speciale. Guvernul otoman urma să-și retragă garnizoanele din orașele fortificate Turnu Severin, Giurgiu și Brăila. Locuitorii musulmani aveau să-și vîndă proprietățile într-un interval de optsprezece luni. Foarte importantă era și instituirea unei carantine de-a lungul Dunării. Măsura aceasta conferea forță ideii că se crease o ruptură netă între Principate și restul ținuturilor otomane. În sfîrșit, tratatul le permitea ambelor provincii să-și organizeze miliții și insista din nou asupra prevederii privind noile regulamente administrative.

Prin acest tratat, Rusia obliga Imperiul Otoman să plătească o despăgubire foarte mare. Pînă la îndeplinirea acestei obligații, Principatele urmau să rămînă sub ocupația trupelor rusești. Ele au plecat abia în 1834, perioadă în care Moldova și Valahia s-au aflat amîndouă sub dominație militară rusească. Reorganizarea administrației provinciilor a fost deci efectuată sub supravegherea rușilor. Această acțiune a fost condusă de contele Pavel D. Kiseleff, un administrator extrem de capabil și luminat. Ca președinte al ambelor divanuri din noiembrie 1829 pînă în aprilie 1834, el a fost principalul responsabil de reformele introduse în intervalul acesta. După ce și-a ocupat postul, Kiseleff a trecut imediat la instituirea carantinei împotriva amenințării

[9] Hertslet, *Harta Europei*, II, p. 817.

ciumei și holerei. El a importat grîu din Rusia ca să facă față foametei și a organizat o miliție națională. Contribuția lui de bază a fost însă constituită de supravegherea elaborării noilor statute administrative pentru ambele provincii.

Principatele rămîneau o zonă strategică importantă pentru Rusia. Chiar dacă guvernul ei nu intenționa să anexeze regiunea, el voia să fie sigur că provinciile vor rămîne un tampon și că vor fi și în continuare sub dominația lui. Ținutul era totodată o bază convenabilă pentru deplasarea spre sud către Constantinopol în cazul izbucnirii unui război. Politica aceasta, așa cum am văzut, fusese dusă cu asiduitate încă din secolul al optsprezecelea. Ca și înainte, era în interesul Rusiei să se asigure că amîndouă provinciile erau prospere și mulțumite. A fost deci depus un efort susținut pentru instituirea unui sistem politic practic și progresist.

După semnarea convenției de la Akkerman, se formaseră comitete pentru elaborarea noilor regulamente administrative, dar nu s-a realizat prea mult în această direcție. Au fost numite acum două noi comitete alcătuite din cîte patru membri (doi aleși de divan, iar ceilalți doi de oficialii ruși). Ele se întruneau sub președinția consulului-șef rus, Matei Leovici Minchiaky (Minciaki). Atunci cînd acestea și-au încheiat misiunea, Kiseleff a făcut unele modificări în text și l-a trimis la Sankt Petersburg. Acolo, el a fost aprobat și returnat divanurilor, care aveau permisiunea să discute pe marginea lui, dar nu și să modifice versiunea finală. Statutele au fost emise în iulie 1831 în Valahia și în ianuarie 1832 în Moldova.

Aceste documente nu erau niște constituții, ci mai curînd regulamente administrative detaliate. Ele creau instituții paralele, dar nu identice, în ambele provincii. Regulamentele marcau deci un pas înainte spre o unificare în cele din urmă a celor două state românești. Asemeni măsurilor luate de regenții bavarezi la Atena, Statutele (Regulamentele) Organice instituiau un sistem de guvernare bazat pe cele mai bune modele ale practicii administrative curente din punctul de vedere al unei conduceri conservatoare și monarhice, dar luminate.

Fiecare provincie urma să fie condusă de un domnitor ales pe viață de o adunare extraordinară formată din 150 de membri. Acesta era ales dintre marii boieri. Puterea legislativă era exercitată de adunările boierilor ținute în fiecare provincie, care aveau treizeci și cinci de membri în Moldova și patruzeci și doi în Valahia. Adunările acestea aprobau legile, dar domnitorul avea drept de veto. Odată cu aprobarea lui atît de către Poartă, cît și de Rusia, el putea amîna lucrările adunării, dar nu și să o dizolve. Posibilități asemănătoare de interferență a Sankt Petersburgului erau incluse și în alte părți ale documentelor. Regulamentele Organice au reprezentat un progres clar față de sistemul existent anterior, dar asigurau controlarea țării de către boieri și de către ruși. Poziția puternică a boierimii privilegiate era de asemenea reflectată în secțiunile referitoare la chestiunea pămîntului și la statutul țăranului.

Am văzut deja că iobăgia fusese abolită în România în secolul al optsprezecelea, dar problema dreptului de proprietate asupra pămîntului nu fusese rezolvată. Acest aspect nu era critic în perioada aceea, deoarece principala sursă de existență a țăranului era creșterea vitelor. Cel care poseda o bucată de pămînt pe care o cultiva își putea duce vitele la păscut pe pășunea și să adune lemne din pădurile obștii. Nu exista o lipsă de pămînt. Dacă traiul pe o moșie devenea insuportabil, țăranul putea pur și simplu să fugă.

Regulamentele Organice au dus la anumite schimbări fundamentale. Deosebit de important era faptul că boierul era considerat drept proprietarul pămîntului; familiile țărănești primeau o parte din el în funcție de numărul de vite pe care le avea

fiecare. Erau trei categorii de familii: cele care aveau patru boi și o vacă sau zece oi, cele care aveau doi boi și cele care nu aveau nici un animal. Primul grup avea dreptul la nouă acri, iar celelalte, în mod proporțional, la mai puțin. Dacă un țăran voia mai mult pământ, trebuia să facă o înțelegere specială cu boierul. Corvezile au fost stabilite la douăsprezece zile, dar intervalul de muncă depindea din nou de sarcinile îndeplinite, practic ajungînd să se ridice la circa douăzeci și patru pînă la treizeci și șase de zile în Valahia și la peste cincizeci în Moldova. În Valahia, unde moșierii nu-și prea administrau personal pămînturile, aceștia preferau să primească bani gheață în locul corvezilor. Ei își dădeau apoi pămîntul în arendă în termenii stabiliți cu țăranii; domeniile erau conduse de vechili, în timp ce proprietarii locuiau la București sau călătoreau prin Europa. În Moldova existau mai mulți proprietari funciari care își supravegheau direct moșiile.

Relațiile inechitabile dintre țăran și boier pot fi cel mai bine înțelese dacă ne amintim că acesta din urmă avea control deplin asupra sistemului administrativ și juridic. Țăranul nu se putea bizui nici pe poliție, nici pe tribunale ca să se apere împotriva extorcărilor nedrepte. Pe lîngă aceasta, deși nu era tehnic legat de pămînt, el nu avea libertate de mișcare nelimitată, fiind obligat să anunțe cu șase luni înainte dacă voia să-și părăsească pămîntul și să-și plătească partea din taxele satului respectiv. Kiseleff a criticat situația aceasta în termeni foarte duri. Referindu-se la adunarea boierilor, el afirma că,

> arogîndu-și calitatea de judecători ai propriei lor cauze, era firesc ca ei să caute să-și extindă privilegiile în detrimentul altora, care nu sînt nici reprezentați, nici apărați de cineva.Pînă într-atît, încît, printr-o clauză insidioasă, ei i-au legat pe săteni de pămînt, cu toate că aceștia sînt liberi după lege, și încearcă tot timpul să și-i facă sclavi, ca să-i poată astfel oprima și mai mult. [10]

Boierii români au mai avut o realizare deosebită în perioada aceasta. Desființarea drepturilor otomane de preempțiune a deschis calea comerțului Principatelor cu Occidentul într-un moment cînd cererea de cereale necesare populației industriale apusene tot mai numeroase era din ce în ce mai mare. Piața produselor agricole românești a crescut deci pe parcursul secolului. Era în interesul moșierilor români să aibă în stăpînire o suprafață de pămînt cît mai mare posibil și să asigure forța de muncă corespunzătoare. Regulamentele Organice i-au pus astfel la îndemînă boierului tipul de regim agrar care îi aducea cele mai mari avantaje.

Rusia și Imperiul Otoman au semnat în ianuarie 1834 Convenția de la Sankt Petersburg. Poarta a acceptat Regulamentele Organice, iar tributul a fost fixat la 3 milioane de piaștri. În cadrul unei acțiuni care constituia o excepție față de prevederile noilor regulamente, cele două puteri i-au numit pe primii prinți care aveau să domnească vreme de șapte ani. Candidații Rusiei, Alexandru Ghica în Valahia și Mihail Sturdza în Moldova, și-au luat în primire posturile, după care armata rusă a evacuat provinciile. Guvernul rus își atinsese cea mai mare parte a obiectivelor propuse în timpul războiului ruso-turc. El deținea o poziție dominantă la Constantinopol și în Peninsula Balcanică în general. Chiar dacă o parte din funcționarii ruși, inclusiv Kiseleff, susținuseră anexarea Principatelor, s-a recurs în final la o soluție

[10] Citat din Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859*, ediție retipărită, Archon Books, Hamden, Conn.,1974, p. 3; vezi și p. 4.

alternativă prin instituirea unui regim care îi oferea Rusiei dominația în zonă fără complicații și scutind-o de cheltuielile inerente unei stăpîniri directe.

Sistemul politic bazat pe Regulamentele Organice introdus în perioada aceasta a durat pînă în 1854. El le făcea cadou boierilor controlul asupra țării, cu Rusia pe rol de supraveghetor. Clasa dominantă reprezenta doar o mică parte a populației și, așa cum am văzut, nu prea exista coeziune în rîndurile acesteia. Ca și alți notabili balcanici, boierii români nu acceptau autoritatea unuia dintre ei decît dacă îl putea dirija sau dacă le reprezenta interesele. Permanentele intrigi țesute de facțiunile boierești unele împotriva altora sau împotriva domnitorului aveau să slăbească guvernele și să le facă mai accesibile intervenției Rusiei.

După plecarea trupelor rusești, ambele Principate s-au confruntat cu aceleași probleme majore economice și politice. Nici una dintre ele nu avea o situație prosperă și trebuiau să facă față unor mari cheltuieli. Tributul nu fusese plătit în timpul ocupației rusești, astfel că trebuiau achitate rate restanțiere. Trebuia plătită o sumă și la aprobarea de către sultan a învestirii domnitorilor. Costul ocupației și al administrației rusești din ultimii ani a fost pus în cîrca provinciilor, care erau afectate și de instabilitatea lor politică. Existau trei centre ale autorității: domnitorii, adunările și consulatele Rusiei. Așa cum era de așteptat, principala împotrivire față de domnitori era reprezentată de adunări. Boierii din ambele provincii făceau tot posibilul ca să stînjenească și să pună piedici politicii domnitorului respectiv. În ceea ce-i privește pe reprezentanții ruși, aceștia supravegheau atent situația și se amestecau tot timpul în activitatea guvernelor. Conform Regulamentelor Organice, apelurile puteau fi adresate atît Porții cît și Rusiei. Grupurile disidente nu numai că urmau calea aceasta, dar acționau și împotriva altor consulate străine, care, la rîndul lor, nu se opuneau punerii în încurcătură a guvernului rus. O atmosferă de conspirativitate și nemulțumire se instalase la București și la Iași.

În Valahia, situația era și mai rea. Aici, Alexandru Ghica, fratele fostului hospodar, trebuia să facă față unei opoziții extrem de înverșunate. Guvernul rus sprijinise numirea lui, deoarece îl considera drept un om pe care se putea bizui. El avea însă mulți dușmani, al căror număr a crescut atunci cînd a devenit domnitor. Ghica i-a numit miniștri pe doi dintre frații lui, activitatea lor contribuind la accentuarea pierderii de popularitate. Mai rău, domnitorul a intrat în conflict cu puterea protectoare. Minciaki a fost înlocuit în postul de consul general la București cu P. I., Rückmann (Rikman). Acest agent avea de îndeplinit o misiune dificilă. Guvernul rus făcea presiuni asupra acceptării așa-numitului Act Adițional al Regulamentului Organic al Valahiei, care, pretindea el, fusese „în mod inadvertent" omis din versiunea originală. Această prevedere stabilea că Principatul nu-și putea schimba statutul fără consimțămîntul guvernelor rus și otoman. În caz că era admisă, stipularea aceasta ar fi dat o veritabilă lovitură autonomiei provinciei, ea provocînd deci o profundă nemulțumire. Au fost puse în mișcare influențe puternice. Refuzul adunării valahe de a accepta acest articol a avut drept urmare dizolvarea ei. Rusia a fost în cele din urmă nevoită să recurgă la serviciile Porții pentru a forța noua adunare să accepte aplicarea acestei măsuri.

Adunarea Valahiei era focarul opoziției împotriva lui Ghica și față de consulatul rusesc. În 1840 a fost numit un alt consul general, I. A. Daşkov, care a trecut de partea adversarilor domnitorului. Ceea ce s-a petrecut după aceea este descris de Nikolai Karlovici Giers, atașat al Consulatului rusesc de la Iași, impresionat de corupția din sînul politicii românești. El comenta astfel activitățile din trecut ale boierilor:

Fiecare își avea propria lui partidă și toți s-au unit ca să-l detroneze pe Ghica. A fost trimisă o plîngere Adunării Generale a Deputaților... în care erau enumerate abuzurile administrației lui Ghica, luîndu-se hotărîrea printr-o majoritate covîrsitoare de voturi ca aceasta să fie supusă aprecierii ambelor tribunale. Drept urmare a acestor *doleanțe*, cum erau numite în limbaj diplomatic, guvernele rus și turc... au numit comisari întru investigarea cazului... Comisarul turc, după cum era obiceiul, a profitat din plin de ocazie și a făcut avere, primind mită atît de la hospodar, cît și de la fiecare din pretendenții la rangul de domnitor, promițîndu-le tuturor sprijinul Porții. În timp ce reprezentantul nostru, ascultînd în stînga și-n dreapta, încerca să-și facă o părere corectă asupra afacerilor statului, era decepționat, nefiind familiarizat nici cu regiunea, nici cu oamenii.[11]

Drept rezultat al acestei investigații, în 1842, Ghica a fost destituit. Au fost apoi organizate alegeri în conformitate cu Regulamentul Organic, în urma cărora a fost numit domnitor Gheorghe Bibescu.

Bibescu își făcuse studiile la Paris. El făcea parte dintre boierii bogați ai Țării Românești și se bucura de sprijinul rușilor. Deși fusese în fruntea opoziției din adunare împotriva lui Ghica, el s-a pomenit că organismul acesta nu era de acord nici cu autoritatea lui, boierii conspirînd și de data aceasta ca să-l doboare pe unul dintre ai lor. Și tot din nou s-a pus în discuție chestiunea privilegiilor speciale acordate Rusiei. Unui inginer rus, Alexandru Trandifilov, i s-a acordat concesiunea prospectării resurselor minerale și a exploatării celor pe care, eventual, le-ar fi găsit. Adunarea a încercat să blocheze încheierea acestui acord. Cu aprobarea Rusiei și a Porții, Bibescu a amînat lucrările acesteia și a domnit timp de doi ani prin decrete. Cu toate acestea, concesiunea acordată lui Trandifilov nu s-a bucurat de susținere. În 1846 a fost aleasă o adunare mai favorabilă domnitorului. Dușmanii lui, care erau totuși numeroși, au apelat la consulatele britanic și francez, de la care au primit încurajări și ajutor. Rusia continua să-l susțină pe domnitor. În ciuda acestei situații interne dificile, Bibescu a reușit să asigure trecerea unei serii de legi importante. Extrem de însemnată avea să fie uniunea vamală cu Moldova, instituită în 1847, și legea naturalizării din același an, care le facilita moldovenilor posibilitatea de a deveni cetățeni ai Valahiei. Bibescu a fost și autorul modernizării Bucureștiului și al măsurilor de îmbunătățire a sistemului de învățămînt.

În Moldova, evenimentele s-au desfășurat mai lin, din cauză că domnitorul Mihail Sturdza era și inteligent și puternic. Și el a fost pus în fața unei opoziții constante din partea boierilor, dar a reușit să-i țină în frîu. Atunci cînd aceștia l-au pîrît la Poartă și Rusiei, el s-a apărat și a dovedit că nu era vinovat de acuzațiile aduse. Sturdza nu a întîmpinat nici o problemă în punerea în aplicare a Actului Adițional, astfel încît chestiunea aceasta nu a constituit un subiect de dispută cu rușii. El a avut grijă să rămînă în termeni amiabili cu consulatul rusesc de la Iași, păstrînd totodată legătura și cu agenții rivali britanici și francezi. Deși regimul lui era și el corupt, domnitorul moldav a încercat să introducă o serie de îmbunătățiri. Au fost construite drumuri, poduri și spitale și a fost instituit un sistem poștal. Au fost de

[11] Charles Jelavich și Barbara Jelavich, editori, *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, University of California Press, Berkeley, 1962, pp. 192-193.

asemenea luate măsuri de modernizare a sistemului de învățămînt, care a rămas totuși slab dezvoltat.

Regimul Regulamentelor Organice era în ochii majorității românilor strîns legat de dominația rusească, cei nemulțumiți fiind înclinați să considere că dificultățile din perioada aceea se datorau puterii protectoare. Cea mai mare parte a reprezentanților Rusiei erau diplomați care răspundeau și erau preocupați de bunăstarea Principatelor. Ei s-au lăsat cu toate acestea antrenați în intrigile interne ale facțiunilor boierilor și în divergențele dintre adunări și domnitori. Era firesc ca acest amestec al Rusiei în viața politică internă a țărilor românești să-i aducă acesteia dușmani în rîndul celor care nu erau sprijiniți de ea. În afară de aceasta, regimul Regulamentelor Organice avea un caracter extrem de conservator. Faptul că rușii sprijineau acest sistem le-a atras ura celor interesați în continuarea politicii de introducere a reformelor politice. Pe viitor, naționaliștii, care își doreau un guvern cu adevărat independent, și liberalii, care urmăreau instituirea unui veritabil regim constituțional, aveau să vadă în Rusia principalul obstacol în calea transpunerii în viață a programelor lor.

Principatele treceau în acest moment printr-o perioadă de schimbări sociale și culturale rapide. Prin deceniul al cincilea, influența Europei Occidentale devenise tot mai evidentă. Tendința aceasta se manifesta în manierele și veșmintele boierimii. Generația mai veche continua să poarte îmbrăcămintea națională, cu poalele ei lungi, în vreme ce copiii acesteia se mîndreau cu hainele lor croite conform ultimei mode pariziene. Aceste diferențe se vor dovedi cu timpul a fi mai mult decît superficiale. Nu erau copiate doar stilurile vestimentare apusene, ci și ideologiile politice ale epocii susținute de grupurile mai radicale. Acestea erau adoptate de noua generație educată în afara granițelor Principatelor.

Nu exista nici un institut de învățămînt superior în Principate. Acest neajuns îi afecta în special pe numeroșii tineri bogați, fii de boieri, care își puteau permite să călătorească și nu erau presați de nevoia de a avea o ocupație, ei puteau trăi din veniturile realizate din vînzarea produselor de pe moșiile familiei. Punctul de atracție era pentru ei Parisul, care prezenta avantajul de a combina eleganța și cultura cu emoția revoluționară. Orașul acesta era înainte de 1848 centrul agitațiilor politice liberale și naționale. Deosebit de importantă era influența emigranților polonezi, care fuseseră nevoiți să-și părăsească țara după eșecul revoluției din 1830 îndreptată împotriva stăpînirii rusești. Cel mai reprezentativ dintre aceștia, Adam Czartoryski, fost ministru al lui Alexandru I, a instituit ceea ce era de fapt un guvern în exil, care avea legături cu mișcările naționaliste din toată Europa. Tinerii italieni, germani și unguri erau de asemenea profund implicați în activitățile revoluționare. Ca și contemporanii lor, tineretul român organiza conspirații și elabora planuri pentru o revoltă națională în ținuturile românești.

Cu toate că nu stabiliseră un program unic, majoritatea viitorilor revoluționari români susțineau ideea unirii Valahiei cu Moldova într-un regim constituțional care să asigure garantarea deplină a libertăților civile și instituirea unui sistem relativ reprezentativ. Ei erau cu toții adversari ai Regulamentelor Organice și ai ptotecției rusești. Ca și pentru polonezi, Rusia reprezenta pentru români principala piedică în calea eliberării naționale. Revoluționarii erau organizați atît în interiorul, cît și în afara țării. Au fost înființate în Principate societăți literare și frății secrete, însă Parisul rămînea centrul organizatoric și al agitațiilor.

Revolta izbucnită la Paris în februarie 1848 avea să declanșeze un lanț de revoluții pe tot cuprinsul continentului european. Statele germane, peninsula italică și

Imperiul Habsburgic au fost cel mai mult afectate; regimurile monarhice conservatoare au fost răsturnate. Scopul învingătorilor era instituirea unor guverne constituţionale şi naţionale. În Rusia nu a avut loc nici o răscoală; din rîndul domeniilor otomane, doar Principatele au fost implicate în această mişcare. Prima acţiune, desfăşurată la Iaşi, a fost realmente moderată. În ziua de 8 aprilie, aproximativ o mie de oameni, cea mai mare parte a lor tîrgoveţi, boieri liberali şi adversari ai domnitorului, s-au adunat la hotelul Sankt Petersburg. S-au ţinut cuvîntări în care era atacat Sturdza şi a fost elaborată o petiţie care urma să fie înaintată acestuia. Reacţia domnitorului a fost promptă: el a ordonat arestarea a circa trei sute de oameni, o parte dintre ei fiind ulterior exilaţi. Nu existau închisori în care să poată fi întemniţaţi boierii, aceştia fiind de obicei închişi în mînăstiri pe durata executării sentinţei lor.

Revoluţia din Ţara Românească a constituit o problemă mult mai serioasă. Cei care au participat la ea vor deveni liderii naţionali din următoarele decenii, iar mişcarea va stabili modelul viitoarei evoluţii a României. Figurile principale ale epocii au fost Ion şi Dumitru Brătianu, Nicolae şi Radu Golescu, C. A. Rosetti şi Nicolae Bălcescu. În mai a fost constituit un comitet revoluţionar în frunte cu Bălcescu, Rosetti şi A. G. Golescu. Acest grup l-a trimis imediat pe Ion Ghica la Constantinopol ca să liniştească Poarta asupra intenţiilor revoluţionarilor. Este interesant să menţionăm că, aşa cum se întîmplase şi în 1821, Constantinopolul a fost încă o dată informat că obiectivul lor nu era desfiinţarea stăpînirii otomane, ci redobîndirea „vechilor drepturi". Debutul oficial al revoluţiei valahe a fost momentul Proclamaţiei de la Islaz din 21 iunie. Acest document conţinea un program liberal standard care avea douăzeci şi unu de puncte. Ţelul lui era înlocuirea regimului Regulamentelor Organice şi abolirea protecţiei ruseşti. Liderii din perioada aceasta au numit un guvern provizoriu şi au pornit de la Islaz spre Bucureşti, unde forţele revoluţionare repurtaseră deja o victorie. Iniţial, Bibescu a fost de acord cu programul de la Islaz, dar la 26 iunie, după o tentativă de asasinat, a abdicat şi a fugit în Transilvania. A fost format un nou guvern în frunte cu mitropolitul Neofit, din care făceau parte Bălcescu, A. G. Golescu, I. C. Brătianu şi colonelul Ion Odobescu, comandantul puţin numeroaselor forţe armate ale Principatelor.

Bucureştiul era din nou centrul unei mişcări revoluţionare, deşi condiţiile erau în multe privinţe destul de diferite de cele din 1821. O mare importanţă avea faptul că revoluţionarii nu dispuneau de o armată. Nu exista o forţă militară comparabilă cu pandurii şi voluntarii lui Tudor Vladimirescu. Odobescu, comandantul trupelor disponibile, le-a folosit în iulie într-o lovitură eşuată împotriva guvernului. Situaţia aceasta a cruţat provinciile de ravagiile unui război civil violent, dar acest fapt însemna că liderii revoluţiei trebuiau să-şi atingă ţelurile apelînd la negocieri şi la diplomaţie.

Pe lîngă aceasta, spre deosebire de revolta din 1821, acţiunea aceasta nu a fost deloc o mişcare ţărănească. Practic, în momentul în care a fost pusă în dezbatere, chestiunea pămîntului a dus la o dezbinare în rîndul liderilor. Cu puţine excepţii, revoluţionarii erau ei înşişi boieri. Ei nu doreau să le fie subminată baza economică prin aplicarea unei reforme agrare radicale. Firește, noul regim nu prea avea timp să implementeze vreun program oarecare. În timpul celor trei luni cît s-a aflat la putere, el a trebuit să se consacre sarcinilor imediate privind organizarea şi apărarea. A fost făcută o încercare de transpunere în viaţă a cîtorva obiective incluse în Proclamaţia de la Islaz, dar principalul efort era îndreptat în altă direcţie.

Temerea cea mai mare a guvernului revoluționar era constituită de o eventuală intervenție armată a Rusiei. O armată rusească a intrat în iulie în Moldova, chiar dacă intenția ei era mai curînd supravegherea situației revoluționare din Transilvania și din Imperiul Habsburgic decît înăbușirea mișcării din Moldova, pe care Sturdza o ținea sub control. Prezența forței ruseşti în provincia vecină a provocat totuși o mare îngrijorare la București, determinînd conducerea revoluției să părăsească orașul. A fost apoi instalat un nou regim bazat pe Regulamentele Oganice avîndu-l în frunte pe mitropolitul Neofit. În momentul în care o reacție populară a dus la răsturnarea acestei administrații, guvernul insurgent a fost reinstituit. A fost pregătit un plan de înființare a unei adunări constituționale. Între timp, s-au făcut tentative de împăcare a Porții și de obținere a sprijinului diplomatic al Franței și Marii Britanii.

Guvernul otoman s-a pomenit ținta unor presiuni contradictorii. Reprezentanții francezi și britanici, mulțumiți de situația neplăcută în care se aflau rușii, doreau abținerea de la orice intervenție. Rusia în schimb insista energic pentru ca Poarta să ia măsuri împotriva mișcării revoluționare. La început, otomanii nu au făcut decît să trimită o armată la Dunăre ca să supravegheze evoluția evenimentelor și apoi un împuternicit, Suleiman Pașa, la București. Acesta a negociat cu liderii români o înțelegere potrivit căreia regimul revoluționar urma să fie înlocuit cu o regență, din care făceau totuși parte unii dintre membrii administrației insurgenților. Sub presiunea Rusiei, Poarta a respins această soluție și a trimis un alt reprezentant, Fuad Pașa, pentru a aranja instalarea unui guvern bazat pe Regulamentul Organic din care să fie înlăturată orice influență a revoluționarilor.

Totodată, armatele rusă și otomană s-au pregătit să ocupe provinciile. Trupele otomane au intrat în țară la 25 septembrie, iar cele ruseşti la 27 septembrie. Revoluția nu a putut rezista datorită faptului că nu dispunea de o forță armată. Se adunaseră cîțiva voluntari în Oltenia, dar aceștia s-au împrăștiat atunci cînd a devenit evident faptul că opoziția era mult prea puternică. A fost apoi organizat un nou guvern condus de Constantin Cantacuzino, iar liderii revoluționari au fugit din țară. După aceea, Rusia a luat măsuri pentru instituirea unui control ferm asupra situației. Convenția de la Balta Liman cu Poarta a fost semnată în mai 1849. Conform prevederilor ei, domnitorii urmau să fie aleși de Rusia și de Poartă pe o perioadă de șapte ani, iar adunările erau înlocuite cu divanuri, ai căror membri erau numiți de domnitor și de guvernul otoman. Acest acord a marcat apogeul puterii Rusiei în Principate. Trupele ruseşti au rămas aici pînă în 1851 și s-au întors în 1853, la începutul războiului Crimeei.

Revoluția de la 1848 din Valahia fusese deci un eșec. În ciuda entuziasmului popular față de reforme, nu se declanșase nici o răscoală țărănească generală care să fi sprijinit acțiunile conducerii boierești a mișcării și nu a fost organizată nici o armată populară. Desigur, o asemenea forță ar fi avut puține șanse în fața armatelor rusă și otomană. Ea ar fi constituit totodată o chestiune stînjenitoare pentru conducerea revoluționară, din cauză că mobilizarea țărănimii ar fi putut duce cu ușurință la acțiuni îndreptate împotriva intereselor sociale și economice ale grupului de boieri. Cu toate acestea, revolta a avut cu adevărat rezultate importante. Liderii naționali importanți din deceniile următoare aveau să se ridice din rîndurile revoluționarilor, care erau cunoscuți sub numele de „pașoptiști." Deși Bălcescu a murit de tuberculoză, Brătianu, frații Golescu și Rosetti, printre alții, vor juca roluri majore în evenimentele de mai tîrziu, ca și doi moldoveni de frunte, Mihail Kogălniceanu și Alexandru Ioan Cuza. Aflați în exil, oamenii aceștia, concentrîndu-se mai curînd asupra realizării obiectivelor naționale decît ale celor liberale din programul

revoluționar, și-au continuat activitățile puse în slujba interesului național. Țelul lor era unirea Principatelor și, având în vedere faptul că își dăduseră seama că domniile domnitorilor autohtoni avuseseră drept rezultat țeserea a nenumărate intrigi și o continuă instabilitate internă, numirea unui domnitor străin. Ca și înainte, ei considerau că nu Imperiul Otoman, ci Rusia era principalul lor obstacol. Pînă la înlăturarea acesteia din rolul de putere protectoare, ei aveau puține șanse în privința evoluției naționale sau liberale a țării lor.

REFORMA OTOMANĂ: RĂZBOIUL CRIMEEI

Am văzut în paginile precedente că Serbia a devenit stat autonom, Grecia și-a dobîndit independența, Principatele au slăbit legăturile cu Constantinopolul, iar Muntenegrul a rămas în afara controlului guvernului otoman. În același timp, în interiorul imperiului, anumiți lideri musulmani puternici, ca Muhammad Ali, Ali Pașa și alții, au reușit să ajungă adevărații conducători ai provinciilor lor și să nesocotească poruncile Porții. Se pune firește întrebarea ce făceau sultanul și miniștrii lui pentru a preîntîmpina dezmembrarea posesiunilor lor.

Pe tot parcursul acestei perioade, oamenii de stat otomani erau perfect conștienți de declinul periculos al puterii lor; ei își dădeau seama că era în joc însăși existența imperiului, dar nu se confruntau totuși cu aceleași probleme ca acelea ale liderilor creștini. O foarte mare importanță avea faptul că forțele religioase conservatoare erau mult mai puternice în cadrul comunității musulmane. Sistemul otoman funcționase evident bine timp de cinci secole. Accentul pus pe dominația musulmană și pe diviziunea religioasă dusese la clădirea unui imperiu atotputernic. Mai mult, cei care aveau interese întemeiate în menținerea vechilor condiții dețineau posturile cheie; notabilii creștini și beii musulmani puteau bloca orice tendință de schimbare. După cum era de așteptat, instituția religioasă musulmană constituia o piedică în calea reformelor. *Ulema* nu le sprijinea în nici un caz, deoarece țelul final al acestora era laicizarea și modernizarea societății musulmane.

O chestiune strîns legată de cea a reformelor erau necazurile pe care le întîmpina Poarta ca să țină piept presiunilor marilor puteri. Cu toate că statele acestea se refereau de obicei la imperiu folosind termenul de „bolnav", chiar ele erau principalii vinovați de situația aceasta. Puterile interveneau în afacerile otomane din mai multe motive, cum ar fi lărgirea propriilor lor sfere de influență, ca răspuns la apelurile populației balcanice sau pentru păstrarea echilibrului de forțe. În secolul al optsprezecelea, obiectivul Rusiei și Austriei fusese anexarea teritoriului otoman. În secolul al nouăsprezecelea, puterile au fost adesea preocupate de crizele din Orient, în primul rînd pentru ca nu cumva una dintre ele, mai ales Rusia, să profite de ocazie ca să achiziționeze un teritoriu prea întins sau să aibă o influență prea mare, stricînd astfel echilibrul de forțe din zonă. După 1815, statele implicate în special în lupta aceasta erau Franța, Britania și Rusia. Dușmănindu-se reciproc, oricare dintre ele se putea alia cu una dintre celelalte două ca să o împiedice pe cea de a treia să obțină o poziție dominantă. Să observăm că, în acest timp, Imperiul Habsburgic, prins de probleme serioase în Europa Centrală, păstra o atitudine pasivă și negativă. Dintre cele trei mari puteri implicate, Franța, cu ambițiile ei legate de Africa și de Asia Mică, prezenta cea mai mare primejdie imediată pentru posesiunile teritoriale

otomane. Ea a anexat în 1830 Algeria; pretențiile ei se refereau la extinderea în Egipt și Siria. Guvernul francez nu putea însă amenința interesele otomane din Balcani și nici Constantinopolul în mod direct fără o armată numeroasă în regiune și cu o forță navală mai mică decît cea britanică.

Amestecul marilor puteri în afacerile otomane era selectiv și capricios. Fiecare guvern sprijinea partidul sau naționalitatea care le servea interesele diplomatice generale. În statele autonome și în Grecia, consulatele locale participau la luptele interne dintre facțiuni și la conflictele dintre conducători și dintre adversarii puternici ai acestora. Sprijinul marilor puteri strica și echilibrul de forțe din cadrul imperiului. Interferența era întotdeauna doar în sprijinul creștinilor. Nici un stat străin nu susținea cauza musulmanilor, cu toate că aceștia erau afectați în aceeași măsură de proasta funcționare a administrației otomane și de represiunea violentă a stăpînirii creștine. Poarta nu putea face mare lucru în această situație. Ea nu dispunea de puterea militară care să împiedice amestecul străin și nu era în stare să facă ordine nici măcar în propria ei casă.

Nevoia disperată de schimbare fusese recunoscută încă din secolul al optsprezecelea. Selim al III-lea se concentrase asupra reformei militare. În secolul al nouăsprezecelea, starea armatei a rămas prima preocupare, dar liderii otomani au mers mult mai departe, încercînd să reorganizeze imperiul ca să poată face față provocării marilor puteri și a propriilor lor supuși rebeli. Ca și contemporanii lor creștini, ei și-au propus drept ultim obiectiv instituirea unei monarhii birocratice centralizate, cu o lege unică pentru toți cetățenii, bazată pe drepturi egale și, cel puțin teoretic, pe responsabilități egale. Faptul dacă un asemenea țel era realizabil sau nu, date fiind compoziția națională și religioasă a populației și istoria regiunii, urma să fie decis acum.

Mahmud al II-lea, care venise la putere în urma acțiunilor revoluționare din 1808, și-a dat perfect seama de necesitatea reformelor. Spre deosebire de predecesorul lui, el a făcut pași foarte înceți. Practic, prima sa măsură a fost precedată de optsprezece ani de pregătiri. Principala lui sarcină era combaterea vulnerabilității militare a imperiului. Ienicerii deveniseră ceva mai mult decît o masă de oameni nesupuși, capabili mai curînd să răstoarne guvernul central și să creeze anarhie în mediul rural decît să apere statul împotriva invadatorului străin. Spahiii ajunseseră nobilii centrelor provinciale. Avînd deci forțele tradiționale în stare de derută, era limpede că țara avea nevoie de o armată organizată conform principiilor moderne ale Europei Occidentale. Sultanul avea realmente la dispoziție anumite trupe, dar ele nu erau suficiente pentru apărarea unui imperiu atît de mare. Înainte de a se putea introduce o reformă în adevăratul sens al cuvîntului, trebuia rezolvată problema ienicerilor. Era dificil să li te opui din cauza strînselor lor legături cu *ulema*. Acționînd cu precauție, Mahmud al II-lea a avut grijă să-și asigure sprijinul autorităților religioase și să-și pună oamenii în posturile de comandă ale corpului de ieniceri.

În același timp, sultanul se confrunta și cu opoziția pașalelor răzvrătite, în primul rînd a lui Ali Paşa de la Janina. Deși autoritățile otomane erau la curent cu activitățile Eteriei din Grecia, ele au preferat să se concentreze asupra supunerii rebelului musulman. Succesul lor în această acțiune a dus însă la eliminarea singurei forțe militare musulmane din zonă care putea fi folosită împotriva revoluției grecești. Lipsit de o armată corespunzătoare și de un aliat musulman balcanic gata să-l sprijine, Mahmud al II-lea a fost nevoit să apeleze la un alt vasal refractar, Muhammad Ali și să-i ofere Creta și Peloponesul în schimbul serviciilor lui.

După cum am menționat deja, armata egipteană era foarte eficientă; sub comanda lui Ibrahim, fiul lui Muhammad Ali, ea a cucerit Creta și a debarcat în Peloponeș. În nord, armata otomană a ocupat în aprilie 1826 Misolonghi.

Tot în perioada aceasta, sultanul a luat măsuri în vederea distrugerii ienicerilor. Aceștia nu numai că își dovediseră incapacitatea în timpul evenimentelor din Grecia, dar au declanșat în iunie 1826 o altă revoltă, de data aceasta ca semn de protest față de înființarea unui corp special al armatei, în care vedeau o provocare la adresa influenței lor. După ce și-a pregătit terenul, Mahmud a reușit să desființeze corpul și să ia totodată măsuri împotriva ordinului dervișilor Bektași, care avusese legături strînse cu acesta. Ienicerii fuseseră mai mult decît o organizație militară; ei constituiseră principalul suport al forțelor conservatoare tradiționale, care și-au pierdut astfel sprijinul militar. Deși acțiunea sultanului a fost încununată de succes, imperiul a rămas o vreme într-o situație neobișnuit de expusă. Din cauza acestei slăbiciuni, Poarta a fost obligată să se încline în fața cererilor Rusiei și să accepte termenii Convenției de la Akkerman. Ultimatumul rușilor a provocat o mare mînie în cercurile oficiale otomane, în care părerile erau împărțite în privința chestiunii dacă imperiul trebuia sau nu să riposteze. În atmosfera aceasta, vestea bătăliei de la Navarino a constituit un veritabil șoc. Mahmud al II-lea aplicase deja o reformă a forțelor navale, care fuseseră acum efectiv distruse de puteri cu care Poarta nu se afla în stare de război. Flotilele au continuat să patruleze de-a lungul coastelor grecești. Valul de furie și frustrare era îndreptat în primul rînd împotriva Rusiei, care era răspunzătoare de majoritatea umilințelor din trecut. Războiul izbucnit în 1828 a fost dus în cele mai vitrege împrejurări. Forțele militare nu erau pregătite de luptă și nu exista nici o speranță în privința ajutorului vreunei puteri europene. Deși Tratatul de la Adrianopol a fost o lovitură pentru imperiu, aceasta era departe de a fi una mortală. Din punctul de vedere al Porții, cel mai dăunător aspect era despăgubirea enormă pe care nu o putea plăti. A fost cedat un teritoriu din Asia, dar, cu excepția Greciei și a Deltei Dunării, ținuturile din Balcani rămăseseră intacte. Independența Greciei, stabilită prin Tratatul de la Londra din 1830 însemna doar pierderea unei părți a teritoriilor locuite de greci. Bineînțeles, influența Rusiei, atît în Serbia cît și în Principatele Dunărene, devenise mult mai mare. Cu toate acestea, dacă avem în vedere situația internă a imperiului, consecințele evenimentelor revoluționare din deceniul al treilea nu fuseseră deosebit de distructive. Statul ca atare nu fusese niciodată în pericol.

Deceniul următor avea să fie dominat de exact aceeași amenințare. După rezolvarea chestiunii grecești și încheierea păcii cu Rusia, Poarta a fost confruntată cu o provocare majoră, care provenea de data aceasta din Egipt. Muhammad Ali era firește cel mai puternic și cel mai capabil dintre ayanii rebeli. El se născuse în 1769 în Macedonia într-o familie de albanezi. Fusese trimis în 1798 în Egipt cu o forță albaneză ca să lupte împotriva lui Napoleon, ulterior urcînd acolo treptele ierarhiei administrative și militare. În 1805 a fost numit guvernator. Odată aflat la putere, el a introdus un program extrem de eficient de reforme, ajutat de consilierii francezi, a căror prezență îi conferea Franței un merit în reușitele lui. Muhammad urmărea și instituirea unei administrații birocratice centralizate și eficiente aflată sub controlul său absolut. El a reușit să pună în aplicare multe dintre reformele pe care va încerca și Poarta să le introducă după aceea. De pildă, el i-a înlocuit pe perceptorii de impozite cu funcționari salariați, a emis coduri de legi standard, a înființat un sistem educațional și a apelat la profesori și tehnicieni de peste hotare. Cea mai mare

realizare a lui Muhammad Ali a fost însă organizarea unei armate moderne și disciplinate. Ibrahim Pașa, fiul lui, va dovedi că are calitățile unui strălucit comandant militar.

Rezolvarea crizei grecești a constituit o mare dezamăgire pentru el. În ciuda faptului că i se cedase administrarea insulei Creta, el a pierdut firește controlul asupra Peloponesului, care făcea parte din teritoriul Greciei independente, astfel că l-a pretins drept compensație pe cel al Siriei. Cînd Poarta l-a refuzat, Muhammad Ali și-a trimis armata ca să ocupe premiul pe care și-l acordase singur, reușind să repurteze în decembrie 1832 o mare victorie asupra armatei otomane în bătălia de la Konya. Era deschisă astfel calea spre cucerirea Anatoliei și chiar și Constantinopolul era în pericol. Pus în fața acestei crize, sultanul a fost nevoit să apeleze la Rusia, fosta lui inamică, deoarece nici un alt guvern nu i-ar fi sărit în ajutor. Cele două puteri au semnat în iulie 1833 Tratatul de la Unkiar Iskelessi (Hünkâr Iskelesi). Chiar dacă acesta era un tratat de apărare reciprocă, pactul marca în fond obținerea de către Rusia a unei poziții dominante la Constantinopol, obiectivul major din perioada aceea al politicii rusești. Înaintarea egiptenilor a fost oprită, dar Muhammad Ali a cîștigat o mare parte din ceea ce dorea, mai ales controlul asupra Siriei. El era acum în măsură să pună bazele unui mare imperiu arab de o parte și de alta a Mării Roșii; Egiptul, care beneficia de sprijinul diplomatic al Franței, deținea potențialul de a deveni o mare putere.

Aceste dezastre militare au atras atenția asupra necesității urgente a introducerii reformelor în imperiu. Trebuiau să fie luate măsuri de întărire a guvernului central în detrimentul influențelor religioase, militare și provinciale atît de puternice în trecut. Au fost făcute schimbări menite să eficientizeze și să facă mai onestă organizarea administrativă și să o alinieze în mai mare măsură la practicile europene ale timpului. Au fost înființate departamente conduse de miniștri și un Consiliu de Miniștri care funcționa ca un cabinet și coordona activitățile membrilor lui. Funcționarii urmau să primească salarii cu regularitate și a fost stabilită o ierarhie a aparatului birocratic. Au fost implementate reforme și în cadrul guvernelor locale, obiectivul fiind asigurarea unui mai mare control de la centru asupra activităților acestora.

Datorită naturii guvernului otoman, nu se putea petrece nimic echivalent luptei dintre conducătorul statului și notabili întîlnită în alte părți. Au apărut totuși două centre de influență. Primul, Poarta, reprezenta birocrația, iar din cel de al doilea, Palatul, făceau parte familia sultanului, servitorii lui și funcționarii casei imperiale. Aceleași intrigi și rivalități personale existau și aici, ca și în cadrul altor guverne.

Una dintre marile realizări ale domniei lui Mahmud a fost încercarea lui de a face ca societatea musulmană să fie mai deschisă față de lumea din afara imperiului. Preocupat de formă și de stil, dar și de conținut, sultanul s-a îmbrăcat ca un șef de stat european și și-a obligat funcționarii lui să-i urmeze exemplul. Anteriul și turbanul au fost înlocuite cu costumul birocratului european, iar fesul, echivalentul pălăriei, a devenit însemnul oficial purtat pe cap de otomani. Sultanul însuși asista la concerte și la recepțiile ambasadelor, iar modul lui de viață a devenit mai transparent ca înainte. Celelalte sectoare ale guvernului reflectau desigur această schimbare de atitudine față de lumea din afară. În 1836 a luat ființă un Minister al Afacerilor Externe și au fost totodată înființate ambasade permanente în marile capitale ale Europei. A fost recunoscută necesitatea de a cunoaște limbi străine, așa că au fost deschise școli destinate acestui scop.

Guvernul central a fost deci reorganizat și s-au pus bazele unei înțelegeri mai profunde a statelor europene. Aceste modificări au fost foarte dificil de realizat. Forța

opoziției conservatoare, care reprezenta probabil opinia celei mai mari părți a populației musulmane, s-a manifestat mai cu seamă în privința chestiunii educației. Statul avea nevoie disperată de școli tehnice și profesionale. În statele din Balcani, sistemul de învățământ laic fusese instituit fără o confruntare majoră cu biserica ortodoxă, chiar dacă educația se aflase prin tradiție sub jurisdicția acesteia. Situația era destul de diferită la Constantinopol, unde *ulema* rămînea un obstacol foarte important. Cu toate acestea, anumite instituții speciale, o școală medicală, de exemplu, și-au deschis porțile. Aceleași probleme trebuiau rezolvate aici, ca și în statele balcanice: exista o lipsă de cărți, de echipament și de profesori competenți.

Reforma armatei continua să constituie obiectivul esențial. Înfrîngerea de la Konya fusese o lecție scump plătită. S-a apelat din nou la consilieri străini, de data aceasta în primul rînd la cei prusaci. Poarta a preferat firește să se bizuie pe ajutorul unui stat care se bucura de o înaltă reputație în domeniul realizărilor militare pe cîmpul de luptă, dar care manifestase pînă atunci un interes minim față de Chestiunea Orientală. Marele general prusac Helmut von Moltke a venit la Constantinopol și a jucat un rol foarte important în reorganizarea forțelor militare ale imperiului; consilierii britanici au fost folosiți în aceleași scopuri pentru modernizarea forțelor navale. Au fost totodată trimiși studenți otomani la instituțiile militare europene. Progresele făcute în domeniul militar au fost evident supraestimate de Mahmud al II-lea, care se pare că avea o părere total greșită asupra capacităților armatei sale. El nu acceptase niciodată înfrîngerea din Egipt, dorința de răzbunare dominîndu-i permanent mintea. În 1839, sultanul a declarat război Egiptului, obiectivele lui fiind distrugerea lui Muhammad Ali și recîștigarea teritoriilor pierdute. Campania aceasta a fost de la bun început un dezastru. Mahmud a murit de tuberculoză în iunie 1839 fără să fi avut timp să-și dea seama de proporțiile înfrîngerii sale.

Abdul Mejid, fiul lui, s-a urcat pe tron la vîrsta de șaisprezece ani, în toiul unei crize periculoase. Din fericire pentru imperiu, rivalitățile internaționale vor ajuta menținerea integrității Imperiului Otoman. Strînsa legătură dintre Franța și Egiptul lui Muhammad Ali a stîrnit temerile Marii Britanii și ale Rusiei în ceea ce privește echilibrul de forțe din Mediterana. După încheierea Tratatului de la Unkiar Iskelessi, Rusia avea obligația de a apăra imperiul, astfel că s-a format o coaliție între Rusia, Britania, Austria și Prusia pentru sprijinirea Imperiului Otoman. A urmat o criză îndelungată, dar nici Franța, nici Egiptul nu au putut rezista acestei combinații de forțe. Muhammad Ali a fost nevoit să se retragă din Siria și din Creta, dar a rămas conducătorul ereditar al Egiptului. Puterile au căzut încă o dată de acord. În 1841 a fost semnată Convenția Strîmtorilor, care plasa pentru prima dată căile maritime turcești sub supraveghere internațională. Conform termenilor tratatului, Strîmtorile erau închise navelor de război ale tuturor statelor străine în timp de pace. Această prevedere apăra în egală măsură interesele Rusiei, Marii Britanii și ale Imperiului Otoman. Navele de război britanice nu puteau amenința țărmurile sudice ale rușilor; așișderea, flotilele rusești nu puteau pune în pericol traficul naval britanic din Marea Mediterană, iar Poarta era asigurată împotriva eventualității ca o flotă ostilă să-și facă apariția și să amenințe Constantinopolul. Bineînțeles, în vreme de război, Imperiul Otoman era liber să cheme nave aliate în apele lui teritoriale. Rusia a lăsat să cadă în desuetudine Tratatul de la Unkiar Iskelessi. Acordurile acestea reflectau o înțelegere tacită ruso-britanică și dorința lui Nicolae I de a colabora cu Marea Britanie. El considera Franța drept principalul pericol din Europa, în special din cauza influenței ei asupra mișcărilor revoluționare.

După rezolvarea chestiunii egiptene, Imperiul Otoman a avut răgazul să se concentreze asupra problemele lui interne. Marea perioadă a reformelor, cunoscută sub numele de *Tanzimat*, adică „Reorganizarea", era pe punctul de a fi declanşată. Măsurile luate în acest moment erau continuarea celor iniţiate de Mahmud al II-lea, obiectivul rămînînd salvarea imperiului. Au fost făcute anumite schimbări în principiile fundamentale ale administraţiei. Înainte de aceasta, guvernul otoman acţionase prin intermediul altor instituţii şi agenţi. Pentru creştini, milletul şi comunităţile săteşti fuseseră deosebit de importante; nu departamentele centrale de la Constantinopol, ci aceste autorităţi ţineau legătura cu individul de rînd. Guvernul se străduia acum să controleze direct cetăţenii. Pentru a reuşi să facă acest lucru, trebuiau adoptate noi instituţii, cea mai mare parte a lor copiate după modelele europene. Ţelul continua să rămînă instituirea unei administraţii eficiente condusă de birocraţi cinstiţi devotaţi slujirii intereselor statului.

Scopurile generale erau stabilite în primul mare document al perioadei reformelor, decretul imperial intitulat *Gülhane* (Grădina de trandafiri) din noiembrie 1839. Fiind în esenţă o declaraţie de intenţii, acest document promitea instalarea unui guvern bazat pe garantarea siguranţei vieţii, a onoarei şi proprietăţii, a egalităţii în faţa legii şi a unui sistem de impozitare echitabil. O echipă de oameni de stat foarte capabili a încercat să realizeze cîteva din aceste obiective. Să precizăm că motorul mişcării reformatoare era mai curînd Poarta, adică guvernul, decît Palatul. Abdul Mejid şi, la început, succesorul lui, Abdul Aziz, au jucat un rol mai puţin important decît miniştrii, situaţie care a dus firește la apariţia unor fricţiuni între cele două centre de influenţă. Primul mare reformator a fost Mustafa Reşid Paşa, care a fost de şase ori mare vizir şi de trei ori ministru de externe şi ai cărui colaboratori erau Áli Paşa şi Fuad Paşa, ambii avînd o mare experienţă europeană. Ahmed Cedvet Paşa a devenit cunoscut pentru supravegherea elaborării noului cod de legi, cunoscut sub numele de *Mecelle* (Culegere de legi), emis între 1866 şi 1888. Midhat Paşa era expert în problemele provinciilor. După războiul Crimeei, influenţa Marii Britanii şi a Franţei era extraordinar de mare la Constantinopol. Ca şi contemporanii lor balcanici, reformatorii otomani preferau să copie modelele administraţiei franceze. Marea Britanie era desigur un suporter puternic al menţinerii pe linia de plutire a imperiului şi al reorganizării interne a acestuia. Guvernele britanic şi otoman au semnat în 1838 Tratatul de la Balta Liman, care era extrem de favorabil intereselor comerciale ale Britaniei. Considerentele comerciale şi importanţa strategică a ţinuturilor otomane determinau această putere navală să fie interesată în menţinerea integrităţii otomane.

În perioada aceasta, principala instituţie guvernamentală era Consiliul de Miniştri, din care făceau parte reprezentanţi ai ulemei, ai militarilor şi ai funcţionarilor palatului. Pe lîngă cele care afectau guvernul central, au fost introduse reforme şi în provincii. Iniţial, s-a încercat diminuarea puterii guvernatorilor, consiliile, alcătuite atît din creştini cît şi din musulmani, guvernînd împreună cu aceştia. Procesul reformelor a fost întrerupt în deceniul al şaselea de criza care a dus la izbucnirea războiului Crimeei. Conflictul acesta, singurul război european general din intervalul 1815-1914, a avut la bază problemele obişnuite asociate cu Chestiunea Orientală: necesitatea resimţită de majoritatea puterilor europene de a păstra integritatea Imperiului Otoman şi, implicit, echilibrul de forţe în Orientul Apropiat.

Problema protectoratelor religioase a fost discutată anterior. Austria, prin Tratatul de la Karlowitz, Franţa prin mai multe acorduri, şi Rusia, mai ales prin prevederile Tratatului de la Kuciuk Kainargi, obţinuseră anumite drepturi vag

precizate de a susține cauza coreligionarilor lor. În 1851 s-a declanșat un conflict între Franța și Rusia în privința jurisdicției religioase asupra Locurilor Sfinte de la Ierusalim, în care erau implicate bisericile catolică și ortodoxă. În februarie 1853, guvernul rus a trimis la Constantinopol un emisar special, prințul Alexandru Menșikov. Diplomat arogant și autoritar, acesta nu numai că a insistat asupra rezolvării problemei de bază, dar a pretins și o recunoaștere fără echivoc a dreptului Rusiei de a-i proteja pe creștinii ortodocși din Imperiul Otoman și de a vorbi deci în numele a 12 milioane de supuși otomani. S-ar putea ca oficialii ruși să fi crezut într-adevăr că tratatele lor anterioare le acordau acest privilegiu. Se pare că Nicolae I era și el convins că exista un fel de înțelegere tacită între el și Marea Britanie asupra problemelor orientale. În ciuda acestui fapt, cererea, mai ales în termenii în care era ea formulată, nu putea fi acceptată nici de Poartă, nici de puteri, întrucît ar fi dus la dominarea imperiului de către Rusia și la o deteriorare totală a echilibrului diplomatic din zona răsăriteană a Mediteranei.

Puterile occidentale și Rusia au intrat rînd pe rînd în război. Atunci cînd Poarta a refuzat să se supună ultimatumului rușilor, ale cărui pretenții includeau și chestiunea protecției, în iulie 1853 a fost trimisă o armată rusească care a ocupat Principatele. În octombrie, Imperiul Otoman a declarat război Rusiei. În același timp, flotele britanică și franceză au intrat în Strîmtori ca să-i sprijine pe otomani. În noiembrie, flota rusă din Marea Neagră a scufundat flota turcească la Sinope (Samsun), unde au fost distruse toate navele și au pierit patru mii de oameni. În cele din urmă, în martie 1854, Franța și Marea Britanie au intrat și ele în conflict. Era foarte dificil pentru beligeranți să găsească un cîmp de bătaie. În iunie 1854, guvernul habsburgic i-a trimis un ultimatum Rusiei, cerîndu-i să evacueze Principatele, după care forțele acestuia și cele otomane au pătruns în zonă. Totodată, monarhia și statele germane au ajuns la o înțelegere pentru ca Europa Centrală să rămînă neutră. În aceste circumstanțe, aliații, adică Piemontul, Franța, Britania și Imperiul Otoman, au fost siliți să atace într-un loc neprielnic ducerii unei bătălii, peninsula Crimeea. Deși un an de lupte a dus la cucerirea fortăreței Sevastopol, victoria aceasta nu era decisivă pentru puterile apusene. Rusia avea însă și ea dificultăți. Să se apere pe propriul ei teritoriu era o umilință pentru armată și pentru regimul țarist. Ambele tabere voiau să facă pace.

Tratatul de la Paris din 1856 acorda anumite avantaje Imperiului Otoman, cu toate că cea mai mare parte a prevederilor lui au fost încălcate în următorul sfert de veac. Deosebit de important era faptul că înfrîngerea militară și termenii încheierii păcii au constituit o lovitură serioasă pentru principala inamică a otomanilor. Rusia avea să-și concentreze de acum înainte eforturile asupra reformelor interne și să nu se mai aventureze în Balcani în următorii douăzeci de ani. Pentru Poartă, cea mai importantă stipulare a tratatului se referea la statutul de neutralitate al Mării Negre. În vederea garantării siguranței otomane și a protejării intereselor britanice, se stabilea că nici Rusia, nici Imperiul Otoman nu aveau voie să aibă nave de război în apele acestei mări sau fortificații pe țărmurile ei. Otomanii puteau totuși să mențină o flotă operativă în staționare în Strîmtori. Alte secțiuni ale tratatului erau de asemenea avantajoase pentru Poartă. Trei județe din sudul Basarabiei erau retrocedate Moldovei, ceea ce scotea Rusia din rîndul țărilor riverane cu acces la Dunăre; măsura aceasta prezenta o mare importanță pentru Austria. Tratatul readucea și Delta Dunării sub control otoman.

În schimb, alte prevederi ale acordului de pace se vor dovedi extrem de dăunătoare pentru autoritatea otomană în Balcani, chiar dacă implicațiile lor nu au fost evidente de la bun început. I se cerea Rusiei să renunțe la orice pretenție referitoare la

protectoratul ei asupra creștinilor balcanici, dar chestiunea aceasta nu a fost dată uitării, puterile semnatare asumîndu-și în schimb rolul de garanți comuni. Să menționăm că Imperiul Habsburgic și Prusia au luat parte la conferința de pace și au semnat tratatul ca și cum ar fi fost state beligerante. Clauzele contradictorii din cadrul acordului au complicat problemele. În articolul VII, semnatarii promiteau „să respecte independența și integritatea teritorială a Imperiului Otoman." Referitor la naționalitățile creștine, sultanul le-a transmis puterilor textul unui firman intitulat *Hatti Humayun*, pe care intenționa să-l emită în privința aceasta. La rîndul lor, statele creștine se angajau să nu revendice dreptul „de a interveni, în comun sau separat, în relațiile Majestății Sale sultanul cu supușii lui sau în administrația internă a imperiului său."[12] În fond, aceste prevederi aveau să provoace o mare confuzie și să faciliteze amestecul marilor puteri în orice criză survenită între sultan și supușii lui creștini.

Odată cu încheierea Războiului Crimeei a început o nouă perioadă de reforme. Ali și Fuad erau principalii oameni de stat otomani implicați. Firmanul *Hatti Humayun* a fost emis în 1856; așa cum menționam mai sus, el a devenit parte integrantă a Tratatului de la Paris. Elaborat sub presiune străină, acest document era o declarație de intenții și o asigurare relativ la tratamentul egal al creștinilor și musulmanilor. Cît privește măsurile practice luate, cele mai importante pentru locuitorii Balcanilor erau cele referitoare la administrația provincială și la sistemul de impozitare. Reformele au început să fie introduse în provincii înainte de războiul Crimeei. Experiența otomanilor cu pașalele musulmane rebele demonstrase că era esențial ca provinciile să se afle sub control central. A fost depus un efort major pentru reafirmarea autorității Porții în regiuni ca Bosnia, unde autoritățile locale acționaseră adesea destul de independent. În cadrul acestui proces de reorganizare, imperiul a fost împărțit în *vilaiete*, apoi în *live* sau *sangeacuri*, mai apoi în *kaze*, care erau subîmpărțite în *nahii* și pe urmă în sate. În fruntea fiecărui *vilaiet* se afla un guvernator, ajutat de o Adunare Administrativă din care făceau parte fruntașii diviziunilor administrative, precum și trei reprezentanți musulmani și trei creștini aleși de comunitățile lor. S-a aplicat un sistem similar și în subdiviziunile mai mărunte. Cu toate că, la început, puterea guvernatorului era redusă, ulterior i s-au acordat o autoritate și un control sporit asupra aparatului administrativ.

Una dintre cele mai mari nemulțumiri ale creștinilor împotriva stăpînirii otomane fusese întotdeauna cea legată de sistemul de taxare. Continuarea reformei în acest domeniu era fundamentală pentru existența statului. Războaiele și reformele necesitaseră cheltuirea unor sume enorme de bani. Astfel că era nevoie ca sumele percepute să fie mărite, dar trebuiau introduse reforme și în domeniul stabilirii și perceperii impozitelor. Chestiunea stabilirii cotelor impozitelor constituise o preocupare încă din timpul domniei lui Mahmud al II-lea. Au fost organizate între 1831 și 1838 un recensămînt și o evaluare a suprafețelor de pămînt agricol sau de altă natură în vederea unei mai bune distribuiri a taxelor. Noile reforme aveau drept scop simplificarea și reducerea numărului de taxe percepute de guvern. S-a depus un efort și în vederea abolirii monopolului perceperii impozitelor și a strîngerii acestora de către funcționari salariați. Cînd implementarea unor astfel de măsuri s-a dovedit imposibilă, au fost introduse noi reguli de controlare a abuzurilor vechiului sistem. În deceniul al cincilea, liderii comunităților creștine au primit sarcina de a percepe impozitele pe cap de locuitor și apoi zeciuiala. Practic însă s-a făcut foarte

[12] Hertslet, *Map of Europe*, II, pp. 1254, 1255.

puțin pentru stîrpirea corupției extrem de răspîndite din acest sector al administrației. Erau implicate prea multe interese „legitime". Atît funcționarii otomani cît și notabilii creștini considerau această sursă de venit drept o parte a recompenselor datorate lor pentru serviciile aduse statului.

Permanenta corupție din partea de jos a scării sociale era însoțită de un haos tot mai mare din cadrul instituțiilor financiare otomane din vîrful acesteia. Ca să facă față costului reformelor, la care se adăugau cheltuielile administrative și cele pentru achitarea soldelor armatei regulate, guvernul otoman a recurs la împrumuturi riscante. Primul dintre acestea a fost primit în 1854; prin 1860 statul plătea 20% din veniturile lui în contul datoriei, iar pe la 1875, cifra aceasta se ridicase la 50%. În 1877, plățile în contul datoriei au trebuit să fie suspendate, deoarece fondurile necesare nu puteau fi adunate. Au fost făcute o serie de încercări de ținere sub control a situației. Conform măsurilor luate în 1858, au fost pregătite bugete anuale. Valoarea acestora era redusă de faptul că guvernul nu era niciodată în stare să adune veniturile scontate, astfel încît cheltuielile bugetare nu erau acoperite.

Esențială pentru problemele financiare otomane era relativa sărăcie a imperiului. Metodele agricole erau primitive; subzistența bazată pe roadele pămîntului era regula majorității zonelor. Dezvoltarea industriei era stopată de dificultățile din cadrul imperiului, cum ar fi puținătatea capitalului pentru investiții, insuficientul cadru legal și lipsa de siguranță și de confort a mijloacelor de transport. Acordurile comerciale încheiate anterior, care permiteau puterilor străine să importe produse turcești practic fără nici o taxă vamală, erau și ele extrem de păgubitoare pentru dezvoltarea statului otoman. Bunurile manufacturiere austriece inundau piața otomană în detrimentul producătorilor autohtoni, care nu puteau ține piept concurenței. Tratatele împiedicau Poarta să ia măsuri eficiente de protejare a propriilor industrii tocmai în perioada de afirmare a acestora. O politică la fel de mioapă era dusă și în privința proprietăților funciare ale statului. Prin Legea Pămîntului din 1858 s-a încercat redobîndirea controlului asupra posesiunilor ajunse în mîinile particularilor, dar efectul a fost contrariu. Arendașii și perceptorii continuau să considere posesiunile lor drept proprietate privată.

Pe lîngă poverile financiare menționate, guvernul otoman trebuia să suporte cheltuielile impuse de soarta tragică a locuitorilor musulmani din fostele teritorii ale imperiului. Ocupația rusească din aceste ținuturi a creat o situație care a dus la emigrarea a sute de mii de musulmani. S-a apreciat că 1,4 milioane de tătari au plecat din Crimeea între 1854 și 1876. Politica rusească de recolonizare forțată dusă între 1863 și 1866 a avut drept rezultat imigrarea în Imperiul Otoman a circa 600000 de circazieni. Poarta nu era pregătită să facă față acestei mișcări masive de populație, în cadrul căreia s-a înregistrat o pierdere enormă de vieți omenești. Deși, în ciuda acestor pierderi, elementul masculin musulman al populației otomane a crescut, problema recolonizării acestor oameni în cadrul imperiului era copleșitoare. Marile puteri creștine, care se vor dovedi atît de sensibile față de soarta locuitorilor balcanici, nu au simțit deloc nevoia să dea o mînă de ajutor în situația aceasta.

În 1861 s-a urcat pe tron un nou sultan, Abdul Aziz. Cu toate criticile tot mai acerbe la adresa reformelor *Tanzimat*, el a continuat politica dusă de predecesorul său. Ali și Fuad au rămas în funcțiile ocupate anterior. Poarta a constituit centrul guvernării pe toată durata perioadei *Tanzimatului*. După cum era de așteptat, birocrații și-au făcut foarte mulți dușmani, atît de dreapta, printre cei nemulțumiți de laicizare și de

influențele occidentale, cît și de stînga, în rîndurile unui nou grup, *Junii Turci*, care considerau că schimbările nu merseseră suficient de departe. Cei care făceau parte din acest grup crescuseră în atmosfera reformelor. Ei erau în general funcționari civili, scriitori, ofițeri din armată sau oameni de afaceri, educați și la curent cu evenimentele din restul lumii. *Junii Turci* îmbinau ideile progresiste cu un profund respect față de Islam și față de trecutul otoman. În ciuda faptului că erau dispuși să preia din Europa orice ar fi contribuit la întărirea statului lor, ei doreau să păstreze ceea ce credeau ei că este natura esențială a societății otomane. Țelul lor personal era introducerea în guvern a instituțiilor reprezentative.

În 1871, după moartea lui Ali Paşa, s-a produs o schimbare majoră în privința orientării. Influența rușilor a crescut, mai ales în timpul viziratelor lui Mahmud Nedim. Sultanul ducea o politică de echilibru între miniștrii lui. Era evident în acest timp că reformele nu realizaseră scopul fundamental al pacificării populației creştine. În 1866 a izbucnit o revoltă în Creta, iar în 1875 şi 1876 mai multe rebeliuni au cuprins Bosnia, Herțegovina şi Bulgaria. Chiar dacă aceste mişcări aveau atît aspecte economice cît şi politice, era foarte limpede că populațiile creştine aveau drept obiectiv dobîndirea independenței sub conducerea propriilor lor lideri şi nu a unor drepturi cetățeneşti egale într-un stat otoman reformat. Reformele *Tanzimat* mulțumiseră doar o mică parte a locuitorilor imperiului. Cei care îşi pierduseră fostele poziții erau profund revoltați; elementele progresiste ale opiniei publice musulmane doreau luarea unor măsuri mai radicale. Forțele conservatoare şi liberale şi-au dat mîna în mai 1876, organizînd împreună o revoltă care a dus la detronarea lui Abdul Aziz şi la declanşarea unei alte crize majore în imperiu.

În ceea ce priveşte populația creştină, reformele veniseră pur şi simplu prea tîrziu. Ele ar fi putut avea afect doar dacă ar fi fost posibil să fie bazate pe un principiu unificator mai eficient decît cel al naționalismului sau al religiei, dar nu exista un astfel de element comun. Otomanismul, care simboliza unitatea cetățenilor imperiului, nu era o parolă care să atragă un sprijin masiv. Imperiul Otoman nu mai era o mare putere cuceritoare. El suferise de pe urma a numeroase intervenții străine, a înfrîngerilor umilitoare în războaie şi a falimentului financiar. În afară de aceasta, noile măsuri nu fuseseră ele înseşi foarte populare. Instituțiile centralizate erau dificil de impus unei populații care fusese timp de secole guvernată pe o altă bază, divizată după criteriul religiei, al originii naționale şi al loialităților provinciale. Funcționarii *Tanzimatului* nu erau în nici un caz înlocuitorii liderilor religioşi şi comunali de pe vremuri. Separarea căilor urmate de creştini şi de musulmani era clară încă de la începutul secolului, iar perioada reformelor făcuse ca diviziările să fie şi mai evidente. Dacă autoritatea comunală şi cea a bisericii era mai mică, locuitorii Peninsulei Balcanice voiau să aibă propriile lor guverne naționale, nu continuarea controlului unei administrații centralizate de la Constantinopol.

FORMAREA STATULUI ROMÂN

Prevederile Tratatului de la Paris din 1856 au avut asupra Principatelor Dunărene un efect mai mare decît asupra oricărei alte regiuni. S-a pus capăt protectoratului Rusiei, puterea aceasta nemaiputîndu-şi exercita controlul asupra vieții politice

românești. Semnificația înlocuirii acestuia cu garantarea puterilor europene va fi discutată mai jos. Moldovei i-au fost retrocedate trei județe din sudul Basarabiei, o parte a regiunii mai întinse pierdute în 1812 (vezi harta 22). Statutul de neutralitate al Mării Negre afecta și interesele românilor prin faptul că acesta limita activitățile militare și navale ale Rusiei în zona aceasta. Odată cu desființarea protectoratului rusesc și a regimurilor interne bazate pe Regulamentele Organice, era clar că trebuia introdusă o nouă organizare politică în Principate. Datorită faptului că puterile nu aveau un punct de vedere comun asupra naturii acesteia, după întreruperea Conferinței de la Paris s-a luat decizia ca problema aceasta să fie rezolvată prin negocieri diplomatice și să se țină seama de doleanțele locuitorilor acestor provincii.

Harta 22. Expansiunea României, 1861-1920

Indiferent de cît de importante erau aceste stipulări pentru viitoarea dezvoltare națională a României, revoluția din diplomație produsă după războiul Crimeei avea un potențial și mai important. În prima parte a secolului, politica continentului fusese dominată de Sfînta Alianță, o grupare alcătuită din Rusia, Prusia și Imperiul Habsburgic, al cărei țel comun era menținerea *stat-quo*-ului european și rămînerea la putere a guvernelor conservatoare. Statele acestea colaboraseră la înăbușirea activităților revoluționare de pe tot cuprinsul Europei Centrale și al Peninsulei Italice. În 1849, fusese trimisă în Transilvania o armată rusească ca să pună capăt revoluției

maghiare și să mențină dominația habsburgică. Incapacitatea Vienei de a plăti datoria aceasta în 1854 a provocat o mare amărăciune în Rusia. Acțiunile habsburgilor din timpul războiului Crimeei au adus practic pagube extrem de mari cauzei rusești. După sfîrșitul conflictului, oamenii de stat ruși erau hotărîți să-și ia revanșa. Nu numai că Sfînta Alianță s-a destrămat, dar a fost deschisă calea mișcărilor liberale și naționale, care nu puteau decît să pună în pericol monarhia.

Relațiile externe ale Rusiei aveau să fie total inversate. Nicolae I considerase Franța drept principala inamică a Rusiei din cauza sprijinului acordat de ea mișcărilor revoluționare. Într-adevăr, Napoleaon al III-lea, împăratul Franței, nu-și ascundea deloc simpatiile față de ideile naționale și liberale. După războiul Crimeei, politica lui a devenit oricum mai agresivă. Cu toate acestea, Alexandru al II-lea, care s-a urcat pe tron în 1855, și miniștrii lui vor colabora strîns cu Parisul în anii de după război. Statul rus nu-și putea permite să rămînă izolat, astfel că s-a format o alianță oficială cu guvernul francez care avea să aibă o mare importanță pentru Principate. În vreme ce reprezentanții ruși acționaseră înainte în direcția înăbușirii agitației liberale și naționale, acum sprijineau alături de Franța programele naționale.

După 1848, conducerea mișcării naționale a românilor se afla mai ales în mîinile celor care participaseră la revoluție. Odată cu modificările radicale ale aliniamentelor internaționale, ei puteau spera în atingerea obiectivelor lor pe cale diplomatică. Programul național era constituit în continuare de unirea Principatelor și numirea unui domnitor străin. Transpunerea în viață a unui plan mai radical, care includea independența deplină și cuprinderea în noul stat a tuturor ținuturilor locuite de români, adică a Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei, era considerată drept imposibilă. Existau piedici și mai mari chiar și în calea împlinirii unor obiective mai limitate.

La sfîrșitul războiului, Principatele erau ocupate de armata austriacă. Scopurile habsburgilor nu erau clare. În cadrul negocierile care au avut loc asupra chestiunii românești, Franța a devenit susținătoarea cauzei naționale, poziția ei fiind sprijinită și de Rusia, Prusia și Sardinia. Poziția Rusiei demonstra schimbarea atitudinii pe care am menționat-o mai sus. Oamenii de stat ruși sperau de asemenea să despartă Franța de Marea Britanie și să distrugă astfel alianța din timpul războiului Crimeei. Datorită propriilor lor programe de unificare a Germaniei și Italiei, Prusia și Sardinia s-au alăturat firește Franței. Aceste patru puteri erau dispuse să accepte organizarea Principatelor în forma dorită de liderii liberali români.

Cea mai îndîrjită opoziție împotriva programului unirii și a numirii unui domnitor străin au manifestat-o Imperiul Otoman și Austria. Poarta vedea în orice modificare a statutului provinciilor încă o încălcare a drepturilor ei suzerane. Războiul Crimeei fusese teoretic purtat mai degrabă pentru apărarea imperiului decît pentru dizolvarea lui. Monarhia habsburgică se temea în acest moment și va avea și pe viitor temeri legate de faptul că o puternică unitate a românilor ar fi exercitat o influență prea mare asupra populației românești din Transilvania. Guvernul britanic oscila între aceste două poziții. El a decis în cele din urmă că înființarea unui stat românesc unitar ar fi fost în detrimentul politicii lui, în cadrul căreia Imperiul Otoman juca rolul unei fortărețe împotriva Rusiei.

Nu numai că era posibil ca puterile să nu ajungă la un consens, dar încercarea lor de a afla care era părerea poporului român a dus la crearea unor noi controverse. Au fost organizate două rînduri de alegeri în Principate, ambele avînd drept rezultat o majoritate de voturi în favoarea unirii și a unui domn străin. După o perioadă de

tensiune, puterile s-au întrunit în vara anului 1858 la Paris ca să ia o decizie în această privință. În ciuda rezultatelor alegerilor, convenția a stabilit în august 1858 modificarea stipulărilor Regulamentelor Organice, fără însă să prevadă unirea provinciilor. În Valahia și Moldova au fost înființate instituții paralele, dar separate. Ele aveau fiecare un domnitor și o adunare. În scopul potolirii unioniștilor, a fost instituită la Focșani o comisie centrală, dar funcțiile acesteia erau limitate. Domnitorii urmau să fie aleși de adunări speciale și aprobați de sultan. Reprezentanții adunărilor, cu drept de vot limitat la clasa boierească, erau aleși pe o perioadă de șapte ani. Îndatoririle lor erau supravegherea bugetului, a impozitării și a ministerelor. Alegerile, bazate pe acest statut, s-au ținut în iarna 1858-1859. Adunările speciale (divanurile *ad-hoc* – n.t.) din ambele provincii l-au ales pe același candidat, Alexandru Ioan Cuza, un liberal pașoptist. Cu toate că prevederile convenției nu interziceau o astfel de situație, ea contrazicea flagrant spiritul întregului document, care urmărea menținerea separării Principatelor. Dubla alegere era un triumf al politicii liberal-naționale, dar se punea problema dacă puterile o vor accepta.

Încă o dată, protectorii și-au luat răspunderea luării unei hotărîri legate de afacerile interne ale celor două ținuturi. Așa cum era de așteptat, ele s-au împărțit în două tabere. Poarta și Imperiul Habsburgic s-au opus ferm unirii pe baza alegerii aceluiași domnitor, în timp ce Franța, Rusia, Prusia și Sardinia au sprijinit-o. Marea Britanie, o susținătoare ostentativă a unui guvern constituțional în alte regiuni, nu agrea această decizie, dar nu vedea cum putea fi ea schimbată. Începînd din acest moment, liberalii români au profitat de faptul că puterile recunoscuseră faptul că nu-și puteau impune cu ușurință dorințele locuitorilor Principatelor. Măsura evidentă era intrarea armatei otomane pe teritoriul lor, o alternativă pe care majoritatea statelor refuzau să o ia în discuție. Era nevoie de acordul tuturor puterilor protectoare pentru o intervenție otomană. Nici armata rusă, nici cea habsburgică nu puteau fi folosite pe post de polițai din cauza neînțelegerilor dintre cele două guverne și a neîncrederii generale relativ la caracterul deschis al motivațiilor lor. Criza care a izbucnit în acest moment s-a atenuat în iunie, cînd Austria a fost implicată într-un război cu Franța și Sardinia. Înfrîngerea monarhiei a dus la îndepărtarea uneia dintre adversarele unirii, făcînd astfel posibilă rezolvarea acestei chestiuni. În septembrie 1859, statele garante au recunoscut dubla alegere, dar numai pe răstimpul vieții lui Alexandru Ioan Cuza. În ciuda acestei condiții, exista o recunoaștere generală a faptului că, odată unite, ar fi fost dificil ca provinciile să mai fie despărțite.

Deși Cuza era domnitor atît în Moldova cît și în țara Românească, poziția lui era foarte dificilă. El se confrunta cu aceeași opoziție a boierilor ca și predecesorii săi. Problemele lui erau complicate de faptul că trebuia să guverneze în ambele Principate, fiind deci nevoit să aibă de-a face cu două adunări și două sisteme administrative separate. Personal, Cuza nu prea avea experiență în domeniul administrației naționale și era conștient că opinia liberală prefera un domnitor străin. El nu dispunea de nici un sprijin politic pe care să se poată baza. Dreptul de vot asigura dominarea adunărilor de către conservatori. Înainte de a putea fi sigur de un anumit sprijin al legislaturilor sale, domnitorul era astfel obligat să recurgă la o modificare a legii electorale.

Două partide politice erau angajate în lupta pentru dobîndirea puterii. Liberalii susțineau acum programul național și, cu unele rezerve, cereau introducerea votului universal și a reformei pămîntului. Conservatorii, care nu aveau nici un obiectiv precizat, preferau menținerea *statu-quo*-ului și păstrarea privilegiilor politice și economice speciale ale boierilor. Liberal convins el însuși, Cuza își dădea seama că

țelul lui major va trebui să fie în primul rînd aducerea la un numitor comun a instituțiilor legislative și administrative ale celor două provincii, iar în al doilea rînd introducerea unei reforme electorale care să anihileze controlul conservatorilor și să permită țării luarea unor măsuri ulterioare de care să beneficieze cît mai multe pături ale populației.

Unirea administrativă și legislativă s-a realizat cu surprinzător de puține dificultăți. Apelînd la mijloace diplomatice, Cuza a tratat mai întîi cu Franța și cu Poarta ca să le convingă de necesitatea implementării programului său, după care le-a prezentat chestiunea și celorlalți garanți. Către sfîrșitul lui 1861, el reușise să obțină consimțămîntul acestora, cu toate că unirea urma să fie valabilă doar pe timpul domniei lui. După instituirea unei singure adunări și a unui sistem administrativ unic fusese înființat un veritabil stat național român, în ciuda faptului că era cunoscut sub numele de Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei. Primul obiectiv al revoluționarilor liberali de la 1848 fusese deci atins.

În ciuda acestei reușite, Cuza întîmpina mari greutăți în privința controlării guvernului său. Ca și în Grecia și Serbia, oamenii de frunte nu prea voiau să cedeze autoritatea unuia dintre ai lor. Astfel că adunarea a devenit iar un centru al opoziției împotriva domnitorului. Cuza avea un program precis pe care voia să-l pună în aplicare, dar era blocat de această situație. În 1863, el a luat totuși o măsură sprijinită de opinia publică generală, secularizînd proprietățile monastice, inclusiv a pămînturilor mînăstirilor închinate. Aceste instituții jucaseră un rol important în viața Principatelor în trecut. Ele se aflau sub autoritatea patriarhului de la Constantinopol și erau administrate de oficiali ecleziastici greci, acaparînd peste secole mari bogății din donații pioase și ajungînd pînă prin secolul al nouăsprezecelea să dețină 11 % din suprafața arabilă a provinciilor. Profiturile realizate din aceste posesiuni erau „închinate" anumitor Locuri Sfinte, cum erau mînăstirile de la Muntele Athos. Acestea deveniseră extrem de nepopulare. Condițiile țăranilor care munceau pe moșiile acestea erau mai grele decît cele de pe pămînturile particulare. Deși era de presupus ca domeniile respective să finanțeze anumite instituții caritabile, cum ar fi spitalele destinate îngrijirii gratuite a populației, ele nu reușiseră să se achite de această sarcină. În anii anteriori, domnitorii depuseseră eforturi de a le reglementa activitatea, dar nu prea avuseseră succes. Instutițiile acestea erau sprijinite nu numai de Patriarhie, ci și de guvernul rus, care se folosise de mînăstiri în timpul frecventelor ocupații ale armatelor lui. În decembrie 1863, adunarea a luat măsura exproprierii cu oferirea unor compensații, pe care Patriarhia nu a acceptat-o. Negocierile asupra acestei chestiuni au fost tergiversate timp de ani de zile. În cele din urmă, Patriarhia nu s-a ales cu nimic.

Toate partidele au fost de acord cu această măsură. În schimb, marea problemă internă în care era implicată țărănimea avea să provoace un conflict îndîrjit. Trebuia evident să fie luate unele măsuri pentru reglementarea statutului celei mai mari părți a populației. Statutul țăranului constituise o problemă majoră în timpul revoluției de la 1848 pe teritoriul monarhiei habsburgice; în deceniul al șaptelea, Rusia vecină a trecut printr-o perioadă de reforme radicale în agricultură. Aici, șerbii au fost eliberați și au primit pămînt. Țăranul român nu era șerb, adică nu era legal legat de moșia pe care muncea, dar era obligat să presteze corvezile și să plătească pentru dreptul de folosire a pămîntului. Trebuiau introduse unele modificări clare în domeniul relațiilor dintre țăran și moșier. Astfel de măsuri nu puteau fi însă aplicate fără colaborarea adunării, care era dominată de boieri, ale căror interese erau extrem de implicate în

această privință. În mai 1864, Cuza a rezolvat situația printr-o lovitură de stat. Atunci cînd adunarea a votat o moțiune de neîncredere față de cabinetul lui, el a apelat la soldați ca să o dizolve, după care a instituit un nou statut, care îi conferea puteri sporite și acorda totodată un drept de vot universal mai mare. Măsura aceasta a fost aprobată de un plebiscit, ale cărui rezultate au fost de 682621 voturi pentru și 1307 împotrivă. Era foarte evident că domnitorul se folosise după plac de metodele de coerciție aflate la dispoziția lui.

Această modificare a instituțiilor politice aprobate de marile puteri era o provocare clară la adresa autorității asupra țării. Reacția acestora a fost slabă. Ca de obicei, Franța a sprijinit decizia luată de români. Principala opoziție a venit din partea Imperiului Habsburgic, susținut de Rusia, care nu agrea metodele la care se apelase. Dezbinarea dintre puterile protectoare și recunoașterea faptului că ele nu aveau practic nici un mijloc de a impune o măsură negativă le-a făcut din nou să accepte un fapt împlinit.

După obținerea controlului asupra guvernului său, cu ajutorul lui Mihail Kogălniceanu, ministrul lui cel mai important, Cuza a trecut la reglementarea chestiunii pămîntului. Date fiind efectele ei asupra situației sociale și economice a Principatelor, reforma agrară din 1864 a fost probabil cea mai importantă lege introdusă în secolul al nouăsprezecelea. Obiectivul ei era garantarea dreptului direct de proprietate al țăranului asupra pămîntului și crearea unei clase prospere și independente de mici proprietari funciari. Să ne amintim că, anterior, țăranul avea doar dreptul la un lot colectiv în funcție de întinderea domeniului respectiv. Conform noii legi, proprietatea asupra animalelor de povară era din nou criteriul de bază al împărțirii pămîntului. O familie care poseda patru boi și o vacă primea 13,6 acri (5,5 hectare); cele cu doi boi și o vacă primeau 9,6 acri (3,9 hectare), iar celor care aveau numai o vacă li se atribuia doar 5,7 acri (2,3 hectare). Țăranul care nu poseda nici un animal își putea păstra casa și grădina, sau circa 0,5 acri (0,2 hectare). În schimbul zeciuielii și al corvezilor de care era privat, boierul urma să primească o compensație. Țăranul plătea taxe statului timp de cincisprezece ani, iar guvernul îi despăgubea la rîndul lui pe moșieri. Pămîntul țăranului era considerat inalienabil vreme de treizeci de ani, o măsură desemnată să-l împiedice pe moșier să recîștige controlul asupra fostelor lui pămînturi.

Reforma nu a funcționat conform așteptărilor; nu a apărut o clasă puternică și prosperă de țărani înstăriți. Problema fundamentală era faptul că țăranii, cu excepția, poate, a celor din prima categorie, nu au primit o suprafață de pămînt suficient de mare pentru întreținerea familiilor lor. Pe lîngă aceasta, boierul păstra controlul asupra pădurilor și al pășunilor considerate pînă atunci proprietatea obștilor și folosite pentru creșterea vitelor. Schimbarea aceasta a avut un efect imediat asupra regimului alimentar al locuitorilor. Existau mai puțină carne și mai puține produse lactate, porumbul devenind baza alimentației în mediul rural. Grîul de calitate era vîndut ca recoltă aducătoare de bani gheață, destinată în cele din urmă exportului. În aceste împrejurări, pentru a-și spori venitul modest, țăranul era nevoit să trudească tot pe pămîntul aflat în stăpînirea boierului, căruia i se ceruse să cedeze nu mai mult de două treimi din domeniile lui. Din cauză că această clasă domina administrația locală, marii proprietari funciari profitau de poziția lor ca să-și asigure păstrarea celui mai bun pămînt sau să recurgă la înșelăciuni în privința suprafețelor cedate. Astfel, pămîntul boierilor continua în cea mai mare parte a zonelor să fie cultivat de către țărani, de obicei în sistemul dijmei, cu propriile lor unelte agricole și animale de povară.

În ciuda intenției inițiale a Legii Agrare, efectul ei final avea să fie îmbunătățirea statutului boierului. Odată cu creșterea tot mai mare a cererii de produse agricole din Principate pe piața externă, beneficiind de situația economică a vremii, marii proprietari funciari și-au păstrat poziția avantajoasă. Cu toate că boierii moldoveni își administrau adesea singuri moșiile, cei valahi preferau în general să locuiască la București sau în străinătate și să numească un vechil care să se ocupe de afacerile lor. Ei nu erau interesați de ameliorarea folosirii pământului lor sau de introducerea metodelor agricole moderne. Dispunînd de o mare cantitate de forță de muncă ieftină, nu exista nici un motiv de încurajare a schimbărilor. Întreaga situație era extrem de dezavantajoasă pentru țărănime, ale cărei condiții s-au înrăutățit considerabil în cea de a doua jumătate a secolului, în special datorită faptului că populația continua să crească. Principatele aveau să rămînă un ținut al marilor moșii și al unei țărănimi înrobite, în contrast cu Serbia și Bulgaria, țări vecine unde predominau micile gospodării țărănești.

În afară de aceste reforme, administrației Cuza i se datorează și luarea altor măsuri importante. A fost emis un Cod civil bazat pe Codul francez al lui Napoleon, iar guvernarea locală a fost organizată conform principiilor centralizatoare pe care le-am văzut aplicate și în alte părți. Controlul pe care îl putea exercita Bucureștiul asupra funcționarilor locali și a poliției le dădea celor aflați la putere avantaje în alegeri, ceea ce era valabil și în Grecia sau Serbia. A fost instituit un sistem de învățămînt primar și secundar și au fost înființate universități la Iași și la București. Bineînțeles că aceste măsuri nu puteau fi luate fără opoziție. Era de așteptat ca toți conservatorii să urmărească răsturnarea lui Cuza, el nefiind agreat nici de liberali. Ei nu-și ascundeau deloc preferința pentru un domnitor străin.

Prin 1866, Cuza se confrunta deci cu dușmani din toate părțile și i se acordase foarte puțin credit pentru realizările lui. Ca persoană, el nu era un om foarte ambițios, declarînd în repetate rînduri că se considera un înlocuitor temporar al unui domnitor străin atît de dorit de liberali. În plus, ca și regele Othon, nu avea urmași. Nu avea nici un fiu legitim. Maria Obrenović, amanta lui, avea în schimb copii, dar succesiunea acestora era improbabilă. Cuza nu era agreat nici de puterile protectoare din cauza actelor lui sfidătoare din trecut; ele susțineau menținerea lui la putere în primul rînd pentru că nu vedeau o alternativă mai bună.

Detronarea lui Cuza în februarie 1866 nu a constituit deci o mare surpriză. Acțiunea aceasta a fost o lovitură militară; un grup de ofițeri au intrat în camera domnitorului și l-au obligat să semneze abdicarea. El nu a opus nici o rezistență și i-a asigurat pe consulii locali că și el, ca și liderii revoltei, prefera un domnitor străin. Conspirația fusese rezultatul unei înțelegeri dintre conservatori și liberali. Ion Brătianu și C. A. Rosetti urmau să joace un rol deosebit de activ în săptămînile următoare. A fost numit un guvern provizoriu și instituită o regență. Scopurile liderilor loviturii erau păstrarea unității naționale, un domnitor străin și un guvern constituțional. Ei nu urmăreau ruperea legăturilor cu Imperiul Otoman. După aceasta, adunarea a trecut la alegerea unui domnitor. Prima preferință a fost Filip de Flandra, unul din frații regelui Belgiei. Cînd acesta a refuzat, Ion Brătianu și-a asumat sarcina de a găsi un alt candidat, care să accepte postul.

Principatele se aflau într-o situație potențial periculoasă. Conform tratatelor, Moldova și Valahia ar fi trebuit să fie separate odată cu sfîrșitul domniei lui Cuza. Deși Franța era în continuare în favoarea unei Românii unite, Imperiul Habsburgic, Imperiul Otoman și Marea Britanie preferau revenirea la situația dinainte. Europa se afla însă în ajunul izbucnirii războiului dintre Prusia și Austria, care avea să decidă asupra

chestiunii supremației în Germania; atenția principală era deci îndreptată asupra acestei zone. În Principate, regența susținea sus și tare că alegerea unui domnitor era o problemă strict internă care nu implica amestecul marilor puteri. Între timp, Brătianu găsise un candidat posibil în persoana lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Prințul acesta, fiul capului ramurii catolice a familiei regale prusace, era totodată văr cu Napoleon al III-lea. Avînd legături strînse cu Franța și Prusia, el era un candidat bun la tronul României. Cu consimțămîntul tacit al acestor două puteri, Carol a acceptat oferta. Guvernul provizoriu a organizat în aprilie ceea ce s-a dovedit a fi un exemplu clasic de plebiscit controlat: alegerea a fost aprobată cu 685969 de voturi pentru și doar 224 împotrivă.

Deoarece Carol era ofițer în armata prusacă, iar războiul acesteia cu Austria era gata să izbucnească, prințul a trebuit să traverseze teritoriul habsburg în drum spre România deghizat. El a sosit în noua lui țară în mai 1866. Victoria repurtată ulterior de Prusia în fața Austriei și evidenta imposibilitate de înlăturare a lui Carol printr-o intervenție militară le-au determinat pe puteri să recunoască spre sfîrșitul anului alegerea lui. Cu un domnitor străin pe tron, liberalii români puteau astfel realiza cea de a doua parte a programului lor național. Suzeranitatea otomană era formală, Poarta neavînd nici o influență asupra afacerilor interne ale țării. Următorul pas al mișcării naționale avea să fie dobîndirea independenței depline.

Acest obiectiv corespundea în totalitate ideilor noului domnitor, care nu voia să fie vasal otoman. După urcarea pe tron, el a sprijinit energic luarea oricăror măsuri care ar fi dus la slăbirea puținelor legături care încă mai existau cu Poarta. Primii ani de domnie ai lui Carol au fost dedicați în special punerii la punct a opoziției interne. Primul lui guvern a fost condus de conservatorul Lascăr Catargiu, dar din el făceau parte atît Rosetti, cît și Ion Brătianu. A fost aprobată o constituție în locul convenției din august 1858, care constituise pînă atunci baza guvernării. Avînd drept model constituția belgiană din 1831, acest document prevedea garantarea exprimării libere a opiniilor, libertatea presei și cea a întrunirii. Domnitorului îi era rezervată o poziție puternică: el îi numea și îi destituia pe miniștri, putea dizolva adunarea și avea drept de veto asupra legislației. Legislativul bicameral constă dintr-un senat și o cameră de deputați. Un sistem indirect de alegeri asigura continuarea dominației păturilor educate, bogate și deținătoare de pămînturi ale populației.

După stabilirea cadrului politic, Carol a declanșat un program destinat întăririi și modernizării țării. Mîndru de ascendența sa militară, el a acordat o atenție aparte organizării unei armate române eficiente. Domnitorul căuta să obțină un grad de independență cît mai mare posibil față de Constantinopol; principala lui preocupare era asigurarea dreptului de a îndeplini ceva mai mult decît funcțiile normale ale unui conducător de stat independent, în care intrau emiterea unei monede naționale, acordarea de decorații militare și, lucru deosebit de important, încheierea de tratate cu alte guverne, fără amestecul Porții. Au fost semnate în perioada aceasta convenții privind poșta, telegraful și consulatele. Carol voia de asemenea să dobîndească recunoașterea internațională a *României* ca nume oficial al statului. În 1869, el a contractat o căsătorie bine văzută de către populația țării cu protestanta Elisabeta de Wied, care avea ulterior să devină cunoscută în Europa pentru scrierile ei despre România apărute sub numele de Carmen Sylva. Ca și regele Othon și domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Carol nu avea urmași. Unicul lui copil, o fiică, murise la o vîrstă fragedă.

Acest domnitor străin nu a avut o sarcină de guvernare mai ușor de îndeplinit decît cea a conducătorilor autohtoni. De fapt, Carol se afla într-o postură foarte asemănătoare cu aceea pe care o avusese și Cuza. El nu dispunea de un partid personal și era obligat să oscileze între facțiuni și persoane rivale. În 1870-1871, o criză internă majoră a fost pe punctul de a duce la abdicarea lui. În iulie 1870 a izbucnit războiul franco-prusac. Domnitorul era firește de partea Prusiei, în timp ce majoritatea oamenilor politici influenți ai statului erau partizanii Franței, protectoarea românilor. Rusia a profitat de prilej ca să denunțe clauzele referitoare la Marea Neagră ale Tratatului de la Paris, iar la București domnea neliniștea ca nu cumva aceasta să revendice cele trei județe din sudul Basarabiei dobîndite în 1856. Unele grupuri se opuneau și formei de guvernămînt monarhice conservatoare existente. Această atmosferă de tulburări interne a dus la apariția unor agitații îndreptate împotriva domnitorului. O mică revoltă izbucnită la Ploiești în august a fost înăbușită, dar un juriu i-a eliberat ulterior pe participanți. Aceste evenimente, alături de marile dificultăți din țară cu care se confruntau guvernanții, l-au deprimat profund pe Carol, care a ajuns la concluzia că nu putea domni în cadrul regimului constituțional instituit. Ca și Cuza, el considera că trebuiau extinse puterile executivului, astfel că a întocmit o scrisoare adresată guvernelor statelor garante, în care le prezenta situația și își exprima disponibilitatea de a abdica.

Mesajul acesta a fost primit cu multă neîncredere în toate capitalele, unde se credea că domnitorul nu făcea decît să pregătească terenul pentru o declarație de independență. Războiul franco-prusac și denunțarea Tratatului de la Paris de către Rusia provocaseră suficiente pericole potențiale, așa că puterile se temeau de declanșarea unei alte crize orientale. Ele nu aveau deloc intenția să-l ajute pe domnitor în rezolvarea conflictelor lui interne. Agitația stîrnită împotriva acestuia a atins apogeul în noaptea de 22/23 martie 1871. Demonstrațiile organizate de simpatizanții Franței în momentul în care colonia germană de la București ținea un dineu pentru sărbătorirea victoriilor Prusiei a dus la o criză guvernamentală majoră. Deja nemulțumit de condițiile în care era nevoit să domnească, Carol era gata să plece din țară. Dîndu-și seama de pericolele la care ar fi fost expusă națiunea în fața unei asemenea eventualități, principalii lideri români au luat măsuri de liniștire a situației. Catargiu a format un cabinet conservator, care va rămîne la putere vreme de cinci ani. Reușind să redobîndească controlul asupra legislaturii, regimul acesta a asigurat o perioadă liniștea pe plan intern.

Înfrîngerea Franței și unificarea Germaniei, care a urmat imediat după evenimentele similare din Italia, au dus la crearea unui nou echilibru diplomatic pe continent. La începutul deceniului al optulea, Rusia, Germania și Imperiul Habsburgic s-au unit oficial în așa-numita *Alianță a Celor Trei Împărați*, o combinație ce urma să domine diplomația europeană în anii următori. Nici una dintre aceste puteri nu dorea o nouă criză orientală. În ciuda faptului că situația internațională nu era favorabilă tentativelor de extindere a autonomiei statului român, guvernul acestuia și-a continuat strădaniile în această direcție. Cel mai mare succes al lui a fost încheierea convențiilor comerciale cu Austro-Ungaria și Rusia fără intervenția Porții.

În ciuda stagnării temporare în privința împlinirii unor alte năzuințe majore, se poate vedea că între 1856 și 1875 fuseseră făcuți pași importanți înainte în domeniul programului național al românilor, așa cum fusese el enunțat mai ales de Partidul Liberal. Moldova și Valahia erau unite, iar pe tron se afla un domnitor străin. Nici puterea suzerană, nici cele protectoare nu reușiseră să împiedice România să obțină o

mai mare autonomie. Pe plan intern, fusese instituit un guvern constituțional și se făcuseră cel puțin unele încercări de rezolvarea a chestiunii țărănești. În acești ani, principala susținătoare a Principatelor pe plan extern fusese Franța. Înfrîngerea acesteia în 1871 va avea consecințe importante pe viitor. Practic, nici o altă putere nu-și va asuma ulterior un rol asemănător de sprijinire și apărare.

CONCLUZIE: REGIMURILE NAȚIONALE BALCANICE

Pînă în deceniul al șaptelea fuseseră instituite guverne naționale în patru zone. Singurul stat pe deplin independent era Grecia. Serbia și Principatele Dunărene se aflau încă sub suzeranitate otomană, cu toate că acest statut implica puțin mai mult decît plata unui tribut și alte obligații minore legate de afacerile lor interne. Poziția Muntenegrului era unică. Chiar dacă statul acesta era considerat în general ca fiind parte integrantă a Imperiului Otoman, Poarta nu avea nici un control asupra afacerilor lui interne și nu putea percepe tributul. Pe plan extern, guvernele din Balcani acționau într-un mod la fel de independent, deși se considera, teoretic, că Ministerul de Externe otoman se ocupa de relațiile internaționale ale întregului imperiu. În realitate însă, statele balcanice avea contacte frecvente și directe cu alte guverne.

În evoluția lor internă, noile regimuri naționale aveau tendința să respecte același șablon general și se confruntau cu dificultăți asemănătoare. Monarhia birocratică centralizată era considerată în fiecare din aceste state drept cea mai bună formă de guvernare. Controlul politic era deci ierarhizat, de la comunitățile sătești și diviziunile regionale pînă la orașul capitală. Aici, scena era dominată de lupta pentru ținerea sub control a autorității centrale și totodată a rețelei administrative. Conflictul principal avea drept adversare ramurile executivă și legislativă ale guvernului, adică pe de o parte domnitorul și susținătorii lui, iar pe de alta grupurile excluse de la putere. Opoziția a cerut de la bun început înființarea unor consilii sau adunări ale notabililor care să controleze puterea executivă. Ulterior, a apărut ideea unei adunări reprezentative și a unui guvern constituțional. Se făcea apel la vocabularul mișcărilor liberale și democratice ale Europei, dar de fapt, problema era dacă țara trebuia să fie guvernată de un conducător autoritar sau de o oligarhie puternică. Țăranul de rînd, cu excepția luptătorului revoluționar, nu juca nici un rol politic direct în stat.

Controversele interne implicau nu numai conflictul dintre conducător și notabili, ci și lupta pentru putere politică dintre oamenii de frunte membri ai facțiunilor sau partidelor rivale. Au fost înființate o serie de organizații în jurul unor lideri puternici, în timp ce altele erau bazate pe aspecte politice, cum ar fi sprijinirea sau împotrivirea față de domnitor sau chestiuni legate de reformele interne. Victoria în alegeri însemna mai mult decît triumful unui om sau al unei idei, acordîndu-i partidului cîștigător controlul asupra aparatului birocratic și deci numirea în posturi importante, care, la rîndul lor, permitea accesul la surse substanțiale de profit. S-au spus multe lucruri despre corupția sistemului politic otoman. Statele creștine vor urma aceeași cale. Trebuie să subliniem în primul rînd că toate guvernele sînt corupte într-o anumită măsură; în Balcani, problema era că acest aspect al vieții politice limita și slăbea întreaga societate într-o măsură considerabilă.

Cînd discutăm despre corupția serviciilor publice, nu trebuie să uităm că multe dintre practicile inacceptabile în Europa Occidentală erau considerate în Balcani nu numai ca fiind corecte, dar în unele împrejurări chiar demne de admirație. Nepotismul, de pildă, era ceva de la sine înțeles. Era considerat normal ca un om să-și numească membrii familiei în posturi înalte atunci cînd ajungea la putere, aceasta fiind o dovadă a atașamentului și a loialității acestuia față de cei mai apropiați de sufletul lui. La fel de firesc era și ca el să-și răsplătească prietenii și suporterii. Distribuirea posturilor publice pe baza patronajului politic și nu pe merit provoca rareori izbucniri, și acestea de o violență moderată. Odată aflați la putere, asemenea funcționari urmau în mod frecvent practicile otomane și profitau de pozițiile lor, multe dintre activitățile lor fiind acceptate și acum. Recompensele bănești pentru serviciile aduse nu erau privite ca fiind ceva neobișnuit. Termenul de *bacșiș* se referea atît la mituirea pe față cît și la ceea ce europeanul din vestul continentului considera drept o sumă mică de bani oferită discret. Funcționarii mărunți din birocrație erau adesea plătiți atît de prost, încît erau nevoiți să-și mărească veniturile apelînd la astfel de practici. Efectul general era dezastruos. Statele balcanice erau nu numai sărăcite, ci și prost administrate.

După cum am văzut, guvernul otoman a încercat să oprească dezintegrarea imperiului său printr-o politică de reforme. Prin deceniul al optulea, dacă nu chiar cu mult timp înainte, era limpede că obiectivul major al acestor schimbări, reconcilierea locuitorilor din Peninsula Balcanică aflați încă sub dominație otomană directă, nu putea fi atins. Atracția oferită de ideea națională era mult prea puternică. Pe lîngă aceasta, liderii din Grecia și din principatele autonome se folosiseră de foarte multe ori de orori reale sau inventate comise de turci pentru a-și întări poziția. Conceptul de „jug otoman" a devenit parte integrantă a mitologiei și a propagandei naționale oficiale. Permanentul accent pus pe această temă avea drept scop influențarea populației aflate sub administrație otomană și ignorarea sau distragerea atenției de la defectele guvernelor balcanice.

Gradul ridicat al amestecului marilor puteri a fost scos în evidență în paginile precedente. Practicile acestea erau legale și bazate pe tratatele internaționale. Rusia a avut pînă în 1856 dreptul de a interveni în Principate și în Serbia; cele trei puteri protectoare ale Greciei au rămas teoretic pe poziții pînă în 1923. În afară de aceasta, Austria și Franța puteau vorbi în numele catolicilor, iar Rusia în cel al ortodocșilor din peninsulă, deși criteriile exacte pe care le implica această protecție nu fuseseră niciodată precizate. După 1856, toate semnatarele Tratatului de la Paris erau puteri garante ale statelor din Balcani, dar nici în acest caz nu s-a încercat o definire a ceea ce însemna concret acest lucru. Marile puteri, Rusia, Austria, Franța și Marea Britanie, au jucat realmente un rol decisiv în determinarea soartei națiunilor balcanice cu ocazia oricărui eveniment. Ele nu numai că dețineau controlul asupra relațiilor lor externe, dar interveneau din plin și în politica locală. Fiecare consulat își avea clienții lui. Intervenția aceasta la toate nivelurile nu era echitabilă, ea frînînd serios capacitatea otomanilor de a-și administra imperiul și devenind un factor important al relațiilor conducătorului din fiecare țară cu politicienii din opoziție și cu Poarta.

6

Problema națională în Imperiul Habsburgic

IMPERIUL HABSBURGIC DUPĂ 1815: PROBLEMA MAGHIARĂ

După Congresul de la Viena, guvernul habsburgic deținea din nou o poziție favorabilă în relațiile internaționale, dar multe dintre problemele lui interne rămăseseră nerezolvate. Așa cum am văzut, în secolul al optsprezecelea, principala opoziție atît față de instituirea unei monarhii autocrate puternice, cît și față de reforme, de orice natură ar fi fost ele, o manifestaseră nobilii, a căror putere de bază se afla în provincii. Ei își apărau poziția privilegiată apelînd la drepturile și la tradițiile istorice. Revoluția Franceză îi înspăimîntase de moarte pe membrii acestui grup. În timpul lungii perioade de conflicte războinice, el se arătase mai dispus să coopereze cu curtea imperială și să accepte o conducere centrală, dar odată cu reinstaurarea păcii a fost adoptată iar vechea atitudine critică și de rezistență.

Principala provocare la adresa autorității habsburgice avea să vină însă din altă direcție. Doctrinele Revoluției Franceze continuau să influențeze anumite sectoare ale populației, cum erau membrii claselor profesionale, mica nobilime, capii bisericilor necatolice și o parte a negustorilor, meșteșugarilor și studenților. Oamenii aceștia erau educați și la curent cu situația generală din Europa, dar nu aveau nici o putere politică. Ei aveau să susțină programele care cereau introducerea instituțiilor reprezentative și garantarea drepturilor civile. Aceștia vor îmbrățișa cu entuziasm și programele naționale. Cu alte cuvinte, țelurile și activitățile lor semănau foarte mult cu cele ale contemporanilor lor din statele balcanice.

Pe tot parcursul secolului, guvernul habsburgic va rămîne permanent în defensivă în problemele interne și externe. Ca să înțelegem repetatele retrageri din perioada aceasta, este important să rememorăm natura fundamentală a acestui stat. Ca și în secolul al optsprezecelea, monarhia era în continuare un amalgam de ținuturi unite printr-o dinastie care avea controlul asupra armatei și a birocrației și se putea alia cu diverse alte elemente politice. Guvernul habsburgic era încă dependent în mare măsură de provincii și de dietele acestora pentru sprijin financiar și pentru recrutările în armata imperială. Pentru a-și menține controlul, conducătorii habsburgi trebuiau să recurgă la o adevărată jonglerie între diferitele interese naționale și sociale din cadrul imperiului. Ei erau forțați să se alieze cu grupurile al căror sprijin era esențial și să mențină echilibrul dintre rivalii politici – cu alte cuvinte să urmeze așa-numita politică a lui „dezbină și domnește".

Am văzut că în secolul al nouăsprezecelea, atît Imperiul Otoman cît și statele balcanice au devenit monarhii centralizate cu puternice aparate birocratice. În timpul domniilor Mariei Tereza și a lui Joseph al II-lea, fuseseră introduse reforme în acest sens, dar clasele provinciale și opoziția națională fuseseră întotdeauna prea puternice pentru repurtarea unui mare succes. S-au putut face unii pași înainte, dar autoritățile locale nu au putut fi niciodată complet supuse administrației centrale. În cadrul acestei lupte cu elementele disidente, guvernul habsburgic era dezavantajat de faptul că nu putea apela la sloganurile și la cuvintele de ordine ale timpului în domeniul educației și în scopuri propagandistice. Loialitatea față de monarh și biserică era într-o măsură tot mai mică un principiu director care să impună un sprijin larg. Liberalismul și naționalismul, idealurile unei mari părți a sectorului populației, activ din punct de vedere politic, puteau pune în pericol monarhia. Guvernul însuși nu putea recurge la susținerea nici unuia dintre grupurile naționale. Cu toate că germana era limba preferată în afacerile de stat, curtea nu reprezenta în mod specific interesele germane. În fond, în perioada în discuție, principala primejdie pentru habsburgi avea să fie puterea crescîndă a Prusiei și a statelor germane și liberalismul german de pe teritoriul imperiului. Dacă mișcarea liberală și națională germană și-ar fi atins obiectivul logic, aceasta ar fi însemnat sfîrșitul dominației habsburgice și poate destrămarea statului. Nu putea desigur exista nici un naționalism „habsburgic", așa cum nici despre unul „otoman", în adevăratul sens al cuvîntului, nu putea fi vorba.

Soluția adoptată de guvern în tratarea acestor probleme era pur și simplu încercarea de menținere a *statu-quo*-ului cît mai mult posibil. Atunci cînd rezultatul acestui efort s-a dovedit în 1848 a fi un total eșec, a fost adoptată o abordare opusă și s-au făcut experimente cu diferite sisteme de organizare politică. Slăbiciunea consta aici în faptul că manevrele politice și reformele necesitau o perioadă de pace și stabilitate pe scena internațională. Între 1848 și 1866, anii cruciali ai rezolvării problemelor ei interne, monarhia s-a confruntat cu permanente provocări externe. Multe dintre acestea implicau mișcările naționale din statele învecinate și au avut repercusiuni pe teritoriul monarhiei.

După Congresul de la Viena, ca și în perioada anterioară acestui eveniment, arhitectul șef al politicii externe habsburgice era tot Clemens von Metternich. El nu era în favoarea aplicării centralismului în politica internă, considerînd imperiul ca o federație de provincii istorice, fiecare din ele cu propriile ei obiceiuri și tradiții ce trebuiau păstrate. Un om al secolului al optsprezecelea în esență, Metternich respecta drepturile istorice, dar respingea principiile revoluționare ale egalității dintre indivizi și națiuni. Chiar dacă influența lui asupra politicii interne habsburgice nu a fost niciodată la fel de mare ca aceea din relațiile internaționale, el își dădea seama de legăturile strînse dintre afacerile interne și cele externe ale oricărui stat, astfel că a depus eforturi energice pentru a împiedica venirea la putere a guvernelor revoluționare în regiunile importante pentru interesele Imperiului Habsburgic. Metternich sprijinea ideea unei strînse cooperări între puterile europene, mai ales între Austria, Rusia și Prusia, care făceau parte din Sfînta Alianță, și a intervenției lor în afacerile interne ale altor state atunci cînd autoritățile legitime erau amenințate de activitatea revoluționară. Ca și Alexandru I și Nicolae I, el era oricînd gata să trimită armata habsburgică pentru repunerea în drepturi sau apărarea unui conducător de stat a cărui poziție era periclitată de revoționari, recurgînd la forță și la violență.

Pînă în 1870, principala preocupare a habsburgilor era concentrată asupra evenimentelor din teritoriile germane și italice. Protejarea intereselor habsburgice în

aceste regiuni constituia obiectivul esențial al politicii externe, problemele Balcanilor și ale Orientului avînd clar o importanță secundară. Atitudinea în general negativă a habsburgilor față de Chestiunea Orientală și dorința lor de a nu fi implicați în controversele balcanice reflectau această atitudine; neutralitatea lor din timpul războiului Crimeei, de exemplu, a fost cel puțin parțial impusă de situația din Italia. Diplomații habsburgi au jucat un rol mai activ în negocierile referitoare la Principatele Dunărene, datorită efectelor pe care orice schimbare din această regiune le-ar fi putut avea asupra populației românești a imperiului.

Francisc I a murit în 1835, fiind urmat după multe controverse de Ferdinand, cel mai mare dintre fiii săi, dar monarhul acesta nu poseda capacitatea mintală de a guverna. Statul, al cărui principal element unificator era dinastia, avea deci în frunte un împărat incompetent, autoritatea efectivă fiind transferată miniștrilor și altor membri ai familiei habsburgice. Problemele de bază care trebuiau puse la punct în momentul acesta erau înmulțirea cererilor de rezolvare a chestiunii pămîntului și pericolul tot mai mare pe care îl prezenta naționalismul maghiar.

Problema socială majoră a monarhiei era constituită de nemulțumirile țărănimii. Deși condițiile erau foarte diferite, în multe zone nici măcar reformele despoților luminați nu fuseseră puse în aplicare. Situația devenea din ce în ce mai nesatisfăcătoare atît din punctul de vedere al țăranului cît și din cel al elementelor progresiste din rîndul marilor proprietari funciari. Mai ales atitudinea țărănimii era fluctuantă. Exista o mai mică înclinație spre credința că Dumnezeu stabilise locul în viață al fiecărui individ și că oamenii trebuiau să-și îndeplinească menirea fără să crîcnească. Ca și în ținuturile balcanice, țăranul de pe teritoriul monarhiei voia desființarea corvezilor și a obligațiilor feudale și dobîndirea deplinei proprietăți asupra unui anumit lot de pămînt. El dispunea de căi specifice de a-și exprima sentimentele: revoltele țărănești fuseseră ceva obișnuit în trecut, dar se apelase și la tactici mai pasive. Pui bolnavi sau produse alterate erau adesea trimise în contul îndeplinirii obligațiilor feudale, iar țăranii puși să trudească la corvezi puteau mai mult să trîndăvească decît să muncească.

Nobilii erau de asemenea nemulțumiți de starea agriculturii. Unora dintre ei nu le plăceau sau erau plictisiți de îndatoririle lor feudale, cum erau cele legate de tribunalele de pe domeniile senioriale și cele referitoare la administrația locală. Alții trăiau cu frica de marile răscoale țărănești, cum fusese cea a lui Horea din secolul anterior. Cei mai luminați dintre ei doreau să scoată profituri mai mari de pe moșiile lor. Urmînd exemplul clasei lor din Britania și Prusia, ei căutau să obțină controlul deplin al pămînturilor lor și să le cultive prin intermediul muncitorilor agricoli salariați. Nobilii erau de acord cu desființarea corvezilor, dar voiau compensații pecuniare pentru pierderile lor, a căror achitare să fie preluată de stat. Pentru nobili, soluția ideală a problemei agriculturii ar fi fost deplina emancipare a țăranului, proprietatea asupra pămîntului rămînînd în mîinile lor.

Situația din agricultură a ajuns în stare de criză la sfîrșitul deceniului al cincilea datorită recoltelor proaste din 1845, 1846 și 1847. Chiar și înainte de 1848, o parte din țărani refuzau să-și îndeplinească obligațiile. Clasa lor rămînea extrem de slabă. Nu existau grupuri organizate și nici lideri recunoscuți. Revoluțiile viitoare aveau să fie conduse de membri ai burgheziei sau ai nobilimii provinciale, avînd programe ce prevedeau reforme liberale și naționale a căror implementare i-ar fi adus la putere. Ei pretindeau că vorbesc în numele „națiunii" și al „poporului", dar reformele dorite de cea mai mare parte a țăranilor aveau ori să constituie o

prioritate secundară, ori să fie menționate doar în programele revoluționare, aceasta în caz că erau cît de cît incluse în ele.

Cea mai puternică opoziție de natură națională cu care s-a confruntat acum guvernul habsburgic era cea a ungurilor. Viena își dădea seama că poziția Austriei în teritoriile germane și italice nu putea fi menținută avînd în spate o Ungarie militantă și nemulțumită. Pe lîngă aceasta, imperiul avea nevoie de sprijinul financiar și de soldații Ungariei. Conducătorii maghiari erau permanent perfect conștienți de forța poziției lor. De la sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea, cînd teritoriile maghiare au fost în sfîrșit eliberate de sub stăpînirea otomană, se pusese frecvent accentul pe drepturile provinciale și istorice ale coroanei Sfîntului Ștefan. Ca națiune politică, nobilimea condusese rezistența față de autoritatea centrală. Ea era ferm hotărîtă să păstreze controlul asupra regiunilor care făcuseră parte din Ungaria istorică, cu toate că recunoștea poziția specială a Croației.

În timp ce conducerea maghiară fusese anterior feudală și aristocrată, un alt grup, alcătuit în primul rînd din mici proprietari funciari sau din nobili provinciali și burghezi, avea să joace în secolul al nouăsprezecelea un rol tot mai important în viața națională. Puternic influențați de ideologia Revoluției Franceze, noii lideri foloseau limbajul acestei mișcări în atacurile lor împotriva guvernului aristocratic habsburgic. În relațiile lor cu naționalitățile nemaghiare, atitudinea lor era destul de diferită. Este important să scoatem în evidență că ungurii înșiși erau divizați în moderați, ca István Széchenyi, care era în favoarea cooperării cu Viena și a unui program limitat de reforme, și radicali, al căror reprezentant de frunte era Lajos Kossuth. Născut dintr-un tată slovac și o mamă germană, Kossuth susținea un program radical care prevedea, pe de o parte, introducerea libertăților individuale, abolirea privilegiilor speciale ale nobililor și emanciparea țărănimii, iar pe de alta dominația națională a ungurilor. Această poziție, care va constitui în 1848 baza revendicărilor revoluționare, a avut implicații extrem de negative pentru celelalte naționalități din cadrul teritoriilor coroanei maghiare. Liberalii unguri le ofereau acestora un regim bazat pe libertate și egalitate, dar la nivel individual și cu condiția acceptării supremației naționale maghiare. Ca și atitudinea otomană de integrarare totală a creștinilor convertiți la islamism, cea a radicalului ungur era una de disponibilitate față de acceptarea ca cetățean cu drepturi egale a oricărui membru al altui grup național, cu condiția ca acesta să învețe limba maghiară și să adopte cultura și obiceiurile legate de aceasta. Unii dintre revoluționari aveau să considere drept trădare faptul că o persoană își susținea doar interesele naționale într-o controversă cu autoritățile maghiare.

În ținuturile habsburgice se juca deci un joc foarte complicat. În lupta lor împotriva eforturilor Vienei vizînd centralizarea, radicalii unguri vorbeau doar despre drepturile lor naționale, dar acționau în favoarea dominației maghiare în propriile lor ținuturi. Oamenii de stat habsburgi, cu o bază națională mai slabă decît cea a opozanților lor, erau îngrijorați de agitația liberală maghiară din cauza efectului acesteia asupra altor populații de pe teritoriul monarhiei. Ei știau totuși că nu puteau continua să joace un rol major în problemele Europei sau să spere să mențină integritatea imperiului fără o Ungarie cooperantă. Lupta aceasta a avut bineînțeles efecte directe asupra ținuturilor slavilor sudici și a Transilvaniei. În teorie, ea ar fi trebuit să le ofere liderilor naționali din regiunile acestea posibilitatea de a oscila între cei doi rivali și de a obține beneficii maxime. Cu toate că s-a încercat din cînd în cînd aplicarea unei astfel de politici, în multe cazuri ea nu a fost dusă în mod înțelept. Așa cum vom vedea, în

majoritatea controverselor, conducerea maghiară a fost cea care a reușit să controleze situația și, adoptînd o atitudine realistă și inteligentă, să-și atingă obiectivele majore.

CROAȚIA ȘI SLAVONIA: MIȘCAREA ILIRĂ

După 1815, dintre teritoriile habsburgice de care ne ocupăm în mod special, Viena avea sub jurisdicția ei ținuturile Sloveniei, Dalmației, Transilvaniei și zonele Frontierei Militare. Croația și Slavonia, care dețineau anumite instituții provinciale autonome, făceau parte din posesiunile coroanei ungare. Populațiile românească și sîrbă din Banat și din sudul Ungariei se aflau sub administrație maghiară directă. Să ne amintim că poziția Croației fusese slăbită în 1790, cînd adunarea locală, *saborul*, cedase de bunăvoie o mare parte a autorității ei dietelor ungare, care se întrunea la Buda sau la Bratislava și din care făceau parte doar cîțiva reprezentanți croați. Controlul financiar se afla în mîinile acestor diete. Ca și în secolul al optsprezecelea, administrația croată era condusă de un ban numit de Cancelaria Ungară de la Viena, care era principala instanță administrativă a ținuturilor maghiare.

Clasa dominantă în Croația era tot nobilimea funciară, însă ea nu reprezenta o conducere națională puternică. Marea nobilime era alcătuită în cea mai mare parte din familii italiene, germane și maghiare și avea vederi cosmopolite. Această atitudine era îmbrățișată și de mica nobilime, care era majoritar croată, dar era preocupată mai mult de poziția ei de clasă privilegiată decît de apărarea drepturilor naționale ale croaților. Ca și în alte părți ale imperiului, grupul acesta din urmă domina aparatul guvernamental local, membrii lui alcătuind componența *saborului*.

În toate ținuturile coroanei ungare, limba administrației și a învățămîntului era latina. Limba latină poseda enormul avantaj de a fi o limbă internațională în adevăratul sens al cuvîntului, fiind vorbită de oamenii de cultură de pe tot cuprinsul Europei și totodată limba bisericii catolice. Înainte de secolul al nouăsprezecelea, această unitate lingvistică facilita administrarea ținuturilor maghiare, latina fiind limba comună a politicii și culturii. Naționaliștii unguri au început însă să insiste acum asupra unei schimbări a situației. Ei doreau înlocuirea limbii latine cu maghiara în structurile guvernamentale și în sistemul de învățămînt. Atitudinea aceasta era o reacție împotriva folosirii limbii germane la Viena, dar nu constituia un sentiment împărtășit și de celelalte naționalități. Maghiara nu era o limbă răspîndită în lume, neputîndu-se compara în nici o privință cu latina relativ la orizonturile literare și culturale pe care le deschidea aceasta celor care o cunoșteau, și nici nu era vorbită în afara Ungariei. În plus, fiind o limbă altaică, vorbitorilor de limbi slave, romanice și germanice le era greu să o învețe.

La început, nobilimea croată a manifestat o opoziție slabă față de presiunea maghiară. Din cauza intervenției de mare anvergură în Italia din deceniul al treilea pentru înăbușirea mișcărilor revoluționare, Francisc I avea nevoie de recruții regatului Ungariei. Comitatele au refuzat să strîngă trupe fără aprobarea dietei ungare, care a fost convocată, pentru prima oară după sesiunea din 1811, abia în 1823. S-a întrunit și *saborul* ca să-și aleagă delegații la noua sesiune a acestui organism. Dieta a profitat de ocazie ca să ceară înlocuirea latinei cu maghiara ca limbă oficială. Întrucît aveau interesul să aibă control asupra autorității de la Viena, delegația Zagrebului a susținut

această acțiune, ca și introducerea predării limbii maghiare în sistemul de învățământ. *Saborul* a aprobat în 1827 și 1830 învățarea maghiarei ca obiect de studiu obligatoriu în școlile croate.

Decizia aceasta lingvistică urma să devină principalul motiv al atacurilor opoziției naționale din Croația. Numărul membrilor acestei mișcări era relativ limitat. După cum am menționat, nobilimea nu prea era preocupată de problema națională. Nu exista nici o clasă comercială sau industrială specific croată. Marile orașe din Croația și din Ungaria propriu-zisă dețineau o mare pondere a elementului german, precum și o populație mixtă din rîndul altor naționalități. Interesele naționale croate erau enunțate și apărate în cea mai mare parte de un grup format din categoriile educate ale populației, inclusiv membri ai micii nobilimi, ai clerului, ai claselor profesionale și ai armatei. Mai mult, ca și în Principate, un rol important l-au jucat tinerii educați, care împărtășeau multe dintre ideile generației lor din toată Europa. Spre deosebire de valahii bogați, nu foarte mulți studenți croați își puteau permite să studieze la Paris. Ei puteau însă studia la Graz sau la Viena, venind aici în contact cu ideologiile revoluționare și, fapt și mai important, cu naționalismul romantic propagat de scriitori germani ca Herder și de savanți slovaci, mai ales ca P. J. Šafařik și Jan Kollár.

Cea mai importantă figură dintre intelectualii croați a acestei perioade a fost Ljudevit Gaj, fondatorul *Mișcării Ilire*. Născut în 1809 într-o familie de origine germană dintr-un orășel situat la nord de Zagreb, Gaj a fost foarte mult influențat în timpul studiilor făcute la Buda și Graz de lucrările lui Šafařik și Kollár. El a venit în contact și cu opera lui Vuk Karadžić și avea o mare admirație față de cîntecele și poeziile sîrbești care erau la modă în rîndul intelectualilor. Obiectivul multora dintre savanții vremii era studierea trecutului slav și stabilirea unei culturi slave comune care să poată fi folosită în contracararea pretențiilor de dominație ale ungurilor și germanilor. Am văzut că toate mișcările naționale puneau un mare accent pe aspectele referitoare la limbă și la istorie. Gaj a urmat aceeași cale. Asemeni românilor din Transilvania, el căuta să stabilească o legătură între croați și un popor care locuise în zona respectivă înaintea germanilor și a ungurilor. Exact așa cum românii apelau la daci și la romani, Gaj susținea că slavii de sud erau descendenții vechilor iliri și deci primii locuitori ai ținutului. Toți cei apropiați lui nu-i împărtășeau părerea, și chiar Gaj și-a schimbat ulterior argumentele, dar întregul program sprijinit de ei este cunoscut sub numele de *Mișcarea Iliră*.

Odată ce termenul *ilir* a intrat în uz, s-a pus firește problema regiunii pe care o acoperise această Ilirie și a populațiilor contemporane care constituiau reprezentanții ei. Însuși Gaj folosea termeni vagi și romantici în legătură cu ținuturile care se întindeau „de la Villach la Varna", care cuprindeau Slovenia, Croația, Serbia, Muntenegru, nordul Albaniei, Bulgaria și sudul Ungariei. Principalul suporter al lui Gaj din rîndul nobilimii, Janko Drašković, scria că „ilirii sînt descendenții vechilor iliri din timpurile greco-romane", care au fost după aceea „divizați în croați, sîrbi, sloveni și bulgari."[1] Indiferent de granițele și de populațiile implicate aici, principala semnificație a acestui program era

[1] Citat din Wayne S. Vucinich, „Croatian Illyrism: Its Background and Genesis", în Stanley B. Winters și Joseph Held, editori, *Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I*, East European Quarterly, Boulder, Colo.,1975, p. 88.

constituită de afirmația că toți slavii de sud proveneau dintr-un singur popor și că, implicit, trebuiau să formeze o unitate politică unică.

Influența fundamentală a lui Gaj s-a manifestat în domeniul limbii. Dat fiind că era convins de existența unei culturi sud-slave unificate, el voia ca diferențele lingvistice să fie cît mai mici posibil. De o importanță primordială era chestiunea ortografiei. Croata era scrisă cu ortografieri diferite în diverse districte. Gaj era în favoarea sistemului ceh, care folosea semnele diacritice. Și mai importantă a fost adoptarea de către el a dialectului *štokavian* ca bază a limbii literare croate. [2] Forma aceasta era vorbită de toți sîrbii și de marea majoritate a croaților, iar o limbă literară comună ar fi constituit a legătură între ei. Alegerea era perfect logică, dat fiind că acest dialect era general folosit și beneficia și de o literatură scrisă. Alternativa, dialectul *kajkavian*, era vorbit doar la Zagreb și în districtele de la nord de acest oraș și era o limbă mai puțin evoluată. Reformatorii limbii croate nu s-au confruntat cu genul de opoziție de care a avut parte Karadžić. Nu exista nici un echivalent al limbii literare „slavo-sîrbe", deoarece biserica catolică folosea limba latină.

Mișcarea Iliră a fost de departe cel mai puternic curent intelectual croat înainte de 1848. Întrucît era în interesul Vienei să contracareze activitățile ungurilor, autoritățile habsburgice nu au luat la început nici o măsură de împiedicare a acțiunilor susținătorilor acestei idei. Gaj a primit în 1835 permisiunea de a publica două reviste, „Novine Horwatzke" (Știri din Croația), care apărea de două ori pe săptămînă, și „Danica" (Luceafărul de dimineață), un supliment literar săptămînal. Au fost înființate săli de lectură și societăți pentru propagarea ideilor mișcării. Din punct de vedere cultural și intelectual, *Mișcarea Iliră* a constituit un mare succes. Dialectul štokavian era folosit în școli și a devenit într-adevăr limba literară croată. „Ilira" putea deci concura cu maghiara.

Activitatea lui Janko Drašković a fost și ea importantă pentru mișcare și pentru politica croată. Educat în Franța și activ în viața politică, Drašković s-a folosit de concepția iliră pentru afirmarea independenței Croației în cadrul monarhiei. El susținea reorganizarea imperiului într-o federație a națiunilor. Faptul că a fost trimis în 1832 ca reprezentant în dieta ungară era reflectarea unei schimbări de atitudine față de Ungaria.

În loc să facă front împotriva Vienei, membrii croați ai dietei din 1832-1836, 1839 și 1840 s-au opus eforturilor ungurilor de a-și impune limba și au susținut vehement menținerea drepturilor de autonomie ale Croației. Ei nu au reușit să controleze direct acțiunile ungurilor, dar guvernul habsburgic a apelat la dreptul lui de veto împotriva legislației oponente. Agitația croată îi deranja desigur pe politicienii unguri. Ca să-i împace, Viena a interzis în 1843 folosirea termenului de *Iliria*. Susținătorii mișcării au apelat pur și simplu la cuvîntul *național* în schimb, și și-au continuat activitatea.

[2] În Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, trad. de Kordija Kveder, McGraw-Hill, New York, 1975, p. 103, n. 1, este dată următoarea definiție clară a dialectelor: „Limba sîrbo-croată este împărțită în trei dialecte de bază în funcție de forma pronumelui interogativ *what*: kajkavian (what = kaj), čakavian (what = ča) și štokavian (what = što). Dialectul kajkavian este vorbit astăzi în părțile nord-vestice ale Croației, cel čakavian în zona de coastă din nord și în insulele din Marea Adriatică, iar cel štokavian în toate celelalte regiuni. Dialectul štokavian stă la baza sîrbo-croatei moderne standard. El are trei subdialecte, conform pronunției vocalei slave originare reprezentată prin litera *jat*."

Mișcarea Iliră avea să implice probleme mult mai vaste decît chestiunea relațiilor croaților cu autoritățile habsburgice și maghiare. Ea era un program de sprijinire a croaților, dar baza ei era iugoslavă, adică includea nu numai Croația, ci toate popoarele sud-slave. Ca tactică de contracarare a influențelor maghiare și germane, această direcționare avea avantajele ei, dar pentru a fi eficientă avea nevoie de colaborarea sîrbilor și a slovenilor. Reacția lor se va dovedi a fi profetică pe viitor și să ducă la slăbiciunea fundamentală a orientării iugoslave. Cea mai mare parte a liderilor intelectuali sloveni au respins inițial ideea. Avînd o viață culturală proprie în curs de dezvoltare, ei nu voiau să fie asociați cu o mișcare al cărei sediu era situat în ținuturile maghiare. Puțini sîrbi vedeau vreun avantaj în ea, comparativ cu direcția strict sîrbească urmată de ei. Firește, concepția iliră nu le oferea prea mare lucru. Ei erau sîrbi și ortodocși, astfel încît ce nevoie aveau ei să fie și iliri? Nu exista nici un motiv de renunțare la accentul pus asupra zonei Kosovo și a regatului medieval sîrb pentru această bază mitică străveche. Majoritatea naționaliștilor sîrbi sprijineau ideile lui Karadžić, care credea că toți cei care vorbeau dialectul štokavian erau sîrbi. Croații erau deci considerați drept sîrbi schismatici care se rupseseră de matcă și trecuseră la catolicism. Era de asemenea implicată problema conducerii; o orientare iliră ar fi făcut din Zagreb centrul întregii mișcări. Pentru naționaliștii sîrbi, *Mișcarea Iliră* era asemănătoare expansiunii habsburgice sau prozelitismului catolic sau unitarian.

Să precizăm că *Mișcarea Iliră* nu folosea termenul de *croat*. De fapt, exista tendința ca acest cuvînt să fie identificat cu opoziția și cu cei care sprijineau cooperarea cu ungurii împotriva guvernului hasburgic pe vechile baze. Primul partid cu adevărat croat care avea acest program a fost înființat în februarie 1841. Partidul Croato-Ungar, ai cărui membri erau cunoscuți și sub numele de unioniști sau maghiaroni, era în favoarea unei strînse colaborări cu Buda și respingea orientarea iugoslavă mai vastă. O altă opoziție față de principiile ilire provenea din rîndurile celor cărora nu le plăcea noua limbă literară și preferau dialectul kajkavian, sau erau chiar dispuși să accepte limba maghiară. Unei părți dintre catolici îi displăcea orice legătură mai strînsă cu sîrbii ortodocși. Membrii vechii nobilimi nu erau de acord cu principiile revoluționare asociate cu această mișcare.

Cu toate acestea, influența iliră domina pe la 1848 activitățile culturale din Croația. Victoria ei în politică nu era la fel de vizibilă. Punctul ei de vedere era reprezentat de Partidul Național, sau Ilir, care a fost fondat în septembrie 1841. Deși avea să devină cea mai influentă organizație politică croată, o parte importantă a populației sprijinea încă unirea cu Ungaria. Un alt partid, care va respinge accentul pus pe ilirism sau iugoslavism în defavoarea naționalismului croat, își va face curînd apariția.

MONARHIA HABSBURGICĂ, 1848-1867

Între 1848 și 1867, monarhia habsburgică s-a aflat într-o perioadă de criză internă și externă. Provocarea provenea din partea elementelor liberale din imperiu, care atacau monarhia absolută, și a mișcărilor naționale din interior și de peste hotare. Pe teritoriul monarhiei, principala problemă rămînea Ungaria. În restul Europei, revoluționarii germani și italieni luptau împotriva influenței habsburgice și vizau întemeierea unor state naționale unificate. Încercările guvernului habsburgic de a

rezolva situația aceasta afectau în egală măsură situația politică din Croația și din Transilvania.

Pericolul esențial față de existența în continuare a Imperiului Habsburgic s-a manifestat în 1848 și era mai curînd rezultatul presiunilor interne decît al celor externe. În ianuarie 1848 a izbucnit o revoltă în Sicilia; o revoluție majoră declanșată în Franța în februarie i-a obligat pe regele Ludovic Filip și pe guvernul acestuia să renunțe la putere. În martie, valul revoluționar a cuprins Europa Centrală și Italia. Revoluția vieneză a dus în ziua de 13 martie la formarea unui nou guvern și la demiterea lui Metternich. Curtea a încercat să facă față situației emițînd o constituție asemănătoare celei belgiene, dar liderii revoluționari au preferat să elaboreze ei înșiși una. S-a căzut apoi de acord să fie convocată a adunare constituțională. Simțind că era în pericol, curtea s-a mutat la Innsbruck.

Primăvara și vara anului 1848 au constituit o perioadă de intensă activitate politică nu numai pe tot cuprinsul teritoriului monarhiei, dar și în statele germanice și italice. Regatul Piemontului a luat conducerea peninsulei, iar la Frankfurt s-a întrunit un parlament exclusiv german, la care au participat și delegați din Imperiul Habsburgic. Paralel cu întrunirea germanilor a fost organizat la Praga un congres al slavilor, care și-a deschis lucrările la începutul lunii iunie. Sub influența cehilor, reprezentanții au sprijinit un program austro-slav, care prevedea reorganizarea monarhiei în unități naționale autonome, o acțiune ce urma să întărească influența populațiilor ei slave. Imperiul nu era deci să fie dizolvat, ci transformat într-o federație de națiuni. Aceste întruniri au fost împrăștiate de armata habsburgică după cîteva săptămîni. Cu toată durata scurtă a lucrărilor congresului de la Praga, ideea austro-slavă va rămîne o soluție alternativă a reorganizării monarhiei care se va bucura de sprijin în rîndul grupurilor slave.

Cu toate că puterea era deținută la Viena de un regim revoluționar, curtea avea în continuare controlul asupra armatei. În iulie, forțele habsburgice comandate de generalul Radetzky i-au învins pe sardinieni în bătălia de la Custozza. Curînd după aceea, Boemia a fost și ea adusă la ascultare. Între timp, sosiseră la Viena delegații aleși pentru deschiderea lucrărilor adunării constituționale. Sub prezidența arhiducelui Johann, parlamentul acesta a abolit ultimele obligații feudale ale țărănimii. Avînd cea mai mare parte a cererilor lor satisfăcute, interesul țăranilor față de activitățile revoluționare viitoare a scăzut considerabil. O altă acțiune revoluționară declanșată în octombrie a obligat curtea să se mute la Olmütz; parlamentul și-a transferat întrunirile la Kremsier. Armata habsburgică a pornit apoi în marș spre Viena, iar către sfîrșitul lunii octombrie forțele imperiale dețineau controlul total al orașului. Deși autoritatea habsburgilor fusese reinstituită asupra majorității ținuturilor imperiului, era destul de evident că Ferdinand I nu-și putea îndeplini îndatoririle de împărat în timpuri de criză, astfel că el a abdicat în decembrie în favoarea nepotului său, Franz Joseph, care avea optsprezece ani. Autoritatea efectivă în guvern se afla în mîinile prințului Felix Schwarzenberg, sub a cărui conducere inteligentă autoritatea imperială avea să fie reimpusă în toate teritoriile habsburgice.

Odată din nou stăpîn la Viena, guvernul trebuia să rezolve chestiunea urgentă a viitoarei organizări a imperiului. Evenimentele revoluționare făcuseră clar faptul că trebuia elaborată o constituție și introduse o serie de schimbări. Măsurile care urmau să fie luate erau cele cunoscute: alegerea între o formă centralizată sau federală a administrației și stabilirea unui echilibru între ramurile executivă și legislativă ale guvernului. Curtea a emis în martie 1849 propria ei constituție și a amînat pur și

simplu lucrările adunării de la Kremsier. Noul document instituia un regim puternic centralizat cu un singur parlament, cetățenie comună și un sistem juridic și administrativ unic pentru întregul imperiu. Era de asemenea inclus un program ferm de libertăți civile.

Constituția era dezavantajoasă mai ales pentru poziția ungurilor. Conducătorul statului urma să fie încoronat doar ca împărat al Austriei, nu și ca rege al Ungariei. Posesiunile coroanei Sfîntului Ștefan erau împărțite în regatul Ungariei, Marele Principat al Transilvaniei, Frontiera Militară și regatul Dalmației, Croației și Slavoniei, cum erau numite noile diviziuni teritoriale. Croației îi era acordat portul Rijeka (Fiume), ea avînd eventual posibilitatea de a anexa Dalmația. Avantajele populației nemaghiare din aceste ținuturi erau clare. Constituția ținea cont în mică măsură de situația periculoasă din regiunile maghiare. Practic, era vorba despre faptul dacă prevederile ei puteau la urma urmei să fie puse sau nu în aplicare acolo. Guvernul habsburgic își recăpătase autoritatea asupra teritoriilor imperiului, înăbușise revoluția din Italia și își va recîștiga în cele din urmă vechea poziție în zonele germane, dar principala provocare avea să vină totuși din partea regimului revoluționar maghiar, aflat la apogeul puterii în primăvara anului 1849. Principala lui forță armată, condusă de generalul Arthur Görgey, controla teritoriul Ungariei propriu-zise; a doua armată, aflată sub comanda generalului polonez Jozef Bem, învinsese forțele imperiale și era stăpînă pe Transilvania. Conducătorii habsburgi nu puteau permite secesiunea ținuturilor maghiare. Avînd în vedere aceste pierderi, imperiul n-ar mai fi fost o mare putere.

Cea mai reușită dintre mișcările revoluționare din imperiu era fără îndoială cea maghiară. Chiar dacă fusese în cele din urmă, ea a dus la instituirea unui veritabil guvern funcțional, avînd în frunte un conducător puternic, Lajos Kossuth, și dispunînd de o armată foarte eficientă. Odată ajuns la putere, regimul revoluționar a introdus un sistem administrativ extrem de centralizat, dar însoțit de introducerea unor reforme liberale. La început, atacată din toate părțile, curtea a acceptat noile condiții. După octombrie 1848 însă, odată reasigurat controlul asupra celorlalte ținuturi ale lui, guvernul habsburgic și-a îndreptat atenția asupra situației din Ungaria. Un factor puternic în favoarea habsburgilor era extrema nemulțumire pe care noile măsuri le provocase în rîndul naționalităților nemaghiare. După cum vom vedea în secțiunea următoare, Viena a reușit să obțină sprijinul populațiilor croată, sîrbă și românească, dar chiar și așa armata habsburgică nu putea totuși învinge forțele ungurilor.

Pusă în fața acestei situații, curtea a luat o decizie inevitabilă. Să nu uităm că o armată rusească era cantonată în Valahia și în Moldova, unde fusese trimisă să înăbușe activitățile revoluționare din Principate. În ianuarie, o parte a acestor trupe inițiaseră deja în Transilvania o acțiune eșuată împotriva forțelor generalului Bem. În mai 1849, Franz Joseph i-a scris lui Nicolae I, cerîndu-i o intervenție militară mult mai extinsă. În urma răspunsului favorabil al țarului, o armată rusească formată din 150000 de soldați a trecut granița. Prin august, forțele maghiare erau înfrînte, iar stăpînirea habsburgică restabilită pe întregul teritoriu al regatului Ungariei.

Odată cu sfîrșitul revoluției maghiare, guvernul habsburgic putea trece la reorganizarea imperiului. Noul sistem, care va rămîne în vigoare din 1849 pînă în 1860, a fost asociat în special cu numele lui Alexander Bach, ministrul de interne. German cu înclinații liberale, acesta, ca și mulți dintre egalii lui, dorea instituirea unui regim luminat bazat pe ideile lui Joseph al II-lea. Constituția din 1849 nu a fost niciodată transpusă în viață. În schimb, statul a revenit la structura absolutistă, con-

form căreia împăratul deținea toată puterea, fără să fie controlat de o adunare reprezentativă. După înfrîngerea ungurilor nu mai exista nici o opoziție eficientă față de adoptarea unui sistem administrativ puternic centralizat. Imperiul era împărțit în districte, care erau guvernate de funcționari numiți de Viena. Obiectivul era un stat unitar a cărui administrație trebuia să fie deasupra deosebirilor naționale și a diviziunilor istorice și să garanteze aceleași drepturi tuturor cetățenilor Imperiului Habsburgic. Urmau să fie aplicate aceleași legi și regulamente pe tot cuprinsul Imperiului. Ca și în timpul domniei lui Joseph al II-lea, limba folosită în cadrul structurilor guvernamentale avea să fie germana.

Noul aranjament a constituit un veritabil șoc pentru conducerea maghiară. Bineînțeles că participanții la revoluție fugiseră din țară sau fuseseră întemnițați. Mulți dintre ei emigraseră în Imperiul Otoman. În anii următori, membrii acestei emigrații s-au întors rînd pe rînd ca să joace roluri active în rezistența împotriva regimului Bach. În noul sistem, Ungaria era încorporată complet în imperiu, teritoriul ei fiind divizat în cinci districte. Ungaria, Croația, Transilvania, Vojvodina și Frontiera Militară se aflau sub jurisdicții separate. Organizațiile comitatelor și dieta de la Buda, organele centrale ale Ungariei autonome, au fost dizolvate. Țara era guvernată de o birocrație germanofonă, o mare parte a acesteia fiind de naționalitate cehă.

Dezastrele prin care a trecut Imperiul Habsburgic în perioada Bach au fost mai mult rezultatul complicațiilor externe decît al celor interne. Poziția austriacă în relațiile internaționale după Congresul de la Viena se bazase pe Sfînta Alianță, parteneriatul dintre Prusia, Austria și Rusia. În ciuda faptului că această combinație nu funcționase întotdeauna bine în cazul Chestiunii Orientale, ea își îndeplinise funcția principală de stabilizare a situației politice pe continent și de apărare a intereselor membrilor ei în cadrul Poloniei împărțite. Așa cum am văzut, armata rusă a venit în 1849 în ajutorul Vienei. Spre marea nemulțumire a Rusiei, guvernul habsburgic nu a adoptat aceeași atitudine binevoitoare față de ea în timpul războiului Crimeei. În perioada aceea, Imperiul Habsburgic a rămas neutru, dar acțiunile lui i-au favorizat mai curînd pe inamicii Rusiei. În timpul războiului a fost din nou demonstrată prioritatea intereselor austriece în Occident. Oamenii de stat habsburgi se temeau ca nu cumva, în caz că ar fi adoptat o atitudine pro-rusă, francezii să organizeze drept replică o mișcare revoluționară în Italia. Adoptarea unei politici neutre a dus însă la dezmembrarea Sfintei Alianțe și a fost astfel distrus barajul principal din calea activității revoluționare din Europa Centrală și din Italia. În anii următori, Rusia a cooperat cu Franța. Primul rezultat al acestei antante, după cum am văzut, a fost unirea Principatelor Dunărene, în ciuda puternicei opoziții austriece. Cel de al doilea, și mai serios, a fost unificarea Italiei, înfăptuită între 1859 și 1861. Deși imperiul stăpînea încă regiunea veneto-lombardă, el nu mai avea influență asupra restului peninsulei.

Înfrîngerea din Italia a pus capăt regimului Bach. Un sistem centralizat nu dusese la crearea unui guvern destul de puternic ca să apere interesele imperiului, astfel că trebuia încercată o altă alternativă. În acest moment, deciziile erau luate de Franz Joseph și de un grup de consilieri intimi ai acestuia. Schimbările se făceau prin decrete și fără o avertizare prealabilă. Prin Diploma din octombrie 1860 se revenea la vechea bază a controlului asupra provinciilor și se încerca rezolvarea nemulțumirilor ungurilor. Era deci restabilită situația existentă înainte de 1848, cu excepția cîtorva reforme, în primul rînd emanciparea țăranilor, care rămîneau în vigoare. A fost creat un organism central, așa-numitul *Reichsrat* (Consiliul Imperial); membrii acestuia erau numiți de dietele provinciilor, care, firește, funcționau din nou.

Dar abia fusese anunțată înființarea acestei organizații, că guvernul s-a răzgîndit iar. Puternica împotrivire față de prevederile Diplomei, mai ales din partea liberalilor germani, a avut drept rezultat emiterea Patentului din februarie 1861, care reinstituia centralismul și transforma *Reichsrat*-ul într-un veritabil parlament, cu o cameră superioară și una inferioară. Din cauză că pierduseră o parte din drepturile lor anterioare, dietele provinciale aveau acum drept funcție principală alegerea delegaților pentru adunarea centrală.

Principalul ministru din perioada 1861-1865 a fost Anton von Schmerling. Cu toate că beneficia de sprijinul unei părți a conducerilor naționale, el trebuia să facă față puternicei opoziții maghiare. Atunci cînd ungurii au refuzat să trimită delegați în parlamentul de la Viena, dieta lor a fost dizolvată. Într-un efort de calmare a situației, guvernul a aprobat totodată revenirea sub jurisdicție maghiară a Voivodinei și a unei părți a disputatului teritoriu croat. În acest timp, dat fiind că problema maghiară era tot acută, probabilitatea unei discuții lămuritoare cu Prusia în privința dominației asupra ținuturilor germane devenea tot mai mare. Din cauza posibilității apariției unor complicații în Ungaria, conducătorii habsburgi erau conștienți că nu puteau risca declanșarea unui război. O rezolvare pe loc era deci esențială pentru Viena.

În ciuda înfrîngerii din 1849, poziția ungurilor rămăsese neclintită. Pe lîngă aceasta, spre deosebire de celelalte naționalități, maghiarii își demonstraseră capacitatea de a organiza un regim revoluționar puternic și de a pune pe picioare o armată redutabilă pe cîmpul de bătaie. Sub presiunea situației internaționale, guvernul austriac a inițiat negocieri cu ungurii moderați conduși de Ferenc Deák. În 1865 a fost numit un cabinet în frunte cu contele Richard Belcredi, căruia i s-a trasat sarcina de a ajunge la un acord. Deák era dispus să accepte o rezolvare pe baza unirii individuale a ținuturilor maghiare cu restul imperiului, cu o politică externă și de apărare comună, controlul total asupra administrației regatului rămînînd însă în mîinile unui guvern național subordonat unui parlament maghiar. Armata habsburgică a fost învinsă în 1866 de cea a Prusiei, care a început după aceea organizarea Confederației Germane de Nord. Influența Imperiului Habsburgic în afacerile germane își încetase existența. Această a doua înfrîngere majoră în mai puțin de un deceniu făcea ca acceptarea de către Imperiu a pretențiilor ungurilor să fie inevitabilă.

Ausgleich-ul (Compromisul) din 1867 a reprezentat o reorganizare fundamentală a imperiului, care va dura pînă în 1918, cînd monarhia a fost abolită. Expresie a programului moderat maghiar, documentul acesta împărțea imperiul în două unități politice distincte (vezi harta 23). Ținuturile coroanei ungare aveau să fie de acum înainte administrate sub forma unui stat centralizat, conform prevederilor Legii din martie 1848 emisă la Pesta în timpul revoluției. Franz Joseph era recunoscut ca rege, dar statutul lui în Ungaria se limita la cel al unui monarh constituțional. Cele două părți ale Imperiului urmau să aibă numai trei ministere comune: Afacerile Externe, Apărarea și Finanțele, acesta din urmă deținînd jurisdicția doar asupra cheltuielilor legate de celelalte două. Delegațiile *Reichsrat*-ului reorganizat și ale parlamentului ungar aveau să se întrunească periodic pentru analizarea și rezolvarea problemelor comune. A fost instituită și o uniune vamală, care urma să fie reînnoită din zece în zece ani. Întru reflectarea acestei schimbări fundamentale, statul avea să poarte titulatura de Austro-Ungaria.

Harta 23. Austro-Ungaria, 1867–1918

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Numele de *Ungaria* era folosit doar referitor la ținuturile aflate sub autoritatea ei; cel pentru cealaltă parte nu era la fel de clar. La vremea aceea era utilizat oficial termenul de *Regatele și ținuturile reprezentate în Reichsrat*. Numele de *Cisleithania* pentru zonele aflate sub administrația Vienei și cel de *Transleithania* pentru Ungaria, bazate pe cursul rîului Leitha, au fost de asemenea adoptate de unii autori. Pe parcursul restului acestei relatări, numele de *Austria* se va referi exclusiv la jumătatea nemaghiară a imperiului. Titulatura lui Franz Joseph era cea de rege al Ungariei și de împărat al Austriei. Viena era capitala Austriei și sediul ministerelor comune. Buda s-a unit cu Pesta în 1872, fiind în continuare capitala Ungariei sub numele de Budapesta.

Ausgleich-ul a constituit o victorie extrem de importantă pentru unguri, cu toate că ea nu era pe măsura așteptărilor celor care speraseră în dobîndirea unei independențe complete. De fapt, nu urma să fie vorba despre o împărțire echitabilă a puterii. Guvernul ungar a reușit să facă în anii următori front comun în privința tuturor problemelor majore. În schimb, partea austriacă a suferit o serie de crize interne care i-au slăbit capacitatea de a trata cu Budapesta pe picior de egalitate. Influența predominantă a intereselor maghiare în afacerile externe avea să fie amplu ilustrată în anii următori. Astfel, partea ungară, cu o populație mai mică, din care doar circa jumătate era de naționalitate maghiară, a reușit să exercite o influență disproporționată asupra vieții întregului stat. *Ausgleich*-ul va avea desigur un efect devastator asupra vieții politice a slavilor sudici și a românilor, în primul rînd a celor care locuiau în ținuturile din cadrul posesiunilor coroanei ungare.

CROAȚIA, SLAVONIA ȘI VOJVODINA, 1848-1868

Anii 1847 și 1848 au marcat punctul culminant al conflictului dintre croați și unguri în privința limbii. Mai exista o dispută asupra extinderii teritoriului aflat sub jurisdicția croată. Saborul era dominat de Partidul Național, care era partizanul iugoslavismului sau al ilirismului. Programul lui de primă urgență pretindea unirea Dalmației, a Frontierei Militare și a portului Rijeka cu Croația și Slavonia în cadrul unei administrații autonome. În afară de aceasta, partidul voia înființarea unei episcopii și a unei universități la Zagreb. În 1847, saborul a declarat croata limbă oficială. Între timp, dieta de la Budapesta urma aceeași cale naționalistă. În vreme ce saborul urmărea lărgirea limitelor teritoriale aflate sub controlul lui, dieta dorea restrîngerea autorității croate doar la ținuturile recunoscute anterior ca fiind croate. În 1847, o altă lege a încercat impunerea maghiarei ca limbă folosită în structurile guvernamentale. Prevederile acesteia stabileau că latina putea fi folosită în Croația, dar toate tratativele cu Budapesta trebuiau făcute în maghiară, care devenea totodată obiect de studiu obligatoriu în școli. Limba croată nu urma să fie utilizată în corespondența oficială dintre Zagreb și Budapesta. Saborul și dieta urmau deci direcții diametral opuse.

Înaintea de izbucnirea revoluției, curtea încercase să păstreze un echilibru între partidele rivale. În martie 1848, cînd Viena se afla sub controlul revoluționarilor, iar curtea a fost nevoită să părăsească orașul, funcționarii habsburgi au fost obligați să accepte cererile ungurilor. Atît timp cît toată armata era concentrată în Italia, ei nu

dispuneau de nici un mijloc de a asigura supunerea nici unuia dintre teritoriile imperiale. Deşi guvernul central era din această cauză paralizat, populaţia nemaghiară a regatului Ungariei era atît în favoarea idealurilor revoluţionare, cît şi împotriva acţiunilor ungurilor. Ca atare, guvernul habsburgic beneficia de centre de putere cu care putea coopera.

Odată cu rebeliunea de la Buda şi de la Viena, Zagrebul a fost cuprins şi el de febra revoluţionară. Programul naţional fundamental a rămas acelaşi, dar pretenţia viza noi reforme liberale, mai ales desfiinţarea obligaţiilor feudale. Mişcarea din Croaţia a fost ajutată de serviciile unui lider capabil. În martie, baronul Iosip Jelačić, colonel în armata Frontierei Militare, a fost numit de un tribunal ban al Croaţiei; el a fost totodată avansat la rangul de general şi i s-a dat responsabilitatea Frontierei Militare. Numirea lui ca ban a fost acceptată de sabor. Jelačić i-a instruit iniţial pe funcţionarii croaţi să nu accepte nici un alt ordin decît pe cele emise de Zagreb, iar în aprilie, relaţiile cu guvernul maghiar au fost întrerupte. Suporter al ideii ilire, Jelačić coopera cu Partidul Naţional. El a organizat de asemenea o gardă naţională şi a cerut organizarea de noi alegeri pentru sabor, care urma să se întrunească în iunie.

În acest timp, evenimente asemănătoare aveau loc şi în regiunile locuite de sîrbi. Întrunirile erau ţinute în centre ca Sremski Karlovci şi Novi Sad, care aveau o populaţie sîrbă numeroasă. Revendicările erau aceleaşi ca şi în secolul trecut: recunoaşterea sîrbei ca limbă oficială, egalitatea bisericii ortodoxe cu cea catolică şi convocarea anuală a adunărilor bisericeşti. Să nu uităm că acestea din urmă erau alcătuite din puternice elemente laice şi erau preocupate de probleme de interes general pentru populaţia sîrbă. Ca şi înainte, programul sîrbesc revendica stabilirea unei jurisdicţii geografice precise şi numirea unui comandant militar sau a unui voievod. În mai, s-a întrunit la Sremski Karlovci o adunare naţională la care au participat cîteva mii de oameni. Delegaţii l-au ales ca patriarh pe Iosip Rajačić şi voievod pe Ştefan Šupljikac. Aceştia urmăreau ca obiectiv final recunoaşterea unei unităţi teritoriale naţionale alcătuite din Banat, Bačka, Baranja şi o parte a Sremului, cunoscute sub numele de Voivodina. Conform recensămîntului militar din 1851, regiunea avea o populaţie de 407000 sîrbi, 395000 români, 325000 germani, 241000 unguri şi 32000 de persoane de alte naţionalităţi. Numărul total al sîrbilor din imperiu era apreciat a fi de 1438000.[3] Programul sîrbilor prevedea o strînsă asociere a Voivodinei cu statul croat şi un statut autonom faţă de Ungaria. Aceste revendicări erau bineînţeles total inacceptabile pentru liderii revoluţionari unguri, care erau înclinaţi să-i considere pe sîrbi drept intruşi în teritoriul lor istoric. O încurajare mai consistentă a venit însă de la Viena. În decembrie, noul împărat, Franz Joseph, a aprobat numirea lui Rajačić şi a lui Šupljikac şi a dat asigurări relativ la înfiinţarea unei organizaţii naţionale a sîrbilor. În iunie izbucniseră deja conflicte între cetele de sîrbi şi cele de unguri. În perioada revoluţionară au existat puţine conflicte în teritoriile croate, dar Voivodina avea să fie devastată.

În iunie, saborul nou ales s-a întrunit la Zagreb şi a stabilit punerea în aplicare a unui program de reforme liberale, în care era inclusă şi abolirea tuturor obligaţiilor feudale. Au fost trimişi reprezentanţi la Congresul slav de la Praga; ideile austro-slavismului susţinute acolo au fost sprijinite de croaţi. Saborul a aprobat unanim organizarea Imperiului pe baze naţionale şi federale. Principalul lui ţel era reînvierea

[3] C. A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1968, p. 447.

Regatului Triuniat, cu teritorii care cuprindeau Croația, Slavonia, Dalmația, Rijeka și Medjumurje, un mic teritoriu care făcuse cîndva parte din Ungaria. S-a acordat un sprijin puternic principiului cooperării cu sîrbii din Voivodina, iar liderii celor două mișcări colaborau strîns. Rămînea problema cu Viena și cu Buda; au fost inițiate negocieri cu amîndouă. Liderii croați erau dispuși să ajungă la o înțelegere cu Ungaria, dar numai pe baza egalității politice. În esență, ei cereau din partea Budei ceea ce ungurii pretindeau de la Viena. În ambele cazuri, scopul era stabilirea unei relații strînse, dar cu garantarea completei autonomii în afacerile interne. Reprezentanții croați purtau discuții cu guvernul habsburgic pe aceeași bază.

Prin septembrie, atît negocierile dintre Zagreb și Buda, cît și cele dintre Viena și Buda s-au întrerupt. Trupele imperiale conduse de Jelačić au trecut rîul Drava și au pătruns pe teritoriul ungar. În octombrie, guvernul habsburgic a dizolvat dieta maghiară și l-a numit pe Jelačić comandant al armatei care opera în regiunea aceasta. Aceste evenimente au dus la victoria pe toate fronturile a elementului radical din Ungaria, Kossuth preluînd controlul total. În octombrie, cînd a izbucnit o revoltă la Viena, Jelačić a fost forțat să-și întrerupă operațiunile din Ungaria pentru ca trupele lui să poată lua parte la reocuparea orașului. Eșecul ulterior al armatei habsburgice de a înăbuși rebeliunea maghiară și intrarea armatei ruseşti au fost deja prezentate. În cadrul acestei campanii, soldații croați, sîrbi și români s-au aliat cu cei ruși și austrieci împotriva revoluționarilor unguri, care erau sprijiniți de un numeros regiment polonez.

Către sfîrșitul perioadei revoluționare, liderii croați au fost deci martori ai eșuării încercărilor ungurilor de a impune unitatea. Saborul instituise măsuri reformatoare, dintre care cea mai importantă era de departe cea legată de emanciparea țăranilor. În aprilie 1848 au fost emise la Buda, iar în august la Viena legi referitoare la țărănime. Măsuri asemănătoare au fost luate de sabor în iunie. Toate obligațiile țăranului față de senior, inclusiv zeciuiala, corvezile și alte plăți au fost desființate. Țăranilor urmau să li se aloce loturi de pămînt. Era plătită o despăgubire, fixată la suma apreciată că ar fi primit-o stăpînul domeniului într-un interval de douăzeci de ani; acest standard fusese aplicat frecvent și în alte regiuni. Guvernul urma să-i despăgubească pe moșieri și apoi să strîngă dările de la țărani în rate vreme de douăzeci de ani. Pășunile și pădurile au fost și ele împărțite. Seniorul deținea anumite părți ale domeniului în deplină proprietate, iar partea țăranului era dată asociațiilor comunale. Nobilimea și biserica urmau să fie de acum înainte supuse impozitării pe aceleași baze ca și țărănimea. Firește că acest aranjament nu a fost pus în aplicare fără să nu dea naștere unei întregi serii de controverse. Dificultatea majoră consta în stabilirea nivelului compensației care avea să-i fie dată fiecărui nobil.

După înfrîngerea revoluției ungare cu ajutorul lor, atît croații cît și sîrbii se așteptau să fie răsplătiți prin acordarea unor drepturi de autonomie mai mari și recunoașterea diviziunilor teritoriale revendicate de ei, adică ținuturile Regatului Triuniat și cel al Voivodinei. În schimb, ca și ungurii învinși, ei au fost nevoiți să accepte sistemul Bach. Croația a fost împărțită în șase districte, ai căror oficiali erau numiți de Viena, iar saborul nu mai era convocat. Toate urmele autonomiei croate au dispărut. Jelačić a rămas ban pînă la moartea lui, survenită în 1859, dar titlul lui era în mare parte onorific. Administrația se afla în mîinile funcționarilor germanofoni, care erau uneori croați, dar adesea germani, cehi sau sloveni. Au fost impuse sistemul juridic și codul civil austriac. Cu toate acestea, au fost făcuți unii pași înainte în perioada aceasta. Au fost transpuse în viață măsurile referitoare la țărănime; Zagrebul

a redevenit episcopie. Portul Rijeka a fost atribuit Croației, dar Dalmația și Frontiera Militară și-au păstrat vechiul statut. Vojvodina a devenit în 1849 domeniu al coroanei imperiale, Franz Joseph având rangul de mare voievod. Și ea era guvernată direct de Viena.

Instituirea sistemului centralizat nu era bineînțeles pe placul marii majorități a liderilor politici croați. Aceștia nu primiseră nimic în schimbul ajutorului acordat monarhiei în 1848 și 1849. O remarcă succintă făcută de un ungur față de un croat constituie un rezumat al situației: „Ceea ce am primit noi drept pedeapsă v-a fost dat vouă ca răsplată."[4] În acest timp s-au format aliniamente politice care aveau să dureze până în 1914. Vechile partide, Partidul Național și Unioniștii, sau maghiaronii, au rămas active. Primul se va diviza în problema cooperării cu Viena, dar unioniștii au rămas ferm susținători ai Ungariei în aproape orice condiții. În 1861 a apărut un alt grup, Partidul Drepturilor (aluzie la drepturile statului croat), care sprijinea naționalismul croat în adevăratul sens al cuvîntului, sub conducerea lui Ante Starčević și Eugen Kvaternik. Așa cum am menționat, Partidul Național credea în cooperarea slavilor de sud și îi punea pe croați, sîrbi și sloveni pe același plan. În schimb, Partidul Drepturilor punea accent pe drepturile istorice ale Croației și respingea orientarea iugoslavă a Naționaliștilor. Starčević, un fost partizan al ideii ilire, susținea că toți slavii sudici erau în realitate croați; sîrbii și slovenii se rupseseră de trunchiul principal al națiunii. Opiniile lui erau deci similare unora dintre controversele sîrbilor, care îi considerau pe croați pur și simplu drept sîrbi renegați. Pe lîngă aceste atitudini extremiste, care nu erau susținute de toți membrii lui, Partidul Drepturilor nu voia un parteneriat permanent nici cu Viena, nici cu Buda, acceptînd cel mult unirea doar în cadrul unei monarhii comune.

Cea mai influentă figură care susținea ideea iliră în perioada aceasta a fost episcopul Iosip Strossmayer, care colabora strîns cu Franjo Rački. Numit în 1849 episcop de Djakovo, Strossmayer a jucat un rol important în activitățile catolicilor. Crezînd cu ardoare în cooperarea slavilor sudici, el prefera termenul de *iugoslav* celui de *ilir*. Ca lider al Partidului Național, Strossmayer a avut un rol major în formularea deciziilor luate în privința aceasta. Să ne amintim că Patenta din februarie 1861 stabilea înființarea unei adunări centrale, *Reichsrat*-ul, în care urmau să fie trimiși delegați din provincii. Dieta ungară a refuzat să participe la lucrările acestui parlament. Iosip Šokčević, banul Croației, a încercat să obțină susținerea croaților pentru această nouă organizație a imperiului. După cum era de așteptat, Unioniștii, care erau de partea ungurilor, și Partidul Drepturilor, care urmărea un stat cu autonomie deplină sau independent, s-au opus cooperării. Un grup care îl avea în frunte pe Ivan Mažuranić a propus trimiterea de reprezentanți în Reichsrat cu condiția încheierii unui acord prin care Dalmația și Frontiera Militară să fie anexate de Croația. Majoritatea membrilor acestui partid, conduși de Strossmayer, au preferat să refuze să participe. Mažuranić a întemeiat în 1863 Partidul Național Independent, care sprijinea o politică de înțelegere cu Viena. În 1865 însă, Partidul Național originar a cîștigat alegerile pentru sabor. Conform instrucțiunilor Vienei, adunarea aceasta a numit o delegație, care a încercat fără succes să negocieze o nouă relație politică cu omologii lor unguri.

[4] Citat din Robert A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, 2 volume, Columbia University Press, New York, 1950, I, 126.

Între timp, au început între guvernul habsburgic și reprezentanții unguri discuțiile care aveau să ducă la instituirea *Ausgleich*-ului. Am menționat deja că, în acordul final, Ungaria a cerut și a reușit să obțină includerea Croației ca parte integrantă a teritoriului ei în cadrul monarhiei duale. Reprezentanții Croației nu au prea fost consultați în privința acestei decizii, care schimba radical viitorul politic al țării. Autoritățile maghiare urmau să dețină de acum înainte poziția dominantă în orice negocieri viitoare.

Importanța pentru Croația a modificării relațiilor dintre Viena și Buda va fi evidentă nu peste multă vreme. În 1867, Levin Rauch, nou-numitul ban, care era totodată liderul Partidului Unionist, a luat măsuri de interzicere a activităților ambelor ramuri ale Partidului Național și ale tuturor celor care nu acceptau situația existentă atunci. Au urmat apoi alegerile pentru sabor. Apelînd la mijloacele de influențare a voturilor aflate la dispoziția lui, Rauch a reușit să asigure ca Unioniștii să cîștige cincizeci și două din cele șaizeci și șase de locuri. Atunci cînd delegații opoziției au refuzat să recunoască rezultatele acestor alegeri frauduloase, banul a numit pur și simplu alți oameni în locul lor. După aceea, saborul a numit o delegație formată din doisprezece membri, care a fost trimisă la Buda ca să negocieze cu un comitet similar ales de dieta ungară.

Cu toată poziția lui puternică, guvernul maghiar era dispus să recunoască unele drepturi privind autonomia politică a Croației. Așa-numita *Nagodba* (înțelegere sau compromis) negociată în 1868 stabilea că statul croat era o unitate politică separată în cadrul regatului Ungariei, cu jurisdicție autonomă asupra afacerilor interne, poliției, justiției, religiei și educației. Limba croată putea fi folosită în administrația internă și în parlamentul ungar cînd erau discutate probleme comune. Patruzeci de deputați croați urmau să fie membri ai acestui organism. Alte prevederi însă nu erau la fel de favorabile. Puterile și statutul banului aveau să se dovedească extrem de critice. Acest funcționar era numit de rege în urma nominalizării lui de către primul-ministru al Ungariei, o procedură care garanta reprezentarea intereselor maghiare. Mai mult, el avea dreptul să amîne lucrările saborului și să guverneze singur pînă la următoarele alegeri. Guvernul maghiar își rezerva totodată un control puternic asupra afacerilor economice și comerciale croate, inclusiv asupra băncilor, a căilor ferate, a unităților de greutate și măsură, a sistemului monetar și a încheierii tratatelor comerciale. De asemenea, aranjamentele teritoriale nu coincideau nici ele cu dorințele croaților. Croația nu a dobîndit ținuturile Frontierei Militare în 1881, dar Ungaria a pus stăpînire pe Rijeka, iar Dalmația rămînea sub dominație austriacă. În septembrie 1868, atît saborul, în care Unioniștii dețineau majoritatea, cît și parlamentul ungar au acceptat acest aranjament.

Ne putem imagina opoziția violentă cu care a fost întîmpinată *Nagodba* în Croația. Numai Unioniștii o sprijineau. În octombrie 1871, Kvaternik a organizat o revoltă la Radovica și a fost ucis în timpul înăbușirii acesteia. Practic, liderii croați nu puteau face mare lucru. Atît guvernul austriac cît și cel maghiar au aprobat acordul. Intensitatea reacției a determinat totuși autoritățile maghiare să fie de acord cu unele revizuiri. O nouă delegație, alcătuită din șase Unioniști și șase membri ai Partidului Național, din care făcea parte și Strossmayer, a cerut aducerea unor modificări relativ la nominalizarea banului de către rege fără intervenția guvernului maghiar, recunoașterea dreptului saborului de a avea cinci reprezentanți în delegațiile comune austro-ungare și asigurarea administrării de către Croația a propriilor ei finanțe. Nici una din aceste

revendicări majore nu a fost aprobată, cu toate că au fost făcute unele concesii în chestiuni mai mărunte. Dezamăgit, Strossmayer s-a retras din viața politică. El a rămas totuși episcop de Djakovo și va avea o mare influență personală pînă în 1905, cînd a murit.

Evoluția politică a Croației, Slavoniei și Vojvodinei după 1848 a fost deci în defavoarea populației sud-slave. Situația din Dalmația și Slovenia, rămase sub administrație austriacă, va fi discutată într-o secțiune de mai jos, dar și aici mișcările naționale înregistraseră unele progrese. Pe domeniile coroanei ungare o singură idee națională a obținut succese extraordinare. După înfrîngerea zdrobitoare din 1849, liderii maghiari au reușit în 1867 să-și aducă națiunea în postura de parteneră într-un imperiu reorganizat. Noua situație era defavorabilă nu numai pentru populația slavă, ci și pentru majoritatea locuitorilor Transilvaniei.

TRANSILVANIA

Înainte de 1848, Transilvania era administrată de o cancelarie specială cu sediul la Viena. Guvernul habsburg numea guvernatorul și pe principalii funcționari. Dieta, care nu a fost convocată între 1810 și 1834, era formată din reprezentanți ai tuturor păturilor sociale privilegiate ale populației și din membri numiți de autoritățile imperiale. Vechiul sistem al celor trei națiuni recunoscute, sașii, ungurii și secuii, și al celor patru religii acceptate, catolică, luterană, calvină și unitariană, a rămas în vigoare. În dietă, pentru trecerea unei legi trebuia obținut consimțămîntul tuturor celor trei națiuni. În ciuda faptului că alcătuiau majoritatea locuitorilor Transilvaniei, românii continuau să nu aibă nici o reprezentare oficială în guvern. Fiind în foarte mare parte țărani, ei erau excluși din cauza condiției lor sociale ca și a naționalității lor. Ca și în cazul sîrbilor ortodocși din Banat, conducerea națională se afla în mîinile clerului, care era împărțit în ortodocși și uniați. Deși cele două biserici aveau anumite puncte de fricțiune, ele reușeau să coopereze foarte bine la nivel politic și cultural. Așa cum am văzut, în secolul al optsprezecelea, conducerea culturală era în mîinile uniaților. Ea avea să treacă în cele ale ortodocșilor în mare parte grație eforturilor episcopului Andrei Șaguna, care avea să joace un rol major în mișcările naționale ale românilor.

Dominarea vieții culturale românești de instituțiile religioase era rezultatul firesc al faptului că bisericile asigurau cea mai mare parte a educației accesibile românilor. Biserica îi pregătea pe profesorii școlilor elementare; învățămînt superior exista numai la școala uniată de la Blaj și la seminarul ortodox de la Sibiu. Singura editură care scotea publicații în limba română era condusă de biserica unită de la Blaj. În cadrul instruirii bisericești, accentul nu era desigur pus pe naționalism, ci pe religie și pe îndatoririle unui bun cetățean. Poziția centrală ocupată de biserici și conducerea lor națională era recunoscută de guvernul habsburgic, care trata cu ele ca agenți ai poporului român.

În deceniile al patrulea și al cincilea, acest monopol a fost atacat de un grup aflat în plină afirmare, format din intelectuali burghezi, ca profesori, avocați, funcționari civili, doctori, meșteșugari și negustori. Ei criticau conducerea bisericii, majoritatea lor avînd convingeri politice liberale și naționale. Asemeni contemporanilor lor din rîndul altor popoare balcanice, acest grup era convins de

importanța limbii ca expresie adevărată a culturii naționale. Scoțînd în evidență originea latină a limbii române, membrii lui susțineau îndepărtarea cuvintelor slave și a altor cuvinte străine și folosirea alfabetului latin în locul celui chirilic. Cu toate că acceptau conceptul originii romane a poporului lor și continuitatea locuirii Transilvaniei de către acesta, ei nu se bazau doar pe argumente istorice. Conform doctrinei liberale contemporane, acest grup susținea că din moment ce românii constituiau majoritatea populației din Transilvania și asigura încasarea celei mai mari părți a impozitelor și cea mai mare parte a recruților din armată, ei ar trebui să beneficieze de o reprezentare corespunzătoare în instituțiile politice. Cererile lui concrete depășeau recunoașterea ca a patra națiune privilegiată. Membrii grupului voiau de asemenea o poziție în guvern proporțională cu mărimea populației lor. Revendicările lor erau deci revoluționare și loveau în bazele aristocratice și feudale ale societății transilvane. Opiniile acestea au apărut curînd și sub formă tipărită. În 1838, George Barițiu și colaboratorii lui au început să publice la Brașov *Gazeta de Transilvania* și suplimentul literar al acesteia, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Acestea au devenit vehiculele principale pentru exprimarea opiniilor intelectualilor.

Este greu de apreciat numărul membrilor acestui grup, care va fi foarte influent pe viitor. Existau circa două milioane de români în Ungaria propriu-zisă și în Transilvania în perioada aceasta. În 1838, erau doar în jur de cinci sute de abonați la *Gazeta de Transilvania*; prin 1860, situația era aproape neschimbată.[5] Acești oameni aveau însă să constituie conducerea politică și culturală pe tot parcursul restului secolului. La început, ei au deținut această poziție alături de clerul ortodox. Cooperarea dintre liderii intelectuali și capii bisericii nu a fost ușoară întotdeauna. Intelectualii nu erau anticlericali, dar voiau cu adevărat introducerea unor schimbări în conducerea bisericii. Ei credeau că laicii trebuiau să aibă o influență mai puternică în administrație și voiau adoptarea unor chestiuni cu o mai fermă orientare națională, ca literatura și istoria românilor, în sistemul de învățămînt. O altă dorință a lor se referea la o mai strînsă colaborare între bisericile unită și ortodoxă. Figura cea mai reprezentativă din rîndul intelectualilor era Simion Bărnuțiu, profesor de filosofie la liceul din Blaj. Dintre clerici, episcopul bisericii ortodoxe Andrei Șaguna era de departe cel mai important; contemporanul lui, Ioan Lemeni, aflat în fruntea clerului uniat, avea în cele din urmă să abandoneze mișcarea națională a românilor.

În Transilvania, ca și în Croația, liderii maghiari au făcut din chestiunea limbii punctul central al programului lor național, susținînd în dietă înlocuirea latinei cu maghiara. Ei erau sprijiniți de deputații secui, dar cei sași erau împotrivă. Interesele germane erau amenințate de aceste pretenții în egală măsură ca și cele ale românilor. Sașii erau însă dezavantajați de faptul că doreau păstrarea intactă a structurii politice din Transilvania. Atîta vreme cît căutau să mențină controlul complet asupra districtelor săsești, ei nu puteau coopera cu majoritatea românească, ai cărei lideri revendicau reprezentare în funcție de numărul românilor din Transilvania.

În martie și aprilie 1848, după izbucnirea revoluției, dieta maghiară a proclamat unirea deplină a Transilvaniei cu restul ținuturilor Ungariei. Dieta Transilvaniei urma să fie dizolvată, dar primea șaizeci și nouă de locuri în adunarea de la Buda. Acțiunea aceasta servea clar interesele ungurilor, întrucît populația maghiară era minoritară în Transilvania. Dacă însă provincia era anexată la

[5] Keith Hitchins, „The Sacred Cult of Nationality: Rumanian Intellectuals and the Church in Transylvania, 1834-1869", în Winters și Held, *Intellectual and Social Developments*, p. 135.

Ungaria propriu-zisă, ungurii ar fi avut o majoritate simplă în teritoriile unite. Ca şi în alte părți, revoluționarii maghiari ofereau reforme liberale în alte sfere. Orice român sau sas care accepta limba şi dominația culturală maghiară dobîndea un statut de deplină egalitate în stat. Bineînțeles, această atitudine s-a bucurat de puțin succes în rîndul populației nemaghiare.

În 1848 au avut loc întruniri locale pe tot cuprinsul teritoriilor locuite de români din Transilvania, Banat, ba chiar şi în Ungaria. Au fost şi agitații țărăneşti destul de ample. Aplicarea legilor privind emanciparea transpuse în viață în Ungaria a întîrziat în Transilvania, iar atunci cînd nobilii au încercat să continuie să strîngă dările feudale şi să pretindă prestarea corvezilor, țăranii au reacționat violent. Situația din Transilvania a fost şi mai mult complicată de faptul că o nobilime maghiară deținea controlul asupra unei țărănimi româneşti. Reprezentanții țăranilor s-au unit cu intelectualii şi cu clerul în formularea şi prezentarea unui program național. Centrul lor organizatoric avea să fie Blajul.

Prima adunare națională importantă a românilor din acest an revoluționar a avut loc la sfîrşitul lunii aprilie. În ziua de 8 mai s-a ținut o altă întrunire, la care au participat Şaguna, Bărnuțiu, Avram Iancu, care avea să conducă mişcarea țărănească, şi alți reprezentanți ai intelectualității şi ai clerului. Liderii români s-au confruntat cu exact aceeaşi problemă ca şi contemporanii lor din Croația: să coopereze cu Viena sau cu Buda ? A fost constituit un front puternic împotriva unirii depline cu Ungaria, dar existau dezacorduri în privința chestiunii negocierilor cu aceste centre rivale. Totuşi, chiar şi cei care doreau să colaboreze cu revoluționarii unguri doreau o recunoaştere a drepturilor naționale ale românilor, o condiție a cărei satisfacere era imposibilă. Cel mai puternic grup, din care făceau parte Şaguna şi Bărnuțiu, era în favoarea cooperării cu Viena. Scopul lui era obținerea recunoaşterii românilor ca națiune stăpînă pe un teritoriu bine delimitat – cu alte cuvinte, un program foarte asemănător cu cel dorit de conducerea sîrbă. Pe viitor, Şaguna urma să fie legătura principală cu guvernul maghiar, care, la rîndul lui, i-a recunoscut episcopului calitatea de reprezentant al intereselor românilor.

Sarcina primordială a întrunirii anterioare era pregătirea unei adunări naționale, care a fost convocată la mijlocul lunii mai. Aici, în zilele de 15-17 mai, intelectualii şi clericii au luat alte decizii majore. Preşedinți ai adunării au fost aleşi Şaguna şi Lemeni, iar vice-preşedinți Bărnuțiu şi George Barițiu. Programul lor a fost prezentat în fața a treizeci de mii de oameni pe o cîmpie de lîngă Blaj. Cererile românilor aveau forma unei petiții către împărat alcătuită din şaisprezece puncte. Conținutul ei demonstra limpede enormul progres făcut față de țelul anterior al românilor, care fusese pur şi simplu recunoaşterea lor ca a patra națiune politică. Obiectivul românilor era acum afirmat sub forma unei reorganizări complete a administrației provinciei, populației româneşti urmînd să i se confere o poziție corespunzătoare numărului ei, inclusiv o reprezentare proporțională în dietă şi în posturile publice. Limba oficială urma să fie româna. Schimbările urmau să fie puse în aplicare de o adunare constituțională, iar pînă la convocarea ei, chestiunea unirii cu Ungaria trebuia amînată. Petiția includea de asemenea lista standard a reformelor liberale întîlnite şi în alte părți, cum ar fi garantarea libertății exprimării opiniilor şi a presei, abolirea privilegiilor speciale, emanciparea țăranilor şi desființarea restricțiilor din domeniul comerțului şi al industriei.

Au fost alese apoi două delegații conduse de episcopi: una a fost trimisă la Viena pentru a-i prezenta împăratului petiția, iar cealaltă la Cluj, la întrunirile dietei

Transilvaniei. În același timp a fost înființat un Comitet Național Român permanent cu sediul la Sibiu, al cărui președinte era Șaguna, vice-președinte fiind Bărnuțiu. Dintre cei douăzeci și trei de membri ai acestuia, șase erau preoți, cinci profesori, iar doisprezece avocați și funcționari. Adunarea de la Blaj a fost dominată de moderați. Nu era preconizată nici o activitate revoluționară violentă. Liderii au propus în schimb căi legale de acțiune. Ei au întocmit petiții adresate guvernului și au alcătuit delegații în fruntea cărora au fost numiți episcopi. La sfîrșitul adunării, episcopii au sfătuit mulțimea adunată acolo să aibă răbdare și să aștepte reacția guvernului.

Inițiativa românilor nu va avea rezultatele scontate. Șaguna a sosit la Viena în iunie, cînd curtea avea o poziție foarte slabă. În cadrul acțiunii întreprinse chiar înainte ca Șaguna să fie primit, temîndu-se de opoziția maghiară, împăratul aprobase legile revoluționare din martie și aprilie, care includeau unirea Ungariei cu Transilvania. Episcopul a plecat după aceea la Buda, unde a purtat discuții cu oficialii unguri din iunie pînă în septembrie. Lemeni era și el dezamăgit. Dieta Transilvaniei s-a întrunit în mai, singurii delegați români fiind episcopul și alți cîțiva de rang nobil. În iunie a fost aprobată reforma țărănească, în cadrul căreia erau luate drept model legile maghiare. Întrucît ungurii și secuii erau majoritari, ei au reușit să asigure acceptarea unirii cu Ungaria. Era axclus ca liderii români să aprobe deciziile dietei sau să recunoască autoritatea ei de a pune în aplicare o asemenea măsură.

În acest timp, revoluția din Valahia fusese definitiv învinsă. În septembrie, armatele rusă și otomană ocupaseră ambele Principate. Refugiații au ales Transilvania, Brașovul și Sibiul fiind principalele centre ale lor. Majoritatea acestor oameni au traversat provincia și s-au îndreptat spre Europa Occidentală. O parte din ei, cum a fost Nicolae Bălcescu, s-au implicat în evenimentele din Transilvania. Liderii revoltei valahe nutreau o mare simpatie față de regimul revoluționar maghiar, care avea multe principii comune cu cele ale propriei lor mișcări efemere. Înainte de 1848 și în anii următori acestuia, românii din Principate și liberalii unguri au cooperat. În momentul acesta Bălcescu a încercat să-i unească pe liderii unguri și români ca să formeze un front comun împotriva Rusiei și a Imperiului Habsburgic, cele două puteri conservatoare care constituiau principalul obstacol în calea schimbărilor revoluționare din Europa. Problema era faptul că guvernul maghiar refuza să facă suficiente concesii. Deși era dispus să-i recunoască statului croat unele drepturi istorice, el nu accepta să aplice același regim revendicărilor românilor și ale sîrbilor. Atitudinea ungurilor față de aceste naționalități a rămas aceeași pînă în iulie 1849, în ajunul înfrîngerii revoluției maghiare.

Între timp, în mediul rural violențele se intensificaseră. Erau comise atrocități atît de soldații unguri, cît și de țăranii români, care căutau să obțină aplicarea legilor emancipării lor. În zonele în care autoritățile nu mai aveau nici o putere, liderii populari români au reușit să preia controlul. Un important centru al autorității românești a fost instituit în Munții Apuseni. Aici, Avram Iancu conducea un grup de țărani înarmați, care au reușit să-și apere pozițiile pînă la sfîrșitul revoluției. Bineînțeles că izbucniseră deja conflicte și în alte părți ale imperiului. Sîrbii din Banat și trupele imperiale erau în stare de război cu forțele revoluționare maghiare. În Transilvania, românii erau de partea armatei habsburgice, în vreme ce secuii s-au alăturat ungurilor. Situația militară s-a schimbat radical atunci cînd generalul Bem a preluat comanda trupelor maghiare. Spre sfîrșitul anului, acesta reușise să dețină controlul asupra întregului teritoriu al Transilvaniei, cu excepția Munților Apuseni. Transilvania era deci din punct de vedere militar sub stăpînire maghiară.

În decembrie, liderii români au organizat o altă întrunire prezidată tot de Șaguna. Programul rămăsese înființarea unei regiuni autonome române guvernată de un oficial român numit de împărat, acesta urmînd să aibă un statut similar celui al banului Croației. Chiar dacă guvernul habsburg nu-l recunoscuse ca organism oficial, Comitetul Național Român era în continuare în favoarea cooperării cu Viena. Apăruse și o problemă urgentă. Reprezentanții români trebuiau să hotărască ce să întreprindă împotriva pericolului prezentat de campania generalului Bem. În perioada aceasta, liderii români, sîrbi și sași au ajuns cu toții la concluzia că trebuia solicitată intervenția armatei ruse cantonată în Valahia. Puterea care zdrobise revoluția din Principate urma deci să fie chemată să-i apere pe românii din Transilvania împotriva amenințării maghiare. Astfel că Șaguna a plecat la București să încerce să obțină acest ajutor. Ca urmare a cererii habsburgilor, forța rusească a intrat într-adevăr în Transilvania, dar a fost învinsă. Principala intervenție a rușilor a avut loc abia în vara acelui an.

Șaguna a plecat apoi cu o delegație la Olmütz ca să-i prezinte lui Franz Joseph, care tocmai devenise împărat, o petiție, în care era revendicată instituirea unui principat românesc autonom. Constituția de la Olmütz emisă în martie 1849 recunoștea o Transilvanie și o Vojvodină separate, dar nu mergea mai departe în privința satisfacerii năzuințelor românilor. Toate negocierile ulterioare au trebuit să aștepte pînă la rezolvarea problemei maghiare. Ca răspuns la apelul curții imperiale habsburgice, armata rusă a intrat în iunie în Transilvania, iar pe la mijlocul lunii august forțele maghiare fuseseră învinse.

După cum am menționat deja, în perioada revoluționară, românii și sașii, ca și croații și sîrbii, fuseseră de partea habsburgilor. Toate conducerile naționale ale acestora se așteptau la o răsplată pentru loialitatea lor sub forma unor concesii politice favorabile cauzei lor. Dar toate aveau să fie la fel de dezamăgite. Firește că sistemul Bach nu era mai accceptabil pentru români decît pentru croați, sîrbi, sași sau pentru ungurii înfrînți. Transilvania a fost împărțită în districte guvernate de oficiali numiți de Viena. Reședința guvernatorului era acum Sibiul. Cu toate că limba oficială a administrației era germana, noul regim nu-i favoriza pe sași, care și-au pierdut toate privilegiile de autonomie. În rîndul românilor, influența clerului a rămas puternică; Șaguna era tot figura dominantă a vieții lor politice. Alexandru Șuluțiu, episcopul uniat numit în 1848, cînd Lemeni a fost suspendat pentru activitățile lui pro-maghiare, era mai puțin activ. În ciuda faptului că nu obținuse mare lucru în 1849, conducerea românilor și-a menținut politica de cooperare cu Viena.

O șansă de progres național a apărut în 1860 și în 1861, în perioada experimentelor constituționale, cînd Șaguna era membru al *Reichsrat*-ului, care s-a întrunit din mai pînă în septembrie 1860, și unde el a prezentat încă o dată cererile românilor. Politica de colaborare a continuat chiar și după emiterea Patentei din februarie 1861. Să nu uităm că la vremea aceea ungurii au refuzat să trimită delegați în parlamentul central, dar guvernul habsburg era decis să continue instituirea acestuia. Pentru a-și alege delegații, dieta Transilvaniei a fost convocată la Sibiu în iulie 1863. O nouă lege electorală emisă acum extindea dreptul de vot asupra mai multor români. Drept urmare, au fost aleși patruzeci și șase de reprezentanți români, patruzeci și doi unguri și treizeci și doi sași. După ce guvernul și-a numit membrii, componența dietei era următoarea: cincizeci și șapte români, cincizeci și patru unguri și patruzeci și trei sași. Aproape toți delegații unguri au refuzat să participe la sesiuni, susținînd că baza legală a guvernului Transilvaniei urma să fie stabilită conform legilor din martie 1848: Transilvania făcea parte din Ungaria și doar dieta de la Buda avea jurisdicție asupra ei. După ținerea unui al doilea rînd de alegeri cu aceleași rezultate,

lucrările dietei au fost deschise fără participarea reprezentanților unguri și secui. Dominat de români și de sași, acest organism a hotărît aprobarea cererii românilor de a fi acceptați ca a patra națiune recunoscută; bisericile unită și ortodoxă erau puse pe același plan cu religiile mai vechi, iar româna era declarată limbă oficială. Revendicările fundamentale ale secolului al optsprezecelea fuseseră deci realizate. Întreaga situație internă și internațională a Imperiului Habsburgic se schimbase însă între timp, astfel că poziția ungurilor era pe punctul de a triumfa.

Decizia lui Franz Joseph de a accepta opinia ungurilor în privința Transilvaniei i-a fost comunicată de împărat lui Șaguna în 1865 în cadrul unei audiențe personale. Politica de cooperare cu Viena în vederea recunoașterii drepturilor românilor luase deci sfîrșit printr-un eșec lamentabil. Fusese făcut un singur pas înainte: în decembrie 1864, biserica ortodoxă română a fost scoasă de sub autoritatea episcopiei de la Sremski Karlovci, avînd acum propriul ei centru, mitropolit fiind Șaguna. În ciuda acestui fapt, în chestiunea vitală a autonomiei politice fusese dată cea mai rea soluție din punctul de vedere al românilor. Românii, ca și sîrbii, nefiind recunoscuți ca națiune „istorică", nu au primit nici un drept politic special, cum erau cele incluse în *Nagodba* croată. Li se acordau în schimb o serie de privilegii prin Legea Naționalităților aprobată de parlamentul maghiar. Prevederile acesteia, deși aparent liberale, nu au fost însă niciodată transpuse în viață.

În anii următori, conducerea mișcării naționale va fi preluată de intelectuali. Criticînd aspru politicile anterioare, care implicaseră cooperarea cu guvernul, ei au adoptat o politică „pasivă" și s-au retras din participarea activă la viața politică, schimbîndu-și atitudinea abia în cel de al nouălea deceniu.

CONCLUZIE: IMPERIUL HABSBURGIC ÎN 1867

Anul 1867 avea să constituie un punct de cotitură în istoria habsburgică. *Ausgleich*-ul a marcat victoria celei mai active și mai agresive naționalități din imperiu. Ungurii vor beneficia de acum înainte de principalele avantaje ale asocierii cu Viena și vor face puține sacrificii în favoarea acesteia. Pe tot parcursul anilor anteriori, istoria politică a croaților, sîrbilor și românilor fusese puternic influențată de lupta dintre guvernul habsburgic și conducerea maghiară. Poziția ungurilor s-a bucurat de multă simpatie. Naționalitățile se opuneau absolutismului austriac și susțineau în general argumentele referitoare la privilegiile istorice. Doctrinele liberale și naționale ale revoluției maghiare erau susținute de multe grupuri din cadrul imperiului. Probleme majore au apărut atunci cînd a devenit evident faptul că programul ungurilor, care prevedea crearea unui stat unitar care să cuprindă toate posesiunile coroanei Sfîntului Ștefan, contravenea flagrant revendicărilor privind autonomia teritorială și recunoașterea națională ale liderilor croați, sîrbi și români. Chiar în momentul în care guvernul maghiar încerca să obțină extinderea cît mai mare a granițelor lui istorice și să slăbească într-o măsură cît mai mare posibil autoritatea imperială centrală, revendicări asemănătoare erau exprimate de alte naționalități. După 1848, era clar că țelurile naționale ale ungurilor erau pur și simplu incompatibile cu dorințele românilor, ca și cu politicile regimului absolutist habsburg anterior.

Înainte de 1867, naționalitățile aveau cel puțin posibilitatea de a oscila între Viena și Budapesta, alegînd diferite căi. Șaguna încerca să coopereze cu guvernul habsburgic, în timp ce Strossmayer prefera să ajungă la o înțelegere cu Ungaria. În cele din urmă, nici una dintre aceste soluții nu s-a dovedit mulțumitoare. Liderii unguri au reușit să păstreze o poziție fermă și sfidătoare. Pe de altă parte, guvernul habsburgic, slăbit de înfrîngerile din Germania și din Italia și de multitudinea de probleme interne apărute în toate ținuturile lui, nu putea rezista presiunii maghiare. Nici o altă naționalitate nu era suficient de puternică pentru a oferi un parteneriat alternativ.

Am fost martorii unei evoluții în cadrul unora dintre programele naționale înainte de 1867. În secolul al optsprezecelea, accentul era pus pe drepturile istorice garantate de tratate sau de hrisoave. Pe la 1848 devenise importantă ideea drepturilor individuale și naționale. Petițiile românilor scoteau în evidență faptul că naționalitatea lor alcătuia majoritatea populației din Transilvania și că ea plătea cea mai mare parte a taxelor. Argumentele istorice nu au fost însă niciodată abandonate. S-au produs și unele schimbări în conducere, chiar dacă poziția dominantă a bisericii este amplu demonstrată de carierele lui Strossmayer, Rajačić și Șaguna. În această perioadă, membrii burgheziei educate și-au asumat roluri politice active. Ei erau mai ales profesioniști, adică profesori, medici, avocați, funcționari și ofițeri în armată. Politica rămînea totuși preocuparea unei mici părți a populației de pe tot cuprinsul imperiului. Clasa țărănească era aproape total exclusă din activitatea politică, cu excepția cazurilor în care era chemată să lupte fie în armata habsburgică, fie ca membri ai detașamentelor revoluționare.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7

Război şi revoluţie, 1856-1887

Cele două decenii de după războiul Crimeei vor oferi cîmp liber activităţii revoluţionare, în mare parte datorită dezmembrării sistemului de alianţe anterior. Să nu uităm că, după 1815, cooperarea dintre Austria, Rusia şi Prusia în cadrul Sfintei Alianţe consituise un baraj în calea încercărilor de răsturnare a regimurilor conservatoare monarhice de către mişcările liberale naţionale. Ajutorul acordat de Rusia monarhiei habsburgice în 1849 a marcat apogeul acestei activităţi. Acţiunile habsburgilor din timpul războiului Crimeei şi reacţia violentă a guvernului rus faţă de această politică a dus la scindarea fostei alianţe, vreme de o scurtă perioadă Rusia cooperînd cu Franţa. Napoleon al III-lea, care venise el însuşi la putere în urma unei acţiuni revoluţionare, era dispus să sprijine şi să dea ajutor unor astfel de mişcări. Principala lui preocupare era Italia, dar era interesat şi de evenimentele din Principatele Dunărene şi din Polonia. Înţelegerea cu Rusia a durat pe toată durata unificării Italiei şi a unirii Principatelor, dar s-a rupt cînd a fost vorba despre chestiunea Poloniei. În 1863, o revoluţie izbucnită în ţinuturile poloneze de sub stăpînirea Rusiei s-a bucurat de foarte mult sprijin deschis şi de simpatie din partea Franţei, Britaniei şi a Imperiului Habsburgic. După aceea, relaţiile ruşilor cu Parisul s-au răcit. Guvernul rus şi-a îndreptat apoi atenţia spre Prusia ca singurul partener posibil în problemele internaţionale. Sprijinirea ulterioară de către Rusia a politicii prusace de unificare a Germaniei avea să aibă o profundă semnificaţie pentru Imperiul Habsburgic şi mai ales pentru Peninsula Balcanică.

Cu toate că aspectele diplomatice ale perioadei revoluţionare sînt importante, mişcările înseşi au fost firește organizate de conducerile naţionale respective. Acestea erau adeseori în contact cu alte grupuri care aveau ţeluri asemănătoare, în special cu organizaţiile italiene, maghiare şi poloneze. Deosebit de influente pentru Europa de Răsărit aveau să fie activităţile unor oameni ca Czartoryski şi Kossuth, care deţinuseră înalte poziţii politice în statele lor şi au continuat să joace roluri de frunte şi în exil. După eşuarea revoltelor poloneze din 1830 şi 1863 şi a revoluţiei ungare din 1848-1849, emigranţii polonezi şi unguri erau activ implicaţi în noi conspiraţii. Conducătorii lor se considerau şefi ai guvernelor în exil şi tratau adesea cu alţi oameni de stat europeni pe picior de egalitate. Ei aveau agenţi pe tot cuprinsul Europei şi jucau în continuare roluri de frunte în diplomaţia internaţională. Scopurile lor erau mai curînd reclădirea statelor lor decît reformele sociale sau politice. În ciuda faptului că puteau fi liberali şi să sprijine o lărgire a dreptului de vot în vederea includerii claselor educate deţinătoare de proprietăţi, ei erau rareori democraţi. Evenimentele din

Balcani vor fi puternic afectate nu numai de influența maghiară și de cea poloneză, ci și de mișcarea de unificare a Italiei. Existau legături atît cu aripa stîngă a lui Mazzini și Garibaldi, cît și cu dreapta condusă de Cavour și de regatul Sardiniei.

Situația revoluționară din peninsula balcanică era afectată de asemenea de activitatea grupurilor de stînga care expuneau programe mergînd de la liberalismul moderat la socialism, anarhism și comunism. Punînd de multe ori accentul mai mult pe aspectele sociale decît pe cele naționale ale revoluției, acestea urmăreau introducerea regimurilor democrate, sprijinind desigur și ideea statului național. Spre deosebire de grupurile conservatoare, liderii stîngii nu aveau acces la șefii guvernelor sau la înalții funcționari ai acestora. Ei aveau tendința să acționeze prin intermediul unor comitete secrete și să-și bazeze speranțele mai degrabă pe succesul revoluției decît pe negocierile diplomatice sau pe procedeele politice legale. Este important să menționăm că activitatea revoluționară clandestină era larg răspîndită. Existau nenumărate societăți secrete cu programe elaborate de acțiune, deși doar cîteva dintre ele aveau să se bucure de reușită sau să influențeze cursul evenimentelor. Din cauza numărului lor mare, oficialilor și guvernelor le venea adeseori greu să facă distincție între ele sau să stabilească pe cine și ce reprezenta fiecare. Caracterul secret și conspirativ al unei mari părți a acestor mișcări era ceea ce deranja regimurile conservatoare, mai ales pe cel din Rusia țaristă. Mișcările naționale cu conducere conservatoare puteau primi sprijin, însă agitația democrată sau socialistă, care ar fi pus în pericol structura socială sau politică a marilor puteri, a devenit ținta unor intense investigații polițienești.

Cele două mari mișcări naționale de după 1856 au fost firește cea germană și cea italiană. Ambele aveau o orientare tradițională și o conducere esențial conservatoare. Ele au obținut succese prin războaie și diplomație, adică războiul Sardiniei și Franței împotriva Imperiului Habsburgic din 1859 și conflictele ulterioare dintre Prusia și Austria din 1866 și dintre Prusia și Franța din 1870-1871. Toate evenimentele acestea au avut repercusiuni imediate asupra Balcanilor. Înfrîngerea Imperiului Habsburgic și unificarea Italiei au avut un efect negativ asupra domniei regelui Othon, dar a fost de mare ajutor în înfăptuirea unirii Principatelor. Victoria prusacă din 1866 a contribuit în mare măsură la negocierile finale ale *Ausgleich*-ului, avînd astfel o influență nocivă asupra naționalităților balcanice din cadrul monarhiei habsburgice. Criza i-a permis totuși domnitorului Carol să-și consolideze poziția la București. Înfrîngerea Franței din 1871 și slăbirea ulterioară a poziției acestui stat în relațiile internaționale a constituit însă un dezavantaj în primul rînd pentru statele non-slave, Grecia și România, care și-au pierdut astfel sprijinul lor cel mai eficient.

Într-o epocă de revolte naționale, cînd harta Europei se modifica cu repeziciune, era normal ca guvernele balcanice să caute să meargă pe o cale similară. Unire națională și progres erau cuvintele de ordine ale zilei. Fuseseră create o Italie și o Germanie unite, iar Ungaria participa la controlarea Imperiului Habsburgic. Guverne independente sau autonome erau la putere în Principate, Grecia, Muntenegru și Serbia, dar Imperiul Otoman era încă stăpîn pe cea mai mare parte a peninsulei – Bosnia, Herțegovina, Epir, Tesalia, Macedonia, Tracia și regiunile bulgară și albaneză. Așa cum menționam mai sus, oamenii de stat și scriitorii balcanici elaboraseră deja multe planuri de împărțire a acestor ținuturi. *Marea Idee*, de exemplu, care urmărea recrearea Imperiului Bizantin din culmea extinderii acestuia, prevedea anexarea de către greci a teritoriilor aflate la sud de o linie care traversa Munții Balcani, ajungînd pînă pe coasta Albaniei. *Načertanija* lui Garašanin avea drept

scop principal anexarea Bosniei, a Herțegovinei și a regiunii Kosovo, unirea cu Muntenegru și asigurarea unei ieșiri la Marea Adriatică. Naționaliștii români năzuiau la unirea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei cu cele două provincii autonome. În cadrul Imperiului Habsburgic, suporterii ideii ilire susțineau unirea tuturor slavilor de sud, „de la Villach la Varna."

Nu numai că aceste programe se contraziceau reciproc, dar era evident că ele implicau totodată interesele marilor puteri. Cea mai dificilă problemă era cea aflată în fața naționaliștilor români. Era puțin probabil ca Imperiul Habsburgic să renunțe la Transilvania și la Bucovina sau ca Rusia să cedeze Basarabia. Și în calea extinderii granițelor Serbiei și Greciei în detrimentul Imperiului Otoman existau obstacole. Ca și înainte de războiul Crimeei, Marea Britanie a continuat și după aceea să sprijine integritatea teritorială a statului musulman. Monarhia habsburgică avea un interes asemănător. Bineînțeles că ea nu dorea deloc să aibă un stat sîrb puternic ca vecin la granița ei de sud. Guvernul rus, a cărui atenție era concentrată în special asupra reformele interne, dorea să păstreze relații bune cu Poarta și menținerea liniștii în Balcani. După înfrîngerea suferită în fața Prusiei, Franța nu era în măsură să exercite vreo influență asupra problemelor din răsărit. În aceste circumstanțe, liderii balcanici se puteau aștepta nu doar la lipsa unui sprijin, ci și la o împotrivire fățișă a marilor puteri în caz că ar fi încercat să ducă o politică de expansiune teritorială.

Dată fiind această atitudine a statelor europene, oamenii de stat din Balcani trebuiau să caute alte soluții. După 1856, o acțiune militară națională izolată nu constituia o politică practică. După reorganizare, armata otomană putea învinge orice forță militară regulată din Balcani. Negocierile diplomatice, cum fuseseră cele care au avut drept rezultat unirea Principatelor și acceptarea unui domnitor străin, puteau reuși doar dacă acestea implicau afacerile interne ale statelor, nu extinderea frontierelor acestora. Singura posibilitate alternativă, în afară de abandonarea speranțelor de expansiune, era organizarea unei acțiuni comune a guvernelor balcanice și adoptarea de către ele a unor măsuri de sprijinire reciprocă. Au fost făcute realmente încercări de unire a guvernelor din Balcani și de atragere a liderilor naționali și revoluționari italieni, polonezi și unguri. Trebuiau rezolvate în acest moment chestiunea obiectivelor contradictorii și cea a împărțirii teritoriilor balcanice aflate încă sub stăpînire otomană.

COOPERAREA BALCANICĂ

Deși relatarea de față tratează în primul rînd problema relațiilor popoarele balcanice cu Poarta și cu marile puteri, am observat deja unele semne de colaborare reciprocă. În secolul al optsprezecelea, guvernul rus și cel habsburgic apelaseră la declanșarea unei revolte generale în Balcani pentru a veni în sprijinul eforturilor lor militare. Eteria preconizase o acțiune comună similară pentru a-și atinge țelurile. Ulterior, o serie de grupuri de studenți și de revoluționari cu scopuri asemănătoare au intrat în legătură, mai ales în centre ca Paris, Geneva sau Londra. Este totuși foarte important să scoatem în evidență că mișcările acestea și numeroasele lor interconexiuni nu erau neapărat antiotomane. De fapt, ele erau în 1849 mai probabil îndreptate în primul rînd împotriva Rusiei și a Imperiului Habsburgic. Cu siguranță că revoluționarii italieni, români, polonezi și unguri considerau aceste două puteri drept

principalii lor adversari. În schimb, toate cele patru grupuri erau mai prietenoase față de Imperiul Otoman. Exilați din propriile lor țări, mulți unguri și polonezi au intrat în slujba statului otoman. Năzuința acestor emigranți nu era împărțirea ținuturilor otomane, ci întemeierea statelor ungar și polonez în detrimentul Austriei și Rusiei.

Conspirațiile organizate de grupurile acestea puteau fi destul de complicate. În 1859, guvernele francez și piemontez erau în legătură cu revoluționarii unguri, care, la rîndul lor, purtau negocieri cu Cuza. Obiectivul era livrarea de arme franceze în Principate, care urmau să fie înmînate rezidenților unguri din Moldova, pentru ca aceștia să organizeze apoi raiduri în Transilvania și să distragă astfel atenția forțelor habsburgice de la evenimentele din Italia. Acțiunea necesita negocieri între agenții unguri și români, care avuseseră conflicte destul de dure în timpul revoluției de la 1848 în privința situației politice din Transilvania. În cadrul acestor discuții, reprezentanții unguri au fost de acord cu ideea ca, în caz de victorie, un plebiscit să hotărască soarta finală a Transilvaniei. Țelul era înființarea unei Confederații Dunărene, ai cărei membri urmau să fie Ungaria, Serbia și România, toate state independente. Aceste planuri au fost vrînd-nevrînd abandonate în 1859, cînd Napoleon al III-lea a încheiat cu Imperiul Habsburgic Armistițiul de la Villafranca, retrăgînd apoi sprijinul militar francez pentru viitoarele conspirații revoluționare. Sub puternica presiune a puterilor, Cuza a fost nevoit să pună capăt intrigilor polonezilor și ungurilor de pe teritoriul românesc. Cu toate acestea, Principatele aveau să rămînă și pe viitor un centru al activităților revoluționare și un paradis sigur al grupurilor radicale; guvernul român privea aceste organizații cu un ochi foarte tolerant.

Alte mișcări erau îndreptate numai împotriva Imperiului Otoman. Cea mai serioasă încercare de formare a unei alianțe balcanice a fost făcută de Mihail Obrenović. Pe la mijlocul secolului, pericolele amestecului marilor puteri în problemele din Balcani deveniseră evidente. Nici un stat balcanic nu dorea înlocuirea cu o stăpînire europeană, adică rusească sau austrică, a celei otomane, care era practic tot mai puțin împovărătoare. Dacă guvernele balcanice ar fi putut ajunge la o înțelegere între ele, și-ar fi atins obiectivele fără să apeleze la ajutor din afară. Deficiența esențială a acestei politici era faptul evident că armatele statelor din Balcani nu erau suficient de puternice ca să învingă armata otomană reorganizată. S-a apreciat că armata sîrbă, cea mai bună forță existentă la vremea aceea, număra doar cam nouăzeci de mii de oameni, iar Grecia avea abia opt mii de soldați sub arme.[1] Armata română se va dezvolta mai tîrziu, în timpul domniei lui Carol. Toate guvernele își puneau credința în reorganizarea forțelor lor militare după modelele occidentale, în loc să se concentreze asupra tehnicilor luptelor de gherilă, în care ele erau de fapt deosebit de eficiente. În ciuda acestei rămîneri în urmă, aproape toți liderii balcanici erau gata să elaboreze programe naționale agresive.

Centrul negocierilor era Serbia. Colaborînd cu ministrul lui de externe, Ilija Garašanin, domnitorul Mihail Obrenović a păstrat pe toată durata domniei lui legătura cu ceilalți conducători balcanici, deși pînă în 1866, 1867 și 1868 nu a fost semnată nici o alianță. Obiectivele teritoriale sîrbești rămîneau în mare parte aceleași cu cele expuse în *Načertanije*. Au fost purtate multe discuții referitor la o concepție sud-slavă mai largă, care să-i implice și pe croații și sîrbii de pe teritoriul habsburgic; Mihail a dus

[1] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 volume, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1976, I, p. 329.

tratative cu Strossmayer în acest sens. Accentul major era însă pus tot pe achiziționarea a ceea ce erau considerate ca fiind ținuturile istorice sîrbești.

Cele mai importante negocieri au avut loc cu Grecia începînd din 1861, cînd Othon era încă pe tron. Dornic să cîștige prestigiu în politica externă, care să compenseze influența lui în scădere, regele a intrat bucuros în discuții. Obstacolul principal în calea unui acord era dificultatea împărțirii teritoriului otoman. Nici un guvern nu era împiedicat de vreo idee legată de „autodeterminare". Ele erau puțin preocupate de posibilele revendicări ale bulgarilor și deloc de cele ale albanezilor. Guvernul grec dorea să anexe toată Macedonia și a propus împărțirea teritoriilor locuite de bulgari, Serbiei urmînd să i se atribuie partea de la nord de Munții Balcani, iar Greciei cea de la sud. Serbia era interesată de regiunile macedonene, de zona Kosovo, de Bosnia și de Herțegovina, fără să-i pese prea mult sau să cunoască compoziția etnică exactă a acestor ținuturi. Negocierile au rămas în suspensie între 1862 și 1866, perioadă în care Othon a fost înlocuit cu Ghiorghios I.

O mare oportunitate pentru statele balcanice avea să apară în 1866, un an de criză pentru Europa. O coaliție urzită în februarie a dus la detronarea lui Cuza. În vară, Prusia a învins Austria, un dușman redutabil al expansiunii Serbiei. În același timp a izbucnit o revoltă în Creta. Primul acord balcanic, cel dintre Serbia și Muntenegru, a fost încheiat în perioada aceasta. Încercînd să unească statele balcanice, Mihail cooperase bine cu Muntenegru, ai cărui locuitori se considerau ei înșiși sîrbi. Prințul Nicolae era dispus să renunțe la tron dacă unirea celor două state ar fi fost posibilă. Întrucît Mihail nu avea copii, conducătorul muntenegrean spera evident să succeadă la tronul Serbiei în caz că acesta ar fi devenit vacant. Tratatul semnat în acest moment stabilea cooperarea în privința organizării unei revolte împotriva Imperiului Otoman. Scopul era formarea unei singure națiuni sîrbe sub conducerea domnitorului Mihail Obrenović.

Discuțiile cu Grecia au fost reluate, dar au apărut curînd probleme serioase. Guvernul grec, profund implicat în Creta, dorea ca sîrbii să-și ia obligația pornirii unui război cu Poarta pentru a atrage forțele ei din insulă. Liderii sîrbi au profitat în schimb de dificultățile prin care treceau otomanii ca să obțină evacuarea în cele din urmă a fortărețelor de pe teritoriul lor. Reprezentanții sîrbi și greci au semnat totuși în august 1867, la Vöslau, un oraș din apropierea Vienei, un acord prin care cele două state se obligau să se ajute unul pe celălalt dacă unul dintre ele ar fi fost atacat de Imperiul Otoman. Chestiunea împărțirii Macedoniei a fost evitată; a fost dată și o declarație prin care Serbia urma să primească cel puțin Bosnia și Herțegovina, iar Greciei îi erau rezervate Epirul și Tesalia în orice situație care ar fi făcut posibile aceste modificări teritoriale.

Și la București erau duse tratative. Obstacolul major în calea participării românilor la o uniune balcanică împotriva Imperiului Otoman era simplul fapt că nu era implicat nici un obiectiv teritorial important al acestora. Țelul următor era Transilvania. Cu toate că guvernul sîrb considera într-adevăr Austria drept principalul obstacol în calea expansiunii ei în teritoriul otoman, nici liderii sîrbi, nici cei români nu puteau preconiza o campanie împotriva Vienei. Astfel încît, deși Serbia și România nu aveau deocamdată interese directe în conflict, ele nu aveau nici țeluri comune. În februarie 1868 a fost semnat un tratat, dar acesta era o simplă declarație de prietenie.

Pe lîngă purtarea de discuții cu puterile vecine, guvernul sîrb acorda sprijin și grupurilor conspirative care plănuiau oragnizarea de insurecții în ținuturile otomane.

Ajutorul dat de sîrbi comitetelor secrete din Bosnia va deveni o politică standard pe tot parcursul secolului. Şi mai important era cel acordat liderilor bulgari, în primul rînd lui Gheorghe Rakovski. Cooperarea cu revoluționarii bulgari complica desigur şi mai mult chestiunea împărțirii teritoriului otoman. Ca şi cele greceşti şi sîrbeşti, comitetele bulgăreşti îşi elaboraseră planurile lor privind un viitor stat, care includeau în majoritatea programelor anexarea Macedoniei şi a Traciei.

Asasinarea lui Mihail în 1868 a pus capăt acestei scheme ale cooperării balcanice, dar se pare că înainte de a muri, prințul îşi schimbase opiniile, mai ales în privința Austriei. El avea relații strînse cu naționaliştii maghiari, iar atitudinea acestora față de Viena s-a modificat brusc după încheierea *Ausgleich*-ului. O altă încercare serioasă de a uni statele din Balcani pentru atingerea unui țel comun nu va mai apărea pînă în 1912. Acest efort timpuriu demonstrase gravele slăbiciuni ale oricărei mişcări pan-balcanice, iar contradicția dintre obiectivele teritoriale ale statelor avea să devină şi mai evidentă după apariția revendicărilor albanezilor.

În cadrul crizelor următoare, fiecare guvern balcanic va duce o politică independentă. Conducerile şi-au arătat încă o dată preferința pentru obținerea sprijinului unei mari puteri protectoare, o practică care a atras atenția Europei asupra Balcanilor în deceniul al optulea. În ciuda faptului că pe viitor aveau să existe întotodeauna unele grupuri şi persoane individuale, orientate în general spre stînga sau spre clandestinitate, care sprijineau programele cooperării şi de asigurare a liniştii în Balcani, de obicei, la nivel oficial, guvernele balcanice, care revendicau acelaşi teritoriu şi al căror prestigiu şi putere erau contestate, menținеau o atitudine suspicioasă şi competitivă unul față de celălalt. Cu alte cuvinte, relațiile dintre statele balcanice semănau foarte mult cu cele dintre marile puteri europene.

MIŞCAREA NAȚIONALĂ BULGARĂ

Prin deceniul al şaptelea, guvernul grec şi cel sîrb au fost confruntate cu o mişcare națională bulgară, ale cărei obiective teritoriale intrau în conflict flagrant cu cele ale lor. Evoluția comparativ lentă a agitației naționale bulgare poate fi uşor înțeleasă. Situată geografic mai aproape de Constantinopol decît celelalte regiuni balcanice, ținuturile bulgare constituiau obiectul unei supravegheri mai atente din partea guvernului central şi erau mai expuse controlului militar. Înlăturarea dominației culturale greceşti, care era un rezultat firesc al dezvoltării istorice anterioare şi fusese aprobată de Poartă şi într-o oarecare măsură şi de Rusia, era greu de realizat. Mai mult, spre deosebire de sîrbi, muntenegreni, români şi greci, bulgarii nu aveau nici o instituție centrală care să poată organiza şi uni poporul bulgar; biserica se afla sub controlul fanarioților. La început, ei nu aveau nici o legătură cu vreo putere străină care să poată acționa în sprijinul intereselor lor în relațiile externe. O altă piedică în calea mişcării naționale era faptul că, după 1830, situația economică s-a îmbunătățit într-un ritm rapid. Odată cu reformele otomane şi cu restabilirea ordinii în țară, dispăruse genul de anarhie provincială şi de exploatare economică fățişă care determinaseră populația din alte regiuni să se răzvrătească. După cum vom vedea, au existat unele răscoalele țărăneşti locale împotriva sistemului de proprietate asupra pămîntului şi a celui de impozitare, dar nici o mare revoltă internă similară revoluțiilor din Grecia şi din Serbia.

În Bulgaria, ca și în alte părți, trezirea conștiinței naționale a fost precedată de o renaștere culturală. Asemeni sîrbilor și grecilor, bulgarii păstrau amintiri ale trecutului lor istoric prin intermediul bisericii, al cîntecelor populare și al folclorului. Posturile înalte din ierarhia bisericii erau însă deținute de greci. La sfîrșitul secolului al optsprezecelea și la începutul celui de al nouăsprezecelea, slava bisericească, o limbă apropiată de bulgară, fusese înlocuită în cea mai parte a slujbelor cu greaca. Instituirea bulgarei ca limbă literară era deci esențială. Prima istorie a Bulgariei a fost terminată în 1762 de Paisie, un călugăr de la mînăstirea Hilandar de la Muntele Athos. Țelul lui era să demonstreze că și bulgarii aveau un trecut istoric glorios. În 1806, un alt cleric, Sofronie, episcop de Vrața, a publicat o culegere de predici intitulată *Kyriakodromiom* (Cartea de duminică), care a fost tipărită la Rîmnic, în Valahia. Alte cărți în limba bulgară au apărut la Constantinopol, în Principatele Dunărene și în alte locuri, numărul lor crescînd în deceniile al cincilea și al șaselea. După războiul Crimeei a fost permisă tipărirea de cărți și în Bulgaria. Un mare interes era arătat istoriei, gramaticii, aritmeticii și traducerii operelor străine. Pe lîngă aceasta, bulgarii educați aveau acces la publicațiile rusești datorită asemănării dintre cele două limbi.

Ca și în alte regiuni ale Balcanilor, educația era inițial oferită doar de biserici și mînăstiri. La nivelul cel mai scăzut, școlile care existau se rezumau la citirea și la scrierea în slava bisericească. Ele nu asigurau instruirea necesară comerțului și nici nu-și familiarizau elevii cu problemele lumii din afară. Cele mai bune instituții laice erau așa-numitele școli eleno-bulgare. Aici studenții învățau greaca, care avea avantajul de a fi o limbă comercială a zonei Mării Negre. Școlile grecești îi puneau pe elevii lor în contact și cu ideile politice progresiste ale Europei, în special cu liberalismul și cu naționalismul. Prima instituție pur bulgară de învățămînt superior a fost înființată în 1835 la Gabrovo. Ea a devenit un model pentru instituțiile similare din alte orașe, ca Triavna, Kazanlîk și Sofia, care erau centre comerciale și manufacturiere. Nu exista nici un așezămînt bulgar de nivel universitar. Pentru o educație cu adevărat superioară, studentul bulgar putea urma cursurile școlilor misionare protestante deschise pe la mijlocul secolului sau să studieze peste hotare. Unii studiau la universitățile din Franța, Austria și Germania, dar grupul care avea să fie cel mai important pe viitor și-a făcut studiile în Rusia.

Deși guvernul Rusiei va juca un rol major în întemeierea unui stat bulgar autonom, prima relație ruso-bulgară a fost mai mult unilaterală. La începutul secolului, atenția rușilor era concentrată desigur asupra Principatelor, a Serbiei și a Greciei, ale căror mișcări naționale le atingeau direct interesele. Pînă în deceniul al optulea, Rusia sprijinea de asemenea Patriarhia de la Constantinopol, deoarece exista părerea că trebuiau menținute cît mai mult posibil forța și unitatea lumii ortodoxe. Bineînțeles că armatele rusești au ocupat țara în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829. Să ne amintim că, după aceea, Rusia a susținut menținerea integrității teritoriale a Imperiului Otoman. Înfrîngerea ulterioară în războiul Crimeei a împiedicat timp de aproape douăzeci de ani guvernul rus să adopte în continuare vreo politică oarecare în orice problemă balcanică. Oficial, Rusia oferea deci puține speranțe de ajutor naționaliștilor bulgari, cu toate că această mare putere era cea mai bună sursă de sprijin străin pentru ei.

Încurajările au venit în schimb din altă direcție. În 1858 a fost fondată Societatea Slavă de Întrajutorare, care reprezenta opiniile panslaviste și oferea burse de studiu în Rusia tinerilor bulgari. Organizație fundamental conservatoare, ea urmărea unirea tuturor slavilor sub conducerea rușilor. Studenții bulgari care

beneficiau de aceste burse veneau însă în contact cu tinerii radicali ruși aflați sub influența unor scriitori ca D. I. Pisarev, N. G. Cernîșevski și Alexandru Herzen. Astfel încît, în loc să fie inspirați de un sentimente de dragoste și respect față de Rusia ortodoxă și autocratică, mulți dintre ei au adoptat ideologiile europene mai radicale. Alții erau profund afectați de orientarea panslavistă. Interesul față de panslavism avea să rămînă constant și să aibă o influență enormă asupra istoriei ulterioare a Bulgariei.

Evoluția mișcării naționale bulgare a fost firește foarte mult influențată de evenimentele descrise anterior, în primul rînd de revoluția grecească și de reformele otomane. La începutul secolului al nouăsprezecelea, situația din ținuturile bulgare fusese realmente foarte proastă. Efectele prăbușirii autorității centrale a Constantinopolului fuseseră dezatruoase. Statul banditesc al lui Pasvanoglu instituit la Vidin și incursiunile cîrjalilor devastaseră regiunea situată la nord de Munții Balcani. Ulterior însă, situația s-a îmbunătățit considerabil. Negustorii și oamenii de afaceri bulgari au profitat în special de declinul influenței grecești în capitala imperiului după revoluția grecească; ei au reușit să-i elimine pe concurenții lor greci în multe domenii. Cu toate că existau deja puternice colonii de negustori bulgari la Constantinopol, București și în alte localități, acestea s-au extins și au devenit mai prospere. Desființarea drepturilor otomane de preempțiune în Principate a fost și ea în interesul bulgarilor. Odată cu pierderea controlului asupra Valahiei și a Moldovei, Poarta a ajuns să se bizuie pe resursele din Egipt și din Bulgaria, mai ales în privința aprovizionării Constantinopolului. În 1826, cînd a fost creată o armată otomană regulată, uniformele și alimentele necesare acesteia au fost furnizate în primul rînd de sursele bulgărești.

În intervalul 1830-1876, negustorii și manufacturierii bulgari au avut la dispoziție piețe de desfacere a produselor lor pe tot cuprinsul Imperiului Otoman. În anii aceștia s-a dezvoltat în Munții Balcani o industrie activă a stofelor bazată pe producția casnică manuală. În perioada aceata de prosperitate, orașele bulgărești erau centre manufacturiere pentru producerea de covoare, obiecte din metal, încălțăminte și stofe, a căror fabricare și vînzare erau reglementate de breslele negustorești. Negustorii bulgari aveau monopolul asupra acestor articole, ca și a produselor naturale, cum ar fi grîne, vite, miere, ceară de albine, produse animaliere, vinuri, fontă de turnătorie și sare. Ei aveau birouri la Constantinopol, ca și în principalele centre comerciale. După 1856, bulgarii, ca și colegii lor otomani, au fost afectați de intensificarea pătrunderii pe piață a produselor britanice și austriece. Produsele casnice locale nu puteau face față prețurilor scăzute ale bunurilor fabricate de mașini. În ciuda faptului că principalele efecte vor fi resimțite abia mai tîrziu, politica comerțului liber adoptată de Poartă sub influența britanicilor avea să se dovedească în cele din urmă extrem de păgubitoare pentru economiile tuturor naționalităților balcanice.

În afară de faptul că se bucurau de o situație economică relativ prosperă, ținuturile bulgărești beneficiau la cel mai scăzut nivel administrativ de un înalt grad de autoguvernare locală. Deși nu exista o autoritate centrală unică, comunitățile bulgare dețineau practic controlul asupra tuturor problemelor lor interne. Cea mai mare parte a bulgarilor erau deci guvernați direct nu de funcționarii otomani, ci de propriii lor notabili. În general, în fiecare localitate erau aleși unul sau doi primari, care erau ajutați de un consiliu format din cinci pînă la doisprezece oameni. Organizația comunală avea multe funcții, ocupîndu-se, de exemplu, de chestiunile juridice, ca întocmirea contractelor și disputele dintre creștini, controla sistemul de învățămînt, inclusiv numirea profesorilor și construirea clădirilor școlilor, și acționa ca agent otoman în perceperea impozitelor. Ea avea și sarcina să se ocupe de majoritatea

relaţiilor cetăţenilor cu autorităţile otomane, din care făceau parte probleme ca încartiruirea soldaţilor, bacşişurile şi darurile. În perioada *Tanzimatului*, acest sistem comunitar a fost inclus în organizarea administrativă otomană; reglementări standard au fost stabilite prin Legea Reformelor Provinciale din 1864. Ca şi în alte ţinuturi în care funcţionau instituţii similare, au apărut dispute în cadrul comunităţilor înseşi. Acestea erau ameninţate să cadă sub controlul unei minorităţi a notabililor care beneficiau de anumite privilegii, cum ar fi strîngerea taxelor. Oamenii aceştia erau de obicei conservatori şi urmăreau menţinerea sistemului care le favoriza interesele personale. Cu toate acestea, comunităţile au jucat cu adevărat un rol important în lupta pentru întemeierea unei biserici naţionale şi pentru instituirea unui sistem de învăţămînt adecvat. Ele acordau totodată un oarecare sprijin bulgarului ca individ împotriva acţiunilor nedrepte ale funcţionarilor care reprezentau administraţia otomană centrală.

Ţărănimea bulgară, care constituia majoritarea covîrşitoare a populaţiei, a beneficiat şi ea de îmbunătăţirea generală a condiţiilor din ţinuturile otomane. Statutul ţăranului bulgar era net superior celui al contemporanului său de peste Dunăre din Principate. Ţăranii liberi şi păstorii locuiau în mare parte în zonele de deal şi de munte; domeniile din cadrul sistemului chiftlîkurilor se aflau în ţinuturile de şes. Toţi ţăranii plăteau taxe şi prestau corvezi în beneficiul statului; clasa supusă ceda o parte a produselor ei şi efectua munci gratuite pentru dreptul de folosire a loturilor ei de pămînt. Şi aici, obiectivul major al fiecărui ţăran era asigurarea controlului deplin asupra lotului său sau mărirea posesiunii sale. El era totodată interesat de aplicarea unei reforme în sistemul de impozitare şi de asigurarea recunoaşterii egalităţii dintre musulmanii şi creştinii din imperiu. Răscoalele ţărăneşti anterioare acestei perioade aveau drept ţel principal mai curînd înlăturarea abuzurilor din cadrul dreptului de proprietate asupra pămîntului şi al sistemului de taxare decît eliberarea naţională.

Desfiinţarea în 1826 a corpului de ieniceri şi a celui al spahiilor nu mult după aceea dusese la ridicarea chestiunii dispunerii de pămînturile acestora, care ar fi trebuit să revină în posesia statului. Controlul exercitat de spahii începuse deja să decadă, iar unii indivizi îşi transformaseră proprietăţile în moşii *chiftlîk*. La început, spahiii au continuat să-şi stăpînească pămînturile în schimbul plătirii impozitelor, dar Poarta a înlocuit acest sistem cu cel al pensiilor. După plecarea proprietarilor de pămînturi, ţăranul care le lucra efectiv şi-a considerat lotul drept proprietatea lui privată. El nu voia să plătească o răscumpărare şi se opunea încercărilor musulmanilor de a menţine controlul asupra moşiilor lor. Din situaţia aceasta a rezultat un model complicat în domeniul dreptului de proprietate asupra pămîntului, dar, în general, terenurile arabile au trecut în posesia micilor proprietari funciari. Acest proces a fost totuşi lent şi a provocat multe nemulţumiri.

Date fiind aceste condiţii generale favorabile, Bulgaria ar fi trebuit să fie cel mai bun loc pentru testarea şanselor reformelor *Tanzimat*. Dacă ele obţineau rezultate oriunde, atunci ar fi dus neapărat la îmbunătăţirea situaţiei de acolo. Practic, problemele Bulgariei erau tipice celor întîlnite în toate provinciile otomane şi merită deci să fie analizate mai detaliat. Obiectivul *Tanzimatului* era, după cum am văzut, asigurarea liniştii şi prosperităţii imperiului; urma să fie stabilită egalitatea dintre musulmani şi creştini, iar abuzurile excesive ale administraţiei aveau să fie corectate. Cele două zone de guvernare care aveau nevoie urgentă de schimbare erau administraţia provinciilor şi mijloacele de percepere a impozitelor. Instaurarea unui sistem administrativ eficient şi cinstit era deosebit de dificilă. Trebuiau să fie găsiţi funcţionari loiali Porţii şi

incoruptibili. Notabilii şi militarii locali, fie ei creştini sau musulmani, care aveau puternice interese legitime, trebuiau să fie ţinuţi sub observaţie. Iniţial, s-a apelat la rotaţia rapidă a funcţionarilor pentru a-l împiedica pe orice individ să-şi creeze un centru de putere sau surse de profit personal. Această măsură însemna că cei numiţi proveneau din alte părţi ale imperiului şi aveau puţine cunoştinţe în privinţa localităţii respective sau simpatii faţă de oamenii locului.

Efortul major al reformei administrative a fost depus după războiul Crimeei, cînd Poarta a decis să ofere o provincie drept model pentru regiunile de la sud de Dunăre. În 1864, a fost înfiinţat *vilaietul* dunărean, din care făceau parte Silistra, Vidinul şi Nišul. Sarcina i-a fost trasată capabilului reformator otoman Midhat Paşa. S-a făcut încercarea de a-i pune pe musulmani şi pe creştini pe acelaşi plan, aceştia din urmă putînd deveni membri ai consiliilor administrative. Poarta a numit de asemenea oficiali creştini în zonă, dar cea mai mare parte a acestora erau polonezi, croaţi sau albanezi, nu bulgari. Midhat a depus un efort susţinut de a îmbunătăţi situaţia din ţară printr-un program de lucrări publice. El a construit drumuri, poduri, şcoli şi ferme model. Midhat Paşa era deosebit de preocupat de asigurarea unei educaţii mai bune, astfel ca tineretul bulgar să nu fie obligat să studieze peste hotare. În ciuda bunelor lui intenţii, el a fost înlocuit după numai trei ani. Strădaniile lui nu reuşiseră să contracareze curentele dominante ambivalente ale guvernului otoman şi ale societăţii creştine.

Eşecuri asemănătoare au înregistrat şi eforturile otomane de modificare a metodelor de stabilire a cuantumului impozitelor şi de percepere a acestora. În timpul domniei lui Mahmud al II-lea a fost organizat un recensămînt şi o evaluare a terenurilor agricole în vederea aprecierii taxelor pe o bază mai echitabilă. În acest moment şi în anii următori, întreaga chestiune a strîngerii taxelor a fost revăzută de mai multe ori. Posibilitatea achitării unui singur impozit în locul multitudinii de plăţi mai mici a fost şi ea pusă în discuţie. Din cauză că perceperea directă a taxelor s-a dovedit a fi nepractică pentru Poartă, s-a impus necesitatea reglementării vechiului sistem al monopolului asupra perceperii impozitelor. Problema majoră în privinţa aceasta era dacă ar fi fost mai bine să fie încheiate contracte doar pe un singur an, în care caz apărea pericolul ca agentul să-şi poată lăsa districtul insolvabil, sau pe termen mai lung, ivindu-se atunci posibilitatea ca acesta să-şi asigure satisfacerea propriilor lui interese. La vremea aceea, notabilii creştini preluaseră o parte mai mare din perceperea taxelor. Această metodă nu a pus capăt abuzurilor, dar a dus în schimb la cooptarea acestui grup în sistemul otoman. În cele din urmă, reformele din sistemul de impozitare nu au avut succes. Chiar şi atunci cînd, teoretic, trebuia percepută doar o singură taxă, cei care deţineau monopolul strîngerii impozitelor şi funcţionarii locali aveau să o perceapă de mai multe ori pe an sau separat, împreună cu alte plăţi. Problema de bază rămînea dificultatea de a găsi funcţionari guvernamentali oneşti. Poarta a încercat să controleze situaţia trimiţînd inspectori sau comisii speciale, dar şi acestea puteau fi corupte.

Cu toată îmbunătăţirea situaţiei din perioada aceasta, după 1835 s-a înregistrat de fapt o creştere a numărului şi a intensităţii răscoalelor ţărăneşti.[2] Ele erau provocate cel puţin parţial de creşterea numărului de aşteptări neîmplinite. Ţăranii erau foarte conştienţi de asigurările iniţiatorilor reformelor *Tanzimat* şi sperau în dobîndirea

[2] Vezi Mark Pinson, „Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period - the Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies* II, no. 2 (Mai 1975), pp. 103-146.

beneficiilor promise. Întîrzierea apariției acestora a provocat o mare nemulțumire. Din punctul de vedere al majorității țărănești, una dintre marile probleme era faptul că nu dispuneau de nici un mijloc prin care să-și facă cunoscute plîngerile direct la Constantinopol. Ei trimiteau numeroase petiții oficialilor, dar nu existau instituțiile prin intermediul cărora să-și poată exprima opiniile. Reformele nu ofereau nici un ajutor în privința aceasta. Deși creștinii au fost cooptați în deceniul al cincilea în consiliile administrative locale, această măsură nu a îmbunătățit situația. Funcționarii superiori pur și simplu ignorau de cele mai multe ori recomandările acestor consilii sau numeau reprezentanți sau notabili docili profund implicați în corupția locală. În general, populația bulgară nu acuza guvernul central, ci autoritățile locale de abuzuri administrative, dar nu exista nici o cale de a-i prinde în flagrant delict pe funcționarii incompetenți sau necinstiți.

Atunci cînd reformele nu au reușit să potolească nemulțumirile interne, oficialii otomani au dat vina pe agitația rusească sau sîrbă. Deși era adevărat că guvernul sîrb îi sprijinea pe revoluționarii bulgari din exil, aceștia nu erau prea eficienți în organizarea subversiunii interne. Bineînțeles că guvernul rus nu era amestecat în organizarea revoltelor. Presiunea rusească în direcția introducerii reformelor se exercita direct prin canalele diplomatice sau prin biserica ortodoxă. Cauza principală a tulburărilor din ținuturile bulgărești era situația locală. Programul țăranilor era limpede. Accentul major era pus în continuare pe chestiunea pămîntului, obiectivul fiind asigurarea pentru fiecare familie a dreptului de deplină proprietate asupra unui anumit lot, pentru care era prevăzut un impozit mic. Se dorea de asemenea desființarea corvezilor atît față de stat cît și în privința posesiunii pămîntului.

Chiar dacă reformele obținuseră un succes mai mare, era de așteptat ca dezvoltarea mișcării naționale bulgare să se afirme în mai mare măsură. Doctrinele naționale erau tot mai general acceptate pe tot cuprinsul Europei. În plus, trebuiau luate unele măsuri pentru apărarea intereselor bulgarilor în ceea ce privește atitudinea guvernelor grec și sîrb față de teritoriile aflate încă sub jurisdicția Porții. Dacă revendicările bulgare nu erau afirmate, regiunile locuite de ei ar fi putut fi împărțite între alte state. Problema care trebuia rezolvată deocamdată era însă alegerea căii pentru atingerea acestui obiectiv. Ca și în alte părți, liderii naționali aveau două soluții de bază: ei puteau alege realizarea năzuințelor lor prin diplomație și prin negocieri cu Poarta și cu marile puteri. Metoda aceasta fusese adoptată de Principate după 1856 și de Miloș în Serbia. Alternativa era organizarea de revoluții pe linia revoltei din Grecia și a celei a lui Karagheorghe din Serbia. Primul curs de acțiune era preferat de grupul cunoscut sub numele de „Vîrstnicii", alcătuit mai ales din negustori și notabili. Aceștia nu doreau declanșarea unei revoluții distructive, ci extinderea drepturilor de autonomie bulgare în cadrul imperiului. Ei jucau un anumit rol în cadrul sistemului, erau obișnuiți să trateze cu funcționarii otomani și sperau să reușească să-și atingă scopurile printr-un acord cu Poarta. Centrul lor se afla la Constantinopol, unde trăia o numeroasă colonie de negustori.

Atitudinea aceasta era atacată de cei care susțineau apelarea la mijloace directe și violente. Ca și în cazul pașoptiștilor din Principate, principalul sprijin al acestei poziții era constituit de tineretul educat provenit în special din rîndul familiilor înstărite care călătorise mult și era influențat de ideologiile radicale ale timpului. Mai democrați și mai socialiști decît cei mai în vîrstă ca ei, tinerii aveau totuși fervoarea strădaniilor revoluționare dinaintea lor pe care am întîlnit-o și în alte zone. Ei voiau dobîndirea

eliberării naționale prin propriile lor eforturi, astfel că nu căutau să obțină ajutorul vreunei mari puteri. Oamenii aceștia au organizat o serie de comitete separate. Centrele conspirative erau Bucureștiul, Belgradul și Odessa. Liderii lor aveau legături cu grupuri similare din alte părți ale Europei.

În ciuda sincerității unei mari părți a acestora și a fermei lor credințe în concepția romantică a unei mari revolte naționale care să înfrîngă forțele tiraniei și oprimării, o asemenea politică era inaplicabilă la vremea aceea. Importanța dispunerii de o forță armată pentru ca o revoluție să aibă șanse de reușită a fost deja discutată. Cu excepția unui număr relativ mic de oameni înarmați angajați în activități legale și ilegale, bulgarii nu aveau o organizație militară în stare să sprijine declanșarea unei revolte. Mai mult, răstimpul relativ lung de liniște din ținuturile bulgărești, situația economică generală bună și încercările otomane de introducere a unor reforme influențaseră populația. Este adevărat că multă lume era extrem de nemulțumită, dar nu exista o masă numeroasă de oameni disperați dispuși să-și rişte viețile pentru cauza eliberării naționale. Situația de aici nu putea fi comparată cu cea din Serbia anului 1804 sau din Grecia anului 1821, unde țăranii înarmați erau adesea puși în fața alternativei de a lupta sau a fi uciși. În plus, teritoriile bulgare erau prea aproape de centrul puterii otomane. Cu toate că i-ar fi fost greu să țină piept unui adversar de talia unei mari puteri, armata turcească reorganizată putea face față oricărei forțe pe care o puteau încropi bulgarii.

Date fiind aceste împrejurări, era urgent necesară obținerea patronajului unei mari puteri. Era evident că ajutorul nu putea veni decît din partea Rusiei. Monarhia habsburgică se opunea energic mișcărilor naționale balcanice, iar Marea Britanie sprijinea menținerea integrității Imperiului Otoman. Nu exista nici o legătură directă cu Franța. Cu toate că guvernul rus nu era nici capabil și nici nu intenționa să se aventureze în Balcani în perioada de după războiul Crimeei, rușii rămîneau cea mai mare speranță a naționaliștilor bulgari. În 1804, unul dintre cei mai influenți diplomați ruși, Nikolai Pavlovici Ignatiev, a fost numit reprezentantul Rusiei la Constantinopol. Ulterior, el a încercat să mențină o legătură strînsă cu mișcările revoluționare și naționale balcanice. Panslavist înflăcărat, Ignatiev era un susținător entuziast al măsurilor care ar fi dus la unirea slavilor și la sporirea drepturilor de autonomie ale popoarelor din Balcani, dar era în primul și în primul rînd naționalist rus. El spera ca mișcările naționale să contribuie la creșterea prestigiului și puterii Rusiei, că acestea vor accepta să fie dirijate de Sankt Petersburg și se opunea acțiunilor care nu erau controlate de ruși. Prima victorie a cauzei naționale bulgare a fost repurtată prin intermediul lui, dar el nu a obținut rezultatele dorite.

Așa cum am văzut, grecii, sîrbii și românii insistaseră asupra organizării unei biserici naționale separate imediat după dobîndirea autonomiei sau a independenței. Sub conducerea elementelor moderate de la Constantinopol, a fost făcută o încercare de separare a clerului bulgar de Patriarhie chiar înainte de apelarea la mijloacele specifice sferei politice. Decretul *Gülhane* din 1839, care dădea asigurări privind egalitatea religioasă, a fost folosit ca argument împotriva autorității Patriarhiei dominate de greci asupra ținuturilor bulgărești. Acest prim pas spre autonomia religioasă a eșuat, întrucît în acel moment Rusia sprijinea Patriarhia. Problema mînăstirilor închinate din Principate și cea a separării bisericii Greciei independente provocaseră deja o mare îngrijorare în rîndul guvernului rus. Cauza bulgarilor a înregistrat totuși un progres: în 1849, sultanul a aprobat ca „milletul bulgar" să aibă propria lui biserică la Constantinopol. Aceasta a fost prima recunoaștere oficială a existenței națiunii bulgare.

Situația a devenit mai favorabilă după războiul Crimeei. Noile măsuri reformatoare nu numai că au sporit speranțele, dar Patriarhia părea mai dispusă să facă unele concesii, chiar dacă acestea nu erau niciodată pe măsura cererilor bulgare. Deosebit de importantă a fost schimbarea atitudinii rușilor. Filaret, mitropolitul Moscovei și cel mai influent lider religios, era îngrijorat de activitatea misionarilor protestanți din America și de cele ale bisericii unite, care reprezentau influențele franceză și poloneză din Bulgaria. El nu era de acord cu dorința bulgarilor de a avea propriul lor cler, o parte a veniturilor bisericii și slujbe în slavona bisericească.

Odată cu sosirea la Constantinopol a lui Ignatiev, a început intervenția activă a Rusiei în acest domeniu. Conciliile bisericești au pus chestiunea în discuție, dar nu au realizat mare lucru. Firește că Patriarhia se opunea unei noi limitări a jurisdicției ei directe și pierderii unei părți a veniturilor ei. Să nu uităm că Alexandru Ioan Cuza a secularizat în 1863 averile mînăstitilor închinate, un act care a dat o lovitură serioasă finanțelor Patriarhiei. În cadrul negocierilor asupra chestiunii bulgărești, Ignatiev s-a străduit să joace rolul de mediator și să caute să ajungă la un compromis între cele două poziții, dar nici el, nici guvernul rus nu doreau o nouă slăbire a Patriarhiei sau iscarea unor certuri în rîndul ortodocșilor din Balcani.

Atunci cînd negocierile nu au dus la nici un rezultat, liderii bisericii bulgare au acționat, expulzîndu-i în 1866 pe episcopii greci. Poarta a devenit serios preocupată de situația nou creată. Nevoind să fie pusă în fața unei revolte a bulgarilor în privința aceasta, ea a fost de acord cu instituirea unei biserici bulgărești separate. Dezbaterea a trecut apoi de la înființarea unei astfel de instituții la jurisdicția ei teritorială. Guvernul grec a intervenit și el în controversă. În ciuda faptului că insistase asupra înființării unei organizații ecleziastice naționale după obținerea independenței, el nu era gata să accepte o cerere similară a bulgarilor din cauza implicațiilor viitoare ale unei asemenea acțiuni. Evident, teritoriul care urma să fie desemnat jurisdicției noii biserici ar fi putut să-l includă în cele din urmă pe cel al unui viitor stat bulgar, ceea ar fi constituit deci o pierdere pentru Grecia. Chestiunile erau prea explozive pentru ca negocierile să ajungă ușor la un rezultat. Poarta a luat în 1870 măsura majoră de soluționare a acestei probleme, emițînd un firman prin care era instituită Exarhia bulgară, cum a fost numită noua instituție. Teritoriul de sub jurisdicția ei cuprindea ținuturile de la nord de Munții Balcani și regiunile Varna și Plovdiv. Deosebit de important era articolul X, în care se decreta că dacă două treimi din locuitorii unui district doreau să se alăture Exarhiei, aceștia aveau permisiunea să o facă. Actul acesta deschidea calea unui contact mai bun între organizațiile bisericii creștine. În anii următori, Exarhia a reușit să realizeze un progres considerabil în detrimentul Patriarhiei grecești.

Soluția aceasta era desigur inacceptabilă pentru Patriarhie și pentru guvernul grec. În martie 1872, exarh a devenit Antim I, care a anunțat apoi separarea bisericii lui de Constantinopol. Drept replică, patriarhul l-a declarat schismatic. Cu toate acestea, cu sau fără aprobarea Patriarhiei, luase ființă o biserică bulgară. Crearea ei a fost în foarte mare parte rezultatul eforturilor liderilor bulgari moderați și ale guvernului otoman. Ignatiev și guvernul său fuseseră dispuși să accepte o organizație bulgară separată, dar nu le plăcea maniera în care fusese atins acest obiectiv. Progresul fusese realizat în special prin cooperarea cu Poarta, el neducînd la creșterea prestigiului diplomatului rus și slăbind unitatea ortodoxă.

Între timp, în perioada în care moderații erau preocupați de chestiunea religioasă, cei care militau pentru o acțiune revoluționară se organizau. Bineînțeles că activitățile lor urmau să aibă loc mai ales în afara ținuturilor otomane. Serbia și

Principatele aveau să ofere cele mai favorabile condiții pentru aceste conspirații. Mișcarea revoluționară bulgară nu avea o organizație sau un conducător unic. Existau dezacorduri și între comitete în privința multor chestiuni importante, inclusiv a celor referitoare la solicitarea ajutorului unei mari puteri și la cooperarea cu alte organizații revoluționare balcanice. Acțiunile bulgarilor au inclus de la bun început folosirea detașamentelor înarmate, numite *cete*, care erau organizate pe teritoriul Valahiei și trimise apoi peste Dunăre. Obiectivul lor, adică încercarea de a declanșa o mare răscoală țărănească, nu a fost atins niciodată. Prima acțiune de acest gen a fost organizată în 1841 de Vasil Hagivulkov și Vladislav Tatici. Trebuie să scoatem în evidență faptul că cetele, asemeni mișcării bulgare în general, se bucurau de sprijin din partea unui număr foarte mic de oameni. Nu va exista niciodată un sprijin țărănesc masiv pentru o revoltă așa cum a fost cazul în Serbia sau chiar și în Valahia pe vremea lui Tudor Vladimirescu.

În timpul domniei lui Mihail Obrenović, Serbia oferea un loc de refugiu pentru revoluționari. Principala figură a timpului a fost Gheorghe Rakovski, cel care a inițiat în 1861 publicarea revistei *Dunavski Lebed* (*Lebăda Dunării*). El era în favoarea organizării unei răscoale în Bulgaria și a atragerii sprijinului unei mari puteri. Dacă această proiectată rebeliune ar fi reușit, el era dispus să intre într-o federație cu Serbia și cu Principatele, dar nu cu Grecia. Grupurile revoluționare întîmpinau aceleași dificultăți ca și guvernele în rezolvarea chestiunilor referitoare la granițele viitoare ale statelor naționale. După conflictele cu sîrbii în privința acestei probleme și a altora, Rakovski s-a refugiat în 1872 în Principate, iar Țara Românească va deveni din acest moment centrul major al activității revoluționare bulgare, dat fiind că aici existau condiții extrem de favorabile. La București și în orașele porturi de la Dunăre trăiau mulți bulgari, care aveau legături directe cu concetățenii lor de peste fluviu. Guvernul român era totodată extrem de îngăduitor față de conspiratori și blînd în impunerea măsurilor de controlare a lor. Chiar dacă marile puteri i-au avertizat în repetate rînduri pe români față de tolerarea acestor organizații, nu s-a făcut mare lucru în privința aceasta. Mulți liberali români simpatizau cauza bulgară. Pe lîngă aceasta, în ciuda faptului că guvernul intenționase să fie strict, îi venea greu să interzică activitățile clandestine de mică anvergură de acest gen.

Guvernul rus a fost deosebit de vehement în protestele lui la adresa Bucureștiului în privința acțiunilor grupurilor revoluționare radicale. În trecut, el obiectase împotriva folosirii teritoriului românesc de către revoluționarii unguri și polonezi și nu era deloc mai binevoitor față de cei bulgari. Hagi Dimităr și Ștefan Karagea au organizat în 1868 o ceată formată din 120 de oameni, care au traversat fluviul în Bulgaria, unde au fost imediat învinși de trupele otomane. Consulul rus la București avertizase guvernul român înainte de declanșarea raidului că Rusia dorea ca acțiunea să fie oprită. Reprezentanții ruși priveau cu ochi buni dorința bulgarilor de a avea o autonomie mai mare și erau în contact cu cercurile bulgare conservatoare de la București, în special cu Societatea de Întrajutorare Slavă, care avea legături strînse cu membrii consulatului rusesc; diplomații ruși erau însă total împotriva actelor revoluționare organizate de radicali și a oricăror inițiative care nu se aflau sub controlul lor.

În ciuda opoziției puterilor și a eșecului în obținerea unei reacții serioase în rîndul populației bulgărești, forțele revoluționare de stînga au continuat să se organizeze și să se pregătească pentru acțiunile viitoare. În 1870 a fost fondat Comitetul

Revoluționar Bulgar, care avea drept scop unirea tuturor grupurilor radicale din interiorul și din afara țării. Obiectivul lor declarat era întemeierea unui stat autonom sau independent și eventual formarea unei federații cu Serbia, Grecia, Muntenegru și România. În 1867, după ce Rakovski a murit de tuberculoză, conducerea a fost preluată de moderatul Liuben Karavelov. Doi alți bărbați, Vasil Levski și Hristo Botev, care se înscriau pe linia veritabilei tradiții revoluționare romantice din Balcani, erau figuri proeminente ale mișcării. Levski era convins că eliberarea Bulgariei trebuia să fie realizată printr-o masivă răscoală țărănească, excluzînd recurgerea la ajutor străin. El a plecat în Bulgaria în 1869 ca să organizeze sprijinirea declanșării unei revolte. Botev, cel mai mare poet modern bulgar, era socialist și partizan al ideii unei revoluții generale. În 1872 s-a produs un dezastru în cadrul mișcării. În momentul acela, Levski și unul dintre conspiratorii lui, Dimităr Obști, se aflau din nou în toiul pregătirilor pentru o revoltă în Bulgaria. Ca să facă rost de bani, acesta din urmă a jefuit un tren. Cînd a fost prins, ca să demonstreze că nu era un infractor de rînd, el a dezvăluit planul revoltei. Deținînd aceste informații, autorităților otomane le-a fost foarte ușor să pună mîna pe cei implicați în conspirație. Levski și Obști au fost spînzurați. Eșecul acestei tentative i-a determinat pe Karavelov și pe alți cîțiva să iasă din comitet. Ei considerau că un ajutor din afară, oricare ar fi fost acesta, chiar dacă doar din partea altor state balcanice, era indispensabil în vederea reușitei.

În ciuda sentimentului de descurajare din cauza celor petrecute în trecut, alți membri ai comitetului au continuat totuși pregătirile pentru revoltă. O altă încercare, revolta de la Stara Zagora din 1875, a avut și ea rezultate dezamăgitoare. Prost plănuită și condusă, ea s-a bucurat de puțin sprijin în Bulgaria. Tot nedescurajați, liderii revoluționari și-au continuat pregătirile. Guvernul otoman era ocupat pînă peste cap cu rebeliunea izbucnită în 1875 în Bosnia și Herțegovina și își concentrase principalele forțe militare în vestul Balcanilor. Planurile noii răscoale se aflau sub conducerea lui Gheorghi Benkovski. Pregătirile au fost făcute în interiorul țării, Plovdivul urmînd să fie punctul central al revoluției.

Deși liderii bulgari intenționaseră să declanșeze mișcarea abia la mijlocul lunii mai, ei au fost nevoiți să devanseze data din cauză că autoritățile otomane descoperiseră planurile a ceea ce se pregătea. În ziua de 2 mai (sau 20 aprilie pe stil vechi), a fost declanșată o revoltă în orașele Koprivștița, Paraghiurište și Klisura din Munții Balcani. În cea mai mare parte, luptele au fost ulterior purtate în această zonă; nu a existat nici o răscoală în masă în alte regiuni. Rebeliunea inițială a fost zdrobită imediat. Ultimul episod a dus la moartea lui Botev, care a pus stăpînire la sfîrșitul lunii mai pe un vas fluvial și a trecut Dunărea însoțit de un grup de două sute de partizani ai cauzei bulgare. Oficialii otomani au aflat imediat de această debarcare și nu au întîmpinat nici o dificultate în anihilarea promptă a acestei mici forțe.

Răscoala din aprilie, care a devenit evenimentul major al mitologiei de mai tîrziu a naționaliștilor bulgari, a constituit un eșec total din punct de vedere revoluționar. În afara dezastrelor pe care le-a adus ea pe capul poporului bulgar, conducătorii ei nu au reușit să asigure nici măcar sprijinul unui procentaj scăzut al populației. Doar cîteva localități s-au implicat în mișcarea aceasta. Cu siguranță că ea nu s-a bucurat de participarea țărănimii, liderii ei neavînd un program agrarian. Majoritatea participanților – meșteșugari, negustori, profesori și studenți – proveneau din rîndul burgheziei urbane și rurale. Conducerea făcea parte din familiile înstărite.

După declanșarea revoltei, cea mai mare parte a populației nu voia deloc să aibă de-a face cu ea. Iată cum descrie un scriitor situația:

> Nici o bătălie crîncenă, doar ignoranță paralizantă, trădare, fugă, insulte reciproce și vise disperate de salvare a situației dominau cauza bulgară în această problemă unilaterală. Așa cum era ea, inițiativa bulgarilor a trecut aproape imediat în mîinile membrilor conservatori ai comunității. Aceste elemente îi dezavuau pe rebeli și negau faptul că bulgarii ar purta răzvrătirea în inimi.[3]

Cu tot eșecul ei, revolta avea să devină o chestiune de primă importanță în diplomația europeană din cauza atrocităților comise în timpul înăbușirii ei. Guvernul otoman se afla în perioada aceasta sub presiunea puternică a problemelor cu care se confrunta. Rebeliunea din vestul Balcanilor continua. Imperiul avea puține trupe regulate în regiune, așa că a apelat la cele neregulate, numite *başbuzuci*, și la circazieni ca să se ocupe de revoltă. La început, răscoala fusese însoțită de masacrarea civililor musulmani. Drept replică, trupele neregulate otomane au folosit metode de o extremă violență. Cifrele privind numărul celor uciși diferă în funcție de sursă. Aprecierile bulgarilor sînt cuprinse între 30000 și 100000; guvernul otoman a recunoscut că au fost uciși peste 3000 de oameni. Estimările cele mai apropiate de realitate sînt probabil cele ale britanicilor și americanilor, adică între 12000 și 15000.

Răspunderea pentru aceste represalii aparține în primul rînd trupelor otomane neregulate și circazienilor, care sosiseră recent în țară și avuseseră și ei o soartă tragică. După cucerirea Caucazului, rușii au adoptat o politică de recolonizare forțată. Nevoiți să-și părăsească patria, majoritatea locuitorilor au emigrat în Imperiul Otoman. Guvernul a încercat să colonizeze între 100000 și 250000 din aceștia în Bulgaria. Integrarea unui grup atît de numeros în cadrul unei populații care număra 4 milioane de locuitori era dificilă. Ei nu au fost bine primiți și trăiau în condiții mizere. Cu alte cuvinte, o mare parte a exceselor erau datorate unor oameni care fuseseră ei înșiși supuși unui tratament atroce.

Prin iunie, revoluția fusese deja complet înăbușită. Problema bulgară se va afla de acum înainte în mîinile marilor puteri. Să menționăm că activitățile revoluționare descrise mai sus au fost organizate și duse la bun sfîrșit numai grație inițiativei bulgarilor, cu un oarecare ajutor din partea cîtorva români. Nici guvernul rus, nici comitetele panslaviste nu fuseseră implicate, deși mulți diplomați europeni au atribuit responsabilitatea directă organizațiilor rusești. Viitorul Bulgariei a fost discutat în cadrul negocierilor generale purtate de puteri în 1876-1877, care au avut drept obiectiv major soluționarea crizei izbucnite odată cu revolta din Bosnia și Herțegovina. Principala realizare a a Răscoalei din Aprilie a fost faptul că a obligat guvernele europene să se ocupe de situația din ținuturile bulgărești, ca și de cea din Balcanii de Vest.

[3] Thomas A. Meininger, „The Response of the Bulgarian People to the April Uprising", *Southeastern Europe* 4, no. 2 (1977), p. 260.

BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA

În relațiile lui cu Bosnia și Herțegovina din secolul al nouăsprezecelea, guvernul otoman a întîmpinat multe dintre problemele existente și în perioada anterioară. Constituind circa o treime din populație, elementul musulman continua să domine regiunea. Să nu uităm că marea majoritate a acestui grup era de origine slavă și vorbea limba sîrbo-croată. Alți musulmani de diverse origini etnice veniseră în Bosnia ca ieniceri, spahii, funcționari guvernamentali sau refugiați din ținuturile ungurești trecute sub control habsburgic. Întrucît mulți dintre aceștia, mai ales ienicerii și căpitanii, erau luptători profesioniști, guvernul central se confrunta cu multe dificultăți în a-și impune dorințele asupra administrațiilor locale. În secolul al optsprezecelea, elementele militare bosniace avuseseră conflicte frecvente cu autoritățile centrale și uneori între ele și erau implicate în afacerile din Muntenegru și Albania. Situația aceasta va continua pînă la mijlocul secolului al nouăsprezecelea.

Cu tot controlul musulman asupra Bosniei, Poarta nu reușise să se bizuie pe această regiune ca sprijin împotriva adversarilor ei. În timpul revoltei sîrbilor, guvernul otoman nu primise un ajutor efectiv decît în 1813, cînd vizir era Ali Paşa Derendelia. Curînd după aceea a avut loc la Sarajevo o rebeliune a ienicerilor. În ciuda faptului că un alt guvernator, Ali Celăleddin Paşa, a înregistrat o serie de succese împotriva rebelilor, Poarta nu a fost în stare să ia o măsură eficientă împotriva lor pînă în 1829, după încheierea războiului ruso-turc. Desființarea corpului de ieniceri de către Mahmud a întîmpinat desigur o puternică opoziție, care a devenit pe deplin organizată în 1831, cînd aceștia și-au dat seama că sultanul intenționa într-adevăr să reorganizeze armata. Înființarea unei forțe militare moderne lovea direct în privilegiile și poziția militarilor din Bosnia. Proprietarii funciari și militarii care dețineau pămînturi s-au unit sub conducerea căpitanului Husein. Programul lor politic semăna foarte mult cu cel adoptat de creștinii din alte părți ale Peninsulei Balcanice. Ei cereau autonomia Bosniei și a Herțegovinei, care urmau să fie conduse de un lider autohton ales și erau dispuși să recunoască suzeranitatea sultanului și să plătească un tribut. Husein era în legătură cu Mustafa Paşa Bushati de la Shkodër, care se opunea de asemenea controlului otoman central. Forțele bosniace erau pe punctul de a se uni cu Mustafa în momentul în care albanezii au fost învinși de o armată otomană comandată de Mehmed Reşid Paşa. În cadrul întîlnirii cu Husein, Mehmed Reşid l-a asigurat că cererile lui vor fi satisfăcute și că s-ar putea să devină vizir al Bosniei. Cînd s-a întors acasă, Husein a fost pus în fața unei răscoale îndreptate împotriva autorității lui, condusă de Ali Rizvanbegović și de Smail Aga Čenghić din Herțegovina. Forțele otomane îi sprijineau, și, împreună, l-au învins pe Husein.

Herțegovina era în momentul acesta separată de Bosnia și stabilită drept premiu sub conducerea lui Ali Rizvanbegović. În 1834, un nou sistem administrativ a fost instituit în Bosnia; provincia era împărțită în șase sangeacuri, 42 de nahii și mai multe comune. Funcționarii numiți de Poartă răspundeau de cele mai importante districte. În 1845 au fost înființate consiliile provinciale. Liderii musulmani locali se opuneau energic acestor măsuri de centralizare. Între 1847 și 1850, în perioada viziratului lui Tapir Paşa, ei au organizat o altă rebeliune împotriva autorității centrale. Guvernul otoman l-a trimis pe cel mai bun general al lui, Omer Paşa Latas, ca să-i supună pe răzvrătiți. Sîrb convertit, originar din Lika, Omer Paşa comandase armata otomană care ocupase Valahia în 1848 și 1849 și zdrobise apoi

o revoltă în zona Vidinului. El a sosit în Bosnia în 1850 în fruntea unei armate puternice şi nu numai că i-a înfrînt pe rebeli, dar a pornit şi împotriva lui Ali Rizvanbegović, care încercase şi el să domnească independent. Pe la 1851, guvernul otoman deținea controlul militar total în Bosnia şi în Herțegovina. Aproximativ şase mii de oameni fuseseră uciși în timpul înăbuşirii sfidării musulmane a controlului central. Omer Paşa şi-a îndreptat apoi atenția asupra îmbunătățirii condițiilor din regiune. Au fost trasate noi diviziuni administrative, care erau conduse de un comandant militar. În 1853, Omer a lansat un atac asupra Muntenegrului, dar intervenția Austriei pe lîngă Poartă a avut drept rezultat rechemarea lui şi sfîrşitul a ceea ce fusese o campanie extrem de reuşită.

Evenimentele din perioada aceasta din Bosnia, Herțegovina, Muntenegru şi din ținuturile albaneze erau strîns legate între ele. În toate regiunile acestea, notabilii locali erau foarte nemulțumiți de încercările Porții de a centraliza administrațiile şi de a-şi impune autoritatea în zonele respective. După cum am văzut, Muntenegru reuşise să reziste forțelor otomane. Musulmanii din Bosnia, Herțegovina şi Albania, unde rebeliunile locale au fost zdrobite, erau tot mai dezamăgiți de guvernul otoman. Reformele centralizatoare le afectau direct privilegiile şi păreau să nu ofere nici un avantaj compensator. Musulmanii influenți de pe tot cuprinsul imperiului obiectau împotriva influenței crescînde la Constantinopol a marilor puteri creştine. O puternică nemulțumire era provocată în continuare de schimbările efectuate în administrație şi în sistemul militar. Eforturile susținute depuse în vederea restructurării sistemului de impozitare şi a ajutorării țăranilor loveau şi ele în interesele conducerii musulmane, astfel că nu a fost surprinzător faptul că guvernul central a primit doar un ajutor minim din partea Bosniei în timpul războiului Crimeei. Cu toate că opoziția aceasta venea din partea celui mai puternic element al societății bosniace, Poarta nu a renunțat la aplicarea programului ei de reforme. În anii şaizeci, în timpul administrației lui Topal Osman Paşa, a fost făcut un efort pentru continuarea îmbunătățirilor aduse situației interne. S-au construit şcoli şi drumuri, iar o cale ferată care lega Banja Luka de Novi Sad a fost dată în folosință în 1872. Cu toate acestea, Bosnia şi Herțegovina rămîneau printre cele mai înapoiate zone ale peninsulei.

Nobilimea şi militarii musulmani deținători de pămînturi reprezentau firește doar o minoritate a locuitorilor creştini şi musulmani la un loc. Lipsită în mare parte de influență politică, populația creştină a fost apreciată ca alcătuind aproximativ 43 % ortodocşi sau sîrbi şi 22 % catolici sau croați. Dat fiind că Bosnia era o regiune de graniță, ambele grupuri aveau legături peste frontieră. Croații erau la curent cu evenimentele de la Zagreb. Unii dintre ei erau familiarizați cu opiniile susținătorilor ideii ilire şi cu cea a cooperării dintre sîrbi şi croați enunțată în programul lor. Ordinul franciscan, instituția catolică dominantă în Bosnia, avea o influență foarte mare asupra societății croate. Dominația ortodoxă asupra populației sîrbeşti era desigur la fel de puternică.

Aşa cum am menționat, Bosnia şi Herțegovina se aflau printre primele obiective ale programului național sîrb. Dacă ele ar fi fost anexate, ca şi sangeacul Novi Pazar şi ținuturile Vechii Serbii, ar fi fost creat un stat sîrb compact cu o extindere teritorială respectabilă. Începînd din deceniul al cincilea, liderii sîrbi şi-au îndreptat atenția spre apus. Ei susțineau că, în ciuda deosebirii religioase, populația musulmană era sîrbă ca origine etnică, considerînd deci Bosnia şi Herțegovina drept ținuturi naționale sîrbeşti. Conducătorii Muntenegrului erau dispuşi să coopereze în privința aceasta. Muntenegru îşi menținea propriile lui obiective teritoriale, mai ales

relativ la ieşirea la mare şi la extinderea frontierei în ţinuturile herţegoviniene şi albaneze, dar liderii se considerau sîrbi şi sprijineau obiectivele naţionale ale Serbiei. În timpul domniei lui Mihail au fost trimişi agenţi în Bosnia si Herţegovina sub conducerea lui Garašanin, care trebuiau să pună la punct o reţea de organizaţii întru susţinerea cauzei sîrbeşti.

Este important să notăm că programul sîrbilor era naţional, nu social. Agenţii lui Garašanin urmăreau unirea celor două provincii cu Serbia şi nu promiteau introducerea unei reforme radicale în agricultură. Problema aceasta era totuşi esenţială pentru majoritatea populaţiei. În ciuda reformelor, condiţiile de trai ale ţăranilor rămăseseră proaste. Alcătuind 90 % din populaţie, ţărănimea, atît cea creştină cît şi cea musulmană, era supusă unor obligaţii grele. Faptul că moşierii aveau aceeaşi origine naţională şi vorbeau aceeaşi limbă ca şi cei care le munceau domeniile nu contribuia cu nimic la îmbunătăţirea situaţiei. Pe toată durata secolului, nu au existat răscoale ţărăneşti frecvente cauzate de condiţiile grele din agricultură, ci îndreptate împotriva abuzurilor locale şi nu a guvernului central. Situaţia s-a înrăutăţit din cauza dificultăţilor întîmpinate de Poartă în controlarea beilor şi agalelor, care continuau să beneficieze de privilegiile lor sociale şi economice locale chiar şi după ce administraţia centrală trecuse în mîinile funcţionarilor numiţi de Constantinopol.

Relaţiile din agricultură se schimbaseră puţin faţă de secolul al optsprezecelea. Existau încă două feluri principale de moşii, agalîkurile şi beilîcurile. Ţăranii de pe cele din prima categorie aveau anumite drepturi de folosire a pămîntului, acestea fiind garantate prin lege în 1859. Spre deosebire de acestea, pămînturile din cadrul beilîcurilor se aflau în deplina proprietate a proprietarului funciar respectiv. Ţăranul lucra pămîntul în termenii stabiliţi împreună cu moşierul. El plătea un procent ridicat din produsele lui beiului şi era obligat să presteze corvezi. Ţăranii erau nemulţumiţi în special de condiţiile deţinerii pămîntului din cadrul agalîkurilor şi de obligaţiile sub formă de muncă din beilîcuri. Ei erau lezaţi şi de taxele mari cuvenite statului şi de abuzurile celor care aveau monopolul perceperii impozitelor.[4] Ca parte a programului ei de reforme, Poarta a încercat să facă ceva pentru uşurarea stării ţăranului bosniac. După 1851, odată cu înăbuşirea revoltei şi restabilirea autorităţii lui, guvernul otoman putea lua unele măsuri. În 1858, pămîntul a fost înregistrat şi clasificat. În anul următor, agalîkurile au fost recunoscute ca fiind proprietatea deţinătorilor lor, dar statul le garanta anumite drepturi ţăranilor care le lucrau. Aceste reglementări nu au fost nici pe placul ţăranilor, nici pe cel al beilor şi nici al agalelor. Impunerea lor era aproape imposibilă şi nu-i ofereau ţăranului o protecţie corespunzătoare. Proprietarii funciari musulmani au făcut tot posibilul să transforme agalîkurile în beilîcuri şi să evite astfel amestecul statului.

Situaţia din agricultura Imperiului Otoman devenise prin deceniul al optulea preocuparea marilor puteri. Consulii lor de pe tot cuprinsul Balcanilor întocmeau rapoarte periodice în privinţa aceasta. Unele grupuri de ţărani trimiteau de asemenea petiţii conţinînd nemulţumirile lor nu numai Porţii, ci şi reprezentanţilor străini. Orice răzvrătire majoră devenea automat o chestiune de interes european. În Tratatul de la Paris din 1856, puterile europene se declarau garante şi protectoare ale creştinilor, dar ce însemna aceasta nu fusese niciodată specificat cu precizie. Ele aveau într-adevăr

[4] Pentru situaţia din agricultura Bosniei şi Herţegovinei, vezi Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1955, pp. 96-107.

unele drepturi în a interveni în favoarea creștinilor din Balcani în caz că se iveau situații extrem de periculoase sau erau comise atrocități. În vara anului 1875 a izbucnit o revoltă în Herțegovina, care s-a răspîndit imediat în Bosnia. Cauza fundamentală era situația din agricultură și relațiile tensionate dintre țărani și moșieri și să nu uităm că ambele grupuri erau slavi de sud ca limbă și origine etnică, dar deosebiți prin religie. Mișcarea era în primul rînd de natură socială și economică, nu națională. Rebelii aveau o poziție foarte puternică. Ei erau sprijiniți de triburile înarmate din munți care locuiau în ținuturile adiacente Muntenegrului și erau luptători experimentați, plus că au primit ajutor și din Dalmația. Poarta era deci nevoită să înăbușe o rebeliune într-o regiune unde operațiunile militare anterioare fuseseră costisitoare și nepractice. Acest eveniment va readuce în discuție Chestiunea Orientală și va avea drept urmare un alt război ruso-turc.

CRIZA DIN 1875-1878

Deși ținuturile balcanice continuau să constituie un centru al preocupărilor marilor puteri, nici un conflict major nu s-a ivit în cei douăzeci de ani de după 1856. Unirea Principatelor, urmată de urcarea pe tron a unui domnitor străin, și revoltele din Creta au fost rezolvate prin mijloace diplomatice. A apărut o altă modificare importantă a echilibrului de forțe din regiune. În timpul războiului franco-prusac, care a izbucnit în vara anului 1870, Rusia a adoptat o politică de neutralitate binevoitoare față de Prusia. Atunci cînd a devenit clar că aceasta din urmă va obține cîștiguri enorme, s-a pus problema compensațiilor Rusiei. Obiectivul era evident. Încă de la semnarea umilitorului Tratat de la Paris, primul țel al politicii externe rusești fusese evitarea respectării termenilor acestei păci, în special a clauzelor care prevedeau neutralitatea Mării Negre și cedarea sudului Basarabiei. Se ivise acum ocazia inițierii unei acțiuni favorabile. La sfîrșitul lunii octombrie, ministrul de externe rus, Alexandru M. Gorceakov, a denunțat printr-o circulară adresată puterilor prevederile referitoare la Marea Neagră. Acțiunea lui a produs consternare mai ales la Londra, dat fiind că restricțiile acestea constituiseră realizarea majoră a Marii Britanii după războiul Crimeei. În ciuda acestui fapt, a fost organizată la Londra o conferință a puterilor semnatare ale tratatului. Acestea au acceptat inițiativa rușilor și au fost operate unele modificări ale condițiilor referitoare la închiderea Strîmtorilor.

Guvernul rus era astfel scutit de respectarea limitărilor tratatului, care îi interziceau fortificarea coastelor de sud și menținerea unei flote în Marea Neagră. Cu toate că au fost luate puține măsuri în această direcție, fusese înlăturată o piedică majoră în calea acțiunilor rusești în Balcani. Conducătorii Rusiei nu aveau totuși intenția să adopte o politică aventuroasă. În schimb, după unificarea Germaniei, ei sprijineau refacerea alianței conservatoare cu Viena și Berlin, al cărei scop esențial era menținerea *statu quo*-ului. Noul aliniament, cunoscut sub numele de Alianța Celor Trei Împărați (*Dreikaiserbund*), nu era bazat pe acorduri semnate, ci mai curînd pe stabilirea unor relații strînse între cei trei monarhi, Alexandru al II-lea, Franz Joseph și Wilhelm I, și pe consultări periodice între miniștrii lor. Cei trei își făceau vizite, discutau chestiunile de

importanță curentă și cooperau în domeniul problemelor internaționale. Atît timp cît au rămas unite, ele au format cea mai puternică combinație diplomatică din lume.

În trecut, punctul periculos al relațiilor dintre aceste state fusese întotdeauna Orientul Apropiat, din cauza intereselor adesea contradictorii ale Rusiei și Imperiului Habsburgic. Temerile austriecilor față de dominația Rusiei în Balcani erau tot timpul de actualitate, nefiind niciodată ignorate de Viena. Rebeliunile din Bosnia și Herțegovina au dus la instalarea aceluiași gen de situație care avusese anterior drept rezultat declanșarea conflictului. În plus, în Rusia acționau influențe care puteau da naștere unor fricțiuni între cele două puteri. Chiar dacă atît Gorceakov cît și țarul, ca și majoritatea principalilor lor consilieri, erau în favoarea continuării unei politici de restrîngeri bugetare în afacerile externe, alte elemente ale societății ruse susțineau inițierea unor acțiuni mai pozitive. Alexandru al II-lea permisese întotdeauna miniștrilor săi să-și exprime opiniile divergente, astfel că i-a consultat pe mai mulți consilieri experți în probleme de politică externă. Gorceakov avea aproape optzeci de ani și era adeseori bolnav. Guvernul era deci expus presiunilor exercitate asupra lui de adepții doctrinelor panslaviste, care se bucurau de o popularitate tot mai mare după războiul Crimeei.

Panslaviștii nu aveau un program sau un purtător de cuvînt unic. În general, ei susțineau scoaterea tuturor popoarelor slave de sub stăpînire străină, adică otomană sau habsburgică, și organizarea lor într-o federație de state în cadrul căreia Rusia să dețină poziția dominantă. Ei puneau accentul pe slavii ortodocși: sîrbii, bulgarii și muntenegrenii. Partizanii panslavismului nu erau firește în favoarea eliberării teritoriului polonez de sub stăpînirea rusească; de fapt, ei îi tratau pe catolicii polonezi cu foarte multă neîncredere și îi considerau drept trădători ai cosîngenilor lor slavi. În relațiile externe, ei aveau tendința de a fi mai mult antihabsburgi decît antiotomani. Au existat multe discuții relativ la drumul spre Constantinopol care trecea prin capitala habsburgică. Organizația centrală a mișcării era Societatea de Întrajutorare Slavă fondată la Moscova în 1858, cu filiale înființate ulterior și în alte orașe. Acesta era un grup care a adus la studii în Rusia sute de studenți bulgari și de alte naționalități slave. Susținătorii panslavismului dispuneau de o serie de publiciști și ziariști talentați, cum erau Ivan Aksakov, M. N. Katkov, R. A. Fadeev și N. I. Danilevski. Este important să observăm că, deși erau partizanii inițierii unor acțiuni radicale peste hotare, ei erau foarte conservatori în privința politicii interne, sprijinind energic autocrația rusească.

Ideile panslaviste reprezentau o mare atracție pentru numeroase elemente ale societății ruseşti în deceniul al optulea. Rusia fusese învinsă într-un conflict major, iar marile reforme nu-și atingeau țelurile scontate. Fusese creată o Germanie unită și, cu toate că ea era deocamdată un aliat, acest fapt însemna o reînviere a puterii germane. Programul panslavist oferea un plan destinat măreției ruseşti și slave într-o perioadă de evidentă slăbiciune națională și doctrinele lui atrăgeau un mare număr de oameni extrem de influenți. Împărăteasa și moștenitorul tronului, viitorul Alexandru al III-lea, aveau să joace amîndoi un rol în această mișcare. Ignatiev, ambasadorul rus la Constantinopol, era panslavist, dar, după cum am văzut, el era interesat în primul rînd de folosirea slavilor în îndeplinirea năzuințelor Rusiei. Panslavismul era practic un capriciu; influența lui în politica externă a fost de scurtă durată. O perioadă de criză iminentă care s-a declanșat în Balcani le-a permis totuși susținătorilor lui să joace un rol de frunte în politica externă.

Atunci cînd Imperiul Otoman nu a reușit să înăbușe răscoala din Bosnia și Herțegovina, membrii Alianței Celor Trei Împărați s-au consultat între ei. La vremea aceea, guvernul rus recunoștea prioritatea intereselor habsburgice, dictată de localizarea geografică a regiunii respective, astfel că rolul principal din cadrul negocierilor a fost deținut de ministrul de externe habsburgic, Gyula Andrássy. În decembrie 1875, cele trei puteri au emis o propunere de reformă, așa-numita *Notă Andrássy*, ca bază a rezolvării situației. Termenii acesteia au fost acceptați de Poartă, dar respinși de insurgenți. În mai 1876 a fost formulat un alt program, Memorandumul de la Berlin, acesta fiind însă refuzat de guvernul otoman. În acest timp, odată cu izbucnirea revoltei bulgare și cu comiterea masacrelor ulterioare, criza se intensificase.

Între timp, situația politică de la Constantinopol se deteriorase. O coaliție alcătuită din conservatorii care voiau revenirea la vechiul sistem și din liberalii adepți ai introducerii instituțiilor reprezentative l-au detronat pe Abdul Aziz la sfîrșitul lunii mai, pe tron urcîndu-se Murad al V-lea. Neputînd face față din punct de vedere psihic situației din jurul lui, noul sultan nu a fost niciodată capabil să-și asume îndatoririle poziției sale. Guvernul otoman s-a aflat deci într-o stare de confuzie pînă în august, cînd mai puternicul și mai decisul Abdul Hamid al II-lea a preluat puterea. Pe timpul slăbiciunii otomane, situația din Balcani se înrăutățise. Date fiind continuarea revoltei și intensificarea amestecului marilor puteri, guvernele muntenegrean și sîrb au fost supuse unor mari presiuni, cerîndu-li-se să profite de ocazie.

În trecut, Muntenegru fusese profund implicat în problemele ținuturilor învecinate. Guvernul avea planuri în privința teritoriului Herțegovinei și voia să obțină o ieșire la Marea Adriatică. Așa cum menționam mai sus, au fost purtate negocieri cu Serbia mai ales în timpul domniei lui Mihail Obrenović. După moartea acestuia, guvernul sîrb adoptase o atitudine mai pasivă și manifestase un mai mic interes față de expansiunea națională. Milan era încă tînăr, politica externă aflîndu-se în mîinile lui Iovan Ristić, care nu agrea o politică belicoasă. În ciuda unei neimplicări oficiale, diferite grupuri continuau să acționeze în direcția organizării și a propagandei naționale. Epoca aceasta era încă dominată de naționalismul romantic și de ardoarea revoluționară. În vara anului 1875 s-au făcut firește mari presiuni atît asupra lui Milan cît și a prințului Nicolae al Muntenegrului în direcția sprijinirii insurgenților și a profitării de slăbiciunea otomanilor. Nicolae era destul de dispus să ia măsuri energice, dar Milan ezita. Alegerile fuseseră cîștigate din nou de o majoritate care susținea o acțiune militară, dar prințul era conștient de faptul că țara nu era pregătită de război. Pe lîngă aceasta, toate puterile, inclusiv Rusia, recomandau abținerea.

Deși Rusia încerca oficial să împiedice Serbia și Muntenegru să declanșeze vreo acțiune, cercurile panslaviste, care se implicaseră activ în problemă, susțineau adoptarea unei atitudini opuse. În zonă au început să curgă banii și să sosească voluntari. În mai 1876, generalul M. G. Cerniaev, care fusese artizanul marilor victorii rușești din Asia Centrală, a sosit la Belgrad ca să preia comanda secțiunii morave a armatei sîrbe. Presiunea opiniei publice din Serbia, la care se adăuga entuziasmul panslavist, erau prea puternice pentru Milan. În iulie, Serbia și Muntenegru erau în stare de război cu Poarta. Părțile beligerante sperau în declanșarea unei alte răscoale în Bulgaria și să primească ajutor din partea insurgenților din Bosnia și Herțegovina. Cu toate acestea, s-a demonstrat curînd că aprecierea lui Milan referitor la lipsa de pregătire a forțelor lui era corectă. Armata muntenegreană a repurtat unele succese destul de mari, dar în Serbia era un veritabil dezastru. Cerniaev s-a dovedit un comandant slab în această situație. Existau puțini soldați instruiți printre cei cinci mii de

voluntari ruşi, plus că prezenţa lor a dat naştere unei serii de fricţiuni şi controverse. În schimb, armata otomană, întărită de reforme şi mai bine echipată, a reuşit să cîştige mai multe lupte. În octombrie, cînd calea spre Belgrad era deja liberă, guvernul rus a intervenit, forţînd Poarta să încheie un armistiţiu la începutul lui noiembrie.

Reprezentanţii Alianţei Celor Trei Împăraţi s-au aflat în strînsă legătură în perioada aceasta. După declanşarea conflictului balcanic, Gorceakov şi Andrássy s-au întîlnit în iulie la Reichstadt, ajungînd la o înţelegere în privinţa intereselor lor reciproce în cadrul crizei. Chiar dacă vor apărea diferenduri importante între varianta austriacă şi cea rusească a deciziei luate, oamenii de stat au căzut de acord asupra unei politici de cooperare şi au rezolvat anumite probleme legate de războiul aflat în plină desfăşurare. Ei au hotărît menţinerea *statu quo*-ului teritorial în caz că Imperiul Otoman ar fi învins. Dacă statele balcanice ar fi ieşit victorioase însă, urma să fie efectuată o împărţire a posesiunilor otomane, fără ca aceasta să ducă totuşi la crearea unui stat slav întins. Muntenegru şi Serbia aveau să obţină extinderi ale teritoriilor lor, iar Grecia primea Tesalia şi Creta. Restul ţinuturilor otomane urmau să fie împărţite în trei state autonome, Bulgaria, Rumelia şi Anatolia, a căror extindere teritorială nu era precizată, iar Constantinopolul devenea un oraş liber. Cei doi diplomaţi îşi rezervau totodată anumite recompense. Rusiei i se dădea înapoi sudul Basarabiei şi i se acorda o extindere a graniţei în zona caucaziană, iar Austro-Ungaria obţinea drept compensaţie Bosnia şi Herţegovina. Tocmai în această privinţă vor intra mai tîrziu cele două guverne în contradicţie asupra a ceea ce stabiliseră ele la Reichstadt. Reprezentanţii habsburgi aveau să pretindă ulterior dreptul de a anexa sau de a decide soarta a aproape întregii zone a celor două provincii; în schimb, guvernul rus susţinea că doar „Croaţia turcească", o mică enclavă din nord-vestul Bosniei adiacentă Dalmaţiei, fusese atribuită Vienei. Oricum, s-a stabilit că Serbia nu avea să-şi atingă principalul obiectiv teritorial.

În momentul în care a devenit evident că cele două state balcanice vor fi învinse şi cînd a devenit cunoscută extinderea masacrelor din Bulgaria, în Marea Britanie şi în Rusia s-a produs o puternică reacţie a opiniei publice împotriva Imperiului Otoman, care urma să influenţeze atitudinea ambelor guverne. La Londra, politica de sprijinire a guvernului otoman de către cabinetul conservator al lui Disraeli a fost aspru criticată. Şi mai important era faptul că oamenii de stat ruşi au fost supuşi unor puternice presiuni din partea panslaviştilor şi a elementelor societăţii ruseşti care considerau că popoarele slave ortodoxe trebuiau ajutate în lupta lor împotriva stăpînirii otomane. Au fost declanşate pregătiri intense de război, dar oamenii de stat ruşi aflaţi în posturi de răspundere căutau încă o soluţie paşnică. Într-un efort de a ajunge la o rezolvare, reprezentanţii tuturor marilor puteri s-au întrunit în decembrie 1876 la Constantinopol. Aici, ei au făcut propuneri pe care le-au prezentat Porţii. Guvernul otoman a profitat însă de ocazie ca să emită o nouă constituţie, care, susţinea el, garanta egalitatea deplină a tuturor cetăţenilor imperiului şi făcea inutilă intervenţia puterilor. Propunerile europene au fost deci respinse, iar lucrările conferinţei au fost suspendate. Cu tot acest eşec, alte eforturi de înlăturare a crizei pe cale diplomatică au continuat să fie depuse din ianuarie pînă în aprilie 1877.

Odată cu eşuarea acestor negocieri, liderii ruşi au fost puşi în faţa probabilităţii izbucnirii unui război. Principala lor temere era legată de posibilitatea repetării evenimentelor care duseseră la izbucnirea războiului Crimeei şi de a fi puşi iar în situaţia de a fi nevoiţi să lupte împotriva unei coaliţii europene. Cea mai mare îngrijorare a ruşilor era legată de Austro-Ungaria şi de Marea Britanie. În aceste

împrejurări, asigurarea neutralității habsburgilor era considerată ca fiind esențială. În ianuarie și martie 1877 au fost încheiate alte acorduri în vederea atingerii acestui obiectiv și reafirmate aranjamentele generale referitoare la împărțirile stabilite la Reichstadt. În același timp a fost pusă în discuție o înțelegere cu guvernul român privind trecerea trupelor rușești pe teritoriul Principatelor. Întrucît o rezolvarea pașnică părea imposibilă, în aprilie țarul a ajuns vrînd-nevrînd la concluzia că războiul nu putea fi evitat. La 16 aprilie a fost semnată convenția cu România, iar la 24 aprilie trupele rușești au trecut Prutul.

Oamenii de stat ruși încercaseră să evite declanșarea unui război din cauza nesiguranței lor față de reacția celorlalte puteri, și a neîncrederii în propria lor capacitate militară. Reformele începute în deceniul al șaptelea nu fuseseră duse la bun sfîrșit, iar sistemele defensive de la Marea Neagră nu erau gata. În timpul războiului, flota otomană a dominat apele Mării Negre. Conducătorii Rusiei erau perfect conștienți de marile eforturi financiare pe care le implica un război și de faptul că nu erau pregătiți să le facă. Greutățile războiului au justificat multe dintre temerile lor anterioare. După traversarea teritoriului românesc, armata a trecut în iunie Dunărea, după care a repurtat o serie de victorii rapide. Unitățile de voluntari bulgari s-au alăturat trupelor rușești. În iulie însă înaintarea acestora s-a oprit la Pleven (Plevna), armata otomană reușind să păstreze orașul pînă în decembrie. Dată fiind această încercare serioasă, a devenit limpede că războiul nu avea să fie cîștigat chiar cît ai bate din palme. În această situație, atitudinea statelor balcanice a devenit foarte importantă. La începutul campaniei, conducătorii Rusiei evitaseră acceptarea ajutorului acestora, considerînd participarea lor drept stînjenitoare, ba chiar constituind o piedică. Pe lîngă aceasta, guvernele balcanice cereau arme și bani, de care rușii nu puteau face rost cu ușurință. Odată cu eșuarea primei ofensive rusești, ajutorul armatelor române, sîrbești și grecești a căpătat însă o altă valență. Date fiind circumstanțele, pus în fața luării unei decizii privind intrarea în război, nici unuia din aceste guverne nu-i venea ușor să ia o hotărîre. Din punct de vedere tehnic, Muntenegru era încă în stare de război cu Poarta, dar Serbia acceptase încheierea păcii în martie, iar Grecia era neutră. Poziția Românilor era poate cea mai complicată.

Cu toate că guvernul român semnase acordul referitor la trecerea rușilor, el nu a intrat imediat în război. Practic, întreaga situație diplomatică provocase o mare neliniște la București. Conducătorii României erau preocupați de faptul că prezența armatei ruse pe teritoriul țării ar fi putut determina revenirea la situația din timpul protectoratului. Ei se temeau în mod justificat și de eventualitatea ca Rusia să pună din nou stăpînire pe sudul Basarabiei. Pentru a se apăra împotriva acestor posibilități, liderii români insistaseră asupra includerii în tratatul relativ la trecerea trupelor a asigurărilor legate de „integritatea teritorială și drepturile politice" ale românilor. După declanșarea ostilităților, guvernului român îi venea greu să rămînă pasiv, deoarece opinia publică naționalistă făcea presiuni în privința trecerii la acțiune. În ziua de 21 mai, senatul și camera au aprobat o rezoluție prin care era proclamată independența țării, pe care domnitorul a semnat-o a doua zi. Nici o mare putere nu a recunoscut acest act, el fiind important în primul rînd pentru politica internă a României.

Politica românească era decisă în perioada aceasta de Carol și de oamenii de stat liberali Ion Brătianu și Mihail Kogălniceanu. Cel care nu era de acord cu neutralitatea era în primul rînd domnitorul. El dorea să profite de situație ca să obțină cîștiguri concrete pentru țara lui. Atunci cînd, după înfrîngerea de la Plevna, guvernul

rus a solicitat participarea României, Carol a fost imediat de acord, mai ales că i se încredința comanda operațiunilor din jurul acestui oraș asediat. Trupele române au intrat deci în acțiune la Plevna și în zona Vidin-Belgradcik.

Sîrbilor le-a fost mai greu să ia o decizie. Țara era epuizată de războiul anterior. Guvernului îi era totodată teamă de aranjamentele teritoriale ce ar fi putut să fie făcute după încheierea conflictului. La conferința de la Constantinopol, puterile fuseseră de acord cu instituirea a două state bulgărești autonome despărțite de o linie care mergea de la nord la sud. Zonele revendicate de sîrbi, cum erau Nișul și Skopje, fuseseră trecute sub autoritatea Bulgariei. Conducătorii Serbiei voiau asigurări asupra a ceea ce aveau să primească la încheierea păcii, și ajutor financiar înainte de a-și angaja țara în război. Deși nu au primit niciodată asigurări satisfăcătoare, sîrbii au intrat în război la 13 decembrie, după căderea Plevnei. Ei erau îngrijorați ca nu cumva, în caz că Serbia n-ar fi intrat în luptă, revendicările lor să nu fie luate în seamă la conferința pace.

Guvernul grec se afla în orice caz într-o postură mai dificilă decît cea a celorlalte două state. Pe de o parte apăruse evidentă posibilitatea de a dobîndi noi teritorii, dar pe de altă parte guvernul britanic exercita o presiune constantă pentru a împiedica Grecia să intervină în conflict. Un pericol și mai mare era prezentat de faptul că sprijinul Rusiei urma să fie cu siguranță acordat slavilor din Balcani, în primul rînd bulgarilor. Ca și guvernele habsburgic, britanic și român, liderii greci se opuneau creării unor state slave întinse. Ei fuseseră șocați de deciziile luate la conferința de la Constantinopol, care stabilise includerea în provinciile bulgărești a teritoriilor considerate de ei drept grecești din punct de vedere etnic. Naționaliștii înflăcărați erau convinși că Macedonia, Epirul, Tesalia și Tracia aveau o populație covîrșitor grecească. Dilema intrării sau nu în război a dus la scindarea guvernului, acesta aflîndu-se și sub presiunea opiniei publice, care sprijinea cu entuziasm prima soluție. În cele din urmă, în februarie 1878, trupele grecești au pătruns pe teritoriul otoman. Cînd s-a aflat că Rusia și Imperiul Otoman semnaseră în ziua de 31 ianuarie un armistițiu, armata aceasta a fost nevoită să se retragă la adăpostul propriilor ei frontiere.

Forțelor rusești nu le-a fost ușor să obțină victoria. Înaintarea lor fusese oprită la Plevna pînă în decembrie, cînd orașul a fost în sfîrșit cucerit. După aceea, armata pornise în marș forțat spre Constantinopol. Confruntat cu un dezastru militar, guvernul otoman a cerut pace, armistițiul fiind încheiat la Adrianopol în ziua de 31 ianuarie. Reprezentanții otomani și ruși au negociat apoi un tratat, care a fost semnat la 3 martie la San Stefano. În ciuda faptului că au fost date asigurări că acest acord era „preliminar" și că termenii lui, ce implicau o modificare a tratatelor europene, aveau să fie ulterior revizuiți de către puteri, el a produs consternare în capitalele Europei. Aranjamentul de la San Stefano amenința să afecteze grav echilibrul de forțe din Orientul Apropiat și a dus la declanșarea unei crize prelungite.

Harta 24. Tratatul de la San Stefano; Tratatul de la Berlin

Negocierile fuseseră conduse în special de Ignatiev, iar termenii reflectau grija lui față de interesele Rusiei. Pentru marile puteri, secțiunile cele mai deranjante ale acordului erau cele care stabileau crearea unui stat bulgar întins, ale cărui teritorii urmau să includă ținuturi situate la nord și la sud de Munții Balcani, Macedonia și o mare parte a Traciei (vezi harta 24). Era de presupus că acest stat avea să fie un satelit al rușilor. Tratatul prevedea o ocupație pe o perioadă de doi ani și participarea Rusiei la numirea guvernului și la organizarea noului stat autonom. Extinderea geografică a țării și ocupația militară rusească ar fi expus Constantinopolul unei amenințări permanente dinspre nord. Avînd control deplin asupra Macedoniei, Bulgaria ar fi fost totodată cea mai mare putere din Balcani.

Alte clauze ale tratatului erau și ele șocante. Muntenegrului i se atribuia o creștere uriașă a teritoriului său; practic, statul acesta își mărea suprafața de mai mult de trei ori. În schimb, Serbia nu primea decît circa 150 de mile pătrate (aproximativ 388 de kilometri pătrați – n.t.) de teritoriu suplimentar, mult mai puțin decît îi fusese dat Muntenegrului. Tratamentul rezervat României era și mai nedrept. Cu toate că ea intrase în război, devenind astfel aliata Rusiei, tratatul stabilea cedarea sudului Basarabiei în schimbul Deltei Dunării și al Dobrogei. Grecia și Austro-Ungaria nu se alegeau cu nimic. În ciuda tratatelor secrete, nu li se recunoștea habsburgilor revendicarea asupra Bosniei și Herțegovinei și fusese cu siguranță creat un întins stat slav.

Acordul lovea mai ales în interesele britanice și habsburgice, astfel că ambele puteri au protestat energic împotriva lui. O flotă britanică a intrat în Strîmtori. Guvernele român, grec și sîrb și-au manifestat și ele clar nemulțumirea. Poziția sîrbilor era deosebit de dificilă. Era evident că patronajul rușilor urma să fie de

acum înainte pus exclusiv în slujba intereselor bulgarilor. De fapt, guvernul rus le-a comunicat reprezentanților sîrbi să apeleze la sprijinul Vienei. Guvernul român a refuzat să accepte cedarea sudului Basarabiei și a solicitat ajutorul altor guverne. A urmat o perioadă de tensiune extremă care a durat pînă în primăvară.

Pus în fața acestei opoziții și temîndu-se să nu fie confruntat cu o situație similară celei de dinaintea războiului Crimeei, guvernul rus a dat înapoi. El a încheiat în mai un acord cu Marea Britanie, ale cărui prevederi principale includeau divizarea marelui stat bulgar. Austro-Ungariei i se dădeau asigurări că dorințele ei relativ la Bosnia și Herțegovina vor fi luate în considerație. Pe lîngă aceasta, Rusia a fost de acord să participe la o conferință europeană care urma să aibă loc la Berlin sub prezidența cancelarului german Otto von Bismarck. Dat fiind faptul că discuțiile aveau să implice modificarea tratatelor existente între statele Europei, au fost invitate toate marile puteri – Rusia, Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, Austro-Ungaria și Imperiul Otoman. Statele balcanice nu au participat la conferință, deși guvernelor lor li s-a permis să trimită reprezentanți ca să-și prezinte punctele de vedere în sesiunile referitoare la interesele lor. Practic, opiniile lor vor avea în cel mai bun caz o influență minoră asupra lucrărilor.

Congresul de la Berlin s-a deschis în ziua de 13 iunie 1878 și a durat o lună. Realizarea lui majoră a fost împărțirea unei mari părți a Imperiului Otoman, care a pierdut controlul asupra multora dintre posesiunile care-i mai rămăseseră în Balcani (vezi harta 24). Marele stat bulgar a fost împărțit în trei teritorii: Bulgaria, care deținea zona de la nord de Munții Balcani și regiunea Sofia, urma să devină un principat tributar autonom; Rumelia de Răsărit, ținutul dintre Munții Balcani și Rodopi, primea un statut semiautonom, cu un guvernator creștin numit de otomani, și era plasat sub supravegherea marilor puteri; Macedonia și Tracia reveneau sub stăpînire otomană directă. Se presupunea că Rusia va fi puterea dominantă în principatul autonom. Pentru contracararea acestui avantaj al rușilor, Austro-Ungaria primea dreptul de a ocupa și a administra Bosnia și Herțegovina. În plus, monarhiei i se permitea să ocupe sangeacul Novi Pazar, o fîșie de teritoriu dintre Serbia și Muntenegru. Aranjamentele teritoriale au constituit principala tranzacție a conferinței. Drept urmare, Rusia dobîndea o poziție puternică în jumătatea de est a peninsulei, iar Imperiul Habsburgic o poziție similară de dominație în vest, inclusiv o influență majoră în Serbia.

Din punctul de vedere al statelor balcanice, rezultatele conferinței au fost foarte dezamăgitoare. României, Muntenegrului și Serbiei li se recunoșteau independența. Muntenegru obținea un port la Marea Adriatică, dar nu atît de mult teritoriu cît dorise. Serbia primea doar ceva pămînt în plus. Cu toate că năzuințelele grecilor nu erau încă împlinite, articolul XXIV al tratatului stabilea ca guvernul grec să inițieze negocieri cu Poarta, iar dacă cele două state nu cădeau de acord asupra rezolvării problemei teritoriale, atunci marile puteri urmau să medieze disputa. Cu toate protestele reprezentanților români la conferință, guvernului lor i se cerea totuși să cedeze sudul Basarabiei, primind în schimb Delta Dunării și Dobrogea. Recunoașterea independenței României era însoțită de modificări privind statutul evreilor în stat, condiții care au stîrnit o mare nemulțumire la București. Deci, chiar dacă toate guvernele balcanice au primit unele compensații, tratul nu s-a ridicat deloc la înălțimea aspirațiilor lor.

Cele mai mari pierderi le-a suferit desigur Imperiul Otoman. Pe lîngă ținuturile atribuite statelor balcanice, Poarta a trebuit să cedeze zone și mai importante marilor puteri. În afara sudului Basarabiei, Rusia a anexat Batumul,

Karsul și Ardahanul. Chiar înainte de deschiderea lucrărilor conferinței, Marea Britanie obligase Imperiul Otoman să renunțe la controlul asupra insulei Cipru, majoritatea locuitorilor căreia erau greci. Cea mai mare nemulțumire otomană era provocată de ocuparea de către habsburgi a Bosniei, Herțegovinei și sangeacului Novi Pazar. Monarhia nu învinsese Poarta în război, astfel că cererea ei a fost cu totul neașteptată.

Acest aranjament a marcat sfîrșitul efectiv al puterii otomane în Peninsula Balcanică. Deși Albania și Macedonia, ca și Tesalia și Epirul pînă în 1881, erau încă sub administrație otomană, ele puteau fi cu greu ținute sub control. Luase deja ființă o mișcare națională albaneză. Ambele state bulgare, alături de Bosnia, Herțegovina și de sangeacul Novi Pazar făceau tehnic parte tot din imperiu, dar guvernul de la Constantinopol nu-și făcea iluzii în privința faptului că ele vor reveni vreodată sub deplin control otoman.

Pacea a fost foarte nepopulară și în Rusia. Mulți ruși aveau impresia că țara lor purtase un război costisitor și primise foarte puțin în schimbul eforturilor depuse de ea. Mai mult decît atît, guvernul rus fusese nevoit să dea socoteală în fața Europei și obligat să fie de acord cu împărțirea marelui stat bulgar, singura lui realizare deosebită. Se părea că veritabilii cîștigători ai războiului erau Marea Britanie și monarhia habsburgică, care obținuseră insula Cipru și respectiv Bosnia și Herțegovina. Cu toate că raționamentul acesta era firește corect în ceea ce privește Marea Britanie, care repurtase într-adevăr o mare victorie diplomatică, cîștigurile habsburgilor aveau să devină o grea responsabilitate. Ocuparea Bosniei și Herțegovinei, cu populația lor sîrbă, croată și musulmană, va adăuga o nouă problemă națională unui stat care nu era în stare să țină în frîu controversele cu care era deja confruntat. Primul Război Mondial își va avea originea imediată tocmai în aceste probleme.

Încheierea Congresului de la Berlin în iulie 1878 nu a marcat sfîrșitul modificărilor teritoriale cauzate de războiul ruso-turc. Trebuiau discutate revendicările grecilor și trasate noi linii de frontieră. Mai mult, urmau încă să fie stabilite granițele Muntenegrului și Albaniei. Albanezii erau acum nevoiți să organizeze apărarea ținuturilor lor naționale.

ALBANIA: LIGA DE LA PRIZREN

Tratatele de la San Stefano și Berlin atribuiau amîndouă ținutul locuit de albanezi altor state. Incapacitatea Porții de a apăra interesele unei regiuni musulmane în proporție de 70% și în foarte mare măsură loială i-a determinat pe liderii albanezi nu numai să-și organizeze apărarea, dar și să intenționeze instituirea unei administrații autonome ca acelea de care beneficiaseră Serbia și Principatele Dunărene. Revolta albanezilor atît față de deciziile marilor puteri cît și față de autoritatea otomană au obligat din nou Poarta să pornească o acțiune împotriva acestei populații musulmane refractare.

Ținuturile albaneze nu fuseseră niciodată ușor de ținut sub control de către guvernul otoman. La începutul secolului existaseră două pașalîcuri mari, care acționau adesea independent de autoritatea centrală. Să ne amintim că Ali Pașa de la Janina a oscilat între cooperarea cu Constantinopolul și sfidarea acestuia; familia Bushati de la Shkodër a adoptat o poziție asemănătoare. În 1796, după moartea lui Kara Mahmud Bushati, care rezistase presiunilor Porții, a fost numit guvernator fratele lui, Ibrahim

Paşa. Adversar al politicii lui Kara Mahmud, Ibrahim a cooperat cu Poarta pînă la moarte, adică pînă în 1810. După o luptă pentru succesiunea la postul de guvernator, în 1811 a venit la putere Mustafa Paşa Bushati. Cu toate că şi el avea o atitudine recalcitrantă, guvernul otoman nu a luat nici o măsură împotriva lui din cauza preocupării față de Ali Paşa. Mustafa a reuşit astfel să obțină controlul asupra unei zone întinse şi să colaboreze cu triburile din munți.

Să nu uităm că Mahmud luase în 1820 hotărîrea de a-l zdrobi pe Ali Paşa. El l-a demis mai întîi din toate funcțiile oficiale şi apoi l-a convocat la Constantinopol. Atunci cînd Ali a refuzat, a fost condamnat la moarte şi a fost trimisă o armată la Janina. Opțiunea guvernului otoman de a-şi concentra forțele asupra Janinei le-a oferit rebelilor greci ocazia să repurteze primele lor victorii în Peloponez şi în Rumelia. Deşi cea mai mare parte a aliaților locali ai lui Ali l-au părăsit, el a reuşit să opună o rezistență îndîrjită în oraşul lui fortificat. În cele din urmă, în ianuarie 1822, agenții otomani au pus la cale asasinarea lui, iar capul i-a fost trimis la Constantinopol. Armata otomană era deci liberă să se ocupe de revolta grecilor. Mustafa Paşa a sprijinit eforturile militare otomane atît împotriva lui Ali Paşa cît şi a rebelilor greci. El a participat în 1826 la obținerea victoriei de le Misolonghi, reluîndu-şi apoi poziția independentă, dar războiul cu Rusia din 1828-1829 a împiedicat din nou Poarta să pornească împotriva acestui vasal nesupus.

În 1830 însă, sultanul a fost iar liber să acționeze. El l-a trimis în Albania pe Mehmed Reşid Paşa. Aici, generalul otoman i-a invitat în august 1830 pe cei mai importanți lideri albanezi să se întîlnească cu el la Bitola. În ciuda permiselor de liberă trecere pe care le dăduse acestora, el i-a masacrat pe aproximativ cinci sute dintre ei, eliminîndu-i astfel pe beii şi agalele de frunte. Mehmed Reşid a pornit apoi împotriva lui Mustafa Paşa. Acesta însă s-a predat şi şi-a petrecut restul vieții ca funcționar la Constantinopol. Acțiunea aceasta hotărîtă a guvernului central a pus capăt perioadei de aproape şaptezeci şi cinci de ani de controlare a ținuturilor albaneze de către liderii locali. Paşalîcurile albaneze nu fuseseră reprezentantele unei mişcări naționale, bazîndu-se pe puterea şi pe influența unui conducător puternic, Ali Paşa, şi a membrilor familiei Bushati. Loialitatea şi obediența lor se puteau schimba radical. Ei luptau atît alături de, cît şi împotriva armatei otomane şi puteau coopera cu vecinii lor greci şi slavi sau să intre în conflict armat cu aceştia.

Avînd din nou regiunea sub control, Poarta putea introduce unele reforme. Cu toate că timarele au fost desființate în 1832, măsura aceasta a avut un efect minim asupra țării. În majoritatea zonelor, marile domenii trecuseră deja în proprietatea deplină a proprietarilor funciari individuali. Statul otoman deținea şi el uriaşe suprafețe de pămînt. Sistemul moşiilor întinse cu proprietari musulmani avea să rămînă dominant, în special în regiunile de şes din centrul țării. În munți era încă în vigoare sistemul tribal. Datorită acestei situații, chestiunea unei reforme agrare sau a drepturilor țăranilor nu va deveni o problemă majoră pînă după primul război mondial. Situația din mediul rural era proastă. Existau numeroase colonii albaneze în România, Egipt, Bulgaria, Statele Unite şi la Constantinopol; existența coloniilor din sudul Italiei a fost deja menționată.

Împotrivirea albanezilor față de reformele *Tanzimatului* era de aşteptat. Ca şi bosniacii, notabilii albanezi musulmani erau nemulțumiți de oficialii importați de la Constantinopol şi preferau să fie guvernați de propriii lor bei. Lor le displăceau de asemenea reformele militare şi înființarea unei armate moderne bazată pe recrutări. Militarii albanezi luptaseră întotdeauna de partea Imperiului Otoman, dar doreau

menținerea procedeelor tradiționale și să fie conduși în luptă de propriile lor căpetenii. Ca și în Bosnia, Poarta nu a putut recruta mulți soldați albanezi în timpul războiului Crimeei. Practic, guvernului îi era greu să impună aplicarea oricăruia din decretele lui într-o societate musulmană, astfel încît încercările de controlare a regiunilor muntoase au fost abandonate. Aici, populația continua să-și administreze afacerile sub conducerea căpeteniilor lor tribale conform legilor și cutumei locale.

Cu toate acestea, în ciuda acestei opoziții generale, au fost realizate unele schimbări administrative. Au fost instituite noi diviziuni regionale, dar ținuturile albaneze nu s-au unit în nici un moment într-o unitate politică unică. Regiunea a fost împărțită în 1836 în două vilaiete, Ianina și Rumelia, cu Bitola drept centru. Prin reformele din 1865 au fost create trei vilaiete: Shkodër, Janina și Bitola; un al patrulea, Kosovo, a fost adăugat mai tîrziu. Toate aveau o populație numeroasă de alte naționalități. Deși Poarta cîștigase în acest timp o mare experiență în tratarea problemelor naționale, ea nu considera că albanezii ar reprezenta vreun pericol oarecare. Dat fiind că erau musulmani, chiar dacă vorbeau o altă limbă și aveau un trecut istoric distinct, ei erau priviți drept otomani. Într-adevăr, pînă în perioada aceasta nu existase nici o mișcare națională comparabilă cu cele pe care le-am întîlnit în alte zone ale Balcanilor. O parte dintre intelectuali fuseseră conștienți de existența acestei probleme, dar nu exista o organizație centrală sau un veritabil program național.

Negocierile din 1878 dintre puteri a dus la o schimbare forțată și radicală a atitudinii albanezilor. Tratatul de la San Stefano, care atribuia Serbiei, Muntenegrului și provinciilor bulgărești teritoriul locuit de ei i-a obligat practic să organizeze o acțiune defensivă. În primăvara anului 1878, o serie de albanezi de frunte au înființat la Constantinopol un comitet secret. Cel mai important dintre ei era Abdul Frashëri, care va deveni figura principală a fazelor de început ale mișcării naționale albaneze. În mai, acest grup a decis să convoace o adunare generală la Prizren, la care urmau să participe reprezentanți din toate ținuturile albaneze. Necesitatea vitală a instituirii unei autorități centrale și a organizării unei forțe armate era evidentă.

Conferința de la Prizren a început la 10 iunie. La ea au participat circa optzeci de delegați din patru vilaiete; reprezentanții erau în cea mai mare parte lideri religioși musulmani, notabili și șefi de clanuri. Ei au decis înființarea unei organizații permanente cu sediul la Prizren, care urma să se afle sub conducerea unui comitet central. O rețea de organizații regionale din alte zone ale țării aveau să fie subordonate acestei autorități. Comitetul central avea puterea de a percepe impozitele și de a strînge o armată. În timpul întrunirilor a apărut o divergență de opinii care va juca un rol decisiv în acest stadiu al evoluției naționale a Albaniei. Problema majoră care trebuia rezolvată era stabilirea atitudinii față de guvernul otoman. Inițial, Poarta a sprijinit acțiunile albanezilor, dar voia totuși ca reprezentanții lor să declare că erau otomani, nu albanezi. Cei care susțineau această poziție au îndemnat noua organizație să scoată în evidență caracterul ei musulman otoman și să-și îndrepte eforturile în direcția apărării tuturor ținuturilor musulmane, inclusiv a Bosniei. Un al doilea grup, aflat sub conducerea lui Frashëri, punea accentul pe unitatea tuturor albanezilor, indiferent de religia lor. Aceștia doreau să se concentreze asupra realizării țelurilor albaneze dominante și să asigure instituirea unei administrații autonome. Întrucît cea mai mare parte a delegaților erau musulmani conservatori, conferința a decis în final susținerea suzeranității otomane.

Cu toate aceste diferențe de opinie, a fost instituită o autoritate centrală cu centrul la Prizren. După aceea, Liga de la Prizren, sau Liga Albaneză, avea să-și

îndrepte eforturile în direcția împiedicării implementării prevederilor tratatelor. Au fost înființate și alte centre, dintre care cel mai cunoscut de lumea din afară era cel de la Shkodër. Aici lucrau cot la cot catolici și musulmani. Prenk Bib Doda, un căpitan din munții Mirdiți, a jucat un rol foarte important în evenimentele din regiunea aceasta.

Una dintre principalele sarcini îndeplinite de adunarea de la Prizren a fost trimiterea unui memorandum Congresului de la Berlin. Apelul acesta nu a avut un efect mai mare asupra deciziilor marilor puteri decît cele ale oricărei alte naționalități balcanice. La Berlin, Muntenegrului i s-au atribuit orașele Bar (Antivari) și Podgorica, împreună cu districtele Gusinje și Plav, pe care liderii albanezi le considerau ca părți integrante ale propriilor lor ținuturi. Ei erau de asemenea preocupați de viitorul aranjament teritorial cu Grecia. S-a produs o vehementă reacție internă împotriva cesionărilor în favoarea Muntenegrului și a Porții, care nu luase apărarea regiunilor albaneze. Au fost instituite centre de rezistență, mai ales în zonele din apropierea granței, adică la Prizren și Shkodër în nord și la Prevesa și Janina în sud. Protestul albanezilor era sprijinit de faptul că ei dispuneau de luptători capabili gata să intre în acțiune. Ca și Muntenegru, Albania era o sursă importantă de oameni înarmați, care priveau capacitatea militară drept cea mai înaltă virtute.

Conform prevederilor Tratatului de la Berlin, puterile au înființat în august 1878 o comisie care trebuia să traseze granița turco-muntenegreană. Ele se așteptau ca Poarta să impună populației locale aplicarea deciziilor, în ciuda faptului că forțele otomane din regiune nu erau suficient de puternice. Cu toate că a depus unele eforturi în vederea implementării clauzelor tratatului, guvernul otoman nu avea decît de cîștigat de pe urma rezistenței albaneze. El le-a dat rebelilor arme și a fost de acord ca aceștia să perceapă taxele. În multe zone din care forțele otomane fuseseră obligate prin acordurilor de pace să se retragă, după evacuarea lor de către turci, albanezii au preluat pur și simplu controlul asupra acestora.

Cu toate acestea, forțele albaneze trebuiau să fie pregătite să lupte atît cu armata muntenegrenilor, cît și cu cea otomană. Ele au obținut succese foarte mari în fața celei dintîi. Reacția albaneză a fost atît de puternică, încît puterile au luat hotărîrea să modifice atribuirea teritoriilor implicate. În locul districtelor Gusinje și Plav, ele i-au dat Muntenegrului portul Ulcinj (Dulcigno), dar albanezii s-au opus ferm și cedării acestui oraș. Ca să impună acest transfer, puterile europene au instituit o blocadă navală și au făcut presiuni asupra guvernului otoman pentru ca acesta să acționeze.

Între timp apăruseră dificultăți în sud. Tratatul de la Berlin stabilise ca Grecia și Imperiul Otoman să inițieze negocieri. În cadrul acestora, Poarta dorea firește să cedeze un teritoriu cît mai mic posibil. În același timp au fost organizate comitete albaneze la Prevesa și Janina. Acestea erau de acord ca Greciei să-i fie acordată Tesalia, dar nu și Epirul, pe care ele îl considerau drept ținut albanez. Autoritățile otomane au sprijinit din nou rezistența albanezilor și le-au trimis arme. În mai 1881, puterile au decis ca doar relativ micul district Arta din Epir să fie dat Greciei, care primea și Tesalia.

În acest moment, guvernul otoman a fost pus în fața unei opțiuni dificile. El era presat de puterile europene să impună transferul portului Ulcinj către Muntenegru și, totodată, existau unele aspecte ale mișcării albaneze care puteau duce la o sfidare a autorității Porții în regiune. După cum am văzut, o mare parte a liderilor albanezi, care dobîndiseră o conștiință tot mai mare a individualității lor naționale, susțineau un program care cerea unificarea tuturor ținuturilor locuite de albanezi într-o unitate politică unică cu capitala la Bitola; limba administrației și a învățămîntului urma să fie

albaneza. Ei nu urmăreau obținerea independenței, dîndu-și seama că țara lor era prea slabă ca să reziste singură. Aceast atitudine nu s-a bucurat de o acceptare generală. Divergența de opinii a devenit manifestă la o întrunire ținută de Ligă în iulie 1880 la Gjirokastër, la care au venit delegați din toate regiunile Albaniei. Frashëri a prezentat aici argumentele sale privind o administrare autonomă. Conform planului său, Poarta urma să numească un guvernator al țării, trebuia plătit un tribut imperiului și acordat sprijin militar în caz de război, dar în rest Albania avea să fie stăpînă pe rezolvarea propriilor ei probleme. La acest congres, ca și la cel ținut la Dibër în octombrie 1880, la care au participat aproximativ trei sute de reprezentanți, forțele conservatoare care sprijineau o strînsă apropiere de Imperiul Otoman au fost mai puternice decît cele care erau în favoarea unui stat cu adevărat autonom.

Întreaga problemă va fi rezolvată prin forță. Deși Poarta ezitase la început în privința adoptării unei anumite politici sau a alteia, ea a hotărît în cele din urmă, atît din considerente interne cît și internaționale, să desființeze Liga și să transfere orașul-port Ulcinj Muntenegrului. O armată numeroasă comandată de Dervish Pașa a fost trimisă în Albania, unde a primit sprijin din partea albanezilor loiali. Liga a încercat să reziste, dar în aprilie 1881 Prizrenul a fost cucerit, iar mișcarea s-a destrămat. Rezistența de la Ulcinj a fost de asemenea zdrobită. Oficialii otomani nu au declanșat operațiuni dure de represalii: liderii au fost arestați, iar o parte dintre ei au fost deportați. Frashëri a fost și el capturat și condamnat la moarte, dar i s-a schimbat apoi sentința în închisoare pe viață. El a fost eliberat în 1885, dar a rămas în exil pînă la moarte, adică pînă în 1892. Guvernul otoman a restabilit sistemul administrativ centralizat. Au fost numiți cîțiva albanezi în posturi oficiale, dar nu a fost luată nici o altă măsură în direcția instituirii autonomiei politice. Dat fiind că majoritatea populației era musulmană, Poarta a continuat să-i considere pe albanezi ca fiind în primul rînd otomani.

Cu tot acest eșec final, Liga de la Prizren reușise să realizeze foarte multe dintre obiectivele ei. Atît Muntenegru cît și Grecia au primit mult mai puțin din teritoriile albaneze decît ar fi obținut fără organizarea protestului etniei albaneze. Pe lîngă aceasta, marile puteri fuseseră obligate să țină cont de existența unor interese naționale specifice poporului albanez. Pericolul ca ținuturile albaneze să fie împărțite între statele balcanice vecine rămînea de actualitate, dar fusese cel puțin făcut primul pas în direcția instituirii unei organizații naționale.

UNIFICAREA BULGARIEI, 1878-1887

Divizarea statului bulgar înființat prin Tratatul de la San Stefano a constituit bineînțeles o lovitură puternică pentru naționaliștii bulgari, ei considerînd ulterior granițele stabilite prin acest tratat ca fiind cele corecte ale statului lor, iar aplicarea acestei prevederi a devenit principalul obiectiv național. În ciuda acestei dezamăgiri, o mare parte a țelurilor lor fusese atinsă: existau două state bulgare și era de așteptat în general ca Rumelia Răsăriteană să intre în cele din urmă în componența principatului autonom (vezi harta 25). În plus, se produseseră schimbări în mediul rural, care vor constitui un avantaj pentru țărănimea bulgară. Bulgarii puseseră stăpînire în timpul războiului pe ținuturile și pe proprietățile private otomane. Și mai important era faptul

că mii de musulmani fugiseră în sud spre Constantinopol. Pe durata stăpînirii de secole a otomanilor, o numeroasă populație musulmană și turcească se stabilise în teritoriul situat la sud de Munții Balcani. În ciuda faptului că Tratatul de la Berlin confirma drepturile acestor oameni, nici bulgarii, nici rușii nu aveau de gînd să le permită să rămînă acolo. O ordonanță rusească stabilea că un musulman acuzat de crimă urma să fie judecat de un tribunal militar, cîteva condamnări la moarte fiind executate ca urmare a aplicării acestei măsuri. Alți proprietari musulmani au fost victimele unor hărțuiri extrem de violente. În aceste condiții, celei mai mari părți a musulmanilor le era frică să se întoarcă la vechile lor cămine sau să rămînă pe loc. În cele din urmă, țăranii bulgari au obținut pămînt după efectuarea unor anumite plăți către stat și achitarea unor compensații proprietarilor originari. Rezolvarea chestiunii pămîntului impusă după terminarea războiului va accelera astfel dezvoltarea agriculturii bulgare în direcția deja urmată. Ca și Serbia, Bulgaria va deveni de acum înainte un ținut dominat de proprietarii micilor gospodării țărănești.

Datorită procesului prin care fusese dobîndită autonomia Bulgariei, nu exista în 1878 nici o autoritate centrală recunoscută. În cazul mișcărilor din alte ținuturi – Muntenegru, Serbia, Grecia și Principatele Dunărene –, înainte ca statul respectiv să iasă de sub controlul Imperiului Otoman fusese instituită o conducere națională. În ciuda faptului că în Bulgaria nu apăruse nici un organism de acest fel, poporul acesta avea realmente o oarecare experiență administrativă. Bulgarii deținiseră posturi importante în cadrul administrației otomane, iar comunitățile sătești își conduseseră propriile lor afaceri. Ca și în alte state balcanice, trecerea la un regim autonom nu a implicat nici o revoluție socială. Cei care dirijaseră problemele locale în timpul stăpînirii otomane au ajuns acum să conducă națiunea.

Răspunderea instituirii primului guvern național a revenit guvernului rus. Tratatul de la Berlin limita ocupația armatei ruse la nouă luni. Principalul cîștig al Rusiei în urma războiului a fost crearea statului bulgar autonom, iar funcționarii ruși erau hotărîți să formeze un guvern puternic și stabil strîns legat de Rusia pe viitor. Chiar dacă acest fapt nu era stabilit în tratat, toate puterile recunoșteau rolul dominant al Rusiei în regiunea aceasta. Așa cum fusese cazul și în Principatele Dunărene după războiul din 1828-1829, interesul Rusiei era ca Bulgaria să devină un principat model. Mai mult, reprezentanții ruși voiau să instituie o administrație care să servească drept punct de atracție pentru Rumelia Răsăriteană și să ducă în cele din urmă la unificare. Guvernul rus a acceptat ca atare înființarea unor instituții moderne și progresiste în Bulgaria, care erau mult mai înaintate decît chiar și cele existente în Rusia. Nu trebuie să uităm că Rusia era în perioada aceasta o autocrație și nu avea nici un fel de instituție națională reprezentativă.

Trimisul rus, prințul A. M. Dondukov-Korsakov, și-a asumat în Bulgaria sarcinile pe care și le asumase anterior Kiseleff în Principate. El și asistenții lui au elaborat un proiect de constituție bazată pe modelul celor ale Serbiei și României, care prevedea instituirea unui executiv puternic. Acesta a fost trimis la Sankt Petersburg, unde a fost analizat de diferite comitete. După ce a fost trimis înapoi în Bulgaria, el a fost supus aprobării unei adunări constituționale întrunită la Tărnovo în februarie 1879. Autoritățile rusești au specificat clar că proiectul nu era decît o propunere și că adunarea avea totată libertatea să-i modifice prevederile.

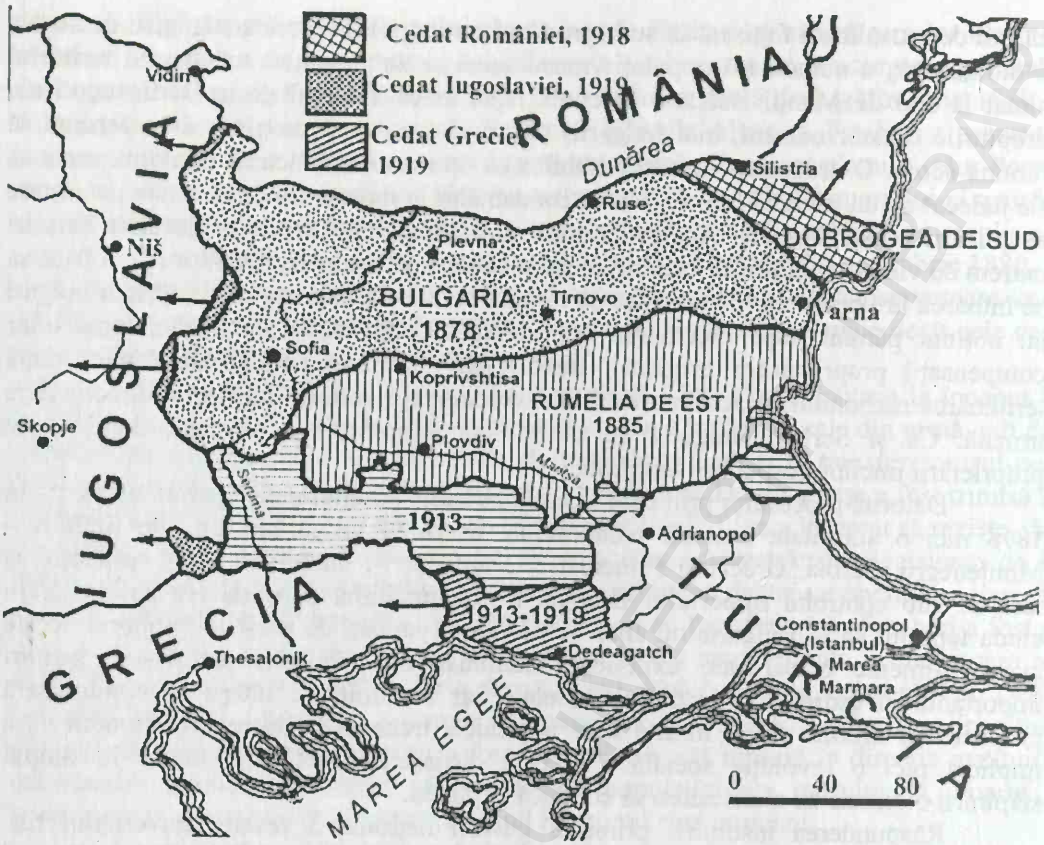

Harta 25. Modificările teritoriale bulgare, 1878-1919

La adunarea constituțională au participat 231 de delegați, din care 89 erau aleși, iar restul făceau parte din rîndurile clerului și ale notabililor civili. Reprezentanții s-au împărțit curînd în două tabere, liberalii și conservatorii. Baza dezacordului era problema referitoare la cîtă putere urma să fie acordată executivului și cîtă ramurii legislative a guvernului. Deoarece liberalii erau mai puternici, constituția de la Tărnovo a plasat puterea reală în mîinile unei adunări care trebuia să fie aleasă pe baza dreptului electoral universal pentru bărbați. S-a stabilit de asemenea convocarea unei a doua adunări doar cu ocazii speciale, cum ar fi confirmarea unui nou conducător, amendarea constituției sau discutarea unor chestiuni privind împărțirea teritoriului bulgar. Ca și în țările vecine, a fost introdus un sistem administrativ centralizat. Statul a fost împărțit în departamente și districte, ai căror funcționari erau numiți de guvernul central. Era totuși acordată mai multă putere populației locale la cel mai scăzut nivel administrativ, comunelor, decît în alte state balcanice, ca o recunoaștere a rolului istoric jucat de acestea în viața poporului bulgar. Primarul era numit aici de un consiliu ales.

Cu toate că adunarea bulgară răspundea în primul rînd de aprobarea constituției, conducătorul țării era ales de marile puteri. Ele l-au numit în acest post pe prințul de Hesse, Alexandru de Battenberg, care avea douăzeci și doi de ani. Acesta avea avantajul enorm de a fi înrudit atît cu familia regală britanică, cît și cu țarul, a cărui soție era sora tatălui lui Alexandru. Ca și Grecia și România, Bulgaria avea

un conducător dintr-o dinastie europeană care se bucura de un prestigiu considerabil. Prințul era un om extrem de capabil, dar nu avea bineînțeles nici o legătură cu problemele Balcanilor și nici o experiență în privința guvernării constituționale.

Între timp, puterile aprobaseră instituirea unei administrații în Rumelia Răsăriteană, care reprezenta cel mai prost rezultat al unei colaborări internaționale. În aprilie 1878 a fost emis un Regulament Organic, produsul unei comisii mixte, reprezentanții britanici, italieni, habsburgi, francezi și ruși elaborînd fiecare cîte o secțiune a acestuia. A rezultat un document alcătuit din 495 de articole mult prea complicat pentru provincia aceasta. Haosul creat astfel este ilustrat de comentariile consulului Marii Britanii la Plovdiv asupra regulamentului administrativ stabilit de partea franceză:

> Înaintea războiului din 1877, actuala provincie a Rumeliei Răsăritene era împărțită în două sangeacuri și paisprezece caze. S-a considerat că cei doi prefecți și cei paisprezece consilieri municipali care guvernau atunci provincia erau suficienți. Acum, în cadrul sistemului cu care a dotat-o delegatul francez, există șase departamente și douăzeci și opt de cantoane și deci șase prefecți, șase „consilii generale", șase „comisii permanente", douăzeci și opt de „consilieri municipali", douăzeci și opt „comandanți de jandarmerie", douăzeci și opt „comisari de poliție", și așa mai departe... Cătune obscure care nu văzuseră niciodată înainte de război un funcționar – cu excepția perceptorului – au fost ridicate acum la rangul de „reședințe de canton", avînd fiecare un „consilier municipal", un „comandant de jandarmerie", un "comisar de poliție", un „judecător de canton", un „perceptor financiar", un „casier", un „șef al contribuțiilor indirecte" și o Brigadă de Jandarmerie formată din șase sau opt jandarmi... O provincie care are cel mult 800000 de locuitori – populația unui oraș de categoria a doua – a fost înzestrată cu un executiv demn de un regat. Pe lîngă Guvernatorul General, există un Secretar General sau un Director al Afacerilor Interne, directori ai departamentelor de justiție, ai lucrărilor publice, ai învățămîntului și un Comandant-șef al Miliției și Jandarmeriei.[5]

Primul guvernator a fost Aleko Paşa. El era ajutat de o adunare formată din cincizeci și șase de membri, dintre care treizeci și șase erau aleși. Aleko a căzut curînd atît în dizgrația guvernului rus, și a guvernului otoman. La expirarea mandatului, el a fost înlocuit cu Gavril Effendi Krustevici. Așa cum era de așteptat, s-a manifestat de la bun început o dorință puternică de unire cu Bulgaria. La început, reprezentanții Rusiei au sprijinit toate activitățile care aveau drept țel atingerea acestui obiectiv. Au fost organizate comitete și înființate „societăți de gimnastică", ai căror membri puteau fi folosiți în activitățile revoluționare. Oficialii locali din Rumelia sperau și ei că unirea era doar o chestiune de timp.

Principalul efort al Rusiei a fost depus în cadrul Bulgariei propriu-zise. După cum procedaseră și în Principate, agenții ruși se așteptau să aibă o influență puternică asupra activității guvernului. Principalul reprezentant diplomatic era A. P. Davîdov, consulul general rus la Sofia. Sursa reală a puterii Rusiei consta însă în controlul ei asupra noii armate bulgare aflată în plin proces de organizare. Ministrul de război al Bulgariei, generalul P. D. Parensov, era rus, ca și toți ofițerii care aveau grade mai mari

[5] Citat din Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, University of California Press, Berkeley, 1958, pp. 209-210.

decît cel de căpitan. Ministerul Apărării al imperiului țarist se aștepta să fie consultat în toate chestiunile importante. Acest aranjament îi oferea guvernului rus o puternică bază militară chiar în inima Peninsulei Balcanice și nu departe de Constantinopol. Acest fapt ar fi trebuit să-i asigure și o deplină dominare politică a principatului.

Au apărut trei centre ale puterii politice în acest moment: prințul, partidele politice și agenții ruși. Situația era complicată și mai mult de faptul că existau divergențe între reprezentanții ruși, cei diplomatici și cei militari sprijinind partide diferite. Alexandru și-a dat repede seama că nu putea guverna conform constituției, așa că voia să o modifice. Atitudinea lui era susținută de Partidul Conservator și de Davîdov. În schimb, liberalii și generalul Parensov se opunea acestei acțiuni. În 1881, țarul Alexandru al II-lea a fost asasinat. El a fost urmat de fiul său, Alexandru al III-lea, care avea o orientare politică extrem de conservatoare. Prințul Alexandru a reușit astfel să obțină sprijinul Rusiei în acțiunea sa de suspendare a constituției. Curînd însă, relațiile dintre cei doi se vor înrăutăți. Deși veri, țarul și prințul nu se înțelegeau bine între ei, Alexandru al III-lea ne-voind să fie tratat ca o rudă, ci ca stăpîn al unui imperiu atotputernic căruia Bulgaria îi datora recunoștință și respect. Pe lîngă aceasta, un număr tot mai mare dintre bulgari deveniseră în perioada aceasta sătui de amestecul rușilor. Prin 1893, situația aceasta a mers pînă la unirea prințului și a partidelor politice într-un front comun împotriva oficialilor ruși. În schimbul sprijinului liberal, prințul a reinstituit constituția de la Tărnovo. Confruntați cu această opoziție, diplomații ruși și-au schimbat poziția față de unirea Bulgariei cu Rumelia Răsăriteană. Chiar dacă favorizaseră anterior această măsură și făcuseră din ea obiectivul major al politicii lor externe, ei încercau acum să împiedice o acțiune care ar fi dus la creșterea prestigiului unui prinț pe care doreau să-l înlocuiască.

Problemele ajunseseră totuși prea departe în Rumelia Răsăriteană. În septembrie 1885 a izbucnit la Plovdiv o revoltă, care a repurtat curînd victorii importante. Liderii acesteia au preluat controlul asupra guvernului și au proclamat unirea provinciei cu Bulgaria. Revoluția l-a pus pe prințul Alexandru într-o postură foarte dificilă. El se întîlnise în lunile anterioare cu ministrul afacerilor externe al Rusiei, N. K. Giers, căruia îi dăduse asigurări că nu sprijinea ideea unificării. Unirea constituia deci o violare a Tratatului de la Berlin și nu putea fi realizată fără aprobarea marilor puteri. Era de așteptat ca Rusia să fie împotrivă. Cu toate acestea, prințul era perfect conștient de faptul că, dacă nu prelua conducerea mișcării naționale bulgare, și-ar fi pierdut tronul. Drept urmare, el a acceptat situația și a susținut cu toate forțele sale unirea. Reacția rușilor a fost energică și promptă. Toți ofițerii ruși au fost rechemați, o acțiune care avea drept scop să lase Bulgaria fără apărare.

Considerînd că Bulgaria era slăbită ca urmare a crizei interne, Serbia a hotărît să profite de situație. Fiind un conducător lipsit de sprijin popular și neatingînd nici unul dintre obiectivele de mare interes național, regimul lui Milan nu prea repurtase pînă acum prea multe succese. Armata lui fusese învinsă în războiul cu Imperiul Otoman din 1876. Cîștigurile teritoriale suplimentare de după Tratatul de la Berlin constituiseră compensații minore față de sacrificiile și așteptările anterioare. Monarhia habsburgică ocupa exact ținuturile rîvnite de naționaliștii sîrbi. Mai mult, guvernul sîrb fusese nevoit să semneze un acord cu Viena care îl punea într-o postură subalternă față de aceasta. Bunăvoința și sprijinul rușilor au fost acordate pînă la mijlocul anilor nouăzeci bulgarilor. Unificarea celor două state bulgare din 1885 a tulburat serios echilibrul de forțe din Balcani, așa încît Milan a considerat că

nu putea permite efectuarea acestei schimbări fără obţinerea unor compensaţii. Pentru a-şi impune poziţia, guvernul lui a declarat în noiembrie război Bulgariei şi a început invadarea ei. Spre surprinderea majorităţii observatorilor, armata sîrbă a suferit o înfrîngere ruşinoasă. Austro-Ungaria a fost obligată să intervină ca să-şi protejeze aliata balcanică. Pacea a fost încheiată pur şi simplu pe baza restabilirii situaţiei anterioare războiului.

În ciuda faptului că guvernul bulgar nu a obţinut nici un cîştig în urma victoriei, puterile au fost forţate să recunoască faptul că unirea trebuia să fie acceptată. Marea problemă era impunerea aplicării termenilor Tratatului de la Berlin. Ca putere suzerană, Poarta ar fi trebuit să transpună în viaţă orice măsură militară luată, dar nici un guvern nu era de acord cu intrarea trupelor otomane în zona respectivă. Pe lîngă aceasta, atitudinea sfidătoare a bulgarilor faţă de Rusia a dus la schimbarea atitudinii Marii Britanii. Obiecţiunea anterioară a acesteia împotriva unei Bulgarii mari fusese bazată pe presupunerea că statul acesta ar fi fost o marionetă în mîinile Rusiei, constituind un pericol permanent pentru Constantinopol. Acum însă, cînd prinţul Alexandru se împotrivea protectoarei sale, reacţia Britaniei a fost favorabilă acestuia. Atitudinea habsburgilor s-a înscris pe aceeaşi linie. Ţinînd seama de situaţia aceasta, guvernul rus nu dispunea practic de nici un mijloc de blocare a unificării. S-a ajuns deci la o soluţie de compromis. Poarta a recunoscut unirea celor două state în persoana prinţului Alexandru, numindu-l pe acesta guvernator al Rumeliei de Răsărit pe o perioadă de cinci ani. În ciuda acestei limitări, prinţul a început să guverneze ambele regiuni ca şi cum acestea ar fi constituit aceeaşi unitate politică. Cele două adunări au fost imediat unite.

Aceste evenimente au produs desigur o profundă nemulţumire la Sankt Petersburg. Dacă unirea urma să fie realizată, oamenii de stat ruşi ar fi vrut ca aceasta să fie făcută sub conducerea lor, iar meritul să le fie atribuit lor, nu prinţului. Aşa cum era de aşteptat, ei l-au învinuit pe Alexandru de situaţia grea existentă în ţară. Cea mai mare parte a funcţionarilor ruşi erau ferm convinşi că poporul bulgar era profund filorus şi loial conducătorilor Rusiei. Convinşi că partizanii lor vor declanşa un sprijin popular, ei au sprijinit deci organizarea opoziţiei împotriva prinţului.

La vremea aceea, în Bulgaria, ca şi în orice altă ţară, existau o serie de elemente nemulţumite, din care făceau parte ofiţerii din armată, care considerau că meritele lor profesionale nu fuseseră răsplătite aşa cum s-ar fi cuvenit. Cu acordul ţarului şi al miniştrilor afacerilor externe şi de război ai Rusiei, a fost organizată o conspiraţie. În noaptea de 20/21 august 1886, un grup de ofiţeri au pus mîna pe prinţ, l-au obligat să semneze abdicarea şi l-au escortat peste graniţă. A fost apoi instituit un guvern revoluţionar. Această lovitură militară şi răpirea prinţului au beneficiat de un mic sprijin din partea populaţiei. O contrarevoluţie condusă de Ştefan Stambolov, un politician liberal, a răsturnat prompt noul regim, după care Alexandru a fost invitat să se întoarcă în ţară. După trecerea frontierei în Bulgaria, prinţul a comis o greşeală fatală. Sperînd să obţină sprijinul Rusiei, el i-a trimis ţarului o telegramă în care afirma că „întrucît Rusia mi-a oferit coroana, sînt gata să i-o dau înapoi suveranului ei", ofertă care a fost acceptată imediat.[6] Acest act necugetat a stîrnit nemulţumirea patrioţilor bulgari, care nu voiau să rămînă dependenţi de Sankt Petersburg din punct de vedere politic. Alexandru nu avea altă soluţie decît să

[6] Citat din C. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*, p. 258.

abdice. A fost numită o regență, iar prințul a părăsit țara. Stambolov a rămas cel mai important lider național. Atunci cînd a devenit evident că guvernul lui avea aceeași atitudine nesupusă, guvernul rus a rupt relațiile cu Bulgaria, stat pentru a cărui înființare depusese atîtea eforturi.

A fost convocată o adunare specială ca să-l aleagă pe noul conducător bulgar. Poziția țării era foarte dificilă. Puterile se așteptaseră că Bulgaria va rămîne în sfera Rusiei. Ruptura ei de Sankt Petersburg a marcat o modificare a echilibrului de forțe din peninsulă și din zona Mării Negre. Această schimbare a primit aprobarea entuziastă nu numai a Marii Britanii, ci și a Austro-Ungariei. Cu toate acestea, liderii bulgari au întîmpinat mari dificultăți în găsirea unui alt prinț. Nici una dintre puteri nu recunoscuse oficial noua situație și nici nu dorea să sfideze pe față Rusia în această privință. În cele din urmă, Ferdinand de Saxa-Coburg a acceptat poziția și a devenit în august 1887 noul domnitor.

Postura lui Ferdinand era foarte precară din cauză că nu fusese numit de marile puteri, astfel că se aștepta la organizarea unor conspirații împotriva lui cu aprobarea și sprijinul Rusiei. Inițial, el a domnit în colaborare cu Stambolov, dar în 1894, divergențele dintre ei l-au forțat pe ministrul bulgar să demisioneze. El a fost asasinat în 1895. În acest timp, Ferdinand își dăduse seama că, dat fiind că propria lui situație era atît de tensionată, era necesar să fie restabilite relațiile normale cu Rusia. Pe lîngă aceasta, el și alți lideri bulgari erau perfect conștienți că nu-și puteau atinge obiectivele teritoriale referitoare la Macedonia fără ajutorul marilor puteri, iar acest sprijin nu putea veni decît din partea Rusiei. Noul țar, Nicolae al II-lea, ca și diplomații ruși, erau de asemenea în favoarea unei apropieri. Relațiile normale au fost restabilite în 1896, după care Rusia și celelalte puteri l-au recunoscut pe Ferdinand. Unirea fusese acceptată cu titlu permanent.

Fusese deci înființat un stat bulgar unit sub conducerea unui domnitor străin. Deși el se afla teoretic tot sub suzeranitatea Porții, guvernul otoman nu avea nici o influență asupra țării. Fuseseră realizate mari progrese. Naționaliștii considerau totuși drept țelul lor suprem Bulgaria stabilită prin Tratatul de la San Stefano. Unificarea Bulgariei și detronarea lui Alexandru provocaseră crize internaționale majore în anii nouăzeci. Macedonia avea să fie următorul centru al conflictelor din Balcani.

CHESTIUNEA ORIENTALĂ, 1887-1897: UN DECENIU DE CALM RELATIV

Aliniamentul diplomatic dominant al perioadei dinaninte de 1878 a fost, așa cum am menționat mai sus, Alianța Celor Trei Împărați. Marea nemulțumire a Rusiei față de rezultatele slabe ale războiului ruso-turc s-a întors ulterior nu împotriva adversarului fățiș, Marea Britanie, ci asupra aliaților ei, mai ales a Germaniei. Mulți oameni de stat ruși erau de părere că guvernul german nu-și achitase datoria pentru ajutorul binevoitor pe care i-l acordase Sankt Petersburgul în peioada unificării Germaniei. În 1879, cînd relațiile deveniseră extrem de tensionate, Bismarck a apelat la unele combinații diplomatice alternative. Alianța Celor Trei Împărați din deceniul al optulea nu fusese o înțelegere oficială. Pe viitor însă, alianțele internaționale aveau să fie bazate pe angajamente scrise, care specificau obligațiile partenerilor. Ele erau teoretic secrete, dar prevederile lor erau în general cunoscute. Statele balcanice au

devenit părtaşe la alianţele marilor puteri fie direct, prin acorduri suplimentare, fie indirect, prin intermediul unor relaţii speciale cu una dintre membrele acestora.

În cadrul negocierilor de după 1878, principala responsabilitate i-a revenit lui Bismarck. Germania, cel mai puternic stat european, se afla în centrul scenei diplomatice. Să observăm că problemele balcanice jucau un rol-cheie în încheierea alianţelor. Dubla Alianţă semnată de Germania şi Austro-Ungaria în octombrie 1879 a fost primul acord încheiat în perioada aceasta. Era o alianţă defensivă împotriva Rusiei, care le obliga pe membrele ei să declare război Rusiei în caz că una dintre ele era atacată de aceasta. Tratatul acesta a fost deosebit de important, deoarece el implica profund Germania în problemele Balcanilor şi, în plus, ea era forţată să fie de partea Vienei. În ciuda neîncrederii dintre Rusia şi Imperiul Habsburgic, Bismarck a reuşit să unească iar cele trei curţi imperiale în iunie 1881, cînd Alianţa Celor Trei Împăraţi a fost restabilită, de data aceasta sub forma unui acord scris. Fiind un pact general de neutralitate, acest document conţinea clauze referitoare direct la Balcani. Semnatarele erau de acord că Bulgaria şi Rumelia Răsăriteană se pot uni într-un moment propice şi că Imperiul Habsburgic poate anexa Bosnia-Herţegovina în împrejurări favorabile. Toate cele trei puteri urmau să se consulte asupra oricăror schimbări apărute în Balcani şi era acceptată interpretarea Rusiei în privinţa închiderii Strîmtorilor.

Un al treilea acord, Tripla Alianţă, a fost încheiat în mai 1882. Ea implica Germania, Italia şi Austro-Ungaria. În ciuda faptului că era iniţial îndreptată în primul rînd împotriva Franţei, ea avea să aibă o mare importanţă pentru problemele balcanice. În ceea ce priveşte propria lor ţară şi în calitate de mare putere cu drepturi egale, plus că erau nemulţumiţi de nereuşita de a obţine un cîştig cît de mic în urma Congresului de la Berlin, oamenii de stat italieni doreau să aibă şi ei influenţă asupra Balcanilor. La fiecare reînnoire a pactului, care se efectua din cinci în cinci ani, guvernul italian exercita presiuni relativ la recunoaşterea poziţiei lui. Interesul lui major se referea la soarta regiunilor albaneze, unde Italia spera să joace un rol asemănător celui al Rusiei în partea de est a peninsulei şi al Austro-Ungariei în cea de vest.

Prin 1883 fusese deja format un sistem de alianţe, cu Germania în centru. Din reţeaua aceasta făceau parte Serbia şi România. După 1881, Serbia s-a asociat cu Imperiul Habsburgic printr-o serie de acorduri, iar în 1883, guvernele român şi habsburgic au încheiat o alianţă defensivă împotriva Rusiei, la care a aderat mai tîrziu şi Germania. Întrucît aceste tratate aveau caracter defensiv, obligaţiile prevăzute în ele nu intrau în conflict cu cele care le reveneau Germaniei şi Austro-Ungariei în cadrul Alianţei Celor Trei Împăraţi. Ele legau în schimb statele balcanice de Viena şi de Berlin.

Cel mai slab aliniament era evident cel al Alianţei Celor Trei Împăraţi. Baza înţelegerii dintre Rusia şi monarhia habsburgică era o împărţire implicită a Balcanilor în două sfere de influenţă, cu Rusia deţinînd o poziţie dominantă în Bulgaria. Acest echilibru fusese cel distrus de Alexandru de Battenberg şi apoi de Ferdinand de Saxa-Coburg. Sprijinul acordat de habsburgi acţiunilor bulgare a făcut ca reînnoirea alianţei în 1887 să devină imposibilă. Deoarece nici Rusia, nici Germania nu voiau să rupă parteneriatul lor, cele două puteri au semnat un alt pact, Tratatul de Reasigurare. În esenţă, acesta era un acord de neutralitate, dar Germania dădea asigurări Rusiei într-un protocol secret că va sprijini instituirea unui regim favorabil acesteia în Bulgaria şi că va susţine închiderea în continuare a Strîmtorilor. Atîta vreme cît Rusia nu avea fortificaţii de coastă adecvate sau o flotă puternică în Marea Neagră, guvernul ei dorea

să fie sigur că în caz de război flota britanică nu va putea intra în Marea Neagră; cele două țări erau în conflict în Asia Centrală și în Afganistan, ca și în Orientul Apropiat.

Deși Germania era clar de partea Rusiei în ceea ce privește chestiunea bulgară, Bismarck și-a dat totodată acordul tacit pentru alcătuirea unui contra-aliniament, Acordurile Mediteraneene. Aceste înțelegeri neoficiale constituiau un front comun al Marii Britanii, Italiei, Austro-Ungariei și Spaniei împotriva expansiunii franceze în nordul Africii și în vederea menținerii *statu quo*-ului în zonele Mării Mediterane și Mării Negre – ceea ce, în limbaj diplomatic, implica sprijinirea domniei lui Ferdinand în Bulgaria. Acest aliniament făcea imposibilă orice acțiune militară a Rusiei în Bulgaria și a determinat în cele din urmă Sankt Petersburgul să accepte noul regim.

Sistemul acesta sofisticat de alianțe a fost desființat în momentul în care Wilhelm al II-lea, împăratul Germaniei, a denunțat în 1890 Tratatul de Reasigurare și a acceptat demisia lui Bismarck. Atît Franța cît și Rusia erau astfel excluse din orice sistem diplomatic. Nici una dintre ele nu-și putea permite să rămînă izolată. În 1891 și în 1894, ele au semnat mai întîi un acord militar și apoi o alianță. Continentul european era deci împărțit în două tabere diplomatice. Pe de o parte Rusia și Franța, iar pe de cealaltă Germania și Imperiul Habsburgic, unite prin Dubla Alianță, și Italia și monarhia prin Tripla Alianță. România și Serbia erau asociate prin acorduri suplimentare cu statele care aveau să fie cunoscute mai tîrziu sub numele de Puterile Centrale. Ruptura din 1890 dintre Berlin și Sankt Petersburg, care a fost o inițiativă datorată exclusiv Germaniei, a fost extrem de importantă pentru problemele din Balcani. Prestigiul și puterea Germaniei aveau să fi în cele din urmă folosite pentru sprijinirea intereselor habsburgice și să contribuie la reînvierea antagonismului ruso-habsburgic în regiunea aceasta. Să menționăm că Marea Britanie nu s-a alăturat nici uneia dintre aceste tabere, preferînd să adopte o politică de „splendidă izolare."

După trecerea crizei bulgare, aceste alianțe au avut totuși un efect minor asupra evenimentelor din Balcani. De fapt, zona aceasta avea să beneficieze de o perioadă destul de lungă de liniște. Puterile europene voiau să evite un nou conflict în răsărit, așa că au cooperat întru menținerea calmului în zonă. Monarhia era total preocupată de problemele ei interne, astfel că era nevoită să ducă o politică externă precaută. Atenția Rusiei era tot mai mult îndreptată spre Extremul Orient. Nici Britania nu mai privea problemele otomane în aceeași lumină. În 1882, o armată britanică a ocupat Egiptul. Ulterior, principalele obiective ale politicii britanice în Orientul Apropiat au devenit, în locul Constantinopolului și al Strîmtorilor, Egiptul și Suezul. Ezitarea puterilor în a se implica într-o altă criză otomană a fost limpede demonstrată în intervalul 1894-1897. În această perioadă, o mișcare foarte asemănătoare celor din Balcani a apărut în provinciile armene. Revoltele locale au fost reprimate prin masacre, care, asemeni celor din Bulgaria din 1876, au fost descrise cu lux de amănunte de presa europeană. Cu toate acestea, marile puteri nu au organizat de data aceasta o intervenție masivă, așa cum se întîmplase în perioada anterioară.

În ciuda existenței a două sisteme de alianțe europene și a prăbușirii Alianței Celor Trei Împărați, interesele rușilor și ale habsburgilor în Balcani erau foarte apropiate în acest ultim deceniu al secolului. Ambele puteri doreau menținerea liniștii în regiune. În aprilie 1897, Franz Joseph și ministrul lui de externe, Agenor Goluchowski, au făcut o vizită la Sankt Petersburg, unde au semnat un acord cu guvernul rus, prin care se stabilea cooperarea celor două puteri pentru menținerea *statu quo*-ului în Balcani. Ulterior, vreme de un deceniu, aceste guverne au colaborat într-adevăr ca să

împiedice izbucnirea oricărei crize majore care ar fi putut duce la redeschiderea Chestiunii Orientale. Aveau să apară două centre importante de turbulență în Peninsula Balcanică. În 1897, drept urmare a unei alte revolte declanșată în insula Creta, Grecia a declarat război Imperiului Otoman. Armata grecească a fost învinsă, dar presiunea marilor puteri a împiedicat Poarta să anexeze vreunul dintre teritoriile grecești. A fost plătită în schimb o mică despăgubire. Pe toată durata acestei perioade, au existat porbleme și în Macedonia. În ciuda acestui fapt, Rusia și Imperiul Habsburgic aveau să coopereze, încercînd să liniștească situația. Toate marile puteri, cu excepția Austro-Ungariei, erau ocupate cu crearea propriilor lor imperii în Asia și în Africa. Rusia urma să fie implicată în dezastruosul război cu Japonia. Nici o putere nu dorea să fie deranjată de evenimentele din Balcani.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONCLUZII

Mişcările naţionale: un secol de împliniri

Prin 1887, fuseseră deja făcuţi paşii majori spre formarea statelor naţionale balcanice. Existau o Grecie, un Muntenegru, o Românie şi o Serbie independente şi o Bulgarie autonomă. Fusese organizată o mişcare avînd drept scop unificarea ţinuturilor albaneze. Cu toate că populaţiile balcanice din cadrul Imperiului Habsburgic suferiseră un regres din punct de vedere politic ca urmare a încheierii *Ausgleich*-ului, Croaţia beneficia totuşi de un statut restrictiv, dar autonom. Românii, sîrbii şi slovenii aveau organizaţii politice identificate în general cu bisericile lor.

Căile urmate în vederea obţinerii independenţei sau a autonomiei naţionale fuseseră diferite. În Serbia şi Grecia notabilii locali îi conduceau pe ţăranii lor înarmaţi împotriva armatei otomane. Deşi intervenţia străină a fost în cele din urmă hotărîtoare în determinarea statutului politic final, forţele revoluţionare au pus la modul concret stăpînire pe ţinuturile naţionale şi au instituit guverne autohtone. În schimb, în ciuda revoltelor declanşate, Principatele Dunărene şi Bulgaria şi-au datorat în mare parte eliberarea de sub controlul otoman abilelor negocieri diplomatice, în cazul României, şi războiului purtat de Rusia în cel al Bulgariei.

Poziţia naţionalităţilor din cadrul monarhiei habsburgice înainte de 1867 era desigur cu totul diferită. Acestea nu puteau să recurgă la ajutor străin sau să profite de rivalităţile diplomatice internaţionale. Exista totuşi posibilitatea profitării de luptele interne dintre guvernul imperial de la Viena şi grupul cel mai conştient de identitatea sa naţională din imperiu, ungurii. Dat fiind că majoritatea croaţilor, sîrbilor şi românilor trăiau în ţinuturile coroanei Sfîntului Ştefan, soarta lor era strîns legată de rezultatele acestui conflict. Cînd s-a ivit momentul luării unei hotărîri, conducătorii românilor au optat pentru Viena; la vremea respectivă, croaţii susţineau poziţia ungurilor. Odată cu încheierea *Ausgleich*-ului, ambele părţi au pierdut, fiind puse sub dominaţia efectivă a unei administraţii maghiare militante şi agresive. Lupta pentru putere dintre grupurile naţionale şi Budapesta şi dintre aceasta din urmă şi guvernul imperial habsburgic va lua sfîrşit abia în 1918, odată cu prăbuşirea monarhiei.

S-au spus multe lucruri în relatarea aceasta în legătură cu rolul jucat de marile puteri. În secolul al nouăsprezecelea, acestea nu numai că erau influenţate de dorinţa de a menţine echilibrul de forţe în Orientul Apropiat, dar fiecare guvern era adesea tentat să profite de ocazie ca să obţină controlul fie asupra unei singure regiuni, fie a întregii zone. Am menţionat interesul francezilor faţă de Egipt şi influenţa lor în ţara lui Muhammad Ali şi în Principate. În diverse perioade, Marea Britanie, Franţa şi Rusia au fost rivale în lupta pentru dobîndirea unei poziţii dominante în cadrul consiliilor sultanului. Într-un moment sau altul, toate popoarele balcanice au

apelat la ajutorul britanic, francez, habsburgic sau rusesc. Tentaţia de a răspunde acestor apeluri şi de a profita de ele era mare uneori. Multe dintre intervenţiile europene aveau la bază tratate încheiate cu Poarta, care le acordau anumitor guverne, individual sau mai multora, dreptul de a se amesteca în afacerile interne otomane sau de a limita ponderea acţiunilor oficialilor otomani pe propriul lor teritoriu. Aceste acorduri se refereau la domenii care depăşeau problemele naţionalităţilor; după cum am văzut, capitulaţiile şi tratatele comerciale ofereau privilegii speciale străinilor care făceau comerţ în cadrul imperiului. Tratatele de la Karlowitz şi de la Kuciuk Kainargi au fost primele care le permiteau puterilor din afară să vorbească în numele supuşilor otomani din Balcani. Şi mai periculoase pentru Poartă au fost acordurile semnate în secolul al nouăsprezecelea, cum au fost Convenţia de la Akkerman din 1826, Tratatul de la Adrianopol din 1829, Tratatul de la Londra din 1830 şi Tratatul de la Paris din 1856, toate acordînd marilor puteri protectorate politice asupra teritoriilor balcanice.

Trebuie să scoatem totuşi în evidenţă faptul că orice intervenţie era o sabie cu două tăişuri. Popoarele balcanice cereau adeseori ajutorul guvernelor străine, aşteptîndu-se ca acesta să le fie acordat gratis şi fără implicaţii politice. Atunci cînd o putere europeană încerca să obţină rambursarea cheltuielilor băneşti sau o recompensă pentru pierderile ei de vieţi omeneşti, guvernele balcanice reacţionau de obicei cu oroare şi indignare. Firește, Rusia a fost statul cel mai afectat de aceste împrejurări. Repetatele ei războaie cu Imperiul Otoman fuseseră principalul instrument de asigurare a drepturilor de autonomie din Balcani. Aceste eforturi costau enorm, sume care, ţinînd cont de cîştigurile slabe obţinute pentru interesele naţionale ale ruşilor, ar fi putut fi cheltuite mai bine în ţară. Dilema aceasta este bine descrisă într-o scrisoare a lui A. G. Jomini, un colaborator intim al lui Gorceakov, adresată lui N. K. Giers, care era la vremea aceea adjunctul ministrului de externe. În rîndurile sale scrise în toiul războiului ruso-turc din 1877-1878, Jomini îşi exprimă pesimismul în privinţa rezultatului conflictului, care avea să se dovedească perfect justificat de evenimentele ulterioare:

> În plus, chiar dacă, într-un fel sau altul, vom reuşi în cele din urmă să ne atingem obiectivul, mi-ar fi totuşi imposibil să văd lucrurile prin ochelari roz ! În cazul acesta, va urma mai întîi reglarea conturilor. După ce fumul tunurilor şi norii gloriei se vor fi risipit, va rămîne rezultatul net: mă refer la pierderile enorme, la situaţia financiară deplorabilă, toate acestea în schimbul căror avantaje ? Eliberarea fraţilor noştri slavi, care ne vor ului cu ingratitudinea lor...
>
> Acesta este bilanţul pe care îl prevăd dacă totul va merge cît de bine se poate. Nu pot considera că situaţia actuală e bună sau că politica ce ne tîrăşte spre ea cu preţul ruinării ţării este una inteligentă! Continui să cred că, în loc să urmărim aceste himere slave, ar fi fost mai bine să avem grijă de propriii noştri creştini slavi. Dacă ţarul ar coborî din înălţimile şi din splendoarea lui oficială şi ar juca rolul lui Harun al Raşid, dacă ar vizita incognito suburbiile Bucureştiului şi pe cele ale propriei lui capitale, s-ar convinge de tot ce ar trebui să se facă pentru civilizarea, organizarea şi dezvoltarea propriei lui ţări şi ar trage concluzia că o cruciadă împotriva alcoolismului şi a sifilisului ar fi mai necesară şi mai profitabilă pentru Rusia decît cruciada dezastruoasă împotriva turcilor în profitul bulgarilor![1]

[1] Jomini către Giers, 1/13 septembrie 1877, în Charles Jelavich şi Barbara Jelavich, editori, *Russia in the East, 1876-1880*, Brill, Leiden, 1959, pp. 59, 60; trad. în M. S. Anderson, editor, *The Great Powers and the Near East, 1774-1923*, St. Martin's Press, New York, 1970, pp. 96-98.

Pe lîngă intervenţia directă a diplomaţilor, aşa cum am demonstrat, era exercitată o puternică influenţă europeană şi asupra instituţiilor politice adoptate de statele balcanice. În fiecare caz, guvernele au ajuns să fie bazate pe constituţii elaborate după modele occidentale. Totuşi, probabil că extinderea acestei influenţe externe este exagerată. Desigur, erau folosite forma şi limbajul liberalismului european, dar societăţile balcanice aveau realmente precedente pentru instituţiile reprezentative. Interesele nobilimii şi ale notabililor fuseseră apărate de consiliile regatelor medievale; divanurile din Principate aveau aceeaşi funcţie. Participarea ţăranilor la administraţie în perioada otomană era poate şi mai importantă. Importanţa comunităţilor a fost discutată; acolo, capii familiilor ţărăneşti aveau un rol major în luarea hotărîrilor privind problemele locale. Instituţia *skupştinei* din Serbia, în cadrul căreia bărbaţii dintr-o regiune se adunau ca să discute problemele importante, au jucat un rol esenţial în evoluţia sistemului politic sîrbesc. Obiceiuri similare existau şi în zonele primitive, cum era Muntenegru. De fapt, aceste instituţii tradiţionale cu caracter democrat aveau să provoace probleme tuturor regimurilor naţionale.

Cu toate că adunările reprezentative au avut locul lor în istoria Balcanilor, sistemele administrative creştine laice centralizate nu erau cunoscute. Doar cu cîteva excepţii, popoarele balcanice fuseseră în trecut guvernate indirect prin agenţii puterii centrale sau de nobilii locali, care puteau fi consideraţi din punct de vedere al autorităţii reale drept veritabilii stăpîni ai fiecărei regiuni. Pe parcursul celei mai mari părţi a perioadei stăpînirii otomane, creştinul s-a aflat sub autoritatea directă a *milletului* său şi a liderilor comunali, nu a reprezentanţilor Porţii. În domeniile habsburgice şi în Principatele Dunărene, el era supus nobilului local, nu funcţionarilor monarhului. În secolul al nouăsprezecelea, convingerile majorităţii oamenilor de stat balcanici, ca şi influenţa marilor puteri, au dus la instituirea unor regimuri birocratice centralizate. Scopul acestora era extinderea controlului serviciilor centrale ale statului asupra cetăţenilor fără intermediul instituţiilor provinciale sau locale. Agenţii guvernului central tratau deci direct cu individul. Guvernele din Balcani au adoptat acest sistem, deoarece acesta era considerat drept modern, progresist şi totodată luminat. Reformele otomane ale *Tanzimatului*, sistemul *Bach* din Imperiul Habsburgic şi administraţia maghiară din 1848-1849 şi de după 1867 erau toate bazate pe organizarea ţinuturilor respective conform acestor principii. Rezultatele acestui proces, care sînt analizate mai amănunţit în volumul al II-lea, au fost limitarea puterii politice a ţărănimii şi creşterea influenţei burgheziei, alcătuite în primul rînd din membrii societăţii balcanice care reuşiseră să facă studii superioare. Instituţiile reprezentative garantate prin constituţii erau deci anulate de existenţa unei birocraţii centralizate puternice, care, deţinînd controlul asupra poliţiei şi a procedurilor electorale, putea manipula şi domina procesul politic.

Deşi multe lucruri fuseseră realizate pe la 1867, o mare parte a ţelurilor majore ale conducerii naţionale nu fuseseră atinse în totalitate. Unificarea teritorială a statelor nu fusese realizată; în special mişcarea naţională albaneză mai avea multe de făcut. De asemenea, mulţi slavi sudici şi români trăiau în Imperiul Habsburgic, care, la începutul secolului al douăzecilea, continua să fie o mare putere funcţională şi influentă. Imperiul Otoman controla şi el o mare parte a peninsulei. În plus, chiar dacă fuseseră instituite regimuri naţionale, guvernele acestea trebuiau să facă faţă unor serioase probleme economice şi sociale. Tragedia celor două războaie mondiale devastatoare din secolul al douăzecilea, ambele cauzînd mari distrugeri în Balcani, avea să facă şi mai dificilă soluţionarea acestora. Constituirea, în cele din urmă, a statelor balcanice moderne –

Albania, Bulgaria, Grecia, România şi Iugoslavia – şi eforturile lor ulterioare de a-şi asigura evoluţia economică şi de a-şi menţine independenţa într-o epocă de permanent imperialism al marilor puteri, vor constitui temele majore ale celui de al doilea volum al acestui studiu .

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bibliografie

Această bibliografie conține o selecție a cărților publicate în limba engleză consacrate călăuzirii cititorului care dorește mai multe informații asupra subiectelor tratate în acest volum. Ea nu cuprinde firește toate cărțile excelente existente referitoare la istoria Balcanilor. Articolele nu au fost incluse și nici lucrările în alte limbi. Pentru informații asupra publicațiilor din categoria aceasta dedicate studiilor asupra regiunii balcanice din toate domeniile, cititorul poate apela la Paul L. Horecky, editor, *Southeastern Europe: A Guide to Basic Publications* (Chicago: University of Chicago Press, 1969), și la eseurile bibliografice din volumele V și VIII ale lucrării *A History of East Central Europe* editată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold, citată în studiul de față. O prezentare a burselor de studii americane în aria cercetărilor balcanice poate fi găsită în Charles Jelavich, editor, *Language and Area Studies: East Central and Southeastern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1969). Publicațiile apărute în deceniul de după terminarea acestei lucrări sînt incluse în revista *Balkanistica* 4 (1977-1978), într-un număr consacrat acestei probleme.

Pentru o mai bună înțelegere a vieții Balcanilor din perioada aceasta, cititorului i se recomandă cu căldură să consulte unele din multele jurnale de călătorii în această regiune. Majoritatea acestora sînt incluse în Shirley Howard Weber, *Voyages and Travels in the Near East During the Nineteenth Century* (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952). Deși cartea aceasta nu acoperă în amănunțime subiectul, o serie de prezentări generale ale literaturilor balcanice sînt incluse în secțiunea finală a acestei bibliografii.

ISTORII GENERALE ALE BALCANILOR

Djordjevic, Dimitrije, și Stephen Fischer-Galati. *The Balkan Revolutionary Tradition.* New York: Columbia University Press, 1981.

Hösch, Edgar. *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day.* Traducere de Tania Alexander. New York: Crane, Russak, 1972.

Jelavich, Charles, și Barbara Jelavich. *The Balkans.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1965.

Jelavich, Charles, și Barbara Jelavich, editori, *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century.* Ediție retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.

Lampe, John R., și Marvin R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550-1950.* Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Ristelhueber, René. *A History of the Balkan Peoples.* Editată și tradusă de Sherman David Spector. New York: Twayne, 1971.

Schevill, Ferdinand. *The History of the Balkan Peninsula.* New York: Harcourt, Brace & Co., 1933.

Seton-Watson, Robert W. *The Rise of Nationality in the Balkans.* London: Constable, 1917.

Stavrianos, L. S. *The Balkans, 1815-1914*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1963. *The Balkans since 1453*. New York: Rinehart, 1958.
Stoianovich, Traian. *A Study in Balkan Civilization*. New York: Knopf, 1967.
Sugar, Peter F., şi Ivo J. Lederer, editori, *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle: University of Washington Press, 1969.
Sugar, Peter F., şi Donald W. Treadgold, editori, *A History of East Central Europe*. Seattle: University of Washington Press. Vol. V, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, de Peter F. Sugar, 1977; vol. VIII, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, de Charles Jelavich şi Barbara Jelavich, 1977.

ISTORII NAŢIONALE ŞI IMPERIALE

Naţionalităţile balcanice

ALBANEZII

Frasheri, Kristo. *The History of Albania*. Tirana: n. p., 1964.
Logoreci, Anton.*The Albanians: Europe's Forgotten Survivors*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.
Marmullaku, Ramadan. *Albania and the Albanians*. Traducere de Margot Milosavljević şi Boško Milosavljević. London: Hurst, 1975.
Swire, Joseph. *Albania: The Rise of a Kingdom*. London: William & Norgate, 1929.

BULGARII

Kossev, D., H. Hristov şi D. Angelov. *A Short History of Bulgaria*. Sofia: Foreign Language Press, 1963.
Macdermott, Mercia. *A History of Bulgaria, 1393-1885*. Allen & Unwin, 1962.
Michew, C. *The Bulgarians in the Past: Pages from the Bulgarian Cultural History*. Lausanne: Librairie Centrale des Nationalités, 1919.

GRECII

Campbell, John, şi Philip Sherrard. *Modern Greece*. London: Benn, 1968.
Clogg, Richard. *A Short History of Modern Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
Forster, Edward S. *A Short History of Modern Greece, 1821-1956*. London: Methuen, 1958.
Heurtley, W. A., H. C. Darby, C. W. Crawley şi C. M. Woodhouse. *A Short History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
Kousoulas, D. George. *Modern Greece: Profile of a Nation*. New York: Scribner, 1974.
Miller, William. *Greece*. New York: Scribner, 1928.
Sophocles, S. M. *A History of Greece*. Thessaloniki: Institute for the Balkan Studies, 1961.
Woodhouse, C. M. *The Story of Modern Greece*. London: Faber & Faber, 1968.

ROMÂNII

Chirot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony*. New York: Academic Press, 1976.
Giurescu, Dinu C. *Illustrated History of the Romanian People*. Bucharest: Editura Sport-Turism, 1981.
Oţetea, Andrei, editor. *The History of the Romanian People*. New York: Twayne, 1970.

Seton-Watson, Robert W. *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1934.

SÎRBII, CROAŢII ŞI SLOVENII

Auty, Phyllis. *Yugoslavia*. New York: Walker, 1965.
Clissold, Stephen, editor. *A Short History of Yugoslavia from Early Times to 1966*. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
Dedijer, Vladimir, Ivan Božić, Sima Ćirković şi Milorad Ekmečić. *History of Yugoslavia*. Traducere de Kordija Kveder. New York: McGraw-Hill, 1974.
Gazi, Stephen. *A History of Croatia*. New York: Philosophical Library, 1973.
Temperley, H. W. V. *History of Serbia*. New York: Fertig, 1969.
Tomasevich, Jozo. *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955.

Imperiul Otoman

Davison, Roderic H. *Turkey*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968.
Gibb, H. A. R., şi Harold Bowen. *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*. 1, vol. 2 părţi. London: Oxford University Press, 1950, 1957.
Inalcik, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*. Traducere de Norman Itzkowitz şi Colin Imber. New York: Praeger, 1973.
Itzkowitz, Norman. *Ottoman Empire and Islamic Tradition*. New York: Knopf, 1972.
Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 1961.
Miller, William. *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927*. Cambridge: Cambridge University Press, 1936.
Parry, V. J., H. Inalcik, A. N. Kurat şi J. S. Bromley. *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from „The Cambridge History of Islam" and „The New Cambridge Modern History"*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
Shaw, Stanford, J. Şi Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 volume. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
Vucinich, Wayne S. *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*. Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1965.

Imperiul Habsburgic

Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley: University of California Press, 1974.
The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918. 2 volume. New York: Columbia University Press, 1950.
Macartney, C. A. *The Habsburg Empire, 1790-1918*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.
May, Arthur J. *The Habsburg Monarchy, 1867-1914*. New York: Norton Library, 1968.
Tapié, Victor. *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*. Traducere de Stephen Hardman. New York: Praeger, 1971.
Taylor, A. J. P. *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*. New York: Harper Torchbooks, 1948.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

STUDII ALESE: ÎNAINTE DE SECOLUL AL XIX-LEA

Barker, Thomas M. *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*. Albany: State University of New York Press, 1967.

Cassels, Lavender. *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740*. London: Murray, 1966.

Fine, John V. A., Jr. *The Bosnian Church: A New Interpretation*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975.

McNeill, William H. *Venice: The Hinge of Europe, 1081-1797*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Olson, Robert W. *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743*. Bloomington: Indiana University Publications, 1975.

Roider, Karl A., Jr. *The Reluctant Ally: Austria's Policy in the Austro-Turkish War, 1737-1739*. Baton Rouge: Luisiana State University Press, 1972.

Rothenberg, Gunther Erich. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*. Urbana: University of Illinois Press, 1960.

Runciman, Steven. *The Great Church in Captivity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

Sorel, Albert. *The Eastern Question in the Eighteenth Century*. New York: Fertig, 1969.

Vacalopoulos, Apostolos E. *The Great Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greece Society*. Traducere de Ian Moles şi Phania Moles. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976. *History of Macedonia, 1354-1833*. Traducere de Peter Megann. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1973.

Vryonis, Speros, Jr. *Byzantium and Europe*. New York: Harcourt, Brace &World, 1967.

Ware, Timothy. *The Orthodox Church*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1963.

SECOLUL AL XIX-LEA: FORMAREA STATELOR NAŢIONALE P+NĂ ÎN 1914

Dezvoltarea economică

Berend, Iván T., şi György Ránki. *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Columbia University Press, 1974.

Blaisdell, Donald. *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt*. New York: Columbia University Press, 1929.

Evans, Ifor L. *The Agrarian Revolution in Roumania*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press (Belknap Press), 1962.

Feis, Herbert. *Europe, the World's Banker, 1870-1914*. New York: Norton, 1965.

Hočevar, Toussaint. *The Structure of the Slovenian Economy, 1848-1963*. New York: Studia Slovenica, 1965.

Sugar, Peter F. *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918*. Seattle: University of Washington Press, 1963.

Warriner, Doreen. *Contrasts in Emerging Societies: Readings in the Social and Economic History of South-Eastern Europe in the Nineteenth Century*. Bloomington: Indiana University Press, 1965.

Studii generale asupra diplomației

Anastassoff, Christ. *The Tragic Peninsula: A History of The Macedonian Movement for Independence since 1878*. St. Louis: Blackwell & Wielandy, 1938.

Anderson, M. A. *The Eastern Question, 1774-1923*. New York: Macmillan, 1966.

Brailsford, H. N. *Macedonia: Its Races and Their Future*. London: Methuen, 1906.

Georgevitch, Tihomir R. *Macedonia*. London: Allen & Unwin, 1918.

Geshov, Ivan E. *The Balkan League*. Traducere de Constantin C. Mincoff. London: Murray, 1915.

Helmreich, Ernest C. *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.

Jelavich, Barbara. *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*. Ediție retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1975.

The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887. Bloomington: Indiana University Press, 1973.

St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974. Bloomington: Indiana University Press, 1974.

Jelavich, Charles. *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*. Berkeley: University of California Press, 1958.

Langer, William L. *European Alliances and Alignments, 1870-1890*. New York: Vintage Books, 1964.

Medlicott, William N. *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement, 1878-1880*. London: Methuen, 1938.

Petrovich, Michael B. *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*. New York: Columbia University Press, 1956.

Puryear, Vernon J. *England, Russia and the Straits Question, 1844-1956*. Berkeley: University of California Press, 1931.

Stavrianos, Leften S. *Balkan Federation: A History of the Movements toward Balkan Unity in Modern Times*. Northhampton, Mass.: Smith College Studies in History, 1944.

Stojanović, Mihailo D. *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878*. Cambridge: Cambridge University Press, 1939.

Sumner, B. H. *Russia and the Balkans, 1870-1880*. Oxford: Oxford University Press, 1937.

Temperley, H. W. V. *England and the Near East: The Crimea*. Ediție retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1964.

Wilkinson, H. R. *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool: University Press of Liverpool, 1951.

Dezvoltarea națională

ALBANEZII

Great Britain, Office of the Admiralty, Naval Intelligence Division. *Albania: Basic Handbook*. 2 părți, 1943-1944.

Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967.

BULGARII

Beaman, A. Hulme. *M. Stambuloff*. London: Bliss, Sands & Foster, 1895.

Black, C. E. *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1943.

Clarke, James F. *Bible Societies, American Missionaries, and the National Revival of Bulgaria.* New York: Arno Press, 1971.

Corti, Egon Caesar Conte. *Alexander von Battenberg.* Traducere de E. M. Hodgson. London: Cassell, 1954.

Hall, William W. *Puritans in the Balkans: The American Board Mission in Bulgaria, 1878-1918.* Sofia: Cultura Printing House, 1938.

Harris, David. *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876.* Chicago: University of Chicago Press, 1939.

MacDermott, Marcia. *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levsky against a Background of Nineteenth Century Bulgaria.* London: Allen & Unwin, 1967.

Madol, Hans Roger. *Ferdinand of Bulgaria: The Dream of Byzantium.* Traducere de Kenneth Kirkness. London: Hurst & Blackett, 1933.

Meininger, Thomas A. *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872: A Study in Personal Diplomacy.* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1970.

GRECII

Augustinos, Gerasimos. *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Chaconas, Stephen G. *Adamantios Korais: A Study in Greek Nationalism.* New York: Columbia University Press, 1942.

Clogg, Richard, editor şi traducere. *The Movement for Greek Independence, 1770-1821: A Collection of Documents.* London: Macmillan Press, 1976.

Clogg, Richard, editor. *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence.* Hamden, Conn.: Archon Books, 1973.

Couloumbis, T. A., J. A. Petrpoulos şi H. J. Psomiades. *Foreign Interference in Greek Politics: A Historical Perspective.* New York: Pella, 1976.

Crawley, C. W. *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833.* Cambridge: Cambridge University Press, 1930.

Dakin, Douglas. *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833.* London: Batsford, 1973.

The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.

The Unification of Greece, 1770-1923. London: Benn, 1972. Diamandouros, Nikiforos P. Şi John P. Anton, John A. Petropoulos şi Peter Topping, editori. *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976.

Dontas, Domna N. *Greece and the Great Powers, 1863-1875.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.

Finlay, George. *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Othon.* 2 volume în 1. London: Zeno, 1971.

Frazee, Charles A. *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821- 1852.* Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Henderson, G. P. *The Revival of Greek Thought, 1620-1830.* Albany: State University of New York Press, 1970.

Jelavich, Barbara. *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1962.

Russia and the Greek Revolution of 1843. Münich: Oldenbourg, 1966.

Kaldis, William P. *John Capodistrias and the Modern Greek State.* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1963.

Kaltchas, Nicholas S. *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*. New York: Columbia University Press, 1940.

Kofos, Evangelos. *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1975.

Kolokotrones, Theodoros. *Memoirs from the Greek War of Independence*. Traducere şi editor, E. M. Edmonds. Chicago: Argonaut, 1969.

Koumoulides, John T. A. *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974*. London: Zeno, 1977.

Levandis, John A. *The Greek Foreign Debt and the Great Powers, 1821-1898*. New York: Columbia University Press, 1944.

Makriyannis, Ioannes. *Makriyannis: The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*. Traducere şi editor, H. A. Lidderdale. London: Oxford University Press, 1966.

Papacosma, S. Victor.*The Military in Greek Politics: The 1909 Coup d'état*. Kent, Ohio: Kent State University Press, 1977.

Petropoulos, John Anthony. *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Prevelakis, Eleutherios. *British Policy towards the Change of Dynasty in Greece, 1862-1863*. Athens: n.p., 1953.

Woodhouse, C. M. *Capodistrias: The Founder of Greek Independence*. London: Oxford University Press, 1973.

The Battle of Navarino. London: Hodder & Stoughton, 1965.

The Greek War of Independence: Its Historical Setting. London: Hutchinson's University Library, 1952.

ROMÂNII

Bodea, Cornelia. *The Romanians' Struggle for Unification, 1834-1849*. Traducere de Liliana Teodoreanu. Bucharest: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1970.

Bobango, Gerald. *The Emergence of the Romanian National State*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1979.

Constantinescu, Miron, et al., editori. *Unification of the Romanian National State: The Union of Transylvania with Old Romania*. Bucharest: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1971.

East, William G. *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859*. Cambridge: Cambridge University Press, 1929.

Eidelberg, Philip Gabriel. *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*. Leiden: Brill, 1974.

Florescu, Radu R. N. *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities, 1821-1854*. Münich: Societas Academica Dacoromana, 1962.

Georgescu, Vlad. *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750-1831*. Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1971.

Hitchins, Keith. *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1977.

The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969.

Jelavich, Barbara. *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859. Ediţie retipărită, Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.

Jelavich, Charles şi Barbara Jelavich, editori. *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*. Berkeley: University of California Press, 1962.

Jowitt, Kenneth, editor. *Social Change in Romania, 1860-1940.* Berkeley: Institute of International Studies, 1978.

Oldson, William O. *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1973.

Riker, T. W. *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866.* Oxford: Oxford University Press, 1931.

SÎRBII, CROAȚII ȘI SLOVENII

Despalatović, Elinor, Murray. *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975.

Djilas, Milovan. *Njegoš.* Introducere și traducere de Michael B. Petrovich. New York: Harcourt, Brace & World, 1966.

Edwards, Lovett F., traducere și editor. *The Memoirs of Prota Matija Nenadović.* Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1969.

McClellan, Woodford D. *Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964.

MacKenzie, David. *The Serbs and Russian Panslavism, 1875-1878.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967.

Noyes, George R., traducere și editor. *The Life and Adventures of Dimitrije Obradović.* Berkeley: University of California Press, 1953.

Pavlowitch, Stevan K. *Anglo-Russian Rivalry in Serbia, 1837-1839: The Mission of Colonel Hodges.* Paris: Mouton, 1961.

Petrovich, Michael Boro. *A History of Modern Serbia, 1804-1918.* 2 volume. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

Ranke, Leopold von. *The History of Serbia and the Serbian Revolution.* Traducere de Dna Alexander Kerr. London: Bohn, 1853.

Rogel, Carole. *The Slovenes and Yugoslavism, 1890-1914.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Rothenberg, Günther E. *The Military Border in Croatia, 1740-1881: A Study of an Imperial Institution.* Chicago: University of Chicago Press, 1966.

Seton-Watson, Robert W. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy.* London: Constable, 1911.

Stokes, Gale. *Legitimacy through Liberalism: Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics.* Seattle: University of Washington Press, 1975.

Wilson Duncan. *The Life and Times of Vuk Stefanović Karadzić, 1787-1864: Literacy, Literature, and National Independence in Serbia.* Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1970.

Imperiul Otoman

Bailey, F. E. *British Policy and the Turkish Reform Movements: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942.

Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey.* Montreal: McGill University Press, 1964.

Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.

Devereux, Robert. *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament.* Baltimore: John Hopkins Press, 1963.

BCU "VICTOR BABEȘ" UNIVERSITY LIBRARY

Karpat, Kemal. *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*. Research monograph no. 39. Princeton, N.J.: Princeton University, Center for International Studies, 1973.

Karpat, Kemal, editor. *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*. Leiden: Brill, 1973.

Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.

Ramsaur, Ernest E. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 19577.

ISTORII ALE LITERATURILOR BALCANICE

Barac, Antun. *A History of Yugoslav Literature*. Traducere de Peter Mijušković. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1973.

Dimaras, C. Th. *A History of Modern Greek Literature*. Traducere de Mary P. Gianos. Albany: State University of New York Press, 1972.

Mann, Stuart E. *Albanian Literature: An Outline of Prose, Poetry and Drama*. London: Quaritch, 1955.

Moser, Charles A. *A History of Bulgarian Literature, 865-1944*. The Hague: Mouton, 1972.

Munteano, Basil. *Modern Romanian Literature*. Bucharest: Editura Cuvîntul, 1943.

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Indice

A

Abdul Aziz, sultan, 252; 255; 256; 314
Abdul Hamid I, sultan, 112
Abdul Mejid, sultan, 251; 252
Abel, Karl von, 230
Abu Bekir, 183
Abdul Hamid al II-lea, 314
Adrianopol, 16, 19, 41, 110, 236, 317
Adunarea Poporului, 194; 195
Agrapha, 77
Ahaia, Principatul, 33
Akkerman, 76; 98; 208; 209; 217; 239; 240; 249; 335
Aksakov, Ivan, 313
Alba Iulia, 142; 145; 149
Albania, 6; 9; 34; 37; 44; 82; 84; 85; 87; 88; 94; 95; 119; 213; 309; 310; 320; 321; 323; 324; 337; 339; 343
Albert, prinţ, 237; 341
Aleko Paşa, 327
Alexandria, 58; 115
Alexandru cel Mare, 19
Alexandru de Battenberg, 326; 331
Alexandru I, ţarul Rusiei, 104; 115; 116; 117; 178; 179; 185; 186; 191; 195; 197; 202; 205; 207; 222; 244; 259; 268; 305
Ali Celăleddin Paşa, 309
Ali Paşa, 84; 89; 90; 114; 115; 118; 119; 188; 198; 199; 201; 215; 224; 247; 248; 256; 309; 320; 321
Ali Paşa Derendelia, 309
Ali Paşa din Janina, 224
Ali Paşa Hekim Oglu, 89; 90
Alianţa Celor Trei Împăraţi, 312; 331
Amalia de Oldenburg, 233
Anatolia, 33; 51; 67; 113; 315
Andjelković, Koča, 93
Andrássy, Gyula, 314
Anghel, Atanasie, 145
Ankara, bătălia de la (1402), 41
Antim I, exarhul Bulgariei, 305
Argeş, 32
Armansperg, Joseph von, conte, 230; 233; 235
Armenopoulos, Constantin, 78
Armistiţiul de la Villafranca (1859), 296
Arsenie al III-lea, patriarh de Peć, 92
Asan, Ioan, 29
Asan Petru, 29
Asparuh, 26
Astros, 203
Athos, Muntele, 101; 167; 260; 299
Atica, 17
Augustus, împăratul roman, 19
Aurelian, împăratul roman, 20
Ausgleich (1867), 278; 280; 284; 290; 294; 298; 334
Austerlitz, 115; 152
Austria, *vezi de asemena* Imperiul Habsburgic, Ungaria, 71; 72; 73; 74; 75; 76; 80; 86; 87; 89; 93; 94; 95; 99; 102; 107; 108; 112; 114; 115; 121; 122; 127; 152; 168; 171; 173; 178; 179; 184; 188; 221; 228; 251; 252; 253; 258; 259; 263; 266; 268; 277; 280; 293; 294; 297; 299; 341
Azov, 26; 71

B

Bach, Alexander, 276; 277; 282; 289; 336
Baiazid Fulgerul, sultan, 41
Balkan, 14; 98; 171; 197; 232; 327; 329; 338; 339; 340; 342; 343; 344; 346
Balduin, conte de Flandra, 33
Banat, 93; 137; 139; 271; 281; 285; 287; 288
Banja Luka, 310
Bar, 73; 323
Bariţiu, George,, 286; 287
Basarab, voievod al Valahiei, 32
Basarabia, 118; 120; 176; 190; 192; 194; 195; 295
Belcredi, Richard, conte, 278
Belgrad, 16; 73; 80; 88; 92; 93; 95; 103; 119; 156; 171; 181; 183; 185; 186; 187; 188; 218; 219; 222; 314
Bem, Jozef, 276; 288; 289
Bender, 74; 98
Benkovski, George, 307
Bibescu, George, 243; 245
Biograd, 34
Bismarck, Otto von, 319; 330; 331; 332
Bistritz, *vezi* Bistriţa, 142
Bitola, 95; 321; 322; 324
Bitolj, *vezi* Bitola, 95
Blaj, 285; 286; 287; 288

Bălcescu, Nicolae, 245; 246; 288
Boemia, 122; 275
Bogdan I, voievodul Moldovei, 32
Boniface al IX-lea, papă, 41
Bonneval, Claude Alexander, conte de, 112
Boris, domnitor bulgar, 26; 27
Bosfor, *vezi* Strîmtorile, 168
Bosnia, 6; 7; 34; 35; 36; 42; 46; 51; 75; 87; 88; 89; 90; 91; 93; 94; 95; 123; 137; 184; 221; 227; 254; 256; 294; 297; 307; 308; 309; 310; 312; 313; 314; 315; 319; 320; 322; 331; 342
Botev, Hristo, 307
Brîncoveanu, Constantin, 72; 99
Braşov, 142; 171; 196; 286; 288
Brač, 116
Bratislava, 132; 271
Brda, 86; 87; 224
Brăila, 74; 102; 239
Bărnuţiu, Simion, 286; 287; 288
Brătianu, Dumitru, 245
Bucovina, 72; 74; 150; 197; 295
Bucureşti, 101; 107; 108; 114; 116; 118; 145; 149; 153; 156; 171; 176; 187; 188; 194; 195; 196; 207; 213; 217; 241; 242; 243; 245; 246; 262; 264; 289; 294; 297; 300; 304; 306; 316; 319; 335
Budapesta, 2; 280; 290; 334
Budva, 116; 185
Bug, rîul, 74; 108
Buhara, 174
Bulgaria, 7; 9; 13; 14; 26; 27; 28; 32; 37; 75; 94; 212; 213; 256; 262; 272; 299; 300; 301; 302; 305; 306; 307; 308; 314; 315; 318; 319; 321; 325; 327; 328; 329; 330; 331; 332; 334; 337; 339; 343
Burebista, regele dacilor, 20
Bushati, Kara Mahmud, 119
Bushati, Mustafa Paşa, 321
Byron, lord, 206; 207
Byzantium (oraşul), 23; 342; 343

C

Callatis, 19
Callimachi, Scarlat, 193
Canning, Robert, 205; 208
Cantacuzino, Constantin, 246
Cantacuzino, Gheorghe, 102
Cantemir, Dimitrie, 72; 99
Capodistrias Avgoustinos, 204
Capodistrias, Ioannis, 190; 191; 203; 229
Caragea, Ioan, 193
Carol al V-lea, împărat de Habsburg, 42, 44
Carol al VI, împărat de Habsburg, 123, 127, 133, 134, 136
Carol al X-lea, regele Franţei, 207
Carol al XII-lea, regele Suediei, 72, 99
Carol cel Mare, 32; 122
Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, 263, 264, 296, 316
Carpaţi, 14; 20; 32; 103; 142
Castlereagh, 205
Catargiu, Lascăr, 263
Catargiu, Maria, 222
Cernîşevski, 300
Certa Puncta, 147
Cetinje, 45; 85; 115; 223; 224; 227; 228
Chesme, 73; 113
Chestiunea Orientalã, 10, 161, 173, 174, 176, 208, 235, 251, 252, 269, 312, 330, 333
Chilia, 98; 108; 118
Chios, insula, 73, 201
Chiril, 27
Church, Sir Richard, 35; 59; 101; 144; 203; 231; 286; 341; 342; 344
Clain, Ioan Inochentie, 145; 146; 149
Cloşca, 148
Cluj, 110
Cochrane, Alexander, 203
Comitetul Naţional Român, 289
Conciliul de la Florenţa (1439), 41
Conciliul de la Niceea (325), 23
Concivilität, 148
Congresul de la Berlin, *vezi şi* Tratatul de la Berlin (1878), 319
Constanţa, 19
Convenţia de la Akkerman (1826), 208; 239; 335
Convenţia de la Balta Liman (1849), 246
Convenţia de la Sankt Petersburg (1826), 207; 241
Convenţia Strîmtorilor (1841), 251
Corint, 17
Cornaro, dogele Veneţiei, 85
Creta, 17; 26; 33; 69; 79; 201; 207; 236; 248; 250; 251; 256; 297; 312; 315; 333
Crişan, 148
Crimeea, 72; 73; 75; 107; 176; 253; 255
Croaţia, 6; 7; 34; 35; 37; 71; 88; 89; 90; 124; 125; 132; 133; 134; 135; 136; 137; 139; 141; 151; 152; 153; 271; 272; 273; 274; 275; 277; 280; 281; 282; 283; 284; 286; 287; 315; 334
Custozza, bătălia de la (1848), 275
Cuza, Alexandru Ioan, 222; 259; 260; 261; 262; 264; 296; 297; 305
Czartoryski, Adam, prinţul, 244; 293

D

Dacia, 30, 75, 108
Daşkov, I.A., 242
Dalmaţia, 19; 34; 35; 73; 75; 84; 85; 88; 91; 114; 115; 117; 123; 133; 152; 153; 228; 276; 282; 283; 284; 285; 312
Damad, 110
Danemarca, 72
Danica, 273
Danilo, episcop de Muntenegru, 85; 86; 227; 228
Dardanele, *vezi* Strîmtorile, 117; 168
Deák, Ferenc, 278
Decebal, regele dacilor, 20
Dećanski, Ştefan, 29
Decretul *Gülhane*, 304
Dibër, 324
Digenis Akritas, 164
Dimitär, Hagi, 306
Diocleţian, împărat roman, 20; 22; 23
Diploma din 1699, 145
Disraeli, Benjamin, 315
Djaković, Isaija, episcop, 92
Dobrogea, 319
Doda, Prenk Bib, 323
Drašković, Janko, 272; 273
Drava, rîul, 14; 282
Dreikaiserbund, vezi Alianţa Celor Trei Împăraţi, 312
Drăgăşani, 197
Dubica, războiul de la, 90
Dubrovnik, 5; 35; 40; 96; 171; 226
Ducatul Arhipelagului, 33
Dulcigno, vezi Ulcinj, 323
Dunavski Lebed, 306
Dunărea, fluviul, 14; 16; 20; 26; 103; 146; 171; 188; 194; 195; 196; 307; 316
Durazzo, (Durrës), 16
Dušan, Ştefan, 29; 30; 37; 45

E

Ecaterina cea Mare, 73; 90; 108; 114; 128; 147
Edictul Toleranţei (1781), 130; 131; 140; 149; 151
Edirne, *vezi* Adrianopol, 16; 19
Egipt, 17; 33; 89; 114; 115; 117; 175; 205; 248; 249; 251; 300; 321; 334
Elisabeta de Wied, 263
Elisabeta, împărăteasa Rusiei, 127
Elphinstone, lord, 76
Epetion, 19
Epir, 33; 77; 83; 198; 201; 235; 294; 323
Erfurt, 117; 186
Etairia, *vezi Filiki Etairia*, 189; 190; 191; 210
Eugen, prinţul de Savoya, 112; 283

F

Fadeev, R.A., 313
Feraios, Rigas, 165; 166
Ferdinand I, împăratul de Habsburg, 275
Ferdinand, regele Ungariei, 9; 44; 269; 275; 330; 331; 332; 339; 343
Filaret, mitropolitul Moscovei, 305
Filiki Etairia, 189; 190; 210
Fiume, *vezi* Rijeka, 276
Foaie pentru minte, inimă şi literatură, 286
Francisc I, împărat de Habsburg, 42; 69; 269; 271
Francisc I, regele Franţei, 42; 69; 269; 271
Frankopan, Fran Krsto, 134
Franz Joseph, împărat de Habsburg, 275; 276; 277; 278; 280; 281; 283; 289; 290; 312; 332
Frashëri, Abdul, 322
Frederic cel Mare, 73-75, 127, 128
Freicorps, 93; 180; 185
Fuad Paşa, 246; 252
Fundus Regius, 142

G

Gabrovo, 299
Gagić, Jeremija, 226
Galatis, Nikolaos, 190
Gallipoli, 40
Garašanin, Ilija, 220; 221; 222; 296; 311
Gazeta de Transilvania, 286
Gazi Hasan Paşa, 113
Gelu, duce, 146
Germania, 10; 42; 163; 173; 205; 263; 264; 291; 299; 319; 331; 332
Germanos, episcop de Patras, 191; 199
Ghica, Alexandru, 241; 242
Ghica, Grigore, 104; 197
Ghica, Ion, 245
Ghiorghios I, regele Greciei, 238
Giers, Nicolai, Karlovici, 243; 328; 335; 345
Giurgiu, 239
Gjirokastër, 83; 324
Goethe, J. W. von, 164
Golescu, A.G., 245
Golescu, Radu, 245
Goluchowski, Agenor, 332
Gorceakov, Al.M., 312, 313, 315, 335
Görgey, Arthur, 276
Grahovo, 226; 228
Graz, 272

Grecia, 6; 7; 9; 14; 16; 17; 18; 19; 37; 73; 75; 76; 77; 78; 79; 81; 88; 94; 108; 115; 189; 191; 192; 194; 199; 202; 204; 205; 206; 207; 209; 210; 212; 213; 222; 229; 230; 231; 232; 233; 234; 235; 236; 247; 248; 249; 260; 262; 265; 266; 294; 296; 297; 298; 303; 304; 305; 306; 307; 315; 316; 317; 318; 323; 324; 325; 327; 333; 334; 337
Greiner, Johann, 230
Gusinje, 323

H

Hadji Mustafa Paşa, 181
Hadrianopolis, *vezi* Adrianopol, 19
Hafiz Paşa, 184
Halil Hamid, 112
Hatti Humayun, 254
Heideck, Karl von, 230; 233
Herţegovina, 6; 42; 75; 86; 87; 88; 89; 91; 166; 184; 221; 228; 256; 294; 297; 307; 308; 309; 310; 312; 313; 314; 315; 319; 320; 331
Herder, Johann Gottfried, 162; 163; 272
Hermannstadt, *vezi* Sibiu, 142
Herzen, Alexander, 300
Hexabilis, 78
Histria, *vezi* Istros, 19
Horea, 148; 269
Hotin, 102
Husein, 309
Hvar, 116
Hydra, 36; 199

I

Iaşi, 2; 72; 73; 76; 81; 101; 102; 107; 108; 195; 196; 213; 242; 243; 245; 262
Iancu de Hunedoara, (Ioan de Huniade), 41
Iancu, Avram, 287; 288
Ibrahim Paşa, 110; 250
Ierusalim, 58
Iluminismul, 128, 130, 151, 154, 161
Imperiul Bizantin, 7; 27; 29; 32; 33; 37; 40; 63; 101
Imperiul Habsburgic, 6; 7; 10; 12; 46; 63; 69; 71; 72; 73; 80; 82; 86; 87; 88; 90; 91; 93; 94; 95; 98; 102; 105; 108; 114; 116; 120; 122; 126; 129; 132; 137; 140; 143; 153; 155; 156; 163; 168; 171; 174; 179; 187; 193; 220; 221; 224; 245; 246; 247; 254; 257; 259; 262; 264; 267; 275; 277; 293; 295; 296; 319; 331; 332; 333; 336; 341
Imperiul Roman, 9; 20; 22; 24
Imperiul Roman de Răsărit, *vezi* Imperiul Bizantin, 9
Insulele Ionice, 73; 80
Ioannina, *vezi* Janina, 81
Ionia, 17
Ipsilanti, Alexandru, 104, 191, 192, 194-197, 199
Ipsilanti, Constantin, 117, 120, 191
Issa, 19
Istanbul, (Constantinopol), 16
Istria, 75; 114; 150; 152; 153
Istros, 19
Italia, 10; 19; 61; 62; 122; 146; 152; 167; 173; 178; 179; 205; 264; 269; 271; 275; 276; 277; 291; 293; 296; 319; 331; 332
Ivelić, Marko, 116

J

Janina, 198; 224; 248; 320; 322; 323
Jassy, (Iaşi), 72
Jelačić, Josip, baron, 281; 282
Jomini, A. G., 335
Joseph al II-lea, împărat de Habsburg, 75, 76, 90, 108, 123, 128, 130, 131, 134, 135, 137, 140, 147-149, 151, 152, 156, 157, 161, 165, 268, 276, 277
Jovanović Petru, 346

K

Kaloian, Ioniţă, ţarul vlaho-bulgar, 29
Kara Mustafa Paşa, 69
Karadžić, Vuk, 166; 272
Karagheorghe Petrović, 183
Karagheorghević, Alexandru, 217; 220; 221
Karavelov, Liuben, 307
Karlobag, 138
Karlovac, 138
Karlowitz, *vezi* Sremski Karlovci, 10; 12; 62; 71; 74; 80; 85; 89; 95; 96; 99; 122; 123; 133; 168; 171; 335
Kastrioti, Gheorghe, *vezi* Skenderbeg, 44
Katkov, M.N., 313
Katuni, 85
Kaunitz, Wenzel von, conte, 127
Kazanlîk, 299
Kerci, 74
Kiseleff, Pavel D., conte, 239; 240; 241; 325
Klausenburg, *vezi* Cluj, 142
Klein, Micu, *vezi* Clain, Ioan Inochentie, 145; 146
Klisura, 307
Koča, Războiul lui, 93
Kogălniceanu, Mihail, 261; 316
Kokand, 174

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Kolettis, Ioannis, 204; 234; 235; 236
Kollár, Jan, 272
Kolokotronis, Theodoros, 191; 202; 203; 204; 235
Koloman, regele Croației, 35
Kolozsvár, *vezi* Cluj, 142
Komárom, 91
Königsboden, *vezi Fundus Regius*, 142
Konya, 250; 251
Koprivștița, 307
Köprülü, Ahmed, 62, 69
Köprülü, Mehmed, 55, 69
Köprülü, Mustafa, 71
Korais, Adamantios, 165; 166; 344
Korçë, 83
Koritsa, *vezi* Korçë, 83
Kosovo, 41; 44; 82; 83; 92; 164; 167; 221; 274; 295; 297; 322
Kossuth, Lajos, 270; 276; 282; 293
Kotor, 85; 116; 185; 224
Koumoundouros, Alexandros, 238
Kountouriotis, George, 203
Kremsier, 275; 276
Kronstadt, *vezi* Brașov, 142
Krujë, 36
Krum, Han, domnitor bulgar, 26; 27
Krusi, bătălia de la (1796), 87
Kuban, 26
Kutuzov, M.I., 187
Kvaternik, Eugen, 283; 284
Kyriakodromiom, 299

L

Laşkarev, S.L., 108
Ladislau I, regele Ungariei, 35
Laibach, *vezi* Ljubljiana, 179
Leitha, rîul, 280
Lemeni, Ioan, 286; 287; 288; 289
Leontie, mitropolitul, 188
Leopold I, împărat de Habsburg, 92; 132; 140; 143; 145; 149
Leopold al II-lea, împărat de Habsburg, 76, 123, 131, 149
Leopold de Saxa-Coburg, 209
Levski, Vasil, 307
Liga de la Prizren, 6; 324
Ljubljana, 179; 195
Londra, 61; 174; 207; 209; 249; 295; 312; 315; 335
Lovčen, Munții, 85
Ludovic al II-lea, regele Ungariei, 44, 122
Ludovic al XIV-lea, regele Franței, 112, 151
Ludovic Filip, regele Franței, 275
Ludwig I, regele Bavariei, 209; 230

M

Macedonia, 19; 37; 75; 77; 94; 95; 201; 235; 249; 294; 297; 317; 318; 319; 320; 330; 333; 341; 342; 343; 344
Mahmud Nedim, 256
Makrigiannis, Ioannis, 211
Manzikert, bătălia de la (1071), 33
Marea Azov, 26
Marea Britanie, 75; 76; 112; 114; 115; 117; 120; 127; 152; 173; 174; 175; 177; 178; 179; 203; 205; 206; 207; 208; 212; 221; 230; 234; 236; 238; 252; 253; 258; 259; 266; 295; 304; 315; 319; 320; 330; 332; 334
Marea Egee, 14; 16; 17; 30; 77; 80
Marea Idee, vezi *Megali Idea*, 236; 294
Mariţa, (bătălia din valea rîului) (1371), 14; 41
Maria Antoaneta, regina Franței, 151
Maria Theresa, împărăteasa de Habsburg, 272
Mark, prinț, 190; 302; 344
Marko, Krali *sau* Kraljević, *vezi* Mark, prinț, 116; 164
Marković, Nicolae, 86; 346
Marsilia, 61
Maurer, Ludwig von, 230; 231; 233
Mavrocordat, Alexandru, 62, 108, 202
Mavrocordat, Constantin, 103; 104; 156
Mavrocordat, Nicolae, 104
Mavromichalis, Petrobey, 191
Maximian, împărat roman, 20
Mazeppa, Ivan Stepanovici, 72
Mažuranić, Ivan, 283
Mecelle, 252
Medjumurje, 282
Megali Idea,, 63
Mehmed Cuceritorul, sultan, 41; 55; 58
Mehmed I, sultan, 41
Mehmed Paşa Kukavica, 90
Mehmed Reşid Paşa, 309; 321
Menşikov, Alexandru, prinț, 253
Messembria, 19
Metaxas, Andreas, 235
Metternich, Clemens von, prinț, 153; 179; 195; 205; 268; 275
Mickiewicz, A., 164
Midhat Paşa, 252; 302
Mihai Viteazul, voievodul Valahiei, 45; 105
Milaković, D., 225
Miliutin, domnitor sîrb, 29
Mircea cel Bătrîn, 41
Misolonghi, 201; 206; 249; 321
Mohács, bătălia de la (1526), 44; 122
Moltke, Helmut von, 251

Monastir, 95
Morava, rîul, 14
Moravia, 27; 122
Morosini, Francesco, 80
Mostar, 88; 224
Muhammad Ali, 201; 205; 208; 247; 248; 249; 250; 251; 334
Munţii Balcani, 14; 16; 95; 119; 294; 297; 300; 305; 307; 318; 319; 325
Münnich, general, 73; 102
Muntenegru, 6; 44; 72; 85; 86; 87; 94; 115; 116; 184; 213; 221; 222; 223; 224; 225; 230; 234; 235; 238; 272; 294; 297; 307; 309; 310; 314; 315; 316; 319; 323; 324; 325; 334; 336
Murad I, sultan, 40, 41
Murad al II-lea, sultan, 41, 44
Murad al IV-lea, sultan, 69
Murad al V-lea, sultan, 314
Mustafa Bayraktar Paşa, 120
Müteferrika, Ibrahim, 110

N

Načertanije, 221; 296
Nagodba, 284; 290
Naissus, *vezi* Niš, 19
Narva, bătălia de la (1700), 72
Nationsuniversität, 142
Napoleon al III-lea, 263, 293, 296
Napoleon Bonaparte, 113-115, 117, 151-153, 175, 181, 185-187, 231, 249, 262
Nauplion, 203; 230
Navarino, 81; 208; 239; 249; 345
Navarino, bătălia de la (1827), 81; 208; 239; 249; 345
Neapole, regatul, 115; 152
Neofit, mitropolit, 245; 246
Neretva, rîul, 14
Nesselrode, Karl, 190
Nichitici, Ghedeon, 149
Nicolae I, ţarul Rusiei, 99; 207; 226; 228; 235; 251; 253; 258; 268; 276; 346
Nicolae I, episcop de Muntenegru, 99; 207; 226; 228; 235; 251; 253; 258; 268; 276; 346
Nicopole, bătălia de la (1396), 41
Nikousios, Panagiotis, 62
Nistru, rîul, 76; 108
Niš, 16; 19; 22; 41; 92; 93; 171
Njegoš, *vezi* Petru al II-lea, episcop de Muntenegru, 212; 225; 227; 346
Njeguš, tribul, 85
Nizam-i Cedid, 113
Novi, 171; 281; 310; 319; 320
Novi Pazar, sangeacul, 171; 310; 319; 320
Novi Sad, 281; 310
Novine Horwatzke, 273

O

Obşti, Dimităr, 307
Obradović, Dositej, 166; 346
Obrenović, Maria, 262
Obrenović, Mihail, prinţul, 222; 296; 297; 306; 314
Obrenović, Milan, prinţ (1839), 215, 220
Obrenović, Milan, prinţ, (1868-1889), 222, 314, 328
Obrenović, Miloš, prinţ 188; 192
Odessa, 61; 82; 168; 190; 192; 304
Odessos, *vezi* Varna, 19
Odobescu, Ion, 245
Ohrid, 28; 37; 58; 63; 94
Ohrid, arhiepiscopatul de, 28; 37; 58; 63; 94
Ohrid, lacul, 28; 37; 58; 63; 94
Olanda, 112; 122; 127; 131; 152
Olga, regina Greciei, 238
Olmütz, 275; 289
Oltenia, 73; 75; 92; 102; 103; 112; 193; 194; 197; 246
Olympios, Gheorgakis, 194
Orlov, Alexei, 73
Osman, conducător turc, 40, 310
Osman al III-lea, sultan, 112
Osman Paşa, 114, 310
Othman, *vezi* Osman, conducător turc, 40
Othon, regele Greciei, 6; 197; 210; 230; 231; 233; 234; 235; 236; 237; 262; 263; 294; 297; 344
Otto, *vezi* Othon, regele Greciei, 209; 319

P

Papalitatea, 23
Parensov, 327; 328
Partidul Constituţional (Serbia), 218
Partidul Drepturilor (Croaţia), 283
Partidul Naţional (Croaţia), 274; 280; 281; 283
Partidul Rus, (Partidul Nappist) (Grecia), 204; 235
Pasvanoglu Osman Paşa, 95; 114; 117; 119; 120; 181; 193; 300
Patenta din februarie (1861), 283
Patrona Halil, 111
Paulucci, marchizul F.O., 185
Pavel, ţarul Rusiei, 114; 115; 117; 239
Pax Romana, 20
Peć, patriarhia de la, 58; 63; 85; 91; 92; 93; 94; 140
Pelopones, 17; 26; 33; 36; 71; 72; 77; 78; 79; 80; 81; 161; 189; 191; 192; 196; 197; 198; 199; 201; 203; 204; 208; 211; 230; 249; 321
Persia, 73; 89; 111

Pesta, *vezi şi* Budapesta, 278; 280
Petronijević, Avram, 220
Petrović, Vasilije, episcopul Muntenegrului, 86
Petru cel Mare, 63; 72; 73; 85; 86; 88; 99; 102; 110; 176
Petru I, episcopul Muntenegrului, 87; 224; 226; 228
Petru al II-lea, episcopul Muntenegrului, 225, 226
Petru al III-lea, ţarul Rusiei, 86, 127
Philip, de Flandra, prinţ, 339; 345
Philippopolis, *vezi* Plovdiv, 16
Pind, munţii, 77
Pireu, 237
Pisani, Andrea, 195
Pisarev, D.I., 300
Plav, 323
Pleven, 316
Plevna, *vezi* Pleven, 316; 317
Pliska, 26; 37
Ploieşti, 264
Plovdiv, 16; 170; 305; 327; 328
Poarta, (Imperiul Otoman), 57; 62; 67; 69; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 81; 82; 84; 85; 86; 87; 89; 90; 93; 98; 99; 100; 102; 103; 104; 106; 107; 108; 113; 114; 115; 117; 118; 119; 127; 153; 154; 155; 157; 168; 173; 180; 181; 183; 184; 187; 188; 196; 197; 198; 201; 202; 205; 207; 208; 209; 211; 212; 213; 216; 217; 218; 222; 223; 224; 226; 228; 239; 241; 245; 246; 247; 248; 249; 250; 251; 252; 253; 255; 258; 259; 260; 263; 265; 295; 297; 300; 301; 302; 303; 305; 309; 310; 311; 312; 314; 316; 319; 320; 321; 322; 323; 324; 329; 333; 335
Podgorica, 226; 323
Podolia, 69; 71
Polonia, 42; 45; 69; 71; 72; 73; 98; 107; 114; 293
Poltava, bătălia de la (1709), 72; 99
Porţile de Fier, 14
Potemkin, Grigori, 75; 108
Pozsony, *vezi* Bratislava, 132
Praga, 275; 281
Preslav, 27; 37
Prevesa, 114; 323
Prietenii de la Rusciuk, 120
Principatele Dunărene, 5; 6; 44; 72; 96; 115; 147; 156; 161; 169; 176; 184; 191; 192; 199; 206; 210; 213; 215; 249; 265; 293; 299; 320; 325; 334; 336
Principatele Române, *vezi* Principatele Dunărene, 45; 189
Principatele Unite, *vezi* România, 260
Priştina, 30
Prizren, 6; 30; 92; 322; 323; 324
Probus, 20
Proclamaţia de la Islaz, 245
Proiectul Grecesc, 81
Prusia, 74; 76; 123; 125; 127; 152; 153; 154; 178; 179; 205; 251; 254; 257; 258; 259; 263; 268; 269; 277; 278; 293; 294; 297; 312
Prut, bătălia de la (1711), 72; 88; 110; 118; 173; 187; 197
Psara, 36; 199
Puşkin, 164
Pylos, 17

R

Rîmnic, 299
Radetzky, Joseph, 275
Radonjić, Vuk, 225
Ragusa, *vezi* Dubrovnik, 35
Rajačić, Josip, 281; 291
Rákoczy, Ferenc, 133; 134
Rakovski, Gheorghe, 298; 306; 307
Raš, 30
Raška, 29
Rauch, Levin, 284
Regatul Triuniat, 125; 137; 140
Regulamentul Organic, 243; 246
Reichsrat, 278; 280; 283; 289
Rijeka, 276; 280; 282; 283; 284
Rikman, *vezi* Rückmann, P.I., 242
Ristić, Jovan, 314
Rizvanbegović, Ali, 309
Rodofinikin, Constantin, 186; 187
Rodopi, munţii, 14, 94, 319
România, 2; 9; 37; 222; 240; 263; 294; 296; 297; 307; 316; 321; 327; 331; 332; 337
Roma, 16; 19; 20; 23; 30; 32; 58; 146; 231
Rosetti, C.A., 245; 246; 262; 263
Rückmann, P.I., 242
Rudhart, Ignaz von, 233
Rumelia, 77; 161; 189; 201; 202; 204; 315; 319; 321; 322; 324; 325; 327; 328; 331
Rusciuk, *vezi* Ruse, 120

S

Samuil, ţar bulgar, 28
Sancţiunea Pragmatică, 127, 133, 134
San Stefano, 317; 318; 320; 322; 324; 330
Sarajevo, 9; 88; 89; 171; 224; 309
Sardinia, 179; 258; 259
Sava, episcopul Muntenegrului, 86
Sava, rîul, 88
Saxonia, 72; 127
Scanderbeg, *vezi* Skenderbeg, 44

Schmerling, Anton von, 278
Scott, Sir Walter, 164
Sculeni, 197
Scutari, *vezi* Shkodër, 83
Sebastiani, Horace, 115
Selim al III-lea, 113; 118; 119; 120; 180; 181; 183; 184; 185; 186; 248
Seniavin, D.N., 115
Senta, 71
Serdica, *vezi* Sofia, 19
Sevastopol, 253
Shkodër, 83; 84; 87; 224; 228; 309; 322; 323
Sibiu, 142; 285; 288; 289
Sicilia, 275
Sigismund, regele Ungariei, 41
Silistra, 302
Simeon, împărat bulgar, 27
Singidunum, *vezi* Belgrad, 19
Siret, rîul, 118
Skadar, (Shkodër), 83
Skender, *vezi* Skenderbeg, 44
Skenderbeg, 44
Skolarios, Gheorghe Ghenadie, 58
Skoplje, (Skopjie), 30
Skoufos, Nikolaos, 190
Slavonia, 6; 14; 35; 71; 88; 89; 122; 123; 132; 133; 134; 135; 136; 137; 141; 151; 271; 280; 282
Slobozia, 185
Slovenia, 272; 285
Smederevo, 90; 184
Sobieski, Ioan, regele Poloniei, 69
Sofia, 16; 19; 24; 41; 95; 170; 299; 319; 327; 339; 343
Šokčević, Josip, 283
Spalato, *vezi* Split, 171
Spania, 121; 122; 127; 152; 178; 195; 205
Sparta, 17
Spetsai, 36; 199
Split, 19; 171
Sponneck, contele, 238
Spuž, 226
Sremski Karlovci, 10; 62; 63; 87; 92; 93; 95; 139; 140; 142; 145; 149; 166; 281; 290
Stambolov, Ştefan, 329; 330
Stara Planina, 94
Starčević, Ante, 283
Statuta Valachorum, 138
Štip, 92
Strîmtorile, 7; 117; 174; 177; 178; 251
Stroganov, G.A., 197
Strossmayer, Josip, episcop, 283; 284; 291; 297
Struma, rîul, 14
Sturdza, Mihail, 241; 243
Sublima Poartă, 57, 74, 187
Suţu, Alecu, 194
Suţu, Alexandru, 193
Suedia, 69; 72; 76; 114
Suleiman, Magnificul, sultan, 42
Suleiman Paşa, 246
Suleiman Usküplü, 188
Suli, 77; 81; 83
Šumadija, 183; 185
Šupljikac, Ştefan, 281
Supplex Libellus Valachorum, 149
Suvorov, 76; 108
Sviatoslav, ţarul Rusiei, 27
Sylva, Carmen, *vezi* Elizabeth de Wied, 263
Széchenyi, Ştefan, 270

Ş

Şaguna, Andrei, episcop, 285, 287-291
Ştefan al II-lea, regele Serbiei, 7, 29, 30, 31
Ştefan cel Mare, 45
Ştefan cel Mic, 86
Ştefan Nemanja, regele Serbiei, 7; 29; 30; 31; 91
Ştefan Uroš al V-lea, 30

T

Tîrgovişte, 196
Tamerlan, 41
Tanzimat, 252; 255; 256; 301; 302
Teofil, mitropolitul, 145
Tesalia, 36; 77; 201; 235; 294; 297; 315; 317; 320; 323
Theiss, rîul, *vezi* rîul Tisa, 14
Thessaloniki, 16; 171; 197; 232; 340; 341; 344
Timişoara, 92
Tisa, rîul, 14
Titograd, *vezi* Podgorica, 226
Tomis, *vezi* Constanţa, 19
Tomislav, regele Croaţiei, 34
Topal Osman Paşa, 310
Tott, baron de, 112
Tracia, 16; 77; 94; 294; 317; 319
Traian, împărat roman, 13; 20; 339
Trandafilov, Alexander, 243
Transilvania, 6; 7; 30; 37; 44; 46; 60; 69; 71; 96; 97; 99; 103; 119; 122; 124; 125; 132; 139; 141; 142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 194; 196; 197; 245; 246; 257; 258; 272; 275; 276; 277; 285; 286; 287; 288; 289; 291; 295; 296; 297
Transleithania, 280

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tratatul de la Adrianopol, 209, 211, 218, 239, 249, 335
Tratatul de la Balta Liman (1838), 252
Tratatul de la Belgrad (1739), 73; 80; 88
Tratatul de la Berlin (1878), 318; 323; 325; 328
Tratatul de la Bucureşti (1812), 118; 153; 188
Tratatul de la Campo Formio (1797), 114; 152
Tratatul de la Hunkiar Iskelesi, 250
Tratatul de la Iaşi (1792), 76; 81; 108
Tratatul de la Karlowitz (1699), 10; 71; 74; 80; 85; 89; 96; 99; 122; 123; 133; 168; 252
Tratatul de la Kuciuk Kainargi (1774), 74; 81; 106; 107; 112; 197; 239
Tratatul de la Londra (1830), 209; 249; 335
Tratatul de la Lunéville (1801), 152
Tratatul de la Paris (1856), 253; 311; 335
Tratatul de la Passarowitz (1718), 62; 73; 80; 86; 89; 92
Tratatul de la Pressburg (1805), 116; 152
Tratatul de la San Stefano (1878), 7; 318; 322; 324; 330
Tratatul de la Schönbrunn (1809), 152
Tratatul de la Sistova (1791), 76; 94; 131; 180
Tratatul de la Tilsit (1807), 116; 117
Tratatul de la Viena (1815), 153; 174
Travnik, 88; 89; 224
Triavna, 299
Tripolis, *vezi* Tripolitza, 81
Tripolitza, 81
Tărnovo, 29; 37; 41; 325; 326; 328
Trogir, (Trogurium), 19
Tsakalov, Athanasios, 190
Tuhutum, 146
Turnu Severin, 239
Tzimiskes, Ioan, împărat bizantin, 27
Tvrtko, Ştefan, 35

U

Ulcinj, 323; 324
Ulm, 115
Ungaria, 7; 30; 34; 35; 42; 44; 45; 71; 88; 123; 124; 125; 131; 132; 133; 135; 151; 264; 270; 272; 273; 274; 276; 277; 278; 280; 281; 282; 284; 286; 287; 288; 289; 294; 296; 315; 318; 319; 329; 331
Üsküb, *vezi* Skopje, 30

V

Valahia, 5; 7; 30; 31; 32; 37; 46; 60; 73; 75; 96; 97; 101; 102; 103; 104; 105; 106; 117; 119; 120; 143; 147; 187; 189; 194; 198; 206; 212; 216; 222; 238; 239; 240; 241; 242; 246; 259; 262; 264; 276; 288; 289; 299; 306; 310
Varaždin, 138
Varna, bătălia de la (1444), 19; 41; 272; 295; 305
Vasile al II-lea, („Bulgaroctonul"), 28, 29
Veneţia, 16; 32; 33; 34; 35; 40; 42; 44; 61; 71; 73; 75; 80; 82; 85; 86; 87; 89; 114; 152; 165
Via Egnatia, 16
Vidin, 114; 117; 119; 181; 300; 302; 317
Viena, 61; 113; 153; 174; 184; 226; 267; 268; 271; 272; 275; 278; 281; 282; 283
Villehardouin, Geoffrey, 33
Vis, 19
Vladimirescu, Tudor, 189; 192; 193; 194; 195; 196; 198; 211; 245; 306
Vladislav, regele Poloniei şi Ungariei, 306
Vojvodina, 6; 14; 185; 221; 283
Volksgeist, 162; 163
Voulgaris, Dimitrios, 237; 238
Vučićević, Matija, 225
Vučić-Perišić, Toma, 218, 220
Vukotić, Ivan, 116; 225; 226

W

Wellington, duce de, 207; 208
Wilhelm I, împăratul german, 312
Wilhelm al II-lea, împăratul german, 332
William George, prinţ de Danemarca, *vezi* George I, regele Greciei, 237

X

Xanthos, Emmanuel, 190

Y

Yenikale, 74

Z

Zadar, 33
Zadruga, 91, 138, 139
Zagreb, 88; 90; 133; 134; 135; 272; 273; 274; 280; 281; 282; 310
Zaimis, Thrasyvaulos, 238
Zara, *vezi* Zadar, 33
Zeta, 29
Zrinski, Peter, 134
Zvonimir, rege al Croaţiei, 35

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

40 lei

În aceeaşi colecţie

1. * * *, *Ortografia limbii române*
2. George Nicolescu, *Magia aurului*
3. Ioan Oprea, *Lingvistică şi filosofie*
4. Alexandru Husar, *Ideea europeană*
5. Anton Carpinschi, *Deschidere şi sens în gîndirea politică*
6. Alexandru Husar, *Lecţiile istoriei*
7. Jean Borella, *Criza simbolismului religios*
8. Stelian Dumistrăcel, *Sate dispărute – sate ameninţate*
9. Pavel Chihaia, *Ţara Românească între Bizanţ şi Occident*
10. Petru Ioan, *Logică şi filosofie*
11. Daniel Combes, *Epopeea vinului*
12. Anton Adămuţ, *Filosofia substanţei*
13. I. Saizu & Al Tacu, *Europa economică interbelică*
14. Jean-Noël Jeanneney, *O istorie a mijloacelor de comunicare*
15. Roland Barthes, *Mitologii*
16. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 1
17. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 2
18. Ioan Lobiuc, *Lingvistică generală*
19. Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*
20. Z. Ornea, *Medalioane*
21. Guy Hermet, *Istoria naţiunilor şi a naţionalismului în Europa*
22. Petru Ursache, *Etnoestetica*
23. Alain Renaut, *Era individului*
24. Al. Zub, *Discurs istoric şi tranziţie*
25. Michel Pastoureau, *Stofa diavolului*
26. J. A. Barnes, *Sociologia minciunii*
27. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol 1 (ed. II)
28. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol 2 (ed. II)
29. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol 3
30. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol 4
31. Serge Berstein & Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol 5
32. Adrian Nicolescu, *Istoria civilizaţiei britanice*
33. Dumitru Dorobăţ, *Din ţara făgăduinţei*
34. Ştefan Lupaşcu, *Universul psihic*
35. Jean Baechler, *Capitalismul*
36. Al. Zub, *Orizont închis*

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI
ISTORIE

Format 1/16 (70 x 100)
• *Bun de tipar*: 2000 • *Apărut*: 2000

PRINTED IN ROMANIA • Tiparul executat la Imprimeria *Institutului European pentru Cooperare Cultural-Ştiinţifică* Iaşi • str. Cronicar Mustea nr. 17 • C.P. 161 • cod 6600 • Tel. Difuzare: 032/233731 • Fax: 032/230197 • euroedit@hotmail.com

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Acest volum are în vedere istoria principalelor naţiuni balcanice albanezii, bulgarii, croaţii, grecii, românii, sîrbii şi slovenii - în sec. XVIII - XIX. La începutul acestei perioade, popoarele în discuţie se aflau sub stăpînire otomană sau habsburgică. Se trece in revistă evoluţia acestor imperii, dar si situaţia diferitelor naţionalităţi componente. Accentul cade pe mişcările naţionale, pe programele lor şi pe activitatea revoluţionară declanşata de aceste programe. La sfîrşitul sec. al XIX-lea. Grecia, România şi statele slavilor de sud. Serbia şi Muntenegru. îşi stabiliseră deja guverne independente; Bulgaria şi Croaţia beneficiau de regimuri autonome. Dezintegrarea treptată a Imperiului Otoman şi revoluţiile naţionale erau pricini permanente de ceartă între Marile Puteri. Chestiunea Orientală a propulsat Balcanii în centrul atenţiei si le a adus reputaţia de zona instabilă şi turbulenta. Volumul I se ocupa deci de mişcările naţionale, de reuşitele şi nereuşitele lor pînă în anul 1900, de locul acestor evenimente în relaţiile internaţionale la data respectivă.

Din cuprins:

- Creştinii din Balcani şi stăpînirea otomană;
- Popoarele din Balcani sub otomani şi habsburgi;
- Primele revoluţii naţionale;
- Război şi revoluţie, 1856 - 1887 etc.

9 789736 111532
www.euroinst.ro

Pe coperta: Eugene Delacroix, *Măcelul din Chios* 1824

INSTITUTUL EUROPEAN